ספרות עזר · דקדוק

מעשה אפוד

רבנו יצחק ב"ר משה הלוי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מעשה אפוד

רבנו יצחק ב"ר משה הלוי

מקור הטקסט: ויקיטקסט · רישיון: CC BY-SA 3.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מעשה-אפוד/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת המחבר 5
הפרק הראשון 44
הפרק השני 47
הפרק השלישי 48
הפרק הרביעי 51
הפרק החמישי 54
הפרק הששי 58
הפרק השביעי 63
הפרק השמיני 68
הפרק התשיעי 71
הפרק העשירי 77
הפרק האחד עשר 81
הפרק השנים עשר 96
הפרק השלשה עשר 99
הפרק הארבעה עשר 128
הפרק החמשה עשר 133
הפרק הששה עשר 147
הפרק השבעה עשר 163
הפרק השמנה עשר 168
הפרק התשעה עשר 177
הפרק העשרים 178
הפרק העשרים ואחד 182
הפרק העשרים ושנים 189
הפרק העשרים ושלשה 192
הפרק העשרים וארבעה 195
הפרק העשרים וחמשה 220
הפרק העשרים וששה 226
הפרק העשרים ושבעה 234
הפרק העשרים ושמנה 244
הפרק העשרים ותשעה 248
הפרק השלשים 253

הפרק השלשים ואחד 265
הפרק השלשים ושנים 271
הפרק השלשים ושלשה 274

יצחק בן משה הלוי

הקדמת המחבר

"**תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ**" וגו' (תהלים יט). משרשי התורה השלמה אשר היא תורת ה' ואין זולתה, כי לאדם, וישראל קרויים אדם (יבמות סא א), מציאות יותר שלם מזה המציאות, והוא הצלחתו האחרונה הנצחית אשר לא תשוער איכותה לאחד ממנו באלה החיים לגדלתה ומעלתה, וכמו שאמרו (ברכות לד ב) על אמרו "**עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתְךָ יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה לוֹ**" (ישעיהו סד ג). והדרך אל השגתה והמביא אליה הוא שמירת התורה האלהית ועשיית מצותיה. והוא שאמר: "**כִּי לֹא דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא חַיֵּיכֶם וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה**" (דברים לב מז), אמר כי בשמירת התורה יושגו החיים הנצחיים אשר הם חיים במוחלט ואריכות הימים על האדמה. ואמר במקום אחר: "**וַיְצַוֵּנוּ יְיָ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה**" (דברים ו כד), אָמרוֹ "**לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים**" ירצה להגיע אל עולם שכלו ארוך והוא העמידה המתמדת, ו"**לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה**" ירצה העמידה הגשמית, וכמו שכתב הרב ז"ל במאמרו הנכבד (מו"נ ג כב).

ולהיות תכלית התורה האלהית התכלית הזה, אמר נעים זמירות "**תּוֹרַת יְיָ**" וגו'. וזה כי אחר שספר כי השמים בתנועתם סבה למציאות אלה ההוים הנפסדים, וכמו שאמר "**בְּכָל הָאָרֶץ יָצָא קַוָּם**" וכו' (פסוק ה), זכר פעלות השמש אשר הוא הפועל הגדול לאלה הנמצאות ההוות הנפסדות, וכמו שאמר "**וְאֵין נִסְתָּר מֵחַמָּתוֹ**" (פסוק ז), ירצה שכל הנמצאות ובייחוד הבעלי חיים אשר עמידתם בחום הטבעי הנה הוא אמנם קנוי להם מחום השמש. הנה אחר שזכר זה, ואין באחד מאלה מה שיהיה בידו להקנות הִשארות ותמידות לאדם והצלחה אחרונה לו, זכר התכלית לתורה האלהית וכי היא יותר שלמה בענין זה מהם, והוא אמרו "**תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ**", ירצה שהתורה כבר תכלול מהשלמות עד שהיא תתן מנוחה והשקט לנפש האנושית בבית מנוחתה. ויהיה לפי זה אמרו "**מְשִׁיבַת נָפֶשׁ**" נגזר מאמרו "**בְּשׁוּבָה וְנַחַת תִּוָּשֵׁעוּן**" (ישעיהו ל טו). ואפשר שנאמר, והוא היותר נכון, שירצה בו שתשיבה אל שרשה והמקור אשר ממנה חוצבה והוא העולם העליון, ושבה אל בית אביה.

ואחר שזכר התורה השלימה בדרך כלל והודיע תכליתה, זכר החלקים אשר תחלק עליהם אחד לאחד ובמה שייוחד בו כל אחד מהם. ואמר "**עֵדוּת יְיָ נֶאֱמָנָה**" וכו' (פסוק ח), רצה ב'עדות' החלק ההגדיי אשר בא בתורה מהעבר והעתיד. בעבר, כמו הענין

בספור החדוש לעולם וספורי האבות, ובעתיד, כמו מה שבא מהגדת העתיד והייעודים על קיום התורה וזולת זה. ואמר שהחלק הזה והוא "**עֵדוּת יְיָ**", הנה הוא אמת בעצמו לא יתערב בו שקר כמו הענין בספורי שאר התורות הבדויות, ולזה יתן חכמה מזה הצד לפתאים במה שיקנו משלמות העיון והמדות מספורי התורה השלימה.

ואמר "**פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים**" וכו' (פסוק ט), קרא 'פקודים' החקים, והם המצות אשר אמרו החכמים ז"ל שיצר הרע ואומות העולם מקטרגין עליהם (יומא סז ב), והם אשר לא נתבארו לנו סבותם, כמו הענין בקרבנות והמקדש והעבודות הנעשות בו וזולתם. ולפי שלאלה החקים סודות נעלמים והערות נפלאות בהודעת סודות המציאה וימשכו מהם השפעות אלהיות, ישלם בכל זה השכל האנושי, וישמח במה שישיג מזה תכלית השמחה, וישיגהו תכלית הערבות, וכמו שאמר "**בְּחֻקֹּתֶיךָ אֶשְׁתַּעֲשָׁע**" (תהלים קיט טז), לזה אמר שהם "**יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב**", והיושר בהם כי הם המישרים והמדריכים האדם אל דרך הישר להגיע אל תכליתו האחרון. ולהיות הסבה בפקודים נעלמת, ואולי יביא זה אל ההקל בהם, לזה אמר במקום אחר: "**אַתָּה צִוִּיתָה פִּקֻּדֶיךָ לִשְׁמֹר מְאֹד**" (תהלים קיט ד), ולהעלם סבתם אמר ג"כ: "**דֶּרֶךְ פִּקּוּדֶיךָ הֲבִינֵנִי**" (תהלים קיט כז).

ואמר "**מִצְוַת יְיָ בָּרָה**" וכו' (פסוק ט), קרא 'מצוה' החלק מהתורה מהמצוֹת עשה שהם מיוחדות לתקן מדות האדם ודעותיו ולהשלימו בשניהם, ואמר שהמצוה הזאת "**בָּרָה**" וזכה ו"**מְאִירַת עֵינַיִם**", כי שלמות המדות ממה שיקנה זוהר והוד לאדם, ושלמות החכמה ג"כ, וכמו שאמר "**חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו**" (קהלת ח א).

ואמר "**יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה**" וכו' (פסוק י), מהחלק מהתורה הכולל האזהרות, כי ה'יראה' תפול ביחוד על ההזהר מעשות הנמנע עשותו, כמו ש'אהבה' תפול על שמירת וקיום המצות עשה. ולפי שזה החלק מהתורה אמנם כלו או רובו יסוב על הרחקת התאוות ולבוז להם ולמעטם, ועל ההזהר מהטמאות והדברים הכעורים והמגונים, לזה אמר "**יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לָעַד**". אמנם תאר זה החלק ב'עמידה לעד', לפי שהוא חלק מניעה ויכלול כל הזמן, מה שאין כן בעשה, כי לא יכלול כי אם זמן המעשה.

ואמר "**מִשְׁפְּטֵי יְיָ אֱמֶת צָדְקוּ יַחְדָּו**" (שם), מהחלק מהתורה הכולל המצות אשר באו בתיקון הקבוץ המדיני, כהרחקת העֻוֶל והחמס בעסקים אשר בין בני אדם במקח והממכר והלוואות והפקדונות וזולת זה מעסקיהם, ואמר שאלה כלם בתורת ה' 'צודקים יחד' ומסכימים למה שיגזור אותו השכל מהם, לא יחלוק קצתם על קצתם. ולפי שהמיוחדים להעמיד הצדק והיושר באלה המשפטים התוריים הם השופטים והשוטרים, וכמו שאמר "**שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ**" וכו' (דברים טז יח), ואולי אלה יטו

הדין לאהבתם הממון, "**כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר עֵינֵי חֲכָמִים**" (שם פסוק יט), והשוחד יהיה אם בכסף ובזהב או בדבר מהמאכל והמשתה במנחות ובדורונות וזולת זה, לזה אמר כי אלה המשפטים נכספים ו"**נֶחֱמָדִים**" יותר "**מִזָּהָב וּמִפַּז רָב, וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים**" (פסוק יא). או אמר זה על צד המשל.

ולפי שהמלך הוא הראש בהעמדת וקיום אלה המשפטים ואפשר לו מצד הכח והיכולת המלכיי להחליפם ולשנותם באופן מה, וכמ"ש "**דינא דמלכותא דינא**" (גיטין י ב), וכי הוא דבר שבממון והמתנה בו על מה שכתוב בתורה תנאו קיים (כתובות פג א), לזה אמר נעים זמירות על עצמו: "**גַּם עַבְדְּךָ נְזְהָר בָּהֶם**" (פסוק יב), ירצה בו כי לא היה מסכים בשום צד לחלוק במשפטיו על משפטי התורה השלמה, ונתן סבת זה בשאמר "**בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב**", ושב הכנוי ב'שמרם' לכל חלקי התורה שזכר, ואמר כי בשמירתם יושג שכר גדול שאין יותר גדול ממנו, ולזה יתואר בשהוא "**רָב**", כי אלו היה שכר יותר גדול ממנו לא היה זה רָב במוחלט, והיה אפשר שיתואר בשהוא מעט בצרוף אל אשר הוא גדול ממנו. וכן הוא על דרך האמת, כי השכר והגמול המחויב משמירת התורה האלהית הוא ההצלחה הנצחית הבלתי נערכת לכל הצלחה זולתה. הנה שכבר ביאר הסבה התכליתית לתורה האלהית בכלל, וכי הוא קנין ההצלחה האחרונה אשר היא ההשארות והתמידות הנצחית לאדם, והוא התכלית האחרון לתורה. וכבר היה לתורה תכלית אחֵר ראשון, והוא השגת ההצלחה בענינים העולמים הזמניים בשמירתה ועשיית המצות, וכמו שכתוב זה בתורה במקומות רבים, אבל אין זה התכלית אשר יכוון אליה, כי הוא התכלית האחרון הנצחי אשר יושג בשמירתה כמו שהתבאר.

אמנם אופן השגת זה מצד התורה איננו מבואר בתחלת המחשבה, ונפל בו מחלוקת בין האנשים. מהם מי שיחשוב שזה אמנם יושג בקיום המעשה לבד המצווה והמוזהר בתורה, וכי מדרגות האנשים מתחלפות בהצלחה הזאת לפי התחלף מעשיהם בכמות ובאיכות. ואמרו שזה הענין הוא בטבע אלה המעשים התוריים וסגולה דבקה בהם, ולזה אמר בעבורם "**וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים**" (שמות יט ה), ואמר "**וַיְיַ הֱאֲמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה**" (דברים כו יח). וכמו שנתן יתברך סגלות וכחות לנמצאות בהתמדת בריאות גוף האדם ולהחזירה בסורה, כן נתן למצותיו יתברך סגלות וכחות ישמור בם בריאות הנפש וירפאו חלייה ויהיו סבת השארותה והתמדתה. וכמו שנתעלם מאתנו איכות פעולות הסגולות לסמי הרפואה, כן הענין באיכות התחייב זה ההשארות משמירת התורה, אבל נאמין אמונה מוחלטת לרופא האמתי המסדר הרפואות האלה וכמו שהבטיח זה כפי שהתבאר מן הכתובים הקודמים. וכבר יראה אִמּוּת הסברא

הזאת מכח הכתובים, והוא כי בהרבה מהם תראה האזהרה על המעשים לא זולת. אמר: "**הַנִּסְתָּרֹת לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ**" וכו' עד אמרו: "**לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת**" (דברים כט כח), ואמר "**וַיְצַוֵּנוּ יְיָ לַעֲשׂוֹת**" וכו' (דברים ו כד), ואמר "**וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם**" וכו' (דברים ל ח) וכאלה רבים בכתוב שיראה מהם כי המעשה הוא העקר אשר בו יושגו תכליות התורה. והנה שמעתי מקצת בעלי הדעת הזאת כי במעשה מוחלט מזולת שיכֶון בו השלמת רצון המצַוה והישרת המחשבה הזכה אליו יושגו התכליות האלה, וחשבו לאמת זה במשל הרפואה, כי אין מהכרחיותה כונת שומר הבריאות או החולה, וכי מפני הענין הזה אמרו: חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא (תוספתא סנהדרין פרק יג הלכה ב), ירצו מפני מה שיעשו מקצת מעשי התורה, וגם כי לא יכונו להשלמת רצונו יתברך. והמחשבה הזאת בטלה, כי המעשה המשולל מהכונה בתורה הוא פעל ההבל. ואין הכרח בלימוד השיריי וההמשלי לאמת כיוצא באלו הדרושים. וגם כי אין הנדון דומה לראיה בכאן, כי הסמים הרפואיים פעולתם טבעית, והמעשים התוריים הם מפעלי שכל ומחשבה. וחסידי אומות העולם שיש להם חלק לעולם הבא הם האנשים אשר יקיימו המעשים מהשבע מצות אשר לבני נח ויכונו בם השלמת רצונו יתברך ומצותיו אשר צוה עליהם בסיני, וכמו שכתב הרב ז"ל בס' שופטים בהלכות מלכים (פרק ח הלכה יא): "**כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותם הרי זה מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו מקדם שבני נח נצטוו עליהם, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם**" עד כאן. הנה אם כן הוא מבואר שמעשה המצות המשולל מהכוונה אין לו מבוא בהשלמת השגת התכליות אשר לתורה, ובייחוד התכלית האחרון. וחכמי האמת ז"ל במקומות רבים בתלמוד ובמדרשים יבארו הכרח הכונה במעשים התוריים, ומה לנו לכל זה וכבר אמר הנביא בביאור, מאשים האנשים אשר יעשו המעשים התוריים בזולת כונה: "**וַתְּהִי יִרְאָתָם אֹתִי מִצְוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה**" (ישעיהו כט יג).

ומהם מי שיראה כי להיות תכליות התורה שני תכליות, ראשון ואחרון, כמו שהונח הנה, השגתם נמשכת מהתורה משני צדדין, שהם החכמה והמעשה. ויושג הראשון וחלק מה מהשני מהמעשה, והשני וחלק מה מהראשון מהחכמה. והיה זה כן, כי האדם מורכב משני חלקים שהם הגוף והנפש, והיה התכלית הראשון לגוף במעשה, והאחרון לנפש בחכמה, והוא הגמול לשני חלקי האדם אשר בם ישלם המעשה והחכמה, ובמזהיר על העבודה לשם יתברך בשני אלה החלקים אמר: "**תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" (דברים

יח יג), ירצה שתהיה שלם בעבודתו בשני חלקיך שהם הגוף והנפש. ולאמת הדעת הזה ימצאו כתובים רבים בכתוב, לפי שהוא מזהיר תמיד על הלימוד ועשה מהלימוד והמעשה שני חלקים, אמר "**וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם**" (דברים ה א), "**וְאַשְׁמְעֵם אֶת דְּבָרַי אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לְיִרְאָה אֹתִי**" (דברים ד י), "**וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם**" (דברים יא יט), "**וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ**" (דברים ו ז). ואזהרת השמירה והזכירה מכלל זה, אמר "**וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" (דברים ח ו), "**וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי**" (שמות יט ה), וירצה בזה התורה, "**זִכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי**" (מלאכי ג כב), "**וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ**" (במדבר טו לט), "**וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... עַל לְבָבֶךָ**" (דברים ו ו), כל אלו הכתובים יורו כי הנרצה מהתורה זולת המעשה הוא החכמה בה, והוא החלק היותר שלם מהתורה, עם שהמעשה ימשך ממנו יותר שלם ובנפש יותר זכה. וזאת היא דעת החכמים ז"ל (קידושין מ ב) שנמנו וגמרו שהתלמוד גדול מפני שהוא מביא לידי מעשה. ולא שיחשבו שיהיה המעשה תכלית לתלמוד, שאלו כן יהיה המעשה יותר גדול, כי התכלית יותר נכבד ממה שלפניו, ולא יִדמה משכיל חלוף זה, אבל אמרו שעם שלמות ומעלת התלמוד מצד עצמו, וכי הוא הנרצה והתכלית הנכבד, הנה ימשך ממנו גם כן שלמות המעשה בכונה נרצית, ולזה אמרו 'המביא אל המעשה' ולא אמרו שהוא 'מפני המעשה', כי היה זה מורה שהוא התכלית לבד, ואין הענין כן.

והנה הדעת הזה הוא היותר נראה וקרוב אל הדעת, שהעבודה האלהית לנפש היא ההשתדלות בחכמה והעסק בה. אבל שמקום העיון הוא מהנרצה בחכמה בכאן, ומה היא חכמת התורה אשר בה יושג התכלית האחרון הנזכר אשר הוא הצלחת האדם האחרונה, ונחלקו בני אדם בזה לשלש כתות.

הכת האחת בעלי חכמת התלמוד, רצוני החכמים בחבור הזה המפורסם אשר חברו רב אשי, והוא המבאר חבור המשנה אשר לרבינו הקדוש ומוציא לאור תעלומותיה על דרך החקירה והמשא והמתן בין חכמי ישראל המפורסמים, כי בא בו מן העומק מה שהוא מפורסם אצל מי שזכה לשוט במי חכמתו, וההתחכמות הזה והחקירה הזאת לפי דעתם מביא האדם אל הצלחתו האחרונה, וזוכה בה למעלת החכמים בגן עדן כפי שיעור מה שיגע בחכמה ופלפל בה, ועליה הוא נשאל מאת השופט האמתי ויאמר לו "**פלפלת בחכמה**" (שבת לא א), ועליו אמרו: "**העוסקים במקרא מדה, במשנה מדה ונוטלים עליה שכר, בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו**" (בבא מציעא לג א). וענין ה'מדה' הוא התאר החשוב והכח אשר הוא קנין לנפש אשר הוא התחלה וממנו יצאו הפעולות החשובות והטובות. ועליו אמרו "**אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו**" (פסחים נ א),

כאלו הוא הסבה העצמית להשגת ההצלחה ההיא הבלתי נערכת לכל הצלחה זולתה. וטענו על זה במאמרים רבים זולת אלה, נזכרו בחבור התלמוד הנזכר ובמדרשי החכמים ז"ל מסכימים לאלה; ובראיה שכלית לפי שרשי התורה, והיא כי אחר שהיו אלה המצות אשר באו בתורה מאתו יתברך והוא צוה בהם להנחיל אהביו יש ולהיות לו סגולה מכל העמים, הנה כבר יחויב שהחקירה בהם תתן מעלה גדולה ושכר בלתי נערך לחוקר ומתחכם לדעת משפטיהם בתכלית החקירה והחפוש, כי זה אות מיוחד על הפלגת אהבת המצוה, כשיפליגו הדקדוק והחקירה ההיא על מצותיו, והוא מה שאמר: "**וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" (דברים ו ה), "**לְאַהֲבָה אֶת יְיָ**" (דברים יא יג). ויחויב שימשך מזה השגת אהבתו יתברך, וכמו שאמר: "**אֲנִי אֹהֲבַי אֵהָב**" (משלי ח יז). והמאמינים באמונה שלמה בקודם מזאת הראיה יחויב אצלם בלא ספק קיום הנמשך, רצוני השקידה על חכמת התלמוד. ועוד כי הבדל האדם המיוחד הוא הכח השכלי אשר לו ובו יובדל מהב"ח, וההשארות הנצחי והצלחתו האחרונה הוא מחוייב שיהיו בזה החלק אשר הוא בו אדם, וכל מה שיצא הכח הזה אל הפעל ויוסיף אור וזוהר בהשגתו הוא יותר מוכן אל קבול ההשארות הזה אם היה שישיגהו מצד שלמות השכל. אבל החקירה התלמודית לעמקה וקושי השגתה תוסיף אור וזוהר אל השכל ויוציאהו מחשך ואפלת הסכלות במה שתתן לו מן החדוד והפלפול בעומק החקירה יותר מכל שאר החכמות, כמו שהוא מבואר אצל מי שחקר בחכמת התלמוד ובזולתה מן החכמות. הנה כבר יחויב מזה הצד שתהיה החכמה התלמודית הסבה המיוחדת בהשגת זאת ההצלחה הנצחית, כי ההצלחה ההיא הנה היא אל הנפש מצד הכח השכלי אשר לה, כי מהצד ההוא היא נבדלת ולא תעשה פעולתה בכלי גשמי, על כן לא תאבד באבדו, והיא במצוע החכמה הזאת תנחל העולם ההוא העליון אשר הוא כלו שכלי.

והנה הטענות האלה כפי האמת חזקות מאד בקיום הדעת הזה אצל כל מאמין אמונה שלמה ואמיתית בתורת ה'. וקצת בעלי הדעת הזה סוברים מפני זה כי כל משתדל וחוקר בידיעה אחרת זולתי בחקירה והחכמה הזאת שהיא חכמה באמת לפי השרש התוריי, הוא ייגע לריק ויולד לבהלה, ומכלה הימים במה שאין בו מועיל הולך אחרי ההבל ויהבל, אם יכוין בידיעות ההם השגת ההצלחה האחרונה, ועל כל חוקר ומעיין בחכמות וידיעות אחרות להשגת התכלית הזה בהניחו החכמה הזאת התוריית אמר הנביא: "**הֹבִישׁוּ חֲכָמִים חַתּוּ וַיִּלָּכְדוּ הִנֵּה בִדְבַר יְיָ מָאָסוּ וְחָכְמַת מָה לָהֶם**" (ירמיהו ח ט), וכבר הפליגו לגנות כל חכמה זולתה עד שאומרים שכל עוסק בזולתה נוחל גיהנם וגורם לעצמו האבדן והצער הנצחי, כמו הענין בחכמות הטבעיות והאלוהיות המפורסמות

ליונים במה שבא בשתיהן מהדעות החולקות על דעות התורה האמיתית. ושמעתי לקצתם שאומרים על צד הדרש: "**אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים**" (תהלים א א) – אלה הם בעלי חכמת הטבע ליונים, וקרא אותם "**רְשָׁעִים**" להיות הטבע לפי דעתם התחלת התנועה, כי הֶרשע כבר יֵאמר על התנועה – "**וְהוּא יַשָּׁקֵט וּמִי יַרְשָׁעֶנּוּ**" (איוב לד כט), "**שָׁם רְשָׁעִים חָדְלוּ רֹגֶז**" (איוב ג יז). "**וּבְדֶרֶךְ חַטָּאִים לֹא עָמָד**" – אלה הם בעלי החכמה האלהית ליונים, ואלה הם חטאים לה' בדעותיהם הרעות המגונות כמו שהוא הענין לפי סברתם בידיעת ה' יתברך הפרטים ובהשגחתו עליהם. "**וּבְמוֹשַׁב לֵצִים לֹא יָשָׁב**" (תהלים א א) – בעלי ההלצה וההטעאה והשיר. ולפי הדרש הזה אמר ברשעים "**הָלַךְ**" ובחטאים "**עָמָד**", כי ההליכה תצדק על המתנועע והעמידה על הבלתי מתנועע. "**כִּי אִם בְּתוֹרַת יְיָ חֶפְצוֹ**" – היא תורה שבכתב, "**וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה**" – היא תורה שבעל פה. וכמוכיח המזהיר מהשתדל וחקור בחכמה אחרת זולתי בחכמת התורה אמר החכם במשליו: "**וְלָמָּה תִשְׁגֶּה בְנִי בְזָרָה וּתְחַבֵּק חֵק נָכְרִיָּה**" (משלי ה כ), "**אֵיֶלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת חֵן**" וכו' (שם פסוק יט), ה"**זָרָה**" וה"**נָכְרִיָּה**" לבני ישראל הם הטבעיות והאלהיות ליונים, ו"**אֵיֶלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת חֵן**" הן תורה שבכתב ותורה שבעל פה, שהיא החכמה התלמודית הנזכרת. וכבר נשאל לאחד מן החכמים (מנחות צט ב) אם מותר ללמוד חכמה יונית, והשיב כי הוא מותר, אך שיהיה זמן הלמוד שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה, משום דכתיב "**וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה**" (יהושע א ח), "**וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה**" (תהלים א ב). וכבר הפליגו עוד קצתם עד שאמרו שגם העסק במקרא הוא אבוד זמן, וירצו בו העסק בכל הכתוב תורה נביאים וכתובים כי הוא נקרא מִקְרָא סתם, וישענו במאמר האומר לפי קצת נסחאות "**העוסקים במקרא מדה ואינה מדה**", ועל מה שאמרו "**מנעו בניכם מן ההגיון**" (ברכות כח ב), פי' בו רש"י ז"ל: "**לא תרגילום במקרא יותר מדאי משום דמשכא**". אבל שזה בטל, לפי שכבר אמרו חכמים ז"ל במקום אחר: "**לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד**" (קידושין ל א), וכונת רש"י ז"ל ב"**יותר מדאי**" – יותר מהשליש. וחלילה שיחשוב אחד מחכמי התלמוד שיהיה העסק במקרא דבר בטל.

ואמרו חסידי הכת הזאת שהתכלית הנזכר מההצלחה הזאת האחרונה לאדם אמנם יושג וישלם בחכמת התלמוד, בתנאי שתהיה הכוונה רצויה, והוא שיכוין בה שלמות הנפש וההתקרב אל האלהים בעבודה והשלמת רצונו יתברך ואהבת תורתו, ושתהיה מחשבתו זכה ומשוללת מכל כונה זולתה, רצוני שלא יכוין בתלמוד הזה אל שיקרא רַב ולבקשת השררה והרשות והטיל אימתו היתרה על אנשי זמנו ולהתגבר על

העשירים מהם לנדותם ולהחרימם ולשמתם בכחם הגדול ובזרועם הנטויה, נשיכתם נשיכת נחש ועקיצתם עקיצת עקרב, להשיג ממונם ונכסיהם באיזה פנים שיזדמנו, ויתדמה בזה לנביאים אשר מתנאיהם כמו שאמר הרב ז"ל (פיה"מ אבות ד ה) הבטל מחשבתם ותשוקתם לראשיות ולשררות שאינם אמתיות, ר"ל בקשת הנצוח ולהגדיל העם לו והמשיך כבודם אליו, ולא יבקש היותו ראש ופרנס על הצבור ולפקח בעסקיהם העולמיים, ויזכור מאמר האומר "**אֲדֹנָי מִשָּׂה כְּלָאֵם**" (במדבר יא כח) – "**הטל עליהם צרכי צבור**" וכו' (סנהדרין יז א), אם לא באשר אי אפשר זולת זה להעדר המשתדלים ורבי הפעלים, ושיכוין בזה הישרת העם, לא הרדיפה אחר הכבוד, ולא יכוין אל השגת ההסתפקות ביותר מכדי בטלתו, כמו שהיה מנהג החסידים בעלי חכמת התלמוד, ולא ישים תכלית החכמה הזאת היקרה קנין הממונות וההשקע בהתגנות, ולא יפנה אל רהבים ובקשת התענוגים הגופיים מאכל ומשתה וזולת זה אבל יבזם וימאסם, שזאת היא תחלת מדרגת אנשי החכמה, והוא מאמר ר' צדוק: "**אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לאכול מהם, וכן היה הלל אומר ודישתמש בתגא חלף, הא כל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם**" (משנה אבות ד ה). הנה החכמה הזאת עם התנאים הנזכרים מהכונה הרצויה תהיה הסבה המיוחדת והעצמית אל השגת ההצלחה הנצחית האחרונה ביותר שלם שאפשר לחכמים מבני ישראל וגרי הצדק הנספחים עליהם לפי סברת הכת הזאת.

ולאומר שיאמר כי הוא בלתי אפשר שיתיחד החבור הזה התלמודיי בהקנאת ההצלחה האחרונה לאדם, לפי שהחבור הזה כולל ענינים רבים שאי אפשר שיתחייב מהם הצלחה לאדם, כמו שהוא הענין בהרבה מההגדות הנכללות בו וקצת מעשיות, וגם כי החבור הזה כולל המחלוקות הגדולות אשר נפלו בין חכמי ישראל במשפטי התורה, אשר האחד מחלקי הסותר לבד הוא הצודק וזולתו בטל, ואי אפשר שתתחייב הצלחה נצחית מהבטל, וכבר אמרו על דבר המחלוקות האלה: "**משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו מחלוקות בישראל ונעשית תורה כשתי תורות**" (סוטה מז ב), והחבור הנזכר מלא כלו מהמחלוקות האלה והדומים להם; ותשובת זה, כי המכוון בחכמת התלמוד אינו כל מה שבא בחבור הזה, שאלו היה הענין כן, במה זכו דוד ושלמה וכל חכמי ישראל שהיו קודם חתימת החבור הזה, התחשוב שתהיה חכמת שלמה השגת ידיעת החבור הזה שחובר אחריו ביותר מאלף ושלש מאות שנה. וכבר אמרו על רבן יוחנן בן זכאי שהיה קודם החרבן, שלא הניח מקרא ומשנה תלמוד הלכות וכו' (סוכה כח א), והחבור הזה חֻבר ביותר מארבע מאות שנה אחר החרבן, והתלמוד זכרו אותו

בהרבה מקומות החכמים שהיו קודם החבור הזה בכמה שנים. הנה אם כן המכוון בתלמוד הוא זולת זה, והוא החקירה האמיתית במשפטי המצות האלהיות מכח השכל להוציא דבר מתוך דבר, ולהבין בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם, וההקפה במה שבא מקובל ממשה רבינו ע"ה מסיני מקצת משפטים התוריים שלא נזכרו בתורה האלהית או שנזכרו אבל ברמז. וכבר כתב הרב מה שיובן ממנו זה בהלכות תלמוד תורה פ"א (הלכה יא). וכתב רבינו שרירא בתשובתו לקהל קירואן שנת ד' אלפים תשמ"ח ז"ל: "**ותלמוד נמי דשאלתון עלוהי, אפי' ראשוני ראשונים הוה להון תלמוד, דהא אמרינן דהוו להון הלכתא דגרסי להו, והוו עקרין דלהון קלות וחמורות וגזרות שוות, ופנים של מדרשות דמנהון י"ג מדות דר' ישמעאל ומנהון נמי דברים אחרים, כגון סרוס מקרא, יתור מקרא, רבויין ומעוטין, משמעות דורשין, דרישת סמוכין**" וכו' עד אמרו "**ודיו לבא מן הדין להיות כנדון ודברים רבים כאלה, כד הוו אמרין הנך ראשונים הלכותיהון כל חד וחד כדגריס, ואלין מלין הווין תלמודהון לגלויי טעמי תורה, וכדאמר ר' אבהו אמר ר' יוחנן: תלמיד אחד היה לו לר' מאיר וסמכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמנה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמנה טעמי טהרה**" עכ"ל.

הנה כבר התבאר מהו הנרצה בחכמת התלמוד אשר יכוונו אליו בעלי הכת הזאת, ומפני החלק הזה אשר בא בחבור התלמוד דרב אשי נקרא בשם זה, לא מפני מה שבא בו ממחלוקת הקבלה והויות אביי ורבא והדומה לזה, שזה דבר קטן הוא אצלם, וכמו שאמרו "**דבר קטן הויות דאביי ורבא**" (סוכה כח א), וחלילה שיכוונו בזה אל מה שנזכר מחכמת התלמוד על הדרך שהתבאר. הנה זה הוא מה שתאמינהו הכת האחת מחכמת התורה.

והכת השנית הם בעלי התורה המתפלספים ההולכים אחרי עקבות הפילוסופים כארסטוטליס והנמשכים אחריו, והם עם זה מהנמשכים אחר תורת משה רבינו לפי סברתם ורוצים לקבץ בין שני אלה ההפכים, וסוברים כי למעשה מבוא במקרה בקנין ההצלחה האחרונה מצד שהוא שלמות מדותיי לנפש, ותהיה מפני זה מוכנת לשלמותה המיוחד אשר הוא שלמות החכמות הגיוניות למודיות טבעיות ואלהיות, ועל הדרך שהניחו אותם חכמי יון בספריהם. ואלה הם סודות התורה לפי סברתם, והטבעיות מהם נקראו בתורה 'מעשה בראשית', והאלהיות 'מעשה מרכבה', והם סודות התורה אשר יזהירו החכמים מחקור עליהם כי אם בתנאים ידועים, וידיעת כל זה היא סבת ההשארות הנצחי לנפש בצאתה מן הכח אל הפעל בקנין מושכלי אלו הדברים, והשכל המשיג

המושכלות האלה ומתעצם בהם יקראו 'השכל אשר בקנין'. וישענו על זה כשיאמרו כי אין בנמצא זולת האל ומעשיו, הנה אם כן כבר יחויב שיהיה שלמות הנפש מצד הידיעה בו יתברך ובמעשיו, והידיעה בו הוא ידיעת תאריו ועל איזה אופן ייוחסו אליו, וידיעת אחדותו ואופן התחייב המציאות ממנו, ובריאתו והנהגתו הנמצאות, והשגחתו וידיעתו בקצתם, וכל מה שידמה לזה מהחקירות האלהיות, והידיעה במעשיו היא הידיעה הנתלית בכל נמצא זולתו יתברך, כידיעה בחמר ובצורה והידיעה בשמים וביסודות ומה שהורכב מהם מהדומם והצומח והחי והמדבר וסבותיהם הפועלות והחמריות והצוריות והתכליתיות הקרובות מאלה והרחוקות, והידיעה בתועלות אברי הב"ח וכל מה שנזכר בספר 'תועלת האברים' וזולת זה מהידיעה בחלקי הנמצאות. ואמנם היו אלה סבה אל קנין ההצלחה האחרונה, לפי שמשלמות הפעולה יְוָדַע שלמות הפועל, ויביא זה אל החשק אליו ואהבתו יתברך אשר הוא עקר התורה, וכמו שאמר "**וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" וכו' (דברים ו ה), זאת היא סברתם. וכבר אמתו אותה בקצת מאמרים לחכמי ישראל, מהם מה שבא בתלמוד ממעשה מרכבה שאמרו בו שהוא דבר גדול (סוכה כח א), ואמרו זה מפני שהוא סבה להשארות הנזכר, וחשבו ש'מעשה מרכבה' הוא מה שכתבו ארסטוטליס ב'מה שאחר הטבע' מהחכמה האלהית. והחכם ר' בחיי שאמר בספר 'חובת הלבבות' זה לשונו: "**לא יוכל לעבוד עלת העלות ותחלת ההתחלות כי אם נביא הדור בטבעו והפילוסוף המובהק במה שקנה מהחכמה, אבל זולתם עובדים זולתו, מפני שאין מבינים נמצא אלא מורכב**" ע"כ (חובות הלבבות שער א פרק ב). והרב אמר במורה: "**אבל מי שיחשב בשם וירבה לזכרו מבלי חכמה, אבל הוא נמשך אחר קצת דמיון לבד, או נמשך אחר אמונה שמסרה לו זולתו, הוא אצלי עם היותו חוץ לבית ורחוק ממנו, בלתי זוכר השם באמת ולא חושב בו**" ע"כ (מו"נ ג נא).

והיותר חזק ממה שיטענו בו לפי דעתם, הוא מה שכתבו הרב במשל שהביא פרק נ"א חלק שלישי מהמלך שהוא בהיכלו וכו' שם אמר כי המגיעים אל הבית ההולכים סביבו הם התלמודיים אשר הם מאמינים דעות האמיתיות מדרך קבלה ולומדים מעשה העבודות ולא התעמקו בעיון שרשי התורה וכו'. ושם נאמר: "**ודע בני שאתה כל עוד שתתעסק בחכמות הלמודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער, כמו שאמרו ז"ל על צד המשל 'עדיין בן זומא מבחוץ', וכשתבין הענינים הטבעיים, כבר נכנסת בבית ואתה הולך לפרוזדור, וכשתשלים הטבעיות ותבין האלהיות, כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית ואתה עמו בבית אחד, וזאת היא מדרגת החכמים, והם חלוקי השלמות**". וכבר נתן במאמרו זה לפי דעת אלו

מדרגת התלמודיים למטה ממדרגת הלימודיים וההגיוניים, ואף כי למטה מהטבעיים והאלהיים. בתלמודיים אמר שהם מגיעים אל הבית והולכים סביבו לבד, ובלימודיים וההגיוניים אמר "**המתהלכים סביב הבית לבקש השער**". ואלה האנשים, מצד שהם נמנים מכלל אנשי התורה וזרע אברהם, יאמינו או יאמרו שיאמינו כי לחכמת התלמוד מבוא גם כן במקרה בהשגת ההצלחה האחרונה מצד שתיישיר אל המעשה הטוב והוא תכליתו לפי דעתם, והוא במדרגת חכמת המדות לפילוסופים, ולא נתנו לו מעלה יותר גדולה מזו, אבל שיאמרו זה בחשאי, מי יתן והיה לבבם שלם עם התורה האלהית ולא יאמרו כזה בה. וכבר הגיע מסכלות קצתם עד שיאמרו בקצת ספורי התורה ובקצת מצות שהם משל ודמיון לאלה הענינים הפילוסופיים, ועל כיוצא באלה נאמר "**וְהַפַּכְתֶּם אֶת דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים**" (ירמיהו כג לו). ויטענו עוד במה שאמר הרב: "**ואמנם שאר הדעות האמתיות בכל זה המציאות, אשר הם החכמות העיוניות כלם כפי רוב מיניהם אשר בהם יתאמתו הדעות ההם אשר הם התכלית האחרון אף על פי שלא צותה התורה עליהם בפירוש כמו שצוה על הראשונות, אבל צוה עליהם בכלל והוא אמרו לאהבה את ה**'" וכו' כמו שכתב חלק שלישי פרק כ"ח, וזה ממה שיורה כי החכמות העיוניות והם המפורסמות ליונים הם העקר בהשגת ההצלחה האחרונה לאדם לפי דעתם.

ולפי שאלה האנשים לא יטענו בזה במאמר כתוב, וכי אין שום פסוק במאמרי התורה והנבואה שישענו עליו, והיה להם הרב בדעתם זה לאבן נגף ולצור מכשול ושב מטרה לחצי סכלותם, אני רוצה להעירך על הבנת דברי הרב ז"ל ולהצילו מחרבות לשונותם. וכבר ראיתי ושמעתי לגדולי חכמי ישראל מגמגמים להאשים הרב על מאמריו אלה, וקרה להם זה למיעוט חקרם בשלמות מאמריו ודקדוק כל חלק שבא בהם. כי הרב בדבור הזה עשה מהתלמודיים שלש כתות. כת המתחילים בתלמוד והלומדים בו מעשה העבודות לבד ולא התעסקו בעיון שרשי התורה, אבל יאמינו אמונה סתם בקצת דעות אמתיות, ולאלה אמר במשלו שהם המגיעים אל הבית ההולכים סביבו. וכת שנית מהם במדרגה למעלה מהנזכרת, שהם עם חכמתם התלמודית הכניסו עצמם לעיין בעקרי הדת, ולאלה אמר שנכנסו בפרוזדור וכי הם חלוקי המדרגות. וכת שלישית יותר עליונה שהם עם חכמתם התלמודית הגיעו לדעת מופת כל מה שנמצא עליו מופת וכו', ולאלה אמר שכבר הגיעו עם המלך בתוך הבית. ואמנם היו שלשת אלה הכתות לבעלי חכמת התלמוד, כי בחכמה ההיא ובמדרשים הנפלאים ובתעלומות מאמריהם עם השכל הישר והחקירה הגדולה והמדות שהגדה נדרשת בהן, יגלו סודות התורה והנבואה באלה הענינים אשר הם החכמות הטבעיות והאלהיות האמתיות אשר

יביאו אל ההצלחה בתכלית השלמות. אחר כן עשה מבעלי החכמות שלש כתות ג"כ, הכת האחת המתעסקים בחכמות הלמודיות ומלאכת ההגיון, ולאלה אמר שהם מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער, ירצה שיבקשו ההליכה סביב הבית לא שיהיו הולכים בפעל, כי ה'מִתְהַלֵּךְ' זולתי ה'הוֹלֵךְ' לפי שמוש הִתְפַּעֵל, כאמרו "**וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם לְאֹיְבֶיךָ**" (דברים כח סח), ירצה בו בקשת הִמכר לא ההמכר בפועל, שכבר אמר "**וְאֵין קֹנֶה**". וכן "**אַל תִּתְהַדַּר לִפְנֵי מֶלֶךְ**" (משלי כה ו), ויבוא ביאור רחב בזה (לקמן פרק כא). והנה לא אמר בכת הזאת שהם מגיעים אל הבית והולכים סביבו כמו שאמר בכת הראשונה מן התלמודיים, ואם כן מדרגתם למעלה ממדרגת אלה, בחלוף ממה שהניחו אלה האנשים. והכת השנית מבעלי החכמות הם אשר הבינו הענינים הטבעיים, ואמר שנכנסו בבית והם הולכים לפרוזדור, לא שנכנסו לפרוזדור בפעל, ובכת השנית מהתלמודיים אמר שכבר נכנסו בפרוזדור, ובזה היתה אצלו מדרגת הכת הזאת השנית מהתלמודיים יותר גדולה ממדרגת הכת השנית מבעלי החכמות. והכת השלישית מהם הם אשר השלימו הטבעיות והבינו האלהיות מצד החקירה, ולאלה אמר שנכנסו עם המלך אל החצר הפנימית והם עמו בבית אחד, ובכת השלישית מהתלמודיים אמר שכבר הגיעו עם המלך בתוך הבית, ובין שני המאמרים הבדל גדול, כי ההגעה עם המלך בתוך הבית זולתי ההכנס עמו אל החצר הפנימית והיות עמו בבית אחד, ולא אמר באחד מאלה שהם בבית המלך אבל שהם עמו בבית אחד, כי הבית המיוחד למלך והוא אשר בעבורו נאמר "**הֱבִיאַנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו**" (שה"ש א ד), ייחד אותו הרב למדרגה היותר עליונה מכל אלה והיא מדרגת הנבואה, ועליה אמר: "**אבל מי שישים כל מחשבתו אחר שלמותו באלהיות**" וכו' עד אמרו "**הם אשר באו אל בית המלך**". ולא תחשוב כי מה שאמר הרב "**ממדרגת אנשי החכמה בידיעתם הטבעיות והאלהיות**" שיכוין בזה מה שכתבו בזה חכמי יון כארסטוטליס והנמשכים אחריו בספריהם ממה שהוא סברא להם או מחשבה גוברת, אבל למה שנודע מהם על הדרך האמתית היה שימצא בספרי חכמי יון או בזולתם, ואם היה ממה שהתבאר מופתו באין ספק כמו שהוא הענין בהגיוניות והלמודיות, אינו ממה שראוי שייוחס לחכמי יון. עם כי כל מה שנמצא אצלם מהאמת באלה החכמות העיונות לקחוהו כלו מבני ישראל בזמן הגלות, וכמו שכתוב ב'אגרת בעלי חיים' (שער ג פרק ז) לחכמי ישמעאל, כי כאשר התפאר החכם היוני באומתו ושהיא היותר שלמה שבאומות בשלמות החכמות, השיגו בעל 'ההשבעה והלהבת' שאין לו להתפאר מזה, לפי שהחכמות אצלם בגנבה שלקחו אותן מבני ישראל בזמן גלותם, ולא הכחיש זה החכם היוני, אבל שאמר כי בצאת ישראל ממצרים לקחו אותן

הם גם כן משם. וגם החכם בן רשד העיד בספרו 'בהפלת ההפלה' על מציאות החכמות העיוניות בבני ישראל מקדם. ואיך יאמר אומר שיכוין הרב בזה למה שכתבו ממנו חכמי יון, והוא כבר כתב בדרושים היותר גדולים באלהיות בידיעתו יתברך והשגחתו, שהפילוסופים דברו בהם סרה גדולה וכשלו בם כשלון אין תקומה להם ממנו ולא למי שנמשך אחריהם בזה, ואמר שהוא ישמיע הספקות והשבושים אשר הביאום לדבר סרה בענין הזה וישמיע עוד דעת תורתנו ואיך תחלוק עליהם בדעותם הרעות המגונות, וגלה בספרו קצור ארסטו בידיעת כל מה שלמעלה מגלגל הירח תמצא זה בפרק הכ"ב והכ"ד מחלק שני מספרו הנכבד. ואיך יאמר הרב עם זה שחכמתו זאת תגדיל ההצלחה הנצחית, וכן בחכמתו הטבעית, שידיעת ההיולי הראשון והזמן והתנועה עם חולשת מציאותם יקנו התענוג ההוא הקיים, וגם מה שכתב מהראיה על מציאות המניע הראשון הנבדל שכלל מהספק מה שבארוהו האחרונים. וכבר אמר הרב כי הדעות אשר לארסטו בסבות תנועות הגלגלים אשר מהם הוציא מציאות השכלים הנפרדים לא עמד עליהם מופת, ואיך אפשר שידמה משכיל שהרב יאמר על כיוצא באלה הידיעות שתהיינה סבה אל קנין ההצלחה האחרונה הנצחית לאדם, ושהם יותר גדולות במעלה מהחכמה אשר יסודתה בהררי קדש, הוא הדבור האלהי במצותיו התוריות אשר בא עליהם הגדתו הצודקת שהן חיינו ואורך ימינו, ועל קיומם ושמירתם אמר "**רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב**" (דברים ל טו), וירצה בו החיים המוחלטים והטוב המוחלט ולזה באו בה"א הדעת. וכבר הארכתי בזה למה שראיתיו מהמתפלספים מבני ישראל הרוצים ליחנק ולהתלות באילן גדול, וגם מה ששמעתיו וראיתיו מקצת המשתדלים בעיון חכמת התלמוד להתפאר ולהתגדר ולמיקם כולי עלמא מקמיהו, אשר במעט המושג להם ממנה יבקשו להשתרר על עם ה' ויפטירו בשפה על האיתנים מוסדי ארץ וצדיקים יסוד עולם וייטב בעיניהם כמו שאמר הרב שישימו שלמות זולתם וחכמתם חסרון ויציאה מן הדת (מו"נ א לב). העירותיך על זה שלא תתפתה לדברי המהבילים בשתהיה חושד בכשרים, כי הרב ז"ל הוא אשר הסיר את ארסטו את ראיותיו ואת סברותיו בכל מה שכתבו חולק על הדעות התוריות האמתיות. ואם תתחכם בדקדוק מאמריו תבין כל זה. הנה שכבר התבאר דעת הכת השנית וסברתם בחכמת התורה.

והכת השלישית היא כת בעלי חכמת הקבלה, ואלו יאמינו כי חכמת התורה היא חכמה מקֻבלת מהאבות ומִמשה וכל הנביאים וכל חכמי ישראל אחריהם זה אחר זה, והיא חכמה כוללת סודות האלהות והמלאכים וענינים נפלאים באלהיות והטבעיות ממה שהשגתו נמנעת בדרך החקירה, אבל היא חכמה ידועה בקבלה גלה ה' סודו בה אל

עבדיו הנביאים וייחד בה בני ישראל וקראם עמו וסגלתו, והשגתה היא התכלית האחרון וההצלחה האחרונה לאדם ובה ידבק בשם יתברך והמלאכים ויהיה לו מהלכים בין העומדים ההם, ובה נבדלו ישראל בהבדל מיוחד מגויי הארצות ולא יכלו הפילוסופים עם רוב חקירתם להשגתה, כי אין חלק לארסטו ולסיעתו באלהי ישראל, והתורה כלה וספרי הנבואה מלאים ברמזים נעלמים מאלה הסודות, וחבור התלמוד במקומות רבים והמדרשים גם כן. ויאמרו כי השלמים בחכמה הזאת ידעו לשנות טבעי הנמצאות ולחדש אותות ומופתים בשמות הבורא והמלאכים הקדושים אשר התורה כלה מלאה מהם ברמז, ודעתם כי המעשים התוריים הם לתכלית המשכת השפע מהשם יתברך ומהנמצאות ההן הקדושות והמלאכים הטהורים, וכי כונת המעשים התוריים וקיום המצות ראוי ומחויב שתתישר אליהם אם יבקש מהם השגת התכלית, ובזולת זה תקרא מצות אנשים מלומדה. ויראה שהעבודה השלמה בקיום המצות ראוי שתהיה בארץ ישראל, כי המצות משפט אלהי הארץ הן, אמנם החיוב עליהן בכל מקום מפני חובת הגוף, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל (בראשית כו ה). ובעלי הדעת הזה לא יאמתוהו במופת וראיה, כי החכמה הזאת גדולה משתושג במחקר האדם, אבל היא ידועה להם בקבלה לבד כאמור.

והאמת כי התורה וספרי הנבואה ומאמרי החכמים ז"ל מסכימים מאד עם דעת בעלי הכת הזאת יותר מהסכמתם עם דעות חכמי המחקר כי גבהה דרכה מדרכיהם, וכל שכן אם יהיה מה שיאמר משנותם טבעי הנמצאות בחדוש האותות אמת, אבל מה נעשה וכבר נשתבשו הדעות גם כן בחכמה זו, ונפל המחלוקת והבלבול בין יודעיה ונעדרה ההסכמה מהם בהרבה מדרושיה היותר גדולים, וכמו שנפל במשפטי המעשה והקבלה עליו. והסכנה יותר גדולה בחכמה זו אם יאמן בה חלוף האמת מאשר היא במעשה אם יפול בו השגיאה בנטות אחר דעת אחת שלא כמשפט. וגם כי בחלק זה נתנו כללים בתלמוד יודע מהם הדעת הנכון מהבלתי נכון, מה שאין כן בחכמה זו. הנה שכבר התבארו דעות האנשים בחכמת התורה.

ואשר אראהו אני יותר טוב מכל מה שנאמר, שתהיה חכמת התורה היא התורה ההיא בעצמה, וכי העסק בה תמיד ושמירתה בלבבות וההקפה בה והעלותה לזכרון ושלא תפנה המחשבה ממנה לדבר זולתה בעתות העסק בה, כל זה ממה שיישיר האדם אל הצלחתו האחרונה הנצחית ויביאהו אליה, ולא יהיה זה סבה להצלחתו הנצחית לבד כי גם בהצלחה המדומית יתישרו ענייניו וישיג דרושו ממנה בהשגחת השם עליו אשר תמשך מעסק התורה על הדרך הנזכר בסגלה דבקה בזאת התורה האלהית, ומפני זה אמר

על זה "**לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ, כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל**" (יהושע א ח), יאמר כי אם יהגה בתורה תמיד ולא ימוש ספרה מפיו ויקיים המעשה ממנה יצליחו דרכיו אז, וירצה בזה הצלחתו בעולם הזה, ואז ישכיל, וירצה בזה השגת ההצלחה הנצחית אשר היא כלה שכלית. והפלא שאמר "**וְהָגִיתָ בּוֹ**", כי ההגייה לבד והיא הקריאה בה ממה שתביא אל זה בסגלה, וכל שכן אם יהיה עם זה טוב ההבנה בנרצה ממנה והשגת תעלומותיה וסודותיה. ובזה אמר נעים זמירות: "**וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה**" (תהלים א ב). ואדון הנביאים כבר אמר זה הענין בעצמו: "**וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו**" (דברים יז יט), וצוה המלך על הקריאה תמיד בתורה. ולכלל ישראל אמר: "**וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם**" (דברים יא יח), ואמר: "**וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם**" וכו' (דברים יא יט), ואמר: "**וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם**" וכו' (דברים ו ז). ולהמשיך השפע האלהי ושתדבק ההשגחה האלהית באומה בסגולה דבקה במאמרי התורה צוה להיותם לטוטפות בין העינים ולקשרם על הידים ולכתבם על המזוזות, וכל זה על הכתוב בתורה נאמר לא על מה שנמסר בקבלה והיא תורה שבעל פה. ומיראתו שלא יתמעט העסק בתורה שבכתב מפני עיון במקובל, לא רצה שיעלה על ספר דבר ממנו, וכמו שאמרו "**דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב**" (גיטין ס ב), כי חשש שלא יהיה זה סבה להסתעפות הדעות והסברות והרבות המחלוקות בין האנשים, וימשך מזה קושי העמידה על המשפטים במעשה התורה, ויתחייב מפני זה שיתמעט ויחלש העסק בה. ומפני זה אמרו "**בְּמַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַנִי**" (איכה ג ו) – "**זה תלמוד בבלי**" (סנהדרין כד א). ואם הוא אמת מה שאמרו במעשה השמות וכי התורה כלה מלאה מהם, הנה הוא ממה שיאמת הסברא הזאת. והתפלה גם כן בנפש זכה ממה שיישיר בהשגת שתי אלה ההצלחות לאדם, ובייחוד כשתהיה בלשון התורה והכתובים שבאו בה מבקשת הרחמים והתפלה מפני הסגולה הזאת הדבקה בכתובי התורה, וכמו שאמרו שברית כרותה לי"ג מדות וכו' (ראש השנה יז ב), והוא הענין המפורסם באומה מקצת כתובים וקראו אותם 'פסוקי דרחמי', וענין הברית היא הסגולה הדבקה בהם.

והענינים האלה אינם לתורה האלהית לבד, כי גם לכל ספרי הקדש נביאים וכתובים תדבק הסגולה הזאת, אך שיתחלפו בזה בפחות ויתר. והוא כשלא תשתנה צורתם ללשון אחר, אך שיהיו בלשון המיוחד להם והוא לשון הקדש, ומפני זה ספר תורה כתוב בלשון אחר פסול (רמב"ם ס"ת י א). ובכלל כל ספרי הקדש הכתובים בלשון אחר טעונים גניזה לפי דעת קצת החכמים (שבת קטו א), ומפני זאת הסגולה הדבקה בהם צריכים שמירה

וקדושה וטהרה, ונאסר הדבור בדבר מהם במקום בלתי טהור. ולקודמים בספר תהלות ענינים נפלאים מספור הסגולות הנפלאות אשר לכל מזמור ומזמור, ומהתמדת ההשגחה האלהית על כל מי שירבה בקריאתם בכונה רצויה והמתפלל בהם ערב ובקר וצהרים, והיתה הידיעה הזאת מפורסמת אצלם קראוה 'שמוש תלים', ובחירת שמוש הע"ב פסוקים המפורסמים. והמזמורים וכל הפסוקים אשר ממנהג ישראל להתפלל בהם בכל יום ולברך לפניהם ולאחריהם הם הנקראים 'פסוקי דזמרה' אולי ייוחדו לסבה זו, והוא מפורסם מהרמב"ן ז"ל שגלה הסוד הזה בקצת פסוקים בסגלות מיוחדות. וכי בחר ה' בעמו וכבר גזרה חכמתו גלותם לכלה הפשע ולהתם חטאת, הקדים רפואה למכתם הגדיל להם תורה והאדיר בספר הזה הכולל עשרים וארבעה ספרים המפורסמים, אשר הוא כלו דברי אלהים חיים באו בהם מגלוי הסודות האלהיים במעשה בראשית ומעשה מרכבה, וכולל מהתועלות להשלים האדם בשני מיני השלמות מדותיי ושכליי מה שתלאה כל פה לספרו, וכמו שהוא ידוע ומפורסם למשתדלים והחוקרים בו מחקר ראוי. ולו גם כן תכלית אחר נפלא, והוא המשכת השפע האלהי והשגחתו על האומה בהרבותה העסק וההשתדלות בו, והוא, רצוני הספר הזה הגדול והקדוש הסבה הקרובה לקיום והשארות האומה בזמן הגלות הארוך הזה בסגלה דבקה בו. ובספר הזה אנחנו דורשים את ה' בגלות הזה, ועליו אמר "**אִם תִּדְרְשֶׁנּוּ יִמָּצֵא לָךְ**" (דה"א כח ט), וכל עוזב העסק בספר הזה מכת מי שנאמר עליו "**וְעֹזְבֵי יְיָ יִכְלוּ**" (ישעיהו א כח) ואמר ג"כ "**וְאִם תַּעַזְבֻנוּ יַזְנִיחֵךְ לָעַד**" (דה"א כח ט). ועליו אמר "**וָאֲהִי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מְעַט בָּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם**" (יחזקאל יא טז), כי כמו שהיה המקדש סבה להתמדת השכינה בתוך בני ישראל, וכמו שאמר "**וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם**" (שמות כה ח), ואמר "**וְנָתַתִּי מִשְׁכָּנִי בְּתוֹכָכֶם וגו' וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכָכֶם**" (ויקרא כו יא-יב), כן הספר הזה המקודש הוא אשר בעבורו היתה ההשגחה האלהית באומה בהרבות הקריאה בו בכונה רצויה והחקירה בפניני מאמריו, והוא סבת קיומה והשארותה והצלחתה. ועל זה יעד לכל דורש ה' בעסק הספר הזה: "**וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִתּוֹ**" וגו' (תהלים א ג), ועליו אמר שלמה בחכמתו: "**בְּנִי תּוֹרָתִי אַל תִּשְׁכָּח וּמִצְוֹתַי יִצֹּר לִבֶּךָ**" (משלי ג א), יזהיר על הזכירה תמיד והשמירה בלב לתורת ה', והספר הזה כלו תורת ה', והבטיח עם זה "**כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ**" (שם פסוק ב) וכל מה שבא בפרשה ההיא, והכתובים רבים על האזהרה בעסק התורה ושמירתה וזכירתה בלבבות ומאמרי החכמים גם כן. וכמו שהמקדש בעבודות ההן הגדולות הנעשות בו הוא הסבה אל שיכפר השם עונות האומה בעברה על מצותיו יתברך, כן העסק בספר

המקודש בכונה רצויה וזכירתו ושמירתו בלבבות הוא הסבה אל שיסלח השם לעונות האומה וחטאיה, וכמו שיעד: "**כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרֹת אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נְאֻם יְיָ, נָתַתִּי אֶת תּוֹרָתִי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה**" וגו', עד אמרו "**כִּי אֶסְלַח לַעֲוֹנָם וּלְחַטָּאתָם לֹא אֶזְכָּר עוֹד**" (ירמיהו לא לג-לד). ומפני שהספר הזה המקודש משתוה בסגלותיו למקדש, היה שנחלק בחלוקה הראשונה לשלשה חלקים, כמו שהיה הענין במקדש, כי היה בו קדש הקדשים והוא מקום הארון עם ספר תורה, והקדש והוא מקום השלחן והמנורה ומזבח הזהב, והעזרה או החצר והיה בו מזבח העולה. והיה זה כלו משל ודמיון לשלשת חלוקי הנמצא, אשר הם עולם השכל לאלהי ישראל והמלאכים הקדושים, ועולם השמים והגשמים ההם הטהורים, והעולם הזה התחתון עולם ההויה וההפסד. וכן הענין בספר הקדוש הזה, הנה בו התורה האלהית אשר היא תורת ה' מושפעת מאתו יתברך למשה רבינו ע"ה אדון הנביאים אשר נבדלה נבואתו מנבואת כל נביא זולתו בשידבר ה' אתו פנים אל פנים, והחלק השני ספרי הנבואה אשר עם היותם מאת ה', הנה זה במצוע המלאך המושפע ממניעי השמים וכמו שאמר הרב ז"ל (מו"נ ב מה), והחלק השלישי הם הכתובים הנאמרים ברוח הקדש, לפי שמדרגה זו למטה ממדרגת הנבואה. ולהיות החלק הזה כנגד העולם הזה עולם ההויה וההפסד, היה שהושם ספר קינות עם היותו מכלל ספרי הנבואה בכלל החלק הזה, כי נבא בו לבד על חרבן העיר והמקדש וגלות ישראל מעל אדמתו, והוא במדרגת הקינה על החרבן ההוא. וזה אמנם אם היה ספר קינות הוא אשר שרפו יהויקים כמו שהיא סברת החכמים ז"ל (מועד קטן כו א), כי הספר ההוא בנבואה נאמר כמו שאמר עליו "**הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת יְיָ לֵאמֹר**" (ירמיהו לו א), ואולי הוא ספר אחר נאמר לירמיה ברוח הקדש ומפני זה הושם בכלל הכתובים. ולזה ההגדלה לאלה החלקים ראויה ומחויבת לפי מדרגתם במעלה, ואין ראוי לשנות הסדר בם בהקדים המאוחר ואחר המוקדם, לא בלמוד ולא בהנחת המתאחר על הקודם, כמו שצוו החכמים ז"ל (ראה מגילה כז א).

ומפני הענינים האלה כלם הטיב מי שקרא שם הספר הזה הגדול 'מקדש יה', כי הוא באמת מקדש ה' כוננו ידיו, "**וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא**" וגו' (שמות לב טז), ועל צד הדרש אני אומר, "**הַלֻּחֹת**" רמז לתורה, ו"**הַמִּכְתָּב**" לספרי הנבואה וכתובים כמשמעו. ואמנם קראו 'מקדש יה' ולא 'מקדש יְיָ' בשם בן ארבע, לפי שהוא מקדש בגלות הזה, אשר כביכול שאין השם שלם ואין הכסא שלם. ואיך לא יהיה הספר הזה מקדש ה', ואחד מתכליות המקדש היה היות בית מנוחה לתורה אשר היא חלק מזה הספר המקודש, וכמו שאמר: "**אֲנִי עִם לְבָבִי לִבְנוֹת בֵּית מְנוּחָה לַאֲרוֹן בְּרִית**

יְיָ" וכו' (דה"א כח ב), ואמר: "**וּבְנוּ אֶת מִקְדַּשׁ יְיָ הָאֱלֹהִים לְהָבִיא אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ**" וכו' (דה"א כב יט). ולפי שהיו שני אלה המקדשים סבה להתקרב אל האלהים אשר הוא סבת הצלחת האדם האחרונה והנצחית, והוא החיים והטוב המוחלטים, השיב אסף על מבוכת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, ואמר שהטוב והרע אם יובנו מהענינים הגשמיים המדומים, הנה יהיה התר המבוכה הזאת קשה מאד, וכמעט שהתר זה נמנע לפי שהמוחש יעיד על זה, אמנם על דרך האמת הטובות והרעות ראוי שיובנו בהם למה שיהיה מהם לאדם מצד שהוא אדם, והם הטובות והרעות הנפשיות אשר הם סבת השארותו בתענוג נצחי או לא השארותו, ואלה, הנה הצדיק יגיעהו מהטובות כפי שיעור צדקו והרשע מהרעות כפי שיעור רשעו. ולזה אמר "**וָאֲחַשְּׁבָה לָדַעַת זֹאת עָמָל הוּא בְעֵינָי**" (תהלים עג טז), ירצה שהיתר זה הענין כפי העיון הזה קשה מאד, "**עַד אָבוֹא אֶל מִקְדְּשֵׁי אֵל אָבִינָה לְאַחֲרִיתָם**" (פסוק יז), ירצה כי כשיעויין בתכלית ל"**מִקְדְּשֵׁי אֵל**" אשר הם שני המקדשים הנזכרים, רצוני התורה ובית המקדש, והתכלית לאלה אמנם הוא השגת הטוב הנפשיי הנצחי אשר הוא לאדם מצד שהוא אדם, הנה עם זה הותר אצלו הספק הגדול הזה, כי הצדיק יגיעהו הטוב הזה ותכלית הרשע האבדון, והוא אמרו "**אַךְ בַּחֲלָקוֹת תָּשִׁית לָמוֹ הִפַּלְתָּם לְמַשּׁוּאוֹת**" (פסוק יח). או ישוב הכנוי ב"**לְאַחֲרִיתָם**" לרשעים שהזכיר, והמכוון אחד.

ודע כי לפי שהיה ענין הספרים האלה הקדושים הענין הזה, רצוני ההדבק בהם הסגלות הנזכרות, היתה ההקפדה בכתיבתם וקריאתם על הדקדוק וההשמר בהם בזה ראויה ומחוייבת, ולזה היו הראשונים משתדלים בזה מאד, וכתבו צורת הכתיבה במלא וחסר והאותיות הגדולות והקטנות והפרשיות הסתומות והפתוחות וזולת זה ממה שבא בספרים המחוברים לזה, וביחוד הקפידו בזה בצורת כתיבת התורה למעלתה, עד שבכתרי האותיות יקראו להם 'תאגין' היו מקפידים. וכתוב בספר התאגין: "**הדין ספר תאגי דאסיק עלי הכהן משתים עשרה אבנים שהקים יהושע בגלגל ומסרו לשמואל ושמואל לפלטי בן ליש**" וכו' עד עזרא, וממנו עד רבי נחום הלבלר שמסרו לרבינו הקדוש. ועל אלה אמרו: "**כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה כותר כתרים לאותיות**" (שבת פט א). והיו הראשונים מקפידים בזה תכלית ההקפדה, כי רצו שיהיו הספרים האלה על האופן שנאמרו ונכתבו בו בנבואה בלא שנוי כלל, מיראתם שלא תשתנה צורתם ותבטל או תחלש הסגולה הדבקה בהם הנמשכת אחר הצורה, וכמו שלא ירצו האחרונים מהרופאים לשנות דבר ברפואות המורכבות לראשונים לא בכמותם ולא באיכותם, מיראתם שלא תשתנה צורת המורכב והסגולה הדבקה בו. ורוב החכמים

שראיתי ושמעתי מפחיתים ומהבילים ומגנים החקירה הזאת המיוחסת לסופרים, והא"ע המשילם למי שמונה העלים והדפין לספרי הרפואה כי לא יגהה מכל זה מזור, ולא השקיף לכונה זו. והנביא מאשים המהבילים האלה, אמר: "**אֵיכָה תֹּאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ וְתוֹרַת יְיָ אִתָּנוּ אָכֵן הִנֵּה לַשֶּׁקֶר עָשָׂה עֵט שֶׁקֶר סוֹפְרִים**" (ירמיהו ח ח). הנה לפי מה שנזכר, התכלית האחרון כלו בעצם הוא בעסק וההשתדלות בספר זה המקודש, ומפני זה אמר הרב ז"ל בהישרתו להגיע אל התכלית האנושית והודיעו איך תהיה ההשגחה בו בעולם הזה עד שיעתק אל צרור החיים, אמר זה לשונו: "**ומכאן אתחיל להישיר אל תכונת ההרגל והלימוד עד שתגיע לזאת התכלית הגדולה. תחלת מה שתתחיל לעשות, שתפנה מחשבתך מכל דבר כשתקרא ק"ש ותתפלל, ולא יספיק לך מן הכונה בק"ש בפסוק ראשון ובתפלה בברכה ראשונה, וכשתוכל על זה ויתחזק בידך שנים רבות, תתחיל אחר כן כל אשר תקרא בתורה או תשמענה שתשים כל לבבך וכל מחשבתך להבין מה שתקרא או מה שתשמע, וכשיתחזק זה בידך גם כן זמן אחר, הרגל עצמך להיות מחשבתך לעולם פנויה בכל מה שתקראהו משאר דברי הנביאים**" וכו' וכמו שכתב בפרק כ"א מהחלק השלישי. הנה שכבר הניח שהתכלית כלו הוא בספר הזה המקודש וכלל הכתובים בנביאים לפי שרשיו ששם במדרגות הנבואה הדבור ברוח הקדש, ואמר שכבר יקרא המדבר בו לפעמים 'נביא' לקצת כללות להיותו קרוב לנביאים מאד, אמנם התנה בכל זה הישרת הכונה ופנות המחשבה שזה הוא העבודה האמיתית הראויה לאלהים, וכמו שאמר "**וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ**" (דברים ו ה). אלא שאני אומר שגם העסק וההגייה והקריאה בהם לבד הוא חלק מה מהעבודה וממה שיעזור להמשיך ההשפעה האלהית וההשגחה בסגולה דבקה בהם, לפי שזה הוא גם כן מרצון האלהים. וכמו שהסמים הרפואיים, מהם מי שיפעל בלקיחה במאכל והמשתה, ומהם מי שיפעל במשוש, ומהם בריח, וגם בהבטה כמו הענין במראה הציניית למעוותי הראות, כן הענין בספר הזה המקודש, כי אופני הפעולות הנמשכות מסגולתו מתחלף, וגם הוא פועל בהבטה באופן מה והקריאה וההגייה בו, וכמו שבאו הכתובים על זה.

אבל כי לאומר שיאמר שכל זה הוא סברא לבד ומחשבה גוברת, והוא טוב למאמינים אשר באמונתם יחיו ולא יבקשו ראיה עליה, ואלה כלם דברים נאמרים לבד מבלתי שיהיה להם מציאות חוץ לנפש, והוא חלק מחכמת הדברים אשר לא תביט אל הסכמת המוחש למה שצויר בנפש אבל תמשיך המציאות אחר הדעות עם פרסום חלופו, והוא פעל המטעים לפי שכל זה לא יגזרהו הקש ולא הוא ממה שיטה ויכנע אליו השכל בטבעו; ובתשובת זה אני אומר כי כחות הנמצאות וסגלותיהם ג"כ לא הושגו בהקש

וסברא ואין בהם דבר שיגזור אותו השכל, אבל אמנם נודע כל מה שנודע מהם בנסיון והחוש, ואז אפשר שתנתן אליהם סבה, לפי שהם ענינים נמשכים אחר כלל הצורה אשר לא תושג, כי לא יוכלו הפילוסופים עם רוב חקירתם להשיג צורת הקטן שבצמחים וזולתם מהנמצאות. וכן הענין בזה הספר המקודש, הושג מה שהושג ממנו מהסגולה הנזכרת לבני ישראל בנסיון והחוש, והספורים האמתיים מלאים מזה. וזה כי כאשר התעסקו בספר הזה המקודש בגלות בבל, והיה בהם עזרא הסופר אשר היה ראש לסופרים, וכמו שאמר עליו הכתוב "**כִּי עֶזְרָא הֵכִין לְבָבוֹ לִדְרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת יְיָ**" (עזרא ז י), וקרא בספר תורת האלהים ובמקרא, וכמו שאמר: "**וַיִּקְרְאוּ בַּסֵּפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מְפֹרָשׁ וְשׂוֹם שֶׂכֶל וַיָּבִינוּ בַּמִּקְרָא**" (נחמיה ח ח), ודקדק בכל הכתוב במה שהיה מונה המלא והחסר והזר והנוהג המנהג וזולת זה מהדקדוקים האלה, ולזה נקרא 'סופר', וכמו שאמר עליו: "**סֹפֵר דִּבְרֵי מִצְוֹת יְיָ וְחֻקָּיו עַל יִשְׂרָאֵל**" (עזרא ז יא); היה מענינם ודבקות ההשגחה האלהית בהם שעלה מהגולה ברשיון כורש מלך פרס הוא וכל הרוצה לעלות עמו, וכמו שאמר "**מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהָיו עִמּוֹ וְיַעַל**" (עזרא א ג), ועלה והביא אתו הכלים הקדושים, ועשו והצליחו בבנין המקדש והעיר כיד אלהיו הטובה עליו, ולא יכלו אויביהם למחות בידם כטוביה וסנבלט וזולתם עם תכלית השתדלותם לבטל הבנין ושוכרים עליהם יועצים להפר עצתם כמו שכתוב. ונמשך הענין הזה מהצלחתם והשארם בארץ בקיום המקדש כל זמן מציאות הסופרים, וחברו אז ספרי המסרה אשר הם כלם בדקדוק הספר הזה המקודש ונתינת הכללים בידיעת כל מה שאפשר שתודע בו אמתתו, וענינים רבים נאים ממה שיורה על תכלית שלמותם בידיעת הכתוב והקפדתם על השמירה שלא תפול בו טעות ושגיאה.

ואחר זה בנטותם ופנותם לענינים אחרים והתעצלם בידיעה והעסק בספר הזה, נתחדשו למיעוט בקיאותם בו כתות בישראל, ופרחה צרעת המינות בהם, היה מה שהיה מצדוק וביתוס וזולתם מהטועים אשר חלקו על הסופרים והפרושים למיעוט בקיאותם, ונמשך מזה מהעונש חורבן העיר והמקדש וגלות ישראל מעל אדמתו. ואחר כן בהיותם בתוך גויי הארצות בגלות הזה, כשהרבו העסק בספר הזה המקודש והשתדלו בחקירה ממנו בתכלית מה שאפשר, כמו שהיה הענין בחבורי המשנה והתלמוד אשר הפליגו בדקדוק כל מה שבא בו במשפטי התורה וזולת זה, כמו שהוא מבואר מאד למי שעיין בזה, הנה היתה השגחת האל עליהם לתת להם מחיה בגלותם ואחרית ותקוה, ולהצילם ברעב ממות ובמלחמה מידי חרב, ולתת חנם בעיני העמים, ולבטל מהם כל גזרות קשות ורעות. והתמיד זה כיתר מאלף ומאתים שנה לפי שהיו נזהרים בעיון הספר הזה המקודש,

ונראה זה גם כן מחבורי הגאונים ז"ל שהיו במזרח ובמערב ופירושיהם על המקרא, ומחבורי כל החכמים אשר היו בספרד וצרפת ואשכנז שכתבו על המקרא. ואחרי כן בצרפת ואשכנז כאשר התעצלו מעסק המקרא והספיק להם ממנו שעה אחת מהשבוע לקרוא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום ועדיין אולי, היה מה שהיה מְסור ההשגחה מהם והסתרת הפנים, והיו הגרושין והגזרות והשמדים המפורסמים. ועתה בזמנינו נתפשט החולי בספרד לסבה שנזכרה גם כן. וכמו שחרב המקדש וגלה העם סמוך לבטול העבודות ההן הגדולות להסתלק השכינה מלא שמירתם תורת העולה והקרבנות, וכמו שאמר "**גַּם סָגְרוּ דַּלְתוֹת הָאוּלָם וַיְכַבּוּ אֶת הַנֵּרוֹת וּקְטֹרֶת לֹא הִקְטִירוּ וְעֹלָה לֹא הֶעֱלוּ בַּקֹּדֶשׁ לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל**" (דה"ב כט ז), הנה כן זה הגלות, לסגירת דלתות הספר הזה המקודש אשר הוא מקדש יה כוננו ידיו ולכבות הנרות להתעצל מהעיון בו, חרה אף ה' ונתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים, וכי חטאו בתורת ה' ובדברי התורה שנמשלו למים, שפך עליהם כמים עברתו. ומי יודע אם הצלת קהלות אַרגוֹן אשר הם העקר שנמלט מגלות ספרד היתה לרוב שקידתם על התפלה ולקום בלילי אשמורות להתחנן לה' בתחנונים ידברו יסודתם על מאמרי הכתוב והמזמורים אשר בספר תהלות אשר מסגולתם כאמור להמשיך השפע וההשגחה על העם, ולזה אמר "**קִדְּמוּ עֵינַי אַשְׁמֻרוֹת לָשִׂיחַ בְּאִמְרָתֶךָ**" (תהלים קיט קמח). הנה באמת אני חושב זה סבה מיוחדת להצלתם. וכבר הסכימו החכמים על שזה סגולה לספר הזה המקודש, במה שאמרו (שבת קיט ב) שהעולם מתקיים בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן. ומאמרם "**בהבל פיהם**" יורה שההגייה במקרא לבד ממה שהוא סבה לקיום העולם. ואמרו גם כן (שם) שאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש, וכל עיר שמבטלין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה ואמרי לה מחרימין. וכל זה יורה כי דעתם שלהגייה במקרא סגולה לקיום העולם, וכל שכן אם תצורף אל זה החקירה השלמה והכוונה הרצויה, ובזה ישלם ההתקרב אל האלהים, והוא רצונו יתברך ממנו, רצוני ההתמדה על המקרא והעסק בו תמיד. והפלא כי גם האומות האחרות אשר הועתקו אליהם ספרי קדשנו זאת היא אמונתם, תמצא חכם גדול לרומיים ומחסידי האומה יספר כי כאשר התחיל לעיין ולחקור בספרי הפילוסופים, נראה אליו איש בחלומו מכה אותו מכה אכזרית, ושאל אותו למה יכהו המכה הזאת על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו, והשיבו שהוא מצווה על זה מהבורא להכותו ולהלקותו על כי נתעצל מהעסק בספרי הקדש והולך אחר עיון ספרי הפילוסופים, וצוהו להשמר ולשמור נפשו שלא יפנה מחשבתו לעיון אחר רק לחקור תמיד על ספרי הקדש, שזה הוא רצון האל ע"כ דבורו. והוא אשר יסד

לרומיים התמדת קריאת ספר תהלים בתפלותיהם ותחנוניהם, ועשה מהספר ההוא יסוד גדול על זה. ושמעתי כי בעל דת הישמעאלים צוה להתמיד הקריאה על ספרו, וכל מי שידעהו ויקראהו אלף פעמים יהיה שכרו אתו לעולם הבא בלתי נערך. ואם אלה בהזיותיהם ובשיחתם הבטלה יאמינו ויאמרו ככה, הסתכל וראה מה הוא הראוי והמחויב שתאמינהו אתה בתורה שלמה שלנו ובספרי הנבואה. ואשר הביא האנשים אל ההתרשלות מהעסק במקרא, הוא העיון בחכמת התלמוד הבבלי העמוקה והרחבה, וקצור דעות האנשים מהשגתה לעמקה וקשיה, ויכלו הימים בעסק בו, והניחו המקרא לגמרי והשליכוהו אחרי גוום. והרבה מהם יכוונו אל השגת עומק המשא והמתן ולהקשות קושיות ולפרק פירוקים לאלפים ולרבבות, לא להשגת תכלית אחר מהידיעה במשפטי התורה והעולה מהסוגיות, אבל להתגדר ולהתפאר זה על זה, ואולי שיחשבו זה תכלית אחרון והכונה הרצויה, אבל בהניחם המקרא אין להם המלט מהטעות והשגיאה. ומפני שהיה העסק בתלמוד הבבלי לעומקו מטריד כפי האמור מהכתוב, אמרו במציעא פרק השוכר את הפועלים: "**ר' זירא יתיב מאה תעניתא דלשתכח מניה תלמודה דבבל כי היכי דלא נטרדיה**" (בבא מציעא פה א).

והעולה מכל מה שנאמר, שהעבודה האמיתית לאלהים הוא העסק בתורה ובספרי הנביאים ולשקוד על דלתי החקירה והעיון בהם, ובו נתקרב אל האלהים. אבל לפי שהיה העסק במשנה והתלמוד הכרחי, לפי שבם יחקור על משפטי התורה הנעלמים, הנה מזה הצד החקירה בהם מחוייבת לדעת מה יעשה ישראל, ובעסק בם יהיה האדם זוכה ומזכה. ועל זה אמרו החכמים ז"ל: "**לעולם ישליש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה ושליש בתלמוד**" (קידושין ל א), ורוצים בזה כמו שאמרו חלוקת היום לאלה השלשה חלקים, ושליש במקרא הוא להתקרב אל האלהים בעבודה זו, ושליש במשנה לידיעת משפטי התורה על דרך הכללים, והוא הפסק דין עליהם משולל מהמחלוקת, כי מעט הוא שנפל במשנה מן המחלוקות, ושליש בתלמוד הוא להעמיק במשפטים הנעלמים והוצאתם בדרך השלש עשרה מדות וזולת זה כמו שהתבאר, ולהבין המחלוקות ההם אשר נפלו בין חכמי ישראל, לתת אל השכל החדוד והפלפול ועומק החקירה בדרושי התורה, ולהוציא מזה המשפט הנעלם בפרטים הבלתי מגיעים לתכלית, וכמו שאמר: "**לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ, רְחָבָה מִצְוָתְךָ מְאֹד**" (תהלים קיט צו). וזהו הדרך הישר לכל דורש ה' ורוצה להגיע אל הצלחתו האחרונה, ואין צורך אליו בהשגת התכלית הזה לדבר אחר ולעיין בחכמה אחרת זולת בחכמת התורה על הדרך שהתבאר. ומפני זה אמר "**מָה אָהַבְתִּי תוֹרָתֶךָ כָּל הַיּוֹם הִיא שִׂיחָתִי**" (שם פסוק צז),

ואמר "**מַה נִּמְלְצוּ לְחִכִּי אִמְרָתֶךָ מִדְּבַשׁ לְפִי**" (פסוק קג), ואמר "**צָרוּפָה אִמְרָתְךָ מְאֹד וְעַבְדְּךָ אֲהֵבָהּ**" (תהלים קיט קמ), "**נָחַלְתִּי עֵדְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם כִּי שְׂשׂוֹן לִבִּי הֵמָּה**" (תהלים קיט קיא) וזולת אלה הרבה. ועל המתעצלים מהמקרא ומתרשלים מהחקירה בו אמר: "**בִּדְבַר יְיָ מָאָסוּ וְחָכְמַת מֶה לָהֶם**" (ירמיהו ח ט). והנה הגיע מסכלות קצתם, שיאמרו כי העיון במקרא דבר בטל, ויגנו ויפחיתו מעלת המסתכלים בו, ועליהם אמר הכתוב: "**דְּבַר יְיָ הָיָה לָהֶם לְחֶרְפָּה לֹא יַחְפְּצוּ בוֹ**" (ירמיהו ו י) וכל זה ממה שיורה כי העסק בתורה ובספרי הנבואה על הדרך הנזכר הוא הנרצה אל האלהים וההתקרב אליו יתברך. וכבר גלה הענין הזה כלו מי שנאמר עליו "**וַיְחַכֵּם מִכָּל הָאָדָם**" (מ"א ה יא), אחר שהפליג בחקירה ובדרישה מכל חלקי הסותר הנופלים בזאת השאלה, בדבור האחרון בספר שעשה בזקנתו ומלך על העם הנאמר עליו "**רַק עַם חָכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה**" (דברים ד ו), ובעוד החכמה והנבואה על ישראל בירושלם, אמר: "**סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם**" (קהלת יב יג), כלל בשמירת המצות העסק בתורה שכבר נאמר, ולזה אמר "**שְׁמוֹר**" ולא אמר 'עֲשֵׂה', שיכלול הזכירה והשמירה בלבבות.

ולא תחשוב שתהיה כונתי בכל זה לסתום שער העיון לגמרי בחכמות האחרות המפורסמות, כי מה שהיה מהם אמתי בעצמו ומופתי, כמו שהוא הענין בחכמות הלמודיות, הנה העיון בם מותר ומחוייב בצד אשר להם מבוא במשפטי התורה, וכמו שהתבאר בזולת זה המקום, וההגיוניות גם כן מזה החלק, כי בו נעמוד מנגד למטעים החולקים על התורה בזיוף הטעאותיהם, וכמו שכתב המעתיק לחכמה הזאת בפתיחתו. וכן נראה שהעיון בטבעיות והאלהיות מותר גם כן עם ההזהר בתכלית מנטות אחר מה שבא בספרי חכמי יון מהם חולק על שרשי התורה, ושלא תונה נפשך בזה. ואין ספק שחכמי ישראל היו בקיאים בכלן, וכמו שנראה ממה שכתבו מחכמת התכונה, וידיעתם בטבעי הבעלי חיים מבוארת ממה שכתבו בטרפיות וזולת זה, וכן באלהיות במה שכתבו מזה ברמז במדרשיהם, וכמו שכתב על זה החכם ר' יהודה בכוזר בארוכה (כוזרי ב סד). ומזה יראה כי היה העסק בהם מותר אצלם. ואמנם ראוי ומחויב שתהיה הכונה בהם לתכלית התורה. וזאת היתה כונת הרב ותכליתו בלמוד החכמות, וכמו שכתב באגרת שלחה לר' יהונתן הכהן ז"ל וזה לשונו: "**ואף על פי שבטרם אוצר בבטן התורה ידעתני, ובטרם אצא מרחם לתלמודה הקדשתני, ולהפיק מעינותיה חוצה נתנתני, והיא אילת אהבי ואשת נעורי אשר באהבתה שגיתי מבחורי, ואף גם זאת הרבה נעשו לה צרות נשים מואביות עמוניות אדומיות חתיות, והאלהים יודע שלא נלקחו מתחלה כי אם**

להיותם לרקחות ולטבחות ולאופות" ע"כ. וכבר הורה בזה כי למודו החכמות ההן היה לתכלית התורה, והיה זה אשר הניעו על חבור ספרו הנכבד, בנה אותו חומה סביב התורה למנוע אבן כל משליך אליה מהפילוסופים החולקים על קצת שרשיה ועקריה האמתיים, ולהסיר הספק בהם מלב כל חכם לב הנמשך אחר התורה האלהית, והכוונה הזאת ראויה ומחוייבת לכל משכיל דורש אלהים הרוצה לעלות בסולם החכמות.

אמנם קצת חכמי ישראל יאמרו שהעיון בחכמות הטבעיות והאלהיות לפילוסופים אסור, ואמנם אמרו זה מיראתם שלא ימשך האדם אחר דעותיהם המגונות החולקות על התורה. וההכם רבי יונה כתב על זה בספרו ברקמה על מה שאמר החכם "**וְיִתֵּר מֵהֵמָּה בְּנִי הִזָּהֵר עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אֵין קֵץ**" (קהלת יב יב), שפירש אותו בחסרון מ', כמו "**וְשֶׁמָּן עַל רֹאשְׁךָ אַל יֶחְסָר**" (קהלת ט ח), והרצון בו מֵעֲשׂוֹת, ואמר זה לשונו: "**ולא מנע החכם במאמר הזה הרבות מהחכמות התוריות המקרבות אל האלהים, ולא מזולתם מן החכמות המועילות והמושגות באמת, אבל מנע בו מהתעסק בספרים המביאים על דעת העוסקים בהם אל ידיעת ההתחלות והיסודות החוקרים בהם על הוית ובריאת העולם העליון והעולם התחתון, כי הוא דבר שאין עומדים ממנו על האמת ולא יגיעו בו אל תכלית, עם שהוא מפסיד התורה ומאבד האמונה ומיגע הנפש בלא תועלת ובלא הנאה, כאשר אמר "וְלַהַג הַרְבֵּה יְגִעַת בָּשָׂר", ואמר "כָּל הַדְּבָרִים יְגֵעִים לֹא יוּכַל אִישׁ לְדַבֵּר**" (קהלת א ח), **כלומר שהם דברים מיגעים בלתי מושגים, והיה הנכון אצל החכם להמסר לאלהים ולהמשך אחר מה שצותה בו התורה ולהדבק באמונה**" ע"כ (הרקמה שער כה). הנה שכבר גלה סבת מניעת הלמוד באלה שהוא לחלושת חקירת הפילוסופים בם ולסכנה אשר בחקירתה שלא יחלישו האמונה ואמנם התיר העסק ב'מועילות', ורמז אל חכמת הרפואות, וב'מושגות באמת', ורמז אל הלמודיות. ומאמר החכמים ז"ל: "**במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור וכו**'" (חגיגה יג א), יראה מסכים לסברא זו בתחלת הדעת. אמנם לרב במורה יראה דעת אחרת (ראה מו"נ א לב) והתיר הספק ממאמר החכמים אשר יראה חולק על זה, ועליך לבחור אחת הדעות, ובלבד שתהיה כוונתך רצויה להתקרב אל האלהים ולהפליג החקירה והעיון תמיד בספריו הקדושים, כי הם חייך ואורך ימיך. וכמה בעלי תורה ראיתי ארוכי החיים בלו בטוב ימיהם ושניהם בנעימים, וכמה מתפלספים קצרי יד וימים ושבעי רגז.

ולפי שהיתה ההצלחה האחרונה כמו שהתבאר אמנם תושג מהעסק בתורה והפלגת החקירה והדרישה בה ובספרי הנבואה, והיתה ההתחלה והסבה להבנתם היא הבנת אמתת הלשון העברי אשר הוא לשון הקדש וידיעת אופני התחלפות שמושי הפעלים

והשמות ומלות הטעם, כי הספרים האלה הקדושים נאמרו בלשון הזה, ובו דבר ה' יתברך לנביאיו ונתן תורתו הקדושה. וכבר השתבשו האנשים בהבנת סודות הלשון הזה ודרכי שמושו, עד שלא ראיתי מעודי לא תלמיד ולא רב שעמד על סודו, וביחוד בהבנת הנִפְעַל וההִתְפַּעֵל והמקור וצדדי התחלפות שמוש הפעלים וזולת זה. וקרה להם זה למיעוט ערך חכמת הלשון בעיניהם, וכמעט שהיא בעיני הרוב מהחכמים, רצוני המפורסמים בחכמה, מותר ודבר שאין צורך לו. ולא כן היתה אצל חכמי ישראל האמתיים, וכמו שכתב החכם ר' יונה בארוכה בפתיחתו לספר הרקמה והביא הראיות על זה יבוקש מספרו. ואין מן הפלא אם אלה טעו בכל זה והשתבשו בו, כי גם קצת מהאחרונים מהמדקדקים נפלו ברשת הטעות הזה גם כן וטעו והטעו זולתם בהבנת מה שנאמר, כמו שיבא על זה הביאור. הנה מפני זה נתעוררתי לבקשת קצת סגלות מבני המעלה התלמידים שהם קרויים בנים, אשר הפצירו בי על זה לכתוב בזה מאמר קצר מספיק בגלוי זה, ולהעיר על המקומות אשר טעו בהם אלה האחרונים בחכמה זו, ויהיה מה שאומר אותו כמפתח לפתוח שערי הבנת דרכי הלשון העברי וספרי הקדש שנסגרו זה כמה שנים מעת שנתפרסמו ספריהם בהמון, ונטו אחריהם בעלי המקרא ולא נשמרו ממארבי שבושיהם וטעיותיהם. ומה שאומר הנה באין ספק כבר השיגו אותו הראשונים כלו או רובו, והם שהתחכמו מאד בחכמה זו כהחכם ראש המדקדקים ר' יהודה בן דוד פאסי, והרופא המדקדק השלם אביר המדקדקים רבי יונה בן גנאח, והחכם הנכבד רבי אברהם אבן עזרא, ומאלה האחרונים החכם הנעלה הנותן אמרי שפר ר' שמואל בן בנשת ז"ל. ויהיה מה שאומר לקוח מדבריהם בקיצור והעברה מבלתי שאחטיא דבר במכוון לפי מחשבתם, לפי שהם עשו בכל זה חבורים ארוכים יצטרך בחקירתם זמן ארוך, והרבות העסק בחכמה זו ולכלות בה הימים הוא דבר שאין בו מועיל אחר ידיעת שרשיה ועקריה העוזרים בהבנת ספרי הקדש אשר בהבנתם מן העומק שיעור רב והפירושים עליהם נעדרו מאתנו, כי מה שכתבו הגאונים עליהם כמעט שאבד בשלוט האומות הסכלות עלינו ואבדו חכמותינו וחבורינו, ולא נמצא בידינו זולת המעט שכתב עליהם הרב הגדול רש"י ז"ל, והוא רובו לקוח ממדרשי החכמים על דרך הדרש, והמעט שכתבו בם קצת האחרונים הוא רב הפסולת ומעט הסלת, מלבד מה שכתב עטרת תפארת בעלי התורה הרב הגדול ר' משה בר נחמן ז"ל בחדושיו לתורה, אשר הוא כלו קב ונקי. והנה בקצת מקומות אתן הסבה לקצת מה שבא בחכמה זו, וזה אמנם כפי טבע הנושא אשר בו החקירה, והוא דבר שלא השגיחו עליו הראשונים כי אם מעט.

וכבר נתיאשתי ונתעצלתי מהעסק בחכמה זו להועיל בה זולתי, כי ראיתי המון המעיינים קצה נפשם בחכמה זו ולא יחפצו בה, אבל שגם ראיתי הבחורים המשכילים שתילי המשרה לקצת בני המעלה הרמים והנשאים יצ"ו כבר התחילו בלמוד החכמה הזאת, ומאשר יקרו בעיני יראתי פן ישתבשו בלמודה גם הם ככל המון הלומדים והמלמדים בזמן הזה, הנה מפני זה נדרשתי לאשר לא שאלוני וגם נמצאתי לאשר לא בקשוני סגלות תלמידי הנבונים הלויים לבני חסדאי יצ"ו, ואכתוב בזה מה שנראה טוב ונאות לפי הכוונה. וראשונה אני מזרזם ומזהירם ומשביעם באלהים לשקוד על דלתות התורה, ושלא יתיאשו מן המקרא, ולהם יאתה להדמות לצורים חוצבו מהם אשר מכלל מעלותיהם הוא צחות הדבור ושלמות המליצה בלשון הזה המקודש אשר יסודתו ושרשו עליו, ואבותיהם הטהורים זכו להם במעלה זו כבשאר. והחכמים ז"ל כבר הזהירו כאמור לשלש הזמן במקרא והמשנה והתלמוד, והוא הראוי ומחוייב לכל מבקש ה' והבאים לדרשו. ואם באולי אחר שיגיעו לכלל שנים שנשלמו במדות ויראת שמים ירצו לרבע הזמן ולתת הרביעית ממנו אל החכמות הלמודיות וההגיוניות אם יהיו מוכנים אליהם הנה מה טוב, אך שתהיה הכוונה רצויה כפי האמור. וכן גם כן לחכמת הרפואות, לפי שלהן גם כן מבוא בשלמות האנושי, וכמו שכתב הרב בפרק החמישי בפתיחתו לפירוש מסכת אבות, אמר: "**ועל זה ההקש יש למלאכת הרפואות מבוא גדול במעלות ובידיעת השם ובהגיע אל ההצלחה האמיתית, ויהיה למודה ובקשתה עבודה מן העבודות הגדולות, ולא תהיה אז כאריגה והנגרות, כי בה נשער פעולותינו וישובו פעולות אנושיות מביאות אל המעלות**" וכו'. ועם שלפי סברת הרמב"ן ז"ל (רמב"ן על ויקרא כו יא) הדרישה ברופאים אסורה, וכמו שהוכיח ממאמר הכתוב שהאשים אסא: "**וְגַם בְּחָלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת יְיָ כִּי בָּרֹפְאִים**" (דה"ב טז יב), שאלו היתה דרישת הרופאים מותרת ולא היה חטאו זולת לא דרישתו ה', מה זה שאמר "**כִּי בָּרֹפְאִים**", וזה יורה כי החטא גם כן היה דרישת הרופאים. הנה כבר אמר הרב שזה החטא הוא אמנם לדורשים לא לרופאים, וכמו שאמר "**וְרִפֹּא יְרַפֵּא**" (שמות כא יט) – "**מכאן שניתנה רשות לרופאים לרפאת**" (ברכות ס א), ומפני זה יהיה לפי סברתו העסק בה מותר. ואחר בהגיעם לכלל שני ההעמדה יהיה גם כן מותר להם העסק באלהיות ברביעית מהזמן, לא בשני הגדול אשר הם עד קרוב משלשים שנה, וכבר הרחיק הרב למודה לבחורים ואמר (מו"נ א לד) שאי אפשר להם לקבלה לרתיחת טבעיהם וטרדת דעותיהם בשלהבת הגדול וכו', ולא כמו שיעשו קצת אנשים אשר יגדלו את בניהם טרם צאתם לאויר העולם על למוד הפילוסופיאה, כי עזה להם כמות אהבתה, רשפיה רשפי אש לא שלהבת יה.

והעסק במקרא ראוי שיהיה באופן שיהיה שמור בלבבות כשתהיה ידיעתו בזולת ספר ועל פה, וכמו שאמר "**וְשַׂמְתֶּם אֶת דְּבָרַי אֵלֶּה עַל לְבַבְכֶם**" (דברים יא יח), ואמר "**וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ**" (דברים ו ו). ובדברי הנבואה: "**וּדְבָרַי אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְּפִיךָ לֹא יָמוּשׁוּ מִפִּיךָ**" (ישעיהו נט כא). וכן ראוי שיהיה במה שיודע מן המשנה, לפי שהיא כְּלה כללים על משפטי התורה והקבלה. וזה מה שהשתבח בו רבי חייא לרבי חנינא: "**אמר בהדי דידי קא מינצת דעבדי לתורה דלא משתכחא מישראל, מה עבידנא, אזילנא ושיירנא כתנא וגדילנא נישבי וציידנא טביי ועבידנא מגילתא וכתיבנא חמשה חומשי תורה, וסליקנא למתא ומקרינא חמשה חומשי תורה לחמשה ינוקי ומתנינא שתא סדרי לשתא ינוקי, ואמרנא להו עד דהדרנא ואתינא אקרו אהדדי ואתנו אהדדי, ועבדי לתורה דלא משתכחא מישראל**" ע"כ (כתובות קג ב). והידיעה הרחוקה מן השכחה יותר מזולתה היא הידיעה על פה, לפי שבעסק הזה יבא מן ההכפל מה שישאיר הידוע בכח הזוכר. ואמנם התלמוד, לפי שההקפה עליו בלתי אפשרית כי אם לשרידים אשר השם קורא אשר מציאותם רחוק בזמן הזה, יספיק ממנו שמירת כללים מה ולמוד דרכי המשא והמתן בקושיות והתירוצין. וזה אמנם אי אפשר שיושג אם לא בלמוד עם תלמידי החכמים בישיבות הרבנים כפי הנמצא בכל דור, ולזה היה הענין הזה גדול מאד אצל החכמים, כי בזה הצד יושג עומק החקירה התלמודית, והוא נקרא 'שמוש תלמידי חכמים', ועליו אמרו "**גדולה שמושה יותר מלמודה**" (ברכות ז ב), לפי שהוא ענין יַקנה השכל החדוד והפלפול בהוצאת המשפטים הנעלמים מהכללים השמורים כפי האמור, והשגת זה בלתי אפשרית אם לא עם השמוש הנזכר, וגם שזה ממה שיַקנה טוב הזכרון. והנה גם אצל הפילוסופים לא יחשב לחכם מי שלא תהיה חכמתו שמורה בלבבו ויבטח על עורות הבהמות המתות, ולזה נאמר: "**כל חכמה שלא תכנס עם בעליה למרחץ אינה חכמה**". ולא כמו שיעשו רוב העוסקים בתורה היום, די להם ויותר מדאי בידיעתה עם הספר, ואחר עם הגפת דלתותיו והעלמו מראות עיניהם טח מהשכיל לבותם. וראוי שתהיה הקריאה והעסק ובייחוד במקרא בספר מדוייק ומוגה כפי האפשר, באופן שלא יפול טעות ושגיאה בידיעת ספרי האלהים, עד שתפסד בעבור זה הכונה והתכלית. וכבר אמרו (כתובות יט ב) לסבה זו על המחזיק בספר שאינו מוגה שעובר משום "**אַל תַּשְׁכֵּן בְּאֹהָלֶיךָ עַוְלָה**" (איוב יא יד).

ולפי שהעיון התוריי ראוי שיהיה כמו שהתבאר באופן שיהיה מה שיודע ממנה שמור בלבבות והכח הזוכר, והוא מה שהתפאר בו דוד באמרו "**בְּחֻקֹּתֶיךָ אֶשְׁתַּעֲשָׁע לֹא אֶשְׁכַּח דְּבָרֶךָ**" (תהלים קיט טז), ואמר "**זָכַרְתִּי מִשְׁפָּטֶיךָ מֵעוֹלָם**" (תהלים קיט נב), ואמר "**פְּלָאוֹת**

עֲדָוֹתֶיךָ עַל כֵּן נָצְרָתַם נַפְשִׁי" (תהלים קיט קכט), וזולת אלה הרבה כתובים שיעידו על כי הנרצה מלמוד התורה הוא שיהיה הנודע ממנה שמור בלבבות, והוא ממה שיורה על אהבת השם, כי האוהב לא ישכח דבר ממה שצוה, הנה מפני זה ראיתי להעיר על דרכי העיון והעסק בתורה אשר מהם ימשך טוב הזכרון במה שיִוָּדע ויחקור ממנה.

הדרך הראשון, שיהיה הלמוד והעסק בתורה עם חכם חשוב ומופלא וחברת החברים החשובים באופן שיִרבה המשא והמתן ביניהם וישאלו זה לזה ויענו ויקשו וישיבו ותשלם החקירה, כי זה עם מה שיקנה טוב המחקר בחריפות והפלפול ויוציא השכל מהכח אל הפעל. וכמו שכתב הרש"י ז"ל על "**וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ**" (משלי כז יז): "**תלמידי חכמים מחדדין זה לזה בהלכה**". הנה הוא עם זה ממה שייטיב הזכרון מאד בדבר שבו המשא והמתן, וזה ממה שלא יכחישהו אחר, לפי שבזה האופן יקרה ההשנות במאמרים והתעוררות החום הטבעי אשר נושאו הרוח ויתחזקו מפני זה כחות הנפש כלם אשר הוא במדרגת הנושא להם, אשר מכללם הזוכר והשומר. ומפני כל זה גנו החכמים ז"ל כל העוסק בתורה יחידי, ועל צד הדרש הטוב אמרו: "**חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ**" (ירמיהו נ לו) – אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בד בבד (ברכות סג ב).

הדרך השני שיהיה העיון בספרים אשר חברו אותם חכמי ישראל המפורסמים בשלמות המאמרים, רצוני אשר דבריהם רבי הכללות עם הקצור, לפי שזה הוא דרך המלמד החשוב, וכמו שאמרו ז"ל: "**לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה**" (פסחים ג ב). ולא יושגח אל חבורי מי שיהיה מהם בעל דברים כאילן רב העלים ומעט הפרי, כי עשות ספרים הרבה אין קץ, והעיון בספרים כאלה מטריד המחשבה ומבלבל השכל ומחליש כח הזוכר. וקצור המאמר עם הכללות ייטיב הזכרון ויַקנה אל השכל החדוד והפלפול, לפי שברוב מאמרים כאלה הם עמוקי המליצה, ויצטרך בהם לעומק חקירה ועיון, ויהיו מפני זה גם כן יותר נשמרים בלבבות. והספרים האלה הם פירושי הרש"י ז"ל על התורה והתלמוד, וחדושי הרמב"ן ז"ל עליהם בגליל הזה, או התוספות לרבני צרפת ואשכנז בגלילות ההם, או בשאר ספרי חכמי ישראל הדומים לאלה ואם הם מעט. ובספרי הפסק, אל הלכות הרב הגדול רבי יצחק אלפסי ופירושיהם לרבני קטלונייא ז"ל, ובספר הגדול משנה תורה לתפארת הרבנים אשר לא קדם כמותו ולא התאחר עד היום – הר"ם במז"ל.

הדרך השלישי שיכוין האדם בכל מה שיקרא וישנה לידיעת הפירושים והמכוון במאמרים, כי בזולת זה לא ישאר בכח הזוכר, ומה שיִוָּדע על פה מזולת הבנת המכוון בו הוא מהיר ההסרה מהזוכר, וגם שבקריאה כזאת הוא כצפצוף העופות בצד מה, ואולי

שזאת היא כוונת החכמים ז"ל באמרם "**מנעו בניכם מן ההגיון**" (ברכות כח ב), לפי שהבנים ברוב לא יכוונו להבנת מה שיקראו, כי 'ההגיון' הוא שם משותף יאמר על מה שיקרא בלא כונה, כמו "**הַמְצַפְצְפִים וְהַמַּהֲגִים**" (ישעיהו ח יט).

הדרך הרביעי שיכוין תמיד המעיין לעשות סימנים למה שיקרא וישנה או ילמד, לפי שזה גם כן ממה שייטיב הזכרון מאד, ומפני זה שבחו החכמים ז"ל (עירובין נד ב) העושה סימנים לתורה וצוו על זה. וכבר הורגלו בעלי התלמוד בעשייתם, ובמקרא בעלי המסֹרה והסופרים שהפליגו בזה לסבה זו, וגם כי עם זה יִודעו ספרי האלהים על הדקדוק ולא יוטעה בהם, תמצא זה בסימניהם הנאים במסרה ובספרים המחוברים בם.

הדרך החמישי שיהיה העיון תמיד בספר אחד, רצוני בקובץ אחד, ולא יעתק המעיין מקֹבץ אל קֹבץ כשיעיין היום באחד ולמחר בזולתו בעיון האחד בעצמו, אבל יהיה לו בכל מה שיעיין קבץ מיוחד, לפי שזה ממה שיטיב הזכרון במה שיעיין. וזה כי הצורות הדמיוניות אשר מהם ילקחו המושכלות, יתבלבלו ויוסר רשמם מהכח המדמה או החוש המשותף בהעתק מספר אל ספר, ויחלש מפני זה הכח הזוכר.

הדרך הששי שיהיה העיון תמיד בספרים היפים והנאים מנוי ויופי הכתיבה והקלפים ומהודרים בזיוניהם ובכסוייהם, ושיהיו מקומות העיון רצוני בתי המדרש יפי הבנין ונאים, לפי שזה עם שיוסיף באהבת העיון והחפץ בו, הנה הוא ממה שיטיב הזכרון גם כן, לפי שההבטה והעיון בצורות הנאות והפְתוחים והציורים היפים ממה שירחיב הנפש ויזרז אותה ויחזק כחותיה. וכבר הסכימו על זה הרופאים. וכתב הרב (שמונה פרקים לרמב"ם ה) בשזה מותר כשתהיה הכונה בו להרחיב הנפש עד שתהיה בהירה זכה לקבל החכמות, והוא אמרם ז"ל: דירה נאה אשה נאה ומטה מוצעת לתלמיד חכם (שבת כה ב), ואמרו: שלשה דברים מאריכין ימיו של אדם – אשה נאה, כלים נאים, דירה נאה (ברכות נז ב עי"ש), ובעלי גמטריא שמו להם סימן: 'אֶרֶךְ וְאַכַּ"ד'. ומזה הצד הוא מותר לעשות הפְתוחים והציורים בבנינים והכלים והבגדים, כי הנפש תלאה ותעבר המחשבה בה תמיד לעיין בדברים הכעורים, כמו שילאה הגוף מעשות המלאכות הכבדות עד שיָרוח וינפש ואז ישוב למזגו השוה, כן צריכה הנפש להתעסק במנוחת החושים בעיון לפתוחים והענינים הנאים עד שיסור ממנה הלאות, כמו שאמרו ז"ל: כי חלשי רבנן מגירסא. והענין הזה גם כן ראוי ומחוייב, רצוני להדר ספרי האלהים ולכוין אל היופי וההדר והנוי בהם, כי כמו שרצה יתברך לפאר מקום מקדשו בזהב ובכסף ובאבן יקרה ובחמודות, כן ראוי שיהיה הענין בספריו הקדושים, וביחוד בספר הזה המקודש אשר הוא מקדש יה כוננו ידיו, באופן שיתדמו למה שהם גשמים אל

היותר נכבד שבגשמי הנמצא, והוא גשם השמים אשר כלל מן הפאר והיופי מה שכלל. ואלה השלשה הם כסא השם על דרך ההשאלה, למה שיורה כל אחד על גדולתו ועוצם יכלתו וחכמתו יתברך כהוראת הכסא על בעלי הגדולה והעוצם כמלכים; אמר "**הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי**" (ישעיהו סו א), ואמר "**כִּסֵּא כָבוֹד מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ**" (ירמיהו יז יב). וראוי שיהיה יופי הכסא והדרו כפי מעלת מי שהוא לו כסא, מחובר למה שדרשו (ראה נזיר ב ב) על אמרו "**זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ**" (שמות טו ב).

והנה מצד הדרך הזה והקודם לו, היה העושר מעלה גדולה ליודעים, כי בו השגת הספרים היפים אפשרית, והעיון בספר מיוחד, ולא יצטרך אל השאלה מהזולת ויהיה עיונו פעם בספר זה פעם בזולתו. וכבר היה משלמות האומה כי תמיד חשובי עשיריה בכל דור ישתדלו בכתיבת הקבצים היפים ועשות ספרים הרבה, ואם הרוב די להם מהם ההתפארות בקנינם והיותם נתונים באוצרותיהם ויראו זה שוה לקיומם ברעיוניהם. אלא שעם כל זה יש שכר לפעולתם, כי הם הסבה בצד מה להגדיל תורה ולהאדירה, ואם לא יזכו אליה, ישאירו ברכה לבניהם ולבאים אחריהם, ולזה אמרו: עשירים שבבבל במה הם זוכין, שמכבדין את התורה (שבת קיט א).

הדרך השביעי שיהיה העסק בתורה בקול והדבור המוחש, רצוני שישמיע מה שיוציא בפיו, ולא יהיה העסק בה בחשאי ובקול נמוך כאוב מארץ, אבל בהנעת כלי הדבור כלם וכל כחות הגוף, וכמו שאמר "**בְּכָל לִבִּי דְרַשְׁתִּיךָ**" (תהלים קיט י), ירצה בכל כחי – כחותי אשר הלב מקורם והתחלתם. וכשיהיה העסק בה בזה האופן יתעורר החום הטבעי ויתחזקו הכחות כלם עמו. וכתב הרב (רמב"ם הלכות תלמוד תורה ג יב) כי ברית כרותה לכל המשמיע קולו בשעת תלמודו שתלמודו מתקיים, וכל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח. וכבר כתבו קצת אנשים שלזאת הסבה יתנועעו לומדי התורה והעוסקים בה, רצוני להעיר החום הטבעי, ושישאר מפני זה הידוע ממנה בכח הזוכר. אמנם החכם בעל הכוזר (הכוזרי מאמר ב אות פ) נתן סבת זה ההרגל והמנהג למה שהיה מהמנהג הקדום לקרוא רבים בספר אחד, והיה מן ההכרח לכל אחד שיַטה בכל עת לעיין התיבה וישוב, והוא נוטה ושב תמיד, ושב זה מנהג. ואולי נרמז כל זה באמרו: "**וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת... וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ**" (שמות כ טו), להורות כי העסק בתורה הוא יותר שלם בקול והתנועה. ואחשוב שלזאת הסבה נקרא הספר הזה המקודש אצל החכמים 'מקרא', וכאלו יבארו בשם הזה שהעסק בו ראוי שיהיה בקול מוחש והקריאה, כמו "**וּקְרָא אֵלֶיהָ אֶת הַקְּרִיאָה**" (יונה ג ב), "**קְרָא בְגָרוֹן**" (ישעיהו נח א). והוא שם נאמר בכלל ויחוד,

כי ההמון כבר יקראו בשם זה ספרי הנבואה, לפי שהנביאים ברוב אמרו מה שאמרו בקריאה: "**הָלוֹךְ וְקָרָאתָ**" (ירמיהו ב ב), "**וְקָרָאתָ שָּׁם**" (ירמיהו ז ב).

הדרך השמיני, והוא מיוחד יותר אל המקרא, שיהיה הלמוד והעסק בו בשיר והלחנים, כי זה עם שהוא ממה שיוסיף תשוקה וחפץ אל העוסק בו לערבות השיר והתעורר הכחות בו והתחזקם, הנה הוא גם כן ממה שיטיב הכח הזוכר, וזה למה שבא במאמר המשורר מאריכות זמן התנועות הקוליות והמנוחות וההעמדות הנכנסות בו. ועם זה גם כן תשלם ההבנה והכונה במאמר לאורך הזמן אשר ישורר בו, וזאת היא הסבה להתפלל בבתי כנסיות בנעימות הקולות וערבותם באופן שתשלם הכונה בתפלה, והיה הענין הזה על השלמות נמצא במקדש במשוררים והכלים, והיה זה חכמה גדולה אצלם, והוא ראוי שיתדמה אליו כפי האפשר הספר המקֻדש הזה מקדש יה כוננו ידיו, עם שאמתת החכמה הזאת נעדרה מאתנו היום. וכבר יאמרו הפילוסופים כי לחכמה הזאת אשר הוא החלק המעשי מחכמת המוסיק"א, פועל בהנחת הכחות והשואת מזג האדם עד שכבר ישיבוהו אל בריאותו בסורה, וגם הוא ממה שיביא האדם אל השמחה והאבל וזולת זה ממקרי הנפש. ואחשוב שלזאת הסבה כתוב במקצת מזמורי תהלים "**לַמְנַצֵּחַ**", לפי שהיה השיר המיוחד למזמור ההוא ממה שינצח כח או כחות מה מהנפש להשיבם אל היושר והתקון. וכבר היה דוד מהשלמים בחכמה זו מאד והכלים המיוחדים מהעוזרים הגדולים אל זה, וכשנאמר לשאול "**יְבַקְּשׁוּ אִישׁ יֹדֵעַ מְנַגֵּן בַּכִּנּוֹר וְהָיָה בְּהָיוֹת עָלֶיךָ רוּחַ אֱלֹהִים רָעָה וְנִגֵּן בְּיָדוֹ וְטוֹב לָךְ**" (ש"א טז טז), ענה אחד מהנערים: "**הִנֵּה רָאִיתִי בֶּן לִישַׁי בֵּית הַלַּחְמִי יֹדֵעַ נַגֵּן**" וכו' (פסוק יח). והנה היה מסגלתו גם כן לעורר הכח הנבואי, והוא אמרו "**וְעַתָּה קָחוּ לִי מְנַגֵּן**" וכו' (מ"ב ג טו). והשיר הזה אשר אלה סגלותיו הוא הנקרא "**שִׁיר יְיָ**", ועליו אמרו "**אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר יְיָ עַל אַדְמַת נֵכָר**" (תהלים קלז ד). והשיר הזה המיוחד לספר הזה המקֻדש ואשר נשורר אנחנו בו מאמריו, עם שאינו ממין השיר הנזכר במעלת הסגלות ההן, הנה לו יתרון ומעלה על כל שיר זולתו ממה שישוררו בו שאר האומות מאמריהם ותפלותיהם, כי הוא כמעט שיתן הבנה למכוון במאמרים. וביאור זה כמו שאמר החכם בעל הכוזר (הכוזרי מאמר ב אות עב), כי המכוון במאמרים הוא להורות על מה שיש בנפש המדבר ושיצוייר זה בנפש שומעו, וזה ממה שאי אפשר שישלם אלא בדבור פנים בפנים, ולו בזה יתרון על הדבור בכתב, וכאשר אמרו "**מפי סופרים ולא מפי ספרים**", מפני שנעזרים בדברים שבעל פה והוא הדבור החי, בהעמדה במקום הראוי, ובהמשך הדבור בחזקו ורפיונו במקום הראוי, וברמיזות וקריצות והתֵמה והשאלה והתחנה והצווי וזולת זה ממה שקצרה בו יד הדבור בכתב והוא הדבור המת.

ובדבור בפה אפשר שיעזר המדבר בתנועת עיניו וידיו וראשו להבין הכעס והרצון וזולת זה. והנה המציא עזרא הסופר עם אנשי כנסת הגדולה הטעמים ללשון הספר הזה המקֻדש, שיִשלם בם כפי האפשר מה שחסר מזה הדבור בכתב מהדבור על פה, ויבא הדבור על זה (לקמן פרק ז). והשיר באלה הטעמים הוא המיוחד לספר הזה, וכבר הגיע משלמות זה, שהנה תמצא מאה אנשים יקראו בכתוב כאלו הוא איש אחד, פוסקים בעת אחת ומחברים קריאתם כאחד. וכתב החבר על זה: "**והועילה זאת המעלה החריצות על הקריאה והקל בעבורה הזכרון והכנס העניינים בנפש**" ע"כ (שם אות עח), והוא מה שרצינו. ואם תשמע בקול השירים לשאר האומות, תמצא ענינם בחלוף זה, עד שהם כמעט יפסידו צורת המאמרים, וכמעט שלא יובן מהם כי אם קול והברה לבד, לפי שהם לא כונו בזה כי אם לערבות חוש השמע בהתחלף יחסי הקולות בדקות והעובי וזולת זה. והנה בקצת פיוטים ומאמרים שקולים נהגו ישראל המנהג הזה, כי התערבו בגוים וילמדו מעשיהם, והם מפסידים בנעימות והלחנים צורת המאמרים. אבל כבר הטיבו כי בימי התשובה והימים ההם הקדושים נהגו בנעימות והלחנים העוזרים לכונה הנרצית והמעוררים הלבבות אל התשובה, ולא יפנו אל ערבות השיר המפסיד צורת המאמרים. ודע כי בדרך הזה מהשיר בטעמים הנזכרים, עם שהוא מיוחד למקרא, כבר נהגו בו הקודמים גם כן במשנה והיו קוראים אותה בקבוצים הנבחרים בטעמים ועל דרך קריאת המקרא, לפי שהיא כְּלה או רֻבה כללים על תורה שבעל פה, ולזה בחרו בה בקריאה העוזרת על השמירה בלבבות, ולזה תמצא כל ספרי המשנה הקודמים כתובים עם הנקוד והטעמים.

הדרך התשיעי שיהיה העיון במקרא ובגמרא בספר כתוב בכתב אשורי המאושר באותיותיו, והוא שבו נתנה התורה האלהית על דעת רבנו הקדוש (סנהדרין כב ב), והוא האמת, וכמו שהביא על זה הראיה החכם אבן עזרא בספר צחות ובפירוש התורה פרשת ואלה שמות (א טז). והכתב הזה הוא אשר יקראו אותו ההמון 'כתיבה מרובעת', כי הכתב הזה להדרו ויופיו ישאר רשומו בחוש המשותף והדמיון, ויהי מפני זה מה שיחקהו שמור בלבבות והכח הזוכר. ומפני זה היה ממנהג הקודמים והמתאחרים לכתוב הספרים האלה, רצוני ספרי הפסוק והגמרות בכתב הזה המפואר, וכבר יחד אותו הבורא בנתינת תורתו. ולא חששו לזולתם מהספרים, כי עם טוב השמירה לאלה תקל שמירת מה שבא עליהם מהביאורים. וכבר שמעתי מרבותי נ"ע כי לכתב הזה המפואר סגלה בהטיב הכח הזוכר ושהם קבלו זה מהקודמים, וחשבתי שזה מהם הפלגה או גוזמא, אלא שזה נסיתי בעיוני ומצאתיו אמתי, ושערתי בזה הסבה שכבר קדמה.

הדרך העשירי שיהיה העיון בספרים שתטה הכתיבה בהם אל הגסות והעובי מאשר תטה אל הדקות, לפי שהכתיבה הגסה ישאר רשמה בחוש המשותף והדמיון גם כן יותר מהדקה. וגם כי בעת הזקנה יחשכו הרואות, לא יצטרך להעתק מספר אל ספר. ולזה היה ממנהג הראשונים כלם לכתוב הספרים האלה בכתיבה הגסה. והחבר בכוזר (הכוזרי מאמר ב אות פ) נתן בזה סבה אחרת, והוא מפני שהיו רבים על ספר אחד והיו מפני זה הספרים גדולים. והיה זה אמתי בזמנים ההם שהיו העוסקים בתורה לאלפים ולרבבות, עד שבעלי המלאכות בעתות הפנאי לא היה להם עסק בזולתה, אבל עתה שרבו הספרים על הסופרים, ובעלי המלאכות בעתות הפנאי והבטלנים ילכו אחרי ההבל ויהבלו לצחוק בקוביא והנרדשיר והדומה להם, בטלה סבה זו, אבל נשאר המסובב להרגל ומנהג הקודמים.

הדרך האחד עשר – הלמוד אל הזולת, כי כשילמד אל זולתו מה שהשיג וידע, יקרה במאמרים ההשנות והוצאת מה שבכח אל הפעל מהידוע, ויכנסו הענינים בנפש ויחזק רשמם ותתחזק מפני זה השמירה בלבבות. והוא עם זה ממה שייטיב הכח המחשבי ויחדד השכל, וכמו שאמר: "**הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכלם**" (תענית ז א). והוא מאמר ר' נהוראי: "**הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבא אחריך ושחבריך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען**" (משנה אבות ד יד); וכתב הרב בפירוש זה: "**ואמר, בקש מקום קריאת התלמוד, כי עם זולתך תתכן הקריאה ותתקיים, ולא תשען אל בינתך ותאמר שאינך צריך לחברים ותלמידים שיעוררוך**" ע"כ. וראוי שלא יובט בלמוד הזה אל תועלת הממון והשכר, וכמו שדרשו: "**מה אני בחנם אף אתם בחנם**" (נדרים לז א), ואמרו: "**כל הנוטל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם**" (משנה אבות ד ה), וזה כי הוא כבר נתן מה שהוא כלה ואבד תכלית למה שהוא קיים נצחי והחליף השטה. ואולי זאת היא כונת האומר "**ודישתמש בתגא חלף**" (משנה אבות א יג), וזה כי המשתמש בכתר תורה לקחת על למודה ממון ושכר הנה הוא מחליף הסדר, כי תכלית הממון והקנינים על דרך האמת ראוי שיהיה התורה והחכמה, לא בחלוף זה, וכמו שאמר: "**לָמָּה זֶּה מְחִיר בְּיַד כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֵב אָיִן**" (משלי יז טז), כבר ביאר שתכלית המחיר הוא קנין החכמה, לא המחיר תכלית לחכמה.

הדרך השנים עשר, שיהיה הלמידה והלמוד בשובה ונחת ובישוב הדעת ומתינות, ולא יהיה האדם נמהר בעסק התורה, וכמו שאמרו: "**מתון מתון כמה שוה**" (ברכות כ א ע"ש). כי המהירות בכל דבר מהיותר מזיק שבדברים ומונע השגת התכלית, והוא סעיף מחסרון הדעת. ולזה יעד הנביא: "**וּלְבַב נְמְהָרִים יָבִין לָדָעַת**" (ישעיהו לב ד). הוא

ביחוד בקנין הידיעות יותר מזיק והוא ענין טבעי, כי עם שהשכל ישיג מושכליו בזולת זמן להעדר החלוקה מהם, הנה להרשם בנפש הצורות הדמיוניות אשר הן התחלה להן להיותן דמיון לדבר הגשמי ולא הופשטו מהחמריות לגמרי, יצטרך לזמן מוגבל יראה בו רשמם בחוש המשותף והדמיון ושיתקיימו ויתחזקו בו. וכמו שהמים מהירי ההגרה והתנועה לא ירשם בם דמיון לצורה מהצורות הנקרא אצל החכמים ז"ל 'בבואה' למהירות הגרתם, ואמנם יראה הדמיון הזה במים העומדים או הבלתי מהירי ההגרה, כן הענין במה שיקָנה מהידיעות, והוא אחד מהדברים אשר בעבורם נמשלה התורה למים. ולזה אמר: "**כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם**" (משלי כז יט), וירצה שענין המים אשר הפנים הנרשמים בהם דמיון לפנים, הוא ענין שֵׂכל האדם לאדם, והוא שכמו שההרשם הזה לא יהיה בכל מים אבל במים מה וכמו שהונח, כן שכל האדם לאדם, כי לא ישלם המושכלות והידיעות כי אם הבעל נחת וישוב, לא מי שהוא נמהר לב מהם. והטיב בעל הנקוד בששם בכ"ף "**כַּמַּיִם**" ולמ"ד "**לָאָדָם**" מה שיורה על ההודעה ולא נְקֻדם בשוא, ו"**הָאָדָם**" שבא בה"א הדעת, כי ממי שהוא 'אדם' באמת ידבר, לא מזולתו, וכן ממים מיוחדים, לא מכל מים. הנה שכבר הורה כי עסק התורה ראוי שיהיה והוא יותר שלם בנחת וישוב הדעת. והפילוסופים גם כן על הסברא הזאת, אמר הראש מהם שההשגה השכלית אמנם תשלם במנוחה, והכונה בו מה שאמרתי.

הדרך השלשה עשר והוא מהיותר עצמיים ומיוחדים – בכונה, שיהיה העסק בתורה לשמה, ור"ל שלא יתן לה תכלית אחר זולתה, רצוני בקשת הכבוד או קנין הממונות וזולת זה, אבל תהיה היא התכלית לעצמה, והוא השלמת רצון האלהים וההתקרב אליו, ויגדל חשק האדם ותשוקתו להשגתה, ושיפנה דעתו ומחשבתו מכל דבר זולתה ולא יטרדם בעסקים העולמיים. והוא שאמר "**כִּי אִם בְּתוֹרַת יְיָ חֶפְצוֹ**" (תהלים א ב), וזה נקרא "**חֵפֶץ יְיָ**" באמרו "**וְחֵפֶץ יְיָ בְּיָדוֹ יִצְלָח**" (ישעיהו נג י), וראוי שיהיה החפץ הזה מביא אל החשק שהוא הפלגת האהבה, עד שלא תשאר מחשבה בדבר אחר אלא באהוב. ולפי שהיה העסק בצרכי האשה והבנים מהיותר מטרידים בהשגת החשק הזה, עד שגם האדם השלם, כמו שאמר הרב (מו"נ ג לג), כשירבו עסקיו באלה הענינים יחלשו תשוקותיו העיוניות וישתקעו ויהיה בַּקָּשׁוֹ להם בהפסק ורפיון, הנה מפני זה באה המצוה בנתינת התורה האלהית: "**הֱיוּ נְכֹנִים לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים אַל תִּגְּשׁוּ אֶל אִשָּׁה**". ולזה אמר בן עזאי כשעוררוהו לקחת אשה: "**חשקה נפשי בתורה, די לעולם באחרים**" (יבמות סג ב). ולא אכוין בזה אל המניעה מלקיחת אשה לגמרי, שכבר באה בו המצוה האלהית למין האדם כלו, והחכמים ז"ל שכבר כתבו בזה מה שראוי, אבל אכוין בזה אל האזהרה

לבני ישראל הבחורים החשובים והמוכנים אל שיזכו לכתר התורה, שלא ימהרו קצם על לקיחת האשה, וירבה עסקם בתורה בעוד לחמם נתן ומימיהם נאמנים. ומזה הצד היה הלמוד בשני הבחרות יותר נשאר ויותר קיים, להפנות המחשבה מכל דבר זולתו. והענין הזה גם כן טבעי, כי טרדת המחשבות תהיה סבה אל שההשגה מבולבלת מעורבת מן ההשגה והקצור, והענינים הנרשמים והמצויירים בנפש כמעט שימחו עם התחלף המחשבות, והצורות האחרונות משכחות את הראשונות. וזה אמרם: "**מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה**" (סנהדרין כו ב) לאחד הפירושין, ור"ל כמו שכתב רש"י ז"ל בשם זולתו: "**מהניא לשכח ממנו תלמודו; מפר מחשבות ערומים – נותן להם מזונות ומבטל מחשבות מלבם, שאין מניחין אותם לעשות תושיה**".

ומזה הצד גם כן היה העושר מעלה גדולה לחכמים ולצדיקים כשיכוין בו התכלית הזאת, רצוני השגת התורה והחכמה וההכנה להשלמת מצותיה, ולא ישימהו האדם תכליתו האחרון. ולפי שלא היו לחכם הנכבד אבן עזרא ז"ל שתי פרוטות מימיו, ולרוב אהבתו וחשקו בתורה לא נמנע מהשגת כתרה, אמר: "**ועֲוֹרֵי לב יחשבו שהעושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח**" ע"כ (אבן עזרא על בראשית כה לד). ולא זכר מה שהבטיח בו יתברך משיח צדקו ראש ואב לחכמים: "**הַחָכְמָה וְהַמַּדָּע נָתוּן לָךְ, וְעֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד אֲתֶּן לָךְ, אֲשֶׁר לֹא הָיָה כֵן לַמְּלָכִים אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ**" וכו' (דה"ב א יב), והוא שכבר התפאר: "**כָּנַסְתִּי לִי גַּם כֶּסֶף וְזָהָב**" וכו' (קהלת ב ח), אבל שכבר אמר: "**אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי**" (שם פסוק ט), להורות על שהכונה בממון ראוי שתהיה הכונה הזאת. ודוד אביו אמר: "**וְהִנֵּה בְעָנְיִי הֲכִינוֹתִי לְבֵית יְיָ זָהָב כִּכָּרִים מֵאָה אֶלֶף וְכֶסֶף אֶלֶף אֲלָפִים כִּכָּרִים**" וכו' (דה"א כב יד), וכל זה להעיר כי התכלית בממונות והעושר ראוי שיהיה לעבודת האלהים ולהתקרב אליו בעסק תורתו הקדושה אשר היא רצונו, ולפאר מקום מקדשו וספרי קדשו ולהטיב בו לחכמים מורי התורה, וכמו שאמרו ז"ל (פסחים נג ב) בהטלת מלאי לכיסם וזולת זה. והפלא ממפחיתי המעלה הזאת והמגנים אותה במאמר, שלא ראיתי אחד מהם שלא יחשוק אותה וישתדל בהשגתה בכל כחו, זולת שהמציאות לא יעזור את כלם בזה, ומפני זה יתעצלו ויתרשלו קצתם ללכת אחריה, או להיות העצלה טבעית להם ואינם ממי שנאמר עליהם "**וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר**" (משלי י ד).

והענין המיוחד אליו יתברך מצד שהוא אלוה הוא חיוב מציאותו וההסתפק בעצמותו, והוא שלא יצטרך במציאותו אל זולתו, ולזה נקרא בספרי קדשו שַׁדַּי, ור"ל שֶׁדַּי במציאותו ושהוא מסתפק בעצמותו, ולזה ג"כ אמר "**אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה**" (שמות ג יד), ר"ל שהיותו לו מעצמותו, וכל נמצא זולתו יצדק בו שיאמר 'אהיה אשר יהיה', לפי שמציאותו מושפע

מזולתו והוא נמצא מפני מציאות הזולת ההוא, ולזה יאמר 'אשר יהיה', וירצה בו הזולת ההוא, אבל הוא יתברך יצדק בו לבד שאמר "**אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה**", והוא שהוא נמצא מפני שהוא נמצא, והוא חיוב מציאותו, לא מפני זולתו. ועוד לו ענין אחר נמצא לו במוחלט מצד שהוא אלוה, והוא ההשפעה וההטבה אל כל אשר זולתו וכי הוא מקור הטובות כלם במוחלט, ולזה נקרא "**מְקוֹר מַיִם חַיִּים**" (ירמיהו ב יג), והוא יתברך העשיר במוחלט, וכמו שאמר "**וְהָעשֶׁר וְהַכָּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ**" (דה"א כט יב). ולפי שהאדם במעלת העושר כבר יזכה אל ההדמות אליו יתברך בצד מה בשני אלה התוארים, והוא שבה יהיה האדם מסתפק בעצמו משיצטרך אל זולתו במה שהשגתו אפשרית עם הממון, וגם כי אפשר לו להשפיע אל זולתו ולהטיב לו ממה שחננו השם יתברך, וכמו שצוה בזה יתברך בצדקות לעניים והתרומות והמתנות והמעשרות לכהנים והלויים, הנה מפני זה היתה מעלת העושר מעלה גדולה ונכספת לעדת האנשים בטבע, כי הטוב הוא אשר יכספוהו הכל. אבל כי ראוי שיהיה לתכלית הנזכר, עם השמירה שיהיה ההשתדלות בהשגתו כפי התורה ולא יקבצנו עם אונאת הזולת כמי שנאמר עליהם: "**בָּתֵּיהֶם מְלֵאִים מִרְמָה עַל כֵּן גָּדְלוּ וַיִּעָשִׁירוּ**" (ירמיהו ה כז), כי בזולת זה אפשר שיהיה שמור לבעליו לרעתו, ולא כאלה חלק האדם השלם אשר נכח ה' דרכו.

הדרך הארבעה עשר, קביעות הזמן. ולא ארצה ב'קביעות הזמן' שיקבע זמן כשיאמר שתוך זמן מוגבל יקרא ספר אחד או שנים או ישנה פרק אחד או מסכתא, לפי שזה בלתי ראוי, וכמו שפירש על זה הרש"י ז"ל אמרם "**מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה**" (סנהדרין כו ב) זה לשונו: "**מחשבה - שאדם מחשב כך וכך אעשה כך וכך תעלה בידי, מועלת - להשבית הדבר שאין מחשבתו מתקיימת, אפילו לדברי תורה - כגון האומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות בגרסא. מפר מחשבות ערומים - שאין מחשבתם עולה בידם אפילו לתושיה**". אבל הכוונה ב'קביעות הזמן', שייחד זמן מוגבל לעסק התורה, יפנה בו מחשבתו מכל עסק זולתה, ושלא יחשב בזמן ההוא בדבר אחר, באופן שיהיה מה שישיגהו שמור בלב. ואמנם הצורך בקביעות הזמן לתורה הוא כי האדם כבר יצטרך לו לקחת חלק מהזמן ישתדל בו בעסקיו העולמיים להשיג ההכרחי או יותר מהכרחי בכונה הנרצית כאמור, ובגלות הזה מן ההכרח לקחת בזה חלק רב מהזמן להיות ישראל בו עמוסי התלאות ותחת משא מלך ושרים, ולזה אמר הרב: "**אלו העתים רבים ורחבים המצאתים לך לחשוב בהם בכל מה שתצטרך אליו מעניני הממון והנהגת הבית ותקנת הגוף**" (מו"נ ג נא). ומפני זה היה מחויב שיקח זמן מיוחד לעסק התורה.

והזמן היותר נאות בזה הוא הלילה, לפי שהוא אז פנוי מעסקי העולם, וכמו שדרשו על אמרו "**קוּמִי רֹנִּי בַלָּיְלָה**" (איכה ב יט) – "**שאין רנתה של תורה אלא בלילה**" (שמות רבה מז ה). ואמרו: "**כל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד משוך עליו ביום, שנאמר "יוֹמָם יְצַוֶּה יְיָ חַסְדּוֹ וּבַלַּיְלָה שִׁירֹה עִמִּי**" (**תהלים מב ט**)" (עבודה זרה ג ב). וגם כשיעור משנתו על מטתו, יחשוב בעת ההיא במה שעסק בתורה ולהשיבו על לבו ולשומו באוצר הכח הזוכר. וכבר באה על זה המצוה האלהית: "**וְדִבַּרְתָּ בָּם... בְּשָׁכְבְּךָ**" (דברים ו ז). וכתב הרב: "**אבל בעת שתהיה לבדך בפני עצמך מבלתי אחר, ובעת הקיצך על מטתך, הזהר מאד מלשום מחשבתך בעתים הנכבדים ההם בדבר אחר אלא בעבודה ההיא השכלית**" ע"כ (מו"נ ג נא). כבר יראה מכל זה כי הזמן המיוחד לעסק התורה הוא הלילה, וזה דבר הסכימו עליו כל המעיינים בכלל האומות. ושאלו לחכם מפני מה השיג מהחכמה יותר מחבריו, והשיב לפי שהוציא בשמן יותר משהוציאו הם ביין.

הדרך החמשה עשר הוא התפלה אל האלהים והתחנה והבקשה ממנו יתברך להישיר לפנינו דרכו בידיעת תורתו. והדרך הזה איננו מיוחד אל השגת התורה לבד, כי בכל מה שיצטרך אליו האדם, אם ירצה ממנו השגת דרושו, התפלה אל האלהים ראויה ומחוייבת. והכתובים רבים בעדות זה, והראיה השכלית עם השרשים התוריים תחייב זה, ואין הֵנָּה מקום חקירה זו. וענין התפלה אל השגת התורה אינו שיתפלל האדם ויבקש מאת האלהים שיניע רצונו אל העסק בתורה ויוסיף חשקו אליה, כי הענין הזה ממה שנתלה בבחירה האנושית, ומה שהוא בזה לא יצטרך אל התפלה, שכבר אמר: "**רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב**" וכו' (דברים ל טו). אבל ענין התפלה בזה הוא לבקש מאת האלהים השלמת מה שיצטרך האדם אליו בשלמותו הראשון, והוא הכנת צרכיו בכל עת אשר יבקשם מהמזונות ושאר הנהגות גופו, ושיהיה בריא על הטוב שבעיניניו הגשמיים באופן שיהיה לו אפשרי העסק בתורה, כי האדם, כמו שאמר הרב (מו"נ ג כז), אי אפשר לו שיבין מושכל ואפילו ילמדוהו אליו, כל שכן שיתעורר לזה מעצמו, בעוד שיהיה לו כאב או רעב או צמא וזולת זה ממה שימנע העסק בתורה. ולפי שהשגת הענינים האלה אינם ממה שיתלה בבחירה לבד, והם צריכים אל העזר האלהי, לזה היתה התפלה עליהם מחוייבת. וכן מענין התפלה בהשגת התורה הוא לבקש מאתו יתברך עומק המחשבה וחדוד הכח השכלי ופלפול וחריפות בעסק התורה, והטבת הכח הזוכר והשומר כדי שיהיה שמור בלבבות מה שיושג ממנה, ושני אלה התארים הם מתת אלהים, ואין כל אחד זוכה אליהם אם לא מי שחננו ה' חן ושכל טוב, ולכן היתה התפלה אליו יתברך עליהם ראויה ומחוייבת, והוא שבקש דוד משיח צדקו: "**גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה**

נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ" (תהלים קיט יח), ואמר: "**בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ**" (תהלים קיט יב), "**הוֹרֵנִי יְיָ דֶּרֶךְ חֻקֶּיךָ**" (תהלים קיט לג), "**הֲבִינֵנִי וְאֶצְּרָה תוֹרָתֶךָ**" (תהלים קיט לד), "**טוּב טַעַם וָדַעַת לַמְּדֵנִי**" (תהלים קיט סו), "**לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח פִּקּוּדֶיךָ**" (תהלים קיט צג) וכאלה רבים, יכוין בהם בקשת העזר האלהי על עסק התורה כפי האמור. ולפי שהיה זה העקר והתכלית בשאלת הצרכים, סדרוהו אנשי כנסת הגדולה ראשון בתפלה הכוללת, אמרו: "**אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת וּמְלַמֵּד לֶאֱנוֹשׁ בִּינָה**" וכו', וכי ראו הבאים אחריהם שזה הוא התכלית האחרון לאדם, סדרו אותו אחר התפלה ג"כ, והוא "**פְּתַח לִבִּי בְּתוֹרָתֶךָ**", והכונה בו מה שזכרתיו הנה.

אלה הם דרכי ה' ישרים, צדיקים ילכו בם באור ה', כמו שאמר "**לְכוּ וְנֵלְכָה בְּאוֹר יְיָ**" (ישעיהו ב ה), "**וְיוֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְנֵלְכָה בְּאֹרְחֹתָיו**" (מיכה ד ב), וחפץ ה' בידם יצלח. ואשר אמרתיו לפנים הוא אשר אֶשְׁנֶּהוּ עתה על צד האזהרה לכל דורש ומבקש ה', לשום כל מגמתם ומאמצי כחם על עסק התורה על הדרך הנזכר, ולא יטו אשורם מני דרך וארח חיים, כי עץ חיים היא למחזיקים בה. אמנם אם על כל פנים יכסוף המשכיל ויפנה לבבו מצד התאוה הגוברת ויצר לב האדם אל העיון בחכמה זולתה, וביחוד הטבעיות והאלהיות לפילוסופי יון, ויחזק עליו החולי הזה אשר לא יוכל להרפא, הנה ליראתי מהסכנה ושלא יובילהו זה אל הגבול הרע והאבדון, אני מקדים רפואה למחלתו ונותן לו עצה הוגנת שיקדים להכין אל ההצלה העיון בספר הנכבד אשר עשה החכם התוריי המעולה ר' יהודה הלוי ז"ל למלך כוזר מטענותיו על פילוסופי יון במה שיחלקו על יסודות התורה האלהית, כי הוא כבר הפליג בו בטענות צודקות אמתיות ומתישבות אל הלב לקיים שרשי התורה האלהית, ולא יצטרך בם לעמק חקירה ועיון רב. ועם זה ישמר מההסתכן בשרש הראש והלענה הפורה בפרדס חכמותיהם עם פרי מגדיהם כפריהם ונרדיהם. ואחר בהגעת התכלית רפאות תהי לשרו הספר הגדול אשר לא תשוער מעלתו וערכו, אשר כמוהו וממנו לא חובר עד היום באיזו אומה שהיתה, הוא הספר אשר נגזר שמו מהתורה ספר 'מורה הנבוכים' לעטרת תפארת בעלי התורה והחכמה, אחרון הגאונים בזמן ראשם בחשיבות הר"ם במז"ל. והתאחרו בעיון מחויב לפי שהוא כבר אמר שאין דברו בו כי אם עם מי שנתפלסף (פתיחה למו"נ; ח"א פרק סח), ויובן זה מעומק חקירותיו ופניני מאמריו למעיין בם בשכל זך, כי הוא כבר הפליג בספר ההוא בקיום שרשי התורה האלהית כפי מה שיחייבהו העיון והחקירה השכלית.

ואולי יאמר אומר ומוכיח בשער יקוש שאני נאה דורש ואיני נאה מקיים, לפי שכבר נטיתי בעיון ספרי הפילוסופים ביותר מהראוי עם שהשגתי בהם נקלה, והמעטתי עסקי

בתורה אשר היא חיי, ומתנאי המלמד ההשמר ממה שיוכיח עליו; וגם אני אודה כי טעיתי בזה מדרך השכל ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, ומפני זה הוא מבואר מאד שאין לקחת מעיוני ראיה ולהקיש ממני אל זולתי, וגם שאני כבר אמרתי דברים של טעם בכל מה שהנחתיו מזה ובראיות אמתיות לבעלי האמונה, ואין ראוי להביט במאמרים כי אם לאיכותם לא לבעליהם, וכמו שאמרו: "**קבל האמת ממי שאמרו**". ועוד שהטענה הזאת תחייב ההמשך אחר מאמרי ועצתי מזה, כי אין חכם כבעל הנסיון, וכל זה נסיתי בחכמה ועם שהיא רחוקה ממני, ומצאתי מה שאמרתיו עצה טובה והגונה לכל דורש ומבקש ה'.

וכבר הארכתי בכל זה ועברתי חוקי, לפי שהוא מוסר השכל לכל מתחיל בעיון התורה וחושק בה והוא במדרגת ההתחלה, כמו שהיתה חכמת הדקדוק אשר בה יהיו דברי במדרגת ההתחלה גם כן לעסק התורה.

ומהנה אתחיל בזכרון מה שיעדתיו מהחכמה ההיא. ולפי שכבר עשיתי המאמר הזה על חכמת הלשון הנקראת אצל ההמון 'פעולה' שהוא שם נרדף למעשה, על כן קראתיו **מעשה אפד**, וכבר גליתי בו סודות מה לחכמה ההיא וקצת עמוקות והוצאתי לאור תעלומות מה ממנה שנעלמו מכל מי שראיתי מאנשי זמני. והנה אם יהיה מה שאמרתיו ואומר אותו טוב בעיניך קחנו ועיניך שים עליו, ואם אין הנח לו.

והיו חלקי המאמר הזה שלשים ושלשה פרקים:

הפרק הראשון: במהות הלשון בכלל. הפרק השני: בעלה התכליתית המחייבת להנחת הלשון. הפרק השלישי: בעלה הפועלת ללשון. הפרק הרביעי: בחלקי הלשון ובסבה המחייבת אותם. הפרק החמישי: בדבור על האות וגדרו ועל הסבה המביאה אליו ועל הנקוד והטעמים. הפרק הששי: בכלי הקולות האנושיים אשר מהם חובר הלשון העברי ומוצאיהם. הפרק השביעי: בקצור שקרה ללשון עברי אחר שהיה היותר שלם שבלשונות. הפרק השמיני: בחכמת הלשון הנקראת אצל העברים 'דקדוק', ומדרגתה משאר החכמות, ומין הראיה הנעשה בה. הפרק התשיעי: בחלוקת השם כפי מה שראוי שתונח בחכמת הלשון והיא החלוקה הראשונה אליו כפי הנמצא ממנו בספרי הקדש. הפרק העשירי: במקור והוא הנקרא 'שם הפעל' כפי העיון הדק. הפרק הי"א: באמתת הפעל והוא החלק השני מחלקי הלשון. הפרק הי"ב: בחלוקה אחרת טבעית לחלקי הפעל, רצוני לבנין האחד, והיא משותפת לכל הבנינים. הפרק הי"ג: בדרך שמוש האותיות בלשון העברי. הפרק הי"ד: בתמורת האותיות והתנועות. הפרק הט"ו: בהקדמת מה שהוא הכרחי להקדימו לחלוקת בניני הפעלים. הפרק הט"ז: בבנין פָּעַל

קל. הפרק הי"ז: בבנין פִּעֵל הדגוש. הפרק הי"ח: בבנין הִפְעִיל. הפרק הי"ט: בבנין פֹּעֵל הכבד. הפרק הכ': בבנין נִפְעַל. הפרק הכ"א: בבנין הִתְפַּעֵל. הפרק הכ"ב: בשלא הוזכרו פועליהם. הפרק הכ"ג: בהרכבה והרבעיות. הפרק הכ"ד: בחלוקת השמות דומה לחלוקת הפעלים שנזכרה, רצוני הלקוחה מצד השמוש. הפרק הכ"ה: בנתינת דרכים יודעו מהם שרשי הפעלים והשמות ומלות הטעם הנמצאים בכתוב. הפרק הכ"ו: בכנויים. הפרק הכ"ז: בהנחת קצת שרשים, תישיר ידיעתם להבנת הכתוב. הפרק הכ"ח: בהנחת שרשים אחרים, גם כן תישיר ידיעתם להבנת הכתוב. הפרק הכ"ט: במה שבא מתחלף הסדר בכתוב מהקדים המאוחר ואחר המוקדם, והוא ממה שיישיר להבנת הכתוב מענין הפרקים הקודמים. הפרק הל': במלות הטעם, והם החלק השלישי מחלקי הלשון. הפרק הל"א: במה שייוחדו בו אותיות בג"ד כפ"ת מבין שאר האותיות. הפרק הל"ב: בביאור הקצור אשר לנו בקריאת הכתוב ובתנועות הקוליות לאותיות. הפרק הל"ג: בסבת קריאתנו הלשון הזה העברי 'לשון הקדש'.

הפרק הראשון

במהות הלשון בכלל ה'לשון' הוא נקבץ כל אחדי הקולות האנושיים לבד, המורה בהסכמה אל עם ועם אל הענינים הנמצאים.

ולבאור אמתת הגדר הזה והתכת חלקיו אומר שכבר כתבו בעלי ההגיון והוא כמבואר בעצמו, כי מאמר ה'כמה' נחלק אל מתדבק ומתפרד, וכי מיני המתפרד הם המספר והדבור, וראוי שיצורף הכתב, כי הוא מה'כמה' המתפרד גם כן, אשר גדרו שישוער בחלק ממנו טבעי. ואליהם כיון בעל ספר יצירה ב"**ספר וספור וספר**" (ספר יצירה א א). רצה בספר – המספר, על דרך אמרו "**אחרי הספר אשר ספרנו**" וכו', ובספור – הדבור, ובספר – המכתב. ולהיות הדבור חלק מה מהלשון או חלקים כפי מה שיכלול מהכונה או הכונות, והיה הדבור ממאמר ה'כמה' לפי מה שהונח, יתחייב שיהיה סוגו אשר הוא הלשון, מהמאמר ההוא גם כן. כי אם היה מין מה ממאמר אחד, יחוייב שיהיה סוגו מהמאמר ההוא, וזה ממה שלא יספק בו אחד. וראוי שתדע כי הדבור והמכתב השיגם ה'כמה' מצד המספר, וזה כי כל אחד מהם הוא מספר, אבל שהם מספר מה מקולות או אותיות לא מספר מוחלט, ולזה מה שנאמר בגדר הלשון שהוא 'נקבץ כל אחדי הקולות האנושיים', דומה לגדר המספר המוחלט שהוא קבוץ אחדים לבד.

אמנם 'הקולות האנושיים', ארצה בם הקולות אשר יתחדשו מתנועות חמשת מוצאי הדבור. ובאור זה, כי ה'קול' כמו שנודע מרשמו הוא המוחש המיוחד לחוש השמע,

והוא ההפעלות אשר יקבלוהו כלי השמע מהכאת הנשמים והקשתם קצתם בקצתם, ולא יהיה הלשון מהכאת והקשת אי זה נשמים שהזדמנו, אבל מהכאת והקשת חמשת מוצאי הדבור אשר הם הגרון והחיך והלשון והשנים והשפה, ויבא באורם במה שאחר זה (להלן פרק ו), באמצעות האויר הנשאף והנשום. ולזה מה שנאמר בגדר הלשון שהוא 'נקבץ כל אחדי הקולות האנושיים' וכו'. אבל כי לאומר שיאמר כי הלשון אשר בו ידבר השם לנביאיו והקולות הנבראים אשר מהם הוכן הדבור במעמד הנבחר לא יצדק בהם הגדר הזה למה שנאמר בו 'קולות אנושיים', וגם שהוא 'מורה בהסכמה אל עם ועם', והלשון ההוא אשר הוא הלשון המקודש לא היה מהסכמה אנושית, אבל הורהו ולמדהו השם יתברך לאדם הראשון, והוא הסבה במה שנקרא 'לשון הקדש', ויבא בזה מאמר יותר רחב (פרק ג). אלא שעם כל זה לא יחלש כח הגדר הזה, שעם היות קולות הלשון ההוא אלוהיים, לא ימנע מפני זה היותם אנושיים ומוסכם מהם להורות על הענינים הנמצאים, וגם כי אמרי 'בהסכמה' הוא סתמי, אפשר שיובן ממנו גם כן ההסכמה האלהית. ולפי שכבר יתחדשו מהמוצאים הנזכרים עם חבור כלים מה כחצוצרות והשופר והחליל וזולתם קולות מה יורו בהסכמה מהאנשים על ענינים נמצאים כמבואר בתורה האלהית מהחצוצרות והשופר בהתחלף התרועות והתקיעות (במדבר י), וגם אצל ההמון מאנשי המלחמה אשר יורו אצלם הקולות המיוחדים בכלים ההם על ענינים נמצאים מעת מאכלם ושבתם וקימתם והזדרזם למלחמה וזולת זה, ואין ספק כי אלה הקולות אינם לשון ולא חלק ממנו, לזה נאמר בגדר הזה 'קולות אנושיים' לבד, והמובן שלא יחובר אל הקולות האלה כלי אחר.

אמנם נאמר בגדר הזה 'בהסכמה', להֶמשך אחר הדעת האמתית מהיות הלשונות הסכמיות לא טבעיות. וזה שכבר חשב קצת הקודמים שהלשונות טבעיות, והמובן מהם בזה אחד משני ענינים, אם שהלשונות יורו בטבעם על ענינים הנמצאים, או שהם לנו עדת האנשים בטבענו. ואם רצו בו הפנים הראשונים, אולי הטעה אותם בזה מה שהניחו אותו בעלי המשפט מהיות קצת האותיות מיוחדות לכוכב מה וקצתם לכוכב אחר, ועל דרך זה כל האותיות יחדו לשבעה המשרתים. ובהיות האותיות מיוחדות לכוכבים ומושפעות מהם, כן גם כן הקולות אשר האותיות תורינה עליהם, עם מה שהניחו הקודמים מהפעלות הנעשות בשמות, וכי מהקולות ההם יגיע רושם נפלא בנמצאות, וכבר נזכר זה בשם הפילוסוף בספר 'תכלית החכם' מהרבנים הקדומים, וחשבו בזה בכלל הלשון, ולזה אמרו בו שהוא טבעי לעם ועם כלשונו, כי מה שימשך מהגרם השמימי הוא טבעי. ואם רצו בו הפנים השניים, אולי הטעה אותם בזה מה שראו בקצת

בעלי לשון מה שלא יהיו כחניים על הדבור בלשון זולתה. ואיך שכונו בו, הנה שִׁקְרוּתו מבואר אצל כל בעלי אמת, כי הלשונות לא יורו בטבעם על הענינים הנמצאים, ואינם לנו עדת האנשים בטבענו אבל בהסכמה. וראוי שיובן מזה הסכמת מניח או מניחי הלשון, לא הסכמת האנשים בעלי הלשון, כי ההסכמה הוא מונח מה נמשך מהבחירה האנושית, ואינך ולא זולתך מבעלי הלשון בעלי בחירה עליו, כי ההרגל והמנהג הביאוך אליו.

ואמרי 'אל עם ועם', הוא שיכלול הגדר הזה הלשונות כולם עם רוב התחלפם, והוא ממה שראוי לגדר הסוג, שיכלול כל המינים הנכנסים תחתיו.

ואמרי 'על הענינים הנמצאים', ארצה בו בנפש וחוץ לנפש, ויכלול הסוגים והמינים אשר מציאותם בנפש לבד, עם שכבר יונחו שמות ולשונות לענינים דמיוניים לא ישוו לנמצא כלל, והם הנקראים 'בדויים' ו'שקריים' ומציאותם במדמה לבד. וגם בעלי התורות הדמיוניות הניחו דברים רבים בלתי מסכימים למציאות וביחוד באלהיות, והניחו שמות ודבורים בספריהם לא יאותו לנמצא כלל חוץ לנפש, ויכנסו מאמריהם תחת גדר הלשון הנאמר.

ולפי שהיה הגדר הזה בשלא יאמר בו 'כל' צודק על חלק או חלקים מהלשון, וחלק הלשון איננו 'לשון' לפי המכוון ממנו בכאן, לזה נאמר 'כל', שיובן ממנו כלל הלשון, לא חלקיו.

ואמנם הונח השם הזה לנגדר הזה, לפי שעם שֶׁכלי הדבור חמשה כמו שהונח, הנה המיוחד מהם יותר בדבור, רצוני בחתוך האותיות אשר בו הבדל הקולות, הוא האבר הנקרא 'לשון', עד שכבר ייוחס הדבור כלו אליו אצל כל אדם, וגם הכתוב יחסו אליו במקומות רבים, הנה בעבור זה נקרא הנגדר הזה בלשון הקדש 'לשון', וגם אצל זולתו מהלשונות נקרא בשם האבר הנקרא לשון אצלם כפי השם שהניחו לו. ויקרא ג"כ בלשון הקדש 'שָׂפָה', באמרו "**וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׂפָה**" (בראשית יא א), "**עַמְקֵי שָׂפָה**" (ישעיהו לג יט), כי השפה הוא הכלי הראשון והנראה לדבור, וגם כי הוא הפתח אשר יצא ממנו דבור, והוא מה שכתב בראש בראשית הא"ע ז"ל וזה לשונו: "**ומדרך התושיה ידענו כי הדבורים יקראו 'שפה' בעבור שיראו שממנה יצאו**" (אבן עזרא על בראשית א א). ירצה כי מדרך ישות ומהות הדבור ועצמותו ידענו כי מהראוי לפי עצמותו וישותו שיקרא 'שפה', וזה בעבור שהוא מן הנראה והמוחש שהוא יוצא מהשפה והוא הפתח אליו. ומובן 'תושיה' הוא כמו "**לֹא תַעֲשֶׂינָה יְדֵיהֶם תּוּשִׁיָּה**" (איוב ה יב), ר"ל דבר שיש לו ישות ומהות. וכן "**וְתַשִּׁיָּה נָדְחָה**" (איוב ו יג). ואמנם אמר "**הדבורים**" וירצה בו כלל הלשון, לא

הדבור אשר הוא חלק ממנו. ויקרא ג"כ 'פֶּה', כאמרו "**כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם**" (בראשית מה יב), ועל דרך אנקלוס. וכן "**מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם**" (שמות ד יא). וכבר ייוחס גם הדבור בלשון הקדש לגרון, כאמרו "**קְרָא בְגָרוֹן**" (ישעיהו נח א), להיותו המכין לאויר אשר הוא במדרגת האמצעי לדבור. ואמנם השִנים והחיך לא ייוחס אליהם, כי המבא אשר להם בדבור בלתי מפורסם.

הנה זה הוא מה שנאמר בגדר הלשון בכלל, והוא בלתי מקבל התוספת ולא החסרון ומסכים אליו לפי אמתתו. ואמנם הגדר הראוי ללשון-לשון בפרט, הנה ילקח משם העם אשר ייחדהו הלשון ההוא, באמרנו 'לשון עברית' ו'ערבית' ו'גיפטית', 'יונית' וזולתם.

הפרק השני

בעִלה התכליתית המחייבת להנחת הלשון לפי שהיה האדם בתחלת ענינו חסר מאד מהענינים ההכרחיים להשלמת מציאותו, והיה בלתי מסתפק בעצמו להמציא ולהכין ההכרחי אליו ממאכליו ומשתיו ומלבוש ודירה וזולתם, ועל כל פנים יצטרך להעזר בזה מזולתו ממינו וזולת מינו, ומן ההכרח אליו להשלמת זה להיותו חלק מדינה עד שיעזרו האנשים קצתם בקצתם להשלמת זה החסרון הטבעי – ולזה יאמרו הפילוסופים כי האדם 'מדיני בטבע', ירצו כי הוא בטבע צריך להשלמת מציאותו אל שיהיה חלק מדינה – והיה ההעזר הזה בין האנשים נמנע אם לא בהנחת לשון יסכימו עליה בהנחת השמות והפעלים ומלות הטעם כפי מה שיצטרך אליהם להשלמת קבוציהם; הנה היה מחכמת האלהים שנתן לאדם כלים ישלם בהם מציאות הלשון, אשר בו ישלם הקבוץ וההעזר בין האנשים. וזאת הסבה לחיוב מציאות הלשון. אמנם הוא בבחינת השלמות הראשון לאדם אשר הוא שלמות הגוף, אמנם בבחינת השלמות האחרון הנכבד אשר הוא תכליתו, והוא שלמות הנפש, אין ספק שמציאות הלשון הכרחי אליו מאד, וכי הוא בכלל האנשים השלמים נמנע אם לא במציאות הלשון, כי האדם בתחלת ענינו נברא חסר השלמות הזה ועיר פרא אדם יולד, ויצטרך להוצאת מה שבכחו לפעל למלמד ילמדהו אם בלשונו או בכתבו. ולפי הבחינה הזאת נקרא הלשון בשם מיוחד, והוא 'לשון למודים', באמרו "**אֲדֹנָי יְיְ נָתַן לִי לְשׁוֹן לִמּוּדִים**" וכו' (ישעיהו נ ד). והנה במציאות הלשון היה מקום לנתינת התורה האלוהית השלמה אשר היא אחת ואין זולתה המשלמת אותנו בשני מיני השלמות הנזכרים, וכמו שכתוב "**וַיְצַוֵּנוּ יְיְ**" וכו' "**לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה**" (דברים ו כד), כלל בכתוב הזה שני השלמיות הנזכרים, וכמו שכתב הרב במורה (מו"נ ג כז). ובמציאות הלשון גם כן חברו החכמות

המשרתות לתורה. הנה זאת היא הסבה המחייבת למציאות הלשון. אבל כבר קרה לה להפסד האנשים הפך מה שכוון ממנה, אם הפסד השלמות הראשון בהוצאות דבות והמריבות והתלונות בין האנשים המחייב הפסד הסדור והקבוץ המדיני, ואם הכפירה ודבור סרה ודבר על ה' תועה המפסיד שלמות האדם האחרון. וכבר קרה לה מה שקרה לתורה השלמה ולחכמות האמתיות, התפקרו בהם האנשים ויצאו מהם למינות ולדעות נפסדות להפסדם, "**יְשָׁרִים דַּרְכֵי יְיָ, וְצַדִּקִים יֵלְכוּ בָם וּפֹשְׁעִים יִכָּשְׁלוּ בָם**" (הושע יד י). ואם לַתכלית קרה המקרה הזה, אין מן הפלא אם יקרה למה שהוא מפני התכלית, עד שלא יהיה מה שלפני התכלית יותר נכבד מהתכלית, כי לא ידמה זה משכיל. ולהיות תכלית הלשון הוא התכלית הנזכר, היה הנביא מאשים המשתמש בלשון בהפך הכונה הזאת, אמר: "**כִּי כֻלּוֹ חָנֵף וּמֵרַע וְכָל פֶּה דֹּבֵר נְבָלָה**" (ישעיהו ט טז). והפליגו החכמים באיסור נבלות הפה, ועל זה כתב הרב במורה: "**ואין ראוי שנשתמש בטובה ההיא אשר נתנה ללמוד וללמד, בגדולה שבחסרונות ובחרפה השלמה, עד שנאמר מה שיאמרהו הגוים הסכלים הזונים בשיריהם ודבריהם הנאותים בהם, לא במי שנאמר בהם** "**וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ**" (**שמות יט ו**)" (מו"נ ג ח).

הפרק השלישי

בעִלה הפועלת ללשון לפי שכבר התבאר מכח מה שנאמר בשני הפרקים הקודמים אמתת הסבה החמרית והצוריית והתכליתית ללשון בכלל, כבר יחויב שנמשיך אל זה הודעת הסבה הפועלת ועם זה תשלם הידיעה בו בכלל. ואומר כי לפי דעתנו אנחנו עדת מאמיני החדוש יתחייב בהכרח שהיה הפועל ללשון שדבר בו אדם והמסכים עליו הוא אם השם יתברך, עד שיהיה הלשון ההוא מכלל בריאותיו, או אדם הראשון בעצמו. וכבר חשבו אנשים כי אדם הוא הפועל אותו והמסכים עליו, והביאם לזה אמרו: "**וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה**" וכו' (בראשית ב כ), וכן "**וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם**" וכו' (שם פסוק יט), והבינו מזה הנחתו ללשון שהיה מדבר בו והסכמתו עליו. וידוע כי הלשון לא ישלם בהנחת שמות למה שיכנס תחת סוג החי לבד והם קצת העצמים אבל הוא חלק קטן מאד מהם, וגם בקריאת השמות לכלל העצמים לא ישלם הלשון בזה, כי שמות המקרים התשעה והפעלים היוצאים מהם ומלות הטעמים הם בכלל הלשון, ולא ראינו שקרא האדם שמות לאחד מהם. עם שנודה כי כונת הכתוב באמרו "**וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת**" היא הסכמתו על הנחת השמות לבהמה ולעוף ולחיה; ושיהיה הוא המניח הראשון – נראה שאין זאת כונת הכתוב, כי לא יקשר אמרו "**וַיִּקְרָא**

הָאָדָם שֵׁמוֹת" לפי זאת הכונה עם אמרו "**וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ**". ולכן יראה והוא יותר נכון, שיהיה השם יתברך פועל ומסכים על הלשון ההוא ולמדהו לאדם וחוה והנחש, או לאדם ואדם לחוה, כי שלשתם הבינו הלשון ההוא בדבור קצתם עם קצתם ודבור השם להם וצוותו אותם והברכה והקללה. והיה זה מחויב בחק ההשגחה האלהית, כי אחר שהיה האדם תכלית בריאותיו השפלות, והיתה השלמתו בלתי אפשרית אם לא בהנחת לשון כמו שהתבאר, הנה היה מחויב שיניח לו לשון ישלם בו מציאותו, והשגחתו וחכמתו יתברך יסדו בריאתו, והן בצעוה והשלימוה. ולהיות הלשון ההוא מהסכמת הבורא לא אנושית, על כן מה שנאמר בגדר הלשון שהוא בהסכמה הוא במוחלט. ונראה שמזה הדעת הוא בעל ספר יצירה כשאמר: "**בנ' ספרים ברא הקב"ה עולמו**", והאחד מהם הוא הסִפּוּר (ספר יצירה א א) אשר הוא הדבור והלשון. ומזה הדעת הוא החכם בעל הכוזר, אמר ז"ל: "**והלשון האלהית הברואה אשר למדה הקב"ה לאדם ושמה על לשונו ובלבבו, היא בלי ספק השלמה מכל הלשונות והנאותה לקוראיה יותר מכולם**" ע"כ (הכוזרי ב סח).

ושיעור הכתובים לפי זאת ההנחה הוא כן: "**וַיִּצֶר יְיָ אֱלֹהִים**" וכו', הנה "**הָאֲדָמָה**" בכאן הוא שם כולל לארבעה היסודות, כמו "**הָאָרֶץ**" בפסוק ראשון אצל המאמתים. ואמר שכאשר יצר השם יתברך, ר"ל שנתן צורה לבהמה ולחיה מן האדמה אשר היא חמרם, הנה הביאם אל האדם "**לִרְאוֹת מַה יִּקְרָא לוֹ**", לא אמר שהביאם אליו לקרות שמות, שכבר היה להם שמות אצל השם יתברך, אבל "**לִרְאוֹת מַה יִּקְרָא**", ירצה: למען ינסנו אם ישתמש בכח אלוה השכלי אשר נתן לו כשישיג טבעי הב"ח והבדליהם עד שיקראם בשם נאות מסכים לטבעם כפי ההנחות הלשונויות הקודמות להנחת אלה השמות, אשר מהם נגזרו השמות ההם להורות על טבעי הנקראים בהם כפי מונח הגזרה ההיא הקודמת, והוא השם אשר להם אצל השם יתברך. ואמר שכבר הגיע משלמות חכמת האדם, שכל "**נֶפֶשׁ חַיָּה**" שהיה קורא לו האדם שם כפי מהותו וטבעו, "**הוּא שְׁמוֹ**" שהיה אצל השם יתברך בהנחתו והסכמתו על הלשון ההיא הברואה. ואמר אחר כן, כי כאשר קרא האדם שמות לסוג החי בהשיגו טבעם ומהותם והסכים השם אל זה, הנה לא מצא בטבע אחד מהם מסכים ונאות לטבעו נערך ומתיחס אליו עד שישלם לו העזר ממנו במה שיצטרך להשלמת מציאותו והתמדת מציאות מינו. ואולי אמרו "**וּלְאָדָם**", כיון למין האדם, ר"ל שלא מצא עזר להשלים מציאות המין והתמדתו והשארתו באחד מהב"ח, ולזה הוצרך לעזר אל הזולת ממינו.

הנה נראה מזה שהלשון ההוא היתה ברואה מאתו יתברך ומסרה לאדם הראשון ולמדה אליו, והוא היה הסבה הקרובה הפועלת אותה. והנה נראה כי בעלי המדרש והם החכמים ז"ל מזה הדעת, בהניחם שהתורה ברואה קודם שנברא העולם (פסחים מד א), ושהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה (מדרש תנחומא בראשית א), וכל זה בלתי אפשר אם לא בהנחתו יתברך הלשון אשר היתה התורה מיוסדת עליו. והנה ראיתי למפרשי התורה כולם שהסכימו על כי הלשון ההוא הנברא והמסכם עליו מהבורא יתברך הוא הלשון העברית הנקרא בלשון הנביאים 'יהודית', אמר "**וְאַל תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ יְהוּדִית**" (ישעיהו לו יא), "**וְאֵינָם מַכִּירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית**" (נחמיה יג כד), והחכמים ז"ל קראוהו 'לשון הקדש' ויבא הדבור על סבת זה (לקמן פרק לג). ולאמת הסברא הזאת כתב הא"ע ז"ל: "**וטעם 'שפה אחת' – לשון אחת. והקרוב שהוא לשון הקדש, ושם אָדָם וחַוָּה וקַיִן ופָלֶג גם שֵׁת לעדים**" ע"כ (אבן עזרא על בראשית יא א). ירצה כי השמות האלה כולם נגזרים משמות או פעלים מונחים בלה"ק, כמו שהעיד הכתוב על כל אחד מהם ((ראה בראשית ב ז, ג כ, ד א, י כה, ד כה). ועל הדעת הזה הרמב"ן ז"ל כתב בפ' כי תשא (רמב"ן על שמות ל יג), כי בלשון ההוא ברא השם עולמו וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בם ומלאכיו וכל צבאיו לכלם בשם יקרא מִיכָאֵל וגַּבְרִיאֵל ע"כ. כבר הורה בזה ג"כ על כי הפועל ללשון הראשון הוא השם יתברך וכי היא לשון הקדש. והרש"י ז"ל כתב בפירושי התורה: "**שפה אחת – לשון הקדש**".

ואמנם קרא הכתוב לה"ק "**שָׂפָה אֶחָת**" (בראשית יא א), לפי שהיתה היותר פשוטה והשלמה ולא התערב זר בתוכה, ושאר הלשונות אינם כן. כי לפי שהיו אנשי דור הפלגה כולם קודם בנותם המגדל מדברים הלשון ההוא, והיה עונשם על מֻרים העדר הלשון ההוא מאתם והתבלבל לשונותם והתרבותם לשבעים לשון, הנה אין ספק שבהסכימם על הלשונות ההם השתמשו בקצת שמות ופעלים מהלשון שהרגילו, והתמזגו הלשונות והורכבו קצתן בקצתן, ולא אחת מהן פשוטה נעדרת ההרכבה, כמו שנראה היום בכל הלשונות אשר שמענו. ולפי זה אין ראוי שיקרא 'שפה אחת' כי אם הלשון ההוא. אמנם אחשוב כי פשיטות הלשון ההוא ואחדותה היה אז בזמן ההוא, ואולי אחרי כן לקחו אנשיה גם כן במקומות מה קצת שמות ופעלים מן הלשונות האחרות, כמו שאמרו החכמים (ראש השנה כו ב, שבת סג ב) על "**וְטֻאטֵאתִיהָ**" (ישעיהו יד כג) ועל "**יְהָבֵךְ**" (תהלים נה כג) וב"**לַמָּס מֵרֵעֵהוּ חָסֶד**" (איוב ו יד) וזולתם, ואולי מזה נמשך הזרות בקצת ממנו. ולזאת הסבה נקרא לה"ק אז 'שפה אחת'. ובעלי הגימטריא אמרו כי 'לשון הקדש' ו'שפה אחת', חושבניה דדין כחושבניה דדין, לא יותר 'לשון הקדש' על 'שפה

אחת' כי אם באחד, להורות על אחדות מניחו יתברך, כי שאר הלשונות מניחיהם יותר מאחד, וגם הורה על אחדות הלשון ושלמתו.
הנה כבר התבארה סברת החכמים על כי הלשון ההוא הנבראת מניחהּ והמסכים עליה הוא השם יתברך. והוא גם כן מחויב מצד העיון התוריי, כי אם היתה הלשון מיוחדת ביתר שאת ומעלה משאר הלשונות ביחודים וסגלות ובאופני שמושה והוראותיה כמו שיבא על זה הדבור, וכי היא השלמה במוחלט, הנה כבר יחויב שיהיה פועלה ומניחה הוא השלם במוחלט, והוא האל יתברך ברוך הוא. והנה די לאנשי דור הפלגה ענש בהפסידם הלשון ההוא והפקדה מהם לָמֶרים, כי מציאותה להם היתה סבה חזקה לאחדותם והסכמתם על דעת אחת, אשר היה בזה קבוצם וסדורם שלם, ומתמידים באהבה שלמה וחבה יתירה וחברה. וכאשר מרו ועצבו את רוח קדשו נענשו להתבלבל לשונותם והתחלף דיעותיהם ולהפר האחוה ביניהם, אשר הוא סבה גדולה לחדוש הקטטות והמריבות והמלחמות ונפילת הרעות הגדולות בין בני אדם והפסד סדוריהם. ואפלא על החכם אבן עזרא ז"ל איך אמר "**והשם הפיצם והוא טוב להם**" (אבן עזרא על בראשית יא ז), שגם לפי סברתו לא היה טוב רק לבאים אחריהם, וכמו שהביא הוא ראיה מאמרו "**וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ**" (בראשית א כח).

הפרק הרביעי

בחלקי הלשון ובסבה המחייבת אותם כבר היה סדר העיון מחייב הדבור על מדרגת הלשון העברי והתרוממותו על שאר הלשונות ביתר שאת ומעלה ובסבת קריאותו 'לשון הקדש', וימשך למה שהונח ממנו בפרק שלפני זה. אבל לפי שזה בלתי אפשר שיתבאר אלא אחר ידיעת חלקי הלשונות ודרכי השמוש בהן ויתרון קצתן על קצתן בזה, הנה לפי זה ראיתי להקדים ראשונה הראוי להקדים בידיעת זה. ואֹמר בחלקי הלשון בכלל, כי חלקי כל לשון הראשונים שלושה: 'שמות' ו'פעלים' ו'מלות הטעמים', כן קראו אותם המדקדקים החשובים. ומי שקרא החלק השלשי 'מלה' לבד טעה, כי 'מלה' סוג לשלשתם. וכן קראו אותם ההגיונים, זולת מלות הטעמים שקראו אותם 'כלים'. ושניהם כאחד טובים כשיודע המכוון מזה. אמנם קצת המדקדקים לא התחכמו לבאר אותם בגדריהם כי אם במשלים לבד, ואמרו בשם: כמו בֶּגֶד, צֶמֶר, קֶבֶר; ובפעל: כמו אָמַר, בָּחַר, שָׁמַר; ובמלות הטעם: כמו גַּם, כִּי, רַק. ולכן הטוב שיתבארו בגדריהם כמו שהם אצל ההגיוניים, כי הוא הלמוד הנכסף אצל הכל.

והנה גדרו השם בשהוא תיבה או תיבות המורה בהסכמה על ענין מופשט מהזמן, וזה אם על עצם או על מקרה, וגדרו הפעל בשהוא מורה על ענין ועל זמן מציאותו – עובר, הוה או עתיד. ורצו ב'ענין' – המקרה, כי העצמים לא יעשה מהם פעל להמנע היהפך העצם מקרה, עם שיגזר מהם פעל לפעמים בלשון העברי, כמו "**וַתַּחְמָרֵהוּ בַּחֵמָר**" (שמות ב ג), "**מְאַלְמִים אֲלֻמִּים**" (בראשית לז ז). וגדרו הכלים בשהם קשרים וחבורים מה בין העצמים והמקרים, או על צדדים ואופנים לקשרים ההם.

והנה לפי שהיה הנמצא בחלוקה הראשונה יחלק אל העצם והמקרה, והעצם הוא העומד בעצמו הנושא את המקרה, והמקרה הוא הנשוא בעצם, הנה כבר יחויב שיונח בלשון קול או חבורי קולות יורו עליו. ולפי שמציאות המקרה בנושאו הוא אם בזמן עבר או עתיד, הנה כבר יחויב שיונח בלשון קול או חיבורי קולות יורה יחד על מציאות זה המקרה ועל זמן חדושו, עבר הוה או עתיד. ולפי שהיה בכאן ענין שלישי יורה על איכות קשר זה הנשוא בנושאו ועל יחסים מה ביניהם, הנה מפני זה היה מחויב לבעל הלשון, אי זה לשון שתהיה, להניח בלשון לאלה החלקים קול או חבורי קולות יורו עליהם, להבדיל בין קצתם לקצתם. ולפי שהיה לעצמים ולמקרים מציאות חוץ לנפש, ומלות הטעם הם ענינים שכליים לבד ואין להם מציאות חוץ לנפש, כי לא תוכל להניח על מה זה יורה חוץ לנפש כִּי ואַך ורַק ועִם והדומים להם, אבל הוראתם שכלות תורה על קשרים מה בין העצמים ובין המקרים, הנה מפני זה הטיבו המדקדקים בשקראו למה שיורה על אלה ההוראות 'מלות הטעם', לפי שמציאותם בדבור ובמאמר לבד, והן הנה נותנות טוב טעם ודעת בענין הקשר בין השמות והפעלים הנזכרים. וההגיוניים יקראו לפעל 'מלה', לפי שמציאות הפעל גם כן בנפש לא חוץ לנפש, לפי שהפעל מורה על הענין ועל זמנו, והזמן הוא אם עבר אם עתיד, ושניהם אין להם מציאות כי אם בנפש.

והנה החכם ר' משה גיקטילה קרא למלות הטעם 'אות הטעם' והא"ע 'אות ענין'. ואמנם קראו להם 'אות', כי רובם אות אחת בלשון הקדש, והם אותיות מש"ה וכל"ב, ולפעמים ירכיבום עם אות אחרת, כמו מִן ששימושו שמוש המ"ם לבד, ואֶל ששמושו בשמוש הלמ"ד, ולפעמים ירכיבו שנים או שלושה מהן, כמו לָכֶם, וכל אות מהנה מורה על ענין מיוחד, כי הלמ"ד בלָכֶם מורה על הקנין, והכ"ף על הנכח, והמ"ם מורה על הרבוי. וכן הענין בלְךָ. וכן הענין בשֶׁל – השי"ן מקום אֲשֶׁר, והלמ"ד מקום אֶל.

ומה שאמרתי כי העצם והמקרה מציאותם חוץ לנפש, ראוי שיובן בחלק הגדול מהם ועל הרוב, לא במוחלט, לפי שבכאן שמות לעצמים השניים והם שמות הכוללים החמשה,

וגם כל השמות אשר במאמר הצירוף וזולתם, אשר על דרך האמת אין להם מציאות חוץ לנפש.

הנה כבר התבארה הסבה המחייבת לשלושת חלקי הלשון המונחים, וכי כן חייב טבע הנמצא אשר יחלק בטבעו אל חלקים הנזכרים. וזו מה שכתב החכם ר' יונה בספרו 'הרקמה', כי חלקי כל לשון שמות ופעלים ומלות הטעמים, "**אין לשון חסר מהם ולא ימצא יותר מהם ולא יהיה בפחות מהם, כאשר שמהו הטבע עליו**" (הרקמה שער א).

והנה אם תבין מה שנאמר בגדרי אלה השלשה חלקים, תדע בנקלה בכל לשון ובעברך על הכתוב כל חלק מאלה החלקים ולא תטעה בהם.

ולפי שלא הבינו קצת המדקדקים אלה הענינים בגדריהם, אבל הספיק להם ביאורם במשל לבד, לזה טעו בקצת מהם. וכתב החכם ר' דוד קמחי בשער המלים, אַתָּה ואַתֶּם ואֲנִי ואָנֹכִי ואֲנַחְנוּ והוּא והֵם והֶוָה וכָל ועַתָּה. וטעה, כי הכנויים כלם שמות הם, אבל שהם נסתרים, כי לו תדבר עם ראובן ושמעון ותאמר אַתֶּם, כבר תורה בתיבת אַתֶּם אל ראובן ואל שמעון העצמים, וכן בשאר הכנוים. וכָל הוא שם לכלל, ועַתָּה הוא שם לגבול המשותף בין העבר והעתיד מהזמן.

וראוי שתדע כי מה שנאמר בגדר השם בשהוא מורה על ענין מופשט מהזמן וזה אם על עצם או מקרה, ראוי שיובן מזה על מציאותם בעצם ועל הכונה הראשונה, ועל העדרם במקרה ועל הכונה השנית. כי לא יספק אחד בששמות ההעדרים יכנסו תחת גדר ה'שם', כמו אִלֵּם, חֵרֵשׁ, עִוֵּר, ואֶחָד כשיתואר בו הבורא, כי יורה על העדר הרבוי, וכן קַדְמוֹן על העדר ההתחלה הזמנית, וכן הֶעֱדֵר הכולל כי יורה על העדר המציאות במוחלט, וזולת אלו רבים יורו על העדרים ויצדק בם גדר ה'שם', וכזה ראוי שיובן בפעלים המורים על ההעדר.

ולפי ששלושת החלקים הנזכרים כבר יורו עליהם בלשונות לפעמים בתנועה אחת, והמשל להם בלשון העברי, לשם: שׂוֹר ושָׂה, ולפעל: קָם, שָׂב, ולמלת הטעם: כִּי, אַך, ולפעמים יורו עליהם ביותר מתנועה אחת והם הרבים, לזה אמרתי שהוא מחויב שיונח בלשון 'קול או חבורי קולות' לאלה החלקים.

הנה כבר התבאר כי חלקי כל לשון הראשונים הם אלה השלשה אין עוד. ואשר יניחו קצת בעלי הלשונות החלקים יותר מזה המספר, טעות הוא בידם, כי כל חלק לשון זולתם הוא חלק מהם ונכנס תחתיהם, וראוי שתעשה חלוקה שנית לאלה החלקים מהם.

והנה היה ללשון בחלוקה זאת יחס ודמיון לכלל הנמצא, כי כמו שכלל הנמצא נחלק אל עולם השכלים הנפרדים העצמים הקיימים בזולת שנוי, ואל עולם הגלגלים אשר הם

בתנועה מתמדת ב'אנה', ואל עולם ההויה וההפסד אשר הוא בשנוי מתמיד בכל מיני התנועות, כן חלקי הלשון; השם המורה על העצמים והמקרים אשר לא יושקף אליהם בחינה בתנועה, וידמה בזה אל העולם הקיים בזולת תנועה, והפעל אשר יורה על חדוש המקרה בתנועה, וידמה בזה אל העולם התמיד התנועה ב'אנה', ומלת הטעם אשר היא מצורפת אל השם והפעל, אין לה קיום ואמתות בעצמותה, וידמה בזה לעולם ההויה וההפסד החלוש הקיום והמציאות, והוא מושפע מהראשונים ומצורף אליהם. ולזה היה השם מונח ראשון למעלתו, ואחריו הפעל ואחריו מלת הטעם. והיה לשם מעלה יתירה בלשון העברי בשהוא קיים תמיד על אופן אחד בלתי משתנה מצד השמוש, מה שאין בן בלשון הרומיי והיוני, כי שמות העצמים בהם משתנים בפנים רבים כפי אופני שמושם, ויקראו לאלו החלופים 'צדדין', וזה בחלוף הטבע, כי העצם עומד בעצמו קיים נושא למקרים ומחדשם, ואין ראוי שישתנה מצד השמוש. ואולי תאמר כי זאת המעלה גם כן לשם בלשון הערבי, וגם אני אשיבך כי לשון עברי הוא שנשתבש, ויורה על זה קרבתם בגזרה והדקדוק. ואין לאומר שיאמר כי הלשון העברי ערבי הוא שנשתבש, לקדימת הלשון העברי עליו והיותו נברא ראשון לכל הלשונות כמו שהתבאר.

הפרק החמישי

בדבור על האות וגדרו ועל הסבה המביאה אליו ועל הנקוד והטעמים

אחר שהתבאר מהות הלשון בכלל וחלקיו הראשונים, הנה היה מן הראוי שנמשיך הדבור בחלוקה השנית לכל אחד מהחלקים הנזכרים. אמנם לפי שהיה מורה על כל אחד מהם קול או קולות אנושיים, הנה הוא מחוייב שנדבר על אלה הקולות ראשונה, לפי שהבנת הפשוט קודמת בטבע להבנת המורכב, ומידיעתם יִוָדע גדר האות. והנה מפני שתכלית המאמר הזה הוא ביאור דרכי הלשון העברי וסדריו ואופני החכמה בו, אקח משל על כל מה שאומר אותו מהלשון ההוא ואותיותיו ואניח זולתו, וממנו יִוָדעו שאר הלשונות, ויהיה מה שאומר אותו כולל להם.

ואומר כי מספר הקולות האנושיים אשר מהם יתרכב הלשון העברי הוא במספר הכאת עשרים ושנים אשר הוא מספר האותיות, בחמשה אשר הוא מספר התנועות המוחשות בהבדל נראה אשר יניעו בהן האותיות, בתוספת שלשים וחמשה המחויב מהתנועות הכפולות לבג"ד כפר"ת. ויהיה מספר התנועות לפי זה קמ"ה. והמשל כי לאל"ף חמשה קולות: אַה, אוֹ, אוּ, אֵי, אִי; ולבי"ת: בַּא, בוֹ, בוּ, בֵּי, בִּי, בדגשות וכן ברפיון, ועל זה הדרך לכל האותיות ולשבע הכפולות. אבל לפי שהו"ו תנועתה אצל העברים שוה אל

תנועת הבי"ת הרפה, ותנועות הכ"ף הדגושה והקו"ף שוות, והתי"ו הדגושה והטי"ת שוות, והסמ"ך והצד"י גם כן שוות, הנה יפלו מהם מפני זה עשרים, ולכן ישארו הקולות אצל קריאתנו קכ"ה.

ולפי שרצה בעל הכתב להניח סימנים לאלה התנועות והקולות, ויראה כי אם יעשה סימן מיוחד לכל תנועה מהן יארך הענין מאד עד שכבר יחויב להניח קכ"ה סימנין להבדיל אלה הקולות אשר מהן הורכב הלשון קצתם מקצתם, ויקשה על לומדי הלשון והכתב עד שכבר יגדל בזה כמות הכתב והספרים כלם ביתר מששה כפלים על מה שהם עליו היום, על כן בחר בקצור ולקח כ"ב סימנין, ובחבור חמשה רשמים עם כל אחד מהכ"ב סימנין יזכור בהם התנועות כלם, רצוני הקכ"ה. ויהיה גדר ה'אות' לפי זה בשהוא סימן מונח בהסכמה על הקול האנושי כשיחובר אליו אחר מהרשמים החמשה, ורצוני ב'רשמים' – רשמי הנקוד אשר יקראום קצת המדקדקים 'תנועות', לפי שבהם תתנועע האות, ולזה נקרא 'אות', לפי שהוא אות וסימן על הקול האנושי. וכבר הניח אלה הסימנין וקרא להם שם: 'אל"ף', 'בי"ת', 'גימ"ל' וכו', ולרשמים ג"כ קרא שם והניחם 'פתח', 'צירי', 'חולם', 'שורק', 'חירק', ואלה הרשמים נקראים 'נקודות' לדקותם, ונבדלים זה מזה בהבדל מוחש. ואמנם אומר 'בהבדל מוחש', לפי שבכאן שתי תנועות אחרות זולת החמש הנזכרים, והם הקמץ והסגול, אבל שאינם נבדלים מהפתח והצירי בהבדל מוחש, ואמנם הונחו בלשון הקדש להשלמתו, ולהבדיל בין המלעיל והמלרע, ולהראות הנח וההראות. וכבר הניחו אותם מפני זה קצת החכמים שבעה, וקרא אותם הא"ע 'מלכים' להתנהג תנועת הסימנין על פיהם. אמנם השוא, להתקרב תנועתו לתנועת הסגול אבל שהיא יותר קצרה, לא שמו אותו בכלל האחרים, ובעלי השיר יקראו אותו 'עבד', והוא מפני שלא יבא לעולם נפרד אבל מחובר עם תנועה אחרת, וגם כי הוא כמשרת לקמץ ולפתח ולסגול בבואם חטופים. וכשיבא על אחה"ע תטה קריאתה לתנועת האות אשר תבא עליו, כמו נְעָרִים, שְׂעָרִים, בְּאֵר, פְּאֵר, בְּעוֹר, פְּעוֹר וזולתם. ודע כי הקולות גם כן נקראים בשמות האותיות והרשמים שהניח בעל הכתב סימנין להם, כי אתה כשתקרא אַ – אל"ף בפתח, כבר נקרא הקול הזה 'אל"ף בפתח', וכשתאמר בֹּ – בי"ת בחולם, כבר נקרא הקול הזה 'בי"ת בחולם'. וכבר הניחו האותיות כ"ב במספר השנים עשר מזלות ועשרה גלגלים, לפי דעת קצת הקודמים שהניחו גלגל עשירי נקרא אצלם 'שמי ההצלחה', והניח המשרתים שבעה כמספר משרתי העולם העליון.

וכבר היה מן ההכרח להניח הכתב לשלש סבות: הראשונה, להשלים מה שחסר הכח הזוכר והיות השכחה מצויה בכל האדם, והיה הכתב כאוצר למה שירצה האדם זכירתו

בהשתדליותיו ועסקיו העולמיים. והשנית, להסתעפות אלה ההשתדליות והעסקים והשתרגם והתרבותם, ויקרה לאדם העסק וההשתדלות לפעמים עם אנשים שהם במדינות ועירות אחרות רחוקות ממדינתו ועירו, והיה הכתב כאמצעי ביניהם להוציא לאור משפטיהם בעסקים ההם. והשלישית, והיא היותר מיוחדת ועצמית, להיותו לעזר ולהועיל להשלים האדם במה שהוא תכליתו האחרון, והוא הוצאת שכלו מן הכח אל הפועל בהשגת האמת אשר הוא כחני עליו, והנה זה בלתי אפשר אם לא בחבורים ובספרים יעמידוהו על זה, חברו אותם חכמים והעלו אותם על ספר באמצעות הכתב.
והנה בצורת האותיות ושמותיהם וצורת המלכים גם כן ושמותיהם לבעלי הקבלה דברים וסודות לפי דרכם, וגם חכמי התלמוד ז"ל כתבו במקצתם מדרשים מה (ראה שבת קד א), ולא אכניס עצמי להאריך בכיוצא בזה כי הוא חוץ מהמכוון. ומה שכתבו בו בעלי הדקדוק כחכם אבן עזרא בספר צחות בקצת מהן לא ישר בעיני. ועל דרך האמת יראה שהם ענינים הסכמיים לא ידרש להם סבה, אבל בחר מהצורות הנאותה בעיניו והישרה, וכן הן באמת אצל כל אדם מופשט מהתאוה, ולכן נקרא 'כתב אשורי', כמו שאמרו חכמים ז"ל שהוא מאושר באותיותיו (סנהדרין כב א). והנה כבר ימצאו בלשונות האחרים תנועות מה ואותיות זולת אלה הנמצאות בכתב והלשון העברי וגם יחסרו ממנה, כמו שלשון הרומיים יחסר מהתנועות הגרוניות שלשה ותנועת הכ"ף הרפה, והישמעאלי אחת מתנועות השפה. והבורא בלשון העברי לקח הדרך האמצעי כאשר ישר בעיניו.
ואולי יאמר אומר כי בעל הכתב הניח שתי צורות לקול אחד, והם הצד"י והסמ"ך, והקו"ף והכ"ף הדגושה, והוא"ו והבי"ת הרפה, והטי"ת והתי"ו הדגושה, והאמת כן הוא אצל קריאתנו הלשון העברי היום, ואולי היו אלה הצורות אצלו לקולות מתחלפים, כי אין אנחנו היום בקיאים בקריאה וכמו שהתבאר. וכבר כתב ר' יונה (הרקמה שער ט) כי לרי"ש ענינים מתיחדים בתקונם אנשי טבריא כי הם הצחים בלשון מכל העבריים. והנה אצל הישמעאלים הבדל מוחש בין קריאת הוא"ו והבי"ת הרפה. וכבר יעד על שוב אלינו תקון הקריאה והצחות בדבור אמר "**וּלְשׁוֹן עֲלֻגִּים**" וכו' (ישעיהו לב ד) ועוד אכתוב בזה (לקמן פרק לב). או אולי עשה זה לתת חלוף בגזרה.
וכבר ימצאו בלשון העברי רשמים וסימנים אחרים זולת אלה הנזכרים, יקראו אותם 'טעמים', אבל שזה במה שנמצא ממנו בספרי הקדש להשלים הבנת הכתוב, ומה שיחסר הדבור בכתב מהדבור פנים בפנים. וזה שכבר יראה בדבור פנים בפנים מה שיתן חקוי בנפש השומע וציור בהבנת הנרצה בדבור מאיכות הקולות אשר ידבר בהם בחזק

והרפיון והמנוחה הנכנסת בין חלקיהם באריכותה וקצורה והתכיפות והאיחור ודבור המתפחד והמתפלל והמתחנן והשואל והמצוה והמתמיה והכועס והמתרצה אשר יוכר מאיכות הדבור פנים בפנים מכל זה מה שלא נוכל לעמוד עליו בדבור בכתב, והונחו הטעמים להשלים מה שאפשר השלמתו מכל זה, ויקראו בהם כתבי הקדש. וכבר כתב על זה החכם ר' יהודה הלוי בכוזר: "**ובשארית הזאת אשר נשארה מלשוננו הברואה ענינים דקים נטבעו בה להבין ולהיותם במקום המעשים ההם שהם פנים בפנים, והם הטעמים אשר יקראו בהם המקרא מציירים בהם מקום ההפסק והסמוך, ומפריד מקום השאלה מן התשובה וההתחלה מן ההגדה והחפזון מן המתון והצווי מן הבקשה**" ע"כ (כוזרי מאמר ב אות עב). ועוד אכתוב בזה. ולסבה הזאת קראום 'טעמים', כי יתנו לנו טוב טעם ודעת בספרי האלהים. ולזה כתב הא"ע בספרו במאזנים: "**אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים, וכל פירוש שאיננו על דרך פירוש הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו**". ויהיה רושם הטעמים לפי זה בשהם רשמים יתנו טוב טעם ודעת על הבנת הנרצה בכתוב בכתבי הקדש. ולטעמים עוד סבות אחרות, יבאו במה שאחר זה (לקמן פרק ז). והמניח והממציא לאלה הטעמים לפי דעת החכמים ז"ל (מגילה ג א) הוא עזרא הסופר, וסמכו זה לאמרו "**וְשׂוֹם שֶׂכֶל**" (נחמיה ח ח), אמרו "**וְשׂוֹם שֶׂכֶל – אלה הטעמים**", ודרש נאה הוא. והדבור מסכים לאלה הטעמים כי יתנו שכל באמת בכתוב. ואני אומר על צד המחשבה הגוברת כי הוא הממציא גם כן לרשמי הנקוד, ואסמוך זה לאמרו "**וַיָּבִינוּ בַּמִּקְרָא**", כי באמצעות הנקוד תשלם הקריאה ותובן. ואמנם אומר זה לפי מה שאחשוב שבהנחה הראשונה ללשון היו אותיות או"י לבד עומדות מעמד הנקוד היום, והיתה האל"ף מקום הפתח, והוא"ו מקום החולם, והשורק והיו"ד מקום החירק והצירי, והראיה על זה נתינת התורה האלהית בלא נקוד עד שהספר התורה המנוקד פסול (מסכת סופרים ג ז), יראה מזה כי בעקר ושרש הלשון לא היה שם נקוד. אבל לפי שראו האחרונים כי בקריאה בלא נקוד מן הקושי מה שלא יעלם, לפי שלא היו שם כי אם שלשה רשמים לחמש תנועות, וגם כי האל"ף מהשלש אותיות משותפת לכל החמש תנועות בקצת מקומות מהכתוב, והוא"ו והיו"ד ליותר מאחת כמו שכתב הא"ע ז"ל בפ' ואלה שמות (אבן עזרא על שמות ג טו), על כן להקל הקריאה בחרו הנקוד, ולא מפני זה נפסדה צורת המכתב הקדום אבל כבר נשארה הוא"ו תמיד ועל הרוב עם נקוד החולם והשורוק, והאל"ף עם הקמץ והפתח, והיו"ד עם החירק והצרי כמו שהיה הענין ראשונה.

הפרק הששי

בכלי הקולות האנושיים אשר מהם חובר הלשון העברי ומוצאיהן

כבר הסכימו הראשונים כלם, והענין שהוא מבואר בעצמו אצלם, כי הכלים והמוצאים לדבור ולחלוף הקולות הנזכרים הם הגרון והחיך והלשון והשנים והשפה. וזה כי בחלוף תנועות אלה הכלים באמצעות האויר הנשאף והנשום והרכבתם וחלוף מצביהם בתנועה יצויר התחלפות הקולות אשר מהם ישלם הדבור. ולזה תהיה החלוקה הראשונה לאותיות ולקולות כפי מספר אלה הכלים, ונאמר שהאותיות והקולות על חמשה חלקים. והם אותיות הגרון שהם אהח"ע, ואותיות החיך שהם גיכ"ק, ואותיות הלשון שהם דטלנ"ת, ואותיות השנים שהם זסצר"ש, ואותיות השפה שהם בומ"ף. ולפי שראה בעל הכתב שהאות המיוחד לכלי מה מאלה הכלים תמיד תתנועע בכלי ההוא ולא יתחלף זה מפני רשמי הנקוד, והמשל כי הכלי המיוחד לאל"ף הוא הגרון, וזה תמיד, תהיה האל"ף פתוחה או חלומה או שרוקה או חרוקה או סגולה, וכן הבי"ת היא תמיד מהשפה תהיה פתוחה או חלומה או שרוקה או חרוקה או סגולה, וכן בכל האותיות עם מוצאיהם תמיד; הנה בעבור זה הניח האותיות כ"ב במספר ולא עשה לכל קול אות מיוחד, כי הספיקו לו אלו הכ"ב לחלוף המוצאים והשתוות כל מוצא ברשמי הנקוד. אמנם לא תחשוב כי תנועת הכלי המיוחד לאות מה תהיה תמיד שוה ולא תתחלף כפי רשמי הנקוד, שאלו היה הענין כן היו קולות האותיות עם החמשה רשמים תמיד שוות, ותהיה תנועת האל"ף הפתוחה על דרך משל כתנועת האל"ף החלומה בלתי מתחלפת כלל, וכן בשאר האותיות והרשמים, וזה שקר. אבל האמת כי הקול מתחלף לאות בהתחלף רשמי הנקוד להתחלף תנועת הכלי בה, וחלוף שמושו ומצבו בקול-קול, אבל הוא תמיד בכלי והמוצא ההוא, לא יצא ממנו מפני חלוף הנקוד. וכן הענין בהתיחד האותיות למוצא-מוצא, אין הרצון שתהיה תנועת המוצא שוה בלתי מתחלפת בכל האותיות המיוחסות אליו, שאם כן לא יהיה למוצא האחד כי אם אות אחת, ויהיה הקול לכל אותיות המוצא האחד אחד, וזה שקר. אבל האמת כי תנועת המוצא מתחלפת באותיות המיוחסות אליו ומצבו גם כן, וההתחלפות הזה יתן חלוף בקולות, אבל שהחלוף בתנועה ההיא לא יוציא הקולות ההם מהמוצא המיוחסות אליו. וכן כתב החכם ר' יונה ז"ל בספרו הרקמה (שער ב).

והנה הוא וכל המדקדקים אשר הגיעונו ספריהם הסכימו על היות מוצאי הדבור חמשה ועל הדרך שהזכרתים. ובזה מקום הפלא איך שנו בזה כלם והכחישו המוחש ביחסם לחיך מוצא לאותיות. כי אם היה המובן אצלם מה'חיך' מה שהוא מפורסם אצל ההמון, והוא השטח העליון מן הפה, הנה שגו בזה, כי אין לחיך כפי המובן הזה תנועה כלל

בדבור ומבא ביחוד לאותיות מה. כי החיך כפי המובן הזה מחובר בלחי העליון אשר הוא בלתי מתנועע בכל חי תנועה חלקית אם לא בתנועת הראש, וכבר סופר בפלא מהתמסאח שיניע לחיו העליון. ואחשוב שלזאת הסבה ראוי בומ"ף להקרא 'אותיות השפה' לא 'השפתים', כי השפה העליונה בלתי מתנועעת בקולות בומ"ף, וכבר קראום כן והגיעו אל האמת במקרה, ואם כן איך יחסו אותיות לחיך ביחוד. ואם הבינו מן ה'חיך' השטח התחתון מהפה אשר תחת הלשון, והוא הנראה שיהיה זה השם מורה עליו כפי הכתוב, אמר "**וְחַדְּ אֹכֶל יִטְעַם לוֹ**" (איוב יב יא), "**וְנִפְתֶּת מָתוֹק עַל חִכָּךְ**" (משלי כד יג), הורו בזה כי החיך הוא הכלי אשר בו יהיה חוש הטעם, והמקום הזה הוא אשר ממנו יבא אל הלשון הלחות הריריי אשר בו ישלם הטעם; ואם הבינו ממנו זה, הנה הוא יותר מבואר שאין לו מבא מיוחד בתנועת האותיות, כי אין לו תנועה בעצמותו. והאמת הברור כי גיכ"ק מאותיות הלשון כמו דטלנ"ת.

ואם תרצה להבחין המוצא, לא תקרא האות בשמה 'אל"ף', 'בי"ת', אבל קרא האות לבדה עם אחת הנקודות. והמשל שתשים תחת האל"ף פתח ותאמר אַה, ואז תמצא המוצא, וכמו שכתב הא"ע בפרשת ואלה שמות (אבן עזרא על שמות ג טו). עם שהחכם ר' יונה אמר: "**הדרך בזה הוא שתפתח פיך באל"ף ואחר כך תראה האות אשר תרצה לבחון אותה, והדמיון בזה, כשתרצה לדעת מוצא הבי"ת תאמר אַב, ואם תרצה לדעת מוצא הלמ"ד תאמר אַל**" (הרקמה שער ב). ואין זה דרך ישר, כי אין ראוי לבחון האות בתנועתה הקלה אבל בתנועה החזקה, והוא דרך הא"ע ז"ל. ואיך שיהיה, הנה עם זה תבחין ותמצא כי גיכ"ק הוא מאותיות הלשון וכן דטלנ"ת, אבל כי תנועת הלשון בגיכ"ק היא תנועה קלה אל הגובה לצד השטח העליון מהפה, ותנועת דטלנ"ת היא אל הארך בלשון והגובה בקצת, ותנועת הלשון יותר נראית בדטלנ"ת מבגיכ"ק. ואם תשים האצבע בפיך ועל הלשון בקראך גיכ"ק על הדרך הנזכר, תרגיש תנועות הלשון אל הגובה בקולות. ואם להתקרב הלשון אל השטח העליון מהפה בתנועתה הקלה בגיכ"ק יחסו להם מוצא אליו, כבר היה זה ראוי יותר בדטלנ"ת, כי בתנועת אלה תראה הלשון ממששת לשטח העליון מהפה קרוב לשרשי השנים בקצתם ובקצתם רחוק מעט, עם שהטענה הזאת חלושה מאד אין ראוי להשגיח בה. ודע כי על פי ההנחה הזאת האמתית קול היו"ד אשר הוא כפול אצלינו אנשי הגלילות האלה, הוא יותר חזק בתנועת הלשון אל הגובה מקולות גכ"ק. אמנם הכפלת קול היו"ד אצלנו הוא כי אנחנו נקרא היו"ד באמצע התיבה בקול מיוחד כמו אַיָם, דַיָם, ובתחלת התיבה בקול מיוחד, כמו יָם, יָד, ובשתי הקולות האלה תנועות היו"ד אל המעלה יותר מוחשת לחָזקה מתנועת גכ"ק. ותנועת

הכ"ף הרפה יותר חלושה, ויש לה שתוף קצת עם הגרון. אמנם אמרתי 'אצלינו', לפי שהאשכנזים והצרפתים יתנו לשני היו"דין תנועה אחת, והיא התנועה אשר לה אצלינו בראשי התיבות. ואין ספק כי תנועת היו"ד גם לנו גם להם אינה כפי מה שהיתה אצל הראשונים, כי אחר שהניחו היו"ד מאותיות החיך לפי דרכם, אין ספק שהיו מניעים אותה בכל מקום על הדרך שאנו מניעים אותה בַּיִּם וּאַיִם כי לו יניעוה על דרך תנועתה ביָד וְיָם אצלנו, לא היו מניחים אותה מאותיות החיך לפי דרכם, לפי שהוא מן הנראה תכלית ההראות כי על דרך תנועתה אצלנו ביָד וְיָם שהיא מאותיות הלשון. על כן נראה כי לפי דרך הראשונים אנחנו טועים בתנועתה ביָד וְיָם והדומים להם, והצרפתים טועים בתנועתה בכל מקום שהיא, ר"ל בראש התיבה ואמצעה.

ומן הפלא עוד מן הראשונים, איך הניחו הרי"ש מכלל אותיות השִׁנים, ומבואר הוא בחוש כי בשתי תנועותיה, ר"ל בדגשות ורפיון, היא מאותיות הלשון. ויהיו אותיות הלשון כפי האמת עשרה: גכ"ק דט"י לנר"ת – קרוב לחצִיָם. וגם בתנועת שאר האותיות יהיו ללשון עזר מה, מלבד באותיות השפה לרוחק המוצא מהלשון, ובאותיות הגרון וביחוד באל"ף והה"א. ולפי שהיו תנועות רוב האותיות בלשון ובעזרו, לזה יחסו הראשונים מחכמי המחקר הדבור אל הלשון. וכתב החכם אבן סינא כי הלשון הוא הכלי המיוחד לחתוך הקול ולבאר האותיות. ואין ספק בשזה הוא האמת, והמופת החותך על זה, כי בהעדרו יעדר הדבור, ולזה נקרא חבור אלה הקולות 'לשון' כמו שהונח (לעיל פרק א). ולפי שהפה בכלל, רצוני החלל עם כל האיברים אשר בתוכו, הוא כלי הדבור, לזה נקרא חבור אלה הקולות 'פה' בלשון הקדש, אמר: "**כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם**" (בראשית מה יב), ותרגום אונקלוס: "**אֲרֵי בְּלִישָׁנְכוֹן**" וכו'.

וכבר הוקשה לראשונים איך השמיטו האף ולא זכרוהו בכלי הדבור, ומפני זה חשב החכם ר' יונה שהנו"ן הנחה היא ממוצא האף, כתב: "**אבל הנו"ן הנחה מוצאה מהנחירים, ותבחן זה אלו היית מחזיק באפך בדברך בה היית מוצא אותה מתקלקלת**" ע"כ (הרקמה שער ב). והאמת בזה כי לאף אין מבא בתנועת האות עד שיהיה לה מוצא, אבל לו מבא בתקון התנועה והנשימה, ואין זה אצל הנו"ן הנחה לבד, אבל אצל רוב האותיות תמצא התנועה מתקלקלת בסגירת האף, וגם האנשים בלתי נערכי הנחירים והאף נעדרים מנעימות הקול. וכבר הסכימו החוקרים האמתיים על שלאף מבא בנעימה, אמר אבו אל צלת בספרו בהספקה במאמר במוסיקא: "**והכלים אשר ישמעו בהם הנעימות, מהם טבעיים והם הגרון והאף**" וכו'. ולפי שלא אסור מדרך הראשונים, אניח בהם חמשה מוצאים ואתן לגכ"ק מוצא החיך, אבל שאקרא 'חיך' השטח העליון מהלשון

אשר תורגש בה תנועתה בגכ"ק, ואחשוב כי הוא החלק אשר קראו הכתוב 'חיך' באמרו "**וְחֵךְ אֹכֶל יִטְעַם לוֹ**" (איוב יב יא), לפי שהכלי המיוחד לחוש הטעם אצל החוקרים כלם הוא הלשון, וכן כתב החכם בן סינא בספרו.

וכבר סדר בעל האלפא-ביתא אלה האותיות כפי סידורם הטבעי, וזה במוצא-מוצא, רצוני כי הוא סדר אותיות המוצא האחד כפי קלות תנועת המוצא בהם וחזקו. ולזה הניח ראשונה ממוצא הגרון האל"ף, לפי שהוא הקלה מהמוצא, ואחריה הה"א ואחריה החי"ת ואחריה העי"ן. ובאותיות החיך גכ"ק, ועם שתנועת החיך בכ"ף הרפה יותר קלה מן הגימ"ל, הנה להשתתף הגרון בצד מה בתנועתה, השיגה מן הקושי בתנועה יותר מהגימ"ל, עד שכבר יקשה על הרומיים תנועתה. ואותיות הלשון סדר דט"י לנר"ת, כי תנועת הלשון בדל"ת היא יותר פשוטה בהנעתה אל השנים, ובטי"ת נוטה למעלה יותר ובלמ"ד יותר, והנו"ן יותר כבדה להעזרה יותר מזולתה באף, והרי"ש אחריה לקושי תנועתה עד שכבר תקשה בהתחלה לנערים, והתי"ו אחריה לקושי תנועתה עד שכבר תקשה גם כן אצל הרומיים. ואמנם שם היו"ד בין הטי"ת והלמ"ד, כי אם תבחין מקום הכאת הלשון בתנועת הטי"ת והלמ"ד, תמצא מקום הכאת הלשון בתנועת היו"ד החזקה בין שני אלה המקומות, ולכן הניחה בין שתיהם, עם היותה קלה בתנועתה הרפה יותר מהן. וראוי שתדע כי כשתבחן היו"ד בתנועתה הרפה, והיא התנועה אשר לה במה שידמה לַדַּיִם וּלאַיִם, הנה הוא מכלל אותיות החיך, והם אז גיכ"ק כמו שהניחו הראשונים. ואותיות השנים סדר ז"ס צ"ש כפי סדורם הטבעי, זולת השי"ן, ותבא סבת זה במה שאחר. ובומ"ף היה ראוי כפי סדור הטבעי שיסדרם במו"ף, לפי שתנועת הוי"ו והפ"א הרפה יותר כבדות, עד שכבר יגיע מחוזק תנועתה תנועה מה לקצת האף, אכן בחר הוא"ו אחר הבי"ת להשתתפה אליה בתנועתה ברפיון, והניח הפ"א באחרונה לחוזק תנועתה. ולפי שראה בעל הכתב כי חבורי הקולות בלשון בלתי אפשר שימשכו כפי הסדור הטבעי למוצאי האותיות, לא כסדור המוצאים עצמם ולא כסדור אשר לאותיות המוצא האחד במוצא ההוא, כי יקצר מאד הלשון בדרך זה וכמעט שהוא נמנע שיחבר לשון בדרך זה, רצוני בשמירת הסדור הטבעי אשר לאותיות אצל המוצאים ואשר למוצאים זה אצל זה, לזה לא המשיך סדור האלפא-ביתא על דרך סדור המוצאים, והתערבו אותיות המוצא האחד באותיות המוצא האחר בסדורו.

ודע כי לפי מה שהונח ממוצא האותיות יחלקו המוצאים לשני חלקים, האחד שיהיה המוצא אבר בשריי ועצביי כלשון והשפתים והחיך, והשני שיהיה אבר קשה כשנים והגרון אשר אחד מאבריו השפוי כובע אשר הוא שחוסיי. ואחר כל מה שנזכר תדע

כי עם שמסדר האלפא-ביתא לא שמר בה הסדר הנזכר ולסבה שנזכרה, הנה לא נמנע מלשמור בה סדר מה. וזה כי לפי שראה מעלת אהו"י בשמוש הלשון וקלותם במוצאם זולת הוא"ו, אבל שיש לה מעלה יתירה בשמוש מהעטיפה והכינוי וזולת זה, הנה בחר להם המדרגות במספר גדולות הסגלות, והם האחת והחמשית והששית והעשירית, והם שמירתם עצמם במרובעם ובמעוקבם וזולת זה מהסגלות, וכמו שכתב הא"ע ז"ל בפ' ואלה שמות (אבן עזרא על שמות ג טו) ובמקומות אחרים. ואחר שהניח האל"ף ראשונה לסבה הנזכרת ולקלות תנועתה יותר מהשאר, התחיל בשפה לפי שהוא המוצא הראשון בבחינה אחת, והניח אחר האל"ף הבי"ת שהיא הקלה במוצא השפה יותר, ואחריה הגימ"ל שהיא היותר קלה במוצא החיך, ואחריה הדל"ת שהיא היותר קלה במוצא הלשון. וכבר הניחם על דרך סדור המוצאים שאיבריהם רכים, ולפי שכבר הניח הוא"ו, חבר לו היותר קל שבמוצא השנים הסמוך לשפתים והוא הזי"ן, כי רצה שיהיה במדרגת האחדים אות מכל מוצא, וסמך אל הזי"ן החי"ת, לפי שמוצאה מהגרון והשפוי כובע אשר הוא אבר קשה כמוצא הזי"ן. ולפי שהיה צריך להניח אות אחת לפני היו"ד, בחר בטי"ת להיותו אחר הדל"ת שהניח ממוצא הלשון, ליתרון מעלת הלשון בדבור. והנה בחר לשתי אלה המדרגה הרביעית והתשיעית להיותן מדרגות מרבעי האחדים, למעלת הלשון. והנה בכלל אלה האותיות שהם עשרה, ארבע מהלשון והם גדט"י, כי החיך לפי מה שהונח הוא מהלשון, ושלשה מהגרון לפי שהוא הקל שבמוצאים, והם אה"ח, ושתים מהשפתים והם ב"ו, ואחת מהשנים והוא ז'. והניח אחר היו"ד הכ"ף שהיא סמוכה לה במוצאה, ואחר הכ"ף הלמ"ד לסבה הזאת גם כן, והיא אחר הטי"ת בקלות, כי מוצא החיך והלשון כמוצא אחד נחשבו כמו שהונח. אחר כן הניח מנס"ע, כי שב לסדור הנזכר מההתחלה בשפה, והיה מן הראוי שיסדר מסנ"ע, כי הם לשפה, לשנים, ללשון ולגרון, וכן סדורם הטבעי, אבל הקדים הנו"ן לסמ"ך למעלת הלשון, וגם כי ללשון מבא מה בתנועת אותיות השנים. אחר הניח פצק"ר, וכן סדורם הטבעי כפי המוצאים – שפה, שנים, חיך, לשון. והשי"ן אם תבחן תנועתה, הנה היא יותר ארוכה מתנועת השאר, עד שכבר תרגיש שהיא נשמטת שמוט, ולזה נקראת אצל הראשונים בשם מיוחד, כי עם שהוא מכלל אותיות השנים שקראום 'אותיות השריקה' להראות השריקה בתנועתם, קראוה ביחוד 'אות הפריצה' לסבה הנזכרת, וליחוד הזה הניחה אחר הרי"ש, כי לרי"ש גם כן תנועה מתדמה לזאת בהשמט, וכמו שכתב החכם ר' יונה בספרו ברקמה (שער ב). אחר כן הניח התי"ו ואין צריך לזכור בזה סבה. ואולי לפי שהיו שרשי המלים אשר פ"א הפעל שלהם שי"ן יותר רבי המספר בלשון הזה מכל אחד מהשרשים אשר הפ"א שלהם

אות אחרת, והתי"ו בחלוף זה, שהוא יותר מעט המספר בזה, הנה מפני זה סדרם זה אחר זה ושם התי"ו באחרונה. ולפי שהיו הקצוות למוצאים השפה והגרון, לקח הקלים שבשני אלה המוצאים והניחם ראשונים, להורות כי כל שאר התנועות בין שתי אלה. וכבר הסכימו על זה בעלי הכתב כלם באומות המתחלפות, רצוני שיניחו האל"ף והבי"ת ראשונים בסדור כאלו טבע הענין הביאם אל זה, אמנם התחלפו בסדור השאר, וזאת סבה שנית להנחת הבי"ת אחר האל"ף. וכבר כתבו החכמים ז"ל בזה סבות אחרות על צד הדרש באמרם אל"ף בי"ת – אלף בינה וכו' (שבת קד א), והם ענינים טובים נאמרים על צד המוסר והתוכחת, ואלה הענינים אשר זכרתים לקוחים מטבעי הקולות ומוצאיהם ומטבע המספר וסגלותיו.

הפרק השביעי

בקצור שקרה ללשון העברי אחר שהיתה היותר שלם שבלשונות

וקודם שאדבר בשרשי הלשון העברי אשר מהם הסתעפו אמיריה ונשתלחו פארותיה, ובאופן הלמוד הנעשה בחקירה ממנה, אקדים הקדמה ואומר שכבר קרה ללשון העברי מה שקרה לבעליה, רצוני שנתדלדלה בדלותם ונתמעטה במעוטם ונשתכחה בגלותם וטלטולם, וכאשר היתה מקדם היותר שלמה שבלשונות והיותר רחבה ומסתפקת מכלם, כמו שהיה זה מחויב בחק פועלה, שבה בעון בעליה היותר קצרה שבלשונות, ולא יספיק הדבור בה לא בשמות ולא בפעלים בהרבה מחלקי הנמצאות, ואולי בחלק היותר גדול מהם. וכתב הרב במורה על השם המפורש: "**ואפשר שיורה כפי הלשון אשר אין אתנו ממנה היום אלא דבר מועט**" וכו' (מו"נ א סא). וכתב עוד פרק ס"ז חלק ראשון שאנחנו היום בלתי יודעים לשוננו. הנה כבר הורה על קצור הלשון העברי היום ומיעוטה. והחכם בעל הכוזר כתב גם כן: "**כבר מצא אותה מה שמצא נושאיה, נתדלדלה בדלותם וצרה במיעוטם, והיא בעצמה החשובה שבשלשונות מקבלה וסברא**" וכו' (הכוזרי ב סח). נתן סבת דלותה ומיעוטה, דלות בעליה ומיעוטם. וזה כי אחר שגלו אנשיה ונפוצו אנה ואנה בין גויי הארצות, הסתפקו בלשונות הגוים ההם והניחו לשונם הנבחר וישכחוהו, וכמו שאמר "**וַיִּתְעָרְבוּ בַגּוֹיִם וַיִּלְמְדוּ מַעֲשֵׂיהֶם**" (תהלים קו לה). והנה בשבעים שנה של גלות בבל שכחו קרוב לחצי העם לשונם, כמו שאמר: "**וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אַשְׁדּוֹדִית וְאֵינָם מַכִּירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכִלְשׁוֹן עַם וָעָם**" (נחמיה יג כד). שיעור הכתוב: וחצי בניהם מדבר אשדודית וכלשון עם ועם, ואינם מכירים לדבר יהודית. ואם בזמן ההוא הקצר קרה להם זה, ומה גם עתה בגלות הארוך הזה אשר אבדו ספרינו וחבורינו רשעי

האומות הסכלות, ואבדו החכמות הרבות אשר היו באומתנו, והיה כל זה סבה לקצור הלשון העברי ומיעוטה. ועוד אחרת חזקה היא שעמדה מנגד גרמה זה מאתנו היתה נסבה, והיא שהמשתדלים בחכמת התורה, רצוני בעלי התלמוד, הניחו הלשון ההוא הנבחר וכתבו מאמריהם בלשון ארמי ברוב, שהוא לשון הקדש שנשתבש, ואולי לא עשו זה בבחירה אבל להכרח, כי נשכחה הלשון אז בזמן חבור התלמוד, לפי שכבר חובר התלמוד ביתר מארבע מאות ושלושים שנה אחר החרבן וגלות העם, כי נחתם שנת תתי"א לשטרות שהיא שנת ד' אלפים רנ"ט ליצירה. אבל מה אתן התנצלות לראשונים, והנה גם בימים האלה ובזמן הזה ראיתי לאחרונים מחכמי התלמוד והם ההולכים אחרי עקבות הראשונים, במשאם ומתנם בישיבותיהם ובעת עסקם בלמוד לא ידברו בלשון העברי לבד, אבל יחברו אליו לשון עם ועם, לא ירצו להבדיל בין הקדש ובין החול, ועליהם אני קורא: "**וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אַשְׁדּוֹדִית**" – אל תקרי בְּנֵיהֶם אלא בָּנָאֵיהֶם. וגם המלמדים להתינוקות החכמה הזאת ידרכו דרכם ואין מן הפלא, ועליהם יאמר הכתוב כפשטו. ולסבה הזאת החזקה נשתכחה הלשון וכמעט אבד זכרה, זולת הנמצא ממנה בספרי הקדש אשר להשגחת ה' על הלשון ההוא ועל עמו נשארו על שלמותם ותמותם בתכלית הדקדוק והאמת, לא נמצא בם מחלקת בין שני יהודים מהודו ועד כוש. והנה הם גם כן באותו שבעים שנה של גלות בבל כבר התחיל להשיגם ההפסד והבלבול להתיאש האנשים מהם, ומפני שהרגיש בזה השלם ראש לסופרים עזרא הכהן הסופר, נער חצנו ושם כל מאמצי כחו לתקן המעוות, וכן עשו כל הסופרים הבאים אחריו ותקנו הספרים ההם בתכלית מה שאפשר, עד שהיה זה סבת השארם שלמים במנות הפרשיות והפסוקים והתיבות והאותיות והמלא והחסר והזר והנוהג מנהג הלשון וזולת זה, ולזה נקראו 'סופרים'. ועשו בזה חבורים והם ספרי המסורה, ובמקומות אשר השיגם ההפסד והבלבול הניחו הקרי והכתוב להיותו מסֻפק במה שמצא. והנה נראה כי ההפסד הזה כבר התחיל גם בזמן הבית למעוט עיון והשגחת האנשים בהם, וגם על ספר התורה כתוב שמצאו חלקיה הכהן הגדול במקרה, אמר: "**וּבְהוֹצִיאָם אֶת הַכֶּסֶף הַמּוּבָא בֵּית יְיָ**" וכו' (דה"ב לד יד) ואמר לשפן "**סֵפֶר הַתּוֹרָה מָצָאתִי בְּבֵית יְיָ**" (פסוק טו), כמוצא מציאה במקרה. ראה איך קיים "**וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה**" (יהושע א ח), והוא שנאמר עליו "**וְתוֹרָה יְבַקְשׁוּ מִפִּיהוּ**" (מלאכי ב ז). וגם יאשיהו שהיה ממלכי יהודה החסידים נכרי היה בעיניו, וכתוב על המלך "**וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו**" (דברים יז יט), לא קרא הוא בו אבל קראהו שפן לפניו (פסוק יח), וכאשר שמע דבריו קרע בגדו (פסוק יט), נראה שהיה דבר חדש בעיניו. וכאשר ראה עזרא הסופר התרשלות האנשים ועצלותם מהעיון בספרי

הקדש, וחשב כי אולי היתה סבת העצלה וההתרשלות האלה קושי קריאת הספרים, התחכם להמציא הנקוד כדי שתהיה בהם קריאת הספרים קלה לכל אדם, והמציא עוד הטעמים שיתנו ערבות לקריאה עד שיתן חשק בלב האנשים למקרא לערבות השיר אשר יתנוהו הטעמים, וגם שיהיה למקרא עמידה וקיום והשארות בכח הזוכר, כי מן הידוע כי לשיר והנעימה מבא להשאיר המשוֹרר בכח הזוכר, וכי באמצעותם תקל הזכירה וההזדכרות. ואלה שתי סבות למציאות הטעמים, זולת הסבה החזקה והעצמית שכבר קדמה, וכבר כתבתי זה (לעיל פרק ה). הנה זה מה שהתחכם בו עזרא להשאיר הספרים ההם לעד בתכלית הדקדוק והשלמות, ולהביא תשוקה בלב האנשים להתמיד העיון בם ולתתם שלמים, בהישרת הספרים ההם המאירים מחשכי עולם אל זה. אבל כל זה לא שוה למיעוט השמע האנשים לאמת כשיקראם לא סרו אחריו מהתרשל מהעיון בספרי הקדש וישליכו אותם אחרי גום, וגם בשמירת הלשון העברי לא הקפידו, והיה זה סבה אל ששכחו התורה והמצוה, וכמו שהעידו החכמים ז"ל על קצתם, אמרו: "**בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקימה תורתם בידם, בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקימה תורתם בידם**" (עירובין נג א). ועתה ראה כמה רב הנזק וההפסד שנמשך מהעצלה וההתרשלות בשמירת הלשון העברי וההקפדה עליו הנמשך מהעדר התמדת העיון בספרי הקדש והחקירה השלמה בהם. ואומר אני שהענין הזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהכניעם ולהשפילם ולהחליף התורה, כי סכלות האנשים ההם ומיעוט בקיאותם בלשון והכתוב הביאם לדבר סרה על התורה, והיה מה שהיה שכבר ידעת. ואולי זה הוא המכוון באמרו "**בני גליל שלא הקפידו**" וכו', כי האנשים ההם גלילים היו ומה לי ולהם.

והנה גם בימים האלה והזמן הזה רואה אני חכמי ישראל וגדוליהם מתרשלים מאד מהמקרא, ודי להם לקרא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום ועדין אולי, ואם תשאלם על פסוק אחד לא ידעו מקומו איו, וגם יחשבו לסכל מי שיטריד זמנו במקרא, כי התלמוד הוא העיקר. והחולי הזה חזק מאד בצרפת ואשכנז, אמנם בדורינו זה ובאשר היה מלפנינו, אבל בדורות הקודמים לא כן, כי רואים אנחנו עטרת תפארת בעלי חכמת התלמוד והמוציא לאור תעלומותיה, הרב הגדול רש"י ז"ל, העמיק בהבנת המקרא וכתב עליו פירושיו הנאים, וגם בדקדוק והלשון כתב דברים נחמדים, ודי בו מוסר לכל מי שהוא למטה ממנו בחכמה. וכבר הגיע החסרון מהלשון העברי לכל מי שראיתי עד היום, שאין גם אחד בהם שידע אמיתת הנִפְעַל וההִתְפַּעֵל והמקור, אבל הכל טועין באמתתם כמו שאבאר לך מופתו בפרק אֶיחֵד אל זה (לקמן פרק י, ופרק יא). והיו

סבת השבוש הזה מלמדי התינוקות אשר ילעזו לנערים המקרא כפי מה שיעלה על לבם ואשר ישום המקרה בפיהם אותו ידברו, ואחר בבאם בימים יעמדו על מה שגדלו עליו והרגילוהו ולא יתעוררו לחקור האמת. וגם השרשים אשר השריש החכם ר' דוד קמחי בחכמת הלשון הטעו אותם במקומות מה כמו שיתבאר. וכבר נתן החכם רבי יונה סבת הסכלות הזה בספרו באופן אחר, אמר: "**ואשר הקל מהם יותר בחכמה הזאת ובזה לענין הזה, הנוטים מהם אל מעט מחכמת התלמוד, בעבור גאותם במזער שיבינו ממנו**" ע"כ (ספר הרקמה, הקדמה). ולא קרה החסרון הזה בדקדוק הלשון לבד, שגם בפירושי השמות והפעלים ומלות הטעם יטעו במקומות רבים במקרא, ויקרה מזה בלבול בעיקר המצוה. והמשל כי מפני שלא הבדילו בין השלילה והמניעה בכתוב, ילעזו אָמְרוֹ "**לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים**" (שמות כא ז) על דרך המניעה, ויהיה לפי זה מצות לא תעשה, וטעות הוא בידם, כי הוא שלילה לבד ולא מצוה. וכבר נפל הספק באמרו "**אַךְ בְּכוֹר אֲשֶׁר יִבַּכֵּר לַיְיָ בִּבְהֵמָה לֹא יַקְדִּישׁ אִישׁ אֹתוֹ**" (ויקרא כז כו), כי הרש"י על ויקרא כז כורש"י ז"ל חשבו מניעה והרמב"ן ז"ל שלילה.

וממה שיורה על קצורינו בלשון העברי, שאתה תמצא כי כל שרשי המלים שמות ופעלים ומלות הטעם במה שנמצא אצלינו היום ממנו לא יעלה מספרם לשנים אלף, ולא יעלה מספר הפעלים מהם לאלף ושלש מאות, ואם תבחין ותחקור זה בשאר לשונות האומות המתחלפות יעלה מספרם לכפלים ויותר מזה. וממה שיורה על קצורנו בו, סכלותנו בפעלים ושמות הכלים לבעלי המלאכות המתחלפות כחרש ברזל ועצים וזולתם, אשר מציאותם הכרחי להשלמת הקבוץ המדיני אשר לא ישלם זולת הלשון כאמור, ואלה כולם כמעט שלא ימנו מרב, ולא נמצא אתנו מהם כי אם מעט שכתבו ממנו במשנה בסדר טהרות, ואינו כלו לשון הקדש. ושמות הסמים הנפרדים בחכמת הרפואות גם כן עם רבוים לא נמצא אתנו מהם כי אם חלק קטן מאד וזה בסדר זרעים, ואינו כלו גם כן לשון הקדש. ואין ספק שזה כלו ידוע היה אצלם, כי ספר רפואות שגנז חזקיהו לא היה חסר דבר מכל זה בלא ספק, ולא בצלאל ושאר עושי מלאכת ה' במשכן והמקדש היו סכלים בשמות הכלים הרבים ההם אשר היו צריכים אליהם במלאכות ההם, ולא בפעלים המורים על כל הפעלות ההן, וכן בזולתן מהמלאכות. והנה גם בהבנת קצת מה שנמצא אצלנו מן הלשון הזה אנחנו סכלים, כי אמנם נודעו לנו הגזרות ידיעה מה אשר נכפל ונשנה מהשמוש בם להוראת הדברים קצתם על קצתם, אמנם הגזרות אשר לא בא בם ההשנות בכתוב, הנה לנו בהם מחשבה לבד לא ידיעה ברורה במה שתורה עליו הגזרה. וכבר ידעת מה שאמרו ב"**וְטֵאטֵאתִיהָ**" (ישעיהו יד כג) וזולתו שלא

היו יודעים החכמים המכוון בו, וכי הבינוהו מכח מאמר השפחה (ראש השנה כו ב). והנה הגזרות אשר לא בא בם ההשנות יעלה מספרם ליותר ממאתים. וכל זה ממה שיורה על קצורנו בידיעת הלשון העברי.

והנה לכל הסבות הנזכרות נשארנו סכלים מהלשון הזה המקֻדש וחכמתו, עד שכבר נעלמו ממנו הרבה מפשוטיו בהרבה מהשמות ובקצת הפעלים, כשמות האבנים והחיות והעופות וזולתם. ולסכלותינו בשמות העופות הוכרחו חכמי התלמוד ז"ל לתת בהם הסימנין שכבר ידעת יוכר בם בין הטמא והטהור. וכן קרה לנו הסכלות בקצת הפעלים. וצא וחשוב כי גם בפעל הראשון הנמצא בכתוב, שהוא מלת "**בָּרָא**" באמרו "**בְּרֵאשִׁית בָּרָא**" (בראשית א א), נפל בו מחלוקת בין המפרשים על מה זה יורה כפי הנחתו הראשונה ועל גזרתו, וכתב בו הא"ע מה שכבר ידעת. ואמנם כתבתי זה לפי שבאור הפעל הזה הוא יתד שהכל תלוי בו ועמוד שהכל נשען עליו. וכבר הורה החכם ר' יונה בפתיחתו לספר השרשים החסרון אשר לו בלשון העברי בהרבה מהגזרות. וכתב מנחם בן סרוק לדונש בן לברט: "**ואילו לא גלינו מארצנו והיתה הלשון כלה נמצאת בידינו כירחי קדם ושנים קדמוניות ושבתנו בטח במשכנות שאננות, אזי מצאנו כל דקדוקי לשוננו ומיני תוצאותיה וידענו משקליה ועמדנו על גבוליה, כי לכל עם ועם יש לה משקלות ודקדוק, רק אבדה מידינו יען כי רב העון ונעלמה ממנו עקב כי גדלה האשמה מיום אשר נפלנו בגולה, ואחרי אשר היתה רחבה ונקשרת נקצרה ונסתרה ותהי נעדרת**" ע"כ. והנה כבר הורה בדבורו זה על קצור הלשון העברי היום והעלמו מאתנו, וסבת כל זה על הדרך שהונח. ואמנם שלמותה על שאר הלשונות יתבאר מאופני שמושיה ותהלוכותיה. והחכם בעל הכוזר כתב על זה: "**והיתה הלשון העברית לבדה המעולה שבהם, ומעלתה מדרך הסברא כפי מעלת העם המשתמשים בה ומה שהיה צריך אליהם אל המליצה, כל שכן עם הנבואה הפושטת ביניהם, והצריך אל האזהרה והנגונים והזמירות. ומלכיהם משה ויהושע ודוד ושלמה, היתכן שיחסר להם מליצה בעת שהיו צריכים אליה לדבר כאשר תחסר לנו אנחנו אלה פה היום בעבור שאבד הלשון ממנו. הראית ספור התורה במשכן והאפד והחושן וזולתם כאשר הוצרכו אל שמות נכריות היאך מצאו אותם עד תמם, וכמה נאה סדר הספור ההוא. וכן שמות העמים ומיני העופות והאבנים, וזמירות דוד והתרעם איוב והתוכחו עם רעיו ותוכחות ישעיהו ונחמותיו וזולתם**" (הכוזרי ב סח).

הפרק השמיני

בחכמת הלשון הנקראת אצל העברים דקדוק ומדרגתה משאר החכמות ומין הראיה הנעשה בה חכמת הלשון היא חכמה כוללת הדקדוק והמליצה והשיר, לכן ראוי שינתן גדרה באופן מסכים לשלשתם, ואחר יובדל כל אחד בהבדלו המיוחד. ואומר כי חכמת הלשון היא חכמה תודיע דרכים כוללים יִדָּבר בהם בלשון כפי הראוי לפי הסכמת הלשון ההוא. ורצוני באמרי 'כפי הראוי', שיהיה הדבור מסכים כפי ההנחות הלשוניות למה שיצויר בנפש. ואמרי לחכמת הלשון 'חכמה', אמנם הוא בהיות שם 'חכמה' יותר כולל ממה שיסברו אותו הפילוסופים, וזה שהם כבר גדרו ה'חכמה' בשהיא קנין שיושג אל הנפש בהתחלות ובסיבות אמתיות, ורצונם בהתחלות האמתיות – ההתחלות הידועות אם בטבע השכל במושכלות הראשונות או בחוש או בנסיון. ולפי זה לא יהיה חכמת הלשון 'חכמה' כלל, כי התחלותיה הסכמיות בלתי ידועות באחד מהדרכים הנזכרים. אבל כבר היה שם 'חכמה' יותר כולל אצלנו, והוא שאנחנו כבר נקרא 'חכמה' לכל מה שיודע בחקירה ובהקש או ראיה מכח איזה שרשים והתחלות אם אמתיות ואם שהונחו והוסכמו. וכבר קרא הרב לחכמות האלה 'חכמות מוסכמות' (מו"נ ג נב). ולפי זה יהיה חכמת הלשון 'חכמה', ויצדק עליה גדר ה'חכמה', וזה שכבר יודעו בה בחקירה וראיות תולדות מה נמשכות מכח השרשים וההתחלות המונחות בה. והחכם רבי יונה אמר (ספר הרקמה, הקדמה) ברשם הדקדוק כי ענינו החקירה והחפוש, וזה ביאור שם לבד לא הודעת הדקדוק בגדרו.

והנה כשיהיה הדבור מסכים אל שרשי הלשון ועקריו לבד, מזולת שיהיה בו ערבות יופי והדור ונוי לא בפשוטים ולא במורכבים, ולא יהיה משולל מן המותר או הקצור במכוון, הנה יֵאמר למאמר ההוא שהוא 'מדוקדק' לבד, ויֵאמר למדבר בדרך זה בעצם ותמיד שהוא 'מדקדק', ולכח אשר בו ידבר בדרך זה יֵאמר לו 'דקדוק'. וכשיהיה לדבור עם זה ערבות יופי הדור ונוי בפשוטים והמורכב, יֵאמר לו אז 'מליצה', נגזר מאָמרו "**מַה נִּמְלְצוּ לְחִכִּי אִמְרָתֶךָ**" (תהלים קיט קג), ירצה: מה מתקו וערבו. ובעל הדבור הזה יקרא 'מליץ' כשיהיה זה גם כן בעצם ותמיד, והכח אשר לו על דבור הזה יקרא 'מליצה'. וכשיהיה לו עם כל זה המשקל, יֵאמר לו 'שיר', ובעליו יקרא 'משורר' כשיהיה זה אצלו בעצם ותמיד, והכח אשר לו על זה יקרא 'שיר'. ורצוני ב'משקל': השתוות חלקי המאמר בתנועות, וכבר ידעתו. ואמנם יאמר לזה 'שיר', לפי שבאמצעות המשקל אפשר שישורֵר בו בקל. וכבר יאמר גם כן 'שיר' לכל מה שיהיה הלמוד בו על דרך משל, כמו שיר

השירים וזולתו. וכבר היה למליצות ישראל ושיריהם קיום יחוד שלא ראיתיו ושמעתיו למליצות שאר האומות ושיריהם, והוא שכבר יתנו מליצי ישראל ומשורריהם ערבות למאמריהם ויופי והדור במה שיתנו צורה למליצותיהם ושיריהם מכתובי המקרא ומאמרי החכמים, והשתדלם שיסכימו למכוון מאמריהם אם כפי פשוטי המקרא או לשתוף יתנוהו במאמר, וזה תכלית השבח והפאר למליצה ולמליצים שיכונו מאמריהם ויתנו להם ערבות בדבור האלוהי. ואמנם היה זה כן לפי שהלשון העברי אצלנו היום קצר כמו שהתבאר, והיה מן ההכרח אצלם כשירצו ערבות המאמר ויופיו שיפארוהו ויהדרוהו בדבור האלוהי הנמצא אצלם, והנה לפי זה יצא הפסדם בשכרם וקלקלתם תקנתם. וכבר ראיתי למליצי ישראל יחוד אחר על זולתם ממליצי שאר האומות, וזה שכבר יגיעו אל הדקדוק בטבע ומאמריהם לעולם מסכימים אל שרשי חכמת הלשון ועקריה מבלתי שיעיינו דבר בספרים המחוברים בחכמה ההיא, ולא יפול במאמריהם שגיאה וטעות כפי שרשי הלשון אם לא במקרה ועל המעט, ואין להאשימם ולגנותם על זה, לפי שהטבע גם כן כבר תפול השגיאה בפעולותיו לפעמים במקרה. וכבר היה זה הכח הנתן להם בטבע סבה אל התרשלם והתעצלם מהעיון בספרי חכמת הלשון, ומאפס ותהו נחשבו להם.

ואחר שהתבארה חכמת הלשון בגדרה, אומר כי מדרגתה משאר החכמות היא בשהיא קודמת להן בזמן ובטבע, ושאר החכמות מאוחרות ממנה בזה, עם שיקדמו לה בחשיבות ומעלה, ושהיא במדרגת הכלי והמשרתת לשאר החכמות, לפי שאי אפשר להגיע אל שאר החכמות ולהשיגם אם לא בהקדמתה אם בלמוד או בטבע, וזה ענין מוסכם עליו מהחכמים כלם והוא כמבואר בעצמו. וכבר כתבו על זה החכמים ז"ל מה שיחייב הקדמת חכמת הלשון, אמרו: "**יודע לדבר אביו חייב ללמדו שמע**, **תורה צוה לנו משה ולשון הקדש**" (תוספתא חגיגה א ב עי"ש).

אמנם מין הראיה הנעשה בחכמת הלשון הוא שיתבארו דרושיה ויקויימו בהתחלות המונחות בלשון ההוא והמוסכם בהן, עד שיודע בדרך זה המאוחר בקודם. אלא שזה בלתי אפשר בחכמת הלשון העברי, לפי שכבר קרה לה ההפסד ונאבדה באבדן שאר החכמות מאֶמתנו בשלוט האומות הסכלות עלינו. ומפני זה כבר יחוייב בחכמה הזאת שיודע בה הקודם במתאחר, והוא שכבר נודעו אלינו שרשי החכמה הזאת ועקריה מאותו המעט הנמצא אצלינו מהלשון העברי בספרי הקדש, והוא חלק קטן מאד בצירוף אל שלימות הלשון הבלתי ידוע לנו. ומפני זה תמצא מחברי החכמה הזאת בלשון העברי יסמכו מאמריהם ויביאו ראיה על השרשים אשר יניחו בה מהנמצא כתוב

בספרי הקדש, והוא מין הלמוד ודרך הראיה הנעשה בחכמת הלשון העברי. ומזה הצד היה לחכמת הדקדוק הזה יתרון מעלה ושלמות על חכמת הרפואות, עם ששתיהן יִוָדע בם הקודם במתאחר, וזה שהמתאחר בחכמת הדקדוק הם ספרי האלהים, והמתאחר בחכמת הרפואות הם מותרות האדם. וגם בבחינת הסבה התכליתית, כי תכלית חכמת הרפואות הוא רפואת הגוף, ותכלית חכמת הדקדוק רפואת הנפש, ומפני זה לא תהיה החכמה הזאת למטה במדרגה מכל שאר החכמות כמו שחשבו קצת.

הנה זה הוא מין הלמוד הנעשה בחכמה זו, ובדרך זה השיבוה החכמים לקדמותה והחזירו האבדה לבעליה. והיה מי שהתעורר ראשונה והתחיל לכתוב בחכמה הזאת הגאון רבינו סעדיה שנסמך לגאונות בשנת ארבעה אלפים תרפ"ז ליצירה, חבר בה שלשה ספרים לא הגיעו אלינו. ואחריו הגאון רב האיי שנסמך לאב ב"ד שנת ד' אלפים תשכ"ז כתב בה גם כן ספר קראו 'המאסף', וכתב עליו הא"ע שהוא מלא חכמה וכליל יופי. ומלבד אלה היו במזרח אחריהם חכמים שכתבו בחכמה הזאת. ואלה כלם לא כתבו בחכמה הזאת כפי הראוי, כי מתחילים היו בה ולא השלימוה. עד שבאו במערב אחריהם אנשים חכמים ונבונים העמיקו בה מאד ובאו עד תכונתה, והם שר המדקדקים החכם ר' יהודה בן דוד ממדינת פאס הנקרא חיוג, וכמו שהורה על שלמותו בה החכם ר' יונה בספריו, ור' אדנים בן לבראט ממדינת פאס גם כן. ועל כלם החכם הרופא ר' יונה בן גנאח מקורטובה העלה פנינים מים החכמה ההיא וחבר בה ספרים כספירים. ואחריו החכם הנעלה ר' אברהם א"ע חבר בה חבורים נאים, אבל מה שחדש בהם מעט הוא. ודרך הלמוד המשתף לכלם הוא מה שאמרתי, רצוני שיסמכו מאמריהם על הכתוב בספרי הקדש להביא ראיה מהם על מה שיניחו מהחכמה ההיא.

ולפי שידיעת מציאות הקודם במתאחר לא תתן האמת על כל פנים, אם לא אחר שהתבאר המנעות מציאות המתאחר מזולת הקודם ההוא, וזה בלתי אפשר בלשון העברי, הנה מפני זה היה שימַצאו בלשון העברי, רצוני בנמצא ממנו, ענינים רבים יוצאים מההקשה ובלתי ידועי הסבה, ורצוני ביציאה מן ההקשה, שהם זרים ובלתי נמשכים על דרך הכללים והשרשים והעקרים שנתנו בלשון מחברי החכמה הזאת. ואולי אם נודעו לנו שרשי הלשון ועקריו כפי מה שהם לא היה לענינים ההם יציאה מן ההקש וזרות, וגם כי הוא מן האפשר כי הענין ההוא ואף שיצא מן ההקש כפי האמת, שהוא לסבה נעלמת ממנו, כי הספרים ההם הקדושים לא נפלו בהם הדברים כאשר הזדמן. וכבר העמיקו חכמי האמת בעלי התלמוד ז"ל לתת סבה לקצת מהם במדרשיהם ומאמריהם הנאים, וגם בקצתם העמיקו להוציא מהם דינים במשפטי התורה. והמשל,

כי לפי מה שמצאו תבת ריב באמרו "**וְלֹא תַעֲנֶה עַל רִב**" (שמות כג ב) חסר, הוציאו ממנו משפט אחד, והוא שאין חולקין על מופלא שבב"ד (סנהדרין לו א), ומפני זה מתחילין בדיני נפשות מן הצד (סנהדרין לב א). וכן מה שאמרו "**בסכת בסכת בסכות**" (סוכה ו ב), וכאלה רבים שהעמיקו בהם החכמים ז"ל לתת סבה למה שנמצא בכתוב יוצא מן ההקש. ומפני שהיו אלה הענינים היוצאים מן ההקש עלולים מסבה נעלמת או ידועה, לא ילקח מהם המשל וראיה לנהוג כיוצא בם, ואין הרשות נתונה לכל אחד להשתמש בכיוצא בזריות ההם במה שיאמרוהו או שיכתבוהו מהלשון העברי. וזה כי אם היה מותר לנו ואפשר לעשות מהן הקש, נפסדה צורת הדקדוק ולא היה ללשון סדר ישוב אליו, וישמש העבר מקום העתיד וההפך, והנמצא מקום שאיננו נמצא וההפך, וכנוי הזכרים לנקבות וההפך וזולת זה, לפי שכיוצא באלה הזריות נמצאו בכתוב וכמו שיתבאר. ובזה יטעו קצת סכלי המדקדקים ויטענו במה שיאמרוהו יוצא מן ההקש כי הכתוב אמר כיוצא בו, ועשו הלשון עיר פרוצה אין חומה, ועתידים הם לתת על זה הדין, כי חללו יפעת הלשון הזה הקדוש. וכבר הגיע מסכלות קצתם שאמרו בענין הזכרות והנקבות, שכל דבר שאינו ב"ח הרשות נתונה לזכרו בזכרות או נקבות. ונכון הוא שנאמר לפי דבריו 'זָהָב טָהוֹרָה' ו'כֶּסֶף צְרוּפָה' ו'אֶבֶן וְאֵיפָה גָּדוֹל וְקָטָן', וכל זה משבוש הדבור לכל מבין. ועל זה כתב החכם ר' יונה: "**ואיני אומר שכל מה שרב השמוש בו יתכן בו החסרון, ולא שהתוספת נכונה בכל מקום, ולא אחשוב כי בכל דבר יכון לנהוג בכמו הזווג הזה וההשואה, אך זה מושב אל העבריים ומעמד אל מנהגם, על כן לך באשר הלכו ועמוד באשר עמדו**" ע"כ (ספר הרקמה, הקדמה). נתן הסדר הכולל בלשון העברי להמשך אחר שרשי הלשון ועקריו הנודעים ממנהג העבריים במאמריהם בספרי הקדש, והוא אמרו "**לך באשר הלכו**", ואם לפעמים תרצה להשתמש בדבור היוצא מן ההקש הנמצא במאמריהם, לא תעשה ממנו הקש על זולתו, אבל "**עמוד באשר עמדו**".

הפרק התשיעי

בחלוקת השם כפי מה שראוי שתונח בחכמת הלשון, והיא החלוקה הראשונה אליו כפי הנמצא ממנו בספרי הקדש הנמצא יחלק, כמו שיאמרו בעלי המחקר, אל העצם והמקרה. ובאור זה, כי הנמצאות כולם אם שיהיו עצמים והם אשר להם מציאות בעצמותם אינם נשואים על זולתם, או ענינים לעצמים אין להם מציאות בעצמותם אבל בזולתם, והם אשר יקראו אותם 'מקרים', לפי שהם

קורים לעצמים, לא יעמוד אמתתם ומהותם בעינים ההם. ומפני שהיו המקרים ענינים לעצמים, מי שהניח המקרה לא בנושא כבר טעה בהנחתו הסותרת נפשה.
ומפני שהוא מהמבואר שה'דבר' יותר כולל מהנמצא לפי שכבר יכלול שמות ההעדרים והצירופים אשר הם ענינים שכליים לבד, הנה מפני זה נאמר שהשם יחלק בחלוקה ראשונה לשם דבר ושם התאר ושם הפעל. ובאור החלוקה הזאת, שהשמות מהם מונחים לעצמים והמקרים וההעדרים וזולתם אשר 'שם דבר' יכללם, או על המקור והוא הנקרא 'שם הפעל' כפי האמת, או למה שיתוארו בו העצמים והמקרים והוא הנקרא 'שם התאר'. וירצו המדקדקים ב'שם התאר', כל שם שיונח לנושא מה נגזר משם מקרהו, שלא יבא על דרך הפועלים או הפעולים אשר הם חלק מבניני הפעלים. ואולי לשמות הפועלים והפעולים קראו גם כן 'שם התאר'.
וכתב עליו החכם ר' יונה וזה לשונו: "**ומין שלישי מהשמות נקרא 'תאר', מפני שמתארים בו כל אחד משני המינים הראשונים, כאמרנו "זָהָב טָהוֹר" (שמות כה יא), "כֹּל מוּם רָע" (דברים טו כא), "בְּיוֹם הֶרֶג רָב" (ישעיהו ל כה), הלא תראה כי תארנו "זָהָב" והוא שם עין העצם, באמרנו "טָהוֹר" והוא שם לתאר הנגזר לזהב משם מקרהו והוא טוֹהַר, כאמרנו "וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר" (שמות כד י), וכן תארנו ה"מוּם" והוא שם עין המקרה, ב"רָע" והוא שם לתאר הנגזר למוּם משם מקרהו, והוא "רָעָה לֹא תִמָּצֵא בְךָ" (ש"א כה כח)**" וכו' (הרקמה שער א). ולא הטיב בבאור שם התאר ולא בא עד תכונתו, כי אם נקרא 'שם התאר' מה שיורה על העצם ועל המקרה הנשוא בו, או על המקרה והמקרה השני הנשוא עליו, הנה יהיו כל שמות הפועלים והפעולים שמות התאר, כי כלם יורו על העצמים או המקרים והמקרים הנשואים עליהם, ואיך לא יהיו תארים גם כן לפי זה "**לֵב חֹרֵשׁ**" (משלי ו יח) ו"**לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת**" (תהלים יב ד) ו"**רָאשׁ עֹשֶׂה**" (משלי י ד) שמות הפועלים, ו"**אָדָם עָשֵׁק**" (משלי כח יז) ו"**חֵץ שָׁנוּן**" (משלי כה יח) שמות הפעולים, ומה ההבדל בין אלה והדומים להם ובין "**זָהָב טָהוֹר**" ו"**כֹּל מוּם רָע**" שהביא במשלו, ואולי כן הם אצלו וכמו שיבא. ואם מפני שלא באו על דרך הפועל והפעול קראם שמות התאר, הנה לא יהיה ההבדל לשם התאר בענין כלל זולת השם. וגם כי הוא כבר חשב לתת הסבה כשאמר "**מפני שמתארים בו כל אחד**" וכו', והיה אם כן כאלו ביאר הדבר בעצמו, כי אנחנו כשנעלם ממנו מה הוא התאר, יעלם ממנו גם כן מה הוא הדבר 'שמתארים בו', אשר בעבורו ייאמר שנקרא התאר.
ומפני זה אומר כי התאר הוא השם המורה על הנושא ועל מה שינשא עליו יחד, וזה כשיהיה הנשוא ההוא קנין לנושא או כח ימשך ממנו פעל או הפעלות על התמידות.

והוא שכתב הרב כי התארים הם כחות שנו בהם וכו' (מו"נ א נב). וביחוד יאמר 'תואר' לשם המורה על הנושא ועל מה שינשא עליו מארבעה סוגי האיכות, אשר הראשון מהם התכונות הנמצאות בנפש ובבעל נפש מצד שהוא בעל נפש, כאמרך הָרוֹפֵא, הַמְדַקְדֵּק, הַנַּגָּר, הַיֹּרֶא חֵטְא. והשני אשר בו יאמר בדבר אשר יש לו כח טבעי או לא כח טבעי, כאמרך בָּרִיא וחוֹלָנִי. והשלישי מה שיורה על ההתפעליות כאמרך כַּעֲסָן, פַּחְדָּן, רַחְמָן. והרביעי על האיכות הנשוא ב'כמה' מצד שהוא 'כמה', כאמרך הָאָרוֹךְ, הַקָּצָר, הַמְעוּוָּת, הַיָּשָׁר, שכבר ידעתם ממקומם. ואמנם אמרתי שיהיה הנשוא קנין לנושא או כח ימשך ממנו פעל או הפעלות על התמידות, לתת הבדל בין התאר ושם הפועל או הפעול. והמשל, כי ההפרש אשר בין "**טוֹב וְסַלָּח**" (תהלים פו ה) ובין "**הַסֹּלֵחַ לְכָל עֲוֹנֵכִי**" (תהלים קג ג) הוא כי סוֹלֵחַ לא יקרא כי אם בעת פעל הסליחה, וסַלָּח יקרא מצד הכח אשר לו על הסליחה, גם בעת היותו בלתי סולח בפעל. וכן ההפרש בין "**וְגֹנֵב אִישׁ**" (שמות כא טז) ובין "**אִם יִמָּצֵא הַגַּנָּב**" (שמות כב ו), כי לא יקרא גּוֹנֵב רק בעת היותו גונב בפעל וגַּנָּב יקרא מצד הכח אשר לו על הפועל ההוא המגונה, וגם בעת השינה יקרא גַּנָּב להיותו מוכן אל זה על התמידות כשיזדמן. ועל דרך זה לכל התארים, כאמרך נָדִיב, כְּיִלַי, שׁוֹעֵ, נָבָל, גִּבּוֹר, צַדִּיק, אַבִּיר, אַדִּיר, אַמִּיץ וזולתם משמות התארים אשר באו בכתוב לאלפים. וכבר היה ממנהג העבריים להבדיל בין שמות התארים ושמות הפועלים והפעולים בשמות להם מיוחדים לכל אחד מהמינים. ובקצתם יבדילו ביניהם כשיוסיפו יו"ד על שמות התארים, כמו "**חַכְלִילִי**" (בראשית מט יב), "**אֹיַבְתִּי**" (מיכה ז ח), "**שֹׁכְנִי**" (דברים לג טז), ואני קורא ליו"ד הזאת 'יו"ד התאר', אבל כל המדקדקים ישימום נוספות, ואין הענין כן. ומפני זה כתב הא"ע על "**וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה**" כי לא יאמר "**שֹׁכְנִי**" על רגע אחד, הנה כבר הורה כי היו"ד ב"**שֹׁכְנִי**" תורה על ההתמדה, וכי "**שֹׁכְנִי**" הוא תואר. או אולי אמר זה מצד כח הגזרה. וכזה אני חושב ביו"דין שבאו ב"**מַגְבִּיהִי**" (תהלים קיג ה) ו"**מַשְׁפִּילִי**" (שם פסוק ו) ו"**מְקִימִי**" (פסוק ז) ו"**מוֹשִׁיבִי**" (פסוק ט), לפי שהם כלם תארי הפעָלות לבורא יתברך יורו על השפעת אלה הענינים מאתו יתברך על ההתמדה. והאומר שאלה היו"דין והדומות להן נוספות לא הבינו הענין הזה.

וכבר קרה בלשון העברי לקצורה אצלנו היום שלא ימצאו לכל התארים שמות מיוחדים, וישתמשו בם בשמות הפועלים או הפעולים, וזה במקומות רבים בכתוב. בשמות הפועלים: "**עֹבֵר לַסֹּחֵר**" (בראשית כג טז), "**הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים**" (משלי יג כ), "**רֹכֶלֶת הָעַמִּים**" (יחזקאל כז ג), "**לְעֹשֵׂה נִפְלָאוֹת**" (תהלים קלו ד), ומזה גם כן "**הַסֹּלֵחַ לְכָל עֲוֹנֵכִי הָרֹפֵא לְכָל תַּחֲלָאָיְכִי**" (תהלים קג ג). ובשמות הפעולים: "**אָדָם עָשֵׁק**" (משלי כח יז),

"**בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ**" (דברים כח ו), "**אֹרֶךְ אָרוּר**" (בראשית כז כט) וכאלה רבים. אמנם כשילקחו אלה השמות מצד שהם שמות פועלים או פעולים, הנה מובנם נבדל ממה שיורו עליו כשילקחו מצד שהם תארים, כמו שהודעתיך. ולזה כתב הא"ע על "**וּפַרְעֹה חֹלֵם**" (בראשית מא א) – "**היה חולם**", ועל "**וְרִבְקָה שֹׁמַעַת**" (בראשית כז ה) – "**היתה שומעת**", להורות כי אלה השמות לא ילקחו כאן מצד שהם תארים עד שיהיה נושא המאמר "**וּפַרְעֹה חֹלֵם**" ונשואו "**וְהִנֵּה עֹמֵד**", אבל הוא שם הפועל, ו"**פַּרְעֹה**" נושא במאמר ו"**חֹלֵם**" נשואו. וכן "**וְרִבְקָה שֹׁמַעַת**". ולא ילקחו מצד היותם תארים, אבל מצד שהם שמות פועלים, ולזה קשר בהם מלת הָיָה אשר היא בכח על שמות הפועלים. כי אמרנו רָאוּבֵן הוֹלֵך שם הפועל, הנה הרצון בו שהוא עתה הולך, או היה או יהיה.

ומפני שהבינו חכמי ישראל ז"ל ההבדל הזה בין שמות הפועלים והתארים, הנה במה שלא מצאו להם שמות נבדלים בכתוב, הבדילו הם ביניהם בתוספת נו"ן, ויאמרו גּוֹזָלָן, חוֹמָסָן, כּוֹעֲסָן, "**אין הקוֹפָדָן מלמד**" (משנה אבות ב ה), לא הבדילו ביניהם כי אם בתוספת נו"ן לבד. וכן מצאתים כתובים ומנוקדים במשניות קדומות ועתיקות שהיו אצלי. וזה בתארים אשר ישתמשו בשמות הפועלים, אבל בשמות הפעולים אמרו מרַחוּם – רַחֲמָן. וזה הרבה בלשון החכמים ז"ל, ישימו הנו"ן להורות על התארים. וכבר היה זה הענין קדום ממסדרי התפלות, אמרו "**כִּי אַתָּה סוֹלְחָן לְיִשְׂרָאֵל מְן הָעוֹלָם וּמוֹחֲלָן לְשִׁבְטֵי יְשׁוּרֻן**", ועם ששם התאר מִסְלִיחָה הוא סָלַח בכתוב, הנה להשוות בשמות לצחות הדבור אמרו סוֹלְחָן, כי מִמְּחִילָה לא מצאו תאר, והוכרחו לעשות מוֹחֲלָן. זה הוא מה שראוי שיובן מהתאר כשיובן כפי אמתתו. אמנם הרב ז"ל כבר אמר במורה כי שם התאר כבר יאמר לתכונה הבלתי קיימת גם כן, כאמרך פְּלוֹנִי הַכַּעֲסָן או הַקַּצְפָּן או הָרַחֲמָן ואע"פ שלא יתחזקו המדות האלה (מו"נ א נב). הנה כבר הורה שהתאר אמנם הוא מפני המדה, אבל שלקח שם התאר יותר כולל ממה שהנחתיו. ואמנם הוכרח הרב ז"ל להניח שלא יתחזקו המדות האלה, לפי שאם היו הענינים שזכר מדות מתחזקות, כבר יהיו נכללים בסוג הראשון שזכר מסוגי האיכות. ואם תקרא כל מה שכתב הרב בפרק ההוא באותן החמשה חלקים מן התארים, תמצאהו מסכים למה שהונח. ומפני שהניח ענינים יותר כוללים ממה שיורה עליו שם התאר בהנחתו הראשונה, לזה אמר בראש דבריו זה לשונו: "**כל מתואר שיחויב לו תאר מה ויאמר הוא כך**" וכו', ירצה: או שיאמר לו שהוא כך, ור"ל שלא יבא על דרך התאר כפי האמת, אך שיאמר לו שהוא כך, וזה כי אמרך לאדם שהוא 'חי מדבר' והוא חלק הראשון שהניח שיתואר האדם בגדרו, הנה אינו תאר על דרך האמת, וכמו שכתב הוא.

ודע שכבר יקרה בלשון העברי שהם יעשו לפעמים משמות התארים שמות העצם לעצמים שיתארו בהם, ויקראו המדקדקים לאלה התארים 'תארים גוברים', ורצו שכבר יחזק כח השם התאר עד ששב שם עצם. וכתב ר' יונה שער י"א ברקמה מה שנודע ממנו זה. והמשל, כי אָדָם שם התאר לאדם הראשון להיותו נוצר מאדמה, וכבר שב לו שם עצם, ומפני זה יקראו לאָדָם 'תאר גובר'. וכן שְׁלֹמֹה נקרא כן, והוא תאר מפני השלום שהיה לישראל בימיו, וכמו שאמר "**כִּי שְׁלֹמֹה יִהְיֶה שְׁמוֹ וְשָׁלוֹם וְשֶׁקֶט אֶתֵּן עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו**" (דה"א כב ט), הנה שהתאר שב לו שם עצם, והוא תאר גובר. וכן הזְּכוּכִית נקרא כן להפלגת זַכותו, וכבר היה לו שם עצם, והוא תואר גובר, וכן כל מה שידמה לזה. וכן "**אַבְנֵי אֶקְדָּח**" (ישעיהו נד יב) לדעת ר' יונה (הרקמה שם).

ויהיו אם כן לפי מה שהונח השמות ארבעה. שם דבר, ויכלול שם העצם והמקרה, ושם התאר, ושם הפועֵל והפעול, ושם הפֹּעל, ויבא באורו. ואפשר כי זה הוא הנרצה מענין השמות אצל המדקדקים, אבל לפי שהיה שם הפועל והפעול מורה על זמן עבר או עתיד, וגם שהוא בלתי מוגבל מכח השם, אולי שמו אותו בכלל הפעל אשר הוא חלק השלישי מחלקי הלשון. אבל כבר ראיתי להחכם ר' יונה שעשה משמות הפועלים והפעולים מין אחר מהשמות, וכתב על המין הזה: "**והמין הזה מהשמות מורה על העצם והמקרה ביחד בעוד התחברות העצם עם המקרה**" וכו' (הרקמה שער א). ולפי זה הנה לא יהיה אצלו הבדל בין שמות הפועלים והפעולים ושמות התאר, ומן הפלא איך אמר אחר כן "**ומין שלישי מהשמות נקרא תואר**". ולכן יראה כי הוא טעות נפל בנוסחא בספרים, והראוי 'והמין השלישי מהשמות', והוא המין שזכר משמות הפועלים והפעולים, וזה מחויב, שאם לא כן לא היה מין שלישי אבל רביעי. והנה לפי זה לא הבדיל ההבדל שזכרנוהו, וקרא לשמות הפועלים והפעולים 'שמות התאר', וקרא לאלה 'שמות מושמים בגזר', לפי שהם נגזרים לעצמים מהמקרים הנשואים עליהם, כאמרו: "**קֹדֶר הִלָּכְתִי**" (תהלים לח ז) הנגזר מ"**אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת**" (ישעיהו נ ג), "**לְהוֹצִיא אֶל הֹרֵג בָּנָיו**" (הושע ט יג), "**וַעֲצַמִּים כָּל הַרֵּנֶיהָ**" (משלי ז כו), הנגזרים מ"**הֶרֶג רָב**" (ישעיהו ל כה). ואמר בשער ההוא כי שמות העצמים אינם נגזרים, וביאר כי כוונתו בשמות העצמים שאינם מדברים, אבל המדברים אצלו על שני דרכים; מועתקים כ"**עֹרֵב וְזְאֵב**" (שופטים ז כה) שרי מדין ו"**חֵלְדָּה הַנְּבִיאָה**" (מ"ב כב יד) ו"**נָחָשׁ הָעַמּוּנִי**" (ש"א יא א), ונגזרים כשִׁמְעוֹן, לֵוִי ויְהוּדָה. והנה שכח "**גַּלְעֵד**" (בראשית לא מז), ו"**הַמִּצְפָּה**" (שם פסוק מט) ו"**אֶבֶן הָעֶזֶר**" (ש"א ז יב) ו"**קִבְרוֹת הַתַּאֲוָה**" (במדבר יא לד) וה"**גִּלְגָּל**" (יהושע ה ט). ו"**אָדָם הָעִיר**" (יהושע ג טז) ו"**תַּפּוּחַ**" וזולתם רבים שמות נגזרים ומועתקים לעצמים הבלתי מדברים.

ודע כי המכוון ב'שם העצם' אצל המדקדקים הוא המכוון ממנו אצל חכמי המחקר, וזה כי חכמי המחקר כבר חלקו העצם אל 'ראשון' ו'שני', וקראו 'עצמים ראשונים' אישי העצמים ופרטיהם הרמוז אליהם, ו'עצמים שניים' הם המינים והסוגים שינשאו על העצמים הראשונים, ויקראו שם העצם כל מה שיורה על כל אחד מאלה העצמים הראשונים והשניים. והמדקדקים גם כן קראו שם העצם השם המורה על הסוגים והמינים, כאמרך שׁוֹר וחֲמוֹר, בֶּגֶד, צֶמֶר, והשם המורה על אישי העצמים הרמוז עליהם, ולזה קראום שם העצם ביחוד.

וכבר אמרו שיבדל שם העצם משם התאר בארבעה דברים, וכמו שכתב הא"ע בפ' ואלה שמות (אבן עזרא על שמות ג טו). האחד, כי שם העצם לא יעשה ממנו פעל, כי לא תאמר מאַבְרָהָם – אַבְרַהַמְתָּ, אַבְרַהַמְתִּי, ומנָדִיב שהוא תאר, תאמר "**יְדָבֶנּוּ לִבּוֹ**" (שמות כה ב), "**עַל כָּל הִתְנַדֵּב**" (עזרא א ו), ומחָכָם, תאמר "**חָכַמְתָּ לָךְ**" (משלי ט יב), "**לְמַעַן תֶּחְכַּם**" (משלי יט כ). וסבת זה, כי הפעל לפי מה שנאמר ברשמו מורה על מקרה ועל זמנו, ואי אפשר שיהפך העצם מקרה. אמנם זה ראוי שיובן מן העצמים הראשונים, כי העצמים השניים כבר יעשה מהם פעל, תאמר מחַי – "**וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ**" (דברים ל טז), "**לְמַעַן תִּחְיֶה**" (דברים טז כ). וכל זה כתב החכם ר' יונה (ספר הרקמה שער יד), כי הפעלים יחלקו לנגזרים מן החדושים ולנגזרים מן השמות שאינם חדושים, ירצה מן העצמים השניים, כמו "**בֵּין שׁוּרֹתָם יַצְהִירוּ**" (איוב כד יא), "**לִבַּבְתִּנִי אֲחֹתִי**" (שה"ש ד ט), "**וַתַּחְמָרֶה בַּחֵמָר**" (שמות ב ג), "**וְזִנַּבְתֶּם אוֹתָם**" (יהושע י יט), "**וְזֶה הָאַחֲרוֹן עִצְּמוֹ**" (ירמיהו נ יז), אמנם זה על המעט בכתוב. ולפי ש"**מְאַלְמִים אֲלַמִּים**" (בראשית לז ז) מזה הכת והוא מעטי, לזה כתב הא"ע "**מְאַלְמִים מגזרת אֲלַמִּים**". וכבר נתבארו אלה כלם באופן שלא יקשה מה שהתבאר מהנמנע שוב העצם מקרה, וזה כי הנרצה והמכוון באלו הפעלים הנגזרים משמות העצמים הוא מונח על דרך שאי אפשר שיובנו אם לא בקבלה או מכח הדבור אשר באו בו, כי "**וְדִשְׁנוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ**" (במדבר ד יג) נודע בקבלה שהנרצה בו הסרת הדשן, "**וְעוֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה**" (תהלים כ ד) המובן ממנה מכח הדבור אשר בא בו: הוא יעשה אותה דשן. וכן "**וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ**" (איוב לא יב), "**וְשֹׁרָשְׁךָ מֵאֶרֶץ חַיִּים**" (תהלים נב ז), הרצון בם עקרת השרש, ו"**הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב**" (ישעיהו כז ו), "**וַתִּשְׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ**" (תהלים פ י), הרצון בם עשית השרש. וכן כל מה שבא דומה לזה אפשר שיובן באופנים מתחלפים לפי שהונח על דרך ההרחבה בלשון לא שיגזר הפעל ממנו, כמו שהוא הענין בכל הפעלים הנגזרים מהמקרים, ותמיד הם צריכים בבאור אל פעל אחר, כמו שהוא מבואר בשני אלה הפעלים הנזכרים. וכן "**וַתַּחְמָרֶה בַּחֵמָר**" – כסה

אותה או טח אותה בחמר, וכן "**יַצְהִירוּ**" – יעשו יְצָהָר, וכן "**מְאַלְּמִים**" – עושים אֲלַמּוֹת, וכן בכל מה שידמה לזה. ומפני הספק הנופל בבאור הפעלים האלה, לא הרגיל אותם בשמוש בעל הלשון, ובאו מהם מתי מספר בכתוב.

והדבר השני כי שם העצם לא יתרבה שתאמר מאַבְרָהָם – אַבְרָהָמִים, כמו שתאמר מחָכָם שם התאר – חֲכָמִים. וסבת זה, כי השם המתרבה הוא להיות הרבים ההם משתתפים בענין אשר בעבורו יאמר עליהם השם ההוא, כמו חֲכָמִים שישתתפו בענין אשר נקראו בו חֲכָמִים, והוא החכמה. ואישי העצמים לא ישתתפו בענין אשר בעבורו יונח לכל אחד השם ההוא הפרטי, והוא הענין הפרטי אשר בעבורו יהיה כל אחד מהם איש העצם רמוז אליו ומתחלף בו מזולתו, ולסבה אשר בעבורה יתרבה שם התאר יתרבו ג"כ שמות העצמים השניים.

והדבר השלישי, כי שם העצם לא יסמך. לא תאמר יִצְחָק-הַדּוֹר, יַעֲקֹב-הָעִיר, ומשם התאר תאמר "**נְדִיבֵי עַמִּים**" (תהלים מז י), "**זִקְנֵי הָעִיר**" (דברים כא ג), "**חֲכַם לֵבָב וְאַמִּיץ כֹּחַ**" (איוב ט ד). וסבת זה, כי העצמים הראשונים לא ינשאו על דבר, והם העומדים בעצמם אינם נסמכם אל זולתם, ומפני זה תמנע בהם הסמיכה להורות על הענין הזה. והיו שמות העצמים השניים נסמכים, אמר "**בְּבֶגֶד צֶמֶר אוֹ בְּבֶגֶד פִּשְׁתִּים**" (ויקרא יג מז), מפני שדרכם להיותם נושאים על זולתם.

והדבר הרביעי, ששם העצם לא יהיה מבואר בה"א הדעת, והיא הה"א אשר תבא על השמות להודעה, כאמרך "**הַנָּשֶׂר הַגָּדוֹל**" (יחזקאל יז ג), "**הָעִיר הַהֲלָלָה**" (יחזקאל כו יז), ולא תאמר בשם העצם הָאַבְרָהָם, הַיִּצְחָק. וסבת זה, כי ההודעה אמנם נעשה בענין הבלתי ידוע להודיעו במה שהוא נגלה, כאלו תאמר פלוני הַנָּדִיב או הַלָּבָן וזולת זה. ולפי שהיו עניני העצמים הראשונים ומה שיתעצמו בו האישים הרמוז אליהם נעלם מאד והם בלתי ידועים כי אם מצד מקרים וענינים מה מיוחדים להם, הנה מפני זה לא תעשה בהם הודעה ולא תפול עליהם ה"א הידיעה. והעצמים השניים תבא עליהם ה"א הידיעה להיות הכולל ידוע אלינו יותר מהמיוחד, כמו שיאמר החכם.

הפרק העשירי

במקור והוא הנקרא שם הפעל כפי העיון הדק ואחר שהתבאר המכוון בשמות התארים ושמות הפועלים והפעולים, הנה ראוי שנדבר בחלק השלישי מהשמות, והוא הנקרא 'שם הפעל'. וכבר נפלה מבוכה בהסכמת אנשי הדקדוק על הנקרא בשם הזה, רצוני שם הפעל. כתב החכם ר' יהודה בספר אותיות הסתר והמשך:

"**והמקור הוא שם הפעל, ולמה נקרא 'מקור', שממנו יוצאין כל בניני הפעלים למיניהם עוברים ועתידים**" וכו'. ועוד כתב בספר ההוא בעצמו בשרש ילד: "**והצווי הוֹלֵד, וכן המקור שהוא שם הפעל**". ובמקומות רבים מהספר הנזכר כתב כי המקור שם הפעל. אכן כתב בשרש יתר: "**ושם הפעל עצמו**: "**יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז**" (**בראשית מט ג**), "**מַה יִּתְרוֹן לָאָדָם**" (**קהלת א ג**), **ונאמר בשם הפעל בנין אחר שנהפכה היו"ד לוא"ו**: "**וּמוֹתַר הָאָדָם**" (**קהלת ג יט**)." ובשורש עול כתב: "**ושם הפעל**: "**לֹא תַעֲשׂוּ עָוֶל**" (**ויקרא יט טו**)."[1] והחכם ר' יונה כתב בספרו ברקמה: "**ואם כן המקור שהוא עין המקרה הוא יותר קדמון משתי התכונות הנלקחות ממנו לזמן החולף והעתיד, ר"ל הפעל החולף והעתיד, כי לא יעלה בלב שנאמר אָמַר או יֹאמַר אלא אחר הקדמת אֹמֶר מלעיל** – "**וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקָם לָךְ**" (**איוב כב כח**), **ולא נאמר שָׁמַר או יִשְׁמֹר אלא אחרי שעלה במחשבה שָׁמֶר על משקל אֶרֶץ, או מִשְׁמָר** – "**מִכָּל מִשְׁמָר נְצֹר לִבֶּךָּ**" (**משלי ד כג**), **או שָׁמוּר** – "**כִּי אִם שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן**" (**דברים יא כב**)" ע"כ (הרקמה שער א). הנך רואה כי שני אלה החכמים פעמים יקראו המקור שם הפעל ופעמים יקראו בו עין המקרה. אמנם הא"ע בפירוש הפסוק ובספרי הדקדוק תמיד הוא קורא שם הפעל 'המקור', והטיב במה שעשה והורה על השיגו הדברים כפי אמתתם, כי שם המקרה כשיובט אל עצמותו לבד אין ראוי שיקרא 'שם הפעל' ולא 'מקור', ולא ילקחו ממנו תכונות העובר והעתיד.

ולבאור זה אומר, כי עם שהמקרים הם ענינים לעצמים ולא ימצאו זולתם, הנה השכל אשר מדרכו לפרק המורכבות ולהפשיט חלקיהם ולציירם כפי אמתתם, יצייר המקרה וישכילהו בבחינת עצמותו לבד מופשט מנושאו, עם היותו בלתי מופשט ממנו במציאות, וכמו שיעשה בעצמים עצמם אשר ישכיל צורותיהם מופשטות עם היותן בלתי מופשטות במציאות. ומפני זה יצייר במקרה שני ענינים, כי ישכילהו בעצמותו מצד שהוא עצמות מה, או ישכילהו מצד מציאותו בנושא, רצוני קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה אליו. וענין הפעל הוא קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה אליו, והוא בעצמו ענין ההתפעלות, וההבדל ביניהם בבחינות, כי בבחינת הפועֵל יקרא פֹּעל ובבחינת המתפעל יקרא התפעלות, ויקרא פעל בלשון הענין הזה כשיונח באופן שיודע ממנו זמן מציאותו, עובר היה או עתיד. וכשיובן ממנו הענין הזה,

[1] הערת ויקיעורך: כפל השימוש הזה במונח "שם הפועל" המיוחס כאן ע"י המחבר לר"י ן' חיוג', הוא באמת מעשה ידי המתרגם ר"מ ן' ג'קטילה. חיוג' עצמו משתמש בכל המקומות האלו רק במונח 'מקור'. למשל בציטוט מערך יל"ד כתוב במקור הערבי: "ואלאמר הולד או הוליד וכדלך **אלמצדר**" (= **והצווי הולד או הוליד וכן המקור**. ההדגשה שלי). כמו כן, הציטוט הראשון שמביא המחבר בקטע זה בשם חיוג' הוא למעשה מהוספות המתרגם, כמסומן במהד' לונדון ובמהד' ויקיטקסט המבוססת עליה. לגבי השימוש השני במונח "שם הפועל", גם הוא של המתרגם, ואילו חיוג' עצמו כותב, לדוגמה בציטוט מערך ית"ר: "ואלאסם" (=והשם).

רצוני קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה אליו לבד מזולת שיורה על זמן מוגבל עבר או עתיד, יקרא אז שם הפעל או מקור, עם שהוא בלתי מופשט מהזמן אבל שהוא בלתי ידוע מכח השם. והמשל בזה, כי הלוֹבֶן והשַׁחֲרוּת מקרים מובנים בעצמותם, לא יצויר בהם קבלת העצם אותם, אמנם ההִתְלַבֵּן והִשְׁתַּחֵר אשר הם שמות הפעלים או מקורות, כבר יורו על קבלת העצם המקרים ההם בזולת הגבלת זמן. ומפני שהוא בלתי אפשר שתשיג קבלת העצם המקרה בזמן עבר או עתיד אשר נקרא הפעל בלשון, אם לא אחר שתשיג ותצייר ענין קבלת העצם המקרה לבד, לפי שבחינת הזמן בעבר או בעתיד הוא ענין נוסף על ענין קבלת העצם המקרה, הנה מפני זה נקרא מה שיורה על זה 'מקור' או 'שם הפעל', כי הם שרש והתחלה להבנת הפעל ומציאותו, וכאלו הוא המקור והמעין אשר ישתלחו ממנו הפעלים עוברים או עתידים עם שמות הפועלים והפעולים. ולפי שהיה השם הזה בלתי מורה כי אם על ענין קבלת העצם המקרה והתנועה והדריכה, ולא יובן ממנו אלא הענין הזה לבד, ולא יגביל זמן ולא איכות ולא כמות לעצמים, רצוני העבר והעתיד והזכרות או הנקבות לעצם או מציאותו במעמד או לא מציאותו או הרבוי או האישיות, הנה מפני זה היה שימושו שוה לעבר ולעתיד ולזכר ולנקבה ולאשר במעמד ולאשר איננו וליחיד או יחידה ולרבים או רבות. וכבר היה למקור שם אצל הרומיים מורה על העדר ההגבלה הזאת ממנו. ולפי שהיה מונח הששה בניני הפעלים אשר עליהם נבנה הלשון העברי מתחלף בהם ומובנם גם כן מתחלף וכמו שיבא הנה, מפני זה היו גם כן המקורות מתחלפים בבנינים, והיה המקור לבנין פָּעַל על דרך משל מתחלף למקור אשר לבנין נִפְעַל וכן בשאר.

ודע כי מיני הפעלים מתחלפים כפי התחלף סוגי המקרים, וכבר ידעת כי חכמי המחקר הניחום תשעה. ולזה יהיו הפעלים קצתם ממקרי ה'כמה' והתנועה אליו, כמו "**טָרֵם יִצְמָח**" (בראשית ב ה), "**וַיִּגְדַּל הָאִישׁ**" (בראשית כו יג), "**קָטֹנְתִּי מִכֹּל**" (בראשית לב יא), "**וְאִם יִמְעַט הַבַּיִת**" (שמות יב ד). וקצתם ממקרי האיכות: "**אָדְמוּ עֶצֶם**" (איכה ד ז), "**מָתְקוּ לוֹ**" (איוב כא לג), "**יִגְבַּר אִישׁ**" (ש"א ב ט), "**וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשָׁעַ**" (שמות יז יג), "**וַיֶּחְכַּם מִכָּל הָאָדָם**" (מ"א ה יא), "**וְתָאַר הַגְּבוּל**" (יהושע טו ט). וקצתם ממקרה המצב: "**וַיִּשְׁבְּתֶם לָבֶטַח**" (ויקרא כה יט), "**עָמַדְתִּי בָהָר**" (דברים י י), "**וְקַמְתִּי עַל בֵּית**" (עמוס ז ט). וקצתם ממקרה ה'אנה': "**וַיַּעַל מֹשֶׁה**" (שמות יט כ), "**וַיֵּרֶד יְהוּדָה**" (בראשית לח א), וכן לכל המקרים. ועליך ליחס כל פעל למקרה אשר ילקח ממנו. והנה בקצת אלה המקרים הוא נקל להשיג ההבדל אשר בין שם המקרה ושם הפעל על הדרך שהתבאר, והם המקרים אשר ילקחו על דרך משל ממקרה האיכות, כמו המראים והטעמים והריחות.

וזה אמנם לפי שלא ילקח העצם ברשמם, כמו שיאמר בלובן דרך משל שהוא מראה מפריד הראות ובשחרות ההפך, אבל בקצת המקרים, והם אשר ילקח העצם ברשמם כמקרה המצב וה'מתי' אשר הם יחס העצם אל המקום והזמן, הנה הבנת ההבדל אשר בין שם המקרה ושם הפעל קשה, וכמעט שציורה נמנע להלקח העצם ברשם המקרה, וכי עצמות המקרה לא יובדל בשכל מקבלת העצם אותו. אמנם לא מפני זה נמנע בלשון מהשתמש בשניהם, ונאמר מַעֲמָד ועֲמוֹד, מוֹשַׁב ושֶׁבֶת, תְּקוּמָה וקוּם ומה שידמה לזה, והיה זה כן מפני ההבדל אשר ביניהם בבחינה. ולקצור השגת זה בקצת הפעלים הניח הכתוב בקצתם שם המקרה מקום המקור ולא נמצא מהם מקור. ולזה כתב החכם ר' יהודה יָתֵר שם הפעל כמו שנאמר, כי לא נמצא ממנו בכתוב המקור אשר הוא שם הפעל באמת מהבנין הקל. ואולי לקצור השגת ההבדל ביניהם קרא ר' יונה שם המקרה 'שם הפעל' בפעל **אמר** ו**שמר** כמו שכתב וכן בכל מה שידמה להם (הרקמה שער א), כי רחוק הוא שנאמר שנעלם מהם ההבדל בין שם המקרה ושם הפעל עם שלמותם בחכמת הלשון. וכבר ראיתי לחכם ר' יונה שקרא המקורות 'הסבובים', וזה בספר ההשגה בשרש **קבב** ובזולתו, אמר שם: "**ותוספת הנו"ן על הסבובים שהם מקום הפעלים**, **כמו** "**בְּאָבְדַן מוֹלַדְתִּי**" (**אסתר ח ו**), **ונוספה עוד נו"ן על הסבובים**: "**לְתִתֵּן שָׁם אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ**" (**מ"א ו יט**)." ואמנם קרא אותו 'סבוב', כי כמו שהתנועה הסבובית קודמת על שאר התנועות וסבה להן, כן המקור קודם על הפעלים וסבה להם על הדרך שהתבאר; או להיותו סובב בשמוש הלשון על היחיד והרבים ועל היחידה והרבות ועל הנמצא והנמצאים ועל שאינו נמצא ושאינם נמצאים ועל העוברים והעתידים; או להיותו סובב על הפעלים, פעמים יבא לפניהם בשמוש פעמים אחריהם: "**הָלוֹךְ הָלַכְתָּ**" (בראשית לא ל), "**הֵאָכֹל יֵאָכֵל**" (ויקרא ז יח) "**וּבָא בוֹא וְשָׁטַף**" (דניאל יא י), "**בֵּרַכְתָּ בָרֵךְ**" (במדבר כג יא) ורבים כהם. והנה בהנחתו השם הזה למקור הורה על השיגו אמתתו וכי לא נעלם ממנו סודו. וכתב גם כן בהשגה: "**ולא יעלה הסבוב למעלת הפעל**, **והפעל נלקח ממנו**, **והיה הסבוב שם הפעל**, **כי לא יאמר הֻכָּה אלא אם היה הַהֻכּוֹת סבוב**, **ולא יאמר הָרֹג אלא אם כן היה שם הָרוֹג סבוב**". וכבר הורה בקצת על כל מה שנאמר. ואפלא מהמדקדק ר' שמואל בן באן בנשת שכתב זה לשונו: "**ואמר לך בכלל מה הוא שם הפעל**, **דע כי כל שם שאינו מורה על עצם אלא על מקרה הוא שם הפעל**, **כי לא חדש אלא מפני שקרה המקרה ההוא לדבר מן הדברים באחד מהזמנים**" ע"כ, יראה מזה כי לא עמד על אמתת המקור כפי מה שהונח. הנה זה הוא מה שראוי שיאמר בנתינת סבת הנחת זה השם לשם הפעל, רצוני ה'מקור', כשיובנו הענינים כפי אמתתם.

ואשר אמרו אותו המדקדקים החדשים בסבת זה הוא דבר אשר אין לו שחר, וגם הורו שלא השיגו אמתתו ונתנו סבה מה שלא הבינו. וזה שהם כבר אמרו שנקרא כן לפי שענינו מחשבה והוא מקור המעשה, וזה שקר כי אין ענין שם הפעל מחשבה, אבל ענינו מה שיורה עליו לפי גזרתו. ואם רצה בזה לפי שהפועֵל חושב ראשונה לפעוֹל קודם שיפעל ומפני זה נקרא מקור, הנה לפי הסבה הזאת ראוי שיהיו כל העתידים מקורות, כי הפועל קודם שיפעל חושב שיפעל, אם כן יהיה יִפְעַל מקור וכן כלם. וגם במה שאמרו שנקרא כן להיותו מקור הפעולה בהמצאו במקום עבר ועתיד ופועל ופעול וצווי, הנה עשה מהעלול עלה, כי לפי שהוא מקור נמצא עם אלה כלם, לא לפי שנמצא עם אלה הוא מקור.

והנה המקור מצד שזה ענינו כבר יבא בכתוב במקום הצווי: "**זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת**" (שמות כ ח), "**שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב**" (דברים טז א), "**עֲמֹד פֶּתַח הָאֹהֶל**" (שופטים ד כ). ובמקום החולף: "**לְמַן הַיּוֹם הַוָּסָדָה**" (שמות ט יח), "**אוֹ הִשְׁבַע שְׁבֻעָה**" (במדבר ל ג), "**וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ**" (שמות ח יא), "**נִקְהֲלוּ וְעָמֹד עַל נַפְשָׁם**" (אסתר ט טז). ובמקום העתיד: "**הַקְרֵב אֹתָהּ בְּנֵי אַהֲרֹן**" (ויקרא ו ז). ויבא במקום הפועל: "**וְהַחַיּוֹת רָצוֹא וָש�ُוב**" (יחזקאל א יד), ר"ל רָצוֹת וְשָׁבוֹת, "**הָלוֹךְ וְחָסוֹר**" (בראשית ח ה) ר"ל הוֹלְכוֹת וְחוֹסְרוֹת. ובא מקום הפעול: "**יָשׁוּב עָמוֹ הֶלֶם**" (תהלים עג י), "**לִבְזֹה נֶפֶשׁ**" (ישעיהו מט ז). ובמקום הנִפְעַל: "**גָּדוֹל וְהַפְלֵא**" (דה"ב ב ח), ר"ל נִפְלָא.

הפרק האחד עשר

באמתת הפעל והוא החלק השני מחלקי הלשון כבר היטיבו קצת המדקדקים ברשם הפעל, כשאמרו בו שהוא המורה על חדוש העצם למקרה, ועל זמנו עובר הוה או עתיד. וזה כי הפעל בשכבר יכלול העצם וחדושו למקרה בזמן עבר או עתיד, הנה כבר יכלול שלשה ענינים – העצם והמקרה והזמן. ומפני שהיה הפעל זה ענינו, היה מחכמת בעל הלשון העברי כששם שרשי הפעלים כלם או רובם שלש אותיות, להורות על השלוש הנזכר, והיו שתי תנועות עם נח אחד, לקיום העצם והמקרה ולחולשת מציאות הזמן, ורצוני בנח – התנועה הרפה אשר תעשה האות השלישית השרשית בקצת הפעלים או נחותהּ בקצתם, לא הנח אשר יניחוהו המדקדקים אחר האות הראשונה, כי הנח ההוא לא בא שם להכרח הפעל, אבל ליפות ולהדר הקריאה. או אולי הנח ההוא להורות על החדוש, אבל לפי שחדוש המקרה אינו ענין זולתיי למקרה בחלק הגדול מהפועלים לא עשה ממנו רושם מוחש.

וכבר היטיבו ברשמו יותר מבעלי ההגיון, וזה שהם כבר אמרו ברשם הפעל שהוא מורה על ענין ועל זמן זה הענין. ואתה רואה כי הפעל יורה על חדוש העצם למקרה והם 'ענינים', לא 'ענין', וגם שהקוֹדֵם הוא תואר לעצם או למקרה נמצא בזמן עבר, והמְתְאַחֵר תואר לעצם או למקרה נמצא בזמן עתיד, וכן רִאשׁוֹן ואַחֲרוֹן, הנה שכל אחד מהם יורה על ענין ועל זמנו, ואין אחד מהם פעל לפי האמת. ואם רצו ב'ענין' – המקרה, ולא יקשה להם זה כשיאמרו הקוֹדֵם והמְתְאַחֵר בעצם, הנה מה יאמרו בשיאמר על המקרה, וגם שאין המלט שלא יורה על חדוש העצם למקרה כמו שיאמרו המדקדקים. ואם יאמר אומר שהָיָה ויִהְיֶה ונִמְצָא ויִמָּצֵא הם פעלים ולא יורו כי אם על מציאות העצמות עצם היה או מקרה וזמנו, והמדקדק יאמר בתשובת זה כי הָיָה ונִמְצָא כשיֵאמרו על העצם, הורה על ההֶוְיות והמציאות לעצם בזמן עבר, ויִהְיֶה ויִמָּצֵא על ההיות והמציאות לעצם בזמן עתיד, הנה שההיות והמציאות יעמדו בשני אלה הפעלים מעמד המקרה. או אולי שהם מקרה כדעת קצת, וכשיֵאמרו על המקרה כבר יורו גם על העצם להמנע מציאות מקרה בזולת עצם.

אמנם ראוי שיובן מה שיאמרו המדקדקים שהפעל הוא מה שיורה על חדוש העצם למקרה, שהם רצו בו בין שיהיה העצם הוא הפועֵל למקרה ההוא או המתפעל ממנו, שאם לא כן לא יכללו ברשמם הפעלים המורים על הפעולים, כהוּפְעַל ופוּעַל. ולכן אומר שיהיה יותר טוב שיֵאמר ברשם הפעל שהוא המורה על מציאות המקרה בעצם בזמן מוגבל, ויהיה הענין יותר מבואר להיותו כולל לכל הפעלים.

ואחר שהתבארה אמתת הפעל, הנה ראוי שנטפל לחלוקתו אל מיניו על הדרך שהניחום הראשונים, והיא החלוקה המחויבת כפי טבע הפעל. ואומר כי הם, לפי מה שמצאו משמוש הלשון בספרי הקדש, חלקו הפעל אל ששה מינים, קראו לכל אחד מהם בשם מיוחד. והראשון ממנו, מה שיבא שמושו על דמיון אָכַל, שָׁמַר; והשני, מה שיבא שמושו על דמיון נִשְׁמַר, נֶאֱחַז; והשלישי, מה שיבא שמושו על דמיון הִקְרִיב, הִגְדִּיל; והרביעי, מה שיבא שמושו על דמיון אִזֵּן וחִקֵּר (קהלת יב ט); והחמישי, מה שיבא שמושו על דמיון סוֹעֵר, כּוֹנֵן; והששי, מה שיבא שמושו על דמיון הִתְגַּדֵּל והִתְקַדֵּשׁ.

והניחו לכלם שמות נגזרים מ**פעל**. הראשון פָּעַל קל, השני נִפְעַל, השלישי פֻּעַל, הרביעי הִפְעִיל, החמישי פּוֹעֵל, הששי הִתְפַּעֵל. ואמנם הניחו השמות מגזרת **פעל**, לפי שהמקרים כלם אשר יורו עליהם הפעלים הם פְּעֻלּוֹת או הִפָּעֲלִיּוֹת, ולזה הניחו להם שם מהגזרה הזאת. וקראו האותיות השרשיות בכל הפעלים על שם הגזרה הזאת, והמשל כי הם יקראו השי"ן בשָׁמַר 'פ"א הפעל' לפי שיַחֶסְהּ משָׁמַר יחס הפ"א מפָּעַל, וקראו המ"ם

'עי"ן הפעל' לפי שמדרגתה משָׁמַר מדרגת העי"ן מפָּעַל, וקראו הרי"ש 'למ"ד הפעל' לפי שמדרגתה משָׁמַר מדרגת הלמ"ד מפָּעַל. וזה הנהיגו בכל הפעלים הנמצאים בכתוב במה שירצו לבארו מהם בדקדוק. אמנם ענין השרשיות תדעהו במה שאחר. וקראו לכל מין מאלה הששה מינים 'בנין', לפי שעליו ובדמיונו יבנה על דרך משל כל מה שיבא בשמוש הלשון מאיזו גזרה שתהיה על דמיונו מהעוברים והעתידים והפועל והפעול והזכרים והנקבות בפרטיות והרבוי. ולזה יקראו להם 'בנינים', ויֵאמר 'בנין פָּעַל קל' ו'בנין נִפְעַל' וכן לכלם.

ודע כי מה שיבא מהפעלים אשר יֵאמרו מהמתפעלים, קראו להם הראשונים 'שלא הוזכר שם פועליהם'. לפי שכאשר יבאו בכתוב לא יזכר שָׁם שֵׁם הפועֵל וכמו שיבא (לקמן פרק כב), והניחום חלק מהששה הנזכרים. ומסגלתם שתבא האות הראשונה בשורק או חולם או חטף, להתחלפם קצתם בקצתם. וכן כתב ר' יהודה בספר ההשגה (צ"ל: בספר אותיות הסתר) בשער אשר לפני הפעלים שפ"איהם יו"ד זה לשונו: "**וכן כל פעל שלא הוזכר שם פועלו, ראשית אותיותיו לעולם מונע בשורק או בקמץ חטף או בחולם**: "**הֵשְׁכַּב בְּתוֹךְ עֲרֵלִים**" (**יחזקאל לב לב**), "**שֵׁדַּד מוֹאָב**" (**ירמיהו מח טו**), "**הָכְרַת מְנָחָה**" (**יואל א ט**), "**שָׁדְדָה נִינְוֵה**" (**נחום ג ז**), "**גֹּרְשׁוּ מִמְצְרַיִם**" (**שמות יב לט**), "**וַיְגָאֲלוּ מִן הַכְּהֻנָּה**" (**עזרא ב סב**) – **לא הזכיר המשכיב והשודד והמכרית והמגרש והמגאל בכל אלה**" ע"כ. ודעתו כי השורק יורה על זה ביחוד, והחולם והחטף להשתנותם אליו. כי הוא כתב בשרש **יתר**: "**אך "פַּחֲז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר**" (**בראשית מט ד**) **הוא פעל שלא הוזכר שם פועלו, אע"פ שהוא בחולם ואינו בשורק כמו "אַךְ אֶל שְׁאוֹל תּוּרָד**" (**ישעיהו יד טו**), **לפי שהחולם והשורק שוין בכמה מקומות**". ואשר הניחום חלק מהששה הנזכרים, כי הם הניחו הוּפְעַל שלא הוזכר שם פועלו להִפְעִיל, ופוּעַל שלא הוזכר שם פועלו לפִּעֵל, והוּתְפַּעֵל להִתְפַּעֵל. וכן כל מה שיבא שלא הוזכר שם פועלו ייחסוהו לפעל הראוי לו, ולא עשו מהם מינים כלל לפעלים בפני עצמם.

ולזה מי ששם אותם שמונה כבר טעה בזאת המלאכה טעות עצמי, וזה כי אלה הפעלים שלא הוזכר שם פועליהם אין ראוי שיתוארו בשם זה ושיהיו חלק בפני עצמם, כי לא ימצא בהם הפֹּעֵל ולא הצווי. וכבר השיגו בזה החכם המדקדק המעולה ר' שמואל בן בנשת ז"ל, וגם אמר כי אם בא למנות הפעלים שלא הוזכרו פועליהם כל אחד בנין בפני עצמו, היו יותר משמונה שהניח הוא, כי "**הַכֵּבֵס אֶת הַנֶּגַע**" (ויקרא יג נה) ו"**אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטְמָאָה**" (דברים כד ד) הם שלא נזכר שם פועליהם מבנין הִתְפַּעֵל, ו"**הָתְפָּקְדוּ בְּתוֹכָם**" (במדבר א מז) ו"**נִגְאֲלוּ בַדָּם**" (ישעיהו נט ג) ו"**נוּלְדוּ לְהָרָפָא**" (דה"א כ ח)

הם שלא הוזכר פועליהם מבנין נִפְעַל לדעת החכמים ר' יונה (הרקמה שער יד) וא"ע ז"ל (צחות שער המורכבים). וההרכבה שהניח ב"**הֲכַבֵּס**" ו"**הֲטַמָּאָה**" הוא דעתו באין משען ומשענה ולא אחד מן הראשונים שאמר בה, וגם כי הוא מניח "**בְּאֵין תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִי**" (משלי ח כד), "**וְלִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתָּ**" (איוב טו ז), שלא הוזכר פועליהם מבנין פִּעֵל הדגוש, ויהיו לפי זה לבנין פִּעֵל הדגוש שני פעלים שלא הוזכר פועליהם, אם כן לא יוכל להמלט שלא יהיו תשעה. זה מה שהגיה עליו החכם הנזכר. אמנם בהרכבה אני אומר שנסמך על מה שכתב החכם רבי יהודה (ספר אותיות הנוח) בשרש **ילד**: ""**הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן**" (**בראשית טז יא**) **בנין נתערב להבנות על שני בנינים מן יוֹלֶדֶת וְיָלַדְתְּ, לפי שיאות בלשונם להרכיב מלה משני מלים, וכמוהו "מְשֻׁתָּחֲוִיתֶם**" (**יחזקאל ח טז**) **שנבנה מן מְשֻׁתָּחֲוִים והִשְׁתַּחֲוִיתֶם**". אמנם אין לו המלט ממה שתפסו בזולת זה. וכל זה קרה לו למיעוט הבנתו יסודות הדקדוק ושרשי הלשון.

ולא תמצא אחד מהראשונים שאמר היות בניני הפעלים שמנה, לא ראש המדקדקים ר' יהודה ולא החכם ר' יונה וזולתם מן הראשונים. ור' יונה בשערו הכולל בשמוש (הרקמה שער יד) לא עשה שרש והתחלה לשמוש כי אם אלה הששה בנינים שהוזכרו עם שלא זכר בהם מספר, וכן ר' יהודה בכל ספריו. וכבר אמר הא"ע בספר המאזנים שלו בדקדוק בפירוש שהבנינים ששה וזה לשונו: "**והבנינים והם ששה**, [**האחד**] **על משקל פָּעַל כמו שָׁמַר, בָּחַר, והשני על משקל הִפְעִיל כמו הִשְׁלִיךְ, "הִפִּיל פּוּר**" (**אסתר ג ז**), **והשלישי על משקל פִּעֵל בחירק תחת הפ"א ובדגשות בעי"ן הפעל, כמו "אִזֵּן וְחִקֵּר**" ו"**תִּקֵּן**" (**קהלת יב ט**), **והרביעי על משקל פּוֹעֵל כמו שׁפֵט - "לְמִשְׁפְּטִי אֶתְחַנָּן**" (**איוב ט טו**), **והחמישי על משקל נִפְעַל כמו "נִשְׁאַל נִשְׁאַל דָּוִד**" (**ש"א כ כח**), **והששי על משקל הִתְפַּעֵל כמו "וְהִתְגַּדְּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי**" (**יחזקאל לח כג**)." וכבר חלק החכם ר' יהודה (ספר אותיות הנח) אלה הבנינים מצד קריאת השם לקל ולכבד, וקרא מה שהוא על דמיון שָׁמַר - 'פעל קל', ומה שהוא על דמיון האחרים כלם - 'פעל כבד'. ואמנם קרא הראשון 'פעל קל', למה שהנח הנעלם בין פ"א הפעל ועי"ן הפעל יפול בעתידים, תאמר מן שָׁמַר - אֶשְׁמוֹר, יִשְׁמוֹר, וכן כולם בחסרון הנח ההוא, וגם שהפועלים והפעולים יבאו בו בלא תוספת מ"ם. אמר בספר אותיות הסתר: "**וחלקתי הפעלים לשני חלקים - פעל קל ופעל כבד, וקראתי הקל הבא על משקל פָּעַלְתִּי שהוא קל מכל הבנינים. ומטעם זה אמרתי כי פָּעַלְתִּי קל מכלם, בעבור כי הנח נסתר בין הפ"א הקמוצה והעי"ן שהוא אל"ף נסתרת בלשון יפול מן המדבר כשתאמר ממנו פעל עתיד, ותשוב הפ"א הקמוצה בשבא נחה ותאמר אֶפְעוֹל, יִפְעוֹל, וכשתגזור ממנו פּוֹעֵל או פּעוּל לא תוסיף מ"ם בתחלתו כדרך שתוסיף בנגזר**

מן הפעל הכבד, כשתאמר מן הִשְׁלִיךְ שם הפועל מַשְׁלִיךְ ושם הפעול מֻשְׁלָךְ, ומן דִּבֵּר הכבד – שם פועל מְדַבֵּר ושם פעול מְדֻבָּר, אך תאמר מן פעל הקל פּוֹעֵל כמו "שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל" (תהלים קכא ד) והפעול כמו "שָׁמוּר לָךְ" (ש"א ט כד). וכן קראתי שם הִפְעַלְתִּי 'כבד' מפני הה"א הנוספת בתחלתו, ושגזרתו פּוֹעֵל ופעוּל בתוספת מ"ם כמו שכתבנו. וגם קראתי שם פִּעַלְתִּי כמו דִּבַּרְתִּי ושִׁבַּרְתִּי, ופּוֹעַלְתִּי כמו "וְאֶת הַנְּעָרִים יוֹדַעְתִּי" (ש"א כא ג) וזולתם ממה שלא יצא על משקל פָּעַלְתִּי כבדים, בעבור כי הנח הנסתר אשר בין הפ"א והעי"ן בפעל העובר קיים בפעל העתיד, או שתהיה העי"ן דגושה בו."

ובמכלול כתב ר' דוד קמחי על זה וזה לשונו: "**הטור האחד הוא בנין הקל, והוא יסוד כל הפעלים, ונקרא כן כי לא נוסף בו אות על האותיות היסודיות כי אם לשמש לצורך בנינו לנמצא ולנסתר ולמדבר בעדו ולנקבה ולרבים ולרבות. והאות המשמשת אינה תוספת אחר שהיא לצורך השמוש ולהורות על הנדבר, אבל הה"א והמ"ם הנוספות בבנין הִפְעִיל וכן בשאר הבנינים ההיא תקרא נוספת, כי אינם מורות על הנדבר ואינם משמשות רק להכרת הבנין**" ע"כ (מכלול ב ע"א). וכמה כלל מן הטעות במאמרו זה. ראשונה, אמרו כי זה הבנין הוא יסוד כל הבנינים, ואין ענין לו, כי על אי זה דרך יהיה זה הבנין יסוד לאחרים, ואין אחד מאלה הבנינים יסוד לחברו ולא שורש ולא התחלה אשר בעבור זה יקראוהו יסוד, ולא אחד מן הראשונים והאחרונים זולתו אמר כזה. שנית, אמר כי נקרא 'קל' כי לא נוסף בו אות וכו', והפלא ממנו כי אחר שהמניח לשם הזה נתן סבתו כמו שנאמר, איך בא הוא עתה לתת סבה שלא כיון בה מניחו גם כשתהיה סבה אמתית, אין זה אלא כאלו תאמר כי קראה לאה שם בנה יִשָּׂשכָר כי שכר שכרה יעקב בדודאי בנה. ושאמר כי האותיות הנוספות בבנין פָּעַל על האותיות היסודיות הם לצורך בנינו הוא שקר, כי האותיות ההן בעצמן נוספות בכל הבנינים, והם על דרך משל בעוברים הו"י מנ"ת, והתוספת הזאת בהם אינה לצורך הבנין אבל להורות על הנסתרת והנסתרים והנסתרות והמדבר בעדו והמדברת בעדה וכן לשאר השמושים, וזה ענין משתתף לכל הבנינים. ואחר שאמר שהה"א והמ"ם בבנין הִפְעִיל וזולתו משמשות להכרת הבנין, הנה הם אם כן משמשות לצורך הבנין, הנה אם כן לפי דרכו אין ראוי להם להקרא בשם 'כבדים' בעבור זה. והנה במקום אחר (שם ב ע"ב) אמר כי נקרא 'קל' לקלותו שאין בו דגש, יראה מדבריו כי הדגש יתן כבדות בדבור, ולא זכר מה שיאמרו בו המדקדקים תמיד: 'והדגש לתפארת הקריאה', והאמת כן הוא כי הדגש יתן חוזק לקריאה, ולוּ תדבר בפעלים הדגושים בלא דגש תרגיש הכבדות שישיגם, והוא חלוף מה שחשב.

ואחר שהתבארה חלוקת הראשונים לפעלים ומספרם כפי מה שהניחו, והונח שהחלוקה הזאת לפעלים טבעית, הנה ראוי שנדבר בסבת זה, וגם כי בו יתבאר שלמות הלשון העברי והסכמתו לטבע הנמצא. ולכן אומר, כי לפי מה שהונח מהפֹּעל הנה הוא מורה על מציאות המקרה בעצם וזמנו, והיה פֹּעל העצם למקרה, לא ימלט בטבע אם שיפעלהו ויחדשהו העצם בזולתו או שיפעלהו בעצמו. ואשר יפעלהו בזולתו לא ימלט גם כן אם שיפעלהו בלא אמצעי על שיהיה הוא הסבה הקרובה למקרה ההוא או שיפעלהו באמצעי. ולזה הסכים בעל הלשון העברי להניח קצת פעלים מורים על שהפועֵל פועֵל המקרה ההוא בזולתו בזולת אמצעי, וקצת פעלים מורים על שהוא סבת הפעולה ההיא ושהפעלה היא באמצעי, וקצתם מורים אל שהפועֵל פועֵל בעצמו המקרה ההוא, והניח לכל אחד מאלה החלקים שני בנינים. וזה שהוא הניח הפָּעַל קל והפִּעֵל הדגוש לחלק הראשון, רצוני לאשר הפועֵל פועֵל המקרה ההוא בזולתו בדרך הסבה הקרובה בזולת אמצעי, והנִּפְעַל והתְּפַּעֵל לאשר הפועֵל פועֵל המקרה בעצמו, והתְּפְעִיל והפּוֹעֵל לאשר הפועֵל פועֵל המקרה על דרך הסבה הפועלת השנית או השלישית.

וכל זוג מאלה הפעלים שם ברוב משתוה בשמוש. כי הפָּעַל קל והפִּעֵל הדגוש משתוים בשמוש, כי בָּחַר, שָׁמַר, הָרַג, עָזַב, גָּנַב, עָשַׁק, גָּזַל, אָסַר, נָשַׁק, מהפעל הקל, ודִּבֵּר, שִׁבֵּר, אִזֵּן, חִקֵּר, קִטֵּר, זִמֵּר, הִלֵּל, חִלֵּל, פִּזֵּר, יִסֵּד, מפִּעֵל הדגוש – שמושם שוה, כי כלם מורים על שהפועל פועל בזולתו בזולת אמצעי. וכן הנִּפְעַל והתְּפַּעֵל שמושם שוה, כי שניהם מורים על שהפועל פועל בעצמו, כי אין הבדל מזה הצד בלשון בין "**וְנִקְדַּשְׁתִּי בְתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**" (ויקרא כב לב) ובין "**וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי**" (יחזקאל לח כג), ובין "**בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע**" (במדבר יב ו) ל"**אַל תִּוָּדְעִי לָאִישׁ**" (רות ג ג), ובין "**נִתְרָאֶה פָּנִים**" (מ"ב יד ח) לנֵרָאֶה פָּנִים אם תרצה לדבר בזה, ובין "**וְיִשְׁתַּמֵּר חֻקּוֹת עָמְרִי**" (מיכה ו טז) לוְיִשָּׁמֵר אם תדבר כן, ובין "**וְנִבְרְכוּ בְךָ**" (בראשית יב ג) או "**וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ**" (בראשית כב יח). לא כמו שחשב ר' דוד קמחי שאמר (מכלול כג ע"ב) כי "**וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ**" שהם יסבבו הברכה על עצמם בתפלה שיאמרו 'האל יברכנו כמו שבירך זרע אברהם', ופירש "**וְנִבְרְכוּ בְךָ**" שהשם יברכם בזכותו לא מסבתם. ולא ידעתי מאין הוציא ההבדל הזה. והנה לפי דבריו נתמעטה לאברהם הברכה בזכות העקידה, כי "**וְנִבְרְכוּ**" נאמר לו קודם העקדה, וברכת "**וְהִתְבָּרְכוּ**" נאמרה לו בעקדה. ואלו אמר בחלוף זה לא השיגהו הספק הזה. אבל אין ספק שדבריו בטלים, ואין הבדל בין "**וְנִבְרְכוּ**" ל"**וְהִתְבָּרְכוּ**", כי שמוש הנִּפְעַל והתְּפַּעֵל שוין מזה הצד כמו שהודעתיך במשלים. הלא תראה הכתוב אומר "**אַל תִּטַּמְּאוּ בְּכָל אֵלֶּה כִּי בְכָל אֵלֶּה נִטְמְאוּ הַגּוֹיִם**" (ויקרא יח כד), ולו היה השמוש מתחלף,

היה לו לכתוב הכל או נִפְעַל או הִתְפַּעֵל. ותמיד אונקלוס השלם בלשון העברי והארמי וכמו שכתב הרב (מו"נ א כז), יתרגם הנִפְעַל בהִתְפַּעֵל, וכן יונתן, יורה זה על ששמושם שוה מזה הצד. וכשאבאר אחר זה אמתת שמוש שני הפעלים האלה ואביא המופת עליו, יתבאר לך באין ספק טעותו, וששמוש הנִפְעַל וההִתְפַּעֵל שוה בלשון העברי מזה הצד. וכן בנין הִפְעִיל ובנין פּוֹעֵל שוים בשמוש הלשון, כי אין הבדל בין "**וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים**" (שמות יח טז) ובין "**וְאֶת הַנְּעָרִים יוֹדַעְתִּי**" (ש"א כא ג), כי הוא כמו הוֹדַעְתִּי, ובין "**כּוֹנֵן לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹ**" (תהלים ט ח), ל"**הֵכִין לְבוֹ**" (תהלים עח ח), ובין "**מְשֻׁבֵּב נְתִיבוֹת**" (ישעיהו נח יב) ל"**מֵשִׁיב דָּבָר**" (יחזקאל ט יא).

אבל מה שהונח משמוש אלה הפעלים צריך ביאור ומופת. והנה מה שנאמר מבנין הקל ופִּעֵל הדגוש הוא כמפורסם אצל כל בעלי הלשון, ושפעלת הפועֵל הוא בזולתו בשניהם, וזה במקרים אשר אפשר בם זה, רצוני שיבאו מהפועל אל זולתו, כמו שהוא מבואר במשלים שהבאתי על זה משניהם. אבל יש שם קצת מקרים שאי אפשר שיצויר בם זה, והם על דרך משל כל התנועות ומקרה המצב, כמו קָרֵב ונִגַּשׁ, הָלַךְ, רָץ, סָבַב, יָשַׁב, עָמַד, רָכַב, קָם, עָלָה, יָרַד וזולתם הדומים להם בענין זה. ויקראו הפעלים האלה המדקדקים 'בודדים' וזולתם 'מתעברים', והמכוון בשמות האלה מובן. וכבר הבדיל בין שני אלה, רצוני הפִּעֵל קל והפִּעֵל הדגוש, בשייחד הקל לכל מיני אלה הפעלים, ולא ימצא מהם בכתוב לבנין פִּעֵל הדגוש כי אם מעטים מאד, והם "**פִּתַּח הַסַּמְדָּר**" (שה"ש ז יג), "**וּפִתְּחוּ שְׁעָרַיִךְ**" (ישעיהו ס יא), "**לֹא פִתְּחָה אָזְנֶךָ**" (ישעיהו מח ח), "**וּשְׁעָרֵךְ צַמֵּחַ**" (יחזקאל טז ז), "**כִּי רִוְּתָה בַשָּׁמַיִם**" (ישעיהו לד ה) וכמעט אין עוד. וכבר חשבו קצת המדקדקים שיהיו "**פִּתַּח**" ו"**פִּתְּחוּ**" ו"**פִּתְּחָה**" משלא הוזכר שם פועלו, בשיהיה החירק בשלשתם מקום השורק, וזה כי חשבו המנע ההתבודדות בזה הבנין, ושיהיה זה ההבדל אשר בינו ובין הקל. וכבר ימצא לזה הבנין על המעט שמוש בנין הִפְעִיל, וזה כאשר תהיה הגזרה משותפת לו ולקל, כמו "**וּמִכְתָּבִים עָמַל כָּתֵבוּ**" (ישעיהו י א), "**יִדַּעְתָּ הַשַּׁחַר מְקֹמוֹ**" (איוב לח יב), לפי שהקל נמצא בשתי אלה הגזרות מתעבר, ולזה יהיה "**יִדַּעְתָּ**" כמו הוֹדַעְתָּ ו"**כָּתֵבוּ**" כמו הִכְתִּיבוּ. אבל זה מעטי.

אמנם בנין הִפְעִיל ופוֹעֵל, הענין בם נראה ששמושם אמנם הוא על דרך הסבה, לא שיהיו הם מורים על פִּעֵל המקרה אשר יורו עליו. ולביאור זה נצטרך להקדמה, והוא שתדע כי בנין הִפְעִיל נמצא בכתוב על ארבעה דרכים, אם שתהיה הגזרה משותפת לו ולקל וזה על שני דרכים, אם שיהיה הקל בגזרה זו יוצא או שיהיה בה בודד, ואם שתהיה הגזרה

מיוחדת להִפָּעֵיל לבד ולא ימצא ממנה הקל וזה על שני דרכים גם כן, כי היא אם שיהיה בה הִפְעִיל יוצא ואם שיהיה בה הִפָּעֵיל יראה ממנו שיהיה בודד, וזה מעטי.

אמנם החלק הראשון, והוא שתהיה הגזרה משותפת והקל בה יוצא, הוא כמו הִלְבִּישׁ, הִנְעִיל, הִטְמִין, הֵנִיק, הִמְצִיא, הִשִּׁיא, הִפְקִיד, הֶעֱבִיד, הֶעְמִיס וזולתם. והחלק השני, והוא שתהיה הגזרה משותפת והקל בה בודד, כמו הֶאֱבִיד, הִכְשִׁיל, הִבְטִיחַ, הִגְבִּיהַּ, הִדְבִּיק, הֶחְפִּיר, הוֹרִיד, הֵנִיס, הִצְדִּיק, הִקְרִיב, הֶעֱבִיר, כי באלה כלם והדומים להם הקל בהם בודד. ובחלק הראשון מהמקרים והדומים להם פועל המקרה בראשונה הוא הקל, ובשנית הוא בנין הִפְעִיל, ויאמר פועל על דרך הסבה הרחוקה. וזה כי פועֵל הִלְבִּישָׁה והִנְעִילָה והִטְמִינָה והִינִיקָה והִמְצִיאָה מהחלק הראשון הוא הלוֹבֵשׁ והנוֹעֵל והטוֹמֵן והיוֹנֵק והמוֹצֵא. והמַלְבִּישׁ והמַנְעִיל והמַטְמִין והמֵנִיק והמַמְצִיא הם הסבה לאלה המקרים בשני על דרך הצַואה וההכנה וזולת זה, וכן בכל הדומים להם אשר הקל בגזרה יוצא.

וכן בחלק השני, והוא שהקל בגזרה בודד, נושא המקרה הוא מי שיאמר עליו זה בקל, כמו אָבַד, כָּשַׁל, בָּטַח, גָּבַר, דָּבַק, חָפַר, עָמַד, יָשַׁב, קָם והדומים להם, והסבה להם על איזה דרך שיהיה יאמר בלשון הִפָּעֵיל, כמו הֶאֱבִיד, הִכְשִׁיל, הִבְטִיחַ. וקראו לזה ההִפָּעֵיל המדקדקים 'יוצא' לבד, לפי שהקל בזאת הגזרה בודד, וחלק הראשון 'יוצא לשנים פעולים', לפי שהקל בה יוצא. ולפעמים לא יזכור הכתוב מאלה השנים הפעולים כי אם האחד, להיות השני מבואר בעצמו, כמו "**וַיַּלְבִּשׁוּם וַיְנַעֲלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיַּשְׁקוּם**" (דה"ב כח טו), לא זכר כי אם הפעולים הנרמזים בכנוים והם בני יהודה. ולפעמים יזכיר שניהם: "**הַמַּאֲכִלְךָ מָן**" (דברים ח טז), "**וְהַאֲכַלְתִּיךְ נַחֲלַת**" (ישעיהו נח יד), "**הַמַּצְמִיחַ הָרִים חָצִיר**" (תהלים קמז ח), "**הוֹדִיעֵנִי יְיָ קִצִּי**" (תהלים לט ה), "**הוֹדַע אֶת יְרוּשָׁלַיִם אֶת תּוֹעֲבֹתֶיהָ**" (יחזקאל טז ב), "**אָשִׂים מַחְשָׁךְ לִפְנֵיהֶם לָאוֹר**" (ישעיהו מב טז) והדומים להם. ואלה השני מינים הם הרבים בכתוב לשמוש בנין הִפְעִיל, והלועזים ילעזו רובם באופן מסכים למה שהונח משמוש זה הבנין, כאלו טבע האמת הביאם אל זה.

אמנם החלק השלישי והוא שתהיה הגזרה מיוחדת לבנין הִפָּעֵיל, ויהיה בה הִפְעִיל יוצא, כמו הִשְׁלִיךְ, הֶאֱזִין, הִלְבִּין, הִשְׁבִּיעַ, הוֹבִיל, הֶאֱמִין, הִשִּׂיג, הִכְפִּישׁ, הִכְתִּיר, הִקִּיף והדומים. ואלה כלם יראה בם שיהיה שמושם שמוש הקל היוצא לבד, ולא יהיה אז שמושם השמוש המיוחד לבנין הִפָּעֵיל, רצוני שיורו על הסבה. והמון האנשים לא ישימו בינם ובין הקל הבדל כלל. ואין זה סותר למה שהונח מבנין הִפָּעֵיל משמושו המיוחד, לפי שאחר שלא הניח מהם בעל הלשון גזרה בקל, לא חשש מהשתמש בו שמוש הקל.

וגם באלה אני חושב כי שמושם השמוש המיוחד לבנין הִפְעִיל, אבל להעלם מאתנו ענין הגזרה כפי מה שהיא לקצורינו בלשון העברי, נחשוב בם שיהיה שמושם שמוש הקל, ואין הענין כן. כי הִשְׁלִיךְ, נחשוב בו ששמושו שמוש הקל, ואולי כיון בו אצל בעל הלשון לסוד מסודות הטבע, והוא שכבר בארו החוקרים כי המניע לאבן אחר צאתה מיד המשליך הוא האמצעי אשר בו תהיה התנועה ובזולת זה לא תשלם ההשלכה, והיה אם כן המשליך המניע האמצעי, והאמצעי מניע האבן אחר צאתה מיד המשליך, והנה אם כן המשליך פועל ההשלכה על דרך הסבה הראשונה, ותהיה אם כן בנין הִפְעִיל בזאת הגזרה כפי האמת יוצא לשלישי, ולהיות האמצעי בפעל הזה בלתי מוחש, על כן לא הניח בזאת הגזרה הקל. וכן אומר בהֶאֱמִין – הנעת הרצון לנפש אל שתתן אמונה ותורה הקיום והאמתות לדבר שתאמין בו. וכן בהֶאֱזִין – הטות האדם אזנו אל שתשמע הדבר אשר ירצה שתשמעהו, ויהיה מובנם יוצא לשלישי. וכן אפשר בכל החלק הזה שהיתה סבה ידועה לבעלי הלשון הזה הקדומים אשר ידעו הגזרות כפי אמתם שהיא היום נעלמת מאתנו.

אמנם החלק הרביעי, והוא שתהיה הגזרה מיוחדת לבנין הִפְעִיל ויראה בו הפעל בודד, הם מעטים מאד, כמו הִשְׁכִּים, "**הֶחֱרֵשׁ לָהּ**" (במדבר ל טו). וכי לא התמיד השמוש הזה אומר שהוא במקרה ולא ילקח ממנו ראיה, ואולי גם כן להם סבה נעלמת מאתנו כמו לראשונים.

והנה בכאן חלק חמישי לבנין הִפְעִיל כפי הסכמת המדקדקים, והוא שתהיה הגזרה משותפת לו ולקל ויהיה הִפְעִיל בה בודד, כמו "**וּפַרְעֹה הִקְרִיב**" (שמות יד י), "**מַרְעִידִים עַל הַדָּבָר**" (עזרא י ט), "**הֶחְפִּיר לְבָנוֹן**" (ישעיהו לג ט), "**צָרוֹת לְבָבִי הִרְחִיבוּ**" (תהלים כה יז), "**לֹא הִרְחִיקוּ**" (בראשית מד ד), "**וַיִּשְׁבְּעוּ וַיַּשְׁמִינוּ**" (נחמיה ט כה), "**כִּי יַעֲשֹׂר אִישׁ**" (תהלים מט יז), אלה כולם ימצא בם הקל גם כן בודד. ולפי שזה זר מאד ויוצא מן ההקש לבנין הִפְעִיל, אומר "**וּפַרְעֹה הִקְרִיב**" – מחנהו, כמו שכתב הא"ע; "**מַרְעִידִים עַל הַדָּבָר**" – העולים מהגולה קצתם את קצתם; "**הֶחְפִּיר לְבָנוֹן**" – האויב ולא נזכר כמו "**וַיַּגֵּד לְיַעֲקֹב**" (בראשית מח ב); "**צָרוֹת לְבָבִי הִרְחִיבוּ**" – האויבים ולא זכרם גם כן; "**וַיִּשְׁבְּעוּ וַיַּשְׁמִינוּ**" – האנשים ההם עצמם; "**כִּי יַעֲשֹׂר אִישׁ**" – המעשיר ולא זכרו גם כן.

ואחר זה אומר שכבר התבאר בבנין פּוֹעֵל שהוא משתתף בשמושו לבנין הִפְעִיל. וראוי להוסיף על זה ראיה ממה שבא ממנו בכתוב והם: "**זֹרְמוּ מַיִם עָבוֹת**" (תהלים עז יח), המכוון: שהעבים הגירו המטר בזרם, ויהיה כמו הִזְרִימוּ; "**מָלְשֵׁנִי בַסֵּתֶר**" (תהלים קא ה), כמו מַלְשִׁין; "**לִמְשׂפְּטִי אֶתְחַנָּן**" (איוב ט טו) – למי שהוא סבה שישפטוני אחרים.

והקש על אלה ממה שתמצא מזה מבנין פּוֹעֵל מאי זה חלק שיהיה, כי די באלה ראיה על האחרים, ויאמר בכל חלק מהם מה שנאמר בבנין הִפְעִיל. וכבר קרה ברוב שמוש זה הבנין שהגזרה משותפת לו ולקל. וכבר קרא ר' דוד קמחי זה הבנין 'פועל מרובע'. ודע כי הראשונים חלקו הפעלים לשני חלקים, כי הם אם שלישיים, והם אשר האותיות השרשיות שבו שלשה; או רבעיים, והם אשר בם ארבע אותיות שרשיות, כמו "**יְכַרְסֻמֶנָּה חֲזִיר**" (תהלים פ יד), "**מְכֻרְבָּל בְּמַעְיל בּוּץ**" (דה"א טו כז), "**פַּרְשֵׁז עָלָיו עֲנָנוֹ**" (איוב כו ט), "**רֻטְפַּשׁ בְּשָׂרוֹ**" (איוב לג כה), ואלה בלא הכפל אות מהם. או על דרך ההכפל לקצת האותיות, כמו "**וְסִכְסַכְתִּי**" (ישעיהו יט ב), "**וְטֵאטֵאתִיהָ**" (ישעיהו יד כג), "**תְּשַׁגְשֵׁגִי**" (ישעיהו יז יא), ואלה על הרוב יבאו על דמיון פִּעֵל הדגוש, או על דרך פּוֹעֵל שלא נזכר שם פעלו כמו "**רֻטְפַּשׁ**" הנזכר. אך בנין פּוֹעֵל אשר דברנו בו הוא מהפעלים השלישיים אשר יבא בהם על הרוב הלמ"ד כפולה, כמו "**כַּבְּרָקִים יְרוֹצֵצוּ**" (נחום ב ה), "**אַתָּה פּוֹרַרְתָּ**" (תהלים עד יג), "**שׁוֹטְטוּ בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלָיִם**" (ירמיהו ה א), "**וְרוֹמַם תַּחַת לְשׁוֹנִי**" (תהלים סו יז), "**נַפְשִׁי יְשׁוֹבֵב**" (תהלים כג ג), "**וְחָרְבוֹתֶיהָ אֲקוֹמֵם**" (ישעיהו מד כו), "**וְעוֹף יְעוֹפֵף**" (בראשית א כ), "**עַד יְכוֹנֵן**" (ישעיהו סב ז), "**עוֹרֵר אֶת חֲנִיתוֹ**" (ש"ב כג יח), אלה כלם והדומים להם מנחי העי"ן והלמ"ד כפולה לפי דעת הראשונים, ואולי נכפלה לנחות העי"ן. וכבר כתב רבי יהודה בהם שהם מן הכבד, ור"ל מן הנקרא בנין פּוֹעֵל, והוא כבד לפי דרכו. וגם רבי דוד קמחי אמר בכולם שהם מן הבנין ההוא, כשיאמר בשרשיהם תמיד אחר שזכר בנין הִפְעִיל, יאמר באלה: 'וכבד אחר', והוא מה שהרגיל ר' יהודה לאמר על זה הבנין. והא"ע אמר במאזנים על בנין פּוֹעֵל שנמצאו ממנו לאלפים בכתוב, ועל הבנין הרביעי כתב שם כי הרביעיים מעטים הם, כמו "**דַּק מְחֻסְפָּס**" (שמות טז יד), "**וְדָוִד מְכַרְכֵּר**" (ש"ב ו יד), "**יְכַרְסֻמֶנָּה חֲזִיר**" (תהלים פ יד), ולא זכר הכפולים, אולי חשב בהם שהם אינם רביעיים. אמנם החכם ר' יונה אמר בהם שהם רביעיים בשער הכולל (שער יד). ולא אחד בהם שקרא לזה הבנין 'פּוֹעֵל מרובע', ואין מבא לו בזה השם כלל. והפלא ממנו כי הוא אמר בשרשים על "**וְתֵירוֹשׁ יְנוֹבֵב**" (זכריה ט יז), "**יְמוֹלֵל וְיָבֵשׁ**" (תהלים צ ו), "**וּתְמֹגְגֵנִי תּוּשִׁיָּה**" (איוב ל כב), "**לְצוֹדֵד נְפָשׁוֹת**" (יחזקאל יג יח). שהם מן פעל המרובע, ולא אמר זה ב"**יְרוֹצֵצוּ**" (נחום ב ה) ו"**שׁוֹטְטוּ**" (ירמיהו ה א) ו"**פּוֹרַרְתָּ**" (תהלים עד יג) וזולתם. ואולי רצה באמרו 'וכבד אחר', המרבע לפי דעתו, ואין ענין לו.

ואחר שהתבאר זה, הנה אשוב לבנין נִפְעַל והִתְפַּעֵל ואשלים מה שראוי שיאמר בהם לתת ההבנה באמתתם. ואומר כי שני אלה הבנינים שמושם שוה או קרוב לשוה בלשון

העברי, וזה כי שניהם יורו על הפועל המקרה בעצמו, ולזה ראוי שיקראו 'בודדים' מזה הצד, לא שיורו בהנחתם הראשונה על הפעולים כמו שחשבו המדקדקים החדשים ושמו מובנם מובן הבנינים שלא הוזכרו פועליהם. והראיה על זה, כי שני אלה הבנינים יבא בם הצווי כמו בארבעה האחרים, מה שאין כן בפעולים שלא הוזכרו פועליהם, ואם היו שני הבנינים האלה מורים על הפעולים, איך אפשר שתבא הצואה לפעוּל על הפעֻלה. ואם יהיה המובן בצווי בשני אלה הכנת הפעול עצמו אל קבלת המקרה מהפועל, הנה הוא אם כן מזה הצד פועל לא פעול, והוא מה שארצהו. אבל זה כלו שבוש והזיה, והמכוון בבנינים האלה היות הפועל פועל בעצמו המקרה. והמשל בצווים, אמרך בבנין נִפְעַל "**הִשָּׁמֶר אַל תֵּפֶן אֶל אָוֶן**" (איוב לו כא), התחשוב שיהיה השומר אותך בזה המאמר זולתך, לא, אבל המכוון בו שמור עצמך, ויהיה הלעז בו גוארדאט, ומכוונו: שמור עצמך מפנות אל האון. אמנם הלעז בשְׁמוֹר הצווי מהקל הוא גוארדא בלא טי"ת בסופו. וכן "**וְיִתֵּר מֵהֵמָּה בְּנֵי הַזָּהֳר**" (קהלת יב יב), "**הִפָּרֵד נָא מֵעָלָי**" (בראשית יג ט), "**מַהֵר הִמָּלֵט שָׁמָּה**" (בראשית יט כב), "**הִלָּחֵם בַּעֲמָלֵק**" (שמות יז ט), "**הֵאָסְפִי אֶל תַּעֲרֻךְ הָרָגְעִי**" (ירמיהו מז ו), "**הֵאָסְפוּ וְנָבוֹא**" (ירמיהו ח יד), "**הִכּוֹן לִקְרַאת אֱלֹהֶיךָ**", (עמוס ד יב). אלה כלם מבואר מענינים שהם יורו על שהפועֵל פועֵל המקרה בעצמו, ואי אפשר שיחשוב בהם הצווי אם לא על דרך הנזכר. וכן הצווי להִתְפַּעֵל גם כן על דרך זה: "**הִתְקַדְּשׁוּ לְמָחָר**" (במדבר יא יח), "**הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר**... **הִתְפַּתְּחִי**" (ישעיהו נב ב), "**הִתְאַחֲדִי הֵימֵנִי**" (יחזקאל כא כא), "**עָפָר הִתְפַּלָּשִׁי**" (מיכה א י). אלה גם כן מחויב שיובנו על הדרך שהונח, כי הצווי לא יצויר בהם בזולת המובן הזה למשכילים.

ולבאור הענין הזה ולהראות אמתתו ארחיב הדבור מעט בזה בשאר חלקי הבנינים האלה, רצוני בעוברים והעתידים וזולתם, ואתן על זה ראיה מהגזרות הנמצאות מהם בכתוב. אמנם בגזרות אשר באו מהן צוויין בכתוב אין ספק שראוי שיובנו על הדרך הנזכר, כמו **אנח** (ראה יחזקאל כא יא), **אסף** (ראה בראשית מט א), **אסר** (ראה בראשית מב טז), **בדל** (ראה במדבר טז כא), **זהר** (ראה קהלת יב יב), **כבד** (ראה מ"ב יד י) והדומים להם בבנין נִפְעַל, כי בכל אלה נמצא בכתוב צווי מהם. וכן נמצא בהם העתיד שהוא כמו צווי: "**אַל תִּבָּהֵל מִפָּנָיו**" (קהלת ח ג), "**אַל תֵּעָצְבוּ**" (בראשית מה ה), "**וְיִנָּזְרוּ מִקְּדֻשֵּׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (ויקרא כב ב) והדומים להם. וכן בבנין הִתְפַּעֵל, הצויין: "**הִתְאַזְּרוּ**" (ישעיהו ח ט), "**הִתְקוֹשָׁשׁוּ**" (צפניה ב א), "**הִתְאַחֲדִי**" (יחזקאל כא כא), "**הִתְהַלַּךְ**" (בראשית יג יז), "**הִתְחַפֵּשׂ**" (מ"א כב ל). והעתידים על הצווי: "**אַל תִּתְהַדַּר לִפְנֵי מֶלֶךְ**" (משלי כה ו), "**הוּא יִתְחַטָּא בּוֹ**" (במדבר יט יב), "**וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם**" (דברים ז ג) והדומים להם, אלה כלם אין

ספק שנִּפְעַל והִתְפַּעֵל הם פועלים, כי בזולת זה לא יפול בם מה שיורה על הצווי. והרצון באלה העתידים כלם: לא תתן לעצמך בהלה או עצבון, יפרישו עצמם מקדשי וכו', לא תתן לעצמך הדור לפני מלך, ו"**הוּא יִתְחַטָּא**" – יסיר חטאו מעליו, "**לֹא תִתְחַתֵּן**" – לא תעשה ממך חתון עמהם, וכלם פועלים אך שהם בודדים לא יצא הפעל מהם, וכן כל הדומים להם.

וכן מהם שלא באו על דרך הצווי לאלפים שהענין בהם מבואר שהם הפועלים בעצמם, וזה בשני הבנינים. אמנם בבנין נִפְעַל: "**וַיִּנָּחֵם יְיָ**" (שמות לב יד), "**וַיֵּרָא יְיָ**" (בראשית יב ז), "**נִשְׁקְפָה וְתִיבֵב**" (שופטים ה כח), "**נוֹסְדוּ יָחַד**" (תהלים ב ב), "**וְנוֹסַף גַּם הוּא**" (שמות א י), "**נִצַּב לָרִיב**" (ישעיהו ג יג), "**נִדְרַשְׁתִּי לְלוֹא שָׁאָלוּ**" (ישעיהו סה א), "**וַעֲמַשָּׁא לֹא נִשְׁמַר**" (ש"ב כ י), "**וַיֵּהָפֵךְ לְבַב**" (שמות יד ה), "**מַה לְּךָ כִּי נִזְעָקְתָּ**" (שופטים יח כג), "**וַיִּצַּו אֶל בֵּיתוֹ וַיֵּחָנַק**" (ש"ב יז כג), "**לֹא נִבְדְּלוּ הָעָם יִשְׂרָאֵל**" (עזרא ט א), "**שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ**" (שמות לא יז), "**וְנִקֵּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי**" (בראשית כד ח), וכאלה רבים אין ספק בהם שהם פועל הפועל בעצמו. וכן בבנין הִתְפַּעֵל: "**וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ**" (דברים כט יח), "**מַה תִּתְהַלֵּל**" (תהלים נב ג), "**וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס**" (בראשית כד סה), "**וַיִּתְחַפֵּשׂ בָּאֲפֵר**" (מ"א כ לח), "**מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר לָחֶם**" (משלי יב ט), "**וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם**" (בראשית מב ז), "**וַיִּתְעַדְּנוּ בְּטוּבְךָ הַגָּדוֹל**" (נחמיה ט כה), "**וַיִּתְפַּשֵּׁט יְהוֹנָתָן אֶת הַמְּעִיל**" (ש"א יח ד), "**וְהִתְעַרְתִּי כִּי מְצָאוֹ רָע**" (איוב לא כט) והדומים להם, אלה כלם מבואר מענינם שהם פועל הפועֵל בעצמו, ויבא על זה דבור יותר רחב.

ומזה הצד נקראו אלה השני בנינים 'בודדים', מפני שהפעַל לא יצא מהפועל אל זולתו, אבל שם פועל ופעול בבחינות מתחלפות. והתבודדות הקל אינו בדרך זה, כי הוא לא יורה רק שהפועל פועל, מבלתי שיורה על שהפועל פועל בעצמו או בזולתו, אבל נודע זה מצד טבע הגזרה. ולזה אמר החכם רבי יונה שער ל"ב מרקמה: "**וַיַּחֲזֵק בִּכְנַף מְעִילוֹ וַיִּקְרַע** (**ש"א טו כז**) – **והפועל המעיל בעצמו, כדרך כל נִפְעַל**" ואמר עוד בשער הכולל: "**והנִּפְעַל העומד הוא הפועל בעצמו ולא יתעבר הנִּפְעַל אל פועל**" ע"כ (שער יד). וכתב עוד זה בשמוש אות המ' (שם). והנה בדבורו זה הקצר הורה על כל מה שנאמר, ולזה אמר "**ולא יתעבר הנִּפְעַל אל פעול**", לפי שזה הוא בטבע זה הבנין. ואמנם אמר "**והנִּפְעַל העומד**", לפי שכבר ימצא בקצת גזרות מה שיחשב בם שיהיה הנִּפְעַל מתעבר לפי דעתו, כמו "**הֻחֲלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים**" (במדבר לא ג), כי "**אֲנָשִׁים**" פעולים. "**נִשְׁבַּרְתִּי אֶת לִבָּם הַזּוֹנָה**" (יחזקאל ו ט), כי "**לִבָּם**" פעול. וכן "**וְאֵת כֹּל וְנִכְחַת**" (בראשית כ טז) לפי דעתו בספר ההשגה, אמר: "**וְנִכְחַת – הכינה והזמינה כל מה שצוה עליה להכין ולהזמין**

מן הכחות". ולא אדע מה הביאו אל זה להוציאו מטבע הבנין, ויותר טוב הוא שנאמר כי לקחה לעצמה מוסר בכל מה שנאמר ונעשה. כי גם ב"הֶחָלְצוּ" ו"נִשְׁבַּרְתִּי" אפשר לטעון בם מה שלא יוציאם מטבע הבנין, ואין זה מקומו. וכן יאמרו בבנין הִתְפַּעֵל שהוא יוצא בקצת גזרות, כמו "**וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם**" (ויקרא כה מו), "**וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל הָעָם אֶת נִזְמֵי הַזָּהָב**" (שמות לב ג). ודע שכבר ימצאו גזרות רבות בכתוב שיקשה ציור זה בהם, כמו "**גָּנֹב יִגָּנֵב**" (שמות כב יא), "**הֵאָכֹל יֵאָכֵל**" (ויקרא ז יח), "**שָׁרוֹף יִשָּׂרְפוּ**" (ש"ב כג ז) ורבים זולתם. אמנם זה כלו להתעלם מאתנו טבע הגזרה, או אולי ייוחס הפֹּעל לפעול להכנתו אל קבול הפעל מהפועל, וכבר תמצא כי הלועזים לפעמים באלה הפעלים, רצוני ב"**גָּנֹב**" ו"**הֵאָכֹל**" ו"**שָׂרוֹף**" והדומים להם, ייחסו הפעל אל הפעולים ויאמרו שהדבר גנב עצמו או אכל עצמו, אבל אנו אין לנו לקיים דעתנו בזה, כי סגלות הלשון העברי לא יקוימו או יבוטלו בהסכים עמהם או בחלוק עליהם לשון זולתם, ולולי שאבחר הקצור הייתי מבאר זה במשלים רבים מהכתוב, האמנם במה שנאמר עדות מספקת אל המכוון. והנה תמצא ביחזקאל בפרשת "**אֶרֶץ כִּי תֶחֱטָא לִי**" (יחזקאל יד יג), פעם יאמר "**הֵמָּה בְצִדְקָתָם יַצִּילוּ נַפְשָׁם**" (יחזקאל יד כ) או "**יְנַצְּלוּ נַפְשָׁם**" (יחזקאל יד יד), ופעם יאמר "**הֵמָּה לְבַדָּם יִנָּצֵלוּ**" (יחזקאל יד טז) או "**הֵם לְבַדָּם יִנָּצְלוּ**" (יחזקאל יד יח), הורה באין ספק כי המכוון ב"**יְנַצְּלוּ נַפְשָׁם**" וב"**יִנָּצֵלוּ**" אחד. וכן אמר שמשון: "**אִם גִּלַּחְתִּי וְסָר מִמֶּנִּי כֹּחִי**" (שופטים טז יז), לא אמר הִתְגַּלַּחְתִּי, כי יורה על שיהיה הוא הפועל וזה ממה שלא יעשהו, אבל "**גִּלַּחְתִּי**" שלא נזכר פועלו. וזה כלו לא נעלם מהקודמים, ולזה עשו מהנִפְעַל וההִתְפַּעֵל בנינים בפני עצמם, ולא אמרו בם שהם יאמרו על הפעולים.

והנה ר' דוד קמחי במכלול ובזולתו כתב על הנִפְעַל שהוא כלו פעול, אמר זה לשונו: "**ועליו הטור השני נקרא בנין נִפְעַל, והוא כלו פעול ואין בו פועל, כי אם תאמר על הפועל פָּקַד תאמר על הפעול נִפְקַד ואם תאמר על הפועל לעתיד יִפָּקוֹד תאמר על הפעול יִפָּקֵד, אבל הבינוני הוא גם כן פעול כי הוא הפעול בזמן הוה, והוא בדמות תאר**" (מכלול כא ע"ב). וכתב בספר השרשים בשרש **עתר**, כי הפועל והנִפְעַל זה לעומת זה כי זה פועל וזה פעול ע"כ דבריו. ומי יתן ולא נכתבו כי הטעה בם כל מי שבא אחריו מהמתלמדים והמלמדים, וגם גדולי ישראל הטעה בהבנת אמתת הנִפְעַל והִתְפַּעֵל, ולא ראיתי אחד עד היום שעמד על סודו, וקרה להם זה לבזותם חכמת הלשון ולמיעוט ערכה ביניהם. והפלא ממנו עם דעתו זה הנפסד איך לא קרא בנין נִפְעַל 'שלא הוזכר שם פועלו', אחר שהוא כלו פעול לפי דעתו, וכן הִתְפַּעֵל, ומה ההבדל בינו ובין הפעלים שלא הוזכר פועליהם בהבנה, וכבר נתן בזה סבה בדבורו הקצר בדקדוק כי הם לפעמים יוצאים,

והוא בטל כמו שיבא. וכבר תפשו על זה החכם המדקדק המעולה ר' שמואל באן בנשת נ"ע ואמר זה לשונו: "**ואתה על תסמוך על דבריו, שאין נִפְעַל פעול מיד אחרים, וענינו וענין פָּעַל קל והכבד הבודדים שוה**" ע"כ. אמנם זה החכם לפי שהיה קשה עליו ציור זה בקצת הגזרות, חשב כי לפעמים ילקח בנין נִפְעַל מקום הפעל שלא הוזכר פועלו ואמר בסוף דבורו זה לשונו: "**והעברים הוסיפו בלשון הקדש את הנו"ן להורות שהמלה בודדת, וכנו לדבר זה בנין נִפְעַל, וכשתעיין בבנין נִפְעַל תמצאהו שהוא מורה חדוש שנתחדש בענין מן הענינים או בדבר מן הדברים, הן שיהיה סבת החדוש ההוא מעצמו או מזולתו מבלי שיהיה לנו ראיה כי מיד אחר היתה בו הפעלה ההיא או החדוש ההוא, אשר אין בו ראיה כלל שהוא פעול מאחרים, כמו שהוא פעל שלא הוזכר שם פועלו**" ע"כ. הנה באמרו שהוראתו אפשרית על המקרה אשר הזולת סבה לו, כבר הורה כי זה הבנין יעמד לפעמים מעמד הפעל שלא הוזכר פועלו, לא שישוה לו בהוראה, לפי שזה מחייב החדוש מהזולת וזה לא יחייבהו, אך יתן לו אפשרות. והחכמים ז"ל יראה שהם מזה הדעת, אמרו בו "**וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ**" (ויקרא כה לט) – "**במוכר עצמו הכתוב מדבר**", וב"**כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי**" (דברים טו יב) אמרו "**במכרוהו בית דין הכתוב מדבר**" (קידושין יב ב). אמנם אפשר כי מפני הענותו והכנעו אל העבודה תיוחס המכירה אליו, אבל שב"ד מכריחין אותו לזה. וקצת האחרונים גם כן מזה הדעת, רצוני כי הנִפְעַל ישמש לפעמים שמוש הפעל שלא הוזכר פועלו, ולא אחשוב שיחשבו שיהיה זה בטבע הבנין, אבל במקרה ולפעמים ולא יתמיד. ומסכים הייתי עמהם בזה, אם לא שהחכם ר' יהודה אמר כי אשר לא הוזכרו פועליהם ייוחדו בנקוד החולם והשורק והחטף וכמו שכתבתי, וגם שהחכם ר' יונה כבר אמר בדבור מוחלט שהנִפְעַל העומד הוא הפועל בעצמו, ואפשר שאמרו זה בשמוש המיוחד להם ועל הרוב. אמנם מה שאמרו החכם ר' שמואל שענין הנִפְעַל וענין הכבד והקל הבודדים שוה, הוא אמת מצד שהפִּעֵל לא יצא חוץ מהפועֵל, אבל יובדלו בבחינות וכמו שהודעתיך. ודע כי בבנין הִתְפַּעֵל גם כן חשבו המחשבה הזאת, וכי לפעמים יורה על הפעול כפִּעֵל שלא הוזכר פועלו, אבל שזה מעטי. אמנם אני לא מצאתי בכתוב באחת מהגזרות מבנין הִתְפַּעֵל שיהיה זה מחויב בה, אבל הענין בכל גזרות הבנין הזה יותר מבואר ומחוייב שיורו על הפועל בעצמו מאשר הוא בקצת הגזרות לבנין נִפְעַל. ולזה כתב הא"ע בספר שפת יתר זה לשונו: "**ודע כי בנין נִפְעַל על שני דרכים, כמו נִכְבַּד שהוא כן מעצמו, ולא כן נִשְׁבַּר, כי יתכן להיות נשבר מעצמו או שברוהו אחרים, ולא כן בנין הִתְפַּעֵל**". ירצה כי תמיד יורה על היותו פעל הפועל בעצמו. אמנם בספר צחות חשב לתת הבדל אחר בין נִפְעַל

להִתְפַּעֵל ובין קצת גזרות מבנין הִתְפַּעֵל לקצתם, אמר זה לשונו: "**וְנִבְרְכוּ בְךָ** (**בראשית יב ג**), **יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר**... **מִתְרוֹשֵׁשׁ** (**משלי יג ז**), **מִתְהַלֵּל** (**משלי כה יד**), **מִתְכַּבֵּד** (**משלי יב ט**), **אינו כטעם וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ** (**בראשית כב יח**), **כי יִתְבָּרֵךְ כמו נִכְבַּד**" ע"כ (ספר צחות שער בנין התפעל). ויהיה המכוון לפי זה באמרו "**וְהִתְבָּרְכוּ**", שהם ישיגו הברכה בפעל לעצמם בזרעך, אבל "**וְנִבְרְכוּ**" ושאר הגזרות שהביא עמו, ירצה בם במאמר או במחשבה. כי "**יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב**" (משלי יג ז) וכן "**אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר**" (משלי כה יד), "**מִמְתְכַּבֵּד וַחֲסַר לָחֶם**" (משלי יב ט), כלם מבואר מענין הכתובים שהכל במאמר ובמחשבה לבד לא במציאות. וכן חשב הוא במאמר "**וְנִבְרְכוּ בְךָ**", כי הרצון בו שהם יברכו עצמם במאמר או במחשבתם. ולפי זה מה שכתב הא"ע בפרשת וירא אליו זה לשונו: "**וְנִבְרְכוּ בוֹ – מבנין נִפְעַל, וטעמו שיהיו מְבוֹרָכִים בשבילו, ומלת וְהִתְבָּרְכוּ אינה כן רק הם מִתְבָּרְכִים בו**" ע"כ (אבן עזרא על בראשית יח יח); יראה שהוא טעות נפל בנוסחא או במה שכתב בספר צחות והוא הנראה יותר, ואם איננו כן חדש פה דעת אחרת, וחשב כי "**וְנִבְרְכוּ**" יעמד מעמד שלא הוזכר פועלו.

והכלל העולה מכל מה שנאמר, כי הבנינים שנבנה עליהם הלשון העברי ששה, וכי נִפְעַל והִתְפַּעֵל הם בניני הפועלים בטבעם והנחתם הראשונה, וטעה כל מי שחשב זולת זה טעות עצמי במלאכת הדקדוק ובשרשי הלשון העברי. וגם יטעו בהבנת הכתוב והמצוה, ולא יהיה אמרו "**יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ**" (שמות כג יז) מצוה להם, אבל לאחרים יֵרָאוּ כל הזכור, וכן "**וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ**" (שמות כג יג), וכן "**וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק**" (שמות כד א). וגם במשפט האלוהי לא יראה בו היושר באמרו "**וְכִי יִנָּצוּ אֲנָשִׁים**" (שמות כא כב), כי אם יִנָּצוּ על ידי אחרים, איך אמר "**עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ**" וכו'. ויהיה אמרו "**נִדְרַשְׁתִּי לְלוֹא שָׁאָלוּ**" (ישעיהו סה א) הנחה סותרת נפשה להרדפת גזרת "**נִדְרַשְׁתִּי**" לגזרת "**שָׁאָלוּ**", והוא כאלו אמר נשאלתי לאשר לא שאלו. ויהיה אמרו "**וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֲרָפֶל**" (שמות כ יח), על יד זולתו, ולא נגש אם כן הוא לבדו. והאריכות בכל זה מותר, כי די עדות וראיה בכל מה שנאמר.

והנה מכאן תוכל להבין מעלת הלשון העברי, ואיך הסכימה חלוקתו לבנינים לטבע מציאות המקרים וחדושם מפועליהם. וחלוקתם בשאר הלשונות הבלתי מתקרבים אליו כיוני והרומי אינה על הדרך הזה, אבל כפי מה שהבדילם המניח בהסכמתו מצד השמוש לבד, לא בהשקפת ההבדל הטבעי לחדוש המקרים, וגם הניחום ארבעה בפועלים וארבעה בפעולים. ובעל הלשון העברי בחר במספר הששה לשלמות המספר, ושהמערכה שימצא קרה למספר השלם שלא ימצא בכל מערכה ממערכות המספר, ושהמערכה שימצא

בה לא ימצא בה ממנו כי אם אחד, וכן קרה ללשון העברי שלא ימצא שלם בו ויודע סודותיו ותעלומותיו בכל דור ודור ובקצת הדורות כי אם אחד ועדיין אולי, ולזה בחר מניחו במספר הששה שהוא מספר שלם.

הפרק השנים עשר

בחלוקה אחרת טבעית לחלקי הפעל רצוני לבנין האחד והיא משותפת לכל הבנינים לפי שהיה הפעל אמנם יורה על המקרה ההוה בזמן עבר או עתיד כפי האמור, יהיה העצם המחדשו אם אחד אם רבים, וזה אם במדברים בעדם או הנמצאים במעמד או שאינם בנמצאים במעמד, וכל זה בזכרים והנקבות, הנה כבר יחוייב שיונח לשון לכל אחד מאלה החלקים שהם שנים עשר, וזה בעבר והעתיד, ויהיו ארבע ועשרים. אבל בעל הלשון העברי לא הבדיל במדבר בעדו ובמדברים בעדם בין הזכרים והנקבות, וסבת זה לפי שהבדל הקול במדבר מוחש בטבע בין הזכרות והנקבות, ולזה אין צריך להבדיל ביניהם בשמוש הלשון, כי די בהבדל הטבעי. וזה כי אתה כשתשמע המדבר או המדברת, הנה בטבע הקול תרגיש אם הוא זכר או נקבה, וכן ברבים והרבות, ומפני זה יחסרו מאלה הארבעה ועשרים חלקים ארבעה. ולא רצה להשוות בנמצאים במעמד בין הזכרים והנקבות עם שהבדלם מוחש גם כן, לפי שזה יוחש בראות לא בקול אשר הוא חמר הלשון. וגם כי לא ידברו הם אבל ידבר אליהם, והשומע הבלתי רואה אותם לא ישיג הענין אם לא היה הבדל בקול. וכן שם דבור משֻתף לנסתרים ולנסתרות בעוברים, לפי שההבדל ביניהם יושג מצד המאמר, לפי שהדבור מהנסתרים והנסתרות אי אפשר מבלתי זכירת הפועלים או הפועלות, כי אי אפשר לך שתאמר אָמְרוּ או שָׁמְרוּ או הָלְכוּ אם לא תזכור האומרים והשומרים וההולכים זכרים או נקבות. אמנם כשיהיה הדבור מהנמצאים במעמד לא תחויב זכירתם, כי אתה כבר תאמר לנמצאים במעמד אַתֶּם אֲמַרְתֶּם או שְׁמַרְתֶּם או הֲלַכְתֶּם מבלתי זכירתם, ומפני זה יחסר מהחלקים הנזכרים אחד וישארו תשעה עשר. אבל שזאת הסבה תחייב שיהיה הדבור משתף לנסתר ולנסתרת גם כן, אבל לפי שכבר יקרה בלשון העברי, והוא אפשר גם כן מצד ההסכמה, שיהיה השם לזכר ולנקבה משתוה, וכשידובר מהם כשאינם במעמד לא יושג ההבדל מצד הדבור, על כן שם הבדל ביניהם בשמוש. אבל עם הרבוי זה בלתי אפשר, כי המקרה לא יתמיד. אמנם שיהיה השם משתוה לזכר ולנקבה בלשון העברי, הנה שם "**מִרְיָם**" (דה"א ד יז), ו"**נוֹעַדְיָה הַנְּבִיאָה**" (נחמיה ו יד), "**וַחֲשַׁבְהָ וְאֹהֶל וּבָרְכְיָה**", "**יוּשַׁב חֶסֶד**" (דה"א ג כ) ו"**חֹדֶשׁ אִשְׁתּוֹ**" (דה"א ח ט) וזולתם. ולפי שכבר הסכים בעוברים

שלא לעשות דבור מיוחד לנסתרות כשישתמש בדבור המונח לנסתרים, הנה גם כן בעתידים לא רצה לעשות דבור מיוחד לנסתרות והשתמש במה שיורה על הנמצאות במעמד, והיה הדבור לנסתרות והנמצאות במעמד שוה בעתידים. ולא השתמש במה שיורה על הזכרים הנסתרים, לתת הבדל בזה בין העבר והעתיד, וגם כי לפעמים ישתמש בו, כמו "**וַיֶּחֱמוּ הַצֹּאן**" (בראשית ל לט), או במה שיורכב מהנמצאות במעמד והנסתרים, כמו "**וַיִּשְׁרָנָה הַפָּרוֹת**" (ש"א ו יב), "**וַיַּחַמְנָה בְּבֹאָן**" (בראשית ל לח). ומפני זה נפל מהחלקים הנזכרים אחד. ולפי שכבר הסכים בעוברים להבדיל בין הנסתרת והנסתר, הנה כן המשיך בעתידים, אבל שהוא השתמש לנסתרת במה שיורה על הזכר הנמצא, ולא נודעה לו בזה סבה מצד הלשון. ואולי לפי שהיה בבריאת אדם עתידה להיות הנקבה הנסתרת בזכר הנמצא והיא חוה בצלע אדם, על כן להורות על הסוד הזה העתיד, הונח בלשון הקדום הדבור המונח על הזכר הנמצא במעמד בעתידים מורה על הנקבה הנסתרת. והנה בסבת זה יחסר מהחלקים הנזכרים אחד, וישארו חלקי הדבור בעוברים והעתידים שבע עשרה – תשעה בעוברים ושמונה בעתידים.

והנה ממנהג הלשון העברי כשיספר על הזכר והנקבה יחד, שיזכר הפעל כפי מה שיחיבהו שמוש הסמוך אליו זכר או נקבה, כמו "**וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה**... **וּמָרְדֳּכַי**" (אסתר ט כט), "**וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן**" (במדבר יב א), "**וַתָּשַׁר דְּבוֹרָה וּבָרָק**" (שופטים ה א), "**וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ**" (בראשית ג ח). וכן כשיספר על היחיד והרבים: "**וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו**" (שמות א ו), "**אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (שמות טו א). ולפי שהיה המאמר בטבע נחלק לשנים, למה שיקבל האמת והשקר והוא הנקרא 'הגדה' או 'ספור', ואם למה שלא יקבלהו, כצווי והתפלה והתחנה והבקשה וזולתם ממה שלא יקבל האמת והשקר, והיו העוברים והעתידים מורים על החלק הראשון, הנה כבר יחויב שיונח לחלק השני גם כן לשון יורה עליו. ולפי שהיה מי שאליו הצווי או התפלה מזולתם יחיד או יחידה או רבים או רבות, הנה מפני זה היו חלקי הצווי ארבעה, וכלל בם התפלה והתחנה וזולתם, לפי שהבדלי אלה יוכרו מאיכות הדבור ומטבע המדבר והמדובר אליו, וגם כי הוא הניח מלות טעם יורו על אלה, כמו אָנָּא ונָא ואַחֲלַי. ודע כי הסגלה הזאת מנתינת ההבדל בפעלים בין הזכרים והנקבות היא ללשון העברי והלשונות הלקוחים ממנו, אמנם בלשון יוני ורומי וזולתם הנה הזכרות והנקבות משתוים בשמוש בפעלים, וזה מעלה יתירה בלשון העברי כי הבדיל בשמוש בנמצאות הנבדלות בטבע.

והנה בסדור אלה הפעלים בחכמת הלשון נפל מחלוקת בין המדקדקים, קצתם יאמרו כי העתידים ראוי שיונחו ראשונה בסדר לפי שהעוברים כבר יהיו ראשונה עתידים,

ואחרים יאמרו כי העתיד אפשר המציאות והעובר כמחויב, והמחויב קודם לאפשר וסבה לו. והמדקדק המעולה ר' שמואל בן באן בנשת נתן בזה סבה אחרת ואמר כי הקדמת העבר נמשכת אחר הסדור אשר עשה אותו בעל הלשון בהנחת הלשון, וזה שהוא מן המבואר כי בעל הלשון בהנחת הלשון הניח ראשונה העובר ואחריו העתיד, וזה שהפעל אשר הניחו ראשונה הוא העובר המונח על הנסתר, וזה מפני שהניח אותו בלא תוספת אות, ואין בו זולתי האותיות ההכרחיות מצד טבע הגזרה, והן שיקראו שורשיות מפני שאין בם תוספת יובדל זה מזולתו, כמו פָּעַל במשלנו. וכשבא אחר זה להניח לשון על העתיד לנסתר הוכרח להבדילו מהנסתר שכבר הניח בעבר להוסיף בו אות, ואמר יִפְעַל במשלנו. וזה מבואר כי אנחנו כשנעשה שני דברים ונרצה להבדיל ביניהם בסימן, כי אנחנו נעשה הסימן על השני לא על הראשון, עד כאן מכוון דבריו. והסבה הזאת שנתן מספקת למדקדקים שהניחו בסדורם ראשונה העוברים להמשכם אחר סדור בעל הלשון, אמנם היא בלתי מספקת לבעל הלשון, שכבר ישאל על הסבה אשר בעבורה הניח ראשונה בעל הלשון העבר קודם העתיד, וראוי שיושב בסבה שכבר נזכרה מקדימת טבע המחויב לטבע האפשר. אמנם הקדמתו לזָכָר למעלתו. והנסתר, כי הרמיזה על הנסתר בדבור יותר הכרחית מאשר הוא על הנמצא במעמד והמדבר בעדו, כי כבר אפשר שיורמז אליהם ברמיזות אחרות זולת הדבור.

ועוד אני אומר כי למה שהיה כל מה שנודע לנו מחכמת הלשון לקוח מספרי הקדש, ואין לנו הקדמות אחרות זולתי מה שנמצא בם לעשות מהם התחלות לזאת החכמה, הנה מפני זה הניח בסדורו העבר ראשונה ואחר העתיד, כי הוא כבר מצא ראשונה "**בְּרֵאשִׁית בָּרָא**" (בראשית א א) שהוא עבר, וכן "**וְהָאָרֶץ הָיְתָה**" (פסוק ב), ואחר "**וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר**" (פסוק ג) שהוא עתיד, כשיוקח בזולת הוא"ו ההופכת. ואולי סדר הנסתר והנמצא במעמד והמדבר בעדו, כי מצא אחר הספור הנמשך על הנסתר – "**פְּרוּ וּרְבוּ**" (פסוק כב) שהוא דבור עם הנמצא, ואחר "**נַעֲשֶׂה אָדָם**" (פסוק כו) שהוא למדברים בעדם. ואפשר שנאמר, והוא היותר נכון, כי אחר שהניח הנסתר אשר כל אותיותיו שרשיות, הניח הנמצא במעמד אשר יובדל ממנו בסימן אחד, ואחר המדבר בעדו שיובדל ממנו בשני סימנין. וגם כי אחר שהניח ראשונה הנסתר, הנה היה הסדור הנאות שיעתק אל הנמצא במעמד ואחר אל המדבר בעדו. והרומיים לפי שהניחו ראשונה המדבר בעדו הפכו הסדור. אמנם בעתידים הניחו המדקדקים המדבר בעדו ראשונה, לפי שהאות אשר הניח לסימן אליו היא האל"ף, ולכן הניחו ראשון בדבור. והניח בסדור הזה שמות הפועלים והפעולים, לפי שהם יורו אצל בעלי הדקדוק על החלק מהזמן אשר הוא סביב ה'עתה'

הלקוח בנפש עם היותו בלתי מוגבל בעבר או עתיד, אם לא בתוספת דבור – הָיָה או יִהְיֶה והדומים להם.
וכבר היה סדר העיון נותן הדבור בסימני העוברים והעתידים, וזה במה שהיה מהם בעצמות וראשונה על הדרך שהתבאר, ובמה שהיה מהם במקרה ושנית, וזה בהפך העוברים לעתידים והעתידים לעוברים בתוספת הוא"ו ובתנאים. אבל מפני שזה חלק מהדבור בדרך שמוש האותיות בלשון העברי, הנה מפני זה יחויב ראשונה הדבור בזה, והוא חלק גדול מהשמוש בלשון, ולכן איחד אל זה פרק נפרד.

הפרק השלשה עשר

בדרך שמוש האותיות בלשון העברי אחר שחלקו המדקדקים הקולות והאותיות המורות עליהן בחלוקה הטבעית להן, והוא החלוקה שנזכרה מצד מוצאיהן, חלקו אותם חלוקה שנית מצד השמוש, ואמרו שהאותיות מהן שרשיות תמיד, ומהן שהן פעם שרשיות פעם נוספות או שמושיות. וקראו אותן בשם מה שייחדו בו והוא ה'שמוש', ויקראו אותן תמיד 'אותיות נוספות' או 'שמושיות', ומכוון החלוקה הזאת, כי האותיות אשר מדרכן להיות תמיד בגזרה אם בכח אם בפעל הן הנה שיקראו שורשיות לגזרה ההיא, ורצוני ב'גזרה' עתה מה שיורה אם על השם או הפעל או מלת הטעם, ועוד אכתוב בזה. אמנם אמרתי 'אם בכח אם בפעל', לפי שבלשון העברי גזרות רבות באה שם האות השרשיית מכח ההבלעה או הנחות כמו שיבא, וכשיחקרו המדקדקים על שרש הגזרה רצונם בו ידיעת האותיות אשר לא תמצא לעולם הגזרה חסרה מהם כפי ההקש, ואי אפשר זה בה, כי אם תהיה חסרה מאחת מהן בפעל, הנה תהיה שם בכח על הדרך הנזכר. וכבר אמרו ברשם הגזרה שהוא התיבה המורה בגזרה על פעל היחיד הנסתר בזמן עבר, וזה צודק ברוב בלשון העברי, אמנם לא יצדק זה בשרשים אשר לא יבנה מהם פעל, והם רבים.
והנה שם חלק מהאותיות אשר מסגלתן כשיבאו בגזרה מה שתהיינה לעולם שורשיות, רצוני שיהיו שם להכרח טבע הגזרה, ואין שם גזרה תהיינה בה האותיות האלה להכרח השמוש, ויקראו אלה האותיות 'שרשיות'. ושם חלק אחר מן האותיות אשר עם היותן שורשיות בקצת גזרות, הנה מסגלתן שיבאו בשמוש הלשון לא להורות על טבע הגזרה אבל להכרח אחר מהשמוש בהוראה על העבר והעתיד והזכרות והנקבות והחלקיות והרבוי ועל אפנים רבים מאפני השמוש ויבא ביאורם, ואלה יקראו אותן 'נוספות', מצד שהן בלתי משמשות שם מצד טבע הגזרה, או 'שמושיות', להשתמש הלשון בם בזולת

מה שיורה עליו טבע הגזרה. וכבר היו שני אלה חלקים שוים במספר האותיות אשר לכל חלק, והן אחד עשר לשרשיות ואחד עשר לנוספות. והחכם ר' יונה רשמם ח"ט ספ"ר גז"ע צד"ק לשרשיות, שלומ"י א"ך תבנ"ה לנוספות (הרקמה שער ה). ור' שלמה בן גבירול אמר בשמושיות: אנ"י שלמ"ה כות"ב. ולדונש בן לבראט בשרשיות: חפ"ץ גז"ע סד"ק ר"ט. והיותר נאה מכל מה שנאמר בזה: מש"ה כת"ב אלינ"ו – ג"ט חס"ד קצ"ר זע"ף. והא"ע ז"ל אמר כי בעל הלשון בחר לשמושיות היותר קלה מכל מוצא; מהגרון: ה"א ואל"ף, מהלשון: הלמ"ד והנו"ן והתי"ו, מהחיך: היו"ד והכ"ף, מהשנים: השי"ן, מהשפה: הבי"ת והוי"ו והמ"ם. וכבר נמצא לטי"ת שמוש ב"מַה **נִּצְטַדָּק**" (בראשית מד טז), "**וַיִּצְטַיָּרוּ**" (יהושע ט ד) ו"**יִּצְטַבַּע**" (דניאל ד יב), ולדל"ת ב"**הִזְדַּמְּנָתוּן**" (דניאל ב ט), ולא חששו להן להציאן מהכלל הנזכר, מפני כי חשבו זה מכלל הזרות, או בטי"ת "**נִּצְטַדָּק**", "**וַיִּצְטַיָּרוּ**", שהוא מקום תי"ו, וב"**הִזְדַּמְּנָתוּן**" ו"**יִּצְטַבַּע**" אמרו שאיננו לשון עברי.

ואחר שהתבאר זה, הנה אודיע אופן שמוש האותיות השמושיות על הדרך שבארוהו הראשונים, לפי שזה עקר גדול בהבנת הכתוב בספרי הקדש. ואתן הסדור על הדרך שנסדרו בסימן הנזכר, והוא מש"ה כת"ב אלינ"ו, וזה בקיצור ועל פי שנים עדים או שלשה לבד בכל מין ומין מהשמוש ויותר לפעמים. והנה מהשמושים האלה, מהם מה שתיוחד בו האות, ומהם מה שישתתפו בו קצת האותיות, ויבא באור בכל זה.

המ"ם, הנה מה שהוא מיוחד אליה, שהיא באה על השמות הלקוחים מהפעלים המורים על הזמן הלקוח סביב ה'עתה', וזה בתחלת השם ובכל בניני הכבדות זולת הנִפְעַל. בפִּעֵל הדגוש: "**מְאַמֵּץ כֹּחַ**" (משלי כד ה), "**חֹגֵר כְּמָפַּתֵּחַ**" (מ"א כ יא), "**מְפָרֵק הָרִים**" (מ"א יט יא), "**קֵן מְשֻׁלָּח**" (ישעיהו טז ב), "**כְּתַעַר מְלֻטָּשׁ**" (תהלים נב ד). ובהִפְעִיל: "**מַשְׁגִּיא לַגּוֹיִם**" (איוב יב כג), "**מוֹצִיא אֲסִירִים**" (תהלים סח ז), "**מַזְכִּיר עָוֹן**" (יחזקאל כא כח), "**וְזֹבֵחַ מָשְׁחָת**" (מלאכי א יד), "**מֵקְטָר מֻגָּשׁ**" (מלאכי א יא). ובפּוֹעֵל: "**לְמִשְׁפְּטֵי אֶתְחַנָּן**" (איוב ט טו), "**וְהוּא מְחֹלָל**" (ישעיהו נג ה), "**אָמַרְתִּי מְהוֹלָל**" (קהלת ב ב), "**לֹא מְטֹהָרָה**" (יחזקאל כב כד). ובהִתְפַּעֵל: "**מִתְנַשֵּׂא לֵאמֹר**" (מ"א א ה), "**מִתְקַדֶּשֶׁת מִטַּמְאָתָהּ**" (ש"ב יא ד). וזה מה שתיוחד בו המ"ם מבין שאר אותיות השמוש.

ומשמוש המ"ם להורות על הסבה החמרית: "**מַחֹמֶר קָרַצְתִּי**" (איוב לג ו), "**עָפָר מִן הָאֲדָמָה**" (בראשית ב ז), "**עֵצָם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי**" (בראשית ב כג), וירצה כי עצם אדם ובשרו נעשה חמר לעצם חוה ובשרה, "**מִמִּשְׁבְּצוֹת זָהָב לְבוּשָׁהּ**" (תהלים מה יד), ירצה שמשבצות זהב היו חמר לבושה. וכבר תחסר המ"ם הזאת במקומות רבים בכתוב והוא שם בכח: "**וְעָשִׂיתָ כַּפֹּרֶת זָהָב**" (שמות כה יז) – מזהב, "**כִּי עָפָר אַתָּה**" (בראשית ג

יט) – מעפר, "**דַּלְתוֹת עֲצֵי שָׁמֶן**" (מ"א ו לא) – מעצי. "**הַמְּכֻנוֹת עָשָׂר נְחֹשֶׁת**" (מ"א ז כז) – מנחושת, וכאלה רבים.

ומשמוש המ"ם להורות על הסבה הפועלת: "**מֵיַי יָצָא הַדָּבָר**" (בראשית כד נ), "**מִנִּשְׁמַת אֱלוֹהַּ יֹאבֵדוּ**" (איוב ד ט), "**מֵיַי מִצְעֲדֵי גֶּבֶר כּוֹנָנוּ**" (תהלים לז כג), וזה לסבה הפועלת בעצם. ולפועלת במקרה: "**דַּרְכֵי צִיּוֹן אֲבֵלוֹת מִבְּלִי בָּאֵי מוֹעֵד**" (איכה א ד), כי העדר באי מועד הוא סבה במקרה שהדרכים שהיו באים בהם אל ציון אבלו ושממו. ומן המין הזה: "**שֹׁהֵם יָזוּבוּ מְדֻקָּרִים מִתְּנוּבֹת שָׂדָי**" (איכה ד ט).

ומשמוש המ"ם שתבא על המקום: "**מִשָּׁם נָסְעוּ הַגַּדְגֹּדָה**" (דברים י ז), "**מִשָּׁם חָפַר אֹכֶל**" (איוב לט כט), "**מִמָּרוֹם שָׁלַח אֵשׁ**" (איכה א יג), "**מֵרֶשֶׁת רַגְלִי**" (תהלים כה טו), "**מִצָּפוֹן זָהָב יֵאָתֶה**" (איוב לז כב).

ומשמושה שתבא על הזמן: "**מֵעוֹלָם נִסַּכְתִּי**" (משלי ח כג), "**מִיּוֹם לְיוֹם וּמֵחֹדֶשׁ לְחָדְשׁ**" (אסתר ג ז), "**מִנְּעוּרַי גִּדַּלַנִי כְּאָב**" (איוב לא יח), ירצה: מזמן נעורי.

ומשמושה להורות על החלק או החלקים מהכלל: "**מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ**" (שה"ש א ב) – מאחת או שתים ויותר מנשיקותיו, "**מִתּוֹרָתְךָ תְלַמְּדֶנּוּ**" (תהלים צד יב), "**עוֹנָה אֲמָרָיו מִכֶּם**" (איוב לב יב), "**אֶל מִי מִקְּדֹשִׁים תִּפְנֶה**" (איוב ה א).

ומשמוש המ"ם שהיא תעמוד בלשון העברי מעמד תיבת יוֹתֵר: "**טוֹבָה חָכְמָה מִפְּנִינִים**" (משלי ח יא) – יותר מפנינים, "**וַיַּחְפְּרֵהוּ מִמַּטְמוֹנִים**" (איוב ג כא), "**מִנִּשְׁרֵי שָׁמִים**" (איכה ד יט), "**מִקֹּלוֹת מַיִם רַבִּים**" (תהלים צג ד), "**מִמֶּלֶךְ זָקֵן**" (קהלת ד יג). כל אלה המ"מין מעמדם מעמד יוֹתֵר, וכאלה רבות בדברי שלמה.

ומשמוש המ"ם עמדהּ מעמד חלף ותמורה: "**מִקּוֹל מְחַצְּצִים**" וכו' (שופטים ה יא), ירצה כי תמורה וחלף קול מחצצים יתנו שם צדקות ה'; "**אֲוִלִים מִדֶּרֶךְ פִּשְׁעָם וּמֵעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ**" (תהלים קז יז) – תמורה וחלף פשעם ועונותיהם ישיגם הענוי והצער.

ומשמושה שתורה על הקנין: "**מִמְּךָ הַכֹּל**" (דה"א כט יד), "**מַאֲשֶׁר שָׂמְנָה לַחְמוֹ**" (בראשית מט כ), ירצה ממה שהוא קנין לאשר, והוא ארצו או גבולו, הלחם היוצא ממנו שמנה. וכבר כתב ר' יונה (הרקמה שער ו) במ"ם הזאת שהיא נוספת, ולא דבר נכונה. וכן כתב במ"ם "**לֹא אַצְתִּי מֵרֹעָה אַחֲרֶיךָ**" (ירמיהו יז טז), ובמ"ם "**מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ**" (בראשית מט כה), ובמ"ם "**וְלוֹא נָכְרִית מֵהַבְּהֵמָה**" (מ"א יח ה), ואין הענין כן, אבל שיעור הכתוב: לא רצתי אחריך בַּעֲבוּר היותי רועה; כי משמוש המ"ם שהיא תעמוד מקום בַּעֲבוּר: "**שָׁאַנְתִּי מִנַּהֲמַת לִבִּי**" (תהלים לח ט) – בעבור, "**מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן**" (תהלים קז לט) – בעבור. ומ"ם

"**מֵהַבְּהֵמָה**" כמ"ם "**מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ**" (שה"ש א ב), ומ"ם "**מֵאֵל אָבִיךָ**" (בראשית מט כה) כמ"ם "**מֵיֵי יָצָא הַדָּבָר**" (בראשית כד נ).

ודע כי מה שאמרו המדקדקים בתוספת האותיות יובן על שני פנים, אם תוספת על אותיות הגזרה והשרש כמ"ם מִסְפַּר, מִפְקַד, מִרְמָה, מִזְמָה וזולתם; ולא יכונו בתוספת הזאת שתהיה ללא ענין, כי מִרְמָה בלא מ"ם יהיה רְמָה ומְזִמָּה יהיה זְמָה, ואין ספק שישתנה מובנם, וכן בכל מה שידמה לזה מהאותיות הנוספות על האותיות השרשיות, וצדקו במה שהניחו מזה. והפנים השניים מהתוספת הוא אשר יניחו בכתוב במקומות רבים אותיות נוספות ללא ענין. ואין ראוי להשגיח במאמרם זה, וחלילה מתת ספרי האלהים אשר בא בם מהדקדוק מה שתלאה כל פה לספרו, נאמרים בהעברה ובתוספת אותיות בלתי מכוונות וללא ענין. וכבר באו מזה המדקדקים אל טעות והזיה בהבנת קצת מאמרי ספרי הקדש. ונמשך לסברתו זאת הביא ר' יונה מכלל המ"מין הנוספות מ"ם "**מִטָּרֶם שׁוּם אֶבֶן**" (חגי ב טו), ומ"ם "**לֹא יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד עוֹל יָמִים**" (ישעיהו סה כ), ומ"ם "**וּמִלְּפָנִים וְנֶאֱמַר צַדִּיק**" (ישעיהו מא כו), ומ"ם "**עַד מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת**" (ויקרא כג טז), ומשפטם טֶרֶם, שָׁם, לְפָנִים, מָחֳרַת, לפי דעתו, ובכלם טעה אם תבין מה שנאמר משמוש המ"ם.

ומסגלת המ"ם ההקשר עם קצת גזרות: "**תִּתְעַלַּם מִתְחַנָּתִי**" (תהלים נה ב), "**פָּדָה נַפְשׁוֹ מֵעָבֹר**" (איוב לג כח), "**מִשַּׁדַּי לֹא נִצְפְּנוּ עִתִּים**" (איוב כד א), "**לִשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה**" (משלי ז ה), "**הַצִּילֵנִי מִיַּד אוֹיְבִי**" (תהלים לא טז), אי אפשר לגזרות האלה ודומיהן ההקשר אם לא עם מ"ם. וכבר נמצא המ"ם הזאת חסרה במקומות רבים: "**עַד יְקוֹם גּוֹי אֹיְבָיו**" (יהושע י יג), "**הִשָּׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בָּהָר**" (שמות יט יב). ותבא המ"ם על השמות שאינם מהששה בנינים: "**מַלְבֵּן**" (נחום ג יד), "**מֶדְבָּק**" (תהלים כב טז), "**מַרְצֵעַ**" (שמות כא ו), "**מְהוּמָה**" (דברים כח כ), "**מְאֵרָה**" (שם) וזולתם.

ותבא בסוף השמות והפעלים להורות על הרבוי מהזכרים: "**הוֹי גִּבּוֹרִים**" (ישעיהו ה כב), "**הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים**" (משלי יג כ), "**מַרְעִידִים עַל הַדָּבָר**" (עזרא י ט), "**מְאַלְּמִים אֲלָמִים**" (בראשית לז ז), "**אֲדֹקֵם אֶרְקָעֵם**" (ש"ב כב מג). ותורה לפעמים ברבוי הנקבות: "**נָשִׁים פִּלַּגְשִׁים**" (ש"ב טו טז). וכבר באה על מלות הטעם באחרונה: "**לֹא תַלְכוּ רֵיקָם**" (שמות ג כא), "**חִנָּם נִמְכַּרְתֶּם**" (ישעיהו נב ג) ואינם נוספות.

וכבר חשב ר' יונה כי משמוש המ"ם שיהיה בכחה מלת בֵּין: "**שָׂמָן שָׁשׂוֹן מֵחֲבֵרֶיךָ**" (תהלים מה ח) – מבין חבריך, "**מְנַשִּׁים בָּאֹהֶל תְּבָרֵךְ**" (שופטים ה כד) – מבין הנשים. ואין צורך, אבל המ"מין האלה תעמודנה מעמד יוֹתֵר, כמו שכבר נאמר.

ויהיה שמושה שמוש הבי"ת, והוא "**עַם רַב הֹלְכִים מְדֶרֶךְ**" (ש"ב יג לד) – בדרך, "**אֲשֶׁר תַּפִּילוּ מִנַּחֲלָה לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל**" (יחזקאל מח כט) – בנחלה. וזה על דעת ר' יונה (הרקמה שער ח), ונתן סבה כי המ"ם והבי"ת ממוצא אחד ולכן יתחלפו.

וממנהג המ"ם המשמשת באחד מהדרכים הנזכרים, לא המ"ם אשר היא מעקר השם, שהיא לעולם דגושה, שמעמדה מעמד מלת מִן והיא מקצרת ממנה ונקודה בחירק, זולת הבאה על אותיות א"ח הע"ר שהיא רפויה ונקודה בקמץ קטן: "**מַאֲכֹל**" (תהלים קב ה), "**מַהֲחֵל**" (דברים טז ט), "**מֵחָמָס**" (ש"ב כב ג), "**מֵעִצָּר**" (ישעיהו נג ח), "**מֵרֶשַׁע**" (איוב לד י) והדומים, והנח בם תמורת הדגש.

ותבא המ"ם מקום הנו"ן בסוף: "**כֶּסֶף הַפְּדְיוֹם**" (במדבר ג מט), והראוי "**וְיֵקַר פִּדְיוֹן**" (תהלים מט ט), כמו "**חֶבְיוֹן עֻזּה**" (חבקוק ג ד), "**כְּרִשְׁיוֹן כּוֹרֶשׁ**" (עזרא ג ז).

ומדרכה לבא על המקורות וחברותיה בוכ"ל: "**מִמְלֹךְ אָדָם**" (איוב לד ל), "**מְדַבֵּר עִם יַעֲקֹב**" (בראשית לא כט) ולא תבא על זולתו מהפעלים. ומדרכה לבא על קצת מלות הטעם: "**הֲמִבַּלְעֲדֵי יְיָ**" (מ"ב יח כה).

השי"ן תעמוד מעמד אֲשֶׁר. ותבא על הפעלים: "**שֶׁשָּׁזַפְתְּנִי הַשָּׁמֶשׁ**" (שה"ש א ו), "**שֶׁעָלוּ מִן הָרַחְצָה**" (שה"ש ד ב); ועל השמות: "**שֶׁיֵּי אֱלֹהָיו**" (תהלים קמד טו); ועם מלת הטעם: "**שֶׁכָּכָה לוֹ**" (שם). ותבא עם הבי"ת: "**בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר**" (בראשית ו ג), "**בְּשֶׁלִּי הַסַּעַר**" (יונה א יב).

הה"א לקלות מוצאה הרבה בה השמוש. ומסגולתה להוציא הפעלים ולהעבירם מההתבודדות ולהורות עם הת"ו על ההתפעלות, כמו שהוא מבנין הִפְעִיל והִתְפַּעֵל, ולהורות על שלא נזכר פועלו אשר פועלו בנין הִפְעִיל והוא הוּפְעַל. וענין ההעברה הנזכרת הוא אשר יקראוהו המדקדקים 'התעברות', והבנין: 'מתעבר'.

ומסגלת הה"א שתורה על ההודעה: "**הָאָדָם הַגָּדוֹל**" (יהושע יד טו), "**הַנֶּפֶשׁ הַחֹטֵאת**" (יחזקאל יח ד), "**הָאָרוֹן הַבְּרִית**" (יהושע ג יד), ותבא קמוצה. וכבר תבא הלמ"ד על הה"א הזאת: "**לְהַגְדוּד אֲשֶׁר בָּא**" (דה"ב כה י), "**לְהָעָם הַזֶּה**" (דה"ב י ז), "**וּלְהַקָּרְדֳּמִים**" (ש"א יג כא).

ושתורה על התמיהה: "**הֲטוֹב לְךָ**" (איוב י ג), "**הֲמִן הָעֵץ**" (בראשית ג יא), "**הֲכֹל הַיּוֹם**" (ישעיהו כח כד). ואמרו המדקדקים כי הה"א הזאת לעולם נקודה בשוא וחטף.

ושתורה על השאלה והוא מקום אִם: "**הֲהָיְתָה זֹּאת בִּימֵיכֶם**" (יואל א ב), "**הַחֵפֶץ לְשַׁדַּי**" (איוב כב ג), "**הַשְּׁמֵנָה הִוא**" (במדבר יג כ), "**הַבְּמַחֲנִים**" (במדבר יג יט). כל אלה תעמדנה מעמד אִם שהוא שאלה, וכאלה רבים.

ושתורה על הקריאה: "**הֶאָמוּר בֵּית יַעֲקֹב**" (מיכה ב ז), "**הַצְּבִי יִשְׂרָאֵל**" (ש"ב א יט), "**הַקָּהָל חֻקָּה**" (במדבר טו טו), "**הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**" (דברים לב א), "**הַדּוֹר אַתֶּם רְאוּ**" (ירמיהו ב לא).

ושתורה על קיום הענין נקשרת עם לֹא: "**הֲלֹא שְׁאֵתוֹ**" (איוב יג יא), "**הֲלֹא אֱלוֹהַּ**" (איוב כב יב), "**הֲלֹא הֵם יוֹרוּךָ**" (איוב ח י). אלה כלם והדומים להם יורו על קיום הענין והיותו אמת. או היא לבדה בלא לֹא: "**הַאִם תַּמְנוּ לְגֹועַ**" (במדבר יז כח), "**הַאִם אֵין עֶזְרָתִי**" (איוב ו יג), ומן המין הזה "**הַעוֹד הַזֶּרַע**" (חגי ב יט), ולא כדברי ר' יונה (הרקמה שער ח).

ותורה הה"א על הנקבות, בפעלים: "**אָמְרָה צֹר**" (יחזקאל כו ב), "**אָבְדָה הָאֱמוּנָה**" (ירמיהו ז כח), "**חָשְׁקָה נַפְשׁוֹ**" (בראשית לד ח). ובשמות: "**אִשָּׁה נְבִיאָה**" (שופטים ד ד), "**שְׁכוּלָה וְגַלְמוּדָה**" (ישעיהו מט כא), "**וַיִּסְרָהָ מִגְּבִירָה**" (מ"א טו יג), "**צְדָקָה**", "**יְשׁוּעָה**", "**תְּעוּדָה**". וכבר חשב ר' יונה (הרקמה שער ו) כי באה הה"א גם כן על הזכר: "**הַשַּׁעַר הַתַּחְתּוֹנָה**" (יחזקאל מ יט), "**מְבוֹא הַמֶּלֶךְ הַחִיצוֹנָה**" (מ"ב טז יח), ואמר בשניהם כי הה"א נוספת ללֹא ענין, ואמת מאמרו, להיות שניהם מלעיל. וכן אמר בה"א "**וּדְדָנָה בַּחֶרֶב יִפֹּלוּ**" (יחזקאל כה יג) וה"א "**וַיָּבֹא דָּוִד נֹבָה**" (ש"א כא ב), "**אֶל הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵבָה**" (שמות ג א), "**בְּטֶרֶם יָבֹא הַחֹרְסָה**" (שופטים יד יח) וזולתם רבים לפי דעתו. ואפשר בקצתם שתהיה הה"א מקום אֶל, כמו "**הַגִּבְעָתָה**" (שופטים כ ד), "**הַיַּרְדֵּנָה**" (במדבר לד יב), "**הַמִּדְבָּרָה**" (שמות ד כז), "**מִצְרַיְמָה**" (בראשית יב י). ומפני זה באו מלעיל, לֹא לסבה שזכר. וכבר חשב בה"א "**מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה**" (שמות כב יז), "**וּבְעַד נָכְרִיָּה**" (משלי כז יג) ו"**לְנוֹעַדְיָה הַנְּבִיאָה**" (נחמיה ו יד), "**הַשִּׁפְלָה הַגְּבֹהַּ**" (יחזקאל כא לא), "**נוֹרָא עֲלִילָה**" (תהלים סו ה), "**בְּבֹאָה רַגְלֵיךְ**" (מ"א יד יב), "**מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה**" (ירמיהו כג ח), "**וּמַאֲכָלוֹ בְּרֹאָה**" (חבקוק א טז), ובה"א הבאה בסוף המספרים מִשְׁלֹשָׁה ועד עֲשָׂרָה, שהן כלן ללֹא ענין. ולטוען על כל זה טענות, ואין מקום להאריך כי אין בו מועיל לידיעת אופני השמוש לאותיות אשר הוא המכוון.

וכבר תבא הה"א באחרית המקורות והצוויין והעתידים: "**לְאַהֲבָה אֶת יְיָ... וּלְדָבְקָה בּוֹ**" (דברים ל כ), "**לְיִרְאָה אֶת יְיָ**" (דברים ו כד), "**פְּשֹׁטָה וְעֹרָה**" (ישעיהו לב יא), "**קָרְבָה אֶל נַפְשִׁי**" (תהלים סט יט), "**שִׁלְחָה הַנַּעַר**" (בראשית מג ח), "**זָכְרָה לִי**" (נחמיה ה יט), "**וְתִקְרַב וְתָבוֹאָה**" (ישעיהו ה יט), "**יְמַהֵר יָחִישָׁה**" (שם). ובאה על ה"א הנקבה אחר שובה לתי"ו רפה: "**יְשׁוּעָתָה**" (יונה ב י), "**עֹלָתָה**" (איוב ה טז), "**עֵיפָתָה**" (איוב י כב), "**סוּפָתָה**" (הושע ח ז). ועל הה"א אשר בפעלים אחר שובה לתי"ו רפה גם כן: "**נִפְלְאַתָּה אַהֲבָתְךָ לִי**" (ש"ב א כו), "**הֶחְבֵּאתָה אֶת הַמַּלְאָכִים**" (יהושע ו יז), "**תָּבוֹאתָה לְרֹאשׁ**

יוֹסֵף" (דברים לג טז), אחר ששבה ה"א "וְתִקְרַב וְתָבוֹאָה" לתי"ו רפה. ובאה על מלת הטעם: "נָגְדָּה נָּא לְכָל עַמּוֹ" (תהלים קטז יד).

ותבא על הפעלים ותעמוד מעמד השי"ן: "הֶהָלְכוּא אִתּוֹ" (יהושע י כד), "הָעִיר הַהֹלָלָה" (יחזקאל כו יז), "הַהִקְדִּישׁ שְׁמוּאֵל הָרֹאֶה" (דה"א כו כח), ועל זולת הפעלים: "הַהוּא יִקָּרֵא" (דברים ג יג), "הַשּׁוֹק וְהֶעָלֶיהָ" (ש"א ט כד).

וכבר חשב ר' יונה (הרקמה שער ו) שהיא תשמש מקום הבי"ת הנקראת בי"ת הכלי, ויבא באורה באמרו "שִׁקְדוּ וְשִׁמְרוּ עַד תִּשְׁקְלוּ לִפְנֵי שָׂרֵי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְשָׂרֵי הָאָבוֹת לְיִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַיִם הַלִּשְׁכוֹת בֵּית יְיָ" (עזרא ח כט), ר"ל בלשכות. ואני אומר כי שיעור הכתוב: שקדו ושמרו הלשכות בית ה' עד תשקלו וכו', ואין מבוא לשמוש שאמר.

ותבא הה"א בתחלת השמות ב"מַאֵין הַפַּגּוֹת" (איכה ג מט), ור' יונה אמר (הרקמה שער ז) שהיא כמו תְּפוּגוֹת, והה"א במקום תי"ו כמו תְּרוּמוֹת, תְּקוּמוֹת, ואין צורך, שכבר מצאנו הה"א נוספת בזולת זה מהשמות: "כְּקִדֹּחַ אֵשׁ הֲמָסִים" (ישעיהו סד א), "הַכָּרַת פְּנֵיהֶם" (ישעיהו ג ט), "הֲנָחָה לַמְּדִינוֹת" (אסתר ב יח), "רֶוַח וְהַצָּלָה" (אסתר ד יד), ועל דעת הא"ע ז"ל: "לַהֲנָפָה גּוֹיִם" (ישעיהו ל כח).

והנה מסגולת שלשת האותיות הנזכרות להדגיש בשמוש האותיות שאחריהן אם היא מן האותיות המקבלות דגשות, זולת הה"א כשתבא לשאלה ולתמה לפעמים. ולזה אמרו קצת המדקדקים: מש"ה וכל"ב, מש"ה מפיק וכל"ב לא מפיק, כי אותיות וכל"ב אין זה דרכם אם לא שיהיה בכחם הה"א ההודעה. ואין צורך להאריך בזה, כי קל הוא לעמוד עליו מהכתוב ומאיכות הקריאה.

והכ"ף תבא לדמיון ולהשואה בין שני דברים: "כְּשַׂעֲלִים בָּחֳרְבוֹת" (יחזקאל יג ד), "כְּאַיָּלִים לֹא מָצְאוּ מִרְעֶה" (איכה א ו), "וּבְנֹתִים כְּבָרִאשֹׁנָה" (ירמיהו לג ז), "כָּמוֹנִי כָמוֹךָ" (מ"א כב ד), והוא מקצר: אתה כמוני ואני כמוך, וכמו שכתב הא"ע על "כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה" (בראשית מד יח), ואינו שמוש אחר לכ"ף זו כמו שחשב ר' יונה.

ומשמושה שתעמוד מעמד מלת בְּזְמַן: "וַיְהִי כְּמֵשִׁיב יָדוֹ" (בראשית לח כט) – בזמן שהשיב ידו. "כִּמְעַט אוֹבֵיהֶם אַכְנִיעַ" (תהלים פא טו), "כִּמְשֻׁלַּשׁ חֳדָשִׁים" (בראשית לח כד) – בזמן שלש חדשים, או השתלש החדשים, וכן הבינוהו החכמים ז"ל באמרם: "רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם" (בראשית רבה פה י). "כִּמְעַט כִּסְדֹם" (ישעיהו א ט), "כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה" (שמות יא ד).

וחשב ר' יונה בכ"ף "כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ" (שמות לב כח) שהוא לקירוב, ובכ"ף "כְּאַלְפַּיִם אַמָּה בַּמִּדָּה" (יהושע ג ד) שהיא לאמות ודקדוק. וכן בכ"ף "כִּי הוּא כְּאִישׁ אֱמֶת" (נחמיה

ז ב), והנכון ששלשתן כ"פי הדמיון, ולפי שלא נמנו הנהרגים על דבר העגל אמר שהוא כדמיון שלשת אלפי איש, וכן ב"**כְּאַלְפַּיִם**" וב"**כְּאִישׁ**" הם על הדמיון, לפי שלא היה מבורר.

ומשמושה על הכנוי לנמצא במעמד בסוף השמות והפעלים והמלות: "**יָדְךָ**... **עֵינֶיךָ**" (שמות יג ט), "**וַאֲהֵבְךָ**" (דברים ז יג), "**וָאֲשַׁלְּחָךְ**" (בראשית לא כז), "**נֶגְדֶּךָ**" (בראשית מז טו), "**וּבְלִעֲדֶיךָ**" (בראשית מא מד). ולנקבה עם הפעל והשם: "**בְּצַדֵּקְתֵּךְ אַחְיוֹתֵךְ**" (יחזקאל טז נב). ועם המ"ם לנמצאים במעמד: יְדֵיכֶם וְרַגְלֵיכֶם. ולנקבות עם נו"ן: "**אִמְּכֶן חִתִּית וַאֲבִיכֶן אֱמֹרִי**" (יחזקאל טז מה). ועם הנו"ן וההא"א: "**כְּזִמַּתְכֶנָּה**" (יחזקאל כג מח), "**כִּסְּתוֹתַיכֶנָּה**" (יחזקאל יג כ).

וכבר חשב ר' יונה על הכ"ף שהיא נוספת בתחלת המלות ואינה נותנת טעם בדברים, וכתב מזה המין: "**וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ**" (בראשית ב כ), "**כִּשְׁגָגָה שֶׁיֹּצְאוּ**" (קהלת י ה), "**וַתְּדַבֵּר אֵלָיו כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה**" (בראשית לט יז), "**וַתִּקְרֶאנָה אֹתִי כָּאֵלֶּה**" (ויקרא י יט), "**כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ הָרִדְפִים**" (יהושע ב ז), "**כִּמְעַט וָגָרִים בָּהּ**" (תהלים קה יב), "**הֵמָּה כִּדְוֵי לַחְמִי**" (איוב ו ז). ולפי שלא ידעו לכ"פין האלה ענין הוא וזולתו מהמדקדקים נשתבשו בהן לאמר שאין להן ענין, והמכוון בכ"פין האלה יתבאר מהשמושים הקודמים לה, כי אמרו "**עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ**" הכ"ף הוא לדמיון, וזה כי נֶגְדּוֹ המובן ממנו לְפָנָיו, כמו "**נֶגֶד יְיָ**" (ש"א יב ג) – לפני ה'. ואלו אמר עֵזֶר נֶגְדּוֹ, יראה שיהיה המכוון מהעזר הוא כשתהיה לפניו, ואין זה המכוון מהאשה לבד, אבל תמיד לפניו ואחריו ראוי שתהיה לעזר ולהועיל לאיש בשמושו בהכנת מאכליו ומשתיו והצעת מטתו וזולת זה מצרכי תקון הבית ומה שכתב בפרשת "**אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא**" (משלי לא י-לא). לזה אמר שתהיה לו עזר כאלו היא נגדו ולפניו תמיד, והוא אמרו "**כְּנֶגְדּוֹ**" עם כ"ף הדמיון, ור"ל כאלו היא נגדו ולפניו תמיד. והאדם כבר מצא בבעלי חיים עזר נגדו, שכבר ישמשו אותו קצתם בהיותו עליהם ולפניו, אבל בזולת זה לא ישיג מהם עזר, ולזה לא נמצא בהם "**עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ**", ירצה שיעזרוהו תמיד כאלו הם לפניו. וכן "**כִּשְׁגָגָה שֶׁיֹּצְאוּ**", אמר "**יֵשׁ רָעָה רָאִיתִי**", והוא אומר כמתמיה: האם יש רעה ראיתי תחת השמש תדמה לשגגה שיצא מלפני השליט, וזה כי השליט והוא המלך אין ראוי שישגה בדבר, ולזה צוה על קריאת ספר התורה תמיד "**וְהָיְתָה עִמּוֹ**" וכו' (דברים יז יט), וכבר אמרו בשגגה כזאת "**שגגת תלמוד עולה זדון**" (משנה אבות ד יג), ולזה הפליג בגנותה ברעתה. ואפשר שנאמר, והוא היותר נכון, שזה הפסוק נקשר בשאחריו, ויאמר כי יש רעה באה תחת השמש וידמה שהיא שגגה יוצאת מאת השליט המנהיג זה העולם התחתון, והוא כי נתן הסכלות בתכלית המעלה והרוממות, והעשירים

ירדו ממעלתם וישבו בשפל, ואפשר שירצה ב"**עֲשִׁירִים**" – שלמי המדע והשכל, מקביל לאמרו "**נְתַן חַסֶּכֶל**". ואמנם אמר שהיא תדמה לשגגה, לפי שאינה שגגה על דרך האמת, כי אין בדבר ממה שיעשהו השליט ההוא מקרה ושגגה. וכ"ף "**כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה**", לפי שלא ספרה לו דבריו בלא תוספת וחסרון, אבל מכוון דבריו והעולה מהם, ולזה אמרה "**כַּדְּבָרִים**" בכ"ף הדמיון. וכבר הבינוה החכמים ז"ל (ראה בראשית רבה פז ט) בכ"ף הדמיון, אבל בדרך זר. וכ"ף "**וַתִּקְרֶאנָה אֹתִי כָּאֵלֶּה**", כי מאלו המקרים שקרו לו והדומים להם יחוייב המנעו מאכילת החטאת. וכ"ף "**כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ הָרִדְפִים**" הוא כ"ף הזמן. ו"**כְּדֵוַי לַחְמִי**" – אמר איוב שהדברים שמאנה לנגוע נפשו בבריאותו, דומים לנגעי בשרו עתה. וכ"ף "**כְּמַעַט וָגָרִים בָּהּ**" כ"ף הדמיון, לא יאמר שהיו מעט, אבל דומים למעט. והקש על השאר מאלה. וכבר שמה נוספת ללא ענין בסוף המלה: "**כְּעָרְכְּךָ הַכֹּהֵן**" (ויקרא כז יב), והוא לנוכח הכהן כמו שאמר הא"ע.

וכבר תביא בכחה ה"א ההודעה: "**כַּשֶּׁמֶן הַטּוֹב**" (תהלים קלג ב), "**כַּהוֹלֵךְ בֶּחָלִיל**" (ישעיהו ל כט) וזולתם רבים.

והתי"ו תבא עם הפעלים עוברים ועתידים והמקורות, ודרך שמושה בהם מפורסם. ועל המקורות: "**לְבַלְתִּי לֶכֶת**" (מ"א יא י), "**וּבָרַד בָּרֶדֶת**" (ישעיהו לב יט), "**לָשֶׁבֶת בְּצוֹעַר**" (בראשית יט ל), "**יוֹם הֻלֶּדֶת**" (בראשית מ כ). ותבא בתחלת השמות: תְּקוּמָה, תְּרוּמָה, תַּכְרִיךְ; ובסופם: מְצַנֶּפֶת, מִגְבַּעַת; ובתחלתם ובסופם יחד: תִּלְבֹּשֶׁת, תִּפְאֶרֶת. ותבא תמורת ה"א: "**שְׁנַת לְעֵינָי**" (תהלים קלב ד), "**רָע מְאַת**" (קהלת ח יב), "**מַכַּת בִּלְתִּי**" (ישעיהו יד ו), "**נֶפֶל אֵשֶׁת**" (תהלים נח ט). ובפעלים: "**וְשָׁבַת לַנָּשִׁיא**" (יחזקאל מו יז), "**וְקָרֵאת אֶתְכֶם**" (דברים לא כט), "**וְחָטָאת עַמָּךְ**" (שמות ה טז). ועם לשון נקבה לפעמים, כמו "**מַדּוּעַ שׁוֹבְבָה הָעָם הַזֹּאת**" (ירמיהו ח ה), "**הָעָם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ יוֹשֶׁבֶת לָבֶטַח**" (שופטים יח ז) לפי הא"ע. ולפעמים תורה עם הוי"ו על רבוי הזכרים: "**אָבוֹת יֹאכְלוּ בֹסֶר**" (יחזקאל יח ב), "**כָּל הַמְּקוֹמוֹת**" (ש"א ז טז), "**לֵחֹת הָעֵדֻת**" (שמות לא יח). וכבר באה על פעל אחד בכתוב מהסכמת המדקדקים מקום ה"א: "**וְאָנֹכִי תִּרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם**" (הושע יא ג), דינו הִרְגַּלְתִּי לאפרים, ולפי שלא נמצא זולתו, לולי הסכמות המדקדקים הייתי אומר שהוא מֻרבע וגזרתו נעלמת למעוט המצאה.

והבי"ת משמושה להורות על הסבה החמרית: "**בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת**" (שמות לח ח), "**לַעֲשׂוֹת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת**" (שמות לא ד). כי המראות היו חומר לכיור, והזהב והכסף והנחשת לעשות בצלאל מעשהו. ולא הטיב הא"ע באמרו כי בי"ת במראות כבי"ת "**וְהַנּוֹתָר בַּבָּשָׂר**" (ויקרא ח לב).

ומשמושה להורות על הכלי אשר בו יעשה העושה: "**בְּתַעַר הַשְּׁכִירָה**" (ישעיהו ז כ), "**בַּמַּעְדֵּר יֵעָדֵרוּן**" (ישעיהו ז כה), "**זַמְּרוּ לֵאלֹהֵינוּ בְּכִנּוֹר**" (תהלים קמז ז), "**בְּחֶרֶט אֶנוֹשׁ**" (ישעיהו ח א), "**יְתָאֲרֵהוּ בַּשֶּׂרֶד יַעֲשֵׂהוּ בַּמַּקְצֻעוֹת וּבַמְּחוּגָה יְתָאֲרֵהוּ**" (ישעיהו מד יג), "**הַחֹזִים בַּכּוֹכָבִים**" (ישעיהו מז יג), ירצה שהכוכבים הם כלי להם לידיעתם העתיד. ומשמושה להורות על המקום: "**וַיְהִי בְשָׁלֵם סֻכּוֹ**" (תהלים עו ג), "**בּוֹא בָצוּר**" (ישעיהו ב י), "**בְּנִקְרוֹת הַצֻּרִים**" (ישעיהו ב כא), "**גַּן בְּעֵדֶן**" (בראשית ב ח), "**וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר**" (שמות ה א).

ומשמושה להורות על הזמן: "**בְּהַכְּרֵת רְשָׁעִים**" (תהלים לז לד), "**בְּשַׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ**" (תהלים לד א), "**בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן**" (דברים לב ח), "**בְּמִצַּאֲכֶם אֹתוֹ**" (בראשית לב כ). וכן בכל בי"ת שתבא על שמות הזמן כשֶׁנָה וחֹדֶשׁ וזולתם הוא מן המין הזה.

ותהיה מקום עִם: "**בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו**" (שמות יד יז), "**בְּתֻפִּים וּבְמָחֹלֹת**" (שמות טו כ), "**בְּרֹב דָּלִיּוֹתָיו**" (יחזקאל יט יא), "**בַּחִצִּים וּבַקָּשֶׁת יָבוֹא שָׁמָּה**" (ישעיהו ז כד).

ותהיה מקום בַּעֲבוּר: "**וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל בְּאִשָּׁה**" (הושע יב יג), "**הַמַּשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה**" (בראשית יח כח), "**נַחַשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ**" (בראשית מד ה), "**בְּלַחַץ אוֹיֵב**" (תהלים מב י), "**שָׁמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי**" (תהלים קכב א), "**נוֹשָׁע בְּרֹב חָיִל**" (תהלים לג טז), "**בְּצִדְקָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה יִחְיֶה**" (יחזקאל יח כב).

ותהיה מקום מִן: "**וְהַנּוֹתָר בַּבָּשָׂר וּבַלֶּחֶם**" (ויקרא ח לב), "**בָּעוֹף בַּבְּהֵמָה וּבְכָל חַיַּת הָאָרֶץ**" (בראשית ט י), "**בַּגֵּר וּבְאֶזְרַח**" (שמות יב יט), "**בַּקֳּדָשִׁים לֹא יֹאכַל**" (ויקרא כב ד), "**לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי**" (משלי ט ה). וכבר חשב ר' יונה (הרקמה שער ו) כי בי"ת "**בְּאָשְׁרִי כִּי אִשְּׁרוּנִי בָּנוֹת**" (בראשית ל יג) מן המין הזה, ואין הענין כן, אבל הוא מקום בַּעֲבוּר.

ומשמוש הבי"ת לדעת ר' יונה שהיא מקום ה"א ההודעה, והביא מהם: "**בְּשִׁמְחַת בַּקְּצִיר**" (ישעיהו ט ב), "**כִּי הַיּוֹם יִקְדַּשׁ בַּכֶּלִי**" (ש"א כא ו), "**אִם עוֹד רַבּוֹת בַּשָּׁנִים**" (ויקרא כה נא), "**לַרְאֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ**" (דברים א לג), "**וַיְהִי בַּדָּבָר הַזֶּה לְחַטַּאת בֵּית יָרָבְעָם**" (מ"א יג לד). ואין צורך לשמוש הזה, כי בי"ת "**בַּקְּצִיר**" היא בי"ת הזמן, והתי"ו ב"**כְּשִׁמְחַת**" מקום ה"א, וכבר באו דומות לה. ובבי"ת "**כִּי הַיּוֹם יִקְדַּשׁ בַּכֶּלִי**" נשתבש, כי הבי"ת בי"ת הכלי, ובאור הענין, כי אחימלך אמר אל דוד שאין לו כי אם לחם קדש והוא לחם הפנים, ואין ראוי להתירו לזרים אם לא היו פרושים והם האוכלים חוליהם בטהרה, ולזה אמר "**אִם נִשְׁמְרוּ הַנְּעָרִים אַךְ מֵאִשָּׁה**", כי היא אשר ראויה השמירה ממנה יותר בדומה לזה, והשיבו דוד כי באמת שזה שלשת ימים אשר עצורה להם, ור"ל נמנעת להם, כי כן דרכו בצאתו ללכת, ולכן "**כְּלֵי הַנְּעָרִים קֹדֶשׁ**", וירצה שהם טהורים וכליהם, "**וְהוּא דֶּרֶךְ חֹל**",

ירצה: וגם כי הלחם ההוא משנסתלק מעל השלחן והוקטרו הבזיכין קרוב הוא להיות חולין, שיצא מידי מעילה משהיה לו שעת היתר לכהנים (ראה משנה מעילה ב ז), "**וְאַף כִּי הַיּוֹם יְקֻדַּשׁ בַּכֶּלִי**", ירצה שאפילו היה היום הזה תחלת הנחתו וקדשתו על השלחן, הנה יהיה מותר לנו להיותנו מסוכנים אם לא נאכל עתה, ואמרו החכמים ז"ל שאחזו בולמוס, וכן בארו הכתוב הזה במס' מנחות (צה ע"ב), והנך רואה כי הם הבינו מהבי"ת הזאת שהוא בי"ת הכלי, ולא כמו שנשתבש ר' יונה. ובי"ת "**רַבּוֹת בַּשָּׁנִים**" היא בי"ת הזמן, ו"**לְרַאֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ**" בי"ת המקום. "**וַיְהִי בַּדָּבָר הַזֶּה לְחַטַּאת בֵּית יָרָבְעָם**", שעורו: ויהי בדבר הזה חטאת לירבעם, והבי"ת מקום בַּעֲבוּר.

ומשמושה לדעת ר' יונה שהיא מקום עַל, והביא מזה המין: "**הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֲנִי רֹכֵב בָּהּ**" (נחמיה ב יב), "**הַדָּם הוּא בַּנֶּפֶשׁ יְכַפֵּר**" (ויקרא יז יא), "**חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא בָּהּ**" (ויקרא ד כג), "**וַיִּשָּׁאֲהוּ בַּמּוֹט בִּשְׁנָיִם**" (במדבר יג כג). ואין צורך לשמוש הזה, כי "**רֹכֵב בָּהּ**" הבי"ת בי"ת המקום או הכלי, ו"**בַּנֶּפֶשׁ יְכַפֵּר**" – בַּעֲבוּר הנפש, וכן "**אֲשֶׁר חָטָא בָּהּ**" – בַּעֲבוּרָה, ו"**בַּמּוֹט בִּשְׁנָיִם**" בי"ת הכלי.

וכבר חשב ר' יונה שמשמוש הבי"ת להורות על הדבק, והביא מהם: "**וַתִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה**" (בראשית לד ג), "**רוּחַ יְיָ דִּבֶּר בִּי**" (ש"ב כג ב). ואין להביא ראיה ממה שיאמר על מה שאינו גשם, כי מה שיאמר עליו הוא מושאל ולקוח בהעברה, ואפשר כי שמושו אחד מהשמושים הקודמים על דרך ההשאלה. וכבר אמרו החוקרים על "**וַיָּשָׁב הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי**" (זכריה ד א), "**רוּחַ יְיָ דִּבֶּר בִּי**" (ש"ב כג ב), כי הבי"ת כבי"ת מקום מצד ההשאלה, ולזה אמר "**הַדֹּבֵר בִּי**", "**רוּחַ יְיָ דִּבֶּר בִּי**" ו"**תְּחִלַּת דִּבֶּר יְיָ בְּהוֹשֵׁעַ**" (הושע א ב), ולא אמר הדובר לִי ולא לְהוֹשֵׁעַ, כי הדבק עם הנפרד להתאחדו עמו בעת הדבוק יהיה כאלו הוא מקום אליו, והוא ענין דק בחכמת הנפש ואין זה מקומו. והבי"ת ב"**בִּי אֲדֹנָי**" (יהושע ז ח) הוא מהמין הזה.

ומשמוש הבי"ת לדעתו שהיא לעזר, והביא מהמין הזה: "**וַאֲנִי כֹּתֵב עַל הַסֵּפֶר בַּדְיוֹ**" (ירמיהו לו יח), "**וּפָעַל בַּפֶּחָם וּבַמַּקָּבוֹת**" (ישעיהו מד יב), "**וְאִם בְּשִׁנְאָה יֶהְדָּפֶנּוּ**" (במדבר לה כ) וזולתם. ואין צורך אליו, כי השנים הראשונים הבי"ת בהם היא בי"ת הכלי, אבל שהכלי ממנו קיים אחר העדר הפועל, וממנו שהוא נעדר עם העדר הפעל, והדיו והפחם מזה המין. ובי"ת "**בְּשִׁנְאָה**" מקום בַּעֲבוּר.

וכבר אמר על הבי"ת שהיא ללא ענין, והביא מזה המין "**בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים**" (בראשית א א), ואמר שהוא כמו רֵאשִׁית בָּרָא; הורה שהבין מעט במעשה בראשית, וכבר אמר הרב במורה (מו"נ ב ל) שהוא בי"ת הכלי, ואין זה מקום באור זה. והביא בכלל המין

הזה בי"ת "**בְּטֶרֶם לֹא יָבוֹא**" (צפניה ב ב) ובי"ת "**בְּעוֹדֶנִּי**" (דברים לא כז), ואין הכרח, כי הן בי"תי הזמן. והשאר שהביא מזה המין עליך לתת אותן מאחד מהשמושים הקודמים, ולא תהיה ללא ענין כאמרו.

ומשמושה לפי דעתו שהיא בענין 'תמורת כך וכך', והביא מזה המין "**בִּפְאַת מִטָּה וּבְדַמֶּשֶׂק עָרֶשׂ**" (עמוס ג יב), ואמר שלא ינצלו מבני ישראל היושבים בשומרון כי אם המכה או ההרוג, והוא אמרו "**כַּאֲשֶׁר יַצִּיל הָרֹעֶה מִפִּי הָאֲרִי**" וכו', וזה אמנם יבא להם תמורת עמדם במנוחה ותענוג ושלוה, כמו שאמר "**הַשֹּׁכְבִים עַל מִטּוֹת שֵׁן**" וכו' (עמוס ו ד). והיותר נכון שיאמר כי לא ינצלו מבני ישראל היושבים בשומרון כי אם החולים היושבים בפאת מטה ובדמשק ערש, וכפל הענין במלות שונות. או אולי ירצה "**בְּדַמֶּשֶׂק עָרֶשׂ**" אל כל הקטנים שבעריסה שינצלו, והבי"ת לפי זה היא בי"ת המקום. וכתב במין הזה: "**בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא לַחְמֵנוּ**" (איכה ה ט), "**הֲדַם הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אָשְׁתֶּה בְנַפְשׁוֹתָם. כִּי בְנַפְשׁוֹתָם הֵבִיאוּם**" (דה"א יא יט), "**כִּי בְנַפְשׁוֹ דִּבֶּר אַדֹנָיְהוּ**" (מ"א ב כג). וירצה בכלם: תמורת הנפש ובסכנה ממנה. וכבר כתבתי כי אלה הענינים שאינם גשמים לא ילקח מהם ראיה, להיות הנאמר עליהם ומהם לקוח בהשאלה, גם כי לא ימצא זה כי אם על הנפש, ואולי רצו: בסכנת הנפש, ויהיה מקום עִם. ומן המין הזה כתב "**אֹכֶל בַּכֶּסֶף תִּשְׁבְּרֵנִי**" (דברים ב כח), והיא בי"ת הכלי, כי הכסף הוא הכלי אשר בו ישלם הקנין.

וכבר כתב על בי"ת "**בְּאֵל שַׁדָּי**" (שמות ו ג) שהיא לשבועה, וכי זה משמוש הבי"ת, ופירוש הפסוק לפי דעתו: נשבע לו באל שדי ובשם ה' כי לא נראה אל האבות מבלי מסך, והוא אמרו "**לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם**". וחשב א"ע כי הוא אמר זה מוא"ו "**וּשְׁמִי יְיָ**", וכתב כי לא מצאנו הוי"ו הזאת בלה"ק, ואין הענין כן, אבל אמר זה מבי"ת "**בְּאֵל שַׁדָּי**" המושכת עצמה. וכבר תמצא השבועה נקשרת עם בי"ת: "**בִּי נִשְׁבַּעְתִּי**" (בראשית כב טז), "**נִשְׁבַּע אֲדֹנָי יְיָ בְּקָדְשׁוֹ**" (עמוס ד ב), "**וַיִּשָּׁבַע בְּחֵי הָעוֹלָם**" (דניאל יב ז), אבל בכלם יקדים לשון שבועה, לא שתהיה הבי"ת מורה על השבועה כמו שחשב ר' יונה. ומכיוצא באלה הענינים הנאמרים על הנבדלים ומהם לא תלקח ראיה על השמוש כאמור.

ומשמושה לדעת ר' יונה שהיא במקום הוא"ו העוטפת, והביא בזה המין: "**בְּמִחֹקֵק בְּמִשְׁעֲנֹתָם**" (במדבר כא יח), "**וּפָקַדְתִּי עַל כָּל מוּל בְּעָרְלָה**" (ירמיהו ט כד), "**לְעֵינֵי בְנֵי חֵת בְּכֹל בָּאֵי**" (בראשית כג יח), הראוי: ומחקק, וערלה, וכל באי. ואין הענין כן, כי בי"ת "**בְּמִחֹקֵק**" מקום עִם, והרצון שחפרוה וכרוה אותם שרים ונדיבי עם יחד עם המחוקק, או היא בי"ת הכלי, ובי"ת "**בְּעָרְלָה**" תורה על המקום, ובי"ת "**בְּכֹל בָּאֵי**" מקום עִם.

ומשמוש הבי"ת לפי דעתו שהיא בענין עַד כְּךָ, והביא במין הזה אחד לבד, והוא "**בִּלְא יוּכְלוּ יִגְּעוּ בִּלְבֲשֵׁיהֶם**" (איכה ד יד). ופירוש הפסוקים אמר, שכבר הגיע מדלות ישראל והשפלתם, שאשר נעו עורים משאר האומות והם מגואלים כל זה השיעור מן הדם עד שלא יוכלו לגעת לבושם מרוב מאוס הדם, עם היותם עורים ובתכלית הגאול והטנוף להעדר מהם הראות, הנה אלה עם הפלגת מאוסם ימאסו הקורבה לישראל ויקראו להם "**סוּרוּ טָמֵא**" וכו' (שם פסוק טו). ויפה פירש, אבל אין לו עדים על השמוש הזה, ואולי היא מקום עִם, ויסכים זה עם פירושו גם כן.

וכבר הביא לבי"ת שימושים אחרים ושהיא בענין קוֹדֶם ואַחַר: "**וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי**" (בראשית ב ב), "**אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן**" (שמות יב טו) – בענין קוֹדֶם; "**בְּשָׁבְעֹתֵיכֶם מִקְרָא קֹדֶשׁ**" (במדבר כח כו), "**עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ**" (במדבר כח י), "**וּבְדִבְרֵי יוֹם בְּיוֹמוֹ**" (דה"ב ח יג) – בענין אַחַר. ואין צריך לכל זה, כי יסכימו כל אלה עם אחד מהשמושים הקודמים, ועליך להבין כל אחד מהם כפי הראוי והנאות לשמוש הבי"ת על הדרך שהתבאר.

ותבא על הפעלים: "**בַּהֲכִין לוֹ דָּוִיד**" (דה"ב א ד), ועל המקורות: "**בִּנְסֹעַ הָאָרֹן**" (במדבר י לה), "**בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה**" (שמות יג יז), "**בְּהַזְרוֹתֵיכֶם בָּאֲרָצוֹת**" (יחזקאל ו ח), "**בְּהָמִיר אֶרֶץ**" (תהלים מו ג), "**בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נַפְשִׁי**" (יונה ב ח). וכבר תחסר בקצת מקומות: "**וַיְצַאֲה חִנָּם אֵין כֶּסֶף**" (שמות כא יא), "**יִרְחֲצוּ מַיִם**" (שמות ל כ), "**וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה**" (בראשית יד ד), "**וְאִם בֵּית אִישָׁהּ**" (במדבר ל יא), "**יָבוֹא שָׁלוֹם**" (ישעיהו נז ב), "**לַבָּלָה נְאוּפִים**" (יחזקאל כג מג).

והאל"ף סימן להעתידים למדבר בעד עצמו, ושמושה מפורסם. ותבא על השמות: "**אָתְמוֹל**", "**אֶשְׁכָּר**" (תהלים עב י), "**אֶזְרוֹעַ**" (ירמיהו לב כא), "**אָפְסָיִם**" (יחזקאל מז ג), "**אָבְנָיִם**" (שמות א טז) וזולתם. ועל שם הפעל ב"**אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ**" (ישעיהו כח כח). ואמר ר' יונה שהיא נוספת ב"**וְאַשְׁמְאִילָה**" (בראשית יג ט), לפי שמצא "**אִם אֹשׂ לְהֵמִין וּלְהַשְׂמִיל**" (ש"ב יד יט).

ותבא נעלמת עם קמץ גדול: "**רָאשִׁים**" (בראשית ב י), "**וְקָאם שָׁאוֹן**" (הושע י יד); או עם קטן: "**רֵאשִׁית**", "**כִּסֵּא**"; ועם חירק: "**רִאשׁוֹן**"; ועם חולם: "**רֹאשׁ**", "**שָׁמֹאל**"; ועם שורק: "**פֵּארָה בְּמַעֲרָצָה**" (ישעיהו י לג); ועם פתח גדול: "**חַטָּאת**"; ועם קטן: "**עֹשֶׂה פֶּלֶא**" (שמות טו יא) וזולתם. וכבר תבא בסוף המלות מקום ה"א: "**קְרֵאן לִי מָרָא**" (רות א כ), "**כֵּן יִתֵּן לִידִידוֹ שֵׁנָא**" (תהלים קכז ב), "**וְעַל אֱדוֹם כָּלָא**" (יחזקאל לו ה), "**וְאַתִּיקֵיהָא**" (יחזקאל מא טו); ובסוף הפעלים: "**נָּבְהָא קֹמָתוֹ**" (יחזקאל לא ה), "**וְשִׁנָּא אֵת בִּגְדֵי כִלְאוֹ**" (מ"ב כה

כט). ואמרו שהוא נוספת באמצע הפעל ב"**וְהֶאֱזִנִיחוּ נָהָרוֹת**" (ישעיהו יט ו). ותבא בראש הפעלים במקום ה"א: "**אֶתְחַבַּר יְהוֹשָׁפָט**" (דה"ב כ לה), "**אֶשְׁתּוֹלְלוּ אַבִּירֵי לֵב**" (תהלים עו ו), "**וְכָל מַלְבּוּשַׁי אֶגְאָלְתִּי**" (ישעיהו סג ג).

והלמ"ד, השמוש היותר מיוחד אליה ויותר רביי בכתוב הוא הוראתה על הקנין, וכן על כל יחס שבין דבר לדבר: "**לַיְיָ הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ**" (תהלים כד א), "**לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה**" (בראשית כג יח), "**וּלְחַנָּה יִתֵּן מָנָה אַחַת**" (ש"א א ה), "**וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים**" (בראשית כה ו). ולהיות זה השמוש היותר מיוחד אליה חברוה עם האותיות המורות על הכנויין, ובכלם תורה על הקנין, כמו לִי ולוֹ ולָנוּ וּלְךָ ולָכֶם ולָהֶם ולָכֶן ולָהֶן, כי הלמ"ד בלִי הורה על הקנין והיו"ד על המדבר, והוא"ו בלוֹ על שאינו במעמד, והכ"ף בלְךָ הורה על הנמצא במעמד, וכן בשאר, וזה בהקשרם על גזרת **נתן** מבואר, כמו "**וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים**" (בראשית כז כח), "**וְיִתֶּן לִי אֶת מְעָרַת**" (בראשית כג ט). וכן עם גזרת **מכר**: "**מִכְרָה כַיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי**" (בראשית כה לא), "**לָאִישׁ אֲשֶׁר מָכַר לוֹ**" (ויקרא כה כז), "**וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם לְאֹיְבֶיךָ**" (דברים כח סח), ובזולת זה ממה שיורה על הקנין מכח הגזרה, כמו "**וְשָׂכָר לֹא הָיָה לוֹ וּלְחֵילוֹ**" (יחזקאל כט יח). וכבר השתמשו חכמים ז"ל בגזרה זאת עם למ"ד תמיד, ויאמרו "**הַמַּשְׂכִּיר בַּיִת לַחֲבֵירוֹ**" (משנה בבא מציעא ח ו) וזולתו. וכן בקצת גזרות מצד ההשאלה מהקנין בדבור והאמירה נקשרים תמיד עם הלמ"ד, כי מה שידובר או יאמר הוא קנין בצד מה למי שנאמר או ידובר לו. והנה מכח זה השמוש או מצד ההשאלה ממנו באו בכתוב: למדין (אולי צ"ל: "**לְמָדָן**" (שופטים כ א)), "**לְמַאוֹת וְלַאֲלָפִים**" (ש"א כט ב), ומצד ההשאלה הזאת יֵאָמר למה שהוא חמר לדבר שהוא לו: "**וַיְהִי לְנָחָשׁ**" (שמות ד ג), שירצה שהמטה היה חמר לנחש. וכן "**וְהָיוּ לְדָם**" (שמות ד ט), "**וְהָיָה לְכִנִּם**" (שמות ח יב), "**וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת**" (ישעיהו ב ד), "**פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ**" (משלי כו כא), כי החמר הוא במדרגת הקנין לצורה וההפך גם כן, כי בשניהם יתעצם הנמצא. ואין צורך לשמוש שזכר ר' יונה (הרקמה שער ו) מהלמ"ד שהיא תורה לשנוי ולהעתקה, ושם אלה במין הזה.

ומשמושה להורות על הסבה התכליתית: "**לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ**" (בראשית א טו), "**לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה**" (בראשית א יד), "**לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה**" (בראשית א כט), "**לְהַמְטִיר עַל אֶרֶץ**" (איוב לח כו), "**עֹשֵׂק דָּל לְהַרְבּוֹת לוֹ**" (משלי כב טז) וכאלה רבים. ומן הפלא איך לא זכר ר' יונה השמוש הזה, והוצרך מפני זה לדחוק הכתוב בקצת מקומות.

ומשמושה שתהיה במקום בַּעֲבוּר: "**וַיִּשְׁאַל דָּוִד לִשְׁלוֹם יוֹאָב**" (ש"ב יא ז), "**אִמְרִי לִי אָחִי הוּא**" (בראשית כ יג), "**וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (שמות יד ג). ומן המין הזה: "**אִם**

הַכֹּהֵן הַמְּשִׁיחַ יֶחֱטָא לְאַשְׁמַת הָעָם" (ויקרא ד ג), כי כשכהן גדול חוטא הוא בעבור אשמת העם, כי הוא ראוי לכפר ולהתפלל עליהם, והוא על דרך "**מִמְלֹךְ אָדָם חָנֵף מִמֹּקְשֵׁי עָם**" (איוב לד ל), וכן הבינו אותו החכמים ז"ל. ואין צורך לשמוש שזכר ר' יונה, שהוא כמו: על דרך אשמת העם, והביא אחר מן המין הזה, והוא "**וּבְמַיִם לֹא רֻחַצְתְּ לְמִשְׁעִי**" (יחזקאל טז ד), והוא מהשמוש המורה על הסבה התכלית, כי הרצון בו: כי לא רחצת במים לתכלית שיהיה בשרך חלק, והוא כאלו אמר להחליק בשרך, והיו"ד בו נוספת.

ומשמושה שתעמוד מקום הבי"ת: "**וַיֵּשְׁבוּ אִתּוֹ לְאֶרֶץ**" (איוב ב יג), "**אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי**" (בראשית ד כג), "**וְיָמִים רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל לְלֹא אֱלֹהֵי אֱמֶת**" וכו' (דה"ב טו ג), "**לִרְקָמוֹת תּוּבַל לַמֶּלֶךְ**" (תהלים מה טו), באורם: בָּאֶרֶץ, בְּפִצְעִי, בְּלֹא, בִּרְקָמוֹת.

ומשמושה להורות על הפעולים: "**וַיִּקַּח רַב טַבָּחִים לְיִרְמְיָהוּ**" (ירמיהו מ ב), "**וָאֶשְׁלְחָה לֶאֱלִיעֶזֶר לַאֲרִיאֵל**" (עזרא ח טז), "**פִּתַּחְתָּ לְמוֹסָרָי**" (תהלים קטז טז), "**לְכֶלְכֶם יָשִׁים**" (ש"א כב ז), "**אַל יַשִּׁיא לָכֶם**" (מ"ב יח כט), "**וַיְבָרְכוּ הָעָם לְכֹל הָאֲנָשִׁים**" (נחמיה יא ב), "**וַיְבָרְכוּ כָל הַקָּהָל לַיְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיהֶם**" (דה"א כט כ). ובאלה שני הפסוקים נקשרה ברכה עם הלמ"ד להוראתה על הפעול כאמור, ושכח אלה מי שיאמר "**ברכה בלמ"ד לא אשכחן**" (סדר רב עמרם הלכות סעודה), כמו שכתב ר' יונה (הרקמה שער ו).

ותבא על הזמן: "**לְמָחָר יִהְיֶה**" (שמות ח יט), "**לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה**" (בראשית ז ד).

ומשמושה להורות על תכונת הענין: "**תְּלַקְּטוּ לְאַחַד אֶחָד**" (ישעיהו כז יב), "**יָצְאוּ לְמֵאוֹת וְלַאֲלָפִים**" (ש"ב יח ד), "**לָבֶטַח תּוֹשִׁיבֵנִי**" (תהלים ד ט). וכבר חשב ר' יונה במין הזה: "**לְרַד לְפָנָיו גּוֹיִם**" (ישעיהו מה א), "**כֶּעָפָר לְדָשׁ**" (מ"ב יג ז), "**לַעֲבֹד וּלְמַשָּׂא**" (במדבר ד כד), והם מן המין המורה על התכלית.

וכבר אמר ר' יונה שתבא על הכרת הפעלה, והביא במין הזה: "**כִּדְבַשׁ לְמָתוֹק**" (יחזקאל ג ג), "**וַיִּגְדֵּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מִכֹּל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעֹשֶׁר וּלְחָכְמָה**" (מ"א י כג), "**כַּשִּׁקְמִים אֲשֶׁר בַּשְּׁפֵלָה לָרֹב**" (מ"א י כז), "**וּכְעֻצָּם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר**" (שמות כד י), "**בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרַעַ**" (בראשית מא יט), "**הַאִם תַּמְנוּ לִגְוֹעַ**" (במדבר יז כח), "**לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה**" (בראשית כג יח). ואפשר בכלם שהיא מקום בַּעֲבוּר, ואין צורך לשמוש הזה.

ותבא על המקורות: "**לַחְשֹׁב מַחֲשָׁבֹת לַעֲשׂוֹת בַּזָּהָב**" (שמות לא ד), "**לְהַנְקֵם מֵאֹיְבֵיהֶם**" (אסתר ח יג), "**לְהַסְתֵּר שָׁם פֹּעֲלֵי אָוֶן**" (איוב לד כב), "**לְעַוּת אָדָם בְּרִיבוֹ**" (איכה ג לו), "**לְהָרַע אוֹ לְהֵיטִיב**" (ויקרא ה ד), וכאלה רבים בכתוב, וקרוב הוא שיפורשו למ"די התכלית. ותבא על הפעל לפי דעת קצת באמרו "**לְבָרֵם הָאֱלֹהִים**" (קהלת

ג יח). ותבא על הנושא במאמרים: "**וּלְשָׂרִים לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ**" (ישעיהו לב א), "**לְהַקְשִׁיב מֵחֵלֶב אֵילִים**" (ש"א טו כב). ועל הנשוא במאמרים גם כן: "**הַשְׁלִשִׁי לְאַבְשָׁלוֹם בֶּן מַעֲכָה**" (דה"א ג ב), "**וְחֹרֵב אוֹיְבֵךְ לְמַשֻּׁגֶת**" (דה"א כא יב), "**וּכְלֵי כֶסֶף מֵאָה לְכִכָּרִים**" (עזרא ח כו), ולא נודע ענין לאלה הלמ"דין והדומות להן.

ומשמושה שתעמד מעמד מִן: "**וַיָּבֹא שְׁלֹמֹה לַבָּמָה אֲשֶׁר בְּגִבְעוֹן יְרוּשָׁלַיִם**" (דה"ב א יג), "**נָסוּ לְקֹלָם**" (במדבר טז לד), "**כָּל כֵּלִים לַזָּהָב וְלַכֶּסֶף**" (עזרא א יא), "**לָעוֹף וְלַבְּהֵמָה**" (ויקרא ז כו), "**בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן**" (בראשית יד יט), "**בָּרוּךְ בְּנִי לַיְיָ**" (שופטים יז ב) וזולתם, וזה מחויב מצד הגזרה הקודמת להן ומטעם הענין. ותבא על מלות הטעם: לְבִלְתִּי, לְבַעֲבוּר, לְמַעַן.

ומשמושה להורות על התמורה ושתעמוד מעמד מְקוֹם או תַּחַת: "**וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמָר**" (בראשית יא ג). ואמר הא"ע כי השמוש הזה ללמ"ד הוא בלשון ערבי גם כן.

ותהיה הלמ"ד מקום כ"ף לדעת ר' יונה, והביא מזה המין אחד לבד: "**לְהַעֲלוֹת עֹלוֹת לַייָ עַל מִזְבַּח הָעֹלָה תָּמִיד לַבֹּקֶר וְלָעֶרֶב וּלְכָל הַכָּתוּב בְּתוֹרַת יְיָ**" (דה"א טז מ), ר"ל לפי דעתו: ככל הכתוב. ואין צורך, והרצון: לכל הכתוב משאר הקרבנות מלבד העולה.

ותבא על הגעת תכלה וכאלו היא מקום עַד: "**וַיִּפֹּל מִכּוּשִׁים לְאֵין לָהֶם מִחְיָה**" (דה"ב יד יב), "**וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם**" (שמות כא ו), "**לָחֳלִי לְאֵין מַרְפֵּא**" (דה"ב כא יח), "**לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לְמַדַּי**" (דה"ב ל ג), "**וַיֵּצֶר לְאַמְנוֹן לְהִתְחַלּוֹת**" (ש"ב יג ב).

ותהיה להתחלת התכלה לדעת ר' יונה: "**לְמִימֵי אֲבוֹתֵיכֶם**" (מלאכי ג ז), "**לְמַבְּרֵאשׁוֹנָה לֹא אַתֶּם**" (דה"א טו יג). ואלה מכלל הלמ"דין שלא נודע להם ענין.

ותבא הלמ"ד לדעת ר' יונה לשבועה, והוא: "**לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה**" (ישעיהו ח כ), "**וַיִּשְׁלַח אַבְנֵר מַלְאָכִים אֶל דָּוִד תַּחְתָּו לֵאמֹר לְמִי אָרֶץ**" (ש"ב ג יב), ירצה ששלח לו בצנעה, והוא אמרו "**תַּחְתָּו**", ונשבע לו במי שלו הארץ והוא השם יתברך. ולפי שלשון שבועה נקשר בכתוב עם בי"ת, הטוב שיאמר בה שהיא מקום בי"ת, ולא שהוא שמוש מיוחד. וכבר פירשו האחרונים שני אלה הפסוקים בלא לשון שבועה.

ומשמוש הלמ"ד לדעת ר' יונה שהיא מקום עַל, והביא מזה המין "**וְהִנֵּה דָגוֹן נֹפֵל לְפָנָיו אַרְצָה**" (ש"א ה ג). ואין הענין כן, שהכנוי ב"**לְפָנָיו**" שב לארון האלהים שהציגו אצל דגון. ועוד הביא מזה המין: "**וְשֹׂרֵט לָנֶפֶשׁ**" (ויקרא יט כח), "**עַל דִּגְלוֹ לְצִבְאֹתָם**" (במדבר א נב), "**וְיִשְׁבָּה לְפֶתַח בֵּיתָהּ**" (משלי ט יד), "**זְבוּלֵן לְחוֹף יַמִּים**" (בראשית מט יג) וזולתם. ואין צורך, כי קצתם מקום בַּעֲבוּר וקצתם מקום בי"ת או מאחד מהשמושין שקדמו.

ומשמושה לדעת ר' יונה שהיא מקום אַחַר, ועֵדו "**אַחֲרֵי הֵרָאֹתוֹ אֶל הַכֹּהֵן לְטָהֳרָתוֹ**" (ויקרא יג ז), ירצה לפי דעתו: אחר טהרתו. ואין הענין כן, אבל הוא למ"ד התכלית, וזה שהכתוב אמר "**אָדָם כִּי יִהְיֶה בְעוֹר בְּשָׂרוֹ שְׂאֵת אוֹ סַפַּחַת וכו' וְהוּבָא אֶל... הַכֹּהֵן וכו' וְרָאָהוּ הַכֹּהֵן וְטִמֵּא אֹתוֹ**", אמנם "**אִם בַּהֶרֶת לְבָנָה הִוא**", הנה הכהן ובתנאים מה מסגיר אותו שבעה ושבעה, והוא נראה פעמַים אל הכהן, ובשניה אם לא פשה הנגע הוא מטהר אותו, וכמו שאמר "**וְטִהֲרוֹ הַכֹּהֵן מִסְפַּחַת הִוא**", כי המִסְפַּחַת שם לנגע טהור. והנה זאת הראיה השנית היתה לתכלית שיטהרנו, ולזה אמר "**אַחֲרֵי הֵרָאֹתוֹ אֶל הַכֹּהֵן לְטָהֳרָתוֹ**". ואם לומר שהפשיון הזה יהיה אחר הטהרה אין צורך, שכבר אמר "**וְטִהֲרוֹ הַכֹּהֵן וכו' וְכִבֶּס בְּגָדָיו וְטָהֵר**", ובא אחר זה "**וְאִם פָּשֹׂה תִּפְשֶׂה**". אבל מפני שנראה פעמַים אל הכהן, שלא יובן "**אַחֲרֵי הֵרָאֹתוֹ**" מראיה ראשונה, לזה אמר "**לְטָהֳרָתוֹ**", וירצה מהראיה השנית שתכליתה היתה הטהרה, וכמו שאמר "**וְטִהֲרוֹ הַכֹּהֵן**" וכו'. וכל זה אמנם אם יובן שהפשיון הזה אחר הטהרה כמו שנראה שהוא דעת החכמים ז"ל, ויהיה לפי זה אמרו "**וְנִרְאָה שֵׁנִית אֶל הַכֹּהֵן**" מאמר מחייב. ואשר יראה לי מהפשט, שהפשיון הזה לא יכוין בו הכתוב שיהיה אחר שטהרו הכהן, ואִמְרוֹ "**וְנִרְאָה שֵׁנִית אֶל הַכֹּהֵן**" אינו מאמר מחייב, אבל הוא נקשר עם אמרו "**אַחֲרֵי הֵרָאֹתוֹ אֶל הַכֹּהֵן לְטָהֳרָתוֹ**", ונראה שירצה: והיה זה שנראה שנית אל הכהן, וביאור זה, כי אחרי שהוזכר "**שֵׁנִית**", אמר "**וְרָאָה הַכֹּהֵן**" את הנגע "**בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֵׁנִית**", ובראיה זו כבר אפשר שפשה הנגע ואפשר שלא פשה, ונתן הדין ראשונה אם לא פשה, והוא אמרו "**וְטִהֲרוֹ הַכֹּהֵן**" וכו', ואחר נתן הדין אם פשה בראיה זו, ואמר כי אם פשה תפשה אחרי הראותו אל הכהן הראיה הראשונה שהיתה לטהרתו, ואחר שנראה שנית אל הכהן, והיא ראיה זו שכתב עליו "**וְרָאָה... אֹתוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֵׁנִית**", הנה כשיהיה כן, "**וְרָאָה הַכֹּהֵן וְהִנֵּה פָּשְׂתָה**" וכו'. ואמנם קרא הראיה הראשונה אחר הסגר ראשון שהיא "**לְטָהֳרָתוֹ**", מפני שלא פשה בה הנגע והיא דרך לטהרה. ואשר הביאני אל זה, כי לפי הביאור הראשון היה ראוי שיאמר: ונראה שלישית אל הכהן, ולפי דרך הכתוב שקרא הראיה שאחר הסגר שני שֵׁנִית, אמר "**וְרָאָה הַכֹּהֵן... בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֵׁנִית**" וכו', ולפי הדרך הראשון ראיה זו שלישית היא. ואולי קרא כל מה שהיה מהענין הראשון עד הטהרה ענין אחד, וחשב כל הראיות כלן אשר היו ראשונה לאחד, כי הכל היה ענין אחד אשר תכליתו הטהרה, והראיה הזאת היא שנית לכל מה שנעשה ראשונה.

ומשמושה לדעת ר' יונה שהיא מקום ה"א הידיעה: "**אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ נִשְׁעָן עַל יָדוֹ**" (מ"ב ז ב), "**שִׁיר לַמַּעֲלוֹת**" (תהלים קכא א), "**הָאָזְרָח בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלַגֵּר הַגָּר בְּתוֹכָם**" (במדבר טו

כט). ותהיה לפי דעתו גם כן מקום ה"א הקריאה, וכן "**לַאֲשֶׁר הֶעְמִיקוּ סָרָה**" (ישעיהו לא ו). וכי יקום כל זה על פי עד אחד אין ראוי להמשך אחר דעתו, וראוי שיפורשו אלה בדרך אחר מהשמושים הקודמים ובין ותשכיל. וכבר תחסר ב"**וּלְשׁוֹנִי מֻדְבָּק מַלְקוֹחָי**" (תהלים כב טז).

והיו"ד משמושה להורות על המדבר בעדו והמדברת בעדה בעוברים, ועל שאינו ואינם במעמד בעתידים, ועל הנמצאת במעמד, ולפעמים עם תוספת נו"ן: "**תִּתְחַמָּקִין**" (ירמיהו לא כא), "**תִּשְׁתַּכְּרִין**" (ש"א א יד), "**תִּדְבָּקִין**" (רות ב כא); ובצוויין לנקבה. ולפעמים תורה היו"ד על שאינן במעמד: "**וַיִּשַׁרְנָה הַפָּרוֹת**" (ש"א ו יב), "**וַיֵּחַמְנָה בְּבֹאָן לִשְׁתּוֹת**" (בראשית ל לח), "**אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מִגּוֹי יַעֲמֹדְנָה**" (דניאל ח כב). ועל שאינה במעמד: "**יֵעָשֶׂה מְלָאכָה**" (שמות לא טו), "**יִתַּן אֶת אֲבִישַׁג**" (מ"א ב כא), "**כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה**" (דברים כב כג). ומשמושה להורות על היחס, אם אל האב הראשון: "**וְלָראוּבֵנִי וְלַגָּדִי**" (דברים ג טז) וזולתם, או אל המקום: "**אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ עִבְרִי**" (שמות ב יא) וזולתם. ומשמושה להורות על התארים בשמות: "**מְקִימִי**" (תהלים קיג ז), "**מַשְׁפִּילִי**" (תהלים קיג ו), "**מַגְבִּיהִי**" (תהלים קיג ה), "**הַיֹּשְׁבִי**" (תהלים קכג א), "**הַהֹפְכִי**" (תהלים קיד ח), "**חֹצְבִי**" (ישעיהו כב טז) "**חֹקְקִי**" (שם), "**עֹזְבִי**" (זכריה יא יז), "**אֹסְרִי**" (בראשית מט יא), "**שֹׁכְנִי**" (דברים לג טז). אבל אלה כלן נוספות ללא ענין לדעת כל המדקדקים, וכבר כתבתי למעלה הנראה לי בזה. וכן חשב ר' יונה ביו"ד "**לֹא אָבָה יַבְמִי**" (דברים כה ז), אמר שהוא כמו יַבֵּם, כי לפי דבריו כנוי הפעול הדבק במקור לא יהיה כי אם עם נו"ן ויו"ד, כמו "**הַלְהָרְגֵנִי**" (שמות ב יד), "**לְשָׁרְתֵנִי**" (יחזקאל מג יט), והנה שכח "**מֵאֵן יֵנִי לְתִתִי**" (במדבר כב יג). ואמר שהיא נוספת ללא ענין במלת "**בְּנִי אֲתֹנוֹ**" (בראשית מט יא), ואולי היא למדבר בעדו, ואמר יעקב כי בנו יהודה אוסר לגפן עירה ולשרקה אתונו. וכן אמר שהיא נוספת ללא ענין ב"**וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב**" (שמות כח ג), שהוא לפי דבריו כמו אל כל חֲכַם לב, ברְאַיַת אמרו "**אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו**", ואולי הוא כמו "**בָּנוֹת צָעֲדָה**" (בראשית מט כב), "**זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ**" (קהלת י א). ותורה עם המ"ם או הנו"ן על הרבוי: "**חִטִּים**", "**חִטִּין**" (יחזקאל ד ט), "**מְלָכִים**", "**מְלָכִין**" (משלי לא ג), "**נָשִׁים פִּלַּגְשִׁים**" (ש"ב טו טז). ובלא מ"ם ונו"ן בסמוכים: "**דִּשְׁנֵי אֶרֶץ**" (תהלים כב ל), "**גִּבֹּרֵי כֹחַ**" (תהלים קג כ). ובבלתי סמוכים: "**כָּל נְבִיאֵי כָּל חֹזֶה**" (מ"ב יז יג), "**הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן**" (עמוס ו ו). וכבר חשב ר' יונה שהיא נוספת ב"**רַבָּתִי**", "**שָׂרָתִי**" (שם), "**אֹהֲבָתִי**" (הושע י יא), ולדעתי הם לתואר כמו שהתבאר (לעיל פרק ט). וכבר באה עם הכ"ף להורות על הנקבה הנמצאת בכנויים: "**עֲוֹנֵכִי**" (תהלים קג ג), "**תַּחֲלֵאָיְכִי**" (שם), "**חַיָּיְכִי**" (שם פסוק ד). ותבא למשך עם החירק

והצירי: "**פָּלִיט וְשָׂרִיד**" (איכה ב כב), "**וַיֵּרֶד יְיָ**" (בראשית יא ה), "**וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב**" (בראשית לז א). ובאה באמצע נוספת: "**לְדַרְיָוֵשׁ הַדָּבָר**" (עזרא י טז), "**הַאֱמִינוֹן**" (ש"ב יג כ), "**דִּתָּיְנָה**" (בראשית לז יז). ובפעלים: "**וַתַּעֲשֶׂינָה**" (יחזקאל טז נ), "**וּתְבוֹאֶינָה**" (ירמיהו ט טז). ובאה עם מלות הטעם: "**אַחֲרֵי**", "**אַשְׁרֵי**", "**מִנֵּי דֶרֶךְ**" (ישעיהו ל יא). ובאה תמורת הכפל ב"**יָרָה הַחֻצִי**" (ש"א כ לו). וכבר תחסר במקומות מה: "**וְיִבְאֵנִי חֻסָּדֶךָ**" (תהלים קיט מא), "**תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ**" (יהושע א ח) וזולתם.

והנו"ן מסגולתה שתורה עם הוא"ו על המדברים בעדם בעוברים: "**אִם אָמַרְנוּ**" (מ"ב ז ד), הֶלֹךְ **הֲלַכְנוּ**. ובזולת הוא"ו בעתידים: "**נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע**" (שמות כד ז). ובאה נוספת בתחלת השמות וסופם: "**נָפְתּוֹחַ**" (יהושע טו ט), "**נִסְבָּה**" (דה"ב י טו), "**שָׁשׁוֹן**", "**לָצוֹן**". ובסוף הפעלים עוברים ועתידים והמקורים: "**יָדְעוּן אֲבֹתָיִךְ**" (דברים ח ג), "**צָקוּן לַחַשׁ**" (ישעיהו כו טז), "**וְהָיָה כִּי תֵלֵכוּן**" (שמות ג כא), "**וַיֶּתֶר אֶחָיו יְשׁוּבוּן**" (מיכה ה ב), "**בְּאָבְדָן מוֹלַדְתִּי**" (אסתר ח ו), "**לְתִתָּן שָׁם**" (מ"א ו יט). ומן המין הזה "**יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ**" (דברים לב י) והדומות להן שבאו עם הכנויין. ונוספה עם הה"א בעתיד לנקבה הנסתרת: "**יָדָה לַיָּתֵד תִּשְׁלַחְנָה**" (שופטים ה כו), "**בְּרַגְלַיִם תֵּרַמַּסְנָה**" (ישעיהו כח ג), "**תִּקְרֶאנָה מִלְחָמָה**" (שמות א י), ענינם: תשלח, תרמוס, תקרא. ולזכר הנמצא במעמד: "**תִּשְׁלַחְנָה בְחֵילוֹ**" (עובדיה א יג), "**תְּעַנֶּה לְעֵינֵיהֶם**" (יחזקאל ד יב), ענינם: תשלח, תעוג. או הנו"ן תחסר דגש, ויהיו הנו"ן והה"א כנוי לעוגה שזכר, כמו "**מְקֻדָּשׁ אֲדֹנָי**" (שמות טו יז), "**הַצְּפִינוֹ**" (שמות ב ג). וכבר חשב ר' יונה שהיא נוספת ב"**וְשָׂם יְדַבֵּר עִמָּנוּ**" (הושע יב ה) דינו עִמּוֹ, ואין צורך, כי על כלל הנביאים ידבר. ובאה תמורת הדגש אשר בכחו הכפל ב"**לַשְׁמֵד מָעֲזֵנֵיהָ**" (ישעיהו כג יא) כמו מָעֲזֵיהָ. "**חַסְדֵי יְיָ כִּי לֹא תָמְנוּ**" (איכה ג כב) הוא כמו "**תַּמּוּ נִכְרָתוּ**" (יהושע ג טז). וכבר תורה עם היו"ד על כנוי הפעול במקורות: "**לְנַחֲמֵנִי**" (ישעיהו כב ד), "**לְבַהֲלֵנִי**" (דה"ב לה כא), "**לְשַׁלְחֵנִי**" (ש"ב יג טז). ועל כנוי הפועל אחד לבד: "**בְּשׁוּבֵנִי וְהִנֵּה אֶל שְׁפַת הַנַּחַל**" (יחזקאל מז ז). ונוספה ב"**תַּחְתֵּנִי**" (ש"ב כב לז) וב"**שִׁבְעָנָה בָנִים**" (איוב מב יג), וב"**בָּשְׁנָה אֶפְרַיִם**" (הושע י ו). ותורה על התאר ב"**רַחֲמָנִיּוֹת**" (איכה ד י), "**נַעֲמָנִים**" (ישעיהו יז י), "**רַעֲנָן**" (דברים יב ב), "**שַׁאֲנַן**" (ירמיהו מח יא). ואינם שמות מרובעים כמו שאמר ר' יונה, ונתן הסבה כי הכפל ברבעים לא יבא כי אם לפ"א והע"ן כמו "**קָדְקֹד**" (דברים לג כ), "**עַרְעָר**" (ירמיהו יז ו), והוא בעל שני למ"דין שונות זו מזו, ופעמים תכפל השנית וישוב מחמש אותיות כמו "**שְׁקַעֲרוּרֹת**" (ויקרא יד לז), והוא גם כן רביעי כפול הלמ"ד השנית ואינו חמישי כי לא ימצא חמישי כפול כמהו. ותורה עם היו"ד על כנוי המדבר בפעלים: "**יִסְּרַנִי**

יְהֹוָה וְלַמָּוֶת לֹא נְתָנָנִי" (תהלים קיח יח). ועם הוא"ו על כנוי המדברים בעדם, בשמות: "**מְשׁוֹשׂ לְבֵנוּ**" (איכה ה טו), "**עַרְשֵׂנוּ רַעֲנָנָה**" (שה"ש א טז); ובפעלים: "**הוֹשַׁעְתָּנוּ מִצָּרֵינוּ**" (תהלים מד ח). "**אֱלֹהִים יְחָנֵּנוּ וִיבָרְכֵנוּ**" (תהלים סז ב). ובהיות בנו"ן דגש יורה על כנוי הנסתר: "**הֲתַרְעִישֶׁנּוּ**" (איוב לט כ), "**וְלֹא יְכַסֶּנּוּ**" (שמות כא לג), "**וַיְחֻנֶּנּוּ וַיֹּאמֶר**" (איוב לג כד).

והוא"**ו**, השמוש היותר מיוחד והרביי בכתוב לאות הזאת הוא העטף, וענינו חבור ועטיפת דבר לדבר והקשרו עמו. ולזה היה צורתה כיתד כפוף, להורות על העטף היותר מיוחד לשמושה. והיא והיו"ד היותר רבי השמוש בכתוב, עד שלא נמצאו בכל הכתוב כי אם עשרים ושנים פסוקים בלא וא"ו ויו"ד לפי המסרה. ולהתיחד השמוש הזה אליה היה מדרכה שגם במקומות אשר יהיה לה שמוש אחר לא תהיה משוללת מהשמוש הזה ברוב. והמשל: "**וְהָלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר**" (דברים כד ב), כי אם שלוא"ו "**וְהָיְתָה**" שמוש אחר כאן, והוא ההפוך העבר לעתיד, הנה לא תמנע מפני זה מהעטיפה. וכן "**וַתֵּלֶךְ וַתַּעַ**" (בראשית כא יד), "**וַתָּבֹאנָה וַתְּדַלֶּנָה וַתְּמַלֶּאנָה**" (שמות ב טז), "**בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ**" (בראשית יז כ) וכאלה רבים. ושמוש העטוף יבא בשמות ופעלים ומלות הטעם: "**שִׁמְעוֹן וְלֵוִי**" (בראשית לד כה), "**שׁוֹר וְכֶשֶׂב**" (ויקרא ז כג). ויבאו מהם ששה סמוכים: "**אַיִל וּכְבִי וְיַחְמוּר וְאַקּוֹ וְדִישֹׁן וּתְאוֹ וְזָמָר**" (דברים יד ה). ובפעלים חמשה וששה: "**וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלַךְ וַיִּבְז**" (בראשית כה לד), "**וַיַּלְבִּשׁוּם וַיַּנְעִלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכוּם וַיְנַהֲלוּם**" (דה"ב כח טו). ובמלות הטעם: "**וְאֵת הָאָרֶץ**" (בראשית א א), "**יַעַן וּבְיַעַן**" (ויקרא כו מג), "**וּלְמַעַן תְּסַפֵּר**" (שמות י ב) וכאלה רבים.

ומשמושה להשיב העוברים בפעלים לעתידים והעתידים לעוברים: "**וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו**" (בראשית כב ד), "**וַיְהִי בִּימֵי אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ**" (אסתר א א), "**וַיְהִי בִּימֵי שְׁפֹט**" (רות א א), ואלה והדומות להן בלא עטוף. ובעטף: "**וַתַּעֲמֹדְנָה לִפְנֵי מֹשֶׁה**" (במדבר כז ב), "**וַתַּעַל הַשְּׁלָו וַתֶּכֶס**" (שמות טז יג), "**וַיֵּצְאוּ וְרָאוּ**" (ישעיהו סו כד), "**וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי**" (יחזקאל לח כג) וכאלה רבים בכתוב. וקראו המדקדקים לוא"ו הזאת 'וא"ו ההפוך'. והדרך אשר בו נודע אם הוא להפוך בעוברים והעתידים הוא לפי הענין שבאו עליו. וכבר אמרו המדקדקים כי הוא"ו הבאה על העתידים באותיות יכ"ת כשהיא הופכת היא נקודה בפתח, וכשתבא על האל"ף והופכת היא נקודה בקמץ. וכבר יצא מכלל זה "**וָאֶעֱמֹד עָלָיו וָאֲמִתְּתֵהוּ**" (ש"ב א י), "**וַאֲכַסֵּךְ מָשִׁי**" (יחזקאל טז י) והדומים, ואם הם מעט, כי הוא"ו ב"**וַאֲכַסֵּךְ**" וב"**וָאֲמִתְּתֵהוּ**" נקודה בפתח והיא להפוך. ובעוברים יאמרו

כי כשהמלה הבאה עליה הוא"ו מלעיל היא בלתי הופכת, וכשהיא מלרע היא הופכת, וזה גם כן צודק ברב. ויצאו מכלל זה: "**וְלָקַחְתִּי אֲנִי מִצַּמֶּרֶת**... **וְשָׁתַלְתִּי אָנִי**" (יחזקאל יז כב), "**וּפֶן אִוַּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי וְתָפַשְׂתִּי**" (משלי ל ט) וזולתם, והם גם כן מעטים.

ואלה שני השמושים הם מיוחדים וסגולים אל הוא"ו, בלתי נמצאים לזולתו מן האותיות, ואחשוב כי אין אליה שמוש אחר זולת אלה השנים כשתבא בתחלת השמות והפעלים ומלות הטעם. וכבר הרבה ר' יונה השמוש לאות הזאת בדרכים מתחלפים ואֵמת אותם לפי סברתו אם על פי עד אחד או שנים ובקצתם יותר. ושלא תשתבש בהבנת הכתוב בהמשכך אחר דעתו, ארחיב בזה הדבור ואראך נטיתו מן הדרך הישר בזה.

אמר כי משמושה שהיא מקום עַל, כמו "**וּבְנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע וְהַכְּרֵתִי וְהַפְּלֵתִי**", ופסוק הוא במלכים (מ"א א מד), והטעהו לפי שמצא בשמואל "**וּבְנָיָה בֶּן יְהוֹיָדָע עַל הַכְּרֵתִי וְעַל הַפְּלֵתִי**" (ש"ב כ כג). ושניהם נכונים, כי שם בשמואל יספר כי בניהו היה שר על הכרתי והפלתי ואדונירם על המס וזולתם משרי דוד, אבל במלכים יספר כי צדוק הכהן ונתן הנביא ובניהו וכן הכרתי והפלתי הרכיבו את שלמה, ויהיה אם כן וא"ו "**וְהַכְּרֵתִי**" לעטף.

אמר: ומשמושה שהיא מקום כָּל שֶׁכֵּן, כמו "**לֹא יַעֲרֻכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית**" (איוב כח יז), ר"ל כל שכן זכוכית, חשב הזְּכוֹכִית שהיא הנעשה מאבנים ועשבים המפורסם, ואולי היא "**זְכוֹכִית לְבָנָה**" שאמרו החכמים (מגילה ו א), ולא יצדק עליו כָּל שֶׁכֵּן.

אמר כי משמושה שהיא מקום הלמ"ד, והביא מהם: "**בְּשַׁעֲרֵי הֶחָצֵר הַפְּנִימִית וָבָיְתָה**" (יחזקאל מד יז), "**מִקְיר הָעִיר וָחוּצָה**" (במדבר לה ד), "**וּפִיהוּ מִבֵּית לַכֹּתֶרֶת וָמַעְלָה**" (מ"א ז לא), "**מֵהַיּוֹם הַהוּא וָמָעְלָה**" (ש"א טז יג), "**מִן הַמִּלּוֹא וָבָיְתָה**" (ש"ב ה ט), משפטם לפי דעתו: לַבַּיִת, לַחוּץ, לְמַעְלָה, לַבַּיִת. ואין צורך, אבל הן ו"וין עוטפות.

אמר כי משמושה במקום 'ההיה כך וכך', כמו "**הֲלֹא אֶרְחַץ בָּהֶם וְטָהָרְתִּי**" (מ"ב ה יב), ענינו: האם טהרתי. ואין צורך, אבל היא עוטפת, והיה מאמרו על דרך התמה, והיא כוי"ו "**וְהָאָרֶץ תִּירָשׁוּ**" (יחזקאל לג כה), "**וְהַנְּבָאִים הַלְעוֹלָם יִחְיוּ**" (זכריה א ה), "**וְתַרְבִּית לָקַח וָחָי**" (יחזקאל יח יג), והיא בכלם עוטפת, והמובן מהכתובים ההם יודע מהמקום שהם בו ומאיכות הדבור אז אשר אי אפשר להעלותו על ספר. ואין כח בוא"ו להעמידנו על זה, כי גם בזולת הוא"ו אפשר שיובנו על האופן הזה, כמו "**אִם חִכִּי לֹא יָבִין הַוּוֹת**" (איוב ו ל), "**כּוֹשֵׁל יָקִימוּן מְלֵיךָ**" (איוב ד ד), "**הִנֵּה יִסַּרְתָּ רַבִּים**" (איוב ד ג).

אמר: ומשמושה שהיא מקום עִם, כמו "**כִּי הָיָה אֲרוֹן הָאֱלֹהִים בַּיּוֹם הַהוּא וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (ש"א יד יח), "**לֹא אוּכַל אָוֶן וַעֲצָרָה**" (ישעיהו א יג), "**וְיוֹסֵף הָיָה בְּמִצְרָיִם**" (שמות א ה). וראוי שתדע כי אין זה שמוש מיוחד, אבל זה לוא"ו מכח העטיפה, כי בכחה מלת

עִם, כי כשתאמר 'זה וזה' כאלו תאמר זֶה עִם זֶה, שהעטיפה תחייב זה. וכל וא"ו עוטפת שתבא על השמות תוכל להבין על זה הדרך, כי "**שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים**" (בראשית מט ה), כמו שמעון עם לוי, "**שֵׁשׁ [וָמֶשִׁי] וְרִקָּמָה**" (יחזקאל טז יג) – שש עם רקמה, וכאלה רבים. אמר: ותהיה בענין כמו הפ"א אצל הערב, וענינה קרוב לאָז. ויסכים עמו בזה השמוש הא"ע, והוא מה שיאמר אותו תמיד בפירושיו: 'כפ"א רפה בלשון ישמעאל'. ואמנם אמר 'כפ"א רפה', לפי שהפ"א לעולם אצל הישמעלים רפויה, ואמנם אמר זה לבד מהפ"א הבאה בתחלת המלים. והביא מזה המין: "**שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב אוֹ עֵז כִּי יִוָּלֵד וְהָיָה שִׁבְעַת יָמִים תַּחַת אִמּוֹ**" (ויקרא כב כז), "**כִּי תַזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר וְטָמְאָה שִׁבְעַת יָמִים**" (ויקרא יב ב), "**וּשְׁמוּאֵל רָאָה אֶת שָׁאוּל וַיְיָ עָנָהוּ**" (ש"א ט יז), "**וְהִתְעַמֶּר בּוֹ וּמְכָרוֹ**" (דברים כד ז), "**כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה וכו' וְתָפְשׂוּ בוֹ**" (דברים כא יח-יט), (["**וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ**" (ויקרא כה לה)], "**הִנֵּה חֲנִית הַמֶּלֶךְ וְיַעֲבֹר אֶחָד מֵהַנְּעָרִים**" (ש"א כו כב), "**בַּצַּר לְךָ וּמְצָאוּךָ**" וכו' עד "**וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ**" (דברים ד ל). "**וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו וְכֵן תַּעֲשׂוּ**" (שמות כה ט), "**וְעָלוּ אֵלֶיהָ סָרְנֵי פְּלִשְׁתִּים**" (שופטים טז יח), "**וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא**" (דברים יז יב), "**וּמַלְאוּ אֶת הַחֲצֵרוֹת חֲלָלִים צֵאוּ, וְיָצְאוּ וְהִכּוּ בָעִיר**" (יחזקאל ט ז). המכוון בכלם לפי דעתו: אז היה, אז טמאה, אז ה', אז מכרו, אז תפשו וכן לשאר. ואין הכרח להוציא הו"וין האלה שזכר מכלל העטף, גם בקצתם אי אפשר שיובנו על דרך זה, וזה כי תיבת אָז תורה בלשון העברי על ה'עתה' מזמן העובר או העתיד או על חלק מוגבל מהזמן הלקוח מהם – "**אָז אָמַרְתִּי**" (תהלים מ ח), "**אָז אָמַר שְׁלֹמֹה**" (מ"א ח יב), "**וּמִן אָז חָדַלְנוּ**" (ירמיהו מד יח) – בעבר, או בעתיד: "**אָז תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל**" (יהושע א ח). ולפי שיורה על החלק המוגבל מהזמן ההוה יקשר ברוב עם העתידים: "**אָז יָשִׁיר**" (שמות טו א), "**אָז יִבְנֶה**" (יהושע ח ל), כי העתיד כבר ילקח מקום הזמן ההוה המונח: "**וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת הָאֹהֶל וְנָטָה לוֹ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה... וְקָרָא לוֹ**" (שמות לג ז) וזולתם. הנה אם כן אמרו "**שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב אוֹ עֵז כִּי יִוָּלֵד וְהָיָה שִׁבְעַת יָמִים**", אי אפשר שיפורש: אז יהיה שבעת ימים, כי אָז ישוב אל זמן הלידה, וזה בלתי אפשר, כי בזמן הלידה לא יהיה שבעת ימים תחת אמו, והיה יותר ראוי לפי דעתו שתהיה הוא"ו מקום אַחֵר. וכן אָמְרוֹ "**וְטָמְאָה שִׁבְעַת יָמִים**", כי אָז ישוב לזמן הלידה. וכן אָמְרוֹ "**כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה וכו' וְתָפְשׂוּ בוֹ**", אין הרצון בו שיתפשוהו אָז, אבל הרצון בו שיתפשו בו כשירצו, והעטף הזה הוא להכרח, כי אם לא ירצו אביו ואמו לתפשו לא יענש כדין סורר ומורה, ויראה כי הוא חשב זה מצות עשה וטעה. וכן אָמְרוֹ "**וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ**" (ויקרא כה לה), אין הרצון בו אז לבד, אבל אז ובכל זמן אחר מוט ידו ומוכו כל זמן המשכם. וכן

אמרו "**וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ**", אין הרצון בו אז תשוב, כי לא יקשר עם אמרו אחריו "**כִּי אֵל רַחוּם יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" וכו', אבל הוא עטף למה שיאמר "**כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ**". ולפי שכבר הבטיחם שימצאוהו, וכמו שאמר "**וּמָצָאתָ**", התנה "**כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ**", ועטף לאמרו "**כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ**" – "**וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ**", כי אם ידרשוהו ולא ישובו, לא ימצאוהו, והכל נמשך עד אמרו "**וְשָׁמַעְתָּ בְּקֹלוֹ**", ויהיה אמרו "**כִּי אֵל רַחוּם**" נתינת סבה למה שהבטיחם שימצאוהו. וכן בשאר שהביא עליך להקיש אם תיטיב העיון בם שהם לעטף. ויותר תטה הדעת להיותם מקום אַחַר לפי דרכו משיהיו מקום אָז, וכשיובנו מקום אַחַר לא יצאו מהעטיפה, כי בחלק היותר גדול מהו"וין העוטפות הבאות על הפעלים יבא בכח העטיפה ענין אַחַר. והמשל, כי באמרו "**וַתָּבֹאנָה וַתִּדְלֶנָה וַתְּמַלֶּאנָה**" (שמות ב טז), הרצון בו כי אחר שבאו דלו, ואחר שדלו מלאו. וכן "**וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ**" (שמות ד ו) – אחר שהביאה הוציאה. וכן "**וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֶז**" (בראשית כה לד) – אחר שאכל שתה וכן לכלם. והענין הזה יובן מסדור הפעלים, ואין הכרח לשום בו אַחַר, שזה בכח העטיפה והסדור או בכח הסדור לבד.

אמר: ותהיה לתנאי ותהיה אִם נסתרת עמה: "**וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ**" (שמות ג יג), "**וַתְּמַאֵן לְשַׁלְּחוֹ**" (שמות ד כג), "**וַאֲמַרְתֶּם בַּמָּה אֲהַבְתָּנוּ**" (מלאכי א ב), "**וְלֹא יַתַּן נָא לְעַבְדְּךָ**" (מ"ב ה יז), "**וְלֹא יֵלֵךְ נָא אִתָּנוּ אַמְנוֹן**" (ש"ב יג כו), "**וְאֹמַר אַךְ חֹשֶׁךְ יְשׁוּפֵנִי**" (תהלים קלט יא), "**וּדְפָקוּם יוֹם אֶחָד**" (בראשית לג יג), "**וְנָתַן לָכֶם אֲדֹנָי לֶחֶם צַר וּמַיִם**" (ישעיהו ל כ), משפטם לפי דעתו: ואם אמרו, ואם תמאן, ואם אמרתם, ואם לא, ואם אמר, ואם דפקום, ואם נתן. ואפלא ממנו, כי הוא ישים ספק במה שלא היה בו ספק אצל אָמרוֹ. ומשה באין ספק יגזור שהם יאמרו לו מה שמו, כי יודע היה שלמות זקני ישראל וחכמתם כי יחקרו אותו על קיום ואמתת הנמצא אשר יבא בשמו, וכי לא היו פתאים שיאמינו לו על דרך קבלה לבד משוללת מן החקירה, כי לא היו יודעים עדיין שלמותו בנבואה. וכן אמרו יתברך "**וַתְּמַאֵן לְשַׁלְּחוֹ**", "**וַאֲמַרְתֶּם בַּמָּה אֲהַבְתָּנוּ**", לא היה אצלו ספק בזה כי כל יצר מחשבות מבין. וכן יעקב גוזר היה ולא מסופק שאם ילך עשו לנגדו לא יוכל להתנהל לאטו, ובאין ספק ידפקום וימותו. וכן "**וְאֹמַר אַךְ**", "**וְנָתַן לָכֶם**", הוא ספור המעשה בזמן שעבר. ואמרו "**וְלֹא יַתַּן**", "**וְלֹא יֵלֵךְ**", הוא שאלה למי שהיה הדבור אליו וחקירה, וכאלו אמר: ולא יהיה זה שיותן לעבדך, ולא יהיה זה שילך אמנון אתנו, כי איך יאמר אבשלום לדוד 'אם לא תלך אתה אתנו', כאלו ירצה שילך אביו לגזת צאנו.

אמר: ותהיה תשובת התנאי עם הפעלים, והביא מהם: "**וְאִם בִּכְלִי נְחֹשֶׁת בֻּשָּׁלָה וּמֹרַק**" (ויקרא ו כא), "**אִם הַשְּׁמֹאל וְאֵימְנָה**" (בראשית יג ט), "**וְאִם תָּסִיר שִׁקּוּצֶיךָ מִפָּנַי**

וְלֹא תָנוּד" (ירמיהו ד א), "**וְאִם נָקֵבָה תֵלֵד וְטָמְאָה**" (ויקרא יב ה), "**וְאִם טָהֳרָה מִזּוֹבָהּ וְסָפְרָה**" (ויקרא טו כח). ואין עקר לשמוש הזה, כי היות זה תשובת התנאי אינו משמוש הוא"ו, אבל זה מובן מכח התיבה התנאית אשר לפניה או מכח המאמר, והו"ין לעטף או להפוך.

אמר: ותהיה הוא"ו בענין כמו קוֹדֶם כָּךְ, כמו "**פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלֵאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרָע וּתְבוּאַת הַכָּרֶם**" (דברים כב ט), ר"ל: קודם תבואת הכרם. ופירש זה בספר השרשים: "**פן יגיע עת הוצאת מעשר מה שנגמר מהזרע קודם תבואת הכרם, וימנע זה בעבור שהוא נתלה בכרם שלא נגמרה תבואתו ולא נשלמה**". והפלא ממנו לפירוש הזה, כי איך יאמר הכתוב "**לֹא תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם**" ויתן הסבה: פן תקדש המלאה הזרע קודם תבואת הכרם, ואם הזרע הזרוע בכרם נגמר ונשלם קודם הענבים, מי ימנענו מהקצירה והדישה וזולת זה מפני איחור תבואת הכרם, ואיך יעכב זה נתינת המעשר עד שיתן זה סבה למניעת הכלאים. והנכון: "**לֹא תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם**" שלא יהיה הכל עליך אסור כהקדש, ר"ל מה שיצמח מהזרע והענבים יחד. וּפֶן כמו שֶׁלֹּא, כמו "**הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָּבָר עִם לְבָבְךָ**" (דברים טו ט) – שלא יהיה דבר. "**פֶּן יִרְאֶה בְעֵינָיו**" (ישעיהו ו י) – שלא יראה בעיניו. או יהיה "**תִּקְדַּשׁ**" מגזרת קֹדֶשׁ, וכן פירשו מנחם בן סרוק (במחברת כ). או מה שהבין ממנו אונקלוס. ועל איזה דרך שיפורש, הוא"ו ב"**וּתְבוּאַת**" עוטפת, ואין מבוא לשמוש שזכר.

אמר: ותהיה הוא"ו בענין כמו אַחַר שֶׁהָיָה כָּךְ, באמרו "**וַיִּשָּׂא אַהֲרֹן אֶת יָדָו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם וַיֵּרֶד מֵעֲשֹׂת הַחַטָּאת וְהָעֹלָה וְהַשְּׁלָמִים**" (ויקרא ט כב), ענינו: אחר שירד, כמו שאמרו ז"ל באמרם "**ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה, דכתיב** " **וַיִּשָּׂא אַהֲרֹן אֶת יָדָו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם**"... **ולימרה מקמי עבודה, מי כתיב לַעֲשׂוֹת, "מֵעֲשׂוֹת" כתיב. ולימרה בתר עבודה, דכתיב "זֹבֵחַ תּוֹדָה יְכַבְּדָנְנִי" (תהלים נ כג)**" ע"כ (מגילה יח א). והנכון כי במקום שהקריב אהרן קרבנותיו ונתרצה בעבודתו שם בירך את העם, ואחר ברכתו ירד. ואם היה המובן אצל רז"ל באמרו "**וַיֵּרֶד**" – אחר שירד, איך הקשה "**ולימרה מקמי עבודה**", אבל לפי שהברכה היתה קודם הירידה, חשב המקשה שאין שם הכרע אם היתה קודם לעבודה או אחריה, ולזה הקשה "**ולימרה מקמי עבודה**", והושב "**מי כתיב לַעֲשׂוֹת, מֵעֲשׂוֹת כתיב**", נראה כי דעתו שאם היה כתוב לַעֲשׂוֹת שהיה זה מחויב שתהיה הברכה קודמת לעבודה. ואם יהיה פירש "**וַיֵּרֶד**" אחר שירד כמו שהבינו ר' יונה, הנה גם כשיהיה שם לַעֲשׂוֹת לא יחייב זה שתהיה הברכה קודמת לעבודה. ומפני זה יראה כי אין פירוש "**וַיֵּרֶד**" אחר שירד. וגם כי הוא זר מאד שתעמד הוא"ו מעמד אַחַר

ואֶשֶׁר יחד, ואין מבא אם כן לזה השמוש, וגם כי דעתו זה יתאמת על פי עד אחד לבד ואין שני להקימו. והנה ראיתי הא"ע נמשך בזה אחר דעתו ואמר שהוא מקום וּכְבָר, והוא כאלו אמר וּכְבָר יָרַד מֵעֲשׂוֹת, וכמהו רבים בכתוב לפי דעתו. אולי הביאו לזה מה שאמרו חכמים ז"ל בברכה הזאת שהיא ברכת כהנים וממשפטי המצוה בה במקדש רדת הכהן העובד מהמזבח ואחר עולה לדוכן ושם מברך העם (ראה משנה תמיד ז ב), הנה שהברכה שם אחר הירידה מהמזבח, וחשב שברכת אהרן אז היתה על זה הדרך. והיטיב בששם שמושה מקום וּכְבָר, כי לא תצא מכלל העטיפה, אבל שהיא עטיפה מיוחדת.

אמר: ותהיה הוא"ו מקום אוֹ – "**וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ**" (שמות כא יז), ר"ל אביו או אמו. וכל מי שראיתי ענינו נמשכו אחריו בסברא זו והאמינו כי מהשמושים המיוחדים לוא"ו שהיא תעמד מקום אוֹ, וחשבו זה במחוייב אין להנצל ממנו במקומות רבים בכתוב. ולפי שהשמוש המיוחד לוא"ו הוא העטיפה כמו שהונח, ושמוש תיבת אוֹ הוא בחלוף זה, יקשה בעיני מאד לעשות הוא"ו העוטפת אוֹ המחלקת, על כן אוֹמַר שהיא עוטפת בכל אותן כתובים שזכר שהיא מקום אוֹ. והנה "**וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ**", העטף לא ישוב לאביו שזכר עד שלא יענש עד קללו שניהם, אבל שם העטף ל"**וּמְקַלֵּל**", והוא כאלו אמר: ומקלל אביו ומקלל אמו, והם שני דבורים לא דבור אחד, והיא הקשר ועטיפת נושא המאמר עם נשוא מתחלף לנשוא הראשון, וזה לא יחייב חבורם יחד. ואמרי 'נשוא' ו'נושא' הוא בהעברה, לפי שמאמר הזה והדומים לו אינם מאמרים פוסקים. וכן "**וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ לָהֶם וְלַשֶּׁמֶשׁ**" (דברים יז ג) אין הרצון או לשמש, אבל העטף שב ל"**וַיִּשְׁתַּחוּ**" ול"**וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד**" והם שני דבורים גם כן. וכן "**וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ**" (שמות כא טז), אין הרצון בו או נמצא בידו, אבל העטף שב ל"**גֹּנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ**", והם שני דבורים גם כן, והוא כאלו אמר: וגונב איש ומכרו, וגונב איש ונמצא בידו. ואולי הוא"ו הזאת עוטפת כפי המובן הכולל, כי ממשפטי המצוה הזאת שאינו חייב במכירתו לבד אם לא נשתמש בו הגונב, וכן בא לפטור הרב שגנב את תלמידו, ולזה אמר "**וְנִמְצָא בְיָדוֹ**" פרט לזה שהוא מצוי בידו (סנהדרין פו א). ומפני שהבין בעל הטעמים הו"וין האלה עוטפות, וחשש שלא תובן העטיפה עם התיבה הסמוכה להם ויגזור חבורם יחד, לזה תקן זה בטעמים ושם תביר בתיבת "**אָבִיו**" ובתיבת "**וּמְכָרוֹ**" להורות על ההפסק, ושהעטף באלה מובן על דרך שהתבאר. וכן עשה ב"**אָרוּר מַקֶּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ**" (דברים כז טז). ואלו היתה הוא"ו מקום אוֹ לא היה צריך לזה. אם לא שיאמרו שעשה זה לבאר שהוא מקום אוֹ לפי ששמוש זה מעטי. וכן אמרו "**תַּנּוּר וְכִירַיִם יַתֵּץ**" (ויקרא יא לה) אין הרצון בו אוֹ, אבל תנור יותץ אם יאפה בו, וכירים אם יבושל בהם. ולא הושם ביניהם הבדל

בטעם, כי זה כבר יובן זולתו בהם להתחלף התשמיש בהם שזה לאפיה וזה לבשול. אמנם מה שאמר ב"**צְאוּ הָהָר וְהָבִיאוּ עֲלֵי זַיִת וַעֲלֵי עֵץ שֶׁמֶן וַעֲלֵי הֲדַס וַעֲלֵי תְּמָרִים וַעֲלֵי עֵץ עָבֹת**" (נחמיה ח טו), שהרצון בכל הו"ין האלה או', הוא ענין מבואר הבטול בעצמו. ומה שאמר "**וְכָל מִנְחָה בְּלוּלָה בַּשָּׁמֶן וַחֲרֵבָה**" (ויקרא ז י), כי הוא או חרבה, יובן ממה שכבר נאמר.

ודע כי השגת ההבדל בין העטיפה הגוזרת חבור הנשואים והיותם יחד והבלתי גוזרת זה כבדה, וכמעט שהיא נמנעת מן הכתוב, ועל כרחנו אנו צריכים בזה לקבלה. והצדוקים אין להם מנוס מזה, כי מי יביאנו לדעת מצד החקירה כי אמרו "**וְשׁוֹר וָאַיִל לִשְׁלָמִים**" (ויקרא ט ד), "**וְעֵגֶל וָכֶבֶשׂ בְּנֵי שָׁנָה**" (ויקרא ט ג), "**כֹּל אֲשֶׁר לוֹ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת**" (ויקרא יא ט), "**שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לְךָ**" (דברים טז יח), שתהיה העטיפה בכל אלה הו"ין מחברת וגוזרת שיהיו יחד; ובאמרו "**וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ**", "**וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ**" (שמות כא טו), "**לֹא יָבֹא עַמּוֹנִי וּמוֹאָבִי**" (דברים כג ד), "**אֶתְנַן זוֹנָה וּמְחִיר כֶּלֶב**" (דברים כג יט), "**לֹא תִזְבַּח לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוּם**" (דברים יז א), אשר יהיה העטף בו"ין האלה לנושא המאמרים ובלתי גוזר החבור. והנך רואה כי שערי החקירה בידיעת זה מצד הלשון נעולים בפנינו, ויחויב שיודע זה מצד הקבלה האמיתית. ואולי להעלם הענין הזה וקושי השגתו אמרו רבותינו ז"ל "**אין לוקין על לאו שבכללות**" (כריתות ד א), כי אמרו "**וְלֶחֶם וְקָלִי וְכַרְמֶל לֹא תֹאכְלוּ**" (ויקרא כג יד), "**אַל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשֵׁל מְבֻשָּׁל**" (שמות יב ט), אי אפשר שיודע מצד הכתוב אם ירצה בויי"ו חבורם יחד אם לא, והוא מין אחד מלאו שבכללות, ולפי שהיה זה ידוע בקבלה ואולי באחד מהשלש עשרה מדות ואין עונשין מן הדין (מכות ה ב), לכן אמרו "**אין לוקין על לאו שבכללות**". והנה אשאל לאומרים שהוא"ו ב"**וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ**" והדומות לה מקום או', מה נשיב למי שיתעקש ויאמר שכונת הכתוב שהמקלל אביו או המקלל אמו יומת, ר"ל אחד מהם לבד לא שניהם אם היו שנים שזה קלל אביו וזה קלל אמו, כי שיעור הכתוב לפי דעת האומר שהוא"ו מקום או': מקלל אביו או מקלל אמו, ויעזור לעקשותם אמרו "**יוּמָת**", לא יוּמָתוּ.

אמר: ותהיה הוא"ו בענין כמו וְכַאֲשֶׁר הָיָה כֵּן. והביא מהמין הזה: "**וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה לָשֶׁבֶת אֶת הָאִישׁ וַיִּתֵּן**" (שמות ב כא), ירצה: וכאשר רצה משה. "**וָאֵדַע כִּי דָבֹר יְדַבֵּר הוּא. וָאֶקְנֶה אֶת הַשָּׂדֶה**" (ירמיהו לב ח-ט), "**וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק**" (בראשית יד יד), "**וְעִבְרָה הָעֲבָרָה לַעֲבִיר**" (ש"ב יט יט), "**וַיִּרְאוּ אַנְשֵׁי אַשְׁדּוֹד**" (ש"א ה ז), "**וְהָיָה כְּנֹגֵן הַמְנַגֵּן**" (מ"ב ג טו), "**וַיָּבוֹא יְהוֹא יִזְרְעֶאלָה**" (מ"ב ט ל), "**וַנִּירָם אָבַד חֻשְׁבּוֹן**" (במדבר כא

ל), הרצון באלה כלם לפי דעתו: וכאשר היה זה. והוציא בדעתו זה המאמר והמשפט החותך מטבעו ועשה אותו תנאי ללא הכרח, ואיך לא יפורשו כלם: היה זה והיה זה, ויהיה עטף מוחלט, ומי הגיד לו כי כשרצה משה לשבת את האיש נתן לו צפורה, אולי המתין זה זמן מה. וכן כשידע כי דבר ה' הוא אז קנה ירמיהו השדה, אולי המתין זמן מה גם כן, וכן בשאר.

אמר: ותבא הוא"ו להשוות בין שני דברים, כמו "**מַיִם קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה וּשְׁמוּעָה טוֹבָה**" (משלי כה כה), "**דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְאֵשֶׁת מִדְיָנִים נְשָׁתָּוֶן**" (משלי כז טו), "**חוֹחַ עָלָה בְיַד שִׁכּוֹר וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים**" (משלי כו ט), "**הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ**" (משלי כו יד), "**כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע**" (משלי י כה). והאמת כמו שאמר כי אלה הענינים משתוים, אבל אין זה משמוש הוא"ו, אך יובן השיווי מצד המאמר. והאות על זה, כי ההשואה הזאת כבר תעשה בזולת הוי"ו: "**נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם**" (משלי יא כב), "**מַעְיָן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע**" (משלי כה כו), "**נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי כָתֶם מוֹכִיחַ חָכָם עַל אׇזֶן שֹׁמַעַת**" (משלי כה יב).

אמר: ותהיה הוא"ו כמו 'כשהיה כך וכך היה כך וכך': "**וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמַס**" (שמות טז כא), ר"ל כשחם השמש היה נמס. ואין הכרח לזה, אבל הוא"ו עוטפת, ומה שאמר יודע מטבע הענין.

אמר: ותהיה בענין כמו אֲבָל כָּךְ וְכָךְ, כמו "**וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדֹנִי וַעֲבָדֶיךָ בָּאוּ לִשְׁבָּר אׇכֶל**" (בראשית מב י) – אין הדבר כאשר אתה חושב, אבל עבדיך באו לשבר אוכל. ואין צורך לשמוש הזה, ואין פירוש הכתוב כמו שחשב, אבל הוא התנצלות וטענה על מה שהעלילם שהם מרגלים, ואמרו לו שאין הענין כמו שהוא אומר שיהיו מרגלים, ואיך יהיה זה, והנה אנחנו עבדיך באו לשבר אוכל, ואין מדרך הבאים לשבר אוכל להיות מרגלים. והביא גם כן מזה המין: "**אִם גָּמַלְתִּי שׁוֹלְמִי רָע וָאֲחַלְּצָה צוֹרְרִי רֵיקָם**" (תהלים ז ה) – אבל אחלצנו. ואין הענין כן, אבל אמר כי הוא לא גמל מי שהוא שלם אתו רעה, ואמת זה בשאמר: ואיך אהיה גומל שולמי רע, והנה אני מחלץ ומציל הצורר אותי חנם וללא סבה, והוא אמרו "**רֵיקָם**", ואחר כן אמר שאם גמל שלמו רע "**יַרְדֹּף אוֹיֵב נַפְשִׁי**" וכו', והכניס סבת אמות הקודם בין הקודם והנמשך. והביא גם כן מזה המין: "**וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ**" (דברים יא יא), ר"ל אבל הארץ. ואין הענין כן, אבל הכתוב יספר תארי ארץ ישראל לאמת מה שהניח "**כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִוא**" (פסוק י), ואמר כי ארץ מצרים "**תִּזְרַע אֶת זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ**" וכו', וארץ ישראל "**אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת**", והיא לפי זה עוטפת, ואין צורך לשמוש הזה

שזכר. אמר: ותהיה כמו אף על פי [שהדבר כך וכך], והביא מזה המין אחד לבד, והוא "**וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה**" (קהלת ט טז), ר"ל: אף על פי שחכמת המסכן. ואין הענין כן אבל אמר שהחכמה טובה מגבורה כפי האמת והמפורסם חלופו, והוא "**וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה**", ואין צורך אם כן לשמוש הזה.

אמר: ותהיה דחוקה בתחלת המלה לבלי עטף, והביא מזה המין: "**עֶבֶד אָבִיךָ וַאֲנִי מֵאָז וְעַתָּה וַאֲנִי עַבְדֶּךָ**" (ש"ב טו לד), "**תַּת וְקַדֵּשׁ וְצָבָא**" (דניאל ח יג), "**וְאַיָּה וַעֲנָה**" (בראשית לו כד) ואחרים מלבד אלה. והא"ע במקומות רבים מפירושיו מסכים עמו בזה, והרבה מהחכמים שכתבו על המקרא. וימים רבים הייתי מהדעת הזה, עם היות קשה עלי מאד שזה ללא ענין ושהנביאים ושהמדברים ברוח הקדש יתנו מקום הטעאה בהנחת ו"וין כאלה, כי בהיות השמוש המיוחד לוא"ו העטיפה וזה בכתוב לאלפים, הנה בכיוצא באלה הו"וין המעדת רגל. ולכן הפלגתי על זה החקירה ואחפש בנרות החריצות בספרי החכמים שכתבו במקרא. ומצאתי מנחם בן סרוק שהיה אדם גדול בספרד מן הקודמים, כתב בתשובותיו על דונש בן לבראט במקום הזה, כי הו"וין כולן חשב נוספות בתחלת המלים ללא ענין על דרך האמת, ועם העיון הטוב אינן נוספות אבל לכלם טעם בענין. והנה דונש הביא כל אלה שאזכור (תשובה ד על בנס): "**וַיְקָבְּרֻהוּ בָרָמָה וּבְעִירוֹ**" (ש"א כח ג), "**וַתֵּשֶׁב תָּמָר וְשֹׁמַמָּה**" (ש"ב יג כ), "**וְאַיָּה וַעֲנָה**" (בראשית לו כד), "**תַּת וְקַדֵּשׁ וְצָבָא**" (דניאל ח יג), "**רְחוֹב וְחָרוּץ וּבְצוֹק הָעִתִּים**" (דניאל ט כה), "**עַד מָתַי וּמַכְבִּיד עָלָיו**" (חבקוק ב ו), "**נִרְדָּם וְרֶכֶב וְסוּס**" (תהלים עו ז), "**וַאֲנַחְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עָזְבָנֻהוּ**" (דה"ב יג י), "**מַלְכָּא בְּנַס וּקְצַף שַׂגִּיא וַאֲמַר לְהוֹבָדָה**" (דניאל ב יב). כל אלה הו"וין שם דונש בן לבראט ללא ענין, והחכם מנחם בן סרוק השיב עליו ואמר שהם כלם לענין. אמר: "**ויכול הטוען להוציא למו תוצאות ולא יצטרך לשום אותם נופלים**". והאריך בדבריו, אבל אני אכתוב העולה בקצור. "**וַיְקָבְּרֻהוּ בָרָמָה וּבְעִירוֹ**", אמר כי הרמה היה מחוז בו עיירות מתחלפות, היה יושב שמואל באחת מהן ושם קברוהו, ולזה אמר "**וּבְעִירוֹ**", כי אין הרמה עירו, אבל ברמה עירו, אמנם שהָרָמָה שֵׁם כולל שָׁם מבואר, כי שם נזכר "**נָיוֹת**" (ש"א יט יט), ששם ברח דוד ממקום שמואל. "**וַתֵּשֶׁב תָּמָר וְשֹׁמַמָּה**" הם שני משפטים, שישבה בבית אבשלום והיתה שם שוממה. "**וְאַיָּה וַעֲנָה**", אמר כי הוא"ו הוא מעקר השם, כמו "**וַיְזָתָא**" (אסתר ט ט), "**וַשְׁתִּי**" (אסתר א ט), "**וָפְסִי**" (במדבר יג יד), אם שבדברי הימים כתב "**אַיָּה**" (דה"א א מ), הם שני שמות לנקרא אחד, ושם דומים לו. "**עַד מָתַי וּמַכְבִּיד עָלָיו עַבְטִיט**", שב למה שזכר – עד מתי ירחיב כשאול נפשו, ויהיה מרבה לו לא ומכביד עליו עבטיט. "**נִרְדָּם וְרֶכֶב וְסוּס**", ירצה: נרדם הצבא וגם כן הרכב

והסוס, כמו "**כַּאֲשֶׁר יְפָרֵשׂ הַשֹּׂחֶה לִשְׂחוֹת**" (ישעיהו כה יא) פירושו ידיו, "**וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם**" (בראשית מא נו) פירושו שבר, "**וַתָּחֹס עָלֶיךָ**" (ש"א כד י) פירושו נפשי. "**וַאֲנַחְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ**" פירושו: נעבוד את ה' אלהנו "**וְלֹא עֲזַבְנֵהוּ**". והנה בוא"ו "**תֵּת וְקָדֵשׁ**" ובוא"ו "**וּבְצוֹק הָעִתִּים**" אמר: "**לקושי השגת הנרצה בכתובים ההם אין ראוי לשפוט בתוספת הו"ין בם**". והנך רואה איך לא רצה זה החכם להסכים שיהיו ו"ין בכתוב ללא ענין. ועליך לפקוח עין במקום שבאו הו"ין ושלא תשפוט בתחלת הדעת שהם ללא ענין, והקש עליהן ממה שנאמר.

אמר: ומהו"ין מה שיאמר לה 'וא"ו העת': "**וַיָּבֹא חוּשַׁי רֵעֶה דָּוִד הָעִירָה וְאַבְשָׁלֹם יָבֹא יְרוּשָׁלָיִם**" (ש"ב טו לז), ר"ל: עת בא אבשלום ירושלים. "**וְנֹחַ בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה**" (בראשית ז ו) – עת שהיה. "**כִּי זְכֹר אָנִי וָאַתָּה אֵת רֹכְבִים צְמָדִים אַחֲרֵי אַחְאָב אָבִיו וַיְיָ נָשָׂא עָלָיו אֶת הַמַּשָּׂא הַזֶּה**" (מ"ב ט כה) – עת שגזר עליו בכך. "**וַיָּבֹא הַמַּעְגָּלָה וְהַחַיִל הַיֹּצֵא**" (ש"א יז כ) – עת שהחיל יוצא ע"כ. ואין צורך לשמוש הזה, אבל כלן ו"וי העטף, ואולי בא חושי העיר קודם בא אבשלום ירושלים, ולא יכוין הכתוב לאמר שנח היה בן שש מאות שנה עת היות המבול, כי לא קדם ספור היות המבול עדיין.

וכבר זכר לוא"ו שמושים אחרים: שהיא מקום שי"ן או פֶּן כמו "**וְלֹא יַעֲצָרְכָה הַנָּשֶׁם**" (מ"א יח מד) – שלא יעצרכה, או פן יעצרכה; ושהיא מקום כִּי: "**וְהִנֵּךְ מְבַקֵּשׁ לְלֶכֶת אֶל אַרְצֶךָ**" (מ"א יא כב) – כי הנך; ושהיא מקום בי"ת השמוש, כמו "**וּמַרְאֶה וְלֹא בְחִידֹת**" (במדבר יב ח) – במראה, "**יְיָ וּכְלֵי זַעְמוֹ**" (ישעיהו יג ה) – בכלי, ואחרים מלבד אלה. ואין צורך לאלה השמושים, ובמעט התבוננות יתבאר זה.

ומשמוש הוא"ו שהיא תורה על הרבים והרבות שאינם במעמד בעוברים, ובעתידים על הרבים ועל שאינו במעמד בכנויים, ועל הנמצאים במעמד בעוברים כשתצורף בכנויים, כמו "**הֲצוֹם צַמְתֶּנִי אָנִי**" (זכריה ז ה), "**לָמָּה הֶעֱלִיתָנוּ**" (במדבר כא ה), ועל שאינם במעמד בעתידים כשתצורף בכנויים גם כן, כמו "**גֶּרֵי בֵיתִי וְאַמְהֹתַי לְזָר תַּחְשְׁבֵנִי**" (איוב יט טו), "**וּמְשֻׁבוֹתַיִךְ תּוֹכִחֻךְ**" (ירמיהו ב יט).

וכבר תבא בסוף המלות ונעלם ממנו ענינה, כמו "**בְּנוֹ בְעֹר**" (במדבר כד ג), "**וְחַיְתוֹ אֶרֶץ**" (בראשית א כד), "**וְאִם יִתְקְפוֹ**" (קהלת ד יב) וזולתם. ואחרי הכנויין גם כן: "**תְּבַאֲמוֹ וְתִטְעֵמוֹ**" (שמות טו יז), "**וּבַחֲרוֹנוֹ יְבַהֲלֵמוֹ**" (תהלים ב ה) וזולתם. ובאה נוספת עם הנו"ן: שָׁשׁוֹן, לָצוֹן, אַגְמוֹן. ואין מכלל זה אָסוֹן, חָסוֹן, כמו שחשבו קצת, כי הנו"ן בשני אלה שרשית והוא"ו למשך. ונוספה ב"הֲקֵמֹנוּ" (מיכה ה ד), "הֱשִׁיבֵנוּ" (בראשית מד

ח), ב"**יַחְדָּו**" וב"**מְקַלְלַוְנִי**" (ירמיהו טו י) להפלגה על דעת ר' יונה. וכבר תחסר בקצת מקומות: "**שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ**" (חבקוק ג יא), "**חֲלַק עַד שָׁלָל**" (ישעיהו לג כג) והדומים.
הנה כבר התבארו השמושים הכוללים והמיוחדים לאותיות השמושיות כפי מה שהורנו הכתוב. ואפשר שיהיו להן שמושים אחרים נעלמים ממנו לקצורנו בסגלת זה הלשון. ומשל השמושים הכוללים באינ"ת לעתידים ובוכל"ם למקורות. וכבר ימצאו לאותיות האלה סגלות מה לקוחות מאיכות הקריאה ייוחדו בהן קצתן זולת קצת, כמו מה שיאמרו מבג"ד כפ"ת הסמוך ליהו"א, ומהסתר והנח ליהו"א, ומה שיאמרו במש"ה וכל"ב, ואולי יבא בכל זה דבור מיוחד. והנה באותיות השרשיות הסכימו הראשונים כלם על שטבעם טבע אחד אין הבדל ביניהם, ולא חלקו בין קצתם לקצתם בסגלה מה. אבל אני אומר כי מהן שרשיות במוחלט ומהן לא במוחלט. וביאור זה, כי האותיות אשר הן תמיד שרשיות בשמות והפעלים לבד אני קורא 'שרשיות במוחלט' לפי שאין להם צד בשמוש כלל זולת הגזרה, אבל האותיות אשר הן שרשיות עם זה במלות הטעם אני קורא 'שרשיות לא במוחלט', לפי שלהן שמוש בצד מה. כי מלות הטעם הן להכרח השמוש, לא שתורינה על גזרה מה ודבר נמצא חוץ לנפש, כמו שהתבאר (לעיל פרק ד). ויהיו לפי זה ד"ז ח"ט ע"ץ שרשיות במוחלט, כי לא נמצא אחת מהן עם מלות הטעם, ג"ס פק"ר שרשיות לא במוחלט, כי נמצאו במלות הטעם: בְּגֶלַל, אֶפֶס, פֶּן, רַק. ואין להקשות מדז"ע ממה שנמצא בְּלְעֲדֵי ועוֹד וְזֶה ולָז וזוּלַת ואָז ופַעַם, כי אלה כלם יתבאר עם העיון הטוב שהם שמות לא מלות הטעם. והראיה על בְּלְעֲדֵי וזוּלַת, הקשרם עם הכנויים – וזה בלתי אפשר במלות הטעם הבלתי מורות על הקנין והפעול כמו שיבא – אמר "**וּבְלְעָדֶיךָ לֹא יָרִים אִישׁ**" (בראשית מא מד) והוא כדמות תאר לאיש הזולתיי ליוסף, וכן הענין ב"**אֵין זוּלָתְךָ לְגָאוֹל**" (רות ד ד), והוא כאלו אמר: אין איש זולתך. ושתי אלה המלות תורינה על ענין נמצא חוץ לנפש זולתיי לענין אשר יאמר שהוא זולתיי אליו, והם שמות צרופיים. ועַד – שם לתכלית מוגבל או בלתי מוגבל מהזמן והמקום, וזֶה ולָז – שם לרמוז אליו. ופַּעַם הוא שם גם כן, והראיה על זה: התרבותו והקשרו עם המספר, אמר פַּעֲמַיִם, שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, וזה בלתי אפשר במלות הטעם. ואצל בעל הלשון הרומיי הוא שם גם כן. ואָז גם כן הוא שם ל'עתה' מוגבל מהזמן. וכבר טעה ר' דוד קמחי בכל אלה.

הפרק הארבעה עשר

בתמורת האותיות והתנועות כבר ראוי שיצורף לדבור בשמוש האותיות הדבור בתמורת קצתן בקצתן, כי הוא מין מהשמוש אם היה הענין בה כמו שהניחוהו

המדקדקים. ואומר שהמדקדקים כלם הסכימו על שהאותיות נלקחו בכתוב קצתן תמורת קצת, אם מפני היותן ממוצא אחד, או מפני התדמותם בצורה, או להקל הקריאה. ואמנם הביאם אל שיאמרו זה, מה שמצאו התמדת השמוש והגזרה באות אחת, ובקצת השמושים והגזרות ימצאו זולתה, מתדמה לה באחד מהדרכים הנזכרים. ומפני שהיו השמושים והגזרות תמידים ואחדים, יאמרו במקום ההוא המעטי שהאות ההיא תמורת האות אשר התמיד בה הכתוב השמוש והגזרה. אבל אין זה מחויב על כל פנים, ואפשר שהם שמושים מתחלפים וגזרות מתחלפות, ואולי ענינם אחד, כדמות השמות הצרופיים הנרדפים. ואיך שיהיה, הנה אלך אחריהם בזה בדרך כלל, עם שבמקומות מה אחלוק עליהם בסברתם ביחוד.

אמרו שהאל"ף תבא תמורת ה"א ב"**אֶתְחַבַּר יְהוֹשָׁפָט**" (דה"ב כ לה), "**הַאְדְּרֹשׁ אַדְּרֵשׁ**" (יחזקאל יד ג), "**אַשְׁכִּים וְדַבֵּר**" (ירמיהו כה ג), "**אֶשְׁתּוֹלְלוּ אַבִּירֵי לֵב**" (תהלים עו ו), "**אֶגְאָלְתִּי**" (ישעיהו סג ג), "**יֶתֶר הָאָמוֹן**" (ירמיהו נב טו), "**אַזְכָּרָה**" (ויקרא כד ז), "**אוֹן לִי**" (הושע יב ט). וכל אלה במכתב ובקריאה. ובמכתב לבד: "**קְרֶאן לִי מָרָא**" (רות א כ), "**וְשִׁנָּא אֵת בִּגְדֵי**" (מ"ב כה כט), "**לִידִידוֹ שִׁנָא**" (תהלים קכז ב), "**עַל אֶדוֹם כֶּלָא**" (יחזקאל לו ה). וחשב ר' יהודה (ספר אותיות הנוח) בכלל זה "**כְּעֶגְלָה דָשָׁא**" (ירמיהו נ יא), וטעה, כי הוא בה"א כפי המסורה. ובקריאה לא במכתב: כל וי"ו עוטפת שתבא על במ"ף – וּבָאוּ, וּמִלְאוּ, וּפָרוּ, או על כל אות נקודה בשוא ונחה – וּלְקַחְתֶּם, וּזְכַרְתֶּם, וּשְׁמַרְתֶּם וזולתם. ותבא תמורת הוא"ו: "**נָאוֹת הַשָּׁלוֹם**" (ירמיהו כה לז), כמו "**נְוֹת כְּרִית**" (צפניה ב ו). וכבר חשב ר' יונה (הרקמה שער ז) שהיא תמורת הוא"ו והיו"ד בפעלים נחי העי"ן כמו קָם, שָׂב, דָּשׁ, והוא האל"ף הבאה מכח תנועת הקמץ, והיא נראית ב"**וְקָאם שָׁאוֹן**" (הושע י יד), "**וְרָאֲמָה וְיָשְׁבָה**" (זכריה יד י) בפעלים, ובשמות: "**מְבִיאִים דָּאג**" (נחמיה יג טז), "**וְאֶחָד רָאשׁ**" (ש"ב יב א), "**רָאשׁ עֹשֶׂה**" (משלי י ד), "**רָאמוֹת לֶאֱוִיל**" (משלי כד ז). ובזה עיון, כי האל"ף הזאת הבאה מכח תנועת הקמץ היא בכל פעלים נחים ושלמים, ולא נאמר בשלמים שהיא מקום וא"ו או יו"ד, אבל האל"ף הזאת היא מטבע הפעלים, לא שתהיה מקום אות אחרת, וכבר באה הסבה בזה. ותבא תמורת הכפל ב"**יְמָאֲסוּ כְמוֹ מַיִם**" (תהלים נח ח). ומזה לדעת ר' יונה "**עוֹרִי רָגַע וַיְמָאֵס**" (איוב ז ה), ואין צורך, כי הוא מ"**מָאֹס מְאַסְתָּנוּ**" (איכה ה כב). וכן לדעתו "**בְּלֹא יוֹמוֹ תְמָלֵא**" (איוב טו לב), כמו תְּמַלֵּל, מגזרת "**מְלִילוֹת**" (דברים כג כו), ואין צורך.

והבי"ת תמורת הפ"א: "**שׁוֹבַךְ**" (ש"ב י יח) ו"**שׁוֹפַךְ**" (דה"א יט יח) לדעת ר' יונה. ואפשר שהם שני שמות לנקרא אחד, וכמהו רבים.

והגימ"ל תמורת הכ"ף לדעת ר' יונה ב"**אַל יֶחְסַר הַמָּזֶג**" (שה"ש ז ג). ואין צורך, ואצל החכמים רב השמוש בגזרה זו עם הגימ"ל.

והדל"ת לדעת ר' יונה תמורת התי"ו ב"**הַזְדַּמְנְתּוּן**" (דניאל ב ט). ואין להקיש ממנו כי הוא לשון ארם. והיא גם כן לדעתו תמורת הרי"ש ב"**דָּנִים**" (ראה בראשית י ד; דה"א א ז) ו"**דִּיפַת**" (ראה (דה"א א ו; בראשית י ג)), ו"**דְּעוּאֵל**" (ראה במדבר א יד; במדבר ב יד) ו"**הַדָּאָה**" (ראה ויקרא יא יד; דברים יד יג). ואולי הם שמות מתחלפים לנקראים ברי"ש, וכן דעת קצת.

וההה"א תמורת האל"ף ב"**וְאֶתְכֶם הוֹצִיא מִתּוֹכָהּ**" (יחזקאל יא ז), "**בְּיַד דָּוִד עַבְדִּי הוֹשִׁיעַ אֶת עַמִּי**" (ש"ב ג יח), "**הַתָּיוּ לְאָכְלָה**" (ירמיהו יב ט), "**הֵיךְ יוּכַל**" (דניאל י יז), "**בְּלַהֲטֵיהֶם**" (שמות ז יא), כי הוא מגזרת "**לָאַט אֶת פָּנָיו**" (ש"ב יט ה) לדעת ר' יהודה (ספר אותיות הנוח). וכבר באה ההה"א תמורת הכפל **בזכה וחיה וחרה** לדעת ר' יונה, כי "**רַחֲצוּ הִזַּכּוּ**" (ישעיהו א טז) ו"**זַכּוּ נְזִירֶיהָ**" (איכה ד ז) ענין אחד; "**וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ**" (דברים ל טז) ו"**חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם**" (דברים ד ד) ענין אחד; "**וְחָרָה אַף יְיָ**" (דברים יא יז), "**וְשָׁכַן חֳרִרִים**" (ירמיהו יז ו) ענין אחד. ולא מפני [זה] יחוייב שתהיה תמורת הכפל, אבל הם שני שרשים בענין אחד, כמו שזה אפשרי ומפורסם אצלם. ובאה תמורת התי"ו ב"**מֵאֵין הֲפֻגוֹת**" (איכה ג מט) לדעת ר' יונה, ואין צורך, כמו שהזכרתי (בפרק הקודם). ובאה תמורת הנו"ן ב"**לְכָל זוֹנוֹת יִתְּנוּ נֶדֶה**" (יחזקאל טז לג) לדעתו, ואין צורך. ובאה תמורת היו"ד ב"**קוֹל מַלְאָכֶיהָ**" (נחום ב יד), ותמורת הוא"ו ב"**עָשֹׂה יַעֲשֶׂה**" (משלי כג ה), "**בָּנֹה בָנִיתִי**" (מ"א ח יג).

והזי"ן תמורת הסמ"ך ב"**אַל יֶחְסַר הַמָּזֶג**" (שה"ש ז ג), ותמורת הרי"ש כ"**כְּמַרְאֵה הַבָּזָק**" (יחזקאל א יד), ותמורת הדל"ת ב"**רַחֲצוּ הִזַּכּוּ**" (ישעיהו א טז).

והטי"ת תמורת התי"ו ב"**מַה נִּצְטַדָּק**" (בראשית מד טז), "**וַיֵּלְכוּ וַיִּצְטַיָּרוּ**" (יהושע ט ד). והיו"ד באה תמורת התי"ו ב"**אַרְבַּע מַלְכֵיוֹת**" (דניאל ח כב), "**גֵּלֹת עַלְיוֹת**" (יהושע טו יט), "**מַשְׁכִּיּוֹת כָּסֶף**" (משלי כה יא) – עקרם: מַלְכוּתוֹת, עִלִּיתוֹת, מַשְׁכִּיתוֹת; כי היחיד: "**מַלְכוּת**" (ירמיהו מט לד), "**עִלִּית**" (שופטים א טו), "**מַשְׁכִּית**" (ויקרא כו א). והחכמים עשו מִתַּעֲנִית – תַּעֲנִיּוֹת. ואפשר כי היחיד מִתַּעֲנִיּוֹת – תַּעֲנִיָּה על משקל "**תַּאֲנִיָּה**" (איכה ב ה), ומ"**עַלִּיּוֹת**" – עִלִּיָּה, ומ"**מַשְׁכִּיּוֹת**" – מַשְׁכִּיָּה.

ובא הכ"ף תמורת הבי"ת ב"**כְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם**" (זכריה ב י), "**כְּרוּחַ קָדִים אֲפִיצֵם**" (ירמיהו יח יז), "**כַּאֲשֶׁר יֵלֵכוּ אֶפְרוֹשׁ**" (הושע ז יב), "**וְכִדְמֵי בָנַיִךְ**" (יחזקאל טז

לו). ומפני זה כתב הרש"י ז"ל בפירוש יחזקאל: "**ובעון דמי בניך**", ולא טעה בו כמו שחשבו קצת. ובאה תמורת הגימ"ל ב"**וְכַנָּה אֲשֶׁר נָטָעָה יְמִינֶךָ**" (תהלים פ טז).
והלמ"ד באה תמורת בי"ת ב"**וַיֵּשְׁבוּ אִתּוֹ לָאָרֶץ**" (איוב ב יג), "**לִפְנֵיכֶם לָחָרֵב**" (ויקרא כו ז) וזולתם. ותמורת הרי"ש: "**מִפְלְשֵׁי עֵב**" (איוב לז טז).
והמ"ם תמורת הנו"ן: "**הַתַּנִּים הַגְּדוֹל**" (יחזקאל כט ג), "**מִף תְּקַבְּרֵם**" (הושע ט ו). ותמורת הה"א ב"**אֵבְיִם**" (מ"א יד לא).
והנו"ן תמורת המ"ם ב"**מְלֵכִין**" (משלי לא ג), "**לְקֵץ הַיָּמִין**" (דניאל יב יג), "**חִטִּין**" (יחזקאל ד ט), "**חַיִּין**" (איוב כד כב), "**הָרָצִין**" (מ"ב יא יג), "**הֲלָהֵן תַּעֲנֶנָּה**" (רות א יג).
ותמורת הלמ"ד: "**נִשְׁכָּה**" (נחמיה יג ז), "**מַעְיַן גַּנִּים**" (שה"ש ד טו), משפטו גַּלִּים מ"**גֵּלֹת מָיִם**" (יהושע טו יט). ותמורת הה"א: "**אֶתְנַן זוֹנָה**" (דברים כג יט), כמו "**אָתְנָה הַמָּה**" (הושע ב יד). ותמורת הכפל ב"**לַשְׁמֵד מָעֲזָנֶיהָ**" (ישעיהו כג יא).
והעי"ן תמורת החי"ת ב"**עוּשׁוּ וָבֹאוּ**" (יואל ד יא) – משפטו חוּשׁוּ.
והצד"י תמורת הזי"ן: "**יַחְפֹּץ זָנָבוֹ**" (איוב מ יז), כי הוא מגזרת "**בְּחַפְּזוֹן**" (שמות יב יא).
והקו"ף תמורת הגימ"ל: "**וַיַּצִּקוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים**" (ש"ב טו כד), משפטו וַיַּצִּיגוּ. וכן אמר יונתן: "**וַאֲקִימוּ**".
והרי"ש תמורת הנו"ן ב"**רְחוּם בַּעֲנָה**" (עזרא ב ב) לדעת ר' יונה, לפי שהוא במקום אחר "**נְחוּם**" (נחמיה ז ז). ואולי הם שני שמות לנקרא אחד.
והתי"ו לדעת ר' יונה תמורת האל"ף ב"**תַּלְפִּיּוֹת**" (שה"ש ד ד), כמו אַלְפִּיּוֹת מגזרת "**תֶּאֱלַף אַרְחֹתָיו**" (משלי כב כה), ופירושו שהיה בנוי להיותו מורה ומלמד לעוברי דרך. וזה רחוק מאד כמרחק האל"ף מהתי"ו, כי לא יתדמו לא במוצא ולא בצורה, ואין בזה הקל הקריאה. ויותר טוב שנאמר לפי פירושו שיחסר אל"ף, והראוי תְּאַלְפִּיּוֹת. ויותר טוב מכל זה מה שאמרו רבותינו ז"ל בו (ברכות ל א). ובאה תמורת הה"א ב"**שִׁפְעַת אֲנִי רְאֵה**" (מ"ב ט יז), "**שְׁנַת לְעֵינָי**" (תהלים קלב ד), "**וּשְׁכֵרַת וְלֹא מְיֵין**" (ישעיהו נא כא), "**מַכַּת בְּלְתִּי**" (ישעיהו יד ו), "**וְשֶׁבֶת לַנָּשִׁיא**" (יחזקאל מו יז), "**וְקָרָאת אָתְכֶם**" (דברים לא כט), "**כִּי אָוֶלֶת**" (דברים לב לו), "**קְטֹרֶת**", "**תִּפְאֶרֶת**", "**עִיר תְּהֹלָת**" (ירמיהו מט כה).
ובאה התי"ו תמורת היו"ד ב"**וַתָּבֹאת לִקְרָאתִי**" (ש"א כה לד), משפטו וַתָּבֹאִי.
הנה זה מה שיראה מתמורת האותיות קצתן בקצתן, ורבו לדעת ר' יונה, והא"ע חולק עליו בהרבה מהן. וכבר נמצאו במקומות אחרים בכתוב יחשב בהם התמורה הזאת, כמו "**פִּזַּר נָתַן**" (תהלים קיב ט) – "**בִּזַּר עַמִּים**" (תהלים סח לא), "**עָלַץ לִבִּי**" (ש"א ב א) – "**נִתְעַלְסָה**" (משלי ז יח) – "**יַעְלְזוּ חֲסִידִים**" (תהלים קמט ה), "**מְעַוֵּל וְחוֹמֵץ**" (תהלים

עא ד) – "**חֹמֶס נַפְשׁוֹ**" (משלי ח לו), **שׂחק – צחק, זעק וצעק**, מִזְעָר – מִצְעָר. ונמצא גם כן הֵהפך סדור האותיות בקצת גזרות: "**עַלְוָה**" (הושע י ט) – "**עַוְלָה**", "**כֶּבֶשׂ**" – "**כֶּשֶׂב**", "**שַׂלְמָה**" – "**שִׂמְלָה**", "**קַצְתִּי בְחַיַּי**" (בראשית כז מו) – "**וּבְצוֹק הָעִתִּים**" (דניאל ט כה), "**גּוֹעֵר בַּיָּם**" (נחום א ד) – "**רַעַשׁ הַיָּם**" (ישעיהו נא טו). ובכל אלה אמר ר' יונה שהם שתי גזרות או שלש, ולשונות שונות, ונתן הסבה כי השמוש הוא בכלן, ואין מתיחדת אחת משתי הגזרות בדבר זולת האחרת. והנה "**בִּזַּר**" ו"**מְעַוֵּל וְחוֹמֵץ**" יעמדו נגדו. ועל דרך האמת כי יותר טוב שנאמר בכלן מה שאמר באלה, כי מה שחשבו מופת על זה מ"**תַּלְפִּיּוֹת**" ו"**הֲפֻגּוֹת**" הוא חלוש מאד ומשענת קנה.

אמנם תמורת התנועות והתחלפן קצתן בקצתן; הנה בא הקמץ מקום הפתח: "**מִשְׁקָל הַכֶּסֶף**" (עזרא ח ל עי"ש), "**וּמְנָת הַמֶּלֶךְ**" (דה"ב לא ג) קמוצים, ודינם בפתח לסמיכותם. "**נֶסוּ הָפְנוּ**" (ירמיהו מט ח) דינו בפתח, כי לא יבא צווי בשלא הוזכרו פועליהם. ובא מקום חירק: "**מָשְׁכוּ אוֹתָהּ**" (יחזקאל לב כ), "**שִׁמְחִי וְעָלְזִי**" (צפניה ג יד). ובא מקום סגול: "**וְאֶשְׁעָה בְחֻקֶּיךָ**" (תהלים קיט קיז), "**הַיּוֹם יֵיָ נִרְאָה**" (ויקרא ט ד). ובא מקום השורק: "**כָּלִיל תָּקְטָר**" (ויקרא ו טו), "**שְׁדֵדָה נִינְוֵה**" (נחום ג ז), "**הָכְרֵת מִנְחָה**" (יואל א ט).

והפתח בא מקום סגול: "**שַׁאַתָּה מְדַבֵּר**" (שופטים ו יז עי"ש), "**שַׁקַּמְתִּי דְבוֹרָה**" (שופטים ה ז). וכתב ר' יונה מזה "**אַל תָּלַן הַלַּיְלָה בְּעַרְבוֹת הַמִּדְבָּר**" (ש"ב יז טז), ואני מצאתיו בסגול בכל הספרים המדויקים. ובא מקום הקמץ: "**וַאֲכַסֵּהּ מֶשִׁי**" (יחזקאל טז י), "**וַאֲמֹתֲתֵהוּ**" (ש"ב א י). ומקום החירק: "**בָּרְחוֹב אַל תָּלַן**" (שופטים יט כ), "**תָּלַן עֵינִי**" (איוב יז ב). ומזה לדעתי "**וְלֹא נוֹתַר בּוֹ**" (ש"ב יז יב), ומזה "**וַיִּרְא יַעֲקֹב**" (בראשית לא ב). ובא מקום הצירי: "**הָשַׁב אֶל תַּעֲרֹהּ**" (יחזקאל כא לה), "**הַבְדֵּיל יַבְדִּילַנִי**" (ישעיהו נו ג), "**אֵין רֹאֶנִי**" (ישעיהו מז י).

והצירי בא מקום קמץ: "**צָעִיר רֹדֵם**" (תהלים סח כח), "**הַמַּעֲלֵם מַיִם**" (ישעיהו סג יא), "**וְיִסְּרֵנִי מְלֶכֶת**" (ישעיהו ח יא). ומקום חירק: "**הוֹרַדְתֵּנוּ בוֹ**" (יהושע ב יח), "**הֵקֵרָה רָעָתָהּ**" (ירמיהו ו ז), "**הֵנֵצוּ הָרִמֹּנִים**" (שה"ש ו יא), "**וַתַּכֵּהּ מִכַּעַשׂ**" (איוב יז ז), "**וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע**" (בראשית כא יד). ומקום הפתח: "**תְּאַהֲבוּ פָתִי**" (משלי א כב).

והסגול בא מקום פתח: "**פֶּן אֶכְלְךָ**" (שמות לג ג), "**הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ**" (משלי יט יא), "**הֶעְמִיקוּ לָשֶׂבֶת**" (ירמיהו מט ח). ומקום החירק: "**אַל בְּקֶצְפֶּךָ**" (תהלים לח ב), "**אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן**" (תהלים קכח ג), "**וְיִשְׁעֲךָ תִּתָּן**" (תהלים פה ח). ומקום הקמץ: "**מִבֵּית אֵל מִבְטָחָם**" (ירמיהו מח יג).

והשורק בא מקום חולם: "**תַּעֲבוּרִי מִזֶּה**" (רות ב ח), "**יִשְׁפּוּטוּ הֵם**" (שמות יח כו). ומקום פתח: "**כָּל עֲנוֹתוֹ**" (תהלים קלב א) דינו עַנוֹתוֹ כמו "**וְכִסֵּיתִי בְכַבּוֹתֶךָ**". (יחזקאל לב ז) וכן "**גֶּנֹּב גֻּנַּבְתִּי**" (בראשית מ טו) לדעת ר' יונה. ונראה שדעתו העדר המקור משלא הוזכרו פועליהם, ונכון הוא. ובא מקום הקמץ: "**כְּרֹב גְּדֻלּוֹ**" (תהלים קנ ב), "**מְלֹא קֻמְצוֹ**" (ויקרא ב ב).

והחולם בא מקום הקמץ: "**זֹעֲמָה יִשְׂרָאֵל**" (במדבר כג ז), "**בְּמֹצַאֲכֶם אֹתוֹ**" (בראשית לב כ).

והחירק בא מקום הפתח: "**וַגַּלְגַּלְיו כַּסּוּפָה**" (ישעיהו ה כח), "**וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי**" (יחזקאל לח כג), "**אֶת דִּמְכֶם**" (בראשית ט ה), "**עַד הִשָּׁמְדוֹ**" (מ"א טו כט). ומקום הסגול: "**וּבְפָרְשָׂכֶם כַּפֵּיכֶם**" (ישעיהו א טו), "**וּמְאַסְפְּכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל**" (ישעיהו נב יב), "**וַתָּרֶץ אֶת גַּלְגַּלְתּוֹ**" (שופטים ט נג). ומקום השורק: "**מִשְׁחַת מֵאִישׁ**" (ישעיהו נב יד), "**וּפִתְחוּ שְׁעָרַיִךְ**" (ישעיהו ס יא), "**וַיִּישָׂם בָּאָרוֹן**" (בראשית נ כו) לדעת ר' יונה. ומקום הקמץ: "**נִצָּרָה עַל דַּל**" (תהלים קמא ג). ומקום הצירי: "**וְאֵין יֶשׁ פֹּה**" (ש"א כא ט), "**וְחֵין עֶרְכּוֹ**" (איוב מא ד).

והשוא מקום החירק: "**וַיַּדְרְכוּ אֶת לְשׁוֹנָם**" (ירמיהו ט ב), "**וַיִּדְבְּקוּ גַּם הֵמָּה**" (ש"א יד כב).

הפרק החמשה עשר

בהקדמת מה שהוא הכרחי להקדימו לחלוקת בניני הפעלים כבר התבאר במה שקדם מה שירצוהו המדקדקים וההגיוניים ב'פֹּעַל', והוא היותר כולל ממה שירצוהו הטבעיים. וזה שהטבעיים ירצו ב'פֹּעַל' כל רשימה תגיע מדבר מה, אם בעצמו אם בזולתו, וההרשם המתחדש בדבר מה אם מעצמו אם מזולתו יקראו 'הִפעלוּת'. והנרצה אצל המדקדקים וההגיוניים ב'פֹּעַל' יכלול כל זה, ויכלול גם כן מה שיורה על ההעדרים בזמן מוגבל עבר או עתיד, אם על הכוללים, רצוני העדר הצורה, כמו "**הַצַּדִּיק אָבָד**" (ישעיהו נז א), "**וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תֹּאבֵד**" (תהלים א ו), "**וַיִּגְוַע וַיָּמָת**" (בראשית כה ח), "**הֵן גָּוַעְנוּ**" (במדבר יז כז) וזולתם; או על ההעדרים המיוחדים, רצוני העדר כח מה, כמו "**וּבָטְלוּ הַטֹּחֲנוֹת**" (קהלת יב ג), "**נֶאֱלַמְתִּי דוּמִיָּה**" (תהלים לט ג), "**אָזְנֵיהֶם תֶּחֱרַשְׁנָה**" (מיכה ז טז), "**יְעַוֵּר פִּקֵּחִים**" (שמות כג ח) וזולתם. ויכלול גם כן הצירופים בזמן מוגבל ואם אינם ה'פֹּעַל' וה'הפעלות' אשר ירצו בו הטבעיים על דרך האמת, והם מקרים בלתי נמצאים חוץ לנפש על דעת המאמתים מן הפילוסופים. כמו "**אִם הַשְּׁמֹאל וְאֵימְנָה וְאִם הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה**" (בראשית יג ט), "**וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי**" (בראשית ל ג),

"**אָגְדַּל מִמֶּךָּ**" (בראשית מא מ), "**קָטֹנְתִּי מִכֹּל**" (בראשית לב יא) וזולתם. ויכלול גם כן כל המקרים הנכנסים תחת מאמר ה'מצב' הנמצאים בזמן עבר או עתיד, כמו יָשַׁב, עָמַד, נִצָּב, קָם וזולתם. ובכלל יורה על כל מקרה נכנס תחת סוגי המקרים התשעה, רצוני על חדושו בזמן עבר או עתיד, ואם לא יצדק בו ה'פעל' וה'הפעלות' אשר ירצו אותם הטבעיים.

ומפני שראה בעל הלשון העברי רבוי מספר אלה המקרים הנמצאים לאלה הנמצאות והעדריהם, ורצה שתדמה זאת הלשון הברואה לנמצאות הטבעיות והאלהיות אשר לא יחסר מהשלמות הראוי להם לפי עניניהם דבר וגם אין בדבר מהם מוֹתר ולא דבר בלתי צריך אליו; על כן הסכים להניח עקרי הפעלים המורים על עצמות אלה המקרים בזמן מוגבל משלש אותיות, ותוספת שאר האותיות הבאות אִתם הם להורות על אופנים מתחלפים מאופני השמוש כמו שהתבאר. כי ההרכבה האפשרית משלש-שלש אותיות עם חלוף סדרם וחלוף תנועתם, קרובת ההגעה למספר אלה המקרים ומציאותם בזמן או בזולת זמן, והוא מה שיורו עליו השמות. ואלו הסכים לעשות השמות והפעלים משתי אותיות לבד, לא היתה ההרכבה עם התחלפות סדרה מספקת לכל זה. וביאור זה, שכבר הונח בחכמת המספר כי שני הנושאים יתחלפו בסדר בחבורם בשני דרכים, אם שיקדם האחד לאחר ואם שיקדם האחר לו, ולזה היה בלתי אפשר התחלף חבור שתי אותיות כי אם בשני דרכים. ומפני זה יגיע התחלפות חבור כ"ב אותיות בשתים-שתים תס"ב. אמנם כשיובט על חבורם בשתים-שתים לבד, לא להתחלף הסדור, יגיע המספר אל רל"א לבד. והוא מה שאמר בעל ספר יצירה: "**אל"ף עם כלן וכלן עם אל"ף, בי"ת עם כלן וכלן עם בי"ת, נמצא כל דבור ברל"א שערים**" (ספר יצירה ב ח), וירצה בזה כל קול אנושיי שיורה עליו חבור האותיות. ואמנם יעלה למספר זה, כי חבור האל"ף עם שאר האותיות יעלה כ"א, וחבור המספרים עד כ"א יעלה עד רל"א. ולא הביט להתחלפות המתחייב מסדור האותיות, ולא למתחייב מצד התחלף התנועות בנקוד שיעלה בהכאת חמש תנועות על רל"א – אלף קנ"ה, ועם תס"ב – אלפים ש"י. והטיב במה שלא הביט לחלוף המתחייב מצד הנקוד, כי לא כיון אליו מתחלת הענין כמו שהתבאר. אמנם לא אבין מה זה שלא חשב מה שיתחייב מצד התחלף הסדור, אבל עם כל זה לא היה זה המספר מספיק לבעל הלשון בהנחת הפעלים והשמות ומלות הטעם המתחלפים. וגם כשהונח שיספיק זה עם חלוף התנועות אם שהוא רחוק מאד מהאמת, הנה לא היה הדבור בם נבחר ונאות ותקשה הבנת המכוון ממנו לקצורו ותכבד האוזן משמוע. אבל כשיהיו הפעלים והשמות משלש-שלש אותיות, הנה הגיע ההרכבה מהכ"ב אותיות עם התחלפות הסדר למה שיספיק להנחת שמות ופעלים כפי מה שרצהו בעל הלשון. וזה

כי התחלף הסדור משלש נושאים כמו שהתבאר בחכמת המספר יגיע אל ששה, והוא מה שאמר בעל ספר יצירה: "**שלש אבנים בונות ששה בתים**" (ספר יצירה ד יב). ולקח בעל הלשון מאלה ההרכבות להנחת הפעלים והשמות מה שישר בעיניו, וכבר בחר בפעלים השלש לסבה שנזכרה במה שעבר (לעיל פרק יא).

ולפי שהיה זה המספר מהאותיות לפעלים ולשמות ולמלות הטעם מספיק במכוון, לא הסכים להניח בלשון הזה פעלים ושמות רביעיים כי אם מעטים מאד, כי יהיה מותר ודבר אין צורך לו, ורצה להדמות אל הטבע שלא יעשה בטל. ואני חושב כי גם בפעלים ההם הרביעיים היתה לו כונה מיוחדת, ואפשר שהם פעלים מורכבים יכללו יותר מענין אחד. והמשל כי "**יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר**" (תהלים פ יד) אשר הוא פועל מרובע, אפשר שיהיה המכוון בו 'ימלא כרסו ממנה', ויהיה המפורסם בכְּרֶסֶם – מְלֵא כְּרֵסוֹ, כמו שאמר "**מִלְּא כְרֵשׂוֹ מֵעָדְנָי**" (ירמיהו נא לד). וכזה יהיה אפשר בכל הגזרות הרביעיות, אלא שהוא נעלם ממנו לסכלותנו בשרשי הלשון הזה. כי גם בגזרות השלישיות בא בדומה להרכבה הזאת, כמו שהוא בגזרת **בעל** שהוא מורכב מ'בא' ומ'על'. וכבר חשבו החכמים ז"ל בהרכבה הזאת בקצת שמות, כמו מה שאמרו בחַשְׁמַל (חגיגה יג א) ובתַּלְפִּיּוֹת (ברכות ל א). ונהגו בה הם ז"ל גם כן לפעמים בדְּמַאי (ראה רמב"ם פיה"מ ברכות ז א) ופְּרוּזְבֻּל (ראה גיטין לו ב) וזולתם. וכן אומַר בפִּילֶגֶשׁ שהוא מורכב והמכוון בו חצי אשה, וזה כי האשה נקנית כפי משפטי התורה בקידושין וכתובה, והפילגש היא בקידושין לבד, ולזה אין לה ממשפטי האשה הגמורה כי אם החצי. וזה אמנם כפי הפשט, ואם הוא אמת שקיים אברהם אבינו התורה כלה, וגם דוד ושלמה ושאר המלכים שהחזיקו בפילגשים למה לא החזיקו בם בקידושין. אמנם ממה שאמרו במסכת סנהדרין (כא א) יראה כי הפילגש בלא קידושין וכתובה, אלא שעם כל זה יצדק בה שהיא חצי אשה להיותה מיוחדת למי שהיא לו פילגש, ועם זה גם כן הוא שם מורכב. וכן בְּלִיַּעַל הוא האיש הרע הבלתי נכנע לעול התורה והמוסר ור"ל בְּלִי עוֹל. ואולי כן הוא בכל מה שבא רביעי, אבל שהגזרות בלתי ידועות לנו. ואמנם אני אומר זה מצד המחשבה גוברת, והמכוון ממנו שכל השמות והפעלים אשר הניחום המדקדקים רביעיים שהם שלישיים, והתוספת ההיא הוא לענין נעלם מאתנו. וזהו משלמות הלשון, כי להיות טבע השלש נמצא בדברים בטבע, על כן בחר לכל שרשי הפעלים ולחלק הרב מהשמות מספר השלשה.

ולהיות העצם בלתי נמלט מהמקרים והשם המורה עליו יכלול העצם והמקרה יחד, לזה בחר במקצת השמות הרכבת השניות ועשה הרבה מהשמות בעלי שני אותיות,

כמו אָח, בַּד, גַּד, דָּם, זָג וזולתם רבים. ואמנם למה בחר אלה, אולי היה רצון לבד או לסבה ידועה אצלו נעלמת מאתנו לקצורנו. וכבר היה ללשון העברי בזה מעלה על שאר הלשונות אשר שמעתי שמעם, וזה שהוא הקצר מכל הלשונות בתנועותיו, והוא מה שיובחן בו אריכות הלשון וקצורו, כי אנחנו נאמר בדבור שהוא 'קצר' כשיהיו תנועות הקולות בו מעטות המספר, ושהוא 'ארוך' כשיהיו רבות המספר, ויתבאר לך זה כשתביט חלק מחלקי כל לשון. ואמנם הסכימו המדקדקים על ששרשי הפעלים כלם בעלי שלש אותיות, עם שהפעל המורה בזמן עבר על הבלתי נמצא במעמד, והוא הלקוח מקום השורש, הוא בקצתם בעל שתי אותיות, כמו קָם, שָׁב, רָץ, נָס, מָשׁ וזולתם רבים; לפי שכל מה שימצא מהגזרות האלה לא ימצא נעדר האות השלישית, והוא הוא"ו הנמשכת מכח התנועה בכל מה שימצא מהגזרה ההיא, כי תאמר בהם בעתידים אָקוּם, אָשׁוּב, אָרוּץ, אָנוּס, אָמוּשׁ, וכן בכל מה שידמה לזה. וכן מצאו מ"**דָּן דִּין עָנִי**" (ירמיהו כב טז), "**דָּן יָדִין עַמּוֹ**" (בראשית מט טז) – "**וְהָיָה יָיְ לְדַיָּן**" (ש"א כד טו); ומ"**וְקָם הָעָם**" (דברים לא טז) – "**קָיַם דִּבְרֵי הַפְּרִים**" (אסתר ט לב). ולזה הסכימו על שהעוברים בעלי שתי אותיות, האות השלישית בם בכח, וקראו קצתם מה שידמה לאלה הפעלים: 'שניים נראים'.

ודע כי המדקדקים החשובים כלם הסכימו להניח המשל והדמיון לכל הגזרות הנמצאות בלשון העברי מגזרת **פעל**, ויקראו האות הראשונה מהשרש 'פ"א הפעל', והשנית 'עי"ן הפעל', והשלישית 'למ"ד הפעל', וזה בכל מה שירצו לדבר בו מהגזרות בספריהם, ועליו יבנו כל בניני הדקדוק וישקלו משקליהם, וכבר התבאר זה במה שקדם ונתנה הסבה (לעיל פרק יא). ואפשר שנאמר עוד כי הם אמנם עשו זה לפי שהפעל לפי אמתת גדרו כאמור הוא כסוג לכל הגזרות, ואין לך גזרה מהפעלים כלם שלא יצדק עליה גדר הפעל, והטיבו מאד במה שהסכימו עליו. ונטה מדרך הישר ללכת דרך לא סלולה ר' דוד קמחי כשהעתיק המשל הזה לגזרת **פקד** (מכלול כד ע"ב) ובנה ממנה טורים מאבנים אבני אלגביש תפולנה, כי אחרי זה בהמשך דבריו לקח משל הראשונים בקראו אותיות הגזרה: 'פ"א הפעל', 'עי"ן הפעל', 'למ"ד הפעל' בהם. ואמנם חשב להתחכם בזה מפני שהשרש הזה, רצוני **פקד**, ימצאו ממנו בכתוב מלה או מלות מכל בניני הפעלים, אבל שזה נמצא בגזרות מתחלפות. כי השרש הזה יכלול שבעה גזרות: "**וַיְיָ פָּקַד**" (בראשית כא א) ענין זכירה, "**אִשָּׁה רְעוּתָהּ לֹא פָקָדוּ**" (ישעיהו לד טז) ענין חסרון, "**פָּקַד אֶת כָּל הָעָם**" (מ"א כ טו) ענין מספר, "**וּפָקַדְתִּי עֲלֵהֶם**" (שמות לב לד) ענין הבאת העונש, "**וְהוּא פָּקַד עָלַי**" (עזרא א ב) ענין צווי, "**וַיִּפְקְדוּ אֶת יִרְמְיָהוּ**" (ירמיהו לז כא) ענין הנחה, ומזה נגזר "**הַפְּקֻדוֹן אֲשֶׁר הָפְקַד**" (ויקרא ה כג), "**וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת**" (דברים כ ט) ענין מנוי.

וזה מחייב שלא לעשות ממנו המשל ודמיון, כי יהיה המעדת רגל ויביא לחשוב היות הגזרה אחת בהם, עם שהוא נטיה מדרך הראשונים ממציאי החכמה הזאת אל דרך זולתה, ואין ראוי ללכת בה.

ודע כי מה שנמצא מאלה הגזרות בכתוב אשר תנוח או תחסר בהם אחת מאותיות השרש או יותר מאחת, הוא על דרכים מתחלפים, כי הוא אם שתהיה נחה או נחסרת הפ"א, או נחה העי"ן, או הלמ"ד, או הפ"א והלמ"ד יחד, או העי"ן והלמ"ד יחד. וההבדל בין הנח והחסרון, כי האות הנחה מסֻבבת ועלולה מכח אחת התנועות אשר הן השבעה מלכים, והנחסרת מסֻבבת ועלולה מכח הדגש.

ואשר באה פ"א הפעל נחה, כמו וַיֵּרֶד, וַיֵּשֶׁב, וַיֵּלֶךְ וזולתם, כי היו"ד השרשיית באלה הפעלים ששרשם **ירד**, **ישב**, **ילך**, בא בכח תנועת הצירי אשר ביו"דין המורות על העתידים. ואשר באה למ"ד הפעל נחה, כמו בָּנָה, קָנָה, עָשָׂה וזולתם. ואשר באה עי"ן הפעל נחה, כמו אָקוּם, אָשׁוּב, אָנוּס וזולתם. ואשר בא מהן נח הפ"א והלמ"ד עם היו"ד, כמו הוֹדָה, הוֹרָה, הוֹנָה, הוֹגָה, כי שרשם **ידה**, **ירה**, **ינה**, **יגה**, והוא"ו בהם תמורת היו"ד. ולא הסכימו המדקדקים על שיהיה הוי"ו באלה פ"א הפעל עם היותה נמצאת בכל מלה שבאה בגזרה הזאת, לפי שלא מצאו הוי"ו פ"א הפעל באחת מהגזרות שבאו בכתוב, ואין ראוי לעשות מאלה משפט מיוחד, עם שנמצאו בנחי הפ"א רבים שבאה הוי"ו בהם תמורת היו"ד באין ספק, כמו הוֹדִיעַ, הוֹשִׁיעַ, הוֹבִישׁ, הוֹלִיד וזולתם, אשר נודע מטבע הגזרה באין ספק ששרשם **ידע**, **ישע**, **יבש**, **ילד**. ואשר בא נח האל"ף, כמו "**אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם**" (ישעיהו א יט), "**וְלֹא אָבָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" (דברים כג ו). ומה שבא נח העי"ן והלמ"ד: "**וַיְהִי**", "**וַיְחִי**", "**בָּא אָחִיךָ**" (בראשית כז לה), "**וְלֹא תָקִיא**" (ויקרא יח כח), "**בְּשׁוֹא גַלָּיו**" (תהלים פט י). ונח הפ"א והעי"ן לא נמצא.

ומה שבא חסר הפ"א, כמו אֶקוֹם, אֶטוֹר, יִגַּשׁ, יִגַּח וזולתם, שרשם **נקם**, **נטר**, **נגשׁ**, **נגח**, בראית העוברים מהם, והם כמו אֶנְקוֹם, אֶנְטוֹר וכו', ובאה הנו"ן בהם מכח הדגש. והוא בלתי אפשר שיבא החסרון הזה בפעלים אשר עי"ן הפעל אחת מהאותיות אחה"ע, כמו **נאם**, **נאף**, **נחה**, **נהג**, **נעם** והדומים, לפי שאלה לא יקבלו דגשות, מפני זה יהיו מכלל השלמים מזה הצד. ומפני שכל הגזרות הדומות לאלה החסרון הוא מהנו"ן לבד ולא נמצא אות אחרת באה מכח הדגש, על כן רצה רבי נהוראי הלוי כמו שכתב הא"ע ששרש אֶקַּח, יִקַּח, הוא **נקח**, וכי הוא מחסרי הפ"א אשר היא נו"ן כחביריו, ויהיה **לקח ונקח** שני שרשים בענין אחד. ואחרים אמרו שהחסרון הוא מהלמ"ד ושרשם **לקח**. וכבר נמצא גזרה אחרת חסרת הלמ"ד לדעת ר' יונה, והיא "**שְׁנֵי כְפִירִים נִתָּעוּ**" (איוב ד י), שרשו

לתע לפי דעתו. וכבר נמצאת גזרה אחת חסרת הפ"א והלמ"ד והיא גזרת **נתן**, כי מצאנו "**אָחֵל תֵּת**" (דברים ב כה), שרשו **נתן** וחסר הקצוות. וכבר נמצא מין אחד מהפעלים בא בחסרון פ"א הפעל ונח הלמ"ד, כמו הִכָּה, הִטָּה, שרשם **נכה**, **נטה**, והדומים להם.

וכבר נמצא מין אחד מהפעלים והוא אשר אחת מאותיותיו כפולה, וזה על הרוב בעי"ן הפעל, ויקראו אותם 'פעלי הכפל', כמו **סבב**, **קלל**, **בקק**, וזולתם רבים. ובאלה הפעלים תבא עי"ן הפעל על הרוב חסרה ובאה מכח הדגש, כמו סָב – סַבּוֹתָ, בָּק – בַּקּוֹתָ, קָל – קַלּוֹתָ. ואמנם נאמר באלה שהעי"ן חסרה לפי שמסגלת הדגש להביא האות הבאה מכחו לפניו, כמו אָקוֹם, אֶטּוֹר וזולתם. ולפעמים תמצא פ"א הפעל כפולה, כמו "**וְשַׁבַּבְתִּיךְ וְשִׁשֵּׁאתִיךְ**" (יחזקאל לט ב), "**אֲדַדֶּה כָּל שְׁנוֹתַי**" (ישעיהו לח טו) – שרשם **ששה**, **דדה** בכפל הפ"א. וכפל הפ"א והלמ"ד: **שלש**, **שרש**.

וכבר תמצא כל האותיות נחסרות ובאות מכח הדגש בפעלי הכפל, זולת אהו"י אשר הן אותיות הנוח, וזה בפעלים מתחלפים, ובקשת ומצאת. והיו"ד לפי דעת קצת בשרש **חי**. ולפעמים תבא היו"ד הנחה מובלעת מכח הדגש ויהיה הדגש תמורת הנח, כמו "**כִּי אֶצָּק מַיִם**" (ישעיהו מד ג), שרשו **יצק** בראית "**וְיָצַקְתָּ לוֹ**" (שמות כה יב); "**אַתָּה הִצַּבְתָּ**" (תהלים עד יז) שרשו **יצב** בראית "**לֹא יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ**" (דברים ז כד); "**בְּטֶרֶם אֶצָּוְרֵךְ**" (ירמיהו א ה) שרשו **יצר** בראית "**מִי יָצַר אֵל**" (ישעיהו מד י). ואמנם קראו המדקדקים לאותיות אהו"י 'אותיות הנוח', לפי שימצאו בגזרות נחות ובלתי מורגשות בתנועת הקול, וזה בקצת הפעלים והשמות ומלות הטעם, וגם כשיהיו נראות במכתב. והבָאת משל עליהם מותר לפרסומו, וגם שכבר קדם מה שיובן ממנו זה. וקראו לאותיות או"י 'אותיות הסתר והמשך', לפי שתמצאנה בלתי נראות בגזרות ונמשכות מכח אחד השבעה מלכים. וזה מבואר בפעלים נחי הפ"א והעי"ן. וה"א לפי שלא מצאו בה שתהיה נסתרת ונמשכת מכח תנועה אחת, גזרו בה בנחות לבד ולא בסתר והמשך. ומפני שכבר יחשב שתהיה ה"א **הלך** נסתרת ב"**וַיֵּלֶךְ** (**יעקב**)" ורעיו ונמשכת מכח תנועת הצרי, לזה אמרו בתשובת זה שישרשו **ילך** והוא מנחי הפ"א [יו"ד] בראית "**וַיּוֹלִכוּ אֹתוֹ עַל גֻּחוֹן**" (מ"א א לח). וכבר ייוחד נח האל"ף כשתהיה למ"ד הפעל מנח ה"א בלמ"ד הפעל, כי האל"ף תִמָּצא לעולם במכתב בכל שמוש הבנין, מונעת בקצת השמושים, ולא נמצא זה בה"א, כי לא תִמָּצא במכתב בכל השמוש, ולא תמצא באחד מהשמושים מונעת. והמשל לאשר האל"ף למ"ד הפעל נחה: **ברא**, **מצא** והדומים להם, לא תמצא באחד מהשמושים הבאים כפי ההקש האל"ף נסתרת, והיא מונעת בבָּרְאוּ, מָצְאוּ, יִבְרְאוּ, תִּבְרְאוּ, יִמְצְאוּ, תִּמְצְאוּ. אבל כאשר למ"ד הפעל ה"א, כמו **עלה**, **בנה** והדומים להם,

תמצא הה"א נסתרת ברוב השמוש ותאמר עָלוּ, בָּנוּ, יַעֲלוּ, תַּעֲלוּ, יִבְנוּ, תִּבְנוּ. ומפני הסגלה הזאת אשר לאל"ף קראו קצת המדקדקים הגזרות האלה בשם מיוחד, והוא 'בעלי האל"ף', להבדילם מנחי הלמ"ד סתם. ור' יהודה לא זכר אחד מאלה בספרו באותיות הנוח, וגם ר' יונה לא השיגו בזה.

וכל גזרה שלא יהיה בה אחת מאותיות אהו"י, ופ"א הפעל לא תהיה נו"ן, ותהיינה בו השלש אותיות נפרדות ר"ל בלתי נכפלות, יקראו לגזרה ההיא 'שלמה', והפעלים הנגזרים ממנה יקראו 'פעלים שלמים'. והוא הגדר (וגם לפעל) השלם בדקדוק, לפי שאלה הפעלים ימצאו בהם כל אותיות הגזרה תמיד ולא ימצאו לעולם חסרים מהנה, וזהו מגדר השלם שלא יחסר דבר ממה שראוי לו לפי טבעו. ולא תחשוב כי כל פעל שבאו בו אחת מאותיות אהו"י שעל כל פנים יהיו מהנחים, כי "**כָּמַהּ לְךָ בְשָׂרִי**" (תהלים סג ב), "**וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים**" (בראשית מג לג) והדומות להם הם מהשלמים, ויתבאר זה ממה שנאמר בגדר הפעלים השלמים, ולא הביאום הראשונים עם נחי הלמ"ד חלילה להם. ואין "**אִוָּהּ לְמוֹשָׁב לוֹ**" (תהלים קלב יג) ו"**נֶאֱלַמְתִּי עוֹד**" (יחזקאל לג כב) מנחי הפ"א, ולא אחד מהראשונים אמר כזה, והקש מזה לכל מין שידמה לו. ומפני זה לא זכר ר' יהודה שר המדקדקים בפעלים נחי העי"ן **שאל ושאר**. והשיגו מזה החכם ר' יונה מפני שמצא "**וַאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתֵּן אֶת שֵׁלָתֵךְ**" (ש"א א יז) בלא אל"ף, וכן "**וְגַם כָּל שֵׁרִית יִשְׂרָאֵל**" (דה"א יב לט), "**אִם לֹא שֵׁרִיתִיךְ לְטוֹב**" (ירמיהו טו יא) גם כן בלא אל"ף. ואין להשגה הזאת שחר, מפני שאלה באו חוץ מההקשה. וגם ר' יהודה כתב (ספר אותיות הנוח) "**שֵׁרִיתִיךְ**" בשרש **שרה**. ועוד השיגו משרש **פאר**, בעבור שמצא "**קִבְּצוּ פָּארוּר**" (יואל ב ו), "**מָסָעֵךְ פְּאֵרָה**" (ישעיהו י לג), "**וָאֶאֱרַכְנָה פֹּארָתָיו**" (יחזקאל לא ה), ובשני אלה אמר שהאל"ף תמורת הוי"ו, וב"**פָּארוּר**" שהוא כפול העי"ן, והאל"ף כאל"ף שְׂמאל.

וכבר קראו קצת המדקדקים לאותיות אהו"י לסבות הנזכרות 'ארבעה ילידי הרפה' (ע"פ ש"ב כא טז). והנח באלה מתחלף, כי נח האל"ף יבא לעולם בפעלים בפ"א הפעל ולמ"ד הפעל לבד, כמו **אמר**, **אכל**, **קרא**, **מצא** והדומים. ונח הה"א יבא לעולם בלמ"ד הפעל: **בנה**, **קנה**, **עלה** והדומים. ונח הוי"ו יבא לעולם בעי"ן הפעל: **קם**, **שב**, **רץ** והדומים. ונח היו"ד יבא לעולם בפ"א והעי"ן: **ישב**, **ידע**, "**יָגִיחַ יַרְדֵּן**" (איוב מ כג), "**וּלְבָבוֹ יָבִין**" (ישעיהו ו י). ויהיו הפעלים הנחים בבחינה זו ששה: נחי הפ"א אל"ף, נחי הפ"א יו"ד, נחי העי"ן וי"ו ויו"ד, נחי הלמ"ד אל"ף וה"א. בחר בשרשיו בעל הלשון תמיד מספר הששה לשלמותו.

וכשנביט לבחינת סוגי הפעלים בנח והחסרון והכפל ומה שיתרכב מזה, יהיו סוגי הפעלים מלבד השלמים שהוא סוג אחד, עשרים ושבעה סוגים:

הראשון נחי הפ"א שהיא אל"ף: **אמר**, **אכל** והדומים.

השני נחי הפ"א שהיא יו"ד: **ירד**, **ישב** והדומים.

השלישי נחי העי"ן שהיא וי"ו: **קָם**, **שָׁב** והדומים.

הרביעי נחי העי"ן שהיא יו"ד: **הֵנִיף**, **הֵנִיס** והדומים.

והחמישי נחי הלמ"ד שהיא אל"ף: **מצא**, **קרא** והדומים.

הששי נחי הלמ"ד שהיא ה"א: **בנה**, **קנה** והדומים.

השביעי נחי הפ"א והלמ"ד שהן אל"ף וה"א: **אבה**, **אתה**.

השמיני נחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף: **יצא**, **ירא**.

התשיעי נחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: הוֹנָה, הוֹרָה והדומים.

העשירי נחי העי"ן והלמ"ד שהן אל"ף וה"א: **ראה**.

הי"א נחי העי"ן והלמ"ד שהן וי"ו ואל"ף: **בוא**, **שׂוא**.

הי"ב נחי העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף: **קיא**, **גיא**.

הי"ג נחי העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: **חיה**.

הי"ד חסר הפ"א והיא נו"ן: **נקם**, **נטר** והדומים.

הט"ו חסר הפ"א והלמ"ד והם נו"ן: **נתן**.

הי"ו חסרי הפ"א ונח הלמ"ד והם נו"ן וה"א: **נכה**, **נטה** והדומים.

הי"ז חסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא אל"ף: **נשא**.

הי"ח כפול העי"ן והלמ"ד: **מדד**, **סבב** והדומים.

הי"ט כפול העי"ן והלמ"ד ונח הפ"א: **ילל**.

הכ' כפול הפ"א והעי"ן ונח הלמ"ד: **שׁשׁה**, **דדה**.

הכ"א כפול הפ"א והלמ"ד: **שׁרשׁ**, **שׁלשׁ**.

הכ"ב כפול הפ"א והלמ"ד ונח הלמ"ד: **הגה**, **הרה**, **הדה** והדומים.

הכ"ג כפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן שהיא יו"ד: **ציץ**, **נין**.

הכ"ד כפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן שהיא וי"ו: **שׁוּשׁ**.

הכ"ה כפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: **היה**.

הכ"ו כפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד שהן וי"ו וה"א: **הוה**.

הכ"ז כפול העי"ן והלמ"ד וחסר הפ"א: **נדד**.

ולדעת האומר כי שרש אֶקַח – **לקח**, יהיו עשרים ושמונה, ויהיה הסוג הזה חסר הפ"א והוא למ"ד, ולא נמצא ממנו כי אם זאת הגזרה, וגזרת "**שְׁנֵי כְפִירִים נְעָעוּ**" (איוב ד י) לדעת רבי יונה.

והנה ממה שנזכר בשער הזה מהשרשים הכוללים לחכמת הלשון העברי, תוכל להקהות שני המלעיגים והמוציאים עליה דבה באמרם שאין בדבר משרשיה מה שיתן האמת והצדק על כל פנים, וכי רוב הקדמותיה כוזבות והרבה מפרטיה בלתי נמשכים כפי מה שיחייבו השרשים ההם. כי מה שנתן בשער הזה מהכללים הוא כלו ענין הכרחי כפי הסכמת בעל הלשון, ולא יכזבו הכללים האלה בדבר מהפרטים המונחים בלשון העברי. ובכאן חלוקה אחרת משותפת לכל סוגי הפעלים הנזכרים, והיא שכל סוגי הפעלים הנמצאים בטבע ואשר ישתמש בם הכתוב, מהם מה שאפשר שיצוייר בם פעל והפעלות ושאין הפועֵל נבדל מהמתפעל אצל השכל עם שלפעמים לא יובדלו במציאות, כמו שהוא הענין בפעלים שנבנו על בנין נִפְעַל והִתְפַּעֵל כמו שהתבאר. ומהם שאי אפשר שיצוייר זה בם מפני שהם כלם הפעליות על דרך האמת, אבל שהם בנמצאות בעצמותם ואי אפשר להבדיל בם בין פועל ומתפעל אבל הם בענין אחד לבד, כַּנהו בשם תרצהו 'פועל' או 'מתפעל', עם שבא השמוש בהם כאלו הם פעֻלות. ומשל המין הראשון: **אמר**, **בחר**, **גזר** והדומים להם. ומשל המין השני: **ארח**, **בשל**, **גבר**. והנה קראו למין הראשון 'פעלים יוצאים' ולמין השני 'בודדים', וכבר התבאר זה למעלה (פרק יא), אבל נשנה הנה להרחיב זה הבאור. אמנם שתהיה החלוקה הזאת כוללת כל סוגי הפעלים הנזכרים הוא מבואר במעט עיון. תמצא מהשלמים יוצאים ובודדים: **בחר**, **בחן**, **גזל**, **גנב**, והדומים; **בשל**, **גבר**, **גדל**, **גוע** והדומים. ומהנחים יוצאים ובודדים: **אכל**, **אהב**, **אמר**, **אזר** והדומים; **אבל**, **אבד**, **אדם**, **אמץ** והדומים. ומהכפולים יוצאים ובודדים: **ארר**, **בקק**, **ברר**, **גזז** והדומים להם; **דמם**, **רכך**, **נדד** והדומים. ועם היות שהשגת היציאה וההתבודדות לפעמים קלה לבל מבין, הנה שרשי לשון העברי ודרך השמושים בו יעמידוך עליו, והוא שכל פעל שיקשר עם מה שיורה על הפעול, כאלו תאמר מלת אֵת או הכנויין בה"א וי"ו נו"ן ויו"ד וזולתם ממה שיורה על הפעולים או עם הפעולים עצמם, הנה הפעל הזה בלי ספק מהיוצאים, כמו "**אָכְלוּ אֶת יַעֲקֹב**" (ירמיהו י כה), "**אָהַב אֶת יוֹסֵף**" (בראשית לז ג), "**כִּבְחֹן אֶת הַזָּהָב**" (זכריה יג ט), "**עָקַב אֶת אָחִיו**" (הושע יב ד). ובכנויין: "**וַיְמָרְרֻהוּ**... **וַיִּשְׂטְמֻהוּ**" (בראשית מט כג), "**וְיִכַלֶּהוּ**" (ירמיהו י כה), "**וַיְבָרְכֵהוּ**" (בראשית יד יט), "**בַּמַּחֲתֶרֶת מְצָאתִים**" (ירמיהו ב לד), "**וַהֲבִיאוֹתִים אֶל הַר קָדְשִׁי**" (ישעיהו נו ז). ועם הפעולים: "**אָגְרָה בַקָּצִיר מַאָכְלָהּ**" (משלי ו ח), "**יִבְחַר אֱלֹהִים חֲדָשִׁים**" (שופטים ה ח),

"**וְנִבְלָה שָׁם שִׂפְתָם**" (בראשית יא ז), "**וּרְכוּשׁ לָהֶם יִבְזוֹר**" (דניאל יא כד), כל אלה הפעלים הם יוצאים וכן כל מה שידמה לזה, ומה שזה הקשר בלתי אפשר שיצויר בם הם בודדים. וכל הבודדים בבנין הקל הנה יעתקו אל שיהיו יוצאים בבנין הִפְעִיל, זולתי מתי מספר, כמו "**כִּי יַעֲשֹׂר אִישׁ**" (תהלים מט יז), "**יַזְקִין בָּאָרֶץ**" (איוב יד ח), "**עָמַדְתִּי מַרְעִיד**" (דניאל י יא), "**הֶחְפִּיר לְבָנוֹן**" (ישעיהו לג ט), "**וַיִּשְׁבָּעוּ וַיַּשְׁמִינוּ**" (נחמיה ט כה), "**צָרוֹת לְבָבִי הִרְחִיבוּ**" (תהלים כה יז) וכבר נזכרו (לעיל שם). והנה כבר ימצאו קצת גזרות ישתמש בהן הכתוב ביציאה והתבודדות יחדו, אבל שזה מעטי; "**לִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתִּי**" (משלי ח כה) בודד, "**חֹלְלָה יָדוֹ**" (איוב כו יג) יוצא, ועדו "**נָחָשׁ**"; "**הָלְמוּ עִקְבֵי סוּס**" (שופטים ה כב) בודד, "**הֲלָמוּנִי בַּל יָדָעְתִּי**" (משלי כג לה) יוצא, ועדו הכנוי; "**בְּקָקוּם בִּקְקִים**" (נחום ב ג), "**גֶּפֶן בּוֹקֶק**" (הושע י א); "**וְקָרַמְתִּי עֲלֵיכֶם עוֹר**" (יחזקאל לז ו), "**וַיִּקְרֶם עֲלֵיהֶם עוֹר**" (יחזקאל לז ח), וכן כל מה שידמה להם. ודע כי הגזרות הבודדות בפָּעַל קל כאשר ישתמש בם הכתוב בבנין נִפְעַל לא יעתיקום ממובנם כפי האמת זולתי הבחינה, כי אין הבדל באמת בין אמרך "**הֲהָיְתָה זֹּאת**" (יואל א ב), ובין "**הֲנִהְיָה כַּדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה**" (דברים ד לב). וכן אין הבדל בין "**וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה**" (בראשית מד יח), ובין "**נִגַּשׁ יוֹסֵף**" (בראשית לג ז). וכן אין הבדל בין "**יִתַּמּוּ חַטָּאִים**" (תהלים קד לה) ובין "**וַיִּתֹּם הַכֶּסֶף**" (בראשית מז טו). וכן אין הבדל בין "**כּוֹשֵׁל יְקִימוּן מִלֶּיךָ**" (איוב ד ד) ובין "**וְנִכְשָׁלִים אָזְרוּ חָיִל**" (ש"א ב ד). וכן אין הבדל בין "**וְאֶת הַיּוֹתֵר הֶחֱרַמְנוּ**" (ש"א טו טו) ובין "**וְהַנּוֹתָר בַּבָּשָׂר**" (ויקרא ח לב) וכן כל מה שידמה לזה. וכן הגזרה היוצאת בפָּעַל לא תעתק ליוצא לשלישי בבנין הִפְעִיל בקצת גזרות, כמו "**יִטְפּוּ הֶהָרִים עָסִיס**" (יואל ד יח), "**וְהִטִּיפוּ הֶהָרִים**" (עמוס ט יג); "**וְשָׁב יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ**" (דברים ל ג), "**וַהֲשִׁבֹתִי אֶתְכֶם דָּבָר**" (במדבר כב ח), וכן במה שידמה לזה אבל שהוא מעט. והחלוקה הזאת לפעלים מהיציאה וההתבודדות היא טבעית להם, רצוני מפני התחלף טבעי המקרים בעצמותם, לא מהסכמת בעל הלשון. אמנם החלוקה הראשונה מסוגי הפעלים היא הסכמית, וכוונתו בה להקל בתנועות הקוליות בדבור, כי ראה הכרח התרבותם מצד השמוש ממה שיורה על הנמצא במעמד ועל המדבר בעדו וזולת זה, על כן ראה לקצר [נ"א לדבר] בזה כשיקח אחת משלש אותיות אשר עשה מהן שרש לפעלים לסבה הנזכרת למעלה החלק היותר גדול מהם, והוא שתי אותיות אשר לא יחדשו כי אם תנועה אחת, והורה על השלישית בנוח בקצתם ובדגשות בקצתם כפי מה שראה מהסכמתו, והיה זה ממנו תחבולה נפלאה להגיע אל הקצור המכוון ממנו.

וכבר בחר בנוח והמשך אותיות או"י לפי שהן הקלות בתנועתם מכל אותיות מוצאיהן, ולקח מכל מוצא אות אחת היותר קלה בתנועתה, זולת מאותיות השניים לכבדות תנועתם. ומפני זה אני גוזר כי תנועת היו"ד אצל הראשונים היתה על האופן אשר אנחנו מניעים אותה בדַיָם ואַיָם או בוַיֵלֶך, וַיֵּשֶׁב, כי לולי זה לא היתה הקלה במוחלט במוצא ההוא, כי על הדרך אשר אנחנו מניעים אותה ביָד ויָם הדל"ת קלה ממנה. וכן שם הה"א מכלל אותיות הנוח והסתר לפי שהיא היותר קלה בתנועתה אחר האל"ף במוצאה אשר הוא היותר קל שבמוצאים, ולזה בחר ממנו שתי אותיות לנוח והסתר. ואולם למה יחד קצת גזרות בנוח וקצתם בחסרון או הכפל וקצתם בשלמות, הנה כל זה נעלם מאתנו אם היה לו בזה סבה או אולי היתה הסכמה ברצון לבד מזולת סבה אחרת. אבל על דרך האמת כשיבחֵן שלמות הלשון העברי ושלמות מניחו אשר הוא השלם במוחלט, לא ישר בעיני שיהיה זה ללא סבה, וכמו שלא נפל בכלל בריותיו דבר במקרה ובלא סבה כמו שהוא מבואר נגלה למי שנחלץ להשתדל בעיון טבעי הברואים, עם שמה שנודע מזה הוא מעט מצער בצירוף אל מה שכלל אותו שלמות חכמתו מזה, כן אומר בזה הלשון הקדום אשר הוא מכלל בריותיו שלא נפל בו דבר במקרה ובלא סבה, אלא שזה נעלם מאתנו לסכלותנו בטבע הגזרות הנמצאות בזה הלשון. ואולי עשה זה לפי ההתחלפות הנמצא בטבעי המקרים אשר תורינה עליהן הגזרות ההן. וכבר בחנתי בזה ענין נפלא מורה על שלמות הלשון הזה והחכמה שבו בבחינה הזאת, והיא שכל הפעלים המורים על התנועה ב'אנה' הם מהנחים ולא הניח אחד מהם מהשלמים, וזה לחסרון מציאות המקרה הזה וחולשתו, וכי הוא מקרה נגד כמו שנודע מגדרו הכולל שהוא שלמות מה שבכח מצד מה שהוא בכח, ולזה לא בחר להניח אל זה גזרה שלמה. והגזרות אשר הניח בזה: **אזל**, **ארח**, **אתה**, **בא**, **הלך**, **זע**, **חש**, **יצא**, **ירד**, **נס**, **נע**, **עף**, **עלה**, **רץ**, **שט**, **שחה**, וכולם נחים. וכבר הניח **סבב** מהכפולים, ואולי לפי שהיתה התנועה הזאת לא יתחלף בה מה ש'ממנו' למה ש'אליו', כי מה שממנו יתנועע, אליו יתנועע, הנה מפני זה הניח גזרה זו כפולה כששם בה שתי אותיות שוות, להשתוות מה ש'אליו' למה ש'ממנו' בתנועה זו. וכן אומר בגזרת "**בָּעִיר יָשֹׁקּוּ**" (יואל ב ט), הניחה כפולה להיות תנועה זו בשוקיים שהם שתים משתוות. ואין להקשות מ**קפץ**, **ברח**, **דרך**, **חלף**, **חמק**, **מהר**, **משך**, **עבר**, כי יורו עם התנועה על ענינים אחרים זולתם. כאלו תאמר ב**קפץ** על איכות התנועה בדלוג וחזקה, וכן ב**ברח** עם התנועה על ההנצל מיד הרודף או הדומה לזה, והקש על השאר. אמנם בחן זה בתנועה ב'אנה' ולא בשאר סוגי התנועות, כי היו האמצעיים בין מה ש'ממנו' ומה ש'אליו' הגמור בשאר סוגי התנועות נמצאים במה ש'אליו' הגמור, מה

שאין כן בתנועה ב'אנה', ומזה הצד היו יותר שלמות ממנה. וכן הפעלים המורים על ההפסד וההעדר לא הניחם מהשלמים כי אם מתי מספר, והרוב מהנחים או החסרים או הכפולים: **אבד**, **אכל**, **אסף**, **אפס**, **בלה**, **בקק**, **המם**, **חתת**, **יקע**, **יקש**, **ירע**, **כלה**, **מט**, **מת**, **מחה**, **מטט**, **מכך**, **מקק**, **נגף**, **נזק**, **קלה**, **רע**, **תמם**. ואפשר עם הטבת העיון שיושג מהדומה לזה משלמות הלשון הזה דבר שיהיה לו שיעור, אבל אין זה ממה שאני בדרכו. ואמנם כתבתי מזה רמז מה על צד ההערה לכיוצא בך באופן שלא תקל בענין זה ותחשוב אותו דבר בטל כמו שיחשבו העניים המתפלספים המשוללים מכל חכמה שהיא חכמה על דרך האמת, כי באולי הענין הזה הוא ענין הקטב אשר עליו יסובו היותר גדולים מסודות התורה וסתרי הנבואה, והוא מה שראוי שיובן בסוד השם המפורש ושאר השמות הקדושים כשם בן שתים עשרה ושם בן ארבעים ושתים וזולתם, כי הם אמנם יורו מכח הגזרה על ענינים אלהיים עיוניים לא ישיגו אותם המון הפילוסופים עם עמק חקירתם. וכבר אמר הרב במורה כי אלה השנים הם מלמדים קצת חכמת אלהית, והביא במאמרו ראיה על זה (מו"נ א סב), ואין ספק כי אמר זה מצד הגזרה, כי בזולת זה לא יורו על דבר. ואמר (שם פרק סא) בבאור בשם המפורש: "**ואין ספק שזה השם העצום אשר לא ידבר בו כמו שידעת אלא במקדש וכהני ה' לבד המקֻדשים בברכת כהנים וכהן גדול ביום הצום**, [**יורה על ענין אחד**,] **אין השתתפות בינו יתברך ובין זולתו בענין ההוא**, **ואפשר שיורה כפי הלשון** [**אשר אין אתנו היום ממנה אלא דבר מועט**] **וכפי מה שיקרא על ענין חיוב המציאות**" (מו"נ א סב). הנה כבר אמר שזה הענין הוא מצד הגזרה. אלא שהוא חשב זה הענין חיוב המציאות אשר הוא ענין מופתי עמדו עליו הפילוסופים בחקירתם, ולפי מה שאחשוב הוא גם כן לענין יותר נעלה מזה, והוא אשר בהשגתו ישוב היולי העולם נשמע ונכנע לנפש משיגו ישנה אותו למה שירצה, אם לפי מה שהוא כפי הסדור הטבעי כהורדת המטר ורפואת החולים והדומים להם, או למה שהוא נמנע כפי הטבע כשוב המטה נחש ועמידת השמש בגבעון, ויקראו אלה 'אותות ומופתים', והענין הזה אי אפשר שיודע אלא מצד הנבואה והשגתו נמנעה מצד ההקש. ומפני הענין הזה לבדו נאמר "**וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדָּי וּשְׁמִי יְיָ לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם**" (שמות ו ג), ירצה מה שיושג מכח זה השם אשר בו יחדש הנביא אותות ומופתים, כי האבות לא הגיעו למדרגה זו אלא מה שיורה על ענין חיוב המציאות לבד, כי זה כבר הושג להם כמו שאמר "**וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם יְיָ אֵל עוֹלָם**" (בראשית כא לג), כי השיגוהו מצד שהוא אל עולם מנהיגו ומסדרו מכח חיוב מציאותו. והנה מצד מה שיורה על חיוב מציאותו הוא לו יתברך שם העצם, ומצד מה שיורה על הענין אשר בהשגתו מצד הגזרה

ישיב היולי העולם משועבד לנפש משיגו יקרא תואר, כי התארים כלם הם שמות נגזרים כמו שקדם. ולזה כיון הא"ע ז"ל עת שאמר: "**והנה בשם הזה יתחדשו בעולם אותות ומופתים**" וכו' (אבן עזרא על שמות ג טו), וכתב עוד: "**ואין ספק כי האבות ידעו זה השם שהוא שם העצם, רק זה השם הוא התאר לא ידעו**" ע"כ (אבן עזרא על שמות ו ג), וכבר התבאר זה. והנה מהכרח השגת כח זה השם ההזמנות וההכנות ההכרחיות לנבואה, וגם שהמקום גורם עליה, ולזה נקראת ירושלים "**יְיָ שָׁמָּה**" (יחזקאל מח לה), ושם המזבח "**יְיָ נִסִּי**" (שמות יז טו). וההכנה השרשית בטבע היצירה ואין כל אחד מוכן לה, ומפני זה נקרא שם המשיח המקֻוה "**יְיָ צִדְקֵנוּ**" (ירמיהו כג ו), וירצה בחינת התאר אשר בה יצדק קדוש ישראל. ואין ספק בשכָּל זה לא נעלם מעיני הרב, וכבר רמז אליו במה שתאר זה השם המפורש בעצם כשאמר "**זה השם העצום**", כי בו יראה עצם השם ויכלתו וכי הוא שליט על הטבע והוא המופת על חדושו לעולם. ואל ההזמנה וההכנה מטהרת המדות ושלמות העיון והכנת המקום והיצירה הטבעית רמז עת שאמר "**אשר לא ידבר בו אלא במקדש וכהני ה' המקדשים בברכת כהנים וכהן גדול ביום הצום**", כי עם העבודות ההם האלהיות תניע שלמות ההכנה אל קבול הכח הזה אשר הוא סבת קיום האומה בדרך המופת והפלא לא כפי הסדור הטבעי והמערכה. והנה כבר התבאר במה שכלל מהסודות העמוקים הבנת הגזרה בזה הלשון המקודש, ועוד יושגו מצד הגזרות ענינים רבים בעיוניות הנכללות בתורה השלמה, וזה בהשגת השתופים בשמות והפעלים אשר באו בתורה. וכבר כתב הרב מזה מה שהוא הכרחי ממנו בשרשי התורה. ולמקובלים בזה ענינים נפלאים וסודות נעלמים בשמות הספירות והדומה לזה ממה שכללו אותו שתופי המלות אשר באו בספרי האלהים אשר תורינה עליהם מצד הגזרה. וגם משפטי התורה יתבארו במקומות מה מצד הבנת הגזרה, כמו מה שאמרו בשַׁעַטְנֵז וזולת זה ממה שבא בתלמוד באורו.

והנה כבר יצאנו ממה שהיינו בו למה שהוא יותר עליון מהדקדוק, אבל הכרח סדר העיון הביא אליו. ואחר זה נבא לחלוקת בניני הפעלים אחד לאחד, לא כפי הסדור המפורסם אצל ההמון והוא שעשה אותו ר' דוד קמחי, כי הסדור ההוא בלתי מסכים למה שעליו הענין מאמתת הפעלים. וזה, כי הוא הניח הנִפְעַל אחר הפָּעַל קל למה שחשב אותו כלו פעול וכי הוא לפי דעתו במדרגת שלא הוזכר פועלו לפָּעַל קל, ועל דרך זה סדר פּוּעַל שלא הוזכר פועלו אחר פִּעֵל הדגוש והוּפְעַל אחר הִפְעִיל. וכבר התבאר טעותו בהשגת אמתת הנִפְעַל והמופת עליו במה שקדם, ועם זה הוא בלתי אפשר שיהיה הנִפְעַל פעול לפָּעַל קל, ושלא הוזכר פועלו לפָּעַל קל הוא בנין פּוּעַל כמו שהוא לפִּעֵל הדגש. וכבר

כתב זה בביאור החכם ר' יונה בהשגה בשרש **יער** וזה לשונו: "**ודע כי מה שהוא כמו זה הבנין לא יהיה ברוב המקומות כי אם מונע בתחלתו שורק בין מה שיהיה מן הקל בין מה שיהיה מן הכבד. אשר מן הקל כמו** "**כִּי אַרְמוֹן נֶטֹּשׁ**" (**ישעיהו לב יד**), "**עִיר עֲזָב**" (**ישעיהו לב יד**), "**וְלֵקַח מֵהֶם קְלָלָה**" (**ירמיהו כט כב**) **מן לָקַח הקל, וכן** "**וְאַחֲרֵיהֶ֥ם לֹא זוּנָ֖ה**" (**יחזקאל טז לד**) **מן זָנָה הקל, ועוד** "**אֲשֶׁר לֹא עָבַד בָּהּ**" (**דברים כא ג**) **מן עָבַד הקל,** "**וְשֻׁפּוּ עַצְמוֹתָיו לֹא רֵאוּ**" (**איוב לג כא**) **מן רָאָה הקל. ואם הכבד שהוא על משקל פּוֹעֵל המודגש בעי"נו יהיה שוה לזה הנלקח מן הקל,** "**וְאִם בִּכְלִי נְחֹשֶׁת בֻּשָּׁלָה**" (**ויקרא ו כא**) **שהוא מן בשל יבשל,** "**כְּבַשֵּׁל הַבָּשָׂר**" (**ש"א ב יג**)**;** "**וְאַשַּׁר בָּאָרֶץ**" (**תהלים מא ג**) **מן** "**וְאַשְּׁרוּ אֶתְכֶם**" (**מלאכי ג יב**)" ע"כ. והנך רואה נטית החכם ר' דוד קמחי מהאמת בענין זה. על כן ראיתי לסדר סדור אחר מסכים למה שהתבאר מטבעם. וזה כי אסדר פֹּעֵל הדגוש אחר הקל, ואחבר נִפְעַל עם הִתְפַּעֵל ופוֹעֵל עם הִפְעִיל. והיה הדין נותן לכתוב ראשונה בנין נִפְעַל והִתְפַּעֵל אחריו, לפי שהם מורים על הפוֹעֵל בעצמו, ואחר פֹּעַל קל ופֹּעֵל הדגוש שהם מורים על הפוֹעֵל בַּזולת במה שהוא מהם יוצא, ואחר פּוֹעֵל והִפְעִיל להיות מדרכם להורות על הפוֹעֵל באמצעי כמו שהתבאר כל זה למעלה. אבל מפני שבא בתורה השלמה השמוש בבנין פֹּעַל קל ראשון באמרו "**בְּרֵאשִׁית בָּרָא**" (בראשית א א), "**וְהָאָרֶץ הָיְתָה**" (בראשית א ב), על כן ראיתי להקדימו. ואחריו פֹּעֵל הדגוש, כי כן בא בכתוב "**מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם**" (בראשית א ב).

ויהיה סדור הבנינים לפי זה: פֹּעַל קל, פֹּעֵל הדגש, הִפְעִיל, פּוֹעֵל. והקדמתי הִפְעִיל לפוֹעֵל כי רב בו השמוש בכתוב מפוֹעֵל, וגם כי בא השמוש בו בכתוב אחר פֹּעֵל הדגוש באמרו "**וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים**" (בראשית א ד). ואחר נִפְעַל והִתְפַּעֵל, והקדמתי נִפְעַל לרוב שמושו, עם שקדם בכתוב "**אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם**" (בראשית ב ד). והנה בסדור בנין-בנין לא אסור מדרך הראשונים, רצוני בסדור העוברים ראשונה, ואחר שמות הפועלים והפעולים לכל בנין, ואחר המקורות, ואחר הצוויין, ואחרונה יסעו העתידים. והנה כפי העיון האמתי לא היה ראוי לכלול המקורות ושמות הפועלים והפעולים עם בניני הפעלים, כי אינם פעלים שיצדק עליהם גדר ה'פועל', אבל מפני שראו אותם הראשונים מתדמים לבניני הפעלים אשר יֶחֱסוּ אותם עליהם בקלות והדגשות והתוספת, לזה סדרו אותם עם הבנינים וייחסום עליהם, והדין עמהם. ולפי שהפועל מורכב מהעבר והעתיד והפעול פעול מכח העבר, לכן סדרוהו בין העוברים והעתידים. והצוויים סמכו לעתידים, כי לא יפול צווי מהם כי אם על העתיד. ושם הפעל אשר הוא המקור באמצע, כאלו הוא המרכז אשר עליו וסביבו ילכו כל הפעלים, והוא השרש וההתחלה להם.

וסדר בעתידים אֶפְעַל, יִפְעַל, תִּפְעַל, לפי שהם פעל השרש עם תוספת אי"ת כפי סדורם באלפא-ביתא, והם פעלים ליחיד. ואחר נִפְעַל, יִפְּעָלוּ, תִּפְּעָלוּ, שהם פעלים לרבים דומים לשלש שזכר. ואחר תִּפְעַל בתוספת אות אחת על השרש, ואחר תִּפְעֲלִי בתוספת שתים, ואחר תִּפְעַלְנָה בתוספת שלש. והסבה בסדור העוברים כבר התבארה (לעיל פרק יב), ובסדור האחרים השגתה קלה והוא ענין מבואר בעצמו.

הפרק הששה עשר

בבנין פָּעַל קל – פָּעַל פָּעַלְתָּ פָּעַלְתִּי וכו' להיותי בוחר הקצור, לא ארחיב הדבור בנתינת כללים להתחלפות שמוש הבנינים, אבל נתן דמיונים לבד על זה ממה שנמצא מחלקי הבנינים בכתוב, ומהם תוציא בנקלה הכללים ההם אשר יאריכו המדקדקים בהם דבריהם. ועם נתינת הדמיונים אזכור מה שימצא זר מהם בכתוב, ורצוני ב'זר', מה שלא ינהג מנהג הכתוב כפי השרשים המונחים בחכמה זו, לא מה שינהג מנהג הכתוב אבל שהוא אינו כפי מה שיחייב אותו ההקש כפי שרשי החכמה הזאת. כי הזרות כבר יובן על שני פנים: או זר מההקשה או זר מהשמוש. והמשל, כי אמרו מ**נתן** העתיד: "**אֶתֵּן שְׁנַת לְעֵינָי**" (תהלים קלב ד), "**וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים**" (בראשית כז כח), "**אִם תִּתֵּן עֲרֻבוֹן**" (בראשית לח יז), התי"ו בכל אלה בצירי, הוא כלו זר כפי ההקש. כי הוא יתחייב היות התי"ו בפתח גדול, כי חסרי פ"א שהוא נו"ן זה דרכם: "**וַיִּגַּשׁ אֵלָיו**" (בראשית מד יח), "**וַיִּדַּר יִשְׂרָאֵל**" (במדבר כא ב), "**יִזַּל מַיִם**" (במדבר כד ז). וכן העתיד מן **אכל ואחז**: "**וְיֹאכַל לָחֶם**" (שמות ב כ), "**יֹאחֵז בְּעָקֵב פִּחַ**" (איוב יח ט), וההקש יחייב היותם על דרך "**וְאַתָּה תֶּאְזֹר**" (ירמיהו א יז), "**וְלֹא נֶאֱסַף**" (ויקרא כה כ), "**וַיֶּאֱסֹר יוֹסֵף**" (בראשית מו כט). וזה כלו אינו זר מהשמוש אבל מההקש. ואמנם אמרו "**וַאֲנַחְנוּ נִתַּן לְךָ אִישׁ אֶלֶף וּמֵאָה כֶּסֶף**" (שופטים טז ה) בפתח התי"ו, הוא כפי ההקש, אבל שהוא זר מהשמוש והמנהג. וכבר כתב כל זה החכם ר' יונה (הרקמה שער יד). והנה הדמיונים שאתן יהיו באופן שתשיג מהם אופני התחלף השמוש בכל הכ"ח סוגים הנזכרים במה שימצא מהם בבנין-בנין.

ואתחיל בקל. וכבר קדמה הסבה במה שנקרא הבנין הזה 'קל' (לעיל פרק יא). והוא נמצא בשלמים והנחים על שני פנים: פָּעַל – הפ"א קמוצה והעי"ן פתוחה, ופָּעֵל – העי"ן צרויה – "**חָפֵץ בְּבַת יַעֲקֹב**" (בראשית לד יט), "**כִּי לֹא חָמֵץ**" (שמות יב לט), "**כִּי זָקֵן יִצְחָק**" (בראשית כז א), "**מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן**" (שמות מ לד). אמנם בגזרות שהעי"ן פתוחה היא על הרוב. ולפעמים היא קמוצה, וזה בהעמדה באתנח וסוף פסוק: "**וּבְדֶרֶךְ חַטָּאִים**

לֹא עָמֶד וּבְמוֹשַׁב לַצִּים לֹא יָשָׁב" (תהלים א א), ובזולת העמדה: "**שָׁפָט אֶת יִשְׂרָאֵל**" (ש"א ז יז), "**טָרָף וְיִרְפָּאֵנוּ**" (הושע ו א), "**וַיִּרַח עָמָד**" (יהושע י יג), "**קֹרֵא דָּר**" (ירמיהו יז יא), "**אֲשֶׁר זָמָם**" (איכה ב יז). והנה נמצא בנחי הפ"א שהוא יו"ד אופן שלישי מהשמוש לבנין זה, והוא "**וְלֹא יָכֹל יוֹסֵף**" (בראשית מה א), "**יָגַרְתִּי כָל עַצְבֹתָי**" (איוב ט כח), "**יָקֹשְׁתִּי לָהּ**" (ירמיהו נ כד). ואמנם הסכימו המדקדקים על שהאופנים האלה הם לפָעַל קל, לפי שאי אפשר ליחס זה לזולתו מהבנינים, כי הם משמוש הקל לסבה אשר בעבורה הוא קל. וכבר התבאר עם שהחלוף הזה בלתי נמצא בכל מה שיבוא מאלה הפנים זולת בקצת העוברים ובשמות הפעלים, והעתידים ישובו באלה לדמות מה שיבנה מפָעַל העי"ן פתוחה, וקצת העוברים גם כן, אמרו "**וְלֹא יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים**" (שמות ט יא), "**וַיִּמָּלְאוּ יָמֶיהָ**" (בראשית כה כד), "**כִּי זָקַנְתִּי אִמֶּךָ**" (משלי כג כב), "**זָקַנְתִּי וָשַׂבְתִּי**" (ש"א יב ב), "**חָפַצְתִּי צַדֶּקֶךָ**" (איוב לג לב). ומפני זה לא עשו מהם בנין כשיאמרו 'בנין פָּעַל קל' או 'פָּעֵל קל' העי"ן צרויה, ועשו מהם פנים לפָעַל קל. ושמות הפועלים או הפעולים נמשכו על דרך העוברים, תאמר יָכוֹל או יְכוֹלִים, יְכוֹלָה או יְכוֹלֶת. ומפני זה אמרו החכמים ז"ל (ברכות לב א): "**מִבְּלְתִּי יְכֹלֶת**" (במדבר יד טז) – כביכול תשש כחו כנקבה, כי לקחו "**יְכֹלֶת**" שם הפועלת. והפנים מפָעַל העי"ן פתוחה כשיבא בהעמדה יהיה על דמיון פָּעֵל העי"ן צרויה, אמר מ"**דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנֵק**" (איכה ד ד) – "**וּלְשׁוֹנָם לְחִכָּם דָּבָקָה**" (איוב כט י), ומ"**יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו**" (דה"א ה ב) – "**מֵאֲרִיוֹת גָּבָרוּ**" (ש"ב א כג). וכן פָּעֵל העי"ן צרויה, עם שובו לדמיון פָּעֳלָה ב"**וְטָהֳרָה מִמְּקֹר דָּמֶיהָ**" (ויקרא יב ז), כשיבא בהעמדה ישוב לאופנו: "**וְכִפֶּר עָלֶיהָ הַכֹּהֵן וְטָהֳרָה**" (שם פסוק ח).

ואחר שהתבארו הפנים לפָעַל קל, הנה אתן דמיונים מהכתוב לכל מה שבא מבנין זה, מבלתי שאריך לבאר על מה זה יורה כל מלה שבאה בשמוש זה הבנין, לפי שכבר התבאר מכח מה שקדם, וגם שהוא כמפורסם ונודע אצל הכל, ולא אטפל כמו שאמרתי לנתינת הכללים על זה כמו שעשו כל המדקדקים, כי במעט התבוננות תשיגם בעמדך על הדמיונים. המשל, כשאתן הדמיון לנחי הפ"א מבנין הִתְפַּעֵל: "**וְהִתְוַדָּה עָלָיו**" (ויקרא טז כא), "**בְּהִתְוַדַּע יוֹסֵף**" (בראשית מה א), הנה כבר תשיג כי בקצת מהסוג הזה תשוב היו"ד וי"ו בבנין הזה, והם עשו מזה כלל. וכן מכל סוג וסוג תוכל לעשות כללים מהדמיונים שתדע, ואין צורך בהאריך המאמר בזה, ולכן אתן הדמיונים כפי מה שידעתי.

הדמיון לעוברים **מהשלמים**: "**פָּקַד אֶת שָׂרָה**" (בראשית כא א); "**פְּקַדְתָּ הָאָרֶץ**" (תהלים סה י), "**לוּא קָרַעְתָּ**" (ישעיהו סג יט); "**שָׁמַרְתִּי דַּרְכֵי יְיָ וְלֹא רָשַׁעְתִּי**" (ש"ב כב כב); "**עָתְקוּ גַּם גָּבְרוּ**" (איוב כא ז), "**כָּרְתוּ יַעֲרֹה**" (ירמיהו מו כג); "**וְלֹא שָׁמָעְנוּ**" (בראשית מב כא),

"**זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה**" (במדבר יא ה); "**זָכְרָה יְרוּשָׁלַיִם**" (איכה א ז), "**דָּרְשָׁה צָמֶר**" (משלי לא יג); "**לַאֲשֶׁר רָחַצְתְּ כָּחַלְתְּ**" (יחזקאל כג מ).

שמות הפועלים: "**פֹּקֵד עָוֹן**" (שמות כ ה), "**הִנְנִי גֹרֵשׁ**" (שמות לד יא); "**הַבּוֹטְחִים בַּיְיָ**" (תהלים קכה א), "**שֹׁלְחִים אֶת הַזְּמוֹרָה**" (יחזקאל ח יז); "**שֹׁפְטָה אֶת יִשְׂרָאֵל**" (שופטים ד ד), "**וְחֹסֶמֶת הִיא**" (יחזקאל לט יא); "**רֹחֲצוֹת בָּחָלָב**" (שה"ש ה יב), "**עֹמְדוֹת הָיוּ**" (תהלים קכב ב).

שמות הפעולים: "**לַמּוֹעֵד שָׁמוּר**" (ש"א ט כד), "**טָמוּן בָּאָרֶץ**" (איוב יח י); "**בְּרוּכִים אַתֶּם**" (תהלים קטו טו), "**וְיֵין עֲנוּשִׁים**" (עמוס ב ח); "**אִמְרַת יְיָ צְרוּפָה**" (ש"ב כב לא), "**אִשָּׁה עֲצֻרָה**" (ש"א כא ו); "**וְטוּר כְּרֻתֹת**" (מ"א ו לו), "**חֲמוּדֹת כַּזָּהָב**" (עזרא ח כז).

המקור על פנים מתחלפים: "**שְׁלַח אֲצַבַּע**" (ישעיהו נח ט), "**אַחֲרֵי שְׁכַב**" (מ"ב יד כב), "**לְמַעַן תְּפֹשׂ**" (יחזקאל יד ה), "**זְכֹר מְלָחָמָה**" (איוב מ לב), "**לַעֲקוֹר נָטוּעַ**" (קהלת ג ב), ו"**עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ**" (שמות כא כב), "**רָצֹחַ וְגָנֹב**" (הושע ד ב), וביו"ד "**לְדָרְיוֹשׁ הַדָּבָר**" (עזרא י טז). ובה"א על פנים מתחלפים: "**וְכַנּוֹ נְחֹשֶׁת לָרָחְצָה**" (שמות ל יח), "**לְמָרְטָה לְתָפְשׂ**" (יחזקאל כא טז), "**וְשַׁחֲטָה שֹׁטִים**" (הושע ה ב), "**לְרָחֶקָה מֵעַל מִקְדָּשִׁי**" (יחזקאל ח ו) החי"ת חטופה, "**לְחַמְלָה עָלַיִךְ**" (יחזקאל טז ה). ועם הכנויין: "**עַד חֻמְצָתוֹ**" (הושע ז ד), "**לְרִבְעָהּ תֶּבֶל**" (ויקרא יח כג), "**לְאַהֲבָה אֶת יְיָ**" (דברים יא יג), "**הַעְמֵק שְׁאָלָה**" (ישעיהו ז יא), "**פְּשׁטָה וְעֹרָה וַחֲגוֹרָה**" (ישעיהו לב יא) – הם מקורות לפי שבאו על ה"**בְּטָחוֹת**". ועם תוספת נו"ן: "**בְּאָבְדָן מוֹלַדְתִּי**" (אסתר ח ו). ואפשר היותו שֵׁם על משקל קָרְבַּן. ובסמיכות הכנויין: "**בְּשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ**" (דברים ו ז), "**עָמְדְךָ מִנֶּגֶד**" (עובדיה א יא), "**כְּשָׁמְעֲכֶם אֶת הַקּוֹל**" (דברים ה כ), "**לִשְׁמָרְךָ בַּדָּרֶךְ**" (שמות כג כ), "**בַּעֲזָבְכֶם אֶת מִצְוֹת יְיָ**" (מ"א יח יח), "**בְּיוֹם בָּחֳרִי בְיִשְׂרָאֵל**" (יחזקאל כ ה). ואחשוב כי לפי שהיה המקור מכלל השמות ויצדק עליו גדר השֵׁם לא גדר הפֹּעַל, על כן באו אופני השמוש בו בכל אלה הפנים. כי אנשי לשון הקדש שומרים הפעלים במתכונתם, ולא יעשו כן בשמות, כמו שכתב הא"ע בפרשת וישמע יתרו (אבן עזרא על שמות יח ג), ואם כשאמר זה בשמות בני אדם, אולי ההקדמה כוללת, ולזה יחד בשמות הפעלים לבד. וגם שהמקור להורות על רוב התחלף שמושו באו בו כל אלה הפנים המתחלפים.

הצווי על פנים מתחלפים: "**שְׁלַח לָךְ**" (במדבר יג ב), "**שְׁמַע יִשְׂרָאֵל**" (דברים ה א), ובה"א: "**שִׁלְחָה הַנַּעַר**" (בראשית מג ח), "**שִׁכְבָה עִמִּי**" (בראשית לט ז), "**זְכוֹר יְיָ**" (תהלים קלב א), "**שְׁפֹת הַסִּיר**" (מ"ב ד לח), ובה"א: "**זָכְרָה לִּי**" (נחמיה ה יט), "**שֶׁמְרָה זֹּאת**" (דה"א כט יח), "**זָכוֹר אֶת יוֹם**" (שמות כ ח), "**שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ**" (דברים טז א), "**זֹעֲמָה יִשְׂרָאֵל**" (במדבר

כג ז), "**אֲדֹנָי שְׁמָעָה אֲדֹנָי סְלָחָה**" (דניאל ט יט), "**עֶרְכָה לְפָנַי**" (איוב לג ה), "**בֹּאָה אֹתִי הַבַּיְתָה וּסְעָדָה**" (מ"א יג ז), "**שִׁמְעָה תְּפִלָּתִי**" (תהלים לט יג) המ"ם חטופה; "**שַׁעֲרוּ חָרְבוּ**" (ירמיהו ב יב), "**רַחֲקוּ מֵעַל יָיִ**" (יחזקאל יא טו) כי עי"ן הפעל גרונית, "**מִרְקוּ הָרְמָחִים**" (ירמיהו מו ד), "**שִׁחֲדוּ בַעֲדִי**" (איוב ו כב) עם שעי"ן הפעל גרונית ובחטף, "**מָשְׁכוּ אוֹתָהּ**" (יחזקאל לב כ), "**הַרְבּוּ עָלַי מְאֹד**" (בראשית לד יב), ובהעמדה: "**עָמְדוּ עָמְדוּ**" (נחום ב ט), "**לְכוּ עֲבֹדוּ**" (יחזקאל כ לט), "**הַחֲרִשִׁים שְׁמָעוּ**" (ישעיהו מב יח), "**הִתְמַהְמְהוּ וּתְמָהוּ**" (ישעיהו כט ט); "**צַהֲלִי קוֹלֵךְ**" (ישעיהו י ל) כי עי"ן הפעל גרונית, "**שִׁמְעִי בַת**" (תהלים מה יא), "**פִּתְחִי לִי**" (שה"ש ה ב), "**מָלְכִי עָלֵינוּ**" (שופטים ט י), "**שִׁמְחִי וְעָלְזִי**" (צפניה ג יד) העי"ן חטופה, "**קָרְחִי וָגֹזִּי**" (מיכה א טז), ובהעמדה: "**עֲלִי הַלְּבָנוֹן וּצְעָקִי**" (ירמיהו כב כ), "**קָסָמִי נָא לִי בָּאוֹב**" (ש"א כח ח); "**חֲגַרְנָה שַׂקִּים סְפֹדְנָה**" (ירמיהו מט ג), "**שְׁמַעְנָה נָשִׁים**" (ירמיהו ט יט).

העתידים: "**אֶרְחַץ בְּנִקָּיוֹן**" (תהלים כו ו), "**וְאֶצְרְפֵ כַּבֹּר**" (ישעיהו א כה), ובה"א: "**אֶשְׁמְרָה דְרָכַי**" (תהלים לט ב), ובחטף: "**אֶשְׁקֶטָה וְאַבִּיטָה**" (ישעיהו יח ד), "**וָאֶשְׁקְלָה לָהֶם**" (עזרא ח כה), "**וָאֶשְׁמְעָה אֶחָד קָדוֹשׁ**" (דניאל ח יג עי"ש) – עי"ן הפעל בכל אלה חטופה; "**וַיִּפְתַּר מִפֶּנִּי**" (ש"א יט י), "**וַיִּזְכֹּר יְמֵי**" (ישעיהו סג יא), ותשוב עי"ן הפעל חטופה במקף: "**יִקָּבֵץ־אָוֶן**" (תהלים מא ז), "**יִתְמַךְ־דְּבָרַי**" (משלי ד ד), וכל חולם זה דרכו, ישוב חטף במקף; "**אַל תִּרְחַק מִמֶּנִּי**" (תהלים כב יב), "**כִּי תִכְתֹּב עָלַי**" (איוב יג כו), ובמקף: "**וַתִּכְרֶת־לָךְ מֵהֶם**" (ישעיהו נז ח). וטעה ר' דוד (מכלול קפב ע"א) ששם בכל אלה "**מַה־תִּפְעָל־בּוֹ**" (איוב לה ו), כי הגזרה הזאת באה על דמיון אֶפְעַל. וכן טעה ב"**מַה־נִּרְדַּף־לוֹ**" (איוב יט כח), כי הוא פתוח. וכן העיד בעל המסורה: נרדף ב' חד קמץ וחד פתח, "**יְבַקֵּשׁ אֶת נִרְדָּף**" (קהלת ג טו) קמץ, "**מַה נִּרְדַּף לוֹ**" פתח. "**לֹא נִנְחַל אִתָּם**" (במדבר לב יט), ובה"א: "**וְנִשְׁמְעָה מַה בְּפִיו**" (ש"ב יז ה); ובהעמדה: "**בִּגְדֵי רִקְמָתָם יִפְשְׁטוּ**" (יחזקאל כו טז), "**יִפְּלוּ לֹא יִבְצָעוּ**" (יואל ב ח), "**חֲרָדוֹת יִלְבָּשׁוּ**" (יחזקאל כו טז), ובנו"ן: "**אֲשֶׁר יִקְצֹרוּן**" (רות ב ט); "**שִׁמֹּעַ תִּשְׁמְעוּן**" (ירמיהו יז כד), ובנו"ן: "**עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן**" (דברים ז יב), "**וַתִּקְרְבוּן אֵלַי**" (דברים א כב), ובהעמדה: "**לֹא תִפְרְמוּ**" (ויקרא י ו), "**מִצְוֹתַיו תִּשְׁמְרוּ**" (דברים יג ה), ובנו"ן: "**רַגְלֵיכֶם תִּרְפֹּשׂוּן**" (יחזקאל לד יח), "**וְאֶת הָאָרֶץ תִּסְחָרוּ**" (בראשית מב לד), "**לְמַטֵּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ**" (במדבר יג ב); "**תִּכְבַּד הָעֲבֹדָה**" (שמות ה ט), "**תִּשְׁטֹף סְפִיחֶיהָ**" (איוב יד יט), ושב החולם שורק ב"**וְשֹׁפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוֹרֵם**" (משלי יד ג); "**לְמַעַן תִּזְכְּרִי**" (יחזקאל טז סג), "**אֵיךְ תִּשָּׁקֵטִי**" (ירמיהו מז ז), ובחטף: "**וַתִּשְׁחֲדִי אוֹתָם**" (יחזקאל טז לג), בשורק: "**לֹא תַעֲבוּרִי מִזֶּה**" (רות ב ח),

ואפשר היותו מגזרת "**מֵעֲבוּר הָאָרֶץ**" (יהושע ה יא), ובהעמדה: "**אַל תִּכְלָאִי**" (ישעיהו מג ו), "**בֹּשֶׁת עָלוּמַיִךְ תִּשְׁכָּחִי**" (ישעיהו נד ד). ובנו"ן: "**וּבוֹ תִּדְבָּקוּן**" (דברים יג ה) (נראה שצ"ל: "**וְכֹה תִּדְבָּקִין**" (רות ב ח)); "**לֹא תִקְסֳמָנָה**" (יחזקאל יג כג), "**וְעֵינֵי גְּבֹהִים תִּשְׁפַּלְנָה**" (ישעיהו ה טו), "**בְּצֵל דָּלִיּוֹתָיו תִּשְׁכֹּנָה**" (יחזקאל יז כג) חסר נו"ן באה מכח הדגש.

ופ"א הפעל גרונית על פנים מתחלפים: "**וְאֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל**" (בראשית יב ב), "**וְאַהֲרֻגָה אֶת יַעֲקֹב**" (בראשית כז מא) – האל"ף פתוחה; "**אַל תֶּחֱרַשׁ**" (תהלים כח א), "**וַיֶּאֱמְצוּ בְּנֵי יְהוּדָה**" (דה"ב יג יח), "**יֶהֱרְסֵם וְלֹא יִבְנֵם**" (תהלים כח ה), וכן תמיד אות האינ"ת סגולה אם הפ"א סגולה ובפתח כשהיא פתוחה: "**הַיְעָרֵךְ שׁוּעֲךָ**" (איוב לו יט), "**תַּעֲרֹךְ לְפָנַי**" (תהלים כג ה), "**נַעֲבֹד אֶת יְיָ**" (שמות י כו), "**וַיַּחַלְמוּ חֲלוֹם**" (בראשית מ ה); ובנח הפ"א: "**אוּלַי יַחְסְרוּן**" (בראשית יח כח), "**וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם**" (בראשית כז לו). "**תָּם אָנִי וַיַּעְקְשֵׁנִי**" (איוב ט כ), "**נַעֲצָרָה נָּא**" (שופטים יג טו). והנה "**וַיֶּחָלְקֵם דָּוִיד וְצָדוֹק**" (דה"א כד ג), עם שפ"א הפעל קמוצה הוא מבנין זה, כי היו"ד סגולה ויו"ד האינ"ת בנִפְעַל צרויה, ובראית הכנוי. ובסגול האינ"ת ונח הפ"א: "**וְאֶהֱרְגֵהוּ בְּצִקְלֶג**" (ש"ב ד י), "**עַד אֲשֶׁר יֶאְשְׁמוּ**" (הושע ה טו), "**וְלֹא מַרְאֶה וְנָחְמְדֵהוּ**" (ישעיהו נג ב), "**יֶחֱרְדוּ הָאִיִּן**" (יחזקאל כו יח). ותמיד הפ"א ברפה כשהעי"ן דגושה: "**וַיִּחְדְּלוּ לִבְנֹת**" (בראשית יא ח), "**וַיַּחְפְּרוּ כָל מִצְרַיִם**" (שמות ז כד), "**נֶלְכָה וְנַעַבְדָה**" (דברים יג ז).

ובאה יו"ד האינ"ת בבנין זה מקום התי"ו: "**וַיִּשַּׂרְנָה הַפָּרוֹת**" (ש"א ו יב), "**מִגּוֹי יַעֲמֹדְנָה**" (דניאל ח כב), "**וַיַּחַמְנָה בְּבֹאָן**" (בראשית ל לח), ובפעל הזכרים לנקבות: "**יִתְּנוּ יְקָר**" (אסתר א כ), "**אִם יֵצְאוּ בְנוֹת שִׁילוֹ**" (שופטים כא כא). "**וְאַלְמְנֹתֶיךְ עָלַי תִּבְטָחוּ**" (ירמיהו מט יא), "**וַתִּקְרְבוּ עֲצָמוֹת**" (יחזקאל לז ז). ובא בפעל זה הנו"ן קמוצה מקום נו"ן וה"א: "**כִּי כֵן תִּלְבַּשְׁן בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ**" (ש"ב יג יח).

הנה שכבר באו הדמיונים לכל חלקי בנין פָּעַל קל הבא על השלמות. ואתן עתה הדמיונים לכל שבא ממנו בנח והחסרון והכפל, וזה ממה שימצא ממנו בכתוב מהשמנה ועשרים סוגים הנזכרים. ואמרי 'ממה שימצא', כי אולי לא ימצאו כלם בכתוב כמו שנמצאו בשלמים, וגם כי לבחירת הקצור יספיק בהבאת הקצת מהן כפי שהזדמן ויכשר בעיני שאראהו נאות במכוון, ואתן המשל לכל אחד באופן שיודע איך ראוי שיצויר הבנין, ובדרך הזה אלך במה שאעשה משאר הבנינים.

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף, העוברים: "**אָמַר יְיָ**"; "**אָצַלְתָּ לִי**" (בראשית כז לו); "**אָכַלְתִּי יַעְרִי**" (שה"ש ה א); "**אָחֲזוּ שָׁעַר**" (איוב יח כ); "**אֲמַרְתֶּם שָׁוְא**" (מלאכי ג יד); "**אִם אָמַרְנוּ**" (מ"ב ז ד); "**וְאָסְרָה אִסָּר**" (במדבר ל ד); "**אֵיךְ אָבַדְתְּ**" (יחזקאל כו יז).

שמות הפועלים: "**אֹהֵב יְיָ**" (תהלים פז ב); "**אֹמְרִים אָמוֹר**" (ירמיהו כג יז); "**וְרִבְקָה אֹהֶבֶת**" (בראשית כה כח).

שמות הפעולים: "**אָסוּר בָּרְהָטִים**" (שה"ש ז ו); "**אֲסוּרִים בַּזִּקִּים**" (איוב לו ח); "**הָאַחַת אֲהוּבָה**" (דברים כא טו); "**לֹא אֲסֻרוֹת**" (ש"ב ג לד).

המקור: "**לֶאֱסֹר אִסָּר**" (במדבר ל ג), "**אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר**", ובנע האל"ף: "**לֶאֱכָל לָחֶם**" (בראשית לא נד), "**אָסוֹף אֲאֻסֹּף**" (מיכה ב יב), ובכנוי: "**יַעַן אֲמָרֵךְ**" (יחזקאל לה י), "**בֶּאֱמָרְכֶם שִׁלְחַן**" (מלאכי א ז), "**בַּאֲכָלְכֶם מִלְּחֶם**" (במדבר טו יט).

הצווי: "**אֱמֹר חֲרֵב**" (יחזקאל כא יד), "**אֵת אֲשֶׁר תִּמְצָא אֱכוֹל**" (יחזקאל ג א), ובה"א: "**אָסְפָה לִי**" (במדבר יא טז); "**אִכְלוּ רַעִים**" (שה"ש ה א); "**אִמְרִי לִי**" (בראשית כ יג).

העתידים: "**וְאֹחֵז בְּפִילַגְשִׁי**" (שופטים כ ו), "**וְאֹכַל מִכֹּל**" (בראשית כז לג), "**אֶאֱסֹף יַעֲקֹב**" (מיכה ב יב), ובה"א: "**אֹסְפָה הַצֹּלַעָה**" (מיכה ד ו); "**וַיֶּאֱהַב יִצְחָק**" (בראשית כה כח), "**וַיֶּאְסֹר אֶת רִכְבּוֹ**" (שמות יד ו); האל"ף נחה: "**לֹא תֹאכְלִי**" (ש"א א ח), "**יֹאכְלוּ בָּנֶיךָ**" (ירמיהו ה יז), "**וְכִי תֹאמְרוּ**" (ויקרא כה כ); "**תֶּאְשַׁם שֹׁמְרוֹן**" (הושע יד א); "**מַה תֵּזְלִי**" (ירמיהו ב לו); "**אַל תֹּאכַל**" (שופטים יג יד), "**וַתֹּאמַרְנָה לָהּ**" (רות א י). וכבר באו ב"**אֲשֶׁר יֹמַרְ לְמִזְמָה**" (תהלים קלט כ), "**וְלַעֲמָשָׂא תֹּמְרוּ**" (ש"ב יט יד), "**כִּי יוֹכְלוּ אַתִּיקִים**" (יחזקאל מב ה), הו"וין מקום האל"פין.

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד, העוברים באו על שני פנים: פָּעַל ופָּעוֹל. "**יְיָ צְבָאוֹת יָעָץ**" (ישעיהו יד כז), "**וְלֹא יָכֹל יוֹסֵף**" (בראשית מה א); "**הָאָרֶץ יָסַדְתָּ**" (תהלים קב כו); "**כִּי יָעַצְתִּי**" (ש"ב יז יא), "**יָקְשָׁתִי לָךְ**" (ירמיהו נ כד); "**אֲשֶׁר יָזְמוּ**" (בראשית יא ו). ובא "**וְהַיּוֹם רַד**" (שופטים יט יא) חסר יו"ד, ו"**צָקוּן לַחַשׁ**" (ישעיהו כו טז) גם כן, ועם נו"ן. "**הֲלֹא יְדַעְתֶּם**" (יחזקאל יז יב); "**שָׁם יָשַׁבְנוּ**" (תהלים קלז א); "**וְרָאֲמָה וְיִשְׁבָה**" (זכריה יד י); "**וְיָנַקְתְּ חֲלֵב גּוֹיִם**" (ישעיהו ס טז).

שמות הפועלים: "**יוֹצֵר אוֹר**" (ישעיהו מה ז), ובחירק: "**הִנְנִי יוֹסִף**" (ישעיהו כט יד); "**מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים**" (איוב יב יז); "**וְהִיא יוֹשֶׁבֶת**" (שופטים ד ה); "**יֹשְׁבוֹת עַל מִלֵּאת**" (שה"ש ה יב).

המקור על פנים מתחלפים: "**יָדֹעַ תֵּדַע**" (בראשית טו יג), "**בִּיבֹשׁ קְצִירָהּ**" (ישעיהו כז יא), "**לָשֶׁבֶת בְּצוֹעַר**" (שמות לא יג), "**עַד יְבֹשֶׁת הַמַּיִם**" (בראשית יט ל), "**מֵרְדָה מִצְרַיְמָה**" (בראשית ח ז), "**מֵרְדָה מִצְרַיְמָה**" (בראשית מו ג).

הצווין על פנים מתחלפים: "**וְגַם יְצֹק**" (יחזקאל כד ג), ובה"א: "**יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה**" (דברים לג כג), ובלא יו"ד "**דִּבֶּר רֵדָה**" (מ"ב א ט), "**דְּעֵה חָכְמָה**" (משלי כד יד), "**לְכָה אִתָּנוּ**" (במדבר י כט), "**צַק לָעָם**" (מ"ב ד מא), "**עֲלֵה רֵשׁ**" (דברים א כא); "**רְדוּ שָׁמָּה**" (בראשית מב ב), "**עֲצוּ עֵצָה**" (ישעיהו ח י). אמר ר' יהודה (ספר אותיות הנוח) שהוא כמו עְצוּ, רְדוּ, שְׁבוּ, "**רְדִי וּשְׁבִי**" (ישעיהו מז א).

העתידים על פנים מתחלפים: "**לֹא אוּכַל**" (בראשית יט יט), "**גַּם כִּי אֵלֵךְ**" (תהלים כג ד), ובה"א: "**אֵרְדָה נָּא**" (בראשית יח כא), "**אֵלְכָה לִּי אֶל הַגְּדֹלִים**" (ירמיהו ה ה) והלמ"ד פתוחה בקצת הספרים, ובכנוי: "**בְּטֶרֶם אֶצָּורְךָ**" (ירמיהו א ה); "**לֹא יֵרֵד**" (בראשית מב לח), "**וַיִּצַּר יְיָ אֱלֹהִים**" (בראשית ב יט), "**וַיִּיקַץ יַעֲקֹב**" (בראשית כח טז), "**וַיִּצֹק שֶׁמֶן**" (בראשית כח יח); "**לֹא תֵדַע**" (ישעיהו נה ה); "**וְלֹא נֵדָע**" (איוב ח ט), ובה"א: "**הָבָה נֵרְדָה**" (בראשית יא ז); "**כִּי יֵשְׁבוּ**" (דברים כה ה), ובנו"ן: "**יוּכְלוּן שְׂאֵת**" (בראשית מד א), ובהעמדה: "**וְלֹא יוּכָלוּ**" (ירמיהו ה כב); "**לֹא תֵלְכוּ**" (שמות ג כא), ובהעמדה ועם נו"ן: "**כִּי תֵלֵכוּן**" (שם); "**לֹא תֵשֵׁב לָנֶצַח**" (ישעיהו יג כ); "**לְמַעַן לֹא תֵשֵׁבִי**" (יחזקאל כו כ) ובהעמדה; "**וְתֵרַדְנָה עֵינַינוּ**" (ירמיהו ט יז), "**וְהַבָּמוֹת תִּישָׁמְנָה**" (יחזקאל ו ו).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא וי"ו. העוברים, פ"א הפעל בסוג זה ובבנין זה קמוצה ברב להורות על הנח: "**וְלֹא אָץ**" (יהושע י יג), "**כִּי מִי בָז**" (זכריה ד י) פתוח ואולי הוא מפעלי הכפל; "**רַבְתָּ אֲדֹנָי**" (איכה ג נח), ובפתח פ"א הפעל: "**בַּנְתָּה לְרֵעִי**" (תהלים קלט ב); "**נָפַלְתִּי קָמְתִי**" (מיכה ז ח), ובפתח: "**שַׁבְתִּי לִירוּשָׁלַיִם**" (זכריה א טז), "**קָרְתִּי וְשָׁתִיתִי מַיִם**" (מ"ב יט כד), "**שַׂמְתִּי חוֹל**" (ירמיהו ה כב), ובחולם: "**בִּשְׁתִּי לִשְׁאוֹל**" (עזרא ח כב); "**סָרוּ מַהֵר**" (שמות לב ח), "**טֹבוּ אֹהָלֶיךָ**" (במדבר כד ה), "**מֵתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים**" (שמות ד יט); "**קַמְתֶּם תַּחַת**" (במדבר לב יד) והוא תמיד פ"א הפעל פתוחה כי הוא כמו קָוְמָתֶם על דמיון פְּעַלְתֶּם ונעתקה תנועת העי"ן לפ"א; "**לָמָּה צַמְנוּ**" (ישעיהו נח ג), "**קָמָה אֲלֵמָתִי**" (בראשית לז ז); "**תִּזְכְּרִי וָבֹשְׁתְּ**" (יחזקאל טז סג). ובאו כלם מלעיל ובקמץ מלבד הזכרים והנקבות אשר במעמד לסבה שנזכרה. "**שָׂמוּ אֹתִי בַּבּוֹר**" (בראשית מ טו), "**שָׁטוּ הָעָם**" (במדבר יא ח) מלרע וקמוצים.

שמות הפועלים: "**הִנְנִי שָׁב**" (ירמיהו ל יח); "**וְהַנִּגָּשִׁים אֲצִים**" (שמות ה יג), "**טוֹבִים הַשְּׁנַיִם**" (קהלת ד ט); "**טוֹבָה חָכְמָה**" (משלי ח יא), "**צָרָה כְּמַבְכִּירָה**" (ירמיהו ד לא); "**לָשׁוֹת בָּצֵק**" (ירמיהו ז יח).

שמות הפעולים: "**סוּג לֵב**" (משלי יד יד), "**לַפִּיד בּוּז**" (איוב יב ה), "**כָּל מוּל**" (ירמיהו ט כד); "**סוֹרֵי הַגֶּפֶן**" (ירמיהו ב כא), כי הוא במוכרת סוֹרִים; "**לוּטָה בַּשִּׂמְלָה**" (ש"א כא י), "**הָיְתָה שׁוֹמָה**" (ש"ב יג לב).

המקור: "**שׁוֹב אָשׁוּב**" (בראשית יח י), "**קוֹם יָקוּמוּ**" (ירמיהו מד כט), ובשורק: "**לֹא תוֹסִיף קוּם**" (עמוס ה ב), "**חוּל תָּחוּל**" (יחזקאל ל טז).

הצוויין: "**גּוֹר בָּאָרֶץ**" (בראשית כו ג), ובה"א: "**סוֹרָה שָׁבָה פֹּה**" (רות ד א); "**גּוּרוּ לָכֶם**" (איוב יט כט); "**קוּמִי רְנִי**" (איכה ב יט); "**שׁוּבָנָה בְנֹתַי**" (רות א יא).

העתידים: "**עַתָּה אָקוּם**" (ישעיהו לג י), ובה"א: "**אָקוּמָה נָּא**" (שה"ש ג ב); "**חַיִל כִּי יָנוּב**" (תהלים סב יא), "**אַל יָשֹׁב דַּךְ נִכְלָם**" (תהלים עד כא), "**רָאָה וַיָּנָס**" (מ"ב ט כז); "**תָּקוּם תְּרַחֵם**" (תהלים קב יד), ובחולם: "**וְתָשֹׁב תִּתְפַּלָּא**" (איוב י טז); "**מוֹת נָמוּת**" (שופטים יג כב), ובה"א: "**וְנָשׁוּבָה מִצָּרֵינוּ**" (במדבר יד ד); "**נָגוּרוּ בָךְ**" (ישעיהו טז ד); "**כֻּלָּם תָּשֻׁבוּ**" (איוב יז י), ובנו"ן: "**אִם שׁוֹב תְּשֻׁבוּן**" (מ"א ט ו); "**תָּחוּל סִין**" (יחזקאל ל טז); "**תָּשׁוּרִי מֵרֹאשׁ אֲמָנָה**" (שה"ש ד ח); "**תְּשֻׁבֶינָה לְקַדְמַתְכֶן**" (יחזקאל טז נה), ובחולם וחסרון ה"א: "**תָּשֹׁבְן לְקַדְמָתָן**" (יחזקאל טז נה).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא יו"ד, העוברים: "**וְאֲיַבְתִּי אֶת אֹיְבֶיךָ**" (שמות כג כב); "**כְּפִירִים רָשׁוּ**" (תהלים לד יא), כי שרשו **ריש** בראית "**יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ**" (משלי לא ז), וכן הביאו ר' יונה בשרש **ריש**.

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף, העוברים על שני פנים: "**מָצָא חֵן**" (בראשית ו ח), "**מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן**" (שמות מ לד); "**יוֹם קָרָאתָ**" (איכה א כא); "**בָּרָאתִי מַשְׁחִית**" (ישעיהו נד טז), "**מָלֵאתִי נִלְאֵיתִי**" (ירמיהו ו יא); "**קָרָאוּ שָׁם**" (ירמיהו מו יז); "**וּקְרָאתֶם דְּרוֹר**" (ויקרא כה י); "**אֲשֶׁר מָצָאנוּ**" (בראשית מד ח); "**וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה**" (בראשית ח ט), ובתי"ו מקום ה"א: "**וְקָרֵאת אֶתְכֶם**" (דברים לא כט), "**קָרֵאת לִי אָבִי**" (ירמיהו ג ד), ובכלם האל"ף נראת במכתב. ונעדרה ב"**מָלוּ תוֹכְךָ חָמָס**" (יחזקאל כח טז), "**מָלֵתִי מִלִּים**" (איוב לב יח), "**וְנָשׂוּ אֶת כְּלִמָּתָם**" (יחזקאל לט כו).

שמות הפועלים: "**וּמוֹצָא אֲנִי**" (קהלת ז כו); "**קֹרְאִים אֶל יָיִ**" (תהלים צט ו), "**חֹטְאִים לַיָי לֶאֱכֹל**" (ש"א יד לג), האל"ף בלתי מונעת בשניהם ומשפטה הנע; "**כְּמוֹצְאֵת שָׁלוֹם**" (שה"ש ח י), ובנוח האל"ף בקריאה: "**אֵין בְּשׂוֹרָה מֹצֵאת**" (ש"ב יח כב).

שמות הפעולים: "**אֲנִי קָרוּא**" (אסתר ה יב); "**יֹאכְלוּ הַקֹּרְאִים**" (ש"א ט יג).
המקור: "**לְעֵת מְצֹא**" (תהלים לב ו), ובלא אל"ף: "**מַחֲטוֹ לִי**" (בראשית כ ו), ובתי"ו: "**וּבְמִלּוֹאת הַיָּמִים**" (אסתר א ה).
הצוויין: "**וּמְצָא חֵן**" (משלי ג ד); "**קְרָאוּ לִי**" (מ"א א כח); "**קְרָאֵן לוֹ**" (שמות ב כ) משפטו עם ה"א כפי ההקש.
העתידים: "**אֶמְצָא וּבְשֵׁם יְיָ אֶקְרָא**" (תהלים קטז ג-ד), וה"א מקום אל"ף: "**אֶרְפָּה מְשׁוּבֹתֵיכֶם**" (ירמיהו ג כב), ובה"א: "**וָאֶקְרָאֶה לְךָ**" (ש"א כח טו), דינו וָאֶקְרָאֶה לך; "**מִי יִמְצָא**" (משלי לא י); "**וְלֹא תֶחֱטָא**" (איוב ה כד); "**קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא**" (ישעיהו סד ד); "**וַיִּמְצְאוּ בְקִעָה**" (בראשית יא ב), ובהעמדה: "**לְמַעַן יִמְצָאוּ**" (ירמיהו י יח); "**תִּקְרְאוּ אֹתָם**" (ויקרא כג ב); "**תִּמְצָא יָדֶךָ**" (שופטים ט לג); "**תִּקְרְאִי אִישִׁי**" (הושע ב יח); "**כִּי תִקְרֶאנָה**" (שמות א י).
הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא ה"א: "**גָּלָה סוֹדוֹ**" (עמוס ג ז); "**עָלִיתָ לַמָּרוֹם**" (תהלים סח יט), ובה"א: "**עָשִׂיתָה מִשְׁנְאָתֶיךָ**" (יחזקאל לה יא); "**בָּנִיתִי בֵּית זְבֶל**" (מ"א ח יג), ואל"ף מקום ה"א: "**וְרָצֹאתִי אֶתְכֶם**" (יחזקאל מג כז); "**פָּנוּ אֵלַי**" (ירמיהו ב כז), ועם יו"ד: "**חָסְיוּ בוֹ**" (דברים לב לז); "**כֻּלְּכֶם חֲזִיתֶם**" (איוב כז יב), ובנו"ן מקום מ"ם: "**עֲשִׂיתֶן תּוֹעֵבָה**" (יחזקאל לג כו); "**לַעֲמֹרָה דְּמִינוּ**" (ישעיהו א ט); "**גָּלְתָה יְהוּדָה**" (איכה א ג), וביו"ד: "**חָסְיָה נַפְשִׁי**" (תהלים נז ב); "**לְכָל אֲשֶׁר עָשִׂית**" (יחזקאל טז סג); "**כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם**" (רות א ח) המ"ם מקום נו"ן.
שמות הפועלים: "**עֹטֶה אוֹר**" (תהלים קד ב); "**עֹלִים וְיֹרְדִים**" (בראשית כח יב); "**אֶסְתֵּר עֹשָׂה**" (אסתר ב כ), וביו"ד: "**כְּעֹטְיָה עַל עֲדָרֶי**" (שה"ש א ז); "**לְכָל זֹנוֹת**" (יחזקאל טז לג).
שמות הפועלים: "**בָּזוּי אַתָּה**" (עובדיה א ב); "**לִקְרֹא לִשְׁבוּיִם**" (ישעיהו סא א); "**כִּשְׁבִיוֹת חָרֶב**" (בראשית לא כו).
המקור על פנים מתחלפים: "**עֲלֹה נַעֲלֶה**" (במדבר יג ל), "**רְאֹה פָּנֶיךָ**" (בראשית מח יא), "**לִרְעוֹת בַּגַּנִּים**" (שה"ש ו ב), "**רָאוֹת רַבּוֹת**" (ישעיהו מב כ), "**וּרְאֵה בְּטוּב**" (קהלת ב א).
הצוויין: "**רְצֵה נָא יְיָ**" (תהלים קיט קח); "**עֲלוּ זֶה**" (במדבר יג יז), ומלעיל: "**הָבוּ לַיְיָ בְּנֵי אֵלִים**" (תהלים כט א ע"ש); "**חֲבִי כְמְעַט רֶגַע**" (ישעיהו כו כ) צווי לעדה, ומלעיל: "**הָבִי הַמִּטְפַּחַת**" (רות ג טו), או היו"ד מקום ה"א בראית "**לֵךְ עַמִּי**" (ישעיהו כו כ); "**אֶל שָׁאוּל בְּכֶיְנָה**" (ש"ב א כד).
העתידים: "**אֶבְנֶה לִּי**" (ירמיהו כב יד), ובלא ה"א: "**וָאֵפֶן וָאֵרֵד**" (דברים ט טו), "**וָאֲעַשֶּׂה לְמַעַן שְׁמִי**" (יחזקאל כ ט); "**יִגְלֶה מֵעַל אַדְמָתוֹ**" (עמוס ז יא), ובלא ה"א: "**וַיִּפֶן**

וַיֵּרֶד" (שמות לב טו); "**לֹא תַעֲנֶה**" (שמות כ יג), ובלא ה"א: "**אַל תֵּפֶן**" (במדבר טז טו), "**וַתַּעַשׂ זָהָב**" (יחזקאל כח ד), "**וְאַל תֶּמַח חֲסָדַי**" (נחמיה יג יד), ויו"ד מקום ה"א: "**אַל תֶּמְחִי**" (ירמיהו יח כג); "**נַעֲלֶה בִיהוּדָה**" (ישעיהו ז ו); "**וְעִזְבֵי יְיָ יִכְלוּ**" (ישעיהו א כח), ובנו"ן: "**כֹּה יַעֲשׂוּן**" (מ"א יט ב), וביו"ד: "**כֻּלָּם יִכְלְיוּן**" (ישעיהו לא ג), "**בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן**" (תהלים לו ח); "**לֹא תַעֲשׂוּ**" (שמות כ כ), ובנו"ן: "**לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן**" (דברים יב ד), וביו"ד: "**אִם תִּבְעָיוּן**" (ישעיהו כא יב); "**בָּכוֹ תִבְכֶּה**" (איכה א ב), ובלא ה"א: "**וְתַחַז בְּצִיּוֹן עֵינֵינוּ**" (מיכה ד יא); "**כִּי תַעְדִּי עֲדַי**" (ירמיהו ד ל); "**וַתְּזַנֶּינָה בְמִצְרַיִם**" (יחזקאל כג ג).

ודע כי בזה הסוג יבאו העתידים בקצת גזרות נעדרי הלמ"ד ועל פנים מתחלפים, כי מהם מה שיבא סימן העתידים נקוד חירק ומהם בצירי ומהם בפתח: "**יִגֶל**" (איוב כ כח), "**יִכֶל**" (איוב לג כא), "**תֵּחַת גְּעָרָה**" (משלי יז י), "**וְתַחַז בְּצִיּוֹן עֵינֵינוּ**" (מיכה ד יא). וכאשר היו"ד חרוקה או פתוחה האל"ף צרויה להבדיל בקריאה: "**וַיִּפֶן**" – "**וָאֵפֶן**"; "**וַיַּרְא**" – "**וְאֵרֶא וְאֵין אִישׁ**" (ישעיהו מא כח). וב"**וַיַּעַשׂ**" (האל"ף) [היו"ד] פתוחה וכן ב"**וַיַּעַל**" בסבת האות הגרונית, וכן במה שידמה לזה.

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהם אל"ף וה"א: "**וְלֹא אָבָה**" (שמות י כז); "**אָפִיתִי עַל גֶּחָלָיו**" (ישעיהו מד יט); "**וְאָנוּ הַדַּיָּגִים**" (ישעיהו יט ח); "**וְלֹא אֲבִיתֶם**" (דברים א כו); "**וְאַתְּ אָלִית**" (שופטים יז ב).

שמות הפועלים: "**כִּי אֵינָם אֹבִים**" (יחזקאל ג ז).

המקור: "**אָלוֹת שָׁוְא**" (הושע י ד).

הצווי: "**אֲתָיוּ אֶקְחָה יַיִן**" (ישעיהו נו יב), וה"א מקום אל"ף: "**הֲתָיוּ לְאָכְלָה**" (ירמיהו יב ט), "**תֹּאפוּ אֲפוּ**" (שמות טז כג).

העתידים: "**זָהָב יָאֱתֶה**" (איוב לז כב); "**אַל תֹּבֵא**" (משלי א י) האל"ף תמורת ה"א; ובלא ה"א: "**מְצָפוֹן וַיֵּאת**" (ישעיהו מא כה); "**עָדֶיךָ תַּאתֶה**" (מיכה ד ח).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף, העוברים על שני פנים: "**הַשָּׁמֶשׁ יָצָא**" (בראשית יט כג), "**כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת**" (בראשית יט ל); "**יָצָאתָ לְיֵשַׁע עַמֶּךָ**" (חבקוק ג יג); "**יָצָאתִי לִקְרָאתֶךָ**" (משלי ז טו), ובלא אל"ף: "**עָרֹם יָצָתִי**" (איוב א כא); "**כִּי יָרְאוּ הַמְיַלֶּדֹת**" (שמות א כא); "**וַיִּצָּאתֶם וּפִשְׁתֶּם**" (מלאכי ג כ), "**כִּי יְרֵאתֶם**" (דברים ה ה); "**יָרֵאנוּ אֶת יְיָ**" (הושע י ג); "**וְאֵשׁ יָצְאָה**" (במדבר טז לה).

שמות הפועלים: "**הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה**" (דברים יד כב), "**הַיֵּרֵא אֶת דְּבַר יְיָ**" (שמות ט כ); "**הִנָּם יוֹצְאִים**" (יחזקאל יד כב); "**הַיֹּצֵאת אֶלֶף תַּשְׁאִיר**" (עמוס ה ג), ובלא אל"ף: "**הַיּוֹצֵת מְבֵין**" (דברים כח נז), ובלא ה"א: "**כִּשְׁגָגָה שֶׁיִּצָּא**" (קהלת י ה).

המקור: "**לֵרֹא מִפְּנֵי דָוִד**" (ש"א יח כט), "**לְיִרְאָה אֶת יְיָ**" (דברים ו כד), "**יָצָא יָצָא**" (בראשית כז ל), "**כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר**" (שמות ט כט).

הצוויין: "**יָרֵא אֶת יְיָ**" (משלי ג ז), "**יִירְאוּ מֵיְיָ**" (תהלים לג ח), "**צֵא מִן הַתֵּבָה**" (בראשית ח טז), "**צְאוּ הָהָר**" (נחמיה ח טו), ובהעמדה: "**לַאֲסוּרִים צֵאוּ**" (ישעיהו מט ט); "**צְאִי לָךְ בְּעִקְבֵי**" (שה"ש א ח); "**צְאֶינָה וּרְאֶינָה**" (שה"ש ג יא).

העתידים על שני פנים: "**וָזַחַלְתִּי וְאִירָא**" (איוב לב ו); "**אַל תִּירָא**" (בראשית טו א), "**אַל תֵּצֵא לָרִב**" (משלי כה ח); "**נִירָא נָא**" (ירמיהו ה כד); "**וַיֵּצְאוּ שְׁלָשְׁתָּם**" (במדבר יב ד), ובהעמדה: "**מִבֵּית שְׁכֶם וַיֵּצְאוּ**" (בראשית לד כו); "**אַל תִּירֶאוּ**" (בראשית נ כא), "**לֹא תִירָא**" (דברים ז יח); "**מֵאֵת זֶה תֵּצֵאי**" (ירמיהו ב לז), "**אַל תִּירְאִי תּוֹלַעַת**" (ישעיהו מא יד); "**וַתֵּצֵאן כָּל הַנְּשִׁים**" (שמות טו כ), "**וַתִּירָאן הַמְיַלְּדֹת**" (שמות א יז).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: "**וְיָעָה בָרָד**" (ישעיהו כח יז); "**אֲשֶׁר יָרִיתִי**" (בראשית לא נא); "**יָפוּ פְעָמַיִךְ**" (שה"ש ז ב); "**מַה יָּפִית**" (שה"ש ז ז).

שם הפועלים: "**וַיּוֹרוּ הַמּוֹרִים**" (ש"ב יא כד).

המקור: "**לִירוֹת בְּמוֹ אֹפֶל**" (תהלים יא ב).

הצווי: "**יֶרֵה וַיּוֹר**" (מ"ב יג יז).

העתידים: "**וַיִּיךְ בְּגָדְלוֹ**" (יחזקאל לא ז) – היו"ד הראשונה בשוא והשנית בחירק לבן אשר; "**וַתִּיפִי בִּמְאֹד מְאֹד**" (יחזקאל טז יג); "**וַיּוֹרוּ הַמּוֹרִים**" (ש"ב יא כד).

הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן וי"ו ואל"ף: "**בָּא בִּשְׁכָרוֹ**" (שמות כב יד); "**וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים**" (דברים יז ט); "**וַאֲנִי בָּאתִי לְהַגִּיד**" (דניאל ט כג); "**וּבָאוּ אֵלַיִךְ**" (ירמיהו לח כה); "**לְבִלְתִּי בֹּאוּ**" (ירמיהו כז יח); "**בָּאתֶם אֵלָי**" (בראשית כו כז); ובלא אל"ף: "**כִּי עַל יוֹם טוֹב בָּנוּ**" (ש"א כה ח).

שמות הפועלים: "**הִנְנִי בָא**" (זכריה ב יד); "**וְלַיְלָה בָּאִים**" (נחמיה ו י); "**בְּתוֹ בָּאָה**" (בראשית כט ו); "**לֹא בָאוֹת**" (יחזקאל טז טז).

המקור: "**וּבָא בוֹא**" (דניאל יא י).

הצווי: "**בֹּא אֶל אֵשֶׁת**" (בראשית לח ח); "**בֹּאוּ בֵּית**" (יהושע ו כב), "**בּוֹאִי שִׁכְבִי**" (ש"ב יג יא).

העתידים: "**אָבוֹא אֵלַיִךְ**" (בראשית לח טז), ובה"א: "**וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ**" (בראשית כט כא); "**יָבֹא דָבָרְךָ**" (שופטים יג יז), "**אַלַי תָּבוֹא**" (בראשית ל טז); "**נָבוֹא הָעִיר**" (מ"ב ז ד); "**כִּי יָבֹאוּ**" (דברים ל א); "**כִּי תָבֹאוּ**" (שמות יב כה); "**וַתָּבֹא בַת שָׁבַע**" (מ"א א טו), ובה"א: "**וְתִקְרַב וְתָבוֹאָה**" (ישעיהו ה יט), ועם הכנוי שבה ה"א הזאת תי"ו רפה:

"**תְּבוֹאַתְךְ טוֹבָה**" (איוב כב כא); "**תָּבוֹאִי תָּשׁוּרִי**" (שה"ש ד ח), ושלא כפי ההקש "**מִהַרְתָּ וַתָּבֹאת**" (ש"א כה לד); "**וַתָּבֹאנָה וַתִּדְלֶנָה**" (שמות ב טז).

ולא נמצא מזה הסוג בכתוב כי אם שנים, והם הפעל הזה הנזכר ושרש **קוא** – "**כַּאֲשֶׁר קָאָה**" (ויקרא יח כח) לפי דעת כל המדקדקים, אבל אולי שרשו **קיא**, והעד "**שִׁכּוֹר בְּקִיאוֹ**" (ישעיהו יט יד), ואם לא נמצא מנחי העי"ן והלמ"ד שהם יו"ד ואל"ף גזרה בכתוב, כי הנה שמו "**כִּי הֵנִיא אֲבִיהָ אֹתָהּ**" (במדבר ל ו), שרשו **נוא**.

הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהם יו"ד וה"א: "**וְאִלּוּ חָיָה**" (קהלת ו ו); "**וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ**" (דברים ל טז); "**חָיוּ מִן הָאֲנָשִׁים**" (במדבר יד לח); "**וְחָיְתָה נַפְשִׁי**" (בראשית יב יג).

המקור: "**עַד חֲיוֹתָם**" (יהושע ה ח), "**חָיֹה יִחְיֶה**" (יחזקאל יח ט).

העתידים: "**כִּי אֶחְיֶה**" (תהלים קיח יז); ויבאו על הרוב בלא ה"א למ"ד הפעל: "**יְחִי הַמֶּלֶךְ**" (ש"א י כד), ובהעמדה: "**כְּמֹנוּ וְיָחְיוּ**" (דברים ה כג); "**וַתְּחִי רוּחַ**" (בראשית מה כז); "**לֹא תִחְיֶינָה**" (יחזקאל יג יט).

הדמיון לחסרי הפ"א שהיא נו"ן או למ"ד: "**וְנָגַף יְיָ**" (ישעיהו יט כב), "**נָגַע אֱלֹהִים בְּלִבָּם**" (ש"א י כו), "**וְאֶתְכֶם לָקַח**" (דברים ד כ), ובלא למ"ד "**קַח עַל מַיִם רַבִּים**" (יחזקאל יז ה), "**קָחֻם עַל זְרוֹעֹתָיו**" (הושע יא ג); "**וְנָגְפוּ אִשָּׁה**" (שמות כא כב); "**לֹא נָגַעְנוּךָ**" (בראשית כו כט); "**וְנָגְעָה חֶרֶב**" (ירמיהו ד י); "**נָשֻׁךְ וְתַרְבִּית לָקַחְתְּ**" (יחזקאל כב יב).

שמות הפועלים: "**נֹצֵר תְּאֵנָה**" (משלי כז יח); "**הַכֶּרֶם לַנֹּטְרִים**" (שה"ש ח יא); "**נֹטֵרָה אֶת הַכְּרָמִים**" (שה"ש א ו).

שמות הפעולים: "**וְהַנִּשְׁאָר וְהַנָּצוּר**" (יחזקאל ו יב); "**וּנְצֻרַת לֵב**" (משלי ז י); "**וּנְצָרוֹת וְלֹא יְדַעְתָּם**" (ישעיהו מח ו).

המקור על פנים מתחלפים: "**מִגֶּשֶׁת אֵלָיו**" (שמות לד ל), "**עֵת לָטַעַת**" (קהלת ג ב), אמר ר' יונה כי מצא הטי"ת דגושה, "**וּלְבַלְּתִי קַחַת מוּסָר**" (ירמיהו יז כג), "**וַיְהִי בִּנְסֹעַ**" (במדבר י לה), ובשוא הקו"ף: "**קְחַת כֶּסֶף**" (מ"ב יב ט).

הצוויין על פנים מתחלפים: "**נְצֹר בְּנִי**" (משלי ו כ), ובה"א ודגש: "**נִצְּרָה עַל דַּל שְׂפָתָי**" (תהלים קמא ג), "**קַח וְלֵךְ**" (בראשית יב יט), ובלמ"ד: "**לְקַח פַּר**" (שמות כט א), "**גַּע בֶּהָרִים**" (תהלים קמד ה), "**נַפְּלוּ עָלֵינוּ**" (הושע י ח), "**נִסְעָה וְנֵלֵכָה**" (בראשית לג יב), "**גַּשׁ פְּגַע**" (ש"ב א טו) בפתח, ובה"א: "**גְּשָׁה נָא**" (בראשית כז כא), "**גֶּשׁ הָלְאָה**" (בראשית יט ט), "**קְחוּ לָכֶם**" (שמות ה יא). "**גֹּשׁוּ הֵלֹם**" (ש"א יד לח), "**גְּשׁוּ נָא**" (בראשית מה ד).

העתידים על פנים מתחלפים: "**וְלֹא אֶתּוֹשׁ**" (ירמיהו כד ו), ובה"א: "**אֶשְׁקָה נָּא**" (מ"א יט כ) השי"ן חטופה; "**הַיְנָטֹר לָעוֹלָם**" (ירמיהו ג ה), "**כִּי יִצְחָק**" (דברים כב יג); "**לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר**" (ויקרא יט יח); "**נִסְעָה וְנֵלֵכָה**" (בראשית לג יב) בה"א, והוא עתיד לפי דעת אחרת, ובדגש כפי ההקש: "**וַנִּסְעָה מִנְּהַר**" (עזרא ח לא); "**וַיִּסְעוּ מִסֻּכֹּת**" (שמות יג כ), ובהעמדה ושלם: "**וּבְרִיתְךָ יִנָּצְרוּ**" (דברים לג ט); ובלא דגש: "**וַתִּתְצוּ הַבָּתִּים**" (ישעיהו כב י), "**אֲשֶׁר תִּדְרוּ לַיְיָ**" (דברים יב יא) לפי הנמצא בספר מדויק בעדות יעקב בן אלעזר; "**וַתִּגַּשׁ גַּם לְאָה**" (בראשית לג ז), "**וַתִּקַּח צִפֹּרָה**" (שמות ד כה); "**עוֹד תִּטְּעִי**" (ירמיהו לא ד); "**דְּרָכַי תִּצֹּרְנָה**" (משלי כג כו), ובלא ה"א: "**וַתִּגַּשְׁן הַשִּׁפְחוֹת**" (בראשית לג ו).

הדמיון לחסרי הפ"א והלמ"ד: "**נָתַן אַבְרָהָם**" (בראשית כה ו); "**נָתַתָּ לִירַאֶיךָ**" (תהלים ס ו), ובה"א: "**וְנָתַתָּה לִי**" (יהושע טו יט), "**תַּתָּה לִּי**" (ש"ב כב מא), ובזה והמקור נמצאת זאת הגזרה חסרת הקצוות; "**נָתַתִּי לוֹ**" (בראשית כז לז); "**וְלֹא נָתְנוּ**" (יהושע יד ד); "**נָתַנּוּ יָד**" (איכה ה ו) – חסר נו"ן; "**וְלֹא נָתְנָה**" (ש"ב כא י); "**נָתַתָּ לִפְנֵיהֶם**" (יחזקאל טז יח).

שם הפועל: "**נֹתֵן לֶחֶם**" (תהלים קלו כה). ושמות הפעולים: "**נָתוּן לָךְ**" (אסתר ג יא), "**נְתוּנִם נְתוּנִם**" (במדבר ג ט).

המקור על פנים מתחלפים: "**אָחֵל תֵּת**" (דברים ב כה), "**לְתִתֵּן שָׁם**" (מ"א ו יט), "**וְנָתוֹן אֹתוֹ**" (בראשית מא מג), "**אֲשֶׁר תְּנָה**" (תהלים ח ב).

העתידים: "**אֶתֵּן לָךְ**" (בראשית ל לא), ובה"א: "**וְאֶתְּנָה בְרִיתִי**" (בראשית יז ב); "**יִתֵּן יְיָ**" (דברים כח ז); "**מַה תִּתֶּן לִי**" (בראשית טו ב); "**נִתַּן לָהֶם**" (בראשית לד כא), "**וַאֲנַחְנוּ נִתַּן**" (שופטים טז ה) בפתח, ובה"א: "**וְנִתְּנָה לְךָ**" (בראשית כט כז); "**לֹא יִתְּנוּ**" (בראשית כד מא); "**תִּתְּנוּ לָנוּ**" (בראשית לד ט), ובהעמדה: "**עַנְפְּכֶם תִּתֵּנוּ**" (יחזקאל לו ח); "**וַתִּתֵּן תַּזְנוּתֶיהָ**" (יחזקאל כג ז); "**אַל תִּתְּנִי**" (איכה ב יח).

הדמיון לחסרי הפ"א ונחי הלמ"ד שהיא ה"א: "**נָטָה לְשֶׁבֶת**" (במדבר כא טו); "**נָטִיתָ יְמִינְךָ**" (שמות טו יב); "**וְנָטִיתִי יָדִי**" (יחזקאל יד יג); "**וְלֹא נָשׂוּ בִי**" (ירמיהו טו י), וביו"ד: "**נָטָיוּ רַגְלָי**" (תהלים עג ב).

שמות הפועלים: "**נוֹטֶה שָׁמַיִם**" (ישעיהו נא יג), אל"ף מקום ה"א: "**אֲשֶׁר לוֹ נֹשֶׂא**" (ש"א כב ב); "**אַתֶּם נֹשִׂים**" (נחמיה ה יא).

שמות הפעולים: "**כְּקִיר נָטוּי**" (תהלים סב ד); "**בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה**" (שמות ו ו); "**נְטוּיוֹת גָּרוֹן**" (ישעיהו ג טז).

המקור: "**עַד נְטוֹת הַיּוֹם**" (שופטים יט ח).

העתידים: "**יִזֶּה מִדָּמָהּ**" (ויקרא ו כ), ובחסרון ה"א: "**וַיִּז מִדָּמָהּ**" (מ"ב ט לג); "**אַל תֵּט יָמִין**" (משלי ד כז), ויו"ד מקום ה"א: "**צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי**" (דברים לב יח), "**אִם תִּטֶּה אַשֵּׁרִי**" (איוב לא ז). וכבר ייוחדו אלה השתי גזרות וגזרת **נכה ונטה** בשלא ימצא כי אם אות אחת מהשרש בקצת השמושים, וכן **נתן**, אבל אינה מין לסוג זה.

הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא אל"ף: "**וְלֹא נָשָׂא אֹתָם**" (בראשית יג ו); "**וְנָשָׂאתָ הַמָּשָׁל**" (ישעיהו יד ד); "**מֵהֶם נָשָׂאתִי**" (במדבר טז טו); "**וְנָשְׂאוּ אֵלַיִךְ**" (יחזקאל כז לב), ובלא (ה"א) [אל"ף]: "**וְנָשׂוּ אֶת כְּלִמָּתָם**" (יחזקאל לט כו), ובחלוף הסדר: "**נָשׂוֹא לַשָּׁוְא**" (תהלים קלט כ); "**וְנָשְׂאתֶם אֵת סִכּוּת**" (עמוס ה כו).

שמות הפועלים: "**נֹשֵׂא עָוֹן**" (שמות לד ז); "**וְגֹמַלֵּיהֶם נֹשְׂאִים**" (בראשית לז כה); "**נֹשֵׂאת חֵן**" (אסתר ב טו); "**נֹשְׂאֹת בָּר**" (בראשית מה כג). ושם הפעולים: "**הַנְּשֵׂאִים מִנִּי רָחַם**" (ישעיהו מו ג); "**נְשֵׂאֹתֵיכֶם עֲמוּסוֹת**" (ישעיהו מו א).

המקור על פנים מתחלפים: "**וּבִשְׂאֵת הַכְּרוּבִים**" (יחזקאל י טז), "**בְּשׂוֹא גַלָּיו**" (תהלים פט י), "**נָשׂוֹא יִנָּשׂוֹא**" (ירמיהו י ה).

הצוויין: "**שָׂא נָא**" (בראשית יג יד), "**נָשֹׂא אֶת רֹאשׁ**" (במדבר ד ב); "**שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ**" (במדבר א ב); "**שְׂאִי בְנֵךְ**" (מ"ב ד לו).

העתידים – "**כִּי אֶשָּׂא**" (דברים לב מ); "**יִשָּׂא בְרָכָה**" (תהלים כד ה); "**כִּי תִשָּׂא**" (שמות ל יב); "**יִשְׂאוּ קוֹלָם**" (ישעיהו כד יד); "**וְאִם תִּשְׂאוּ**" (נחמיה יג כה), ובהעמדה: "**הֵפָנָיו תִּשָּׂאוּן**" (איוב יג ח); "**לֹא תִשְׂאִי עוֹד**" (יחזקאל לו טו); "**וַתִּשָּׂנָה קוֹלָן**" (רות א יד), "**וְתִשָּׂנֶה עָלֵינוּ נֶהִי**" (ירמיהו ט יז), שניהם בלא אל"ף. ולחסרון הגזרה הזאת ונוחה אין לה דומה בכתוב, אבל כבר נפל בה השתוף וכלל מהכונות מה שיעמד מקום הגזרות המתחלפות, כי הוא כבר תאמר על הסבל: "**נִלְאֵיתִי נְשֹׂא**" (ישעיהו א יד), ועל שאת המשא: "**וּגְמַלֵּיהֶם נֹשְׂאִים**" (בראשית לז כה), ועל הלקיחה: "**לֹא חֲמוֹר אֶחָד מֵהֶם נָשָׂאתִי**" (במדבר טז טו), ועל השבועה: "**יִשָּׂא בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר**" (ישעיהו ג ז), ועל הנבואה: "**הַמַּשָּׂא אֲשֶׁר חָזָה**" (חבקוק א א), ועל התשורה: "**וַיִּשָּׂא מַשָּׂאת**" (בראשית מג לד), ועל הצמיחה: "**וְנָשָׂא עָנָף**" (יחזקאל יז כג), ועל ההגבהה: "**בְּשׂוֹא גַלָּיו**" (תהלים פט י), ועל ההעתקה אל המעלה: "**וּבְהִנָּשֵׂא הַחַיּוֹת**" (יחזקאל א יט), ועל רוממות המעלה: "**וְתִנַּשֵּׂא מַלְכָּתוֹ**" (במדבר כד ז), ועל הזכירה: "**יִשָּׂא פַּרְעֹה**" (בראשית מ יג), ועל המנין: "**כִּי תִשָּׂא**" (שמות ל יב), ועל השרפה: "**וַיִּשָּׂאֵם דָּוִד**" (ש"ב ה כא), ועל לקיחת האשה: "**וַיִּשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים**" (רות א ד), ועל העברת החטא: "**שָׂא נָא חַטָּאתִי**" (שמות י יז), ועל העננים: "**נְשִׂיאִים וְרוּחַ**" (משלי כה יד), אולי זה להנשאם מעל הארץ.

הדמיון לכפולי העי"ן והלמ"ד, ויבאו בשלמות השתי אותיות הכפולות בקצת, ובחסרון האחת והיא עי"ן הפעל בקצת, ובאה מכח הדגש: "**וְסָבַב בֵּית אֵל**" (ש"א ז טז), "**תַּם הַכֶּסֶף**" (בראשית מז יח), וזה תמיד פתוח הפ"א ובנחי העי"ן קמוצה ברוב; "**כִּי קַלּוֹתָ**" (נחום א יד), ובה"א: "**סַכּוֹתָה בָעָנָן**" (איכה ג מד); "**הֵן קַלֹּתִי**" (איוב מ ד), "**וְאָרוֹתִי אֶת בִּרְכוֹתֵיכֶם**" (מלאכי ב ב) דינו בדגשות לולי הרי"ש; "**דָּלְלוּ וְחָרְבוּ**" (ישעיהו יט ו), "**דַּלּוּ עֵינַי**" (ישעיהו לח יד), "**כִּי לֹא תָמְנוּ**" (איכה ג כב) הנו"ן מקום המ"ם; "**וְחַגֹּתֶם אֹתוֹ**" (שמות יב יד); "**דַּלּוֹנוּ מְאֹד**" (תהלים עט ח), "**הַאִם תַּמְנוּ**" (במדבר יז כח) דינו כ"דַּלּוֹנוּ" בדגש; "**עָשְׁשָׁה מִכַּעַס עֵינִי**" (תהלים ו ח), "**הַמְשֻׁגָּב וָחָתָה**" (ירמיהו מח א).

שמות הפועלים: "**נִדַּד הוּא**" (איוב טו כג), "**וּבַר לֵבָב**" (תהלים כד ד); "**וְנִצְצִים כְּעֵין נְחֹשֶׁת קָלָל**" (יחזקאל א ז); "**מָשַׁךְ יָדוֹ אֶת לִצְצִים**" (הושע ז ה), עם שהמדקדקים שמו שרשו לוץ; "**בָּרָה כַּחַמָּה**" (שה"ש ו י) דינו בדגשות לולי הרי"ש, "**וּתְפִלָּתִי זַכָּה**" (איוב טז יז); "**הָרַקּוֹת וְהָרָעוֹת**" (בראשית מא כ).

שמות הפעולים: "**וְאַתְּ שָׁדוּד**" (ירמיהו ד ל); "**וְשַׁלַּח רְצוּצִים**" (ישעיהו נח ו); "**אֲרוּרָה הָאֲדָמָה**" (בראשית ג יז); "**וַתִּהְיֶינָה צְרֻרוֹת**" (ש"ב כ ג).

המקור על פנים מתחלפים: "**שַׁמּוֹת וְשָׁאֹף**" (יחזקאל לו ג), "**רַב לָכֶם סֹב**" (דברים ב ג), "**לְרַד לְפָנָיו**" (ישעיהו מה א), "**גַּחֶלֶת לַחְמָם**" (ישעיהו מז יד), ובכנוי: "**יְחַכֶּה יְיָ לַחֲנַנְכֶם**" (ישעיהו ל יח), "**גָּנוֹן וְהַצִּיל**" (ישעיהו לא ה).

הצוויין: "**סֹב דְּמֵה**" (שה"ש ב יז); "**סֹבּוּ צִיּוֹן**" (תהלים מח יג); "**סֹבִּי עִיר**" (ישעיהו כג טז).

העתידים: "**מָה אֶקֹּב**" (במדבר כג ח); "**יָסֹב אֹתוֹ**" (מ"א ז כג), ובשורק: "**יָרוֹן וְשָׂמֵחַ**" (משלי כט ו), "**יָשׂוּד צָהֳרָיִם**" (תהלים צא ו); "**וַאֲשֶׁר תֹּאֹר יוּאָר**" (במדבר כב ו); "**וַנָּסָב אֶת הַר שֵׂעִיר**" (דברים ב א), ובה"א: "**וְנָבְזָה בָהֶם**" (ש"א יד לו); "**יְסֹבּוּ עָלַי**" (איוב טז יג); "**תָּכֹסּוּ עַל הַשֶּׂה**" (שמות יב ד); "**וְתָרֵץ גַּלַּת הַזָּהָב**" (קהלת יב ו); "**וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם**" (בראשית לז ז).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד וחסר הפ"א, העוברים: "**נָדְדוּ מִמֶּנִּי**" (הושע ז יג); "**נָדְדָה שְׁנַת**" (אסתר ו א).

שמות הפועלים: "**נֹדֵד הוּא**" (איוב טו כג), "**כְּמֹסֹס נֹסֵס**" (ישעיהו י יח); "**נִסְסָה בּוֹ**" (ישעיהו נט יט).

העתידים: "**יְדֹדוּ מִמֵּךְ**" (נחום ג ז); "**וְאַל תָּנֹד לָהֶם**" (ירמיהו טז ה); ובנו"ן: "**יִדְּדוּן יִדְּדוּן**" (תהלים סח יג); "**וַתַּדֵּד שְׁנָתִי**" (בראשית לא מ). ולא נמצא לכפול העי"ן והלמ"ד ונח הפ"א בבנין הזה כי אם המקור, והוא "**הָרֵה לָלַת**" (ש"א ד יט) דינו לְלֶלֶת על משקל

לֶרֶת. ולא נמצא גם כן לכפול הפ"א והעי"ן ונח הלמ"ד שהוא **ששה**, **דדה**, ולא לכפול הפ"א והלמ"ד שהוא **שרש**, **שלש**, פעל מפֻעַל קל בכל הכתוב. ומפני שלא נמצא לכפול הפ"א והעי"ן בזולת נח כמו **טטף**, **ששר**, **תתח**, פעל כלל בכל הכתוב, ואינם שרשים כי אם לשמות, על כן לא נמנה בסוגי הפעלים.

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן שהיא וא"ו: "**שָׁשׂ יָיָ עֲלֵיכֶם**" (דברים כח סג); "**וְשַׁשְׂתִּי בְעַמִּי**" (ישעיהו סה יט); "**לָשׂוּשׂ עָלֶיךָ**" (דברים ל ט); "**יְשֻׁשׂוּם מִדְבָּר**" (ישעיהו לה א).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן שהיא יו"ד: "**צָץ הַמַּטֶּה**" (יחזקאל ז י).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח הלמ"ד, העוברים: "**יָדוֹ הָדָה**" (ישעיהו יא ח); "**וְהָגִיתָ בּוֹ**" (יהושע א ח); "**וְהָגִיתִי בְכָל פָּעֳלֶךָ**" (תהלים עז יג); "**הָמוּ גוֹיִם**" (תהלים מו ז).

שמות הפועלים: "**הַזִּים שִׁכְבִים**" (ישעיהו נו י); "**הַקְּרָיָה הוֹמָה**" (מ"א א מא).

המקור: "**הָרֹה עָמָל**" (איוב טו לה), "**הֹרוֹ וְהֹגוֹ**" (ישעיהו נט יג).

העתידים: "**אָזְכְּרָה אֱלֹהִים וְאֶהֱמָיָה**" (תהלים עז ד); "**יֶהְגֶּה הָאַרְיֵה**" (ישעיהו לא ד); "**נֶהֱמָה כַדֳּבִים**" (ישעיהו נט יא); "**יֶהֱמוּ כַכָּלֶב**" (תהלים נט ז), וביו"ד ונו"ן: "**אוֹיְבֶיךָ יֶהֱמָיוּן**" (תהלים פג ג); "**תַּהֲרוּ חֲשַׁשׁ**" (ישעיהו לג יא); "**וַתַּהֲרִין שְׁתֵּי בְנוֹת לוֹט**" (בראשית יט לו).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד שהן וי"ו וה"א: "**הֲוֵה גְּבִיר**" (בראשית כז כט); "**מֶה הֹוֶה לָאָדָם**" (קהלת ב כב); "**שָׁם יְהוּא**" (קהלת יא ג) – האל"ף מקום ה"א ומשפט היו"ד בחירק וההה"א בפתח [פירש בחטף פתח (כ"ה בכי"פ)] והוי"ו בצירי לדעת קצת, ונשתנה לכבוד שם המפורש.

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: "**הָיָה דְבַר יְיָ**" (בראשית טו א); "**וְהָיִיתָ לָהֶם לְמִשְׁמָר**" (יחזקאל לח ז); "**הָיִיתִי בַיּוֹם**" (בראשית לא מ); "**וְהָיוּ לְדָם**" (שמות ד ט); "**הֱיִיתֶם לוֹ**" (איוב ו כא); "**הָיִינוּ מֵעוֹלָם**" (ישעיהו סג יט); "**הָיְתָה עָלַי**" (יחזקאל לז א).

שם הפועלת: "**יַד יְיָ הוֹיָה**" (שמות ט ג).

המקור: "**הָיוֹ תִהְיֶה לִי**" (ירמיהו טו יח), "**לִהְיוֹת לָכֶם**" (ויקרא כב לג), "**לְמַעַן הֱיֵה לָהּ**" (יחזקאל כא טו).

הצוויין: "**וְהֱיֵה נָכוֹן**" (שמות לד ב); "**הֱיוּ נְכֹנִים**" (שמות יט טו); "**אַתְּ הֲיִי**" (בראשית כד ס).

העתידים: "**וְאָנֹכִי אֶהְיֶה**" (שמות ד יב), ובלא ה"א: "**אֶהִי מַלְכְּךָ**" (הושע יג י); "**כִּי יִהְיֶה**" (שמות יח טז), ובלא ה"א: "**יְהִי כֵן**" (שמות י י), ובהעמדה: "**לוֹ יָהִי**" (יחזקאל טז טו); "**תִּהְיֶה לוֹ**" (שמות ד טז); "**פֶּן נִהְיֶה**" (בראשית לח כג), ובלא ה"א: "**וַנְּהִי בְעֵינֵינוּ**" (במדבר יג לג); "**יִהְיוּ בְּמִלּוּאֹתָם**" (שמות כח כ), ובלא ה"א: "**שָׁם יְהוּא**" (קהלת יא ג), ושב לעבים שזכר, אמר שאם ימלאו העבים גשם הנה יריקוהו לא על הארץ ולא בכל מקום מהארץ כי אם במקומות הצמחים והאילנות, והוא אמרו "**מָקוֹם שֶׁיִּפּוֹל הָעֵץ**", ור"ל שינוח וישכון, כמו "**עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל**" (בראשית כה יח), "**נֹפְלִים בָּעֲמָק**" (שופטים ז יב) ר"ל שוכנים, והוא אמרו "**שָׁם יְהוּא**", ירצה העבים, כי התכלית בירידת המטר הוא זה, וכמו שאמר "**כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ**" (ישעיהו נה י), וכן שמעתי הפירוש הזה לאחד מנבוני הדור וישר בעיני. "**וְאַתֶּם תִּהְיוּ**" (בראשית מד י); "**וַתִּהְיִי לִי**" (יחזקאל טז ח); ובלא יו"ד: "**אַל נָא תְּהִי**" (בראשית יג ח), ובהעמדה: "**מִי זֶה אָמַר וַתְּהִי**" (איכה ג לז); "**וַתִּהְיֶינָה לִי**" (יחזקאל כג ד), ובלא ה"א: "**כִּי תִהְיֶיִן לְאִישׁ**" (דברים כא טו). וכבר היו שתי אלה הגזרות, ר"ל **הוה והיה**, תחת שלשה סוגים מתחלפים בבחינות מתחלפות, ואין דומה להן בכל הכתוב, ולזה היו מיוחדות שהורכב מהם השם הגדול המפורש אשר אין דומה לנקראו, כמו שאמר "**וְאֶל מִי תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה**" (ישעיהו מ כה).

הפרק השבעה עשר

בבנין פִּעֵל הדגוש – פִּעֵל פִּעַלְתָּ פִּעַלְתִּי וכו' כבר קדם המאמר בענין פִּעֵל בעיון הכולל והתבאר ענין שמושו, ועתה נתן הדמיונים עליו בכל סוגי הפעלים הנמצאים ממנו. ולא ארחיב המאמר לנתינת המשל לכל חלקי הבנין כמו שעשיתי בפִּעַל קל בכל הנמצא ממנו בכתוב ובכל הסוגים, אבל נסתפק ממנו בנתינת המשל לקצת חלקיו וזה בכל סוגיו כפי הנמצא. וכן אעשה בשאר הבנינים באופן שלא יארך המאמר, ועליך להשלים כל החלקים כפי הנמצא.

הדמיון לעוברים **מהשלמים** יבא על שני פנים: "**אֹזֶן וְחֹקֶר**" (קהלת יב ט), "**אֹבֵד וְשֹׁבֵר**" (איכה ב ט); ועם אחהע"ר: "**בְּעֵר יֹאשִׁיָּהוּ**" (מ"ב כג כד), "**כִּי נִחַם יְיָ צִיּוֹן**" (ישעיהו נא ג), ועל פנים אחרים: "**מֵאֵן לְשַׁלֵּחַ**" (שמות ז יד), "**בֵּרַךְ אֶת אֶדֹנִי**" (בראשית כד לה); "**אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ**" (שמות לד א); "**שִׁכַּלְתִּי אִבַּדְתִּי**" (ירמיהו טו ז); "**דִּבְּרוּ דְבָרִים**" (הושע י ד); "**אֹתִי שִׁכַּלְתֶּם**" (בראשית מב לו); "**יָדֵיהָ שִׁלְּחָה**" (משלי לא יט), וברפה: "**שִׁלְחָה לוֹ**" (יחזקאל יז ז); "**וְאַתְּ לִמַּדְתְּ**" (ירמיהו יג כא); וכבר נמצא "**הֻתַּל בִּי**" (בראשית לא

ז) בלא אות גרונית. ותמיד בא עם הדגש כשעי"ן הפעל מן הנדגשות זולתי על המעט: "**בִּקְשׁוּ לִשְׁלֹחַ יָד**" (אסתר ו ב), "**וּפִלְּלוּ אֱלֹהִים**" (ש"א ב כה). "**דִּבְּרוּ דְבָרִים**" (הושע י ד), ובהעמדה: "**אֲשֶׁר דִּבָּרוּ**" (דברים ה כה).

שמות הפועלים: "**מְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף**" (דברים יח י); "**מְזַבְּחִים וּמְקַטְּרִים**" (מ"א כב מד); "**וּמֻרְכָּבָה מְרַקֶּדֶת**" (נחום ג ב); "**לְמְתַפְּרוֹת כְּסָתוֹת**" (יחזקאל יג יח).

שמות הפעולים: "**מְשֻׁלָּח וְנֶעֱזָב**" (ישעיהו כז י); "**גְּבִעִים מְשֻׁקָּדִים**" (שמות כה לג); "**עִיר מְבֻקָּעָה**" (יחזקאל כו י); "**כְּזִוִּית מְחֻטָּבוֹת**" (תהלים קמד יב).

המקור על פנים מתחלפים: "**וְדַבֵּר אָוֶן**" (ישעיהו נח ט), ובה"א: "**כִּי טוֹב זַמְּרָה**" (תהלים קמז א), ובכנוי: "**וּבְפִרְשָׂכֶם כַּפֵּיכֶם**" (ישעיהו א טו), ובחירק: "**אַחַר חֵלֵץ**" (ויקרא יד מג).

הצוויין: "**דַּבֵּר יְיָ**" (ש"א ג ט), "**בָּרַךְ אֱלֹהִים**" (איוב ב ט), "**בַּלַּע אֲדֹנָי פַּלַּג לְשׁוֹנָם**" (תהלים נה י), "**וְקָרַב אוֹתָם**" (יחזקאל לז יז); "**סְפֹרוּ נָא**" (בראשית מ ח), ובהעמדה: "**לִבְנֵיכֶם סַפֵּרוּ**" (יואל א ג); "**וְשַׁלְּמִי אֶת נִשְׁיֵךְ**" (מ"ב ד ז).

העתידים: "**אֲסַפֵּר כָּל עַצְמוֹתָי**" (תהלים כב יח), ובה"א: "**וַאֲלַקֵּטָה בַשִּׁבֳּלִים**" (רות ב ב), ובהעמדה וה"א: "**כָּכֶם אֲדַבֵּרָה**" (איוב טז ד); "**מַה יְדַבֵּר**" (תהלים פה ט); "**וּלְמַעַן תְּסַפֵּר**" (שמות י ב); "**וּנְחַדֵּשׁ שָׁם**" (ש"א יא יד); "**כִּי יְדַבְּרוּ**" (תהלים קכז ה), ובהעמדה: "**וּגְבוֹרָתְךָ יְדַבֵּרוּ**" (תהלים קמה יא); "**תְּשַׁלְּחוּ אִישׁ**" (ירמיהו לד יד); "**וַתְּדַבֵּר אֶת כָּל זֶרַע**" (דה"ב כב י); "**הֲלָהֵן תְּשַׁבֵּרְנָה**" (רות א יג).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף, העוברים: "**אֹבַד וְשֹׁבַר**" (איכה ב ט); "**וְאֹבַדְתִּי בָּמוֹתֵיכֶם**" (יחזקאל ו ג).

שמות הפועלים: "**מְאַחֵז פְּנֵי כִסֵּה**" (איוב כו ט); "**מְאַבְּדִים וּמְפִצִים**" (ירמיהו כג א).

שם הפעול: "**מְאֻסַּף מְגוֹיִם**" (יחזקאל לח יב).

המקור: "**לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד**" (אסתר ג יג).

העתידים: "**וְאַבֶּדְךָ כְּרוּב הַסֹּכֵךְ**" (יחזקאל כח טז) בלא אל"ף שרשית; "**יְאַבֶּד הוֹן**" (משלי כט ג); "**אַבֵּד תְּאַבְּדוּן**" (דברים יב ב) עם נו"ן; "**וַתְּאַבֵּד אֵת כָּל זֶרַע**" (מ"ב יא א).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד, העוברים: "**יִסַּרְתָּ רַבִּים**" (איוב ד ג); "**פִּקּוּדַי כֹּל יִשָּׁרְתִי**" (תהלים קיט קכח); "**יִסְּדוּ הַבַּיִת**" (זכריה ד ט).

שמות הפועלים: "**אֱלֹהֶיךָ מְיִסָּרֶךָ**" (דברים ח ה); "**הַמְיַשְּׁרִים אֹרְחוֹתָם**" (משלי ט טו); "**וַתִּקַּח הַמְיַלֶּדֶת**" (בראשית לח כח); "**וַתֵּירָאן הַמְיַלְּדֹת**" (שמות א יז).

שם הפעול: "**מְיֻשָּׁר עַל הַמְּחֻקֶּה**" (מ"א ו לה).

המקור: "**יַסֹּר יִסָּרַנִּי**" (תהלים קיח יח), "**לְיַסְּרָה אָתְכֶם**" (ויקרא כו יח).

הצוויין: "**יַסֵּר בִּנְךָ**" (משלי יט יח); "**יַשְּׁרוּ בָעֲרָבָה**" (ישעיהו מ ג).

העתידים: "**וַהֲדוּרִים אֲיַשֵּׁר**" (ישעיהו מה ב); "**כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר**" (דברים ח ה), ובלא יו"ד שרשית: "**גּוֹעֵר בַּיָּם וַיַּבְּשֵׁהוּ**" (נחום א ד).

ודע כי הבאתי הבנין הזה בנחי הפ"א להמשכי אחר דרך הראשונים בזה, כי ראיתי גדולי המדקדקים ר' יהודה ור' יונה הביאו הגזרות הנזכרות בכלל בעלי הנוח. והוא זר בעיני שיעתק הבנין מהדגשות הטבעי לו אל הנח, ולא אראה הגזרות האלה נחות בכל הכתוב בבנין זה, אבל תמיד היו"ד נעה בהן, וכן "**וַיַּבְּשֵׁהוּ**" זר הוא לפי דעתם, ומפני זה אתן אותם שלמות. וכן אומר בנחי העי"ן: "**וְיִחֲלוּ לְקַיֵּם**" (יחזקאל יג ו), "**נְכֹחוֹת יְעַוֵּל**" (ישעיהו כו י), שהם מהשלמים בבנין זה, ומה זה שידחיק שתהיה גזרה אחת שלמה בבנין אחד ונחה בזולתו. אמנם לא שמו הראשונים "**צִוָּה יְיָ**" (שמות ז ו) ו"**אֲחַוֶּה דַעְתִּי**" (איוב לב י) נחי העי"ן, לפי שלא נמצאו בבנין קל.

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא ה"א, העוברים: "**כִּסָּה אוֹר**" (איוב לו לב); "**וְצִפִּיתָ אֹתָם**" (שמות כה יג); "**לֹא נִסִּיתִי**" (ש"א יז לט), "**לֹא נִקֵּיתִי**" (יואל ד כא), "**וְזֵרִיתִי אֶת**" (יחזקאל ה י), "**וְחִכִּיתִי לַיְיָ... וְקִוֵּיתִי לוֹ**" (ישעיהו ח יז); "**וְכִבּוּ אֶת גַּחַלְתִּי**" (ש"ב יד ז); "**כְּלִיתֶם חָקְכֶם**" (שמות ה יד); "**וְחִפִּינוּ עַד אוֹר**" (מ"ב ז ט); "**צִוּתָה עָלָיו**" (אסתר ד יז), ובכנוי: "**צִוָּתָה חֲמוֹתָהּ**" (רות ג ו).

שמות הפועלים: "**מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו**" (משלי כח יג); "**לַיָּם מְכַסִּים**" (ישעיהו יא ט); "**שְׂתֵים מְכַסּוֹת**" (יחזקאל א כג).

שם הפעול: "**מְחֻקֶּה עַל הַקִּיר**" (יחזקאל ח י).

המקור על פנים מתחלפים: "**לְכַבּוֹת אֶת הָאֲהֵבָה**" (שה"ש ח ז), "**לְכַלֵּא הַפֶּשַׁע**" (דניאל ט כד), "**קַוֹּה קִוִּיתִי**" (תהלים מ ב).

הצוויין: "**וְקַוֵּה אֶל יְיָ**" (תהלים כז יד), ובלא ה"א: "**גַּל עֵינַי**" (תהלים קיט יח); "**חַכּוּ לִי**" (צפניה ג ח); "**גַּלִּי צַמָּתֵךְ**" (ישעיהו מז ב).

העתידים: "**אֲחַוֶּה דַעְתִּי**" (איוב לב י), ונח האל"ף האית"נית: "**וַאֲעַנֶּה אֶת זֶרַע דָּוִד**" (מ"א יא לט), ובלא ה"א: "**וְאֶכַל אֹתָם**" (יחזקאל מג ח), ובכנוי: "**אֲחַזְךָ שְׁמַע לִי**" (איוב טו יז); "**יְצַוֶּה יְיָ חַסְדּוֹ**" (תהלים מב ט), ובלא ה"א: "**יְצַו יְיָ אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה**" (דברים כח ח); "**לֹא תְגַלֶּה**" (ויקרא יח ז), ובלא ה"א: "**אַל תְּגָל**" (משלי כה ט); "**יְגַלּוּ שָׁמַיִם**" (איוב כ כז); "**לֹא תְנַסּוּ**" (דברים ו טז), ובנו"ן: "**מַה תְּנַסּוּן**" (שמות יז ב); "**תְּאַוֶּה נַפְשֶׁךָ**" (דברים יב כ); "**אַל תְּגַלִּי**" (ישעיהו טז ג).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף, העוברים: "**וְחִטָּאוּ אֶת הַמְּזִבֵּחַ**" (יחזקאל מג כב); "**וְחִטֵּאתָ אֶת הַמִּקְדָּשׁ**" (יחזקאל מה יח); "**וְאֶת הַחוֹלָה לֹא רִפֵּאתֶם**" (יחזקאל לד ד); "**רִפְּאנוּ אֶת בָּבֶל**" (ירמיהו נא ט).

המקור: "**וְרִפֹּא**" (שמות כא יט).

העתידים: "**יְרַפֵּא**" (שם). ונעדר האל"ף: "**וַיְרִפּוּ אֶת שֶׁבֶר בַּת עַמִּי**" (ירמיהו ח יא).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן אל"ף וה"א לא נמצא בכתוב.

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף: "**כִּי יֵרָאֵנִי הָעָם**" (ש"ב יד טו); "**מְיָרְאִים אוֹתִי**" (נחמיה ו יד); "**שָׂלַח טוֹבְיָה לְיָרְאֵנִי**" (שם פסוק יט).

הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: "**לֹא חָיָה**" (תהלים כב ל); "**הַחְיִיתֶם כָּל נְקֵבָה**" (במדבר לא טו).

המקור: "**לְחַיּוֹת זֶרַע**" (בראשית ז ג).

הצווי: "**בְּקֶרֶב שָׁנִים חַיֵּיהוּ**" (חבקוק ג ב).

העתידים: "**אָמִית וַאֲחַיֶּה**" (דברים לב לט); "**לֹא תִחְיֶה**" (שמות כב יז); "**לְכָנָה תְחַיֶּינָה**" (יחזקאל יג יח).

הדמיון לחסרי הפ"א שהיא נו"ן: "**וְנִפֵּץ אֶת עָלַיִךְ**" (תהלים קלז ט); "**וְנִפַּצְתִּי בְךָ**" (ירמיהו נא כ).

שם הפועל: "**מְנַגֵּחַ יָמָּה**" (דניאל ח ד). שם הפעולות: "**כְּאַבְנֵי גֵר מְנֻפָּצוֹת**" (ישעיהו כז ט).

העתידים: "**כִּכְלִי יוֹצֵר תְּנַפְּצֵם**" (תהלים ב ט); "**וְנִבְלֵיהֶם יְנַפֵּצוּ**" (ירמיהו מח יב); "**תְּנֻגָּחוּ כָּל הַנַּחֲלוֹת**" (יחזקאל לד כא). ואמנם שמתי **נפץ** מחסרי הפ"א שהיא נו"ן מפני שמצאתי "**כְּלִי מַפָּצוֹ**" (יחזקאל ט ב).

הדמיון לחסרי הקצוות לא נמצא; ולא **לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא ה"א**, אם לא לדעת הא"ע שחשב "**נָפָה בוֹ**" (במדבר כב ו) מקור מזה הבנין. **ולחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא אל"ף**: "**נְשָׂא אֶת שְׁלֹמֹה**" (מ"א ט יא); "**מְנַשְּׂאִים אֶת הַיְּהוּדִים**" (אסתר ט ג).

הדמיון לפעלים כפולי העי"ן והלמ"ד: "**מִי מְלֵל**" (בראשית כא ז), "**וְכִתַּת נָחַשׁ**" (מ"ב יח ד), ובלא דגש: "**וְהוּא קִלְלַנִי**" (מ"א ב ח); "**אָז חִלַּלְתָּ**" (בראשית מט ד); "**לֹא פִלַּלְתִּי**" (בראשית מח יא); "**וְחִלְּלוּ יִפְעָתֶךָ**" (יחזקאל כח ז); "**אֲשֶׁר חִלַּלְתֶּם**" (יחזקאל לו כב); "**שַׁבְּתֹתַי חִלָּלְתָּ**" (יחזקאל כב ח).

שמות הפועלים: "**וּמְקַלֵּל אָבִיו**" (שמות כא יז); "**הַמַּיִם הַמְאֹרָרִים**" (במדבר ה כב); "**הִיא מְחַלֶּלֶת**" (ויקרא כא ט).

שמות הפעולים: "**מְהֻלָּל אֶקְרָא יְיָ**" (ש"ב כב ד); "**וּמְקֻלָּלָיו יְבָרַתוּ**" (תהלים לז כב).

המקור: "**וְהַלֵּל לַיְיָ**" (דה"א טז לו), "**וּלְבָרֵר וְלַלְבֵּן**" (דניאל יא לה), "**וָאֹמַר חַלּוֹתִי הָיא**" (תהלים עז יא).

הצוויין: "**אָמַר לוֹ קַלֵּל**" (ש"ב טז י); "**פִּצְחוּ רַנְּנוּ**" (ישעיהו נב ט), ובלא דגש: "**הַלְלוּ אֶת**" (תהלים קיג א), והגזרה הזאת היא בקצת שמושה בלא דגש; "**הַלְלִי נַפְשִׁי**" (תהלים קמו א).

העתידים: "**וַאֲחַלֵּל שֵׁרֵי קֹדֶשׁ**" (ישעיהו מג כח), ובה"א: "**אֲהַלְלָה יְיָ**" (תהלים קמו ב); "**מִי יְמַלֵּל**" (תהלים קו ב); "**אַל תְּחַלֵּל**" (ויקרא יט כט); "**נְגַשְּׁשָׁה כַּעִוְרִים**" (ישעיהו נט י), ובהעמדה: "**עֵינַיִם נְגַשֵּׁשָׁה**" (שם); "**יְהַלְלוּ יָהּ**" (תהלים קטו יז), בהעמדה: "**רַנֵּן יְרַנְּנוּ**" (תהלים קלב טז); "**הַנִּשְׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ**" (תהלים קנ ו); "**וַתְּחַלֶּלְנָה אֹתִי**" (יחזקאל יג יט).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד, העוברים: "**וְשֵׁרָשְׁךָ מֵאֶרֶץ**" (תהלים נב ז); "**וְשִׁלַּשְׁתָּ תֵּרֵד**" (ש"א כ יט).

שם הפעולה: "**עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת**" (בראשית טו ט).

הצווי: "**וַיֹּאמֶר שַׁלֵּשׁוּ**" (מ"א יח לד).

העתידים: "**שַׁלֵּשׁוּ וַיְשַׁלֵּשׁוּ**" (שם); "**תְּבוּאָתִי תְשָׁרֵשׁ**" (איוב לא יב).

והדמיון לכפול הפ"א והעי"ן ונח הלמ"ד: "**וְשִׁשִּׁיתֶם הָאֵיפָה**" (יחזקאל מה יג); "**וְשִׁבַּבְתִּיךְ וְשִׁשֵּׁאתִיךְ**" (יחזקאל לט ב). ור' יונה עשה מהם שני שרשים, ור' יהודה (ספר אותיות הנוח) שרש אחד, והוא הנכון. וענין שתי אלה הגזרות לפי מה שכתב ר' דוד (יחזקאל שם, ושם לח ד): "**וְשִׁבַּבְתִּיךְ**", ר"ל אעשה אותך שְׁבָבִים, ר"ל 'ואשברך', כמו "**כִּי שְׁבָבִים יִהְיֶה**" (הושע ח ו); "**וְשִׁשֵּׁאתִיךְ**" – אשאיר ממך החלק הששי לבד, או אביא עליך שש, כמו שאמר "**דֶּבֶר וּבְדָם וְגֶשֶׁם שׁוֹטֵף וְאַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ אֵשׁ וְנָפְרִית**" (יחזקאל לח כב). ולפי סדור הדברים טעה בפירושם, כי לא יענישהו באלה טרם העלותו אותו מירכתי צפון וטרם הביאו אותו על הרי ישראל, וגם שהכתוב אמר: "**וְקָבְרוּ שָׁם אֶת גּוֹג וְאֶת כָּל הֲמוֹנוֹ**" (יחזקאל לט יא), לא החלק הששי. ובשש מכות טעה במספר ואינם כי אם חמש, כי אש וגפרית היא שרפה, והזכיר שם ארבע מיתות בית דין ומיתה בידי שמים, כי גשם שוטף היא הטביעה והיא המיתה בחנק. והיותר טוב מה שאמר הרב רבינו שלמה ז"ל כי "**וְשִׁבַּבְתִּיךְ**" מגזרת "**וַיֵּלֶךְ שׁוֹבָב**" (ישעיהו נז יז), "**וְשִׁשֵּׁאתִיךְ**" מגזרת "**אַל יַשִּׁיא לָכֶם**" (מ"ב יח כט), וירצה כי יביאהו אל שיהיה שובב וסורר ומורה ויפתהו לעלות אל ארץ ישראל. ואשר יראה לי בשתי אלה הגזרות שיהיה "**וְשִׁבַּבְתִּיךְ**" מגזרת "**וְלֹא יִגַּהּ שְׁבִיב אִשּׁוֹ**" (איוב יח ה), וירצה שיחם לבו בקרבו אל שיתעורר להלחם בארץ ישראל,

והמלחמה אמנם תשלם בהתעורר הכח הכעסני והתפשט החום הטבעי והראותו, ולזה נקרא הכעס בלשון העברי חֵמָה, אמר "**חֵמָה אֵין לִי**" (ישעיהו כז ד), ולזה היה המִלְחָמָה שם מורכב מה'מלוי' וה'חמה', וכאלו האדם בה מלא חמה, וקצרוהו בפעלים. ולזה נטה יונתן בן עוזיאל שתרגם "**וְשַׁבַּבְתִּיךְ**" – "**וַאֲשַׁדְּלִינָךְ**" ירצה 'אפתה אותך', תרגום "**וְכִי יְפַתֶּה אִישׁ**" (שמות כב טו) – "**וַאֲרֵי יְשַׁדֵּל**". ויהיה ענין הפתוי – חום לבבו ותשוקתו לעלות אל ארץ ישראל. אמנם "**וְשִׁשֵּׁאתִיךְ**" ירצה בו: אביאך אל שתכין עצמך בכלי זיין, כי זה הוא מהכרח המלחמה להיות אנשים מזויינים כפי האפשר, ונקראו כאן המזויינים מְשֻׁשִּׁים, כמו שנקראו במקום אחר חֲמֻשִׁים – "**וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (שמות יג יח), ואולי להורות כי יעלה שם בכלי זיין רבים ומתחלפים העתיקו מה'חמשה' אל ה'ששה', וזה כי כבר יאמר "**וּבְעָרוּ בָהֶם אֵשׁ שֶׁבַע שָׁנִים**" (יחזקאל לט ט). וכבר אמרו בחֲמֻשִׁים שהיה נושא כל אחד חמשה כלי זין (ילקו"ש בשלח רכז), וזה יהיה פה כל אחד נושא ששה כלי זין. וכן אמר על זה הכתוב: "**וּבְעָרוּ וְהִשִּׂיקוּ בְּנֶשֶׁק וּמָגֵן וְצִנָּה בְּקֶשֶׁת וּבְחִצִּים וּבְמַקֵּל יָד וּבְרֹמַח**" (שם), והם ששה כלי זין, כי נֶשֶׁק הוא שם לכלל כלי זין, ולזה אמר "**כִּי בְנֶשֶׁק יְבַעֲרוּ אֵשׁ**" (שם פסוק י), ותהיה וי"ו "**וּמָגֵן**" כוי"ו "**תֵּת וְקֻדֵּשׁ**" (דניאל ח יג). ואולי "**בְּנֶשֶׁק**" רמז אל הדיק והכרים אשר יביאום הלוחמים להפיל החומות, ואינם כלי זין שישאום האנשים עליהם, ותהיה הוי"ו לפי דעת זו עוטפת.

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח הלמ"ד הוא "**הַס כָּל בָּשָׂר**" (זכריה ב יז), דינו הַסֵּה כמו "**כַּלֵּה בְחֵמָה**" (תהלים נט יד). ולא נמצא מגזרה זו אחרת בכתוב מזה הבנין, ולא נמצא **לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד** גזרה בכל הכתוב מזה הבנין. וסבת זה, כי הדגשות הוא מסגלת זה הבנין בעי"ן הפעל, והדגשות והנח בדקדוק במדרגת התנועה והמנוחה אצל הטבע, וכמו שהוא מהנמנע התקבץ התנועה והמנוחה יחד בנושא אחד בטבע לפי שהן תחת סוג ההעדר והקנין מהמקבילות, כן הוא מהנמנע התקבץ הדגשות והנח בדבור. ומפני זה אני חולק על הראשונים בהניחם בכלל בעלי הנח הגזרות מזה הבנין אשר עי"ניהם אות הנח, וכבר התבאר זה.

הפרק השמנה עשר

בבנין הִפְעִיל – הִפְעִיל הִפְעַלְתָּ הִפְעַלְתִּי וכו' כבר התבאר במה שקדם ענין זה הבנין והמכוון בו, וכי הוא אמנם יורה בהנחה הראשונה אצל בעל הלשון על פעל הפועל על דרך הסבה ובאמצעי. ועתה אומר כי לפי שהיתה הסבה לפעל מה אמנם הוא סבה על אופנים מתחלפים, כי הוא אם שיהיה הסבה על דרך הצווי או על דרך ההכנה

וההזמנה לפעל או על דרך זולת זה, וזה אם בעצם או במקרה. והמשל כי אמרו "**וַיַּלְבִּשׁוּם וַיַּנְעִלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיַּשְׁקוּם**" (דה"ב כח טו), הנה זה על דרך הצווי, ר"ל שצוו ללבוש ולנעול ולאכול ולשתות, או שהכינו זה והזמינו, או שנתנו כל זה. הנה מפני זה שם בעל הלשון שתי אותיות נוספות על הגזרה והן הה"א והיו"ד, להורות על רבוי אופני הסבות, ולא הספיק לו באחת להורות על זה. והספיקו לו שתים להורות על הרבוי לא על מספר הפנים, כי יארך הדבור. ולקח הה"א והיו"ד לפי שהן הקלות במוצאיהן אחר האל"ף שכבר השתמש בה להורות על המדבר בעדו בעתיד, ובשמות הפועלים הוסיף המ"ם והיו"ד, ובשמות הפעולים המ"ם והוי"ו, לפי שהן הקלות במוצא השפה. ומפני שרצה שלא יהיו האותיות המשמשות בבנין זה יותר מאותיות הגזרה, על כן קצר בקצת חלקי הבנין הזה ושם בקצתם היו"ד לבד ובקצתם הה"א לבד. כי הוא קצר בעתידים ולא הניח בהם כי אם היו"ד לבד, והה"א שם בכח כשהעתיק תנועתה אל האות שלפניה, בראית המצאה בקצת עתידים: "**דַּלּוֹתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ**" (תהלים קטז ו), "**יְהוֹדֶה לַתְּפִלָּה**" (נחמיה יא יז), "**וּמַשִּׁירִי אֲהוֹדֶנּוּ**" (תהלים כח ז). ולפי זה אמרך "**אַזְכִּיר רַהַב**" (תהלים פז ד) דינו אֲהַזְכִּיר, "**יַפְקִיד כֵּלָיו**" (ישעיהו י כח) דינו יְהַפְקִיד, וכן בכל הדומים, לולי הקצור. ולזה קצר בעוברים והניח בהם הִפְעַלְתִּי, הִפְעַלְתֶּם, הִפְעַלְנוּ, הִפְעַלְתֶּן, בלא יו"ד, כי אם הניח בהם יו"ד היו אותיות השמוש יותר מאותיות הגזרה. וכן בהִפְעַלְתָּ, לפי שהתי"ו תביא ה"א נחה בכח בראית המצאה בקצת מהם בכתוב: "**נִכְרַתָּה בְּרִית**" (בראשית לא מד), "**לָאָרֶץ מִגַּרְתָּה**" (תהלים פט מה), "**וְנָתַתָּה עַל כְּתֻפוֹת**" (שמות כח כה), "**וְנָתַתָּה לִי גֶּלֶת**" (יהושע טו יט) והדומים להם. ובהִפְעַלְתָּ לנמצאת במעמד, לפי שקצר בזכר. ואחר שהתבאר זה, אתן הדמיונים לבנין הזה על דרך הראשונים.

הדמיון לעוברים **בשלמים** יבאו על שלשה פנים, כי כשפ"א הפעל אחת מאותיות הגרון הה"א סגולה או פתוחה, ובזולתן חרוקה: "**וְהִגְבִּיר בְּרִית**" (דניאל ט כז), "**הֶחְפִּיר לְבָנוֹן**" (ישעיהו לג ט); "**הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֱמֹרִי**" (עמוס ב ט), ובהבלעת התי"ו: "**הִשְׁבַּתִּי אֶת הַמֶּשֶׁל**" (יחזקאל יב כג); "**הִלְבִּינוּ שְׂרִינֶיהָ**" (יואל א ז); "**וְהַעֲבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ**" (במדבר כז ח); "**וְהֶעֱמַדְנוּ עָלֵינוּ**" (נחמיה י לג); "**וְהֶחֱזִיקָה בּוֹ**" (משלי ז יג); "**הֶעֱשַׁרְתְּ מַלְכֵי אָרֶץ**" (יחזקאל כז לג), "**הִשְׂבַּעַתְּ עַמִּים**" (שם).

שמות הפועלים: "**וְהוּא מַזְכִּיר**" (יחזקאל כא כח); "**הַמַּזְכִּרִים אֶת יְיָ**" (ישעיהו סב ו); "**צֹר הַמַּעֲטִירָה**" (ישעיהו כג ח); "**מַזְכֶּרֶת עָוֹן**" (במדבר ה טו); "**מַקְבִּילֹת הַלְּלָאֹת**" (שמות כו ה).

שמות הפעולים: "**כָּל רֹאשׁ מַקְרֶחַ**" (יחזקאל כט יח), "**מַעֲמִיד בַּמֶּרְכָּבָה**" (דה"ב יח לד) (אולי צ"ל: "**מָעֳמָד בַּמֶּרְכָּבָה**" (מ"א כב לה)) כמו בשורק: "**הַמַּפְקְדִים בֵּית יְיָ**" (מ"ב יב יב); ו"**מַרְבֶּכֶת תְּבִיאֶנָּה**" (ויקרא ו יד); "**עָרִים מֻחֳרָבוֹת**" (יחזקאל כט יב) כמו בשורק, ובה"א: "**לְאַרְבַּעְתָּם מְהֻקְצָעוֹת**" (יחזקאל מו כב). ואמרו ב"**כֵּן מִשְׁחַת מֵאִישׁ מַרְאֵהוּ**" (ישעיהו נב יד) שהוא כמו מָשחת בחלוף החירק בשורק, כמו "**וַיִּישֶׁם בָּאָרוֹן**" (בראשית נ כו) על דעת ר' יונה (הרקמה שער ח).

המקור על פנים מתחלפים: "**וּלְהַשְׂכִּיל בַּאֲמִתֶּךָ**" (דניאל ט יג), "**בְּהַנְחֵל עֲלִיּוֹן**" (דברים לב ח), "**פָּסֹחַ וְהִמְלִיט**" (ישעיהו לא ה), ובלא ה"א: "**לַשְׁמֹעַ בְּקוֹל תּוֹדָה**" (תהלים כו ז) והדומים להם.

הצוויין: "**וְאַתָּה הַקְרֵב**" (שמות כח א), ועם הכנויים בחירק: "**הַזְכִּירֵנִי נִשְׁפְּטָה**" (ישעיהו מג כו), ובפתח: "**מֵעָלַי הַרְחֵק**" (איוב יג כא), ובה"א: "**הַקְשִׁיבָה לְקוֹל שַׁוְעִי**" (תהלים ה ג); "**מְלָכִים הַשְׁפִּילוּ**" (תהלים ב י); "**הַרְחִיבִי מְקוֹם אָהֳלֵךְ**" (ישעיהו נד ב).

העתידים: "**אַזְכִּיר רַהַב**" (תהלים פז ד), ובה"א: "**אַחְבִּירָה עֲלֵיכֶם**" (איוב טז ד), ונח האל"ף האית"נית: "**בָּרוּךְ יְיָ וַאֹעְשֹׂר**" (זכריה יא ה); <השלמה מסוף הספר> "**יַפְקִיד פֻּלְיוֹ**" (ישעיהו י כח), ובצרי: "**וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים**" (בראשית א ד); "**וְאִם תַּקְרִיב**" (ויקרא ב יד); "**לִלְשֹׁנֵנוּ נַגְבִּיר**" (תהלים יב ה), ובה"א: "**נַזְכִּירָה דֹדַיִךְ**" (שה"ש א ד); "**הַעְלֵם יַעְלִימוּ**" (ויקרא כ ד); "**לֹא תַזְכִּירוּ**" (שמות כג יג), ובנו"ן: "**וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן**" (שמות יד יד); "**וְאִם לֹא תַשְׁלִים**" (דברים כ יב); "**הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישִׁי**" (אסתר ד יד).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף, העוברים: "**וְהֶאֱבִיד שָׂרִיד**" (במדבר כד יט), "**וְהַאֲזִין אֵלָי**" (תהלים עז ב), או הוא מקור; "**אֶת יְיָ הָאֱמַרְתָּ**" (דברים כו יז), "**וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו**" (שמות טו כו); "**וְהַאֲכַלְתִּיךְ נַחֲלַת**" (ישעיהו נח יד), "**וְהַאֲבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ**" (ויקרא כג ל); "**וְלֹא הֶאֱזִינוּ**" (נחמיה ט ל).

שמות הפועלים: "**מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם**" (דברים ח כ), ובלא אל"ף: "**שָׂקֵר מֵזִין**" (משלי יז ד).

המקור: "**אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ**" (דברים ז י).

הצווי: "**אֲמָרַי הַאֲזִינָה**" (תהלים ה ב); "**הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**" (דברים לב א); "**וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ**" (ישעיהו א ב); "**הַאֲזִנָה אִמְרָתִי**" (בראשית ד כג).

העתידים: "**אָזִין עַד תְּבוֹנַתֵּיכֶם**" (איוב לב יא) כמו אַאֲזין, וא"ו מקום אל"ף וה"א נוספת, "**אֹבִידָה עִיר**" (ירמיהו מו ח); "**מִי בָכֶם יַאֲזִין**" (ישעיהו מב כג).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד, העוברים על פנים מתחלפים: "**כֹּל הֹבֵאישׁ**" (ישעיהו ל ה), "**הוֹפִיעַ מֵהַר**" (דברים לג ב); "**וְעַל עֲצַת רְשָׁעִים הוֹפָעְתָּ**" (איוב י ג), "**הֵיטַבְתָּ**

לְרָאוֹת" (ירמיהו א יב), "**אַתָּה הִצַּבְתָּ**" (תהלים עד יז); "**הוֹבַשְׁתִּי עֵץ לָח**" (יחזקאל יז כד); "**הִצִּיבוּ מַשְׁחִית**" (ירמיהו ה כו), "**הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ**" (דברים יח יז), "**הֹבִישׁוּ חֲכָמִים**" (ירמיהו ח ט); "**הוֹגַעְתֶּם יָיְ**" (מלאכי ב יז); "**וַאֲמַרְתֶּם בַּמֶּה הוֹגָעְנוּ**" (שם); "**הֹבִישָׁה בַּת מִצְרָיִם**" (ירמיהו מו כד); "**הֵיטַבְתְּ חַסְדֵּךְ**" (רות ג י).

שמות הפועלים: "**מוֹשִׁיב יְחִידִים**" (תהלים סח ז), "**מֵיטִיב לְנַגֵּן**" (ש"א טז יז), "**מַצִּיב לוֹ**" (ש"א טו יב); "**הֲמָה מֵיטִיבִים**" (שופטים יט כב), ובסמוך: "**מֵיטִיבֵי צָעַד**" (משלי ל כט), "**מוֹדִיעַ לֶחֳדָשִׁים**" (ישעיהו מז יג); "**מוֹלֶדֶת בַּיִת**" (ויקרא יח ט); "**מוֹלִכוֹת אֶת הָאֵיפָה**" (זכריה ה י).

שמות הפעולים: "**מַצַּק נְחֹשֶׁת**" (מ"א ז טז); "**עַצְמוֹת הַמּוּקָעִים**" (ש"ב כא יג); "**מַטֵּה מוּסָדָה**" (ישעיהו ל לב); "**וְשִׁבְעָה מוּצָקוֹת**" (זכריה ד ב).

המקור על פנים מתחלפים: "**רַב לְהוֹשִׁיעַ**" (ישעיהו סג א), וביו"ד: "**לְהוֹשִׁיבִי עִם נְדִיבִים**" (תהלים קיג ח), "**אֵין לְהוֹסִיף**" (קהלת ג יד), "**וְהוֹרֵשׁ יוֹרִישׁ**" (יהושע ג י), "**הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ**" (ויקרא יט יז), "**הַקֵּף פַּעַם אֶחָת**" (יהושע ו יא), "**הַלְהוֹכַח מִלִּים**" (איוב ו כו), "**לְהָרַע אוֹ לְהֵיטִיב**" (ויקרא ה ד), "**הֵיטֵיב אֵין אוֹתָם**" (ירמיהו י ה), "**אִם אֹשׁ לְהֵמִין**" (ש"ב יד יט), "**וּלְהַצִּיב הַדָּרְבָן**" (ש"א יג כא).

הצוויים: "**הוֹשֵׁב אֶת אָבִיךָ**" (בראשית מז ו), "**הוֹדַע אֶת יְרוּשָׁלַיִם**" (יחזקאל טז ב), "**הַנַּח לוֹ**" (הושע ד יז), ובה"א: "**הַנִּיחָה לִי**" (שמות לב י), "**הוֹשִׁיעָה יְיָ כִּי נָמַר**" (תהלים יב ב), "**הֵיטִיבָה בִרְצוֹנְךָ**" (תהלים נא כ), "**וְהוֹלֵךְ מָהֳרָה**" (במדבר יז יא), "**הַיְשַׁר לְפָנַי**" (תהלים ה ט); "**הוֹדִיעוּ בָעַמִּים**" (ישעיהו יב ד); "**הֵימַנִי הָשְׁמִי**" (יחזקאל כא כא), "**הֵילִיכִי אֶת הַיֶּלֶד**" (שמות ב ט), "**הַצִּיבִי לָךְ**" (ירמיהו לא כ).

העתידים: "**מָה אוֹחִיל**" (מ"ב ו לג), ובה"א: "**לֹא כֵן אוֹחִילָה**" (ש"ב יח יד), "**אַצִּיגָה נָּא**" (בראשית לג טו), "**הַשְׁמֵאל וְאֵימְנָה**" (בראשית יג ט), ובכנוי: "**אַיְסְרֵם כְּשֵׁמַע**" (הושע ז יב); "**לֹא יֵיטִיב**" (צפניה א יב), "**יַצֵּב גְּבֻלַת**" (דברים לב ח), "**וּמַה יּוֹכִיחַ**" (איוב ו כה), "**וַיּוֹרֶד רִירוֹ**" (ש"א כא יד); "**הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ**" (ויקרא יט יז), "**אַל תּוֹסֵף עַל דְּבָרָיו**" (משלי ל ו) כמו אל תּוֹסִיף, "**כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר**" (בראשית מט ד); "**וְלֹא נוֹתַר בּוֹ**" (ש"ב יז יב), דעתי בשני אלה שהפתח מקום חירק, כמו "**תָּלַן עֵינִי**" (איוב יז ב), "**בָּנָה עָלַי וַיַּקַּף**" (איכה ג ה), וכמלת "**וַיַּרְא**". וכן הבין אונקלוס "**אַל תּוֹתַר**" יוצא, ולא שם אותו משלא הוזכר פעלו כמו שעשו המדקדקים; "**יוֹרִידוּ**" (במדבר א נא), "**יַקִּיפוּ עָלַי**" (תהלים יז ט); "**לֹא תַקִּפוּ**" (ויקרא יט כז), "**לֹא תּוֹסִיפוּ**" (ישעיהו א יג), ואל"ף מקום וא"ו הבנין: "**לֹא תֹאסִפוּן לָתֵת**" (שמות ה ז); "**וַתֵּיטֶב אֶת רֹאשָׁהּ**" (מ"ב ט ל); "**מַה תֵּיטִבִי דַּרְכֵּךְ**" (ירמיהו ב לג).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא וא"ו או יו"ד: "**הֵנִיס אֶת עֲבָדָיו**" (שמות ט כ), "**הֵנַע וְעִוֶּה**" (מ"ב יח לד); "**וְהֵנַפְתָּ אֹתָם**" (שמות כט כד), "**הֱשִׁיבוֹתָ מֵחָרוֹן**" (תהלים פה ד), ובה"א: "**אַתָּה הַעֵדֹתָה**" (שמות יט כג); "**הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם**" (דברים ד כו), "**הֱקִיצֹתִי**" (תהלים קלט יח); "**הֵשִׁיקוּ הַיְקֻבִים**" (יואל ד יג); "**וַהֲרֵעֹתֶם בַּחֲצֹצְרֹת**" (במדבר י ט), "**הֲפִיצוֹתֶם אוֹתָנָה**" (יחזקאל לד כא); "**הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ**" (בראשית מד ח); "**וְהֵסִירָה אֶת שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ**" (דברים כא יג).

שמות הפועלים: "**מַעִיק תַּחְתֵּיכֶם**" (עמוס ב יג); "**מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם**" (בראשית מב לה); "**בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה**" (משלי יב ד).

שמות הפעולים: "**כִּי לֹא מוּעָף**" (ישעיהו ח כג); "**הַמּוּסָרִים מִלִּפְנֵי יְיָ**" (ש"א כא ז); "**שַׁמְתָּ מוּעָקָה**" (תהלים סו יא), ואולי הוא שֵׁם.

המקור: "**הָעֵד הַעֵד**" (בראשית מג ג), "**לְהָנִיד רָגֶל יִשְׂרָאֵל**" (מ"ב כא ח), "**לְהָנִיחַ בְּרָכָה**" (יחזקאל מד ל), ובלא ה"א: "**נִצָּב לָרִיב**" (ישעיהו ג יג), "**לַהֲנָפָה גּוֹיִם**" (ישעיהו ל כח) אשר הוא מקור מזה הבנין.

הצוויים: "**הָסֵר מִמְּךָ**" (משלי ד כד), ובחירק: "**הָסִיר הַמִּצָּנֶפֶת**" (יחזקאל כא לא), ובה"א: "**הָעִירָה וְהָקִיצָה**" (תהלים לה כג); ובלא ה"א: "**שִׁיתִי כַלָּיִל**" (ישעיהו טז ג).

העתידים: "**הֶהָשֵׁב אָשִׁיב**" (בראשית כד ה), ובה"א: "**אָשִׁירָה נָּא**" (ישעיהו ה א); "**אֵיכָה יָעִיב**" (איכה ב א), ובה"א: "**יְמַהֵר יָחִישָׁה**" (ישעיהו ה יט); "**זְמָמוֹ אַל תָּפֵק**" (תהלים קמ ט), "**וַתָּעַד בָּם**" (נחמיה ט ל), "**שׂוֹם תָּשִׂים**" (דברים יז טו); "**אֵיךְ נָשִׁיר**" (תהלים קלז ד), ובה"א: "**נְשִׁימָה נָּא**" (מ"א כ לא); "**יָגִיפוּ הַדְּלָתוֹת**" (נחמיה ז ג), ובנו"ן: "**וְלֹא יָרִיחוּן**" (תהלים קטו ו); "**תָּרִימוּ תְרוּמָה**" (במדבר טו יט); "**כַּאֲשֶׁר תָּעִיק**" (עמוס ב יג), "**וַתָּסַר בִּגְדֵי**" (בראשית לח יד); "**וּלְאִשָּׁה מַה תְּחִילִין**" (ישעיהו מה י); <המשך עמ' 108>
"**תְּהִימֶנָּה מַאֲדָם**" (מיכה ב יב). ודע כי המדקדקים לא הניחו שרש יודע ממנו איזה מהפעלים נחי העי"ן ראוי שיונח בכלל נחי העי"ן שהיא יו"ד ואיזה מהם בכלל נחי העי"ן שהיא וי"ו. ואין ביניהם הסכמה מזה, כי ר' יהודה (ספר אותיות הנוח) הניח "**יָגִיפוּ הַדְּלָתוֹת**" (נחמיה ז ג) מנחי העי"ן שהיא וי"ו, ור' יונה מנחי העי"ן שהיא יו"ד, ושניהם הניחו "**דָּשׁ חִטִּים**" (דה"א כא כ), "**אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ**" (ישעיהו כח כח) וכל השמוש מנחי העי"ן שהיא יו"ד, בעבור שמצאו "**וְהִשִּׁיג לָכֶם דַּיִשׁ**" (ויקרא כו ה). ור' יונה הניח "**וַיְקוֹנֵן יִרְמְיָהוּ**" (דה"ב לה כה), "**וְקֹרְאוּ לַמְקוֹנְנוֹת**" (ירמיהו ט טז) וכל השמוש מנחי העי"ן שהיא וי"ו, ולא השגיח ל"**קִינָה הִיא**" (יחזקאל יט יד). והניחו "**רַר בְּשָׂרוֹ**" (ויקרא טו ג)

משרש **ריר** בעבור שמצאו "**וַיּוֹרֶד רִירוֹ**" (ש"א כא יד). וכן תמצא ביניהם בלבול בשרשים אחרים זולת אלה.

ואשר יראה נכון בענין זה הוא להניח כל הפעלים נחי העי"ן אשר בא השמוש בהם בבנין קל מנחי העי"ן שהיא וי"ו, ואשר בא השמוש בהם בבנין הִפְעִיל מנחי העי"ן שהיא יו"ד, וזה מפני כי הוי"ו תמיד נראית בעתידים מהקל אשר בסוג אלה, והיו"ד ברוב שמוש בנין הִפְעִיל בסוג זה.

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף, העוברים: "**הִפְלִיא עֻצָה**" (ישעיהו כח כט), "**הֶחֱטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל**" (מ"א יד טז); "**וְהִפְלֵיתִי בַיּוֹם הַהוּא**" (שמות ח יח) היו"ד מקום אל"ף, "**וְהִפְלָה יְיָ**" (שמות ט ד) בה"א מקום אל"ף.

שמות הפועלים: "**וּמַפְלִא לַעֲשׂוֹת**" (שופטים יג יט); "**מַמְצִיא אֶת הָאָדָם**" (זכריה יא ו); ובסמוך: "**מַחֲטִיאֵי אָדָם**" (ישעיהו כט כא).

המקור: "**לְמַעַן הַחֲטִי**" (ירמיהו לב לה), "**לְהַפְלִיא אֶת הָעָם הַזֶּה הַפְּלֵא**" (ישעיהו כט יד).

העתידים: "**וְלֹא יַחֲטֵא**" (שופטים כ טז); "**פֶּן יַחֲטִיאוּ**" (שמות כג לג); "**וְכִגְבָנָה תַּקְפִּיאֵנִי**" (איוב י י).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא ה"א, העוברים: "**הִקְרָה יְיָ**" (בראשית כז כ); "**הֶעֱלִיתָ מִן שְׁאוֹל**" (תהלים ל ד), "**וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם**" (דברים כח יב), ובה"א: "**הִרְבִּיתָה הַגּוֹי**" (ישעיהו ט ב); "**אֲשֶׁר הִגְלֵיתִי מִירוּשָׁלַיִם**" (ירמיהו כט ד); "**הִתְנוּ אֲהָבִים**" (הושע ח ט), וביו"ד: "**הִמְסִיו אֶת לֵב הָעָם**" (יהושע יד ח), דינו הִמְסוּ כמו "**הִמְרוּ אֶת רוּחוֹ**" (תהלים קו לג); "**הִתְעֵיתֶם בְּנַפְשׁוֹתֵיכֶם**" (ירמיהו מב כ), "**הִרְבֵּיתֶם חֲלָלֵיכֶם**" (יחזקאל יא ו), עי"ן הפעל בשני אלה צרויה. "**וְהַעֲלָתָה לוֹ**" (ש"א ב יט), "**כִּי הֶחְבֵּאתָה**" (יהושע ו יז) האל"ף מקום ה"א והתי"ו נוספת; "**תְּאֵנִים הֶלְאֻת**" (יחזקאל כד יב), "**בֵּיתִי הִתְגָּרִית**" (ירמיהו נ כד).

שמות הפועלים: "**מַלְוֵה יְיָ**" (משלי יט יז); "**מַעֲלִים אֶת אֲרוֹן יְיָ**" (ש"ב ו טו); "**מִרְבֶּה לְהַכְלִיל**" (יחזקאל כג לב) בחירק.

שמות הפעולים: "**מָפְנֶה צָפוֹנָה**" (יחזקאל ט ב); "**הוֹי מֹרְאָה**" (צפניה ג א) החולם מקום שורק.

המקור על פנים מתחלפים: "**כְּהַעֲלוֹת הַיָּם**" (יחזקאל כו ג), "**הַזְנֵה הִזְנוּ**" (הושע ד יח), "**הַרְבָּה אַרְבֶּה**" (בראשית ג טז), "**וְאַחֲרֵי הִקָּצוֹת**" (ויקרא יד מג), "**מֵהַרְבַּת גֹּאֵל**" (ש"ב יד יא), ובלא ה"א: "**לַמְרוֹת עֵנִי**" (ישעיהו ג ח), ואפשר שיהיה "**לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה**" (ישעיהו ט ו) מקור מזה הבנין.

הצוויין: "**הַרְבֵּה הָעֵצִים**" (יחזקאל כד י), ובלא ה"א: "**הֶרֶב כַּבְּסֵנִי**" (תהלים נא ד); "**הַרְבּוּ עָלַי**" (בראשית לד יב); "**הַרְבֵּי שִׁיר**" (ישעיהו כג טז).

העתידים: "**הַרְבָּה אַרְבֶּה**" (בראשית ג טז); "**לֹא יַרְבֶּה**" (דברים יז טז), ובלא ה"א: "**יַפְתְּ אֱלֹהִים**" (בראשית ט כז), "**וַיֶּרֶב בְּבַת יְהוּדָה**" (איכה ב ה); "**אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה**" (שמות כב כד); "**לְכָה נַשְׁקֶה**" (בראשית יט לב); "**וַיַּמְרוּ בִי**" (יחזקאל כ ח); "**אַל תַּרְבּוּ**" (ש"א ב ג); "**וַתֶּמֶר אֶת מִשְׁפָּטַי**" (יחזקאל ה ו) בלא ה"א, והוא מזה הבנין לפי שהתי"ו סגולה, ובהיותה צרויה הוא מהקל, כמו "**וַתֵּלֶךְ וַתַּעַ**" (בראשית כא יד). וכבר כתב ר' יהודה זה בשרש **תעה**. וסבת זה כי הם חשבו הסגול כאלו הוא פתח ולזה נקרא אצלם 'פתח קטן', והפתח הוא הנקוד המיוחד לאינ"ת זה הבנין. וגם מקום השמוש בכתוב הביאם אל זה, כמו "**וַתֵּכֶל כָּל עֲבֹדַת**" (שמות לט לב), "**וַתֵּלֶךְ וַתַּעַ**", "**וַתֵּכַהּ מְכַעַשׂ**" (איוב יז ז); "**אַל תֵּפֶן אֶל מְנָחָתָם**" (במדבר טז טו). כי כל אלה בודדים והתי"ו בכלם צרויה. "**וַתַּשְׁקֶין אֶת אֲבִיהֶן**" (בראשית יט לג).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף, העוברים: "**הוֹצִיא יָיִן**" (שמות יב נא); "**וְהוֹצֵאתָ כֵּלֶיךָ**" (יחזקאל יב ד); "**וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם**" (שמות ו ו). וכל הגזרה ידועה ואין זולתה בבנין זה.

והפועל: "**מוֹצִיא אֲסִירִים**" (תהלים סח ז). והפעול: "**הַמּוּצָאִים בָּנִים וּבָנוֹת**" (יחזקאל יד כב); "**הִוא מוּצֵאת**" (בראשית לח כה).

העתיד: "**וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי**" (שמות ג יא); "**וַיּוֹצֵא אֹתוֹ**" (בראשית טו ה).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד וה"א, העוברים: "**הוֹגָה יָיִן**" (איכה א יב); "**הוֹנוּ בָהּ**" (יחזקאל כב ז); "**הוֹדִינוּ לְךָ אֱלֹהִים**" (תהלים עה ב).

שמות הפועלים: "**הַמּוֹרֶה לְצָדָקָה**" (יואל ב כג); "**וַיִּמְצָאֵהוּ הַמּוֹרִים**" (ש"א לא ג).

המקור: "**טוֹב לְהֹדוֹת**" (תהלים צב ב).

הצווי: "**הוֹדוּ לַייָ**" (תהלים קלו א).

העתידים: "**הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת יְיָ**" (בראשית כט לה), ובה"א: "**וּמְשִׁירִי אֲהוֹדֶנּוּ**" (תהלים כח ז); "**לֹא יוֹנֶה**" (יחזקאל יח ז), ובה"א: "**יְהוֹדֶה לַתְּפִלָּה**" (נחמיה יא יז); "**יוֹדוּ שִׁמְךָ**" (תהלים צט ג), ובה"א: "**עַמִּים יְהוֹדֻךָ**" (תהלים מה יח); "**לֹא תוֹנוּ**" (ויקרא יט לג), וביו"ד ונו"ן: "**עַד אָנָה תּוֹגֶיוּן**" (איוב יט ב).

הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן וי"ו ואל"ף, העוברים: "**וְהֵבִיא אֶת אֲשָׁמוֹ**" (ויקרא ה ו); "**הֵבֵאתָ יוֹם קָרָאתָ**" (איכה א כא); "**וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם**" (שמות ו ח); "**וְלָמָּה הֲבֵאתָם**" (במדבר כ ד); "**הֵבִיאָה אֶסְתֵּר**" (אסתר ה יב).

שמות הפועלים: "**מֵבִיא עֲלֵיכֶם**" (ירמיהו ה טו); "**מְבִיאִים דָּאגָ**" (נחמיה יג טז).
שמות הפעולים: "**הַכֶּסֶף הַמּוּבָא**" (מ"ב יב י).
המקור: "**לְמַעַן הָבִיא**" (בראשית יח יט).
הצוויין: "**הָבִיא עֲלֵיהֶם**" (ירמיהו יז יח); "**הָבִיאִי עֵצָה**" (ישעיהו טז ג).
העתידים: "**וָאָבִא אֶתְכֶם**" (שמות יט ד); "**כֶּבֶשׂ יָבִיא**" (ויקרא ד לב); "**לֹא תָבִיא**" (דברים כג יט); "**בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא**" (איכה ה ט); "**אֲשֶׁר יָבִיא**" (ירמיהו כז יא); "**תָּבִיאוּ לֶחֶם**" (ויקרא כג יז); "**יָדָיו תְּבִיאֶינָה**" (ויקרא ז ל).
הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף: "**תִּשְׁבָּעֶנוּ וַהֲקַאתוֹ**" (משלי כה טז); "**וְלֹא תָקִיא הָאָרֶץ**" (ויקרא יח כח). ומאלה תבנה שאר הפעלים בגזרה זו.
הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: "**אֲשֶׁר הֶחֱיָה**" (מ"ב ח א); "**וְאוֹתָהּ הֶחֱיֵיתִי**" (במדבר כב לג); "**לְהַחֲיוֹת רוּחַ**" (ישעיהו נז טו).
הדמיון לחסרי הפ"א שהיא נו"ן, העוברים: "**הַזִּיל לָמוֹ**" (ישעיהו מח כא); "**מִי הִנְדַּתְךְ**" (איוב כו ד); "**בְּעֶלְיָהּ הִפְּחָתִי**" (איוב לא לט); "**כִּי הִגִּידוּ**" (אסתר ג ו); "**וְהִפַּחְתֶּם אוֹתוֹ**" (מלאכי א יג); "**וְהַגּוֹרָלוֹת הִפַּלְנוּ**" (נחמיה י לה); "**לֹא הִגִּידָה**" (אסתר ב י); "**הִגַּעַתְּ לַמַּלְכוּת**" (אסתר ד יד).
שמות הפועלים: "**מַגִּיד מֵרֵאשִׁית**" (ישעיהו מו י); "**מַגִּישִׁים עַל מִזְבְּחִי**" (מלאכי א ז); "**אֶסְתֵּר מַגֶּדֶת**" (אסתר ב כ). ומַגֶּפָּה על דעתי הוא שם הפועלת מזה הבנין למחלה הממיתה מהר, וכן "**מַקֶּבֶת**" (שופטים ד כא), "**וּמַקָּבוֹת**" (מ"א ו ז) שם הפועלות.
שמות הפעולים: "**כִּצְבִי מֻדָּח**" (ישעיהו יג יד); "**כְּמַיִם מֻגָּרִים**" (מיכה א ד).
המקור: "**הַגִּיד נַגִּיד**" (ירמיהו לו טז), "**גָּנוֹן וְהַצִּיל**" (ישעיהו לא ה), "**לְהַדִּיחֲךָ מִן הַדֶּרֶךְ**" (דברים יג ו), ובשלמות: "**אֵשׁ לְהַנְתִּיךְ**" (יחזקאל כב כ).
הצוויין: "**וְהַטֵּף אֶל מִקְדָּשִׁים**" (יחזקאל כא ז), ובה"א: "**הַגִּישָׁה הָאַפּוֹד**" (ש"א כג ט); "**הַגִּידוּ בְמִצְרַיִם**" (ירמיהו מו יד); "**הַגִּידִי נָא לִי**" (בראשית כד כג).
העתידים: "**אַטִּף לָךְ**" (מיכה ב יא), ובה"א: "**אַבִּיעָה חִידוֹת**" (תהלים עח ב); "**יַגִּיד עָלָיו**" (איוב לו לג), "**יַגֵּיד דָּבָר**" (קהלת י כ); "**וְתַגֵּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (שמות יט ג); "**הַגֵּיד נַגִּיד**" (ירמיהו לו טז); "**וַיַּדִּיחוּ אֶת יֹשְׁבֵי**" (דברים יג יד); "**הֲלוֹא תַגִּידוּ**" (מ"ב ו יא); "**תַּגִּיעַ יָדוֹ**" (ויקרא ה ז); "**תַּגִּידִי אֶת דְּבָרֵנוּ**" (יהושע ב כ).
הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא ה"א, העוברים: "**הִטָּה חֶסֶד**" (עזרא ז כח); "**הִכְּיתָ בּוֹ**" (שמות יז ה); "**וְהִכֵּיתִי קַשְׁתְּךָ**" (יחזקאל לט ג); "**וְהִכּוּ בָעִיר**" (יחזקאל ט ז).
שמות הפועלים: "**וּמַכֵּה אָבִיו**" (שמות כא טו); "**מִן הַמַּכִּים**" (מ"ב ח כט).

שמות הפעולים: "**אִישׁ [יִשְׂרָאֵל] הַמַּכֶּה**" (במדבר כה יד); "**עֲבָדֶיךָ מַכִּים**" (שמות ה טז); "**הָאִשָּׁה הַמַּכָּה**" (במדבר כה טו).

המקור: "**לְהַטּוֹת מְדִין**" (ישעיהו י ב), "**הַכֵּה תַכֶּה**" (דברים יג טז).

הצווין: "**הַטֵּה אֱלֹהַי**" (דניאל ט יח), ובלא ה"א: "**וְהַךְ אֶת עֶפֶר**" (שמות ח יב); "**הַטוּ מִנִּי אֹרַח**" (ישעיהו ל יא); "**הַטִּי נָא**" (בראשית כד יד).

העתידים: "**הַאַכֶּה אַכָּה**" (מ"ב ו כא), ובלא ה"א: "**וָאַךְ אוֹתָךְ**" (שמות ט טו); "**וְכִי יַכֶּה**" (שמות כא כ), ובלא ה"א: "**וְיַךְ שָׂרְשָׁיו**" (הושע יד ו); "**לֹא תַכֶּה**" (שמות כג ו), ובלא ה"א: "**אַל תַּט לִבִּי**" (תהלים קמא ד); "**נַכֵּה בוֹ**" (במדבר כב ו); "**וַיַּטּוּ מִשְׁפָּט**" (ש"א ח ג).

הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהם נו"ן ואל"ף, העוברים: "**הַנָּחֵשׁ הִשִּׁיאַנִי**" (בראשית ג יג); "**הַשֵּׁא הִשֵּׂאתָ**" (ירמיהו ד י); "**הִשִּׁיא אֹתָךְ**" (ירמיהו מט טז); "**הִשִּׁיאוּךָ יָכְלוּ לָךְ**" (עובדיה א ז).

המקור: "**הַשֵּׁא הִשֵּׂאתָ**" (ירמיהו ד י), "**לַהֲשׁוֹת גֵּלִים**" (מ"ב יט כה).

העתידים: "**אַל יַשִּׁיא**" (מ"ב יח כט); "**אַל תַּשִּׂאוּ**" (ירמיהו לז ט).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד, העוברים: "**הֵחֵל הַנָּגֶף**" (במדבר יז יא), "**הֵרַךְ לִבִּי**" (איוב כג טז); "**הֲסִבֹּתָ אֶת לִבָּם**" (מ"א יח לז), "**וַהֲפִתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ**" (משלי כד כח) לדעת ר' יונה; "**וְהַשְׁכֹּתִי מֵעָלַי**" (במדבר יז כ); "**הֵמַסּוּ אֶת לְבָבֵנוּ**" (דברים א כח); "**וְהַמַּשְׂאֵת הֵחֵלָּה**" (שופטים כ מ); "**וַהֲדִקוֹת עַמִּים**" (מיכה ד יג).

שמות הפועלים: "**הִנְנִי מֵסֵב**" (ירמיהו כא ד).

שמות הפועלים: "**מוּסַבּוֹת דְּלָתוֹת**" (יחזקאל מא כד).

המקור: "**כְּהָתֵם הַפִּשְׁעִים**" (דניאל ח כג), "**כַּהֲתִמְךָ שׁוֹדֵד**" (ישעיהו לג א).

הצווין: "**הָסֵב אֶל אַחֲרֵיהֶם**" (ש"ב ה כג); "**הֲסַבּוּ אֵלַי**" (ש"א ה י); "**הָסֵבִּי עֵינַיִךְ**" (שה"ש ו ה); ובהראות הכפל: "**הַרְנִינוּ גוֹיִם**" (דברים לב מג).

העתידים: "**אָחֵל תֵּת**" (דברים ב כה), ובהראות הכפל: "**וְלֵב אַלְמָנָה אַרְנֵן**" (איוב כט יג); "**לֹא יַחֵל**" (במדבר ל ג), "**וַיַּסֵּב אֱלֹהִים**" (שמות יג יח); "**תָּחֵל לִסְפֹּר**" (דברים טז ט); "**יָהֵלּוּ אוֹרָם**" (ישעיהו יג י).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד ונח הפ"א: "**הֵילֵל בְּרוֹשׁ**" (זכריה יא ב), "**הֵילִילוּ אַלוֹנֵי**" (זכריה יא ב), "**יְיֵלִיל מוֹאָב**" (ישעיהו טז ז), "**מִשְׁלָיו יְהֵילִילוּ**" (ישעיהו נב ה).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד: "**אֱוִיל מַשְׁרִישׁ**" (איוב ה ג), "**יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב**" (ישעיהו כז ו), "**וַתַּשְׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ**" (תהלים פ י).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן: "**מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים**" (שה"ש ב ט), "**שִׂישׂוּ אִתָּהּ**" (ישעיהו סו י), "**שִׂישִׂי וְשִׂמְחִי**" (איכה ד כא), "**שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ**" (ישעיהו סא י), "**יָצִיץ וּפָרַח**" (ישעיהו כז ו), "**וְיָצִיצוּ מֵעִיר**" (תהלים עב טז).

הפרק התשעה עשר

בבנין פּוֹעֵל הכבד – פּוֹעֵל פּוֹעַלְתָּ פּוֹעַלְתִּי וכו' וכבר נתן ר' יהודה הסבה לכבדות הבנין הזה בספרו באותיות הסתר וכבר נזכרה במה שקדם. וראוי שתדע כי שמוש הבנין הזה על השלמות הוא מעטי מאד בכתוב, ודמיונו "**כְּמֹץ יְסֹעֵר**" (הושע יג ג), "**זֹרְמוּ מַיִם**" (תהלים עז יח), "**לְמִשְׁפְּטֵי אֶתְחַנָּן**" (איוב ט טו), "**הַיְחָבְרְךָ כְּסֵא הַוּוֹת**" (תהלים צד כ). ונמצא כפל העי"ן: "**יְקוֹסֵס וְיָבֵשׁ**" (יחזקאל יז ט). והשמוש הרביי בו הוא מנחי העי"ן לפי דעת כל המדקדקים הראשונים. והדמיון לעוברים: "**בִּשֵּׁשׁ רִכְבּוֹ**" (שופטים ה כח), "**אַתָּה פּוֹרַרְתָּ**" (תהלים עד יג), "**מֹתַתִּי אֶת מָשִׁיחַ יְיָ**" (ש"ב א טז), "**בּוֹסְסוּ מִקְדָּשֶׁךָ**" (ישעיהו סג יח), "**חֹלְלָה יָדוֹ**" (איוב כו יג). שם הפועל: "**מְשֹׁבֵב נְתִיבוֹת**" (ישעיהו נח יב). המקור: "**לְצוֹדֵד נְפָשׁוֹת**" (יחזקאל יג יח). הצווי: "**עֲמֹד נָא עָלַי וּמֹתְתֵנִי**" (ש"ב א ט), ובה"א: "**כּוֹנְנָה עָלֵינוּ**" (תהלים צ יז), "**קִינָה הִיא וְקוֹנְנוּהָ**" (יחזקאל לב טז). העתידים: "**וְחָרְבוֹתֶיהָ אֲקוֹמֵם**" (ישעיהו מד כו); "**יִרַשֵּׁשׁ עָרֵי מִבְצָרֶיךָ**" (ירמיהו ה יז); "**לֹא תְרֹמֵם**" (איוב יז ד); "**וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ**" (תהלים לד ד); "**כַּבְּרָקִים יְרוֹצֵצוּ**" (נחום ב ה); "**תְּמוֹתֵת רָשָׁע**" (תהלים לד כב); "**תְּרוֹמַמְנָה קַרְנוֹת צַדִּיק**" (תהלים עה יא).

הסכימו באלה כלם והדומים להם שהם מנחי העי"ן, בעבור שמצאו הגזרות האלה בבנינים אחרים מנחי העי"ן. והדמיון לכל הגזרות הנזכרות על סדרן: "**וַיָּחִילוּ עַד בּוֹשׁ**" (שופטים ג כה), "**הֻפִּיר עֲצַת גּוֹיִם**" (תהלים לג י), "**מָוֹת וְחַיִּים**" (משלי יח כא), "**תָּבוּס נֹפֶת**" (משלי כז ז) "**חוּל תָּחוּל**" (יחזקאל ל טז), "**שׁוֹב תָּשׁוּב**" (מ"א כב כח), "**אֲשֶׁר יָצוּד**" (ויקרא יז יג), "**קִינָה הִיא**" (יחזקאל יט יד), "**עַתָּה אָקוּם**" (ישעיהו לג י), "**רָשׁוּ וְרָעֵבוּ**" (תהלים לד יא), "**אָרוּם בַּגּוֹיִם**" (תהלים מו יא), "**רוּץ נָא**" (מ"ב ד כו). ומפני זה הסכימו להניח מה שבא מאלה הגזרות והדומות להן בנחי העי"ן, כי בא השמוש על הרוב בהן, ולא הסכימו להרבות בשרשים. וכבר רמז בזה ר' יהודה בספר אותיות הסתר, אמר: נאמר מן "**הָקֵם תָּקִים**" (דברים כב ד) – "**לְאוֹיֵב יְקוֹמֵם**" (מיכה ב ח), ומן "**שׁוֹב אָשׁוּב**" (בראשית יח י) – "**לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב**" (ישעיהו מט ה) ע"כ. ולזה אמרו בהם שהלמ"ד כפולה, לא שיכונו בה שתהיה שרשית כמו בפעלי הכפל, ולא אמרו בם מפני זה שהם 'מרֻבעים' כמו שקראם ר' דוד קמחי. אבל אפלא מהם עם דרכם זה איך הניחו "**אִם לֹא**

שִׁוִּיתִי וְדוֹמָמְתִּי" (תהלים קלא ב), "**דְּרָכַי סוֹרֵר**" (איכה ג יא) בכלל פעלי הכפל ובשרשי **דמם וסרר**, וכבר מצאנו "**שָׁכְנָה דוּמָה**" (תהלים צד יז), "**כְּדֳמָה בְּתוֹךְ הַיָּם**" (יחזקאל כז לב); וסורר, אם יהיה מגזרת "**לֹא תָסוּר**" (דברים יז יא) או מגזרת "**סְרִירִים סָבְכִים**" (נחום א י) היא גם כן מנחי העי"ן לפי דרכם. והניח ר' יהודה "**וַיִּרְצָצוּ**" (שופטים י ח) בנחי העי"ן (ספר אותיות הנוח) וכן בכפולים (ספר פעלי הכפל), עם שמצאנו "**וַתָּרֶץ אֶת גַּלְגַּלְתּוֹ**" (שופטים ט נג).

והטוב שיאמר בכל אלה הפעלים והדומים שהם פעלי הכפל, ושהם שרשים מתחלפים בענין אחד, וכבר נמצאו מזה למאות בכתוב, ותהיה הוי"ו בהם למשך ובטבע הבנין. ואולי ההכפלה הזאת אשר קרתה ברוב הגזרות בשמוש זה הבנין הוא להורות על קיום הפעולה וחוזק רשמה והתמדתה, והוא ההבדל אשר בין אלה הגזרות בכאן על דרך נחי העי"ן או על דרך פעלי הכפל בבנין זה, ואולי שזה הוא גם כן ההבדל אשר בין שמוש זה הבנין ובין שמוש בנין הִפְעִיל. והמשל כי "**יִרְצָצוּ**" יורה על חוזק המרוצה, ו"**בִּשֵּׁשׁ רִכְבּוֹ**" (שופטים ה כח) על אורך זמן האיחור, ו"**כּוֹנְנוּ חֻצָּם**" (תהלים יא ב) על הפלגת ההכנה וכן כלם. והראשונים, עם שהניחו אותם מכלל נחי העי"ן, אולי בא הכפל לדעתם לסבה הנזכרת. ואפשר כי לזה כיון ר' יהודה עת שאמר: "**יש כשיכפלו העברים למ"די אלה הפעלים וישאירו הו"ין נחים כמו שהם לפני הכפל, יתכן להיות זה מפני שנוי ענינם**" ע"כ (ספר אותיות הנוח).

ודע כי כבר ימצא זה הבנין בודד ויוצא יחד בקצת גזרות: "**כּוֹנְנוּ חֻצָּם**" יוצא, "**מְצָעֲדַי גֶּבֶר כּוֹנָנוּ**" (תהלים לז כג) בודד; "**חֹלְלָה יָדוֹ**" (איוב כו יג) יוצא, "**בְּאַיִן תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִּי**" (משלי ח כד) בודד. והנה "**כְּמֹץ יְסֹעֵר מִגֹּרֶן**" (הושע יג ג) לא מצאנוהו יוצא, ולזה הטיב ר' דוד קמחי (מכלול סב ע"ב) שאמר כי הוא משלא נזכר פעלו ודינו בפתח העי"ן. ונמצא העבר מזה הבנין למי שאינו במעמד על שני פנים: "**כִּי בִשֵּׁשׁ מִשֶּׁהּ**" (שמות לב א), "**וְרוֹמַם תַּחַת לְשׁוֹנִי**" (תהלים סו יז). ובא בו שם הפועל עם היו"ד – "**מְלָשְׁנִי בַסֵּתֶר**" (תהלים קא ה). שם הפעול: "**לִשְׂחוֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל**" (קהלת ב ב), ושרשו הלל.

הפרק העשרים

בבנין נִפְעַל – נִפְעַל נִפְעַלְתָּ נִפְעַלְתִּי וכו' כבר קדם הדבור באמתת זה הבנין ודרך שמושו ואין תועלת בשנות הדברים הנה, על כן אבא לתת הדמיונים ואופני התחלפות שמושו בקצת חלקיו.

הדמיון לעוברים בשלמות: "**לֹא נִשְׁמַר**" (ש"ב כ י), "**לֹא נֶעְדַּר**" (ש"ב יז כב); "**נִסְכַּלְתָּ עַל זֹאת**" (דה"ב טז ט); "**בִּי נִשְׁבַּעְתִּי**" (בראשית כב טז); "**נִשְׁמְרוּ הַנְּעָרִים**" (ש"א כא ה), "**נֶהֱפְכוּ צִירַי**" (דניאל י טז); "**וְנֶעֱבַדְתֶּם וְנִזְרַעְתֶּם**" (יחזקאל לו ט); "**מַה נִּדַּבֵּרְנוּ**" (מלאכי ג יג); "**נִסְתְּרָה דַרְכִּי**" (ישעיהו מ כז), "**כְּנַף רְנָנִים נֶעֱלָסָה**" (איוב לט יג) בהעמדה, וכן "**דַּרְכּוֹ נִסְתָּרָה**" (איוב ג כג); "**וְגַם נִלְכַּדְתְּ**" (ירמיהו נ כד).

שמות הפועלים: היחיד מזה דומה למי שאינו במעמד בעוברים, והבדלו בנקוד, כי העבר ע"ן הפעל פתוחה בשלמים, וזה ע"ן הפעל קמוצה ברוב: "**לֵב נִשְׁבָּר**" (תהלים נא יט), ובחולם: "**וְנִחְתּוֹם בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ**" (אסתר ח ח), "**וְנֶהֱפוֹךְ הוּא**" (אסתר ט א), שניהם שם הפועל מזה, וטעה מי שיחשוב זולת זה. והראיה ל"**נַחְתּוֹם**" – "**אֲשֶׁר נִכְתָּב**", כי הוא קמוץ; ול"**נֶהֱפוֹךְ**" – אמרו "**הוּא**". "**נִבְהָל לַהוֹן**" (משלי כח כב) הבי"ת חטופה; "**נִזְכָּרִים וְנַעֲשִׂים**" (אסתר ט כח); "**רוּחַ נִשְׁבָּרָה**" (תהלים נא יט); "**וְנַעֲתָרוֹת נְשִׁיקוֹת**" (משלי כז ו).

המקור: "**לְהִקָּהֵל וְלַעֲמֹד**" (אסתר ח יא), "**כְּהִנְדֹּף עָשָׁן**" (תהלים סח ג), ובנו"ן: "**נִשְׁאֹל נִשְׁאַל**" (ש"א כ ו), ובלא ה"א: "**בֵּעָטֵף עוֹלֵל**" (איכה ב יא), "**וּבְכָשְׁלוֹ אַל יָגֵל**" (משלי כד יז).

הצוויין: "**הִפָּרֵד נָא**" (בראשית יג ט), ובה"א: "**הִשָּׁבְעָה לִי**" (בראשית כא כג); "**הִשָּׁמְרוּ לָכֶם**" (שמות יט יב); "**וְעַתָּה הִשָּׁמְרִי**" (שופטים יג ד).

העתידים: "**וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר**" (בראשית ד יד), ובה"א: "**אִמָּלְטָה נָּא**" (בראשית יט כ); "**יִמָּלֵט עַמְּךָ**" (דניאל יב א); "**עָדֶיךָ וַתִּבָּהֵל**" (איוב ד ה); "**כִּי נִסְתָּר**" (בראשית לא מט); "**אַל תִּלָּחֵמוּ**" (דה"ב יג יב); "**הִכָּרֵת תִּכָּרֵת**" (במדבר טו לא); "**לֹא תִזָּכַרְנָה**" (יחזקאל יח כד).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף, העוברים: "**נֶאֱסַף אַהֲרֹן**" (במדבר כז יג); "**וְנֶאֱסַפְתָּ אֶל עַמֶּיךָ**" (שם); "**וְנֶאֱסְפוּ שָׁמָּה**" (בראשית כט ג), "**וְנֹאחֲזוּ בְתוֹכְכֶם**" (במדבר לב ל).

שמות הפועלים: "**נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ**" (בראשית כב יג); "**הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִם**" (ש"ב א כג).

המקור: "**בְּהִתְאַסֵּף**" (דברים לג ה), "**עֵת הֵאָסֵף**" (בראשית כט ז), ובחולם: "**הֵאָכֵל יֵאָכֵל**" (ויקרא ז יח).

הצוויין: "**הֵאָסְפוּ מִסָּבִיב**" (יחזקאל לט יז); "**הֵאָסְפִי אֶל תַּעֲרֻךְ**" (ירמיהו מז ו).

העתידים: "**וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו**" (בראשית כה ח); "**וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו**" (שמות לב כו); "**וְאַתֶּם הֵאָסְרוּ**" (בראשית מב טז).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד: "**לְפָנַי לֹא נוֹצַר אֵל**" (ישעיהו מג י); "**נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי פִיךָ**" (משלי ו ב); "**וְנוֹעַדְתִּי לָךְ**" (שמות כה כב); "**וְנוֹקְשׁוּ וְנִלְכָּדוּ**" (ישעיהו ח טו); "**וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ**" (דברים ד כה).

שמות הפועלים: "**נוֹלָד לְבֵית דָּוִד**" (מ"א יג ב); "**הַנּוֹלָדִים לָךְ**" (בראשית מח ה); "**נוֹשֶׁבֶת מְיַמִּים**" (יחזקאל כו יז); "**וְהָעָרִים הַנּוֹשָׁבוֹת**" (יחזקאל יב כ).

המקור: "**וְאַחֲרֵי הִוָּדְעִי**" (ירמיהו לא יח).

הצוויין: "**פְּנוּ אֵלַי וְהָשַׁמּוּ**" (איוב כא ה); "**הַוָּסְרִי יְרוּשָׁלַיִם**" (ירמיהו ו ח).

העתידים: "**אִוָּלֵד בּוֹ**" (איוב ג ג); "**וַיִּוָּדַע הַדָּבָר**" (אסתר ב כב); "**פֶּן תִּוָּרֵשׁ**" (בראשית מה יא); "**נִוָּעֵד אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים**" (נחמיה ו י); "**וַיִּוָּלְדוּ לוֹ**" (איוב א ב); "**אַל תִּוָּדְעִי לָאִישׁ**" (רות ג ג).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא וי"ו או יו"ד, העוברים: "**לֹא נָסוֹג**" (תהלים מד יט); "**כִּי נָבֶנוֹתִי**" (ישעיהו י יג); "**נָמוֹטוּ פְּעָמָי**" (תהלים יז ה); "**נִפְצוֹתָם בָּהֶם**" (יחזקאל יא יז); "**שׁוּשָׁן נָבוֹכָה**" (אסתר ג טו).

שמות הפועלים: "**וְאַיִד נָכוֹן**" (איוב יח יב); "**הֱיוּ נְכֹנִים**" (שמות יט טו), "**נְבֻכִים הֵם**" (שמות יד ג).

המקור: "**אַחֲרֵי הִטֹּחַ**" (ויקרא יד מח), ובלא ה"א: "**לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים**" (איוב לג ל), ובשורק מקום חולם: "**כְּהַדּוּשׁ מַתְבֵּן**" (ישעיהו כה י).

העתידים: "**בַּל אֶמּוֹט**" (תהלים י ו); "**לֹא יִמּוֹט**" (ישעיהו מ כ); "**לֹא תִכּוֹן**" (ש"א כ לא), "**בַּכַּף תֵּרוֹץ**" (יחזקאל כט ז); "**וְלֹא יֵעֹרוּ**" (איוב יד יב); "**וַתֵּהֹם כָּל הָעִיר**" (רות א יט), "**תִּבָּנֶה וְתִכּוֹנֵן**" (במדבר כא כז).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף או ה"א, העוברים: "**וְנִגְלָה יְסֹדוֹ**" (יחזקאל יג יד), "**וְנִמְצָה דָמוֹ**" (ויקרא א טו); "**כְּפִיר גּוֹעִים נִדְמֵיתָ**" (יחזקאל לב ב), ובה"א: "**אֵיךְ נִדְמֵיתָה**" (עובדיה א ה); "**כִּי נִדְמֵיתִי**" (ישעיהו ו ה), "**לֹא נִקְרֵאתִי**" (אסתר ד יא); "**נִבְעוּ מַצְפֻּנָיו**" (עובדיה א ו), "**נִמְצְאוּ הָאֲתֻנוֹת**" (ש"א י ב), ובנוח האל"ף: "**וְנִרְפְּאוּ הַמָּיִם**" (יחזקאל מז ח); "**וְנַחְבֵּתֶם שָׁמָּה**" (יהושע ב טז); "**וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ**" (שמות לג טז); "**וְנִקְרָאָה בְשֵׁם**" (אסתר ב יד), "**נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה**" (דברים יג טו); "**אֶבְנֵךְ וְנִבְנֵית**" (ירמיהו לא ג).

שמות הפועלים: "**בְּחוֹמָה נִשְׂגָּבָה**" (ישעיהו ל יג), "**כָּל הַזָּהָב הַנִּמְצָא**" (מ"ב יב יט); "**וַיִּהְיוּ נִקְרָאִים**" (אסתר ו א), "**נִרְפִּים אַתֶּם**" (שמות ה יז); "**הַשְּׁאֵרִית הַנִּמְצָאָה**" (מ"ב יט ד); "**בְּנֹתֶיךְ הַנִּמְצָאֹת**" (בראשית יט טו); "**מַכָּה נַחְלָה**" (ירמיהו יד יז), "**אֶת הַנַּחְלוֹת**" (יחזקאל לד ד).

המקור על פנים מתחלפים: "**בְּחָדָר לְהַחֲבֵא**" (דה"ב יח כד), ובה"א: "**לֹא יוּכַל לְהֵרָפֵה**" (ירמיהו יט יא), "**וְנָחְבָה לֹא יוּכָל**" (ירמיהו מט י), "**כְּהֻגָּלוֹת נְגָלוֹת**" (ש"ב ו כ) שניהם מקורות, "**הֻגְלָה נִגְלֵיתִי**" (ש"א ב כז), "**לֵעָנֹת**" (שמות י ג) דינו לְהֵעָנוֹת.

העתידים: "**אִקָּרֵה כֹּה**" (במדבר כג טו), "**אָנֹכִי וְאֶחֱבֵא**" (בראשית ג י), "**אִמָּלְאָה הָחֳרָבָה**" (יחזקאל כו ב), ובלא ה"א שרשית: "**פִּתִּיתַנִי יְיָ וָאֶפָּת**" (ירמיהו כ ז); "**כִּי יִקָּרֵא**" (דברים כב ו), "**לֹא יֵעָשֶׂה**" (בראשית כט כו); "**עַד שַׁדַּי תִּבָּנֶה**" (איוב כב כג); "**יִמָּחוּ מִסֵּפֶר**" (תהלים סט כט), "**וְלֹא יֵחָצוּ עוֹד**" (יחזקאל לז כב), "**וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ**" (משלי ג י); "**עַתָּה אַל תִּשָּׁלוּ**" (דה"ב כט יא); "**תִּגָּלֶה רָעָתוֹ**" (משלי כו כו), ובלא ה"א: "**תִּגַּל עֶרְוָתֵךְ**" (ישעיהו מז ג); "**שִׁכְרוֹן וְיָגוֹן תִּמָּלֵאי**" (יחזקאל כג לג), "**הֲלָהֵן תֵּעָנֶנָּה**" (רות א יג). **הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף**: "**נוֹרָא מְאֹד**" (שופטים יג ו), "**נוֹרָאוֹת בְּצֶדֶק**" (תהלים סה ו), "**לְמַעַן תִּוָּרֵא**" (תהלים קל ד), "**אוֹ יָרֹה יִיֶּרֶה**" (שמות יט יג).

הדמיון לחסרי הפ"א שהיא נו"ן או למ"ד ולחסר הקצוות, העוברים: "**נִסַּע וְנִגְלָה**" (ישעיהו לח יב), "**נִתַּן לָךְ**" (ירמיהו יג כ); "**נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ**" (משלי ח כג), "**נָחֲתוּ בִי**" (תהלים לח ג); "**נִטְּשָׁה עַל אַדְמָתָהּ**" (עמוס ה ב), "**לֹא נִתְּנָה**" (בראשית לח יד).

שמות הפועלים: "**נִגַּשׁ וְהוּא נַעֲנֶה**" (ישעיהו נג ז); "**יָצְאוּ נִצָּבִים**" (במדבר טז כז), "**הֵם נִמְלִים**" (בראשית לד כב); "**הַנִּצָּבָה לֹא יְכַלְכֵּל**" (זכריה יא טז); "**נִגָּרוֹת בְּיוֹם אַפּוֹ**" (איוב כ כח).

המקור: "**הִנָּזֵר כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי**" (זכריה ז ג), "**הִנָּתֹן תִּנָּתֵן**" (ירמיהו לח ג).

העתידים: "**אֶנָּחֵם מִצָּרָי**" (ישעיהו א כד), ובה"א: "**אִנָּקְמָה מֵאוֹיְבָי**" (שם); "**וְיִנָּזְרוּ מִקָּדְשֵׁי**" (ויקרא כב ב); "**וְלֹא תִּנָּגְפוּ**" (במדבר יד מב); "**וַתִּלָּקַח אֶסְתֵּר**" (אסתר ב ח), "**וְתִנָּתֵן הִיא**" (דניאל יא ו), "**וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי**" (בראשית לב לא).

הדמיון לחסר הפ"א שהיא נו"ן ונח הלמ"ד שהיא אל"ף או ה"א, העוברים: "**יָרוּם וְנִשָּׂא**" (ישעיהו נב יג), "**וְנִכָּה וָמֵת**" (ש"ב יא טו); "**אֲשֶׁר נִבֵּאתָ**" (ירמיהו כ ו), ויו"ד מקום אל"ף: "**מַדּוּעַ נִבֵּיתָ**" (ירמיהו כו ט); "**וְנִבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי**" (יחזקאל לז ז); "**נִכְּאוּ מִן הָאָרֶץ**" (איוב ל ח), וביו"ד: "**כִּנְחָלִים נִטָּיוּ**" (במדבר כד ו).

שמות הפועלים: "**הוּא נִבָּא**" (יחזקאל יב כז); "**נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּבָּאִים**" (יחזקאל יג ב), "**גַּלִּים נִצִּים**" (מ"ב יט כה); "**גִּבְעָה נִשָּׂאָה**" (ישעיהו ל כה); "**הַגְּבָעוֹת הַנִּשָּׂאוֹת**" (ישעיהו ב יד).

המקור: "**וַיְהִי קוֹל כְּהִנָּבְאִי**" (יחזקאל לז ז), "**מֵחֲזִינוֹ בְּהִנָּבְאוֹתוֹ**" (זכריה יג ד).

הצווי: "**הִנָּבֵא בֶּן אָדָם**" (יחזקאל יא ד).

העתידים: "**וְקָו יִנָּטֶה**" (זכריה א טז); "**לֹא תִנָּבֵא**" (ירמיהו יא כא); "**וְכִי יִנָּצוּ**" (שמות כא כב), "**יִנָּשְׂאוּ הָאוֹפַנִּים**" (יחזקאל א יט); "**לֹא תִנָּבְאוּ**" (עמוס ב יב); "**וְתִנַּשֵּׂא מַלְכֻתּוֹ**" (במדבר כד ז).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד, העוברים: "**וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס**" (שמות טז כא), ובשלמות: "**וְנִפְּלַל חָלָל**" (יחזקאל כח כג), "**וְנָמַס כָּל לֵב**" (יחזקאל כא יב); "**וּנְקַלֹּתִי עוֹד**" (ש"ב ו כב); "**וְנִמַּקּוּ כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם וְנָגֹלּוּ**" (ישעיהו לד ד), "**נָמוֹטוּ פְּעָמָי**" (תהלים יז ה) כי הוא דגוש; "**וּנְמַקֹּתֶם בַּעֲוֹנֹתֵיכֶם**" (יחזקאל כד כג); "**שָׁדוֹד נְשַׁדֵּנוּ**" (מיכה ב ד); "**כִּי נָשַׁמָּה**" (יחזקאל כה ג), ובלא דגש: "**וְנִבְלָה שָּׁם**" (בראשית יא ז), "**וְרָחֲבָה וְנִסְבָּה**" (יחזקאל מא ז), "**נָקְעָה נַפְשִׁי**" (יחזקאל כג יח); "**מַה נֶּחְנַתָּ**" (ירמיהו כב כג), דינו נֶחְנַנְתָּ.

שמות הפועלים: "**נָקֵל מִהְיוֹתְךָ לִי**" (ישעיהו מט ו); "**אֲנַחְנוּ נְמַקִּים**" (יחזקאל לג י); "**עַל נָקְלָה**" (ירמיהו ו יד); "**וְהַנְּשַׁמּוֹת וְהַנְּהֶרָסוֹת**" (יחזקאל לו לה).

המקור: "**הִבּוֹק תִּבּוֹק**" (ישעיהו כד ג), "**הִמֵּס יְמָס**" (ש"ב יז י).

העתידים: "**וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ**" (בראשית טז ה), "**אָז אֵיתָם**" (תהלים יט יד); "**יִדַּל כְּבוֹד יַעֲקֹב**" (ישעיהו יז ד), "**וַיִּדֹּם אַהֲרֹן**" (ויקרא י ג), "**אֵיךְ יֵחַם**" (קהלת ד יא); "**אַל תֵּחַת**" (ירמיהו א יז); "**יֵחַתּוּ מְרִיבָו**" (ש"א ב י), "**וַיִּמַּסּוּ אֲסוּרָיו**" (שופטים טו יד); "**תִּדַּמּוּ בַּעֲוֹנָהּ**" (ירמיהו נא ו); "**וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ**" (בראשית טז ד), "**וַתִּתֹּם הַשָּׁנָה**" (בראשית מז יח), ובשורק מקום חולם: "**תֵּתֶם חֶלְאָתָהּ**" (יחזקאל כד יא); "**מַדְמֵן תִּדְמִי**" (ירמיהו מח ב).

והדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ולכל הסוגים הנשארים לא נמצא בכתוב בבנין זה כי אם **לכפול הפ"א והלמ"ד ונח העי"ן והלמ"ד**: "**נִהְיָה הַדָּבָר**" (מ"א א כז), "**הֲנִהְיָה כַּדָּבָר**" (דברים ד לב); "**נִהְיֵיתִי וְנֶחֱלֵיתִי**" (דניאל ח כז); "**וּשְׁנָתוֹ נִהְיְתָה**" (דניאל ב א), "**תַּאֲוָה נִהְיָה**" (משלי יג יט).

הפרק העשרים ואחד

בבנין הִתְפַּעֵל – הִתְפַּעַל הִתְפַּעַלְתָּ הִתְפַּעַלְתִּי וכו' כבר התבאר במה שקדם המכוון בבנין הזה בשמוש הלשון העברי, וכי שמושו ושמוש הנִפְעַל משתוה על הרוב ובהנחתו הראשונה. ואשר אומר אותו עתה הוא כי עם העיון הטוב יראה כי לבנין הזה סגולות מה לקוחות מענין המקרים אשר יורה עליהם וטבעם, וסגולות מה לקוחות מצד השמוש. אמנם הלקוחות מענין המקרים וטבעם, כי הוא כבר יאמר על המקרים המחשביים לבד, רצוני אשר מציאותם בנפש, או לאשר הם נאמרים לבד מזולת השקפה שיהיה הענין כן חוץ לנפש, אמנם יורה עליהם מצד מה שהם נמצאים בנפש או נאמרים.

והמשל "**וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם**" (בראשית ג ח), הרצון בו מחשבת התחבאו, לא אמר וַיֵּחָבֵא, כי נחבא לא יוכל ואם יסק שמים שם הוא ויציע שאול הננו. וכן "**מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב**" (משלי יג ז), "**מִמִּתְכַּבֵּד וַחֹסֵר לָחֶם**" (משלי יב ט), "**אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר**" (משלי כה יד), ענין אלה כלם הוא במחשבה ודבור לבד, לא בבחינה שיהיה הענין כן חוץ לנפש. ומזה המין "**וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ**" (בראשית כב יח) כמו שהתבאר (לעיל פרק יא). וכן "**וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ**" (דברים כט יח), "**אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרֵךְ בָּאָרֶץ**" (ישעיהו סה טז), וכן "**וְהִתְחַזְּקוּ וּלְקַחְתֶּם**" (במדבר יג כ) הוא שיתחזקו במחשבתם ושלא יפחדו בלקחם מפרי הארץ, וכן כתב הרמב"ן ז"ל. וכן "**אַל תִּתְהַדַּר לִפְנֵי מֶלֶךְ**" (משלי כה ו), וכן על אשת ירבעם כתוב "**וְהִיא מִתְנַכֶּרֶת**" (מ"א יד ה), והיה זה לפי מחשבתה. וכן "**וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם**" (דברים כח סח), הרצון בו המחשבה ובקשת ההמכר, לא בפֹעל, כי כבר אמר "**וְאֵין קֹנֶה**", ואינו כמו "**כִּי נִמְכַּרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי**" (אסתר ז ד) בבחינה זו, כי שם בפֹעל נמכרו. וכן "**הַמִּתְנַבְּאוֹת מִלִּבָּהֶן**" (יחזקאל יג יז). ויפול שמוש זה ברוב על נביאי שקר לסבה זו, או על הבלתי נְבאים בפעל ומבקשים להנבא ושמכינים עצמם על זה.

וכן מסגלת זה הבנין להורות על חוזק והפלגת רושם פעל הפועֵל בעצמו והשארותו והמשך מציאותו והתמדתו והתרבותו. אמר "**אַתָּה אַל מִסְתַּתֵּר**" (ישעיהו מה טו), לא אמר נִסְתָּר, להורות על הפלגת ההסתר; "**וַיִּתְיַעֲצוּ עַל צְפוּנֶיךָ**" (תהלים פג ד) יורה על רבוי העצות והתמדתן. "**זִכְרוּ זֹאת וְהִתְאַשָּׁשׁוּ**" (ישעיהו מו ח); "**הִתְהַלָּךְ נֹחַ**" (בראשית ו ט); "**וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנוֹ**" (בראשית לז לד); "**וְאַל תִּתְחַכַּם יוֹתֵר**" (קהלת ז טז); "**וְהִתְחוֹלֵל לוֹ**" (תהלים לז ז); "**אֶשְׁתּוֹלְלוּ אַבִּירֵי לֵב**" (תהלים עו ו); "**וָאֶתְחַנַּן אֶל יְיָ**" (דברים ג כג); "**וַתִּתְחַלְחַל הַמַּלְכָּה**" (אסתר ד ד); "**וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי**" (יחזקאל לח כג), "**הִתְאַזְּרוּ וְחֹתּוּ**" (ישעיהו ח ט), "**הִתְקוֹשָׁשׁוּ וְקוֹשׁוּ**" (צפניה ב א), "**וּבִתְקוֹמְמִיךְ אֶתְקוֹטָט**" (תהלים קלט כא), "**כִּי יִרְעַב וְהִתְקַצַּף**" (ישעיהו ח כא), "**מִתְרוֹנֵן מִיָּיִן**" (תהלים עח סה), "**וַיִּתְעַדְּנוּ בְּטוּבְךָ**" (נחמיה ט כה), "**וַיִּשְׂתָּעַר עָלָיו**" (דניאל יא מ), "**חַיָּתוֹ לֹא יִתְחַזְּקוּ**" (יחזקאל ז יג), "**וָאֶשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאֶה**" (דניאל ח כז), "**וְכִלְיוֹתַי אֶשְׁתּוֹנָנָה**" (תהלים עג כא). אלה כלם והדומים להם יורו על חוזק רושם פֹעל הפועֵל בעצמו והפלגתו והמשך מציאותו, ויכללו גם כן מציאות המקרים האלה בנפש.

והנה רב שמוש הבנין הזה הוא על המקרים אשר יפעלם הבעל נפש בעצמו, וזה במקרים הנפשיים על הרוב, ובזולתם על המעט. וגם כשיאמר על המקרים הנמצאים בזולת הבעל נפש הם מחשביים ונאמרים על צד המשל: "**וַיִּתְפַּצְּצוּ הָרְרֵי עַד**" (חבקוק ג ו), "**פּוֹר הִתְפּוֹרְרָה... מוֹט הִתְמוֹטָטָה**" (ישעיהו כד יט), "**וְהִתְנוֹדְדָה כַּמְּלוּנָה**" (ישעיהו כד כ),

"**צָרָה כְּהִתְכַּנֵּס**" (ישעיהו כח כ), "**יִתְעוֹפֵף כְּבוֹדָם**" (הושע ט יא) וכן כל מה שידמה לזה ובקשת ומצאת.

הנה אלה סגולות הבנין הזה ומה שייוחד בו עם שמירתו תמיד מה שישתתף בו עם הנִפְעַל והוא הוראתו על פעל הפועל בעצמו בהנחתו הראשונה. וראוי שתדע שאני לא אגזור שתהיינה תמיד הוראות הִתְפַּעֵל ההוראות הנזכרות וששמושו תמיד יהיה השמוש הנזכר, כי כבר אפשר שלא יורה בשמוש הכתוב כי אם על מה שיורה עליו הנִפְעַל סתם. אבל אגזור כי הוא כוחני על זה מצד שמושו מה שאין כן בזולתו. וכמו שנקרא השחוק סגלה לאדם מצד הכח אשר לו על השחוק ((ראה מילות ההגיון שער י), לא שהוא ישחק תמיד, כן הענין בסגלות אשר הונחו לבנין זה.

וכבר אמרו המדקדקים שהוא יורה על פועל הפועל בזולת, וקראוהו באלה 'מתעבר'. וראיתם על זה שמצאו בכתוב קצת פעלים שיראה בתחלת המחשבה מהם ההתעברות, כמו "**וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם**" (ויקרא כה מו), "**וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל הָעָם**" (שמות לב ג), "**וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ**" (בראשית לז יח), "**וְהִתְאַוִּיתֶם לָכֶם**" (במדבר לד י). וזה נטיה מהם מהאמת בזה, לפי שהוראת זה הבנין על פּעל הפועֵל בעצמו הוא יותר מיוחד אליו מאשר הוא לבנין נִפְעַל. וכבר השיגו זה קצת האחרונים, תמצא המדקדק המעולה ר' מאיר בר דוד כתב על זה: "**ועוד צריך אתה לדעת כי בנין הִתְפַּעֵל לא תמצאנו פעול מאחֵר אם לא תהיה רוב הסבה ממנו**" ע"כ. והאריך בזה בספרו 'בהשגת ההשגה' אשר עשה לחלוק על קצת דעות ר' יונה בספרו בהשגה. אמנם הביא הראשונים אל מה שאמרו מזה מה שמצאו בפסוקים הנזכרים מלות מורות על הפעולים, והטעה אותם אוֹתָם ואֵת ואוֹתוֹ. והא"ע נשתבש בזה גם כן וכתב על "**וְהִתְנַחַלְתֶּם**" שהוא כמו "**וְהִתְאַוִּיתֶם**", וכתב על "**וְהִתְאַוִּיתֶם**" שהיא כמו "**וְהִתְנַחַלְתֶּם**" והפעול – הארץ. אמנם הרש"י ז"ל כתב בכלם בפירושיו מה שיורה על בקיאותו ושלמותו בחכמת הדקדוק עם היותה בהשקפה אל שלמותו דבר קטן, אמר: "**וַיִּתְנַכְּלוּ – נתמלאו נכלים וערמומיות; אֹתוֹ – כמו אִתּוֹ, עִמּוֹ, כלומר אליו**". כבר הורה על היות אחי יוסף הפועלים בעצמם, והתיר הספק ב"**אֹתוֹ**" כשאמר כי הכונה בו אֵלָיו, ונתן הסבה כי כמו שבא בכתוב אִתּוֹ שהוא כמו עִמּוֹ, כאמרו "**נִמְלוּ אִתּוֹ**" (בראשית יז כז) וזולתו, כן הוא ב"**אֹתוֹ**", כי יהיה השמוש בו כמו אֵלָיו. אמר: "**וַיִּתְפָּרְקוּ – לשון פריקת משא, כשנטלום מאזניהם נמצאו הם מפורקים מאזניהם מנזמיהם; אֶת נִזְמֵי – כמו 'מנזמי', כמו "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר" (שמות ט כט) – כצאתי מן העיר.**" אמר: "**וְהִתְנַחַלְתֶּם אוֹתָם – כמו 'והתחזקתם'; לִבְנֵיכֶם – החזיקו בהם לנחלה לצורך בניכם אחריכם; ולא יתכן לפרש 'הנחילום לבניכם', שאם כן היה לו לכתוב וְהִנְחַלְתֶּם.**" אמר: "**וְהִתְאַוִּיתֶם –**

לשון סבה ונטיה, כמו "**תְּתָאוּ**" (**במדבר לד ז**)." וכתב על "**תְּתָאוּ**" – "**תסבו ותלכו**". הנה כבר עשה אותו בודד. הנה לפי זה לא יצא בנין הִתְפַּעֵל מדרך שמושו ולא נמצא מתעבר כמו שחשבו. וכבר נמצאו פעלים אחרים מזה הבנין יחשב בהם ההתעברות ולא זכרום המדקדקים בביאור, כמו "**אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי**" (שמות י ב), "**וְלֹא תִתְאַוֶּה בֵּית רֵעֶךָ**" (דברים ה יח), והרש"י ז"ל זכרם והניחם באופן מסכים למה שהונח מסגולת זה הבנין. אמר: "**אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם – שחקתי, כמו** "**כִּי הִתְעַלַּלְתָּ בִּי**" (**במדבר כב כט**). **ואינו לשון פֹּעל ומעללים, שאם כן היה לו לכתוב עוֹלַלְתִּי**." הנה שהניח ביאורו באופן מסכים למה שהונח, כי מן הידוע שהגזרה הזאת היא בודדת, והשחוק הוא מקרה שיחדשהו השוחק בעצמו. אמנם "**לֹא תִתְאַוֶּה**" מבואר מענינו שהוא התפעלות לבעל התאוה, לא לענין אשר עליו התאוה, ומפני זה כתב הרש"י ז"ל: "**וְלֹא תִתְאַוֶּה – וְלָא תֵירוֹג, אף הוא לשון חמדה, כמו** "**נֶחְמָד לְמַרְאֶה**" (**בראשית ב ט**) [**דמתרגמינן] דְּמֶרַגַּג לְמֶחֱזֵי**." לא אמר זה על דרך הביאור לאמרו "**לֹא תִתְאַוֶּה**", כי הגזרה הזאת מבוארת בעצמה שתורה על החמדה ועדיה רבים בכתוב: "**נַפְשִׁי אִוִּיתִיךָ**" (ישעיהו כו ט), "**אִוָּה לְמוֹשָׁב**" (תהלים קלב יג), "**תַּאֲוַת נִהְיָה**" (משלי יג יט), "**לֹא הִתְאַוִּיתִי**" (ירמיהו יז טז) וזולתם, ואיך יבאר אותה במה שהוא יותר נעלם ואף כי מהלשון הארמי; אבל חשש הרב שאולי יחשוב חושב כי פירוש אונקלוס לזאת הגזרה הוא באופן חולק על מה שהושרש מבנין הִתְפַּעֵל ושתרגומו "**לָא תֵירוֹג**" הוא יוצא ומורה על התעברות הגזרה, לזה אמר כי "**לָא תֵירוֹג**" הוא מורה על החמדה גם כן כמו "**לֹא תִתְאַוֶּה**", ולזה אמר "**אף הוא לשון חמדה**", וכאלו רצה שאחר שהוא לשון חמדה, מבואר מענינו שהוא התפעלות לחומר, ויהיה "**לֹא תִתְאַוֶּה**" כפי השורש המונח לבנין הִתְפַּעֵל. וכבר אפשר שימצאו מקומות אחרים בכתוב יראה מהם בהתחלת המחשבה ההתעברות לבנין הִתְפַּעֵל, ועליך להקיש עליהם ממה שנאמר.

והנה כתבתי למעלה כי דעת קצת מדקדקים שהבנין הזה ילקח במקום שלא הוזכר פועלו לפעמים, וכי לא אסכים עמם בזה לסבה שזכרתי. ואוסיף עתה סבה אחרת, והוא מה שאראה בכתוב כי ירכיבהו עם שלא הוזכר פועלו כשירצה זה ממנו, כמו "**אַחֲרֵי הַכַּבֵּס**" (ויקרא יג נה), "**אֲשֶׁר הַטַּמְאָה**" (דברים כד ד), "**לֹא הָתְפָּקְדוּ בְּתוֹכָם**" (במדבר א מז), הורה זה כי הוא בעצמו לא ישמש השמוש הזה.

הנה כבר התבארו סגולות הבנין הזה מצד הוראתו על ענין המקרים אשר יאמר עליהם. אמנם סגולותיו מצד השמוש הם כי תמיד תהיינה בו התי"ו וההי"א להורות על ענינו. אמנם הה"א תמיד בפעל, והתי"ו בפעל על הרוב ובכח על המעט, וזה בהיותה בכח הדגש, כמו "**וַהֲנִחוֹתִי חֲמָתִי בָּם וְהִנָּחֲמְתִּי**" (יחזקאל ה יג), "**אַל תִּטַּמְּאוּ**" (ויקרא יח כד),

"**וַיִּטַּהֲרוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם**" (נחמיה יב ל), וכל מה שבא מהטומאה והטהרה בבנין זה, "**אֵת מְדַבֵּר**" (יחזקאל ב ב) – אלה כלם בא בהם תי"ו ההִתְפַּעֵל מכח הדגש.

ומסגולותיו כי תמיד התי"ו נמשכת לה"א בכל הגזרות זולת אשר פ"א הפעל בהם אחת מאותיות ס"ש, כי אז כשפ"א הפעל אחת מאלה, פ"א הפעל נמשכת לה"א, והתי"ו באה אחר פ"א הפעל, כמו "**וְיִשְׁתַּמֵּר חֻקּוֹת עָמְרִי**" (מיכה ו טז), ו"**אַל תִּשְׁתָּע**" (ישעיהו מא י), "**וְסָר מֵרַע מִשְׁתּוֹלֵל**" (ישעיהו נט טו), "**וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב**" (קהלת יב ה), "**מִסְתּוֹלֵל בְּעַמִּי**" (שמות ט יז), "**אַתָּה אֵל מִסְתַּתֵּר**" (ישעיהו מה טו). וכשפ"א הפעל אחת מאותיות ז"צ, הנה עם זה תהיה להם סגלה אחרת, והוא שעם הצד"י תשוב התי"ו טי"ת, ועם הזי"ן תשוב דל"ת, כמו "**הִצְטַיַּדְנוּ אֹתוֹ**" (יהושע ט יב), "**וּמַה נִּצְטַדָּק**" (בראשית מד טז), "**רַחֲצוּ הִזַּכּוּ**" (ישעיהו א טז) – דינו הִזְדַּכּוּ. וכן שמשו בו החכמים ז"ל: "**נִזְדַּכָּה פלוני**" (סנהדרין ל א) וכן הכתוב בארמי: "**הִזְדַּמְנְתּוּן לְמֵאמַר קָדָמַי**" (דניאל ב ט). ואמנם עשה כל זה כי ראה אותו יותר קל על המבטא. וכבר נשתנה הסדר הזה במה שכתוב "**וְהִתְשׁוֹטַטְנָה בַּגְּדֵרוֹת**" (ירמיהו מט ג), וגם זה להקל על המבטא שלא יתחברו ג' אותיות ממוצא אחד. וכן באמרו "**וַתִּתְצַב אֲחוֹתוֹ**" (שמות ב ד), כי היו"ד השרשית בא מכח הנח אשר בתי"ו האינ"ת והיא קודמת לתי"ו ההִתְפַּעֵל, וגם זה להקל במבטא. וכל זה כבר אמרו אותו המדקדקים, אלא שאני לא ארגיש הקל במבטא ב"**הִצְטַיַּדְנוּ**" ו"**נִצְטַדָּק**" בהיותו עם טי"ת מאשר הוא עם התי"ו, ומפני שלא יורגש הבדל ביניהם בדבור אין ראוי שייוחס זה לבעל הלשון. ואמנם עשה זה בעל הכתב ולא אדע לזה סבה, ואולי כי לא ראה הזדווג שתי אלה האותיות בכל הכתוב, בחר הזדווגם להדמותן ביחס המספרי, כי יחס הטי"ת מן האחדים הוא יחס הצד"י מן העשרות, וגם כן הן משתוות ביחס אל מוצאיהן, כי יחס הטי"ת אל מוצאה הוא יחס הצד"י אל מוצאה. ובחר הזדווגם בבנין זה לפי שהגשמים המתפעלים והמשתנים אשר הם גשמי עולם ההויה וההפסד הם המדרגה התשיעית לגשמים המוחשים, והיא לבדה אשר תתפעל ותשתנה. ולא תחשוב כי בשתי אלה הגזרות לבד תשוב תי"ו ההִתְפַּעֵל טי"ת, כי גם בכל הגזרות שתהיה פ"א הפעל צדי תשוב תי"ו ההִתְפַּעֵל טי"ת, כמו מה שבא בארמי: "**גִּשְׁמַיהּ יִצְטַבַּע**" (דניאל ד ל), ובלשון חכמים ז"ל: "**מִצְטַמֵּק וְיָבֵשׁ**" (שבת לז ב), "**מִצְטָעֵר**", "**מִצְטָרֵף**", "**מִצְטַנֵּן**" וכל מה שידמה לזה.

ואחר שהתבארו סגלות הבנין אודיע הדמיונים אשר לו בכתוב על דרך הראשונים. וכבר בא הבנין הזה על שלשה פנים: הִתְפַּעַל בפתח העי"ן, והִתְפַּעֵל בצירי העי"ן, והִתְפּוֹעֵל. אלא כי הִתְפּוֹעֵל בא תמיד בנחי העי"ן וכפולי הלמ"ד, ואולי שהפועֵל בזולת בגזרות

האלה הוא בנין פּוֹעֵל, כי לא נבדלו ממנו כי אם בתוספת הה"א והתי"ו המורות על בנין זה. ואחר זה אתן הדמיונים.

העוברים **מהשלמים**: "**יִרְעַב** וְ**הִתְקַצַּף**" (ישעיהו ח כא), "**וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ**" (דברים כט יח); "**וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם**" (דברים כב א); "**הִתְקַדָּשׁוּ לְמָחָר**" (דה"ב ל ג), ובלא דגש: "**וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָתְפָּקְדוּ**" (מ"א כ כז), "**וְהִתְגֹּעֲשׁוּ וְהִתְהֹלָלוּ**" (ירמיהו כה טז); "**וְהִתְחַזְקְתֶּם וּלְקַחְתֶּם**" (במדבר יג כ).

שמות הפועלים: "**אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרֵךְ**" (ישעיהו סה טז), "**שְׁמִי מִנֹּאָץ**" (ישעיהו נב ה) הוא כמו מִתְנוֹאֵץ; "**מִתְדַּפְּקִים עַל הַדֶּלֶת**" (שופטים יט כב); "**מִתְרַפֶּקֶת עַל דּוֹדָהּ**" (שה"ש ח ה).

המקור: "**צָרָה כְּהִתְכַּנֵּס**" (ישעיהו כח כ), "**וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע**" (משלי יז יד), "**וּמִן הִתְחַבְּרוּת אֵלָיו**" (דניאל יא כג) לדעת ר' יונה (הרקמה שער יד).

הצוויין: "**הִתְחַפֵּשׂ**" (מ"א כב ל); "**הִתְקַדְּשׁוּ וּבֹאתֶם**" (ש"א טז ה); "**הִתְפַּתְּחִי מוֹסְרֵי**" (ישעיהו נב ב).

העתידים: "**וָאֶתְמַשֵּׁל כָּעָפָר**" (איוב ל יט); "**יִתְעַשֵּׁת הָאֱלֹהִים**" (יונה א ו), "**וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב**" (קהלת יב ה); "**אָז תִּתְעַנַּג**" (ישעיהו נח יד); "**חֲזַק וְנִתְחַזֵּק**" (ש"ב י יב), ובה"א: "**נִתְעַלְּסָה בָּאֲהָבִים**" (משלי ז יח); "**וַיִּתְעַדְּנוּ בְּטוּבְךָ**" (נחמיה ט כה), ובאתנח – "**וְהָעֲמָקִים יִתְבַּקָּעוּ**" (מיכה א ד); "**נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטָּף**" (תהלים קז ה); "**תִּשְׁתַּפֵּכְנָה אַבְנֵי קֹדֶשׁ**" (איכה ד א).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף, העוברים: "**עֹז הִתְאַזָּר**" (תהלים צג א).

הצווי: "**הִתְאַזְּרוּ וְחֹתּוּ**" (ישעיהו ח ט); "**הִתְאַחֲדִי הֵימָנִי**" (יחזקאל כא כא).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד ולנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד וה"א: "**וְהִתְוַדָּה עָלָיו**" (ויקרא טז כא), "**וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם**" (ויקרא כו מ).

הצווי: "**הִתְיַצֵּב עַל עָלָתֶךָ**" (במדבר כג ג).

המקור: "**בְּהִתְוַדַּע יוֹסֵף**" (בראשית מה א), "**לְהִתְיַצֵּב עַל יָיְ**" (איוב א ו).

העתידים "**וְיִתְיַעֲצוּ עַל צְפוּנֶיךָ**" (תהלים פג ד); "**וַתֵּתַצֵּב אֲחוֹתוֹ**" (שמות ב ד).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא וי"ו או יו"ד, העוברים: "**הִתְבּוֹנַנְתָּ עַד רַחֲבֵי אָרֶץ**" (איוב לח יח), "**וְהִתְעָרַרְתִּי כִּי מְצָאוֹ רָע**" (איוב לא כט), "**מוֹט הִתְמוֹטָטָה**" (ישעיהו כד יט).

שמות הפועלים: "**מִתְעוֹרֵר לְהַחֲזִיק**" (ישעיהו סד ו); "**מִמִּתְקוֹמְמִים בִּימִינֶךָ**" (תהלים יז ז); "**מִתְקוֹמָמָה לוֹ**" (איוב כ כז).

העתידים: "**וּבְתִקּוֹמְמִיךָ אֲתָקוֹטָט**" (תהלים קלט כא), ובהעמדה: "**רָאִיתִי בֹגְדִים וָאֶתְקוֹטָטָה**" (תהלים קיט קנח); "**בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן**" (תהלים צא א); "**וַיִּתְפּוֹצְצוּ**

הַרְרֵי עַד" (חבקוק ג ו), ובהעמדה: "**וְלֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ**" (בראשית ב כה); "**וַתִּתְחַלְחַל הַמַּלְכָּה**" (אסתר ד ד).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף או ה"א, העוברים: "**אֲשֶׁר הִתְעַנָּה**" (מ"א ב כו); "**וְכִי הִתְעַנִּיתָ בְּכֹל**" (מ"א ב כו); "**לֹא הִתְאַוִּיתִי**" (ירמיהו יז טז); "**הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה**" (במדבר יא ד); "**וְהִתְאַוִּיתֶם לָכֶם**" (במדבר לד י), "**וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק**" (שמות כד א).

שמות הפועלים: "**וּמִתְעֲרֶה כְּאֶזְרָח**" (תהלים לז לה), "**וְהוּא מִתְחַבֵּא**" (דה"ב כב ט); "**הוֹי הַמִּתְאַוִּים**" (עמוס ה יח).

המקור: "**לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת**" (דניאל י יב).

הצווי: "**שְׁכַב עַל מִשְׁכָּבְךָ וְהִתְחַל**" (ש"ב יג ה) – דינו וְהִתְחָלֶה.

העתידים: "**וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם**" (בראשית ג ח), ובלא ה"א: "**וַיִּתְנַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה**" (בראשית ט כא); "**וְתָשֹׁב תִּתְפַּלָּא בִּי**" (איוב י טז); "**וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס**" (בראשית כד סה) – דינו וַתִּתְכַּסֶּה.

הדמיון לחסר הפ"א שהיא נו"ן או למ"ד, העוברים: "**עַל כָּל הִתְנַדֵּב**" (עזרא א ו); "**אֲשֶׁר הִתְנַפַּלְתִּי**" (דברים ט כה).

שם הפועל: "**אוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם**" (תהלים ח ג); "**הַמִּתְנַדְּבִים בָּעָם**" (שופטים ה ט); "**וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת**" (שמות ט כד).

המקור: "**וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ**" (בראשית מג יח).

העתידים: "**וָאֶתְנַפֵּל לִפְנֵי יְיָ**" (דברים ט יח); "**וְעַל עֲבָדָיו יִתְנָחֵם**" (דברים לב לו); "**יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם**" (ירמיהו יג טז).

הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהיא אל"ף, העוברים: "**וְהִתְנַבֵּיתָ עִמָּם**" (ש"א י ו) – היו"ד מקום אל"ף; "**וְהִנַּבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צִוָּנִי**" (יחזקאל לז י); "**הִנָּבְאוּ בַבַּעַל**" (ירמיהו כג יג) – דינם הִתְנַבֵּאתִי, הִתְנַבְּאוּ.

שמות הפועלים: "**מִתְנַשֵּׂא לֶאֱמֹר**" (מ"א א ה); "**מִתְנַבְּאִים**" (במדבר יא כז).

המקור: "**וַיְכַל מֵהִתְנַבּוֹת**" (ש"א י יג), ובא על דרך בעלי הה"א.

העתידים: "**וַיִּנַּשֵּׂא לְעֵינֵי כָל הַגּוֹיִם**" (דה"ב לב כג); "**יִנַּשְּׂאוּ לְהַעֲמִיד חָזוֹן**" (דניאל יא יד); "**וְתִנַּשֵּׂא מַלְכֻתּוֹ**" (במדבר כד ז) – הת"וין בשלשתן מובלעות בדגשין, ודינם וַיִּתְנַשֵּׂא, יִתְנַשְּׂאוּ, וְתִתְנַשֵּׂא; "**וּמַדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ**" (במדבר טז ג).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד, העוברים: "**וּבָא וְהִתְפַּלֵּל**" (מ"א ח מב); "**הִתְפַּלַּלְתָּ אֵלַי**" (מ"ב יט כ); "**הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם**" (שמות י ב); ובלא דגש: "**וְהִתְחַנְנוּ אֵלֶיךָ**" (מ"א ח לג), "**וְהִתְפַּלְלוּ אֶל הַמָּקוֹם**" (מ"א ח לה), ובהעמדה: "**תַּחַת שֹׁאָה הִתְגַּלְגְּלוּ**" (איוב ל יד), ובאל"ף מקום ה"א: "**אֶשְׁתּוֹלְלוּ אַבִּירֵי לֵב**" (תהלים עו ו).

שמות הפועלים: "**עוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל**" (שמות ט יז), "**אִישׁ מִתְהַלֵּל**" (משלי כה יד); "**וּקְרֵעֵי בְגָדִים וּמִתְגֹּדְדִים**" (ירמיהו מא ה); "**מִתְנוֹסְסוֹת עַל אַדְמָתוֹ**" (זכריה ט טז).

המקור: "**לְהִתְגֹּלֵל עָלֵינוּ**" (בראשית מג יח), "**לְהִתְהַלֵּל עִם נַחֲלָתֶךָ**" (תהלים קו ה).

הצוויין: "**וְהִתְחוֹלֵל לוֹ**" (תהלים לז ז); "**הִתְקוֹשְׁשׁוּ וְקוֹשׁוּ**" (צפניה ב א).

העתידים: "**בְּמוֹ פִי אֶתְחַנָּן**" (איוב יט טז), "**וָאֶתְחַנַּן אֶל יְיָ**" (דברים ג כג), "**וְכִלְיוֹתַי אֶשְׁתּוֹנָן**" (תהלים עג כא); "**וּמִגֵּו כְּבָשַׁי יִתְחַמָּם**" (איוב לא כ), "**הוּא יִתְבּוֹלָל**" (הושע ז ח), "**יִשְׁתּוֹמֵם לִבִּי**" (תהלים קמג ד), "**יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל**" (ירמיהו ט כג), "**וַיִּתְמַרְמַר אֵלָיו**" (דניאל ח ז); "**מַה תִּתְהַלֵּל**" (תהלים נב ג); "**יִתְבָּרְרוּ וְיִתְלַבְּנוּ**" (דניאל יב י), "**וַיִּתְגֹּדְדוּ כְּמִשְׁפָּטָם**" (מ"א יח כח), ובנו"ן: "**יִשְׁתַּקְשְׁקוּן בָּרְחֹבוֹת**" (נחום ב ה); "**לֹא תִתְגֹּדְדוּ**" (דברים יד א); "**תִּתְגֹּדְדִי בַת גְּדוּד**" (מיכה ד יד).

הדמיון לכפול הפ"א והעי"ן ונח הלמ"ד: "**אֲדַדֵּה כָל שְׁנוֹתַי**" (ישעיהו לח טו); "**אֲדַדֵּם עַד בֵּית אֱלֹהִים**" (תהלים מב ה) – הת"וין מובלעות בדגשין.

הנה שכבר נשלמו הדמיונים לכל הששה בנינים שהניחו הראשונים, וזה בכל הסוגים הנזכרים מהנמצא מהם בכתוב. וראוי אחר כן שנתן הדמיונים בשלא הוזכרו פועליהם, לפי שהם חלק מהבנינים הקודמים, ולא הניחום הראשונים בנינים בפני עצמם להעדר מהם שמות הפועלים והצוויין, וזה כבר התבאר (לעיל פרק יא).

הפרק העשרים ושנים

בשלא הוזכרו פועליהם כבר התבארה הסבה אשר בעבורה נקראו פּוּעַל והוּפְעַל והדומים להם 'שלא הוזכרו פועליהם', וטעות האחרונים שחשבו כי פּוּעַל הוא שלא הוזכר פועלו לבנין פְּעַל הדגש, ומה שכתבו החכם ר' יונה (הרקמה שער יד), כי הוא שלא הוזכר פועלו לפְעַל קל. והסכימו הראשונים כלם כי הוּפְעַל הוא שלא הוזכר פועלו להִפְעִיל, והביאם אל זה הה"א עליו כמו שבאה על בנין הִפְעִיל. והנכון לפי זה שיקראוהו 'שלא הוזכר שם מפעילו', אחר שהוא לבנין הִפְעִיל, ומפני זה קראוהו קצת האחרונים הוּפְעַל סתם. אמנם אין הקפדה בשמות אחר שהובנו הענינים. והנה לפי מה שאני רואה, הוּפְעַל הוא שלא הוזכר פועלו לבנין הִפְעִיל ולבנין פּוֹעֵל. כי "**וַאֲשֶׁר הוּרַם**" (שמות כט כז) הוא שלא הוזכר פועלו אל "**וְהֵרִים הַכֹּהֵן**" (ויקרא ב ט) וכן ל"**גְּדַלְתִּי וְרוֹמַמְתִּי**" (ישעיהו א ב), אחר ששמוש שניהם שוה כמו שהתבאר; וכן "**וְהוּכַן בַּחֶסֶד**" (ישעיהו טז ה) ל"**כּוֹנֵן לַמִּשְׁפָּט**" (תהלים ט ח) ול"**הֵכִין לִבּוֹ**" (תהלים עח ח); וכן "**אֲשֶׁר הוּנַף**" (שמות כט כז) אל "**יְנִיפֵ֥ף יָדוֹ**" (ישעיהו י לב) ואל "**וְהֵנִיף אַהֲרֹן**" (במדבר ח יא); וכן "**וְהוּמַת וְתָלִיתָ**" (דברים

כא כב) אל "**תְּמוֹתֵת רָשָׁע רָעָה**" (תהלים לד כב) ואל "**וּפֹתָה תָּמִית קְנָאָה**" (איוב ה ב); וכן "**וַיּוּשַׁב אֶת מֹשֶׁה**" (שמות י ח) ל"**נַפְשִׁי יְשׁוֹבֵב**" (תהלים כג ג) ול"**כֶּסֶף יָשִׁיב**" (שמות כא לד), אחר שהשמוש בכל אלה שוה כפי מה שהתבאר, וכן בכל מה שידמה לזה. והנה לפי מה שהונח מענין הנִפְעַל והתְפַּעֵל עם היותם בניני הפועלים, אין ראוי לבנות עליהם שלא הוזכרו פועליהם, כי הם הפועלים בעצמם ואם כן הם הפעולים גם כן והפועלים יחד נבדלים בבחינות, ומפני זה בהכרח כשיבנה עליו בנין יורה על הפעול, הוא בעצמו יורה על הפועל, ואי אפשר שלא יוזכר פועלו. אמנם החכם ר' יונה כתב בספר השרשים כי "**הֻטַּמְאָה**" (דברים כד ד) ו"**הֻכַּבֵּס**" (ויקרא יג נה) ו"**הָתְפָּקְדוּ**" (במדבר א מז) הם שלא הוזכר פועליהם לבנין הִתְפַּעֵל. והא"ע כתב (בספר צחות) כי "**נִגְאֲלוּ בַדָּם**" (ישעיהו נט ג), "**נוּלְדוּ לְהָרָפָא**" (דה"א כ ח) הם שלא הוזכר פועלם לבנין נִפְעַל. אבל אמר שם ר' יונה שזה לא יהיה כי אם מהמתפעל המתעבר, וזה אמת לפי דרכם שחשבו אפשרות ההתעברות לשני אלה. ועוד יבא הדבור עליהם כפי האמת בעצמו.

ואתן הדמיונים לאלה כפי הנמצא בכתוב. והשמוש בהם מעטי ולא ימצאו בהם כל הסוגים הנזכרים, אבל אכתוב הנמצא כפי סדורם, וראשונה לפוּעַל.

העוברים **בשלמים**: "**שֻׁלַּח בְּרַגְלָיו**" (שופטים ה טו), "**וּמֹרַק וְשֻׁטַּף**" (ויקרא ו כא) – הרי"ש לא תקבל הדגשות; "**פֻּקְּדוּתִי יֶתֶר שְׁנוֹתָי**" (ישעיהו לח י); "**עֻלְּפוּ שָׁכְבוּ**" (ישעיהו נא כ), "**לֹא חֹרָבוּ**" (שופטים טז ז); "**עֻזְּבָה עִיר**" (ירמיהו מט כה), "**פֻּתְּחָה אָזְנָךְ**" (ישעיהו מח ח) – החירק מקום השורק, ובאתנח: "**עַל בָּנִים רֻטָּשָׁה**" (הושע י יד), "**וְהִיא מֹרָטָה**" (יחזקאל כא טז); "**לֹא שֻׁכַּבְתְּ**" (ירמיהו ג ב).

שם הפעול: "**וְרֻגֶל מוּעָדֶת**" (משלי כה יט); "**עֻלְּיו עֲלֻפָּה**" (יחזקאל לא טו) – בה"א נוספת.

המקור: "**גֻּנֹּב גֻּנַּבְתִּי**" (בראשית מ טו).

העתידים: "**יְרֻחַם יָתוֹם**" (הושע יד ד), "**וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד**" (משלי כז יח); "**וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ**" (ישעיהו כז יב), "**תְּרֻצָּחוּ כֻּלְּכֶם**" (תהלים סב ד) לבן אשר; "**בַּחֻבָּל תְּחֻלָּק**" (עמוס ז יז).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא אל"ף: "**וְאֻסַּף שְׁלַלְכֶם**" (ישעיהו לג ד); "**אֻכְּלוּ כְּקַשׁ**" (נחום א י).

שם הפעול: "**אֻינֹּנוּ אֻכָּל**" (שמות ג ב).

העתידים: "**חֻרַב תְּאֻכְּלוּ**" (ישעיהו א כ).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד, העוברים: "**אֲשֶׁר יֻלַּד לוֹ**" (בראשית לה כו); "**יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף**" (בראשית נ כג).

שמות הפעולים: "**לַנַּעַר הַיּוּלָּד**" (שופטים יג ח); "**כָּהֵם יוּקָשִׁים**" (קהלת ט יב).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא אל"ף או ה"א, העוברים: "**לֹא זוּנָה**" (יחזקאל טז לד), "**לֹא קֹרָא**" (ישעיהו סה א); "**חֻלֵּית כָּמוֹנוּ**" (ישעיהו יד י); "**כָּסוּ הָרִים**" (תהלים פ יא); "**גֻּלְּתָה הָעֲלָתָה**" (נחום ב ח).

המקור: "**אֵת כָּל עֲנוֹתוֹ**" (תהלים קלב א).

העתידים: "**וּמֹחַ עַצְמוֹתָיו יְשֻׁקֶּה**" (איוב כא כד); "**וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם**" (בראשית ב א), "**וַיְכַסּוּ הֶהָרִים**" (בראשית ז כ).

הדמיון לחסרי הפ"א שהיא למ"ד או נו"ן, העוברים: "**וְלֻקַּח מֵהֶם קְלָלָה**" (ירמיהו כט כב), "**אַרְמוֹן נֶטֹּשׁ**" (ישעיהו לב יד); "**לֻקֳחָה זֹאת**" (בראשית ב כג) בלא דגש והקו"ף חטופה.

שם הפעול: "**לֻקַּח מֵאִתָּךְ**" (מ"ב ב י).

הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהן נו"ן וה"א: "**וְהַשְׁעֹרָה נֶכְתָּה**" (שמות ט לא); "**לֹא נֻכּוּ**" (שם פסוק לב).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד: "**שֻׁדַּד עָר מוֹאָב**" (ישעיהו טו א); "**שֻׁדְּדָה נִינְוֵה**" (נחום ג ז); "**חִתְּתָה קַשְׁתוֹתָם**" (ירמיהו נא נו) בחירק מקום שורק, כמו "**לֹא פִתְּחָה**" (ישעיהו מח ח); "**וְכֻתְּתוּ גּוֹי בְּגוֹי**" (דה"ב טו ו).

העתידים: "**לֹא יֵרָנּוּ**" (ישעיהו טז י); "**תְּקֻלַּל חֶלְקָתָם**" (איוב כד יח).

הדמיון לכפול הפ"א והלמ"ד ונח הלמ"ד: "**הֹרָה גָּבֶר**" (איוב ג ג).

הדמיון להופעל מהשלמים, העוברים: "**הָכְרַת מִנְחָה**" (יואל א ט); "**הָשְׁבָּרְתִּי קָדְרֹתַי**" (ירמיהו ח כא); "**בֹּשׁוּ וְהָכְלְמוּ**" (ירמיהו יד ג); "**וְלֹא הָכְלַמְנוּ**" (ש"א כה טו); "**לֹא הֻמְלַחַתְּ**" (יחזקאל טז ד).

המקור: "**וְהָמְלֵחַ לֹא הֻמְלַחְתְּ וְהָחְתֵּל**" (שם), ובה"א: "**רָדָה וְהָשְׁכְּבָה**" (יחזקאל לב יט).

העתידים: "**כָּלִיל תָּקְטָר**" (ויקרא ו טו); "**וַתָּשְׁלִכִי אֶל פְּנֵי הַשָּׂדֶה**" (יחזקאל טז ה).

הדמיון לנחי הפ"א שהיא יו"ד, העוברים: "**וְהוּרַד הַמִּשְׁכָּן**" (במדבר י יז); "**וְהוּשַׁבְתֶּם לְבַדְּכֶם**" (ישעיהו ה ח).

המקור: "**יוֹם הֻלֶּדֶת**" (בראשית מ כ).

העתידים: "**נָהָר יוּצַק**" (איוב כב טז); "**אֶל שְׁאוֹל תּוּרַד**" (ישעיהו יד טו); "**לִירוּשָׁלַיִם תּוּשָׁב**" (ישעיהו מד כו).

הדמיון לנחי העי"ן שהיא יו"ד או וי"ו, העוברים: "**הֻקַם עָל**" (ש"ב כג א); "**מַדּוּעַ הוּטָלוּ**" (ירמיהו כב כח).

העתידים: "**אֶל מַרְאָיו יֻטָּל**" (איוב מא א); "**בְּרִיתִי תֻּפָּר**" (ירמיהו לג כא); "**שָׁמָּן תּוּרַק**" (שה"ש א ג).

הדמיון לנחי הלמ"ד שהיא ה"א, העוברים: "**הָגְלָה מִירוּשָׁלַיִם**" (אסתר ב ו), "**הֹעֲלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ**" (שופטים ו כח); "**כִּי הָחֳלֵיתִי**" (מ"א כב לד) – דינו הה"א בחטף או שורק והחי"ת פתוחה. "**נֵסוּ הָפְנוּ**" (ירמיהו מט ח); "**אֲשֶׁר הָגְלְתָה**" (אסתר ב ו), ובלא ה"א: "**הָגְלָת יְהוּדָה כֻּלָּהּ**" (ירמיהו יג יט), ובהעמדה: "**גֻּלְתָה הֹעֲלֶתָה**" (נחום ב ח).

המקור: "**וְהָפְדֵּה לֹא נִפְדָּתָה**" (ויקרא יט כ).

הדמיון לנחי הפ"א והלמ"ד שהן יו"ד ואל"ף: "**מֵעַמִּים הוּצָאָה**" (יחזקאל לח ח).

הדמיון לנחי העי"ן והלמ"ד שהן וא"ו ואל"ף, העוברים: "**וְהוּבָא אֶל הַכֹּהֵן**" (ויקרא יג ט); "**הֻבְאתָה הַנָּה**" (יחזקאל מ ד) – בה"א; "**כִּי הוּבְאוּ**" (בראשית מג יח); "**הֻבָאת לָהּ**" (בראשית לג יא).

הדמיון לחסר הפ"א שהיא נו"ן ולחסר הקצוות, העוברים: "**וְהֻמְכוּ כַּכֹּל**" (איוב כד כד), אם שרשו **נמך**.

המקור: "**הֻגַּד הֻגַּד**" (יהושע ט כד).

העתידים: "**לֹא יֻקַּם**" (שמות כא כא), "**וְכִי יֻתַּן מַיִם**" (ויקרא יא לח); "**כֵּן תֻּתְּכוּ**" (יחזקאל כב כב); "**וַתֻּתַּשׁ בְּחֵמָה**" (יחזקאל יט יב).

הדמיון לחסר הפ"א ונח הלמ"ד שהן נו"ן וה"א, העוברים: "**אֲשֶׁר הֻכָּה**" (במדבר כה יד); "**אֲשֶׁר הֻכֵּיתִי**" (זכריה יג ו).

העתידים: "**וַיֻּכּוּ שׁטְרֵי**" (שמות ה יד); "**עַל מָה תֻכּוּ**" (ישעיהו א ה).

הדמיון לכפול העי"ן והלמ"ד וחסר הפ"א: "**וְיֻדַּד כְּחֻזְיוֹן לָיְלָה**" (איוב כ ח).

הפרק העשרים ושלשה

בהרכבה והרבעיות בפעלים ולפי שאני חושב הרבעיות בפעלים מין מה מההרכבה, עשיתי משניהם פרק אחד. והנה ההרכבה בפעלים הוסכמה מהראשונים כמו שהתבאר. ועם שקצת מהאחרונים חלקו עליה וסברו במה שהוא נראה מורכב סברות אחרות, הנה אלך דרך הראשונים בזה. ונאמר כי ההרכבה בפעלים אם שהיא מבנינים מתחלפים או מחלקי הבנין האחד בעצמו.

והדמיון בהרכבה אשר מחלקי הבנין: "**הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן**" (בראשית טז יא) שהוא מורכב מן יָלַדְתְּ לנמצאת במעמד, ומן יוֹלֶדֶת שם הפועלת. וכן "**יִשַּׁבְתְּ בַּלְּבָנוֹן**" (ירמיהו כב כג) מן יָשַׁבְתְּ ויוֹשֶׁבֶת. וכן "**מִשְׁתַּחֲוִיתֶם קֶדֶמָה**" (יחזקאל ח טז)

מורכב מהעבר לנמצאים במעמד [הִשְׁתַּחֲוִיתֶם] ושם הפועלים [מִשְׁתַּחֲוִים]. וכן "**בְּעוּתֶיךָ צִמְּתוּנִי**" (תהלים פח יז) שהוא מורכב מן צִמַּתְּתוּנִי שהוא כמו צִמַּתְתֶּם אותי ומן צִמְּתוּנִי שהוא [כמו] צִמְּתוּ אותי. וכן "**מַבְלִיגִיתִי עֲלֵי יָגוֹן**" (ירמיהו ח יח) שהוא מורכב מן מַבְלִיגִי ומן מַבְלִינָתִי, והרצון: היש מחזיק אותי או מחזקת עלי יגון. וכן "**וְשִׁנַּי כְּפִירִים נְתָעוּ**" (איוב ד י) לדעת הא"ע ז"ל (צחות ס"ט) מורכב מן נְתָעוּ מעבר כמו "**נִגְלוּ אֵלָיו**" (בראשית לה ז) ומן יִתְּעוּ כמו "**יִמָּחוּ מִסֵּפֶר חַיִּים**" (תהלים סט כט). וכבר חשב "**לְזָר תַּחְשְׁבֵנִי**" (איוב יט טו), "**וַיִּשְׁרָנָה הַפָּרוֹת**" (ש"א ו יב), "**וַיֵּחַמְנָה בְּבֹאָן**" (בראשית ל לח), "**וַתִּקְרַבוּ עֲצָמוֹת**" (יחזקאל לז ז) שהן מורכבים מפעל הזכר ופעל הנקבה בבנין האחד.

וההרכבה בבנינים המתחלפים, כמו "**מְקֻנָּנְתָּ בָּאֲרָזִים**" (ירמיהו כב כג) מן קֻנַּנְתָּ העבר שלא הוזכר פועלו ומן מְקֻנָּנָת שם הפועלת לבנין פֻּעַל הדגש. וכן לפי דעת הא"ע במאזנים שער הזרים, "**נְגֻאֲלוּ בַדָּם**" (איכה ד יד) מורכב מנִפְעַל [נִגְאֲלוּ] ופוּעַל שלא הוזכר פועלו [גּוֹאֲלוּ]. וכן "**וְנִסְּרוּ כָּל הַנָּשִׁים**" (יחזקאל כג מח) מנִפְעַל [נוֹסְרוּ] והִתְפַּעֵל [הִוָּסְרוּ], והתי"ו בכח הדגש. וכן "**אֲשֶׁר הֻטְמְאָה**" (דברים כד ד). "**וְנִכַּפֵּר לָהֶם הַדָּם**" (דברים כא ח) מנִפְעַל והִתְפַּעֵל, וכן "**וְאִשֶּׁת מִדְיָנִים נִשְׁתָּוָה**" (משלי כז טו). "**וַהֲפִתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ**" (משלי כד כח) מן הִפְעִיל [הִפְתִּיתָ] ופִּעֵל הדגוש [פִּתִּיתָ]. "**וְהֻנִּיחָה שָּׁם**" (זכריה ה יא) מן הִפְעִיל [הֻנִּיחָה] והוּפְעַל [הוּנְחָה]. וכן "**נוֹלְדוּ לְהָרָפָא**" (דה"א כ ח) מנִפְעַל [נוֹלְדוּ] ושלא הוזכר פועלו [יֻלְּדוּ]. וכן "**וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָתְפָּקְדוּ**" (מ"א כ כז) מהִתְפַּעֵל [הִתְפָּקְדוּ] והוּפְעַל [הָפְקְדוּ]. ועם זה התבאר שאין להניח לנִפְעַל והִתְפַּעֵל פעלים שלא הוזכרו פועליהם בהיותם מתעברים כמו שהניח ר' יונה (הרקמה שער יד). וכבר נמצאת ההרכבה מסוגים מתחלפים: "**וְהוֹשְׁבוֹתִים כִּי רִחַמְתִּים**" (זכריה י ו) שהוא מורכב מן וַהֲשִׁיבוֹתִים נח העי"ן ומן וְהוֹשַׁבְתִּים נח הפ"א. וכבר התבאר כי הִתְפַּעֵל והִתְפּוֹעֵל הם אופנים מתחלפים לבנין הִתְפַּעֵל, ולפי זה "**וַיִּתְפֹּצְצוּ הָרֵרֵי עַד**" (חבקוק ג ו), "**וְלֹא יִתְבּוֹנָן**" (איוב יא יא), "**אַל תִּתְלוֹצָצוּ**" (ישעיהו כח כב), "**לְהִתְגֹּלֵל עָלֵינוּ**" (בראשית מג יח) והדומים להם אינם מורכבים מפּוֹעֵל והִתְפַּעֵל כמו שחשבו אלה האחרונים.

והמכוון בהרכבה הוא להורות בפעל האחד על כל מה שיורו עליו שני הפעלים אשר הורכב מהם או השם והפעל אשר הורכב מהם לקצר המאמר, לא שיורה על פעל או מקרה נמזג משני הפעלים מתחלף לענין כל אחד מפשוטיו כמו מה שהוא הענין בהרכבה ההמזגית אצל הטבע, אבל יורה על קבוץ שני ההוראות ההם במדרגת ההרכבה השכונייית, עם שהרכבת הפועל המוסכם הוא ממין ההרכבה ההמזגית או

דומה לה, ולזה היתה המלה אחת לבד. ומכח מה שיכתב הא"ע ז"ל (מאזנים שם) במלת "**מַבְלִיגִיתִי**" תבין זה, ומפרשי הכתוב הלכו בדרך זה.

ואחר שהתבאר זה מהרכבת הבנינים יבא הדבור ברבעיות הנמצא בכתוב בפעלים לפי שהוא מין מה מההרכבה, והוא היות המלה מורה על ענינים מתחלפים, כמו שאמרו המדקדקים ב"**רָטְפַשׁ בְּשָׂרוֹ מִנֹּעַר**" (איוב לג כה) שהוא מורכב מן 'רטוב' ו'פש'. ו"**פָּרְשֵׂז עָלָיו**" (איוב כו ט) – פֵּרֵשׂ שַׁדַּי זִיו. וכבר כתבתי **כרסם** שהוא מורכב (לעיל פרק טו) וכן אחשוב בכלם, והוא קצור מבעל הלשון או מאנשי הלשון שחדשום אחר כן, והוא הנראה יותר, כי הפעלים האלה מעטים הם ולא נמצא מהמֻרבעים במוחלט בכל הכתוב כי אם ארבעה, והם דברי הנביאים והמדברים ברוח הקדש אחר התורה השלמה, ולא נמצא אחד מהם כתוב בה, ולא מהמֻרבעים לא במוחלט כי אם ארבעה, והם: "**כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת**" (בראשית כא טז), "**וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף**" (בראשית מז יב), "**בְּעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ**" (בראשית כז יב), "**וַיִּתְמַהְמָהּ וַיַּחֲזִיקוּ**" (בראשית יט טז). והנה המרבעים במוחלט הם: "**וְדָוִיד מְכַרְבֵּל**" (דה"א טו כז), "**יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר**" (תהלים פ יד), "**רָטְפַשׁ בְּשָׂרוֹ**" (איוב לג כה), "**פָּרְשֵׂז עָלָיו עֲנָנוֹ**" (איוב כו ט). אמנם נקראו אלה 'מֻרבעים במוחלט' לפי שהאותיות השרשיות בכל אחד מהם נבדלות לא תדמה האחת לאחרת. ולמדקדקים בזה חלוקה אחרת, וזה שהם אמרו כי מהם 'מרבעים' סתם ומהם 'משיגי המרבעים'. והמכוון בחלוקה זו, כי הפעלים אשר הארבע אותיות הנבדלות מהכרח הגזרה ושרשיות אליה יקראו 'רביעיים' כמו "**מְכַרְבֵּל**" וחביריו; או שהפ"א והעי"ן באו בו נכפלות והם מהכרח הגזרה ושרשיות אליה גם כן כמו "**וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף**", "**מְכַרְכֵּר בְּכָל עֹז**" (ש"ב ו יד), "**מְקַרְקַר קֹר**" (ישעיהו כב ה). וה'משיג הרבעי' הוא שהשלש אותיות ממנו אותיות הגזרה ושרשיות אליה לבד, וזה על שני פנים, כי הוא אם שיהיה נח העי"ן והלמ"ד בו כפולה כמו "**עַד יְכוֹנֵן**" (ישעיהו סב ז), "**יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת**" (תהלים כט ט), "**יְנֹפֵף יָדוֹ**" (ישעיהו י לב), "**נַפְשִׁי יְשׁוֹבֵב**" (תהלים כג ג), או שיהיה נח העי"ן והפ"א והלמ"ד כפולות, כמו "**מְטַלְטֶלְךָ טַלְטֵלָה**" (ישעיהו כב יז), "**וּמִי מְכַלְכֵּל אֶת יוֹם בּוֹאוֹ**" (מלאכי ג ב). ואמנם השם הזה מכלל נחי העי"ן, לפי שנמצא "**וְלֹא יְכִלוּ נוֹשִׁים זַעְמוֹ**" (ירמיהו י י). והנה אמרו ב"**מְתַחֲרָה בָאָרֶז**" (ירמיהו כב טו) שהוא גם כן משיג הרביעי והה"א נוספת. ובכאן מין אחר מהמשיגים לפי דרכם לא זכרוהו, והוא שתהיה הלמ"ד בו נחה והוא כפול הפ"א והעי"ן, כמו "**בְּיוֹם נִטְעֵךְ תְּשַׂגְשֵׂגִי**" (ישעיהו יז יא) כי שרשו **שגה** מהסכמתם, וכן "**וְטַאטֵאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא**" (ישעיהו יד כג) אם שרשו **טאה**, "**וְהָיִיתִי בְעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ**" (בראשית כז יב).

ובא כפול הפ"א: "**לְחַרְחַר רִיב**" (משלי כו כא) כי שרשו **חרר** לפי דבריהם, ואולי שרשו **חרה** ובא על דרך "**תְּשַׁגְשֵׁגִי**".
ואשר ראוי שתדעהו שהפעלים הרבעיים הם כלם על פִּעֵל הדגש או שלא הוזכר פועלו הבא על פּוּעַל וכן המשיג, זולת הבא עלול העי"ן ע"ד פּוֹעֵל כמו "**יְכוֹנֵן**", "**יְחוֹלֵל**", "**יְנַפֵּף**" והדומים. והדמיון לרביעי: כִּרְבֵּל, כִּרְסֵם, פַּרְשֵׁז, כי הפתח מקום חירק. וכן מהמשיגים לפי דרכם: "**וּמִי מָכַלְכֵּל**", "**שָׁמַיִם שִׁפְרָה**" (איוב כו יג), "**תְּתַחֲרֶה אֶת הַסּוּסִים**" (ירמיהו יב ה), "**בְּעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ**". והבא על דרך שלא הוזכר פועלו, כמו "**רַטְפַּשׁ בְּשָׂרוֹ**", "**יָפְיָפִיתָ מִבְּנֵי אָדָם**" (תהלים מה ג). וכבר נמצא ממנו הִתְפַּעֵל: "**וַיִּתְמַהְמָהּ**", והם הניחוהו מכלל המשיגים כפולי הפ"א והעי"ן. אמרו ב"**מַעֲי חֲמַרְמְרוּ**" (איכה א כ) שהוא שלישי כפול העי"ן והלמ"ד, והטיבו שלא נניח פעל חמישי. והנה לפי מה שהתבאר לא ימצא הרביעי והמשיג בכל הסוגים הנזכרים כי אם בשלמים ונחי העי"ן והלמ"ד והכפולים. וזה מספיק במה שהניחו מהבנין הרביעי.

הפרק העשרים וארבעה

בחלוקת השמות דומה לחלוקת הפעלים שנזכרה, רצוני הלקוחה מצד השמוש

כבר התבאר כי שרשי הפעלים לא יפחתו משלש אותיות ולא יוסיפו על ארבע. אמנם לא היו בפחות משלש לסבה שנזכרה (לעיל פרק טו), ולא יוסיפו על ארבע לקצר בדבור, כי היה מהכרח השמוש בפעלים להוסיף בהם אותיות זולת השרשיות כמו שהתבאר, עד שכבר יגיע מהתוספת אל שתהיינה האותיות הבאות מצד השמוש ונוספות על השרש כמספר אותיות הגזרה ויותר, כמו שהוא בבנין הִתְפַּעֵל. ואין הענין כן בשרשי השמות, כי לא נמצאו בהם הסבות הנזכרות. ומפני זה שם בעל הלשון המעט שבשרשי השמות שני אותיות והקול אחד, והרב שבשרשיהם ארבע אותיות ושלש תנועות קוליות. ואשר שרשו שתי אותיות, כמו עֵז, שֵׁה, פַּר, גֵּג, סַם, סָס והדומים. ובעלי הארבע אותיות, כמו אַבְנֵט, בְּדֹלַח, בַּרְזֶל, גִּוְבַר, דָּרְבָן, כַּרְמֶל, סָלְעָם והדומים. ומה שיעבור מהם זה בחמישי והששי, הם כלם שמות פרסיים או מצריים, והראיה שלא נמצאו כי אם בספורים שהיו בארצות ההם ובזמן היות ישראל בתוכם. והם כמו אֲגַרְטַל (עזרא א ט), אֲדַרְכֹן (עזרא ח כז), אֲחַשְׁתְּרָן (אסתר ח י) פַּתְשֶׁגֶן (אסתר ג יד) דַּרְכְּמוֹן (נחמיה ז סט) נִשְׁתְּוָן (עזרא ד ז). וכבר נמצא מהם בתורה השלמה צְפַרְדֵּעַ, אַרְנֶמֶן, שַׁעַטְנֵז, ואחשוב שהם גם כן שמות מצריים. ואם הם לשון עברי, אולי הם מורכבים, וכבר אמרו זה בשַׁעַטְנֵז (משנה כלאים ט ח); וכי האל"ף והנו"ן באַרְנֶמֶן אינם שרשיות.

ואמרו בשְׁקַעֲרוּר (ויקרא יד לז) שהוא רביעי כפול הלמ"ד, ואֲבַעְבֵּעֹת (שמות ט ט) שרשו **בעה** מגזרת "**תִּבְעֶה אֵשׁ**" (ישעיהו סד א). והרוב מהשמות מה שבא על שלש אותיות שרשיות, ויבאו הדמיונים עליהם במה שיבא.

ודע כי כמו שנשתמש באותיות האמנת"י להביאן על הפעלים להכרח השמוש, כן השתמש בהן להביאן על שרשי השמות וראשונות לפאר השם ולהדרו כפי מה שראה מהסכמתו, ולפעמים בסוף השמות גם כן, זולת הוי"ו שלא לקחה לפי ששמושה הרביי הוא העטוף בתחלת המלות, ויבא לטעות בה אם יניחה על השמות. אמנם תוספת הה"א: "**רֵוַח וְהַצָּלָה**" (אסתר ד יד), "**וַהֲנָחָה לַמְּדִינוֹת**" (אסתר ב יח), "**הַכָּרַת פְּנֵיהֶם**" (ישעיהו ג ט), "**לְהַשְׁמָעוּת אָזְנָיִם**" (יחזקאל כד כו). והאל"ף: "**וְאֶתְמוּל עַמִּי**" (מיכה ב ח), "**וּבְאֶזְרוֹעַ נְטוּיָה**" (ירמיהו לב כא), "**אַכְזִיב לְאַכְזָב**" (מיכה א יד). והמ"ם ב"**תֹּךְ וּמַרְמָה**" (תהלים נה יב), "**וּלְמֶרְמַס שֵׂה**" (ישעיהו ז כה), "**מִקְטַר קְטֹרֶת**" (שמות ל א), "**מִכָּל מִשְׁמָר**" (משלי ד כג). והנו"ן: "**נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים**" (בראשית ל ח), "**מֵי נֶפְתּוֹחַ**" (יהושע טו ט), וכן נְשָׁמָה לדעת הא"ע שהיא מגזרת שָׁמִים, כי היא הדבריית ותאצל ממניעיהם. והתי"ו: "**לִי תְּרוּמָה**" (שמות כה ב), "**הָיְתָה תְּבוּסַת**" (דה"ב כב ז), "**לָכֶם תְּקוּמָה**" (ויקרא כו לז), "**וּתְשֻׁבָתוֹ הָרָמָתָה**" (ש"א ז יז). והיו"ד: "**תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר**" (דברים כח נא), "**יַנְשׁוֹף וְעֹרֵב**" (ישעיהו לד יא) "**בַּיְלַקוּט**" (ש"א יז מ), "**סַפִּיר וְיַהֲלֹם**" (שמות כח יח).

וכבר נמצאו באות בסוף השמות גם כן זולת האל"ף. הה"א בהַצָּלָה והַנָּחָה והַכָּרָה שנזכרו. המ"ם: "**תְּמוֹל שִׁלְשֹׁם**" (שמות ה ח), "**חִנָּם נִמְכַּרְתֶּם**" (ישעיהו נב ג), "**פָּנַי רֵיקָם**" (שמות כג טו). הנו"ן: "**אַבְנֵי זִכָּרוֹן**" (שמות כח יב), "**מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן**" (ירמיהו יז יח), "**דָּם לְשִׁכָּרוֹן**" (יחזקאל לט יט), "**אִישׁ כְּפִתְרוֹן**" (בראשית מ ה). התי"ו: "**סֵפֶר כְּרִיתֻת**" (דברים כד א), "**וּבְמֵרִירוּת**" (יחזקאל כא יא), "**חֲצִי הַמַּלְכוּת**" (אסתר ה ג). היו"ד: "**קַרְנוֹת שֵׁן וְהָבְנִים**" (יחזקאל כז טו) – כי היחיד הָבְנִי, "**לְעֵם נָכְרִי**" (שמות כא ח).

וכבר באו מאלה שתים או שלש מהם יחד נוספות על שרשי השמות. עם שתים: "**וּבְיָדוֹ מִקְטֶרֶת**" (דה"ב כו יט), "**לְמִשְׁמֶרֶת לְאוֹת**" (במדבר יז כה). ועם שלש: "**נָחֹשׁ עֲקַלְתּוֹן**" (ישעיהו כז א). והתי"ו נמצאת בראש השם ובסופו: "**עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת**" (ישעיהו סב ג), "**נָקָם תִּלְבֹּשֶׁת**" (ישעיהו נט יז), "**תִּפְלַצְתְּךָ הִשִּׁיא אֹתָךְ**" (ירמיהו מט טז), "**תַּכְלִית שְׂנְאָה**" (תהלים קלט כב), "**הֶחֱזִיקוּ בַּתַּרְמִית**" (ירמיהו ח ה). אמנם נודע כי אלה האותיות באלה השמות והדומים להם נוספות על האותיות השרשיות מצד גזרתם, שכבר נמצא מובן הגזרה בפעלים ובשמות אחרים זולתם מזולת שיבאו בהם האותיות הנזכרות.

וכבר קבצו המדקדקים אופני התחלפות השמות מצד השמוש ונתנו לכלם דמיון **מפעל** כמו שעשו בפעלים, אלא שהם חברו אל זה שמות העצמים הראשונים והביאו הדמיון מהם, ולא אראהו נכון במכוון, לפי ששמות העצמים הראשונים אין ראוי שיונחו מכלל הלשון בחכמת הדקדוק, כי אינם מהסכמת בעל הלשון אבל יונחו ברצון איש ואיש, ומה לנו לחכמת הדקדוק ל"**מַכְנְדֵבֵי שָׁשַׁי שָׂרֵי**" (עזרא י מ), ול"**נַחְבִּי בֶּן וָפְסִי**" (במדבר יג יד), ול"**חֲפָרִים וְשִׁיאֹן וַאֲנָחַרַת וְהַרַבִּית וְקִשְׁיוֹן וָאֵבֶץ**" (יהושע יט יט-כ), ואין ספק שהוא מותר ודבר שאין לו שחר. וגם בשמות הנגזרים כראובֵן ושִמְעוֹן וגִלְעָד והַמִצְפָּה וזולתם הדומים להם אין לנו עסק בהן, כי לא ישמרו שרשי החכמה הזאת בצד מה.

ודע כי הכללים האלה למדקדקים אינם הכרחיים. וכבר אפשר שנניח הלמ"ד גם כן נוספת בשרשי השמות, אחר שמצאנו "**וּלְאֹם מִלְאֹם**" (בראשית כה כג) ו"**שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֱמִים**" (תהלים קיז א), וכן "**מַלְתָּעוֹת כְּפִירִים**" (תהלים נח ז) ו"**שִׁנֵּי כְפִירִים נָתָעוּ**" (איוב ד י), וכן "**לַפִּיד**" (איוב יב ה) ו"**אִם בְּפִידוֹ**" (איוב ל כד). וכן במה שהניחוהו מהתוספת הנזכרת לא נתנו אותו מיוחד, יודע ממנו התוספת הנזכרת בשמות, וחשבו האותיות הנזכרות שרשיות בקצת שמות ואולי הן נוספות. וכבר ספקו בתַּרְשִׁישׁ אם שרשו **תרש** או **רשש** להתעלם מהם הגזרה. ואולי תְּכֵלֶת ותוֹלַעַת, תַּנּוּר, "**וְתֹפֶת לְפָנַי**" (איוב יז ו) ששמו הת"ין שרשיות הן נוספות, ונקרא תְּכֵלֶת להיותו תַּכְלִית הצבעין כמו שכתב הא"ע (אבן עזרא על שמות כה ד); ותוֹלַעַת לחולשת מציאותו, מגזרת "**עַל כֵּן דִּבָּרִי לָעוּ**" (איוב ו ג); ותַּנּוּר להיותו משכן האש; ותֹפֶת מגזרת "**פְּתִיתַנִי וָאֶפָּת**" (ירמיהו כ ז), להיותו מפתה ומושך לב האנשים אליו לגודל מעלתו ושלמות מציאותו לפנים. וכן האל"פין באֶבֶן ואֶרֶץ ואֶמֶשׁ שהניחו שרשיות, אולי הן נוספות. ונקראת אֶבֶן להכנתו אל הבנין, כמו שאמר "**אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים**" (תהלים קיח כב); ואֶרֶץ מגזרת "**רֶץ לִקְרַאת רָץ**" (ירמיהו נא לא), כי עם שהיא לעולם עומדת, הנה היא משכן וחמר להווים הנפסדים אשר הם בתנועה ומרוצה מתמדת כי עפר הם ואל עפר ישובו; ואֶמֶשׁ מגזרת "**וַיְמֵשׁ חֹשֶׁךְ**" (שמות י כא). ועליך להקיש מאלה על כל מה שיבא דומה להם בכתוב ולספק על קצת מה שיניחו מזה, כי טבעי הגזרות נעלמו מהם כנעלם מאתנו היום מהרבה מהפעלים והשמות.

ודע כי אופני התחלף השמות רב מאד ולא הניחו אותם המדקדקים על כללים מוגבלים כמו שעשו בפעלים, וכמעט שזה בלתי אפשר, אבל נתנו להם דמיונים מגזרת **פעל** כמו שעשו בפעלים, וכתבו כל מה שמצאנו בכתוב ממיני ההתחלפות. וכאשר יבאו אותיות נוספות הניחו אותן כפי שהן, והניחו בו האותיות השרשיות על דמיון **פעל**. והמשל כשירצו לתת דמיון לאֶחֳרַנִית (ממנו) יאמרו על דמיון פְּעוֹלַנִית. ומַרְדוּת על [דמיון]

מַפְעוּת וכן בכל הדומה לזה. וכל זה מוֹתר אין בו תועלת. והם עשו זה להעמידנו על שרשי השמות בדרך זה, אבל שזה אין להם בו אלא סברה בקצת מהם בלא ראיה כמו שהונח. ומי הודיעם ששרש תִּירֹשׁ **ירש**, לפי שידמה לתִּינוֹק ששמשו בו החכמים, ולא יהיה שרשו **תרש** על דמיון קִיטוֹר שהוא לשון הכתוב (בראשית יט כח). אמנם עם כל זה לא אניח דרכם זה ואביא אופני השמות כפי מה שהם נמצאים בכתוב על דמיון **פעל** כמו שעשו הם, וגם בשמות בני שתי אותיות גם כן על דמיונו, ותהיה האות הנחה עי"ן הפעל או למ"ד הפעל כפי השרש אשר לו.

ואביא מכל מין כפי מה שאראהו נאות בכונה שנים או שלשה מכל מין או יותר, ואם לא אביא מהם כפי הנמצא, ואמנם אביא הדומים במשקל. ולא ארצה ב'משקל' הנרצה בו אצל המשוררים, והוא ההשתוות בתנועות לחלקי הדבור, אבל ארצה בו עם זה ההשתוות בסוג, רצוני שיהיו יחד תחת סוג אחד מהסוגים הנזכרים, כי לפעמים ישתוו בתנועות ולא ישתוו בסוג. כי תּוֹעֵבָה ותּוֹכֵחָה משתוים במשקל התנועות, ותּוֹעֵבָה תחת סוג השלמים מגזרת "וְ**תַעֵב תְּתַעֲבֵנּוּ**" (דברים ז כו), ותּוֹכֵחָה תחת סוג נחי הפ"א שהיא יו"ד מגזרת "וְ**הוֹכֵחַ אַבְרָהָם**" (בראשית כא כה). ויותר נפלא מזה, כי לשם האחד יתחלף המשקל לפי המקום שהוא בו ויהיה מסוגים מתחלפים. כי "**עֲדוּת בִּיהוֹסֵף**" (תהלים פא ו) שרשו **עוד** על משקל "**בְּגֵרוּת כְּמֹהָם**" (ירמיהו מא יז), ו"**אֶת הַנַּזֶר וְאֶת הָעֵדוּת**" (מ"ב יא יב) שרשו **עדה** כי הוא מגזרת "**עֲדֵי זָהָב**" (ש"ב א כד) על משקל גֵּאוּת. וכן "**לְכָל זְנוֹת**" (יחזקאל טז לג) עם "וְ**הַזְּנוֹת רָחָצוּ**" (מ"א כב לח).

ואתן הדמיונים משמות העצמים ומשמות המקרים ומהשם הנגזר המורה על העצם והמקרה יחד אשר יקראו אותם המדקדקים 'תאר' כמו שהתבאר, אמנם למה שבא מהם שלא על דרך הפעולים והפועלים, שכבר נכללו אלה בבנינים, אבל למה שבא על זולת הדרך הזה והם תוארים על העיון הטוב כפי מה שנזכר. וכבר יחסו קצת מדקדקים שמות המקרים והתארים גם כן לבנינים הנזכרים, ויאמרו: השם הזה לפָעַל קל וזה לפִּעֵל הדגש ולהִפְעִיל וזולתם. וכל שם שימצאו מוקל ובלא דגש יאמרו שהוא מהקל, והשם או התאר המודגשים ייוחסו לפִּעֵל הדגש, ואשר עם תוספת ה"א לבנין הִפְעִיל, וכן מה שדומה לזה. והיחס הזה הוא שהבנין נחצב מהשם ההוא במצוע המקור כמו שנזכר. והראוי בזה ליחס כל שם לבנין ולסוג הנבנה על גזרתו. והמשל כי תְּפִלָּה ותְּחִנָּה ניחס לבנין הִתְפַּעֵל, לפי שלא נמצא פעל מהם בזולתו מהבנינים, ותְּשׁוּרָה ותְּקוּמָה לקל, וגְּבוֹר ושְׂכוֹר לפי שהם דגושים – לפִּעֵל הדגש. כי עם שמצאנו "**גָּבַר בְּאֶחָיו**" (דה"א ה ב) ו"**שָׁכְרוּ וְלֹא יַיִן**" (ישעיהו כט ט), הנה כן מצאנו "וְ**גִבַּרְתִּים בַּיָּיִן**" (זכריה י יב), "**וַחֲיָלִים יְגַבֵּר**" (קהלת י

י), "**וַאֲשַׁכְּרֵם בַּחֲמָתִי**" (ישעיהו סג ו), "**מְשַׁכָּרֶת כָּל הָאָרֶץ**" (ירמיהו נא ז). אבל החקירה הזאת אין בה מועיל, ולכן אניח העסק בה.

ואתן הדמיונים לאשר הם בני שתי אותיות.

ל**פֵּ**ל נחי העי"ן: פָּח, סָר, דָּג לדעת ר' יונה. והתאר: "**רָאשׁ עִשָּׂה**" (משלי י ד), "**שַׂר חֲמִשִּׁים**" (מ"ב א ט), "**גֵּאֶה וָרָם**" (ישעיהו ב יב).

לכפול העי"ן: סַל, פַּת, עַם. ונבדלו מהראשונים בשאלה פתוחים, והראשונים קמוצים ברוב. והתאר לאלה: "**מֶלֶךְ רַב**" (דניאל ב י), "**מֶלֶךְ עַז**" (דניאל ח כג).

ל**פּוֹ**ל בחולם ונח העי"ן: פּוֹל, סוֹד, חוֹר, קוֹל, שׁוֹט, שׁוֹר, חוֹחַ. והתאר: "**טוֹב יָיִן**" (תהלים קמה ט), "**חֹרֵי יְהוּדָה**" (ירמיהו כז כ), ומזה "**יֵאָמֵר שׁוֹעַ**" (ישעיהו לב ה).

ל**פּוּ**ל כפול הלמ"ד: עוּז, שׁוּד, רוּק. והתאר: "**לֶחֶם חֹם**" (ש"א כא ז), "**מָעוּז לַתֹּם**" (משלי י כט), "**טוֹב יַיִן לַכֹּל**" (תהלים קמה ט), וכן כל כֹּל.

ל**פּוּ**ל בשורק: פּוּר, טוּר, שׁוּר, אוּר. והתאר: "**סוּג לֵב**" (משלי יד יד), "**שׁוּבֵי מִלְחָמָה**" (מיכה ב ח), "**שָׂה חוּם**" (בראשית ל לב).

ל**פִּי**ל כפול הלמ"ד בסמיכות: "**יְיֵי עֲזִי**" (ירמיהו טז יט), "**בִּלְעִי רֵקִי**" (איוב ז יט).

ל**פֵּ**ל בצירי נח העי"ן: עֵץ, נֵד, רֵשׁ. והתאר: גֵּר, עֵר, עֵד.

ל**פֶּ**ל כפול העי"ן: קֶץ, חֵן, שֵׁן. והתאר: "**יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים**" (דברים לב יז), "**שֶׁשׁ הֵנָּה**" (משלי ו טז).

ל**פִּ**י נח העי"ן והלמ"ד ה"א: "**אַף בְּרִי**" (איוב לז יא), "**וְצִי אַדִּיר**" (ישעיהו לג כא), "**לֹא בָעִי**" (איוב ל כד), ונִי מ"**וְנָשְׂאוּ אֵלַיִךְ בְּנֵיהֶם**" (יחזקאל כז לב).

ל**פִּי**ל נח העי"ן: סִיד, שִׁיר, קִיר, עִיר, נִיר. והתאר: "**עֹרֵב לְמִינוֹ**" (ויקרא יא טו). "**אֲשֶׁר כְּגִילְכֶם**" (דניאל א י).

ל**פָּ**ע נח הלמ"ד: "**מָן הוּא**" (שמות טז טו), "**עַב הֶעָנָן**" (שמות יט ט), "**צַו לָצָו**... קַו לָקָו" (ישעיהו כח י), "**תָּו**" (יחזקאל ט ד). והתאר: "**חַי חַי**" (ישעיהו לח יט), אַב, אַח.

ל**פֵּ**ע נח הלמ"ד: "**זֵר זָהָב**" (שמות כה יא), "**כֵּס יָהּ**" (שמות יז טז). והתאר: "**בֵּן יְכַבֵּד**" (מלאכי א ו).

ל**פֶּ**ל שהלמ"ד נחה ונראית: "**פֶּה לָאָדָם**" (שמות ד יא), "**שֵׁה כְּשָׂבִים**" (דברים יד ד). והתאר: "**גֶּה גְּבוּל**" (יחזקאל מז יג), "**וְזֶה לְךָ**" (שמות ג יב) כי הוא שם לפרט הרמוז אליו מצד תאר הרמיזה. וכן "**גֵּא מְאֹד**" (ישעיהו טז ו), אולי שרשו **גאה**.

ל**פּוֹ**ל נחי הלמ"ד: "**תַּעֲשֶׂה כֹּה**" (שמות ה טו), "**וְאַתָּה פֹּה**" (דברים ה כח) כי הוא שם למקום הרמוז אליו מצד תאר הרמיזה.

ויש מהשמות בני שתי אותיות שלא יהיה בכחם נח. אָז – כי הוא שם לזמן המוגבר עובר או עתיד: "**אָז אָמַרְתִּי**" (תהלים מ ח), "**אָז תַּצְלִיחַ**" (יהושע א ח). "**וְאֶת הָאָח לְפָנָיו**" (ירמיהו לו כב), "**אָן הֲלַכְתֶּם**" (ש"א י יד). וכן בַּג, בַּד, גַּג. והתאר: "**בַּר בְּטְנִי**" (משלי לא ב). וכבר אמרו באָז שהוא נוטריקון אוֹתוֹ זְמַן. וכבר חשבו כי היחיד מ"**רַבַּע הַקַּב דְּבְיוֹנִים**" (מ"ב ו כה) – דַּב והיותר טוב שיהיה דֻּבְיוֹן על משקל "**חֻבְיוֹן**" (חבקוק ג ד) או "**זֻכְרוֹן**" (קהלת א יא). ומזה דָּד, דַּי, יָד, יָם, "**מַר מִדְלִי**" (ישעיהו מ טו), מַס, סַם, תָּא, ובצירי: **פֵּל** עֵץ, עֵז.

לִ**פְעַל**: עָשָׁן, בָּקָר, מָטָר, עָפָר. והתאר: חָכָם, רָשָׁע, סָכָל.

לִ**פְעַל** מלעיל: שָׁחַר, פָּחַז, פָּחַת, "**שַׁעַר הָרַגְלַיִם**" (ישעיהו ז כ), פָּחַד והדומים. והתאר: נַעַר, בַּעַר. ודרך אלה בסמיכות והרבוי שוה: "**קוֹל פְּחָדִים**" (איוב טו כא), "**וּשְׁעָרֵךְ צְמֵחַ**" (יחזקאל טז ז) וכן בשאר. ושלשה ממשקלם ישתנו מהם בסמיכות והרבוי אל הדגשות, והם גָּמָל, שָׁפָן, קָטָן, והרבוי: גְּמַלִּים, שְׁפַנִּים, קְטַנִּים. ובסמיכות: "**וּגְמַלֵּיהֶם נִשְׂאִים**" (בראשית לז כה). והרֹב מהנזכרים ודומיהן עי"ן הפעל קמוצה ופתוחה, כ"**מְקוֹל פָּרַשׁ**" (יחזקאל כו י), "**חַרְטֹם וְאָשַׁף**" (דניאל ב י), "**וּמָשׁוֹחַ בַּשָּׁשַׁר**" (ירמיהו כב יד), "**חֲקֻקִים בַּשָּׁשַׁר**" (יחזקאל כג יד).

לִ**פְעָל**: כְּתָב, יְקָר, עָרֹשׁ, עָנָק, מְצָר, "**וְאֶסָרָה אֲשֶׁר אָסָרָה**" (במדבר ל ה), זְמָן, אָגָם, שְׂרָד, סְתָו, דְּבָשׁ. והתאר: "**כִּי מְעַט**" (בראשית ל ל), "**גְּבַר תָּמִים**" (תהלים יח כו). ועי"ן הפעל קמוצה, זולתי בסמיכות פתוחה, וזה על הרוב. והקבוץ: יְקָרִים, כְּתָבִים. ונשתנה: "**וַיָּגָז שַׁלְוִים**" (במדבר יא לא) וכן "**דְּבָרֶיךָ מְעַטִּים**" (קהלת ה א) וּזְמַנִּים וְאֻגַמִּים.

לִ**פְעַל**: כְּאֵב, אֶפֶר, זְאֵב, בְּאֵר, שְׁאֵר, פְּאֵר. והתאר: "**זְעֵיר שָׁם**" (ישעיהו כח י), "**גּוֹי שְׁלֵיו**" (ירמיהו מט לא), ולא ישתנה בסמיכות. והרבים כְּאֵבִים, זְאֵבִים. אבל שְׁכֶם בסמיכות: "**וַיֵּט שְׁכְמוֹ**" (בראשית מט טו), ואולי הנפרד מזה "**כִּי תְשִׁיתֵמוֹ שֶׁכֶם**" (תהלים כא יג).

לִ**פְעֵל**: עָקֵב, "**לָחֶם שְׁעָרִים**" (שופטים ה ח). ונח הלמ"ד: טָלֶה, עָצָה, עָלֶה. והתאר: שָׂכֵן, עָצֵל, חָמֵץ, חָפֵץ, זָקֵן. ונח הלמ"ד: כָּלֶה – "**וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם**" (דברים כח לב). והרבים: שְׂכֵנִים, חֲפֵצִים. ובסמיכות: "**שְׂכַן שֹׁמְרוֹן**" (הושע י ה), "**הוּא וּשְׁכֵנוֹ**" (שמות יב ד), "**זְקַן בֵּיתוֹ**" (בראשית כד ב), "**יְפֵה תֹאַר**" (בראשית לט ו), "**וְזִקְנֵי מִדְיָן**" (במדבר כב ד). ומזה: גָּזַל, כָּתֵף, יָרֵךְ, גָּדֵר, ובסמיכות: "**גֵּזֶל אָח**" (יחזקאל יח יח), "**כֶּתֶף הַבַּיִת**" (מ"א ו ח), "**יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ**" (ויקרא א יא), "**גֶּדֶר אֲבָנָיו**" (משלי כד לא). ונשתנה "**וְעָפוּ בְכָתֵף פְּלִשְׁתִּים**" (ישעיהו יא יד).

לִ**פְעָל** בשש נקודות: אֶבֶן, אֶרֶץ, עֶרֶב, צֶדֶק, שֶׂלֶג, גֶּפֶן, זֶרֶת, ומזה: זֶרַע, קֶמַח, ונפתחו בסבת האות הגרונית. והתאר: "**מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל**" (ש"א כד יד), "**אֶרֶךְ הָאֵבֶר**" (יחזקאל יז ג), "**שֶׁבַע שָׁנִים**" (בראשית ה ז). ובחמש נקודות: סֵפֶר, עֵבֶר, חֵשֶׁב, ומזה מֵצַח, צֵלַע. וכל שֵׂכֶל בחמש נקודות זולת חמשה בשש: "**טוֹבַת שֵׂכֶל**" (ש"א כה ג), ו"**יוֹעֵץ בְּשֵׂכֶל**" (דה"א כו יד), "**נִתַּן הַסֵּכֶל**" (קהלת י ו), "**אִישׁ שֵׂכֶל**" (עזרא ח יח), "**וְשׂוֹם שֵׂכֶל**" (נחמיה ח ח). וסימן המסורה: איתתא יעצת ואתיהבת לגברא ספרא. וטעה ר' דוד בסימן ושם בכלל זה (מכלול קמט ע"ב) "**יִתֶּן לְךָ יְיָ שֵׂכֶל**" (דה"א כב יב), ולא חשב "**נִתַּן הַסֵּכֶל**". ומאלה שישתנו בהעמדה, כאֶרֶץ ואֶבֶן, ומהם שלא ישתנו, כמֶלֶךְ וצֶדֶק, והמשתנה והבלתי משתנה תדע מהכתוב בעברך עליו. ומהם שלא יתרבו בכתוב, כצֶדֶק ובֶטַח, ומהם שיתרבו. ומאלה שתשוב פ"א הפעל חרוקה עם הכנוי, כצֶדֶק וסֵפֶר, ומהם פתוחה, כגֶּפֶן ואֶבֶן. ומהם שישארו כאשר הם: "**אַל בְּקֶצְפְּךָ**" (תהלים לח ב) "**כְּגֶלְלוֹ לָנֶצַח**" (איוב כ ז), "**וְיֶשְׁעֲךָ תִּתֶּן לָנוּ**" (תהלים פה ח). ובד' נקודות ומלרע: "**תֵּבֵל כֻּלָּהּ**" (איוב לד יג), לדעת החושב שרשו **תבל**. ור' יונה חושב התי"ו נוספת, לפי שהוא מקור הבליה. והתאר מזה: "**אוֹ חֵרֵשׁ**" (שמות ד יא). ומלעיל: "**גֶּבֶר עַל חֲטָאָו**" (איכה ג לט), "**הֵלֶךְ לְאִישׁ הֶעָשִׁיר**" (ש"ב יב ד), "**גָּדוֹל יֶתֶר**" (ישעיהו נו יב).

לִ**פְעָל** מלעיל: קֹדֶשׁ, אֹהֶל, חֹדֶשׁ, גֹּרֶן, מֹלֶךְ, עֹמֶר, קֹשֶׁט, "**בֹּהֶן יָדוֹ**" (ויקרא ח כג), ובהקל: "**קֹשְׁטְ אִמְרֵי אֱמֶת**" (משלי כב כא) – השי"ן בשוא. ועם הרבים ישוב החולם חטף: "**חָדְשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם**" (ישעיהו א יד), "**בְּכָל קָדְשֵׁיכֶם**" (יחזקאל כ מ), "**כִּי בָאֱהָלִים**" (ירמיהו לה ז). וכן בסמיכות: "**חָדְשָׁהּ וְשַׁבַּתָּהּ**" (הושע ב יג), "**מִגְּרָנְךָ וּמִיְקָבֶךָ**" (דברים טז יג). ולפעמים שורק: "**מְלֹא קֳמְצוֹ**" (ויקרא ב ב), "**כְּרֹב גֻּדְלוֹ**" (תהלים קנ ב). ובפתח עי"ן הפעל: בֹּהַק, בֹּהַן, נֹגַהּ, צֹהַר, נֹכַח, בֹּחַן. והרבים: נְגֹהוֹת, נְכֹחוֹת, בְּהֹנוֹת.

לִ**פְעָל** מלרע: גּוֹרָל, אוֹפָן, אוֹהֶל, תּוֹלָע, שׁוֹפָר, גּוֹזָל. וכפול העי"ן: עוֹלָל. ולא ישתנה בסמיכות, והרבים: "**וְיִשְׁשכָר בְּאָהֳלֶיךָ**" (דברים לג יח). ובדגש: "**וְהָאוֹפַנִּים לְעֻמָּתָם**" (יחזקאל י יט).

ודע כי הרבים מאלה השמות וכל מה שיבא מהם, אם שיהיה על סימן הזכרים ביו"ד ומ"ם, ואם על סימן הנקבות בוי"ו ותי"ו. נאמר גּוֹרָלוֹת, בְּהֹנוֹת, גְּרָנוֹת, קְדֵשִׁים, חֳדָשִׁים, שְׂרָשִׁים, ואי אפשר שיכלל זה אבל תדעהו מן הכתוב. ומהם שיבאו עם הכנוי על פנים מתחלפים, תאמר מתֹאַר – "**מַה תָּאֳרוֹ**" (ש"א כח יד), "**וְתֹאָרוֹ מִבְּנֵי אָדָם**" (ישעיהו נב יד).

מפֹעַל – "**וּפֹעֲלוֹ לֹא יִתֶּן לוֹ**" (ירמיהו כב יג), "**פָּעֳלֵךְ בְּקֶרֶב שָׁנִים**" (חבקוק ג ב), וכן בכל הדומה לאלה.

לִ**פּוּעָל**: עוּגָב, שׁוּעָל, כּוּמָז, ובדגש: "**גּוּמָּץ**" (קהלת י ח), "**אַרְיֵה מִסַּבְּכוֹ**" (ירמיהו ד ז), "**סֵלָם**" (בראשית כח יב), "**עֲמַת**" (קהלת ה טו). והתאר: "**אֵינֶנּוּ אֹכֵל**" (שמות ג ב). ובחטף מלרע: "**יְדֵי אָמָן**" (שה"ש ז ב).

לִ**פּוֹעַל**: עוֹרֵב, חוֹרֵב. והתאר: כל שם הפועֵל מהקל לדעת קצת מדקדקים.

לִ**פָּעֵל** מלעיל: עָוֵל, מָוֵת, תָּוֵךְ, וסמוך: "**בְּעָוֵל רְכֻלָּתְךְ**" (יחזקאל כח יח). והרבים: "**מוֹתֵי עֲרֵלִים**" (יחזקאל כח י).

לִ**פֶּעָל**: שֶׁכָר, חֵמָר, עֶנָב, לֶבָב, הֵיכָל, "**צֶלַע אֶל צַלְעָ**" (יחזקאל מא ו). והתואר "**יֶיְ אֶחָד**" (דברים ו ד), "**בֶּן נֵכָר**" (בראשית יז יב), "**נִצְבָה שֻׁגַל**" (תהלים מה י). (ובראש) גֶּחָלִים מזה המין, ודינו בדגש לולי החי"ת, בראית נקוד הגימ"ל, שאם לא כן היתה נקודה בשוא, כמו צְלָעוֹת. והתאר מזה: "**בָּנִים כֶּחָשִׁים**" (ישעיהו ל ט), כי גזרתו על פִּעֵל הדגוש.

לִ**פְעוּל**: כְּלוּב, כְּרוּב, זְבוּל, זְכוּר. וכפול העי"ן: זְבוּב.

לִ**פְעוֹל**: שְׁאוֹר, חֲמוֹר, סְגוֹר, יְקוֹד, יְאוֹר, והתאר: בְּכוֹר.

לִ**פְעֶל** מוקל העי"ן והלמ"ד: "**נֶרֶךְ וְכַרְכֹּם**" (שה"ש ד יד), "**עָלְיו חֵטְא**" (ויקרא יט יז) נח הלמ"ד.

לִ**פָּעוֹל**: אָתוֹן, גָּרוֹן. והתאר: גָּדוֹל, קָטוֹן, אָדוֹן, אָמוֹן, רָחוֹק, קָרוֹב, "**תַּחַת שָׁלוֹשׁ**" (משלי ל כא). וישתנה בסמיכות: "**גְּדֹל הָעֵצָה**" (ירמיהו לב יט), "**קְטֹן בָּנָיו**" (דה"ב כא יז), "**אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ**" (יהושע ג יא).

לִ**פֵּעוֹל**: אֵזוֹר, אֵפוֹד, עֵרוֹם. והתאר: "**כִּי עֵירֹם אָנֹכִי**" (בראשית ג י), ובשורק: אֵבוּס, אֵסוּר, אֵמוּן, אֵטוּן.

לִ**פַּעוּל** בדגש: מַלּוּחַ, תַּנּוּר, טַבּוּר, כַּדּוּר. ובחולם: רַתּוֹק, כַּמּוֹן. והתאר נח הלמ"ד: "**קַנּוֹא וְנֹקֵם**" (נחום א ב), ובשורק: אַלּוּף, רַחוּם – דינו בדגשות בראית בנינו, וכן "**מְמֻשָּׁק חָרוּל**" (צפניה ב ט) בראית הקִבוּץ (ראה משלי כד לא). ועם שיראה היותו שם, אולי יחסר המתואר. וכפול העי"ן: חַנּוּן.

לִ**פְעַל**: "**נָקָם וְשִׁלַּם**" (דברים לב לה), "**אֶת הַקְּטֹרֶת**" (ירמיהו מד כא), "**וְהַדִּבֵּר אֵין בָּהֶם**" (ירמיהו ה יג). והתאר: עִוֵּר, פִּקֵּחַ, אִטֵּר, עִלֵּג, עִקֵּשׁ. והרבים בלא דגש: "**הַעִוְרִים וְהַפִּסְחִים**" (ש"ב ה ו).

לִ**פְעֹל**: אִסֹּר, כִּבֹּר. והתאר: "**הִנְנִי יִסַּד**" (ישעיהו כח טז), אִכֹּר – "**אִכָּרֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם**" (ישעיהו סא ה).

לִ**פְעַל** דגוש: מַקֵּל, "**כְּלֵי הַשָּׂרַת**" (במדבר ד יב), חַלֵּק מן "**בְּחַלְקֵי נַחַל**" (ישעיהו נז ו). והתאר: "**מָאֵן אַתָּה**" (שמות ז כז), "**מַהֵר מְאֹד**" (צפניה א יד), "**וְשַׁבַּח אֲנִי**" (קהלת ד ב), והוקל "**אֶת הַמַּקְלוֹת**" (בראשית ל לח).

לִ**פְעָל** דגוש: שַׁבָּת, פַּנַּג. והתאר: סַלָּח, מַלָּח, גַּלָּב, גַּנָּב, חָרָשׁ, ונח הלמ"ד: קַנָּא, דַּכָּא. ולנקבה קַשָּׁבֶת, צָרֶבֶת. ואמרו ב"**חָרָשׁ חָכָם**" (ישעיהו מ כ) שדינו בדגשות, שאם לא כן היתה החי"ת בחָרָשִׁים חטופה כחָכָמִים. ור' יונה סובר שהוא על דמיון חָכָם, וקמץ החי"ת כקמץ שָׁלִישׁ, סָרִיס, פָּלִיט, שָׂרִיד – שדינם בשוא בקבוץ: "**סָרִיסֵי פַּרְעֹה**" (בראשית מ ז), "**פְּלִיטֵי חֶרֶב**" (יחזקאל ו ח), "**שְׂרִידֵי חָרֶב**" (ירמיהו לא א), ומצאנו "**לַסָּרִיסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ**" (ישעיהו נו ד).

לִ**פְעִיל**: צָעִיף, שָׂמִיר, סָדִין, אָמִיר, זָמִיר. וכפול העי"ן: אֱלִיל (אולי צ"ל: חָלִיל). והתאר: "**בְּלִיל חָמִיץ**" (ישעיהו ל כד), שָׂכִיר, עָשִׁיר, פָּלִיט, שָׂרִיד, וכפול העי"ן: "**כָּלִיל תָּקְטָר**" (ויקרא ו טו).

לִ**פְעַל** מלעיל: זַיִת, שַׂיִת, שַׁיִשׁ, חַיִץ, שַׁיִט, עַיִשׁ.

לִ**פְעִיל**: דְּבִיר, כְּפִיר, שְׂחִין, חֲנִית, שְׂבִית. וכפול העי"ן: "**שְׂבִיב אִשּׁוֹ**" (איוב יח ה), "**בְּלִיל חָמִיץ**" (ישעיהו ל כד). והתאר: כְּסִיל, גְּבִיר, "**גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה**" (דברים כב יב), "**פְּתִיל תְּכֵלֶת**" (במדבר טו לח).

לִ**פְעִיל** דגוש העי"ן: כַּשִּׁיל, פַּטִּישׁ, לַפִּיד, סַפִּיר, אַתִּיק. והתאר: כַּבִּיר, אַדִּיר, אַמִּיץ, צַדִּיק, סָרִיס. ונח הלמ"ד: "**שַׁגִּיא כֹּחַ**" (איוב לז כג).

לִ**פְיעוֹל**: קִיטוֹר, תִּימוֹר, תִּירוֹשׁ. ובדגש: סִלּוֹן, צִנּוֹר, כִּנּוֹר. והתאר: שִׁכּוֹר, גִּבּוֹר. ובשורק: שִׁקּוּץ, חִתּוּל, נִחוּם. והתאר: "**פִּגּוּל הוּא**" (ויקרא יט ז). וכפול העי"ן: "**יֵינָ עִזּוּז**" (תהלים כד ח).

לִ**פּוּעִיל**: "**אֲלָיו אוֹכִיל**" (הושע יא ד), "**מִזָּהָב אוֹפִיר**" (דה"א כט ד), בּוֹרִית אם שרשו **ברת**, וכבר חשבו כי שרשו **ברה**.

לִ**פַּעְלִיל**: שַׁפְרִיר, "**בְּיוֹם סַגְרִיר**" (משלי כז טו). והתאר: "**חַכְלִילִי עֵינַיִם**" (בראשית מט יב), כי היו"ד נוספת לדעתם. ונח הלמ"ד: "**בִּינָה הֲגִיגִי**" (תהלים ה ב).

לִ**פְעָלוּל**: נִיחוּחַ, נִיצוּץ.

לִ**פַּעְלוּל**: "**קִבְּצוּ פָּארוּר**" (יואל ב ו), "**וְנַאֲפוּפֶיהָ מִבֵּין שָׁדֶיהָ**" (הושע ב ד), ובדגש: "**כְּמוֹ שַׁבְּלוּל**" (תהלים נח ט).

לִ**פּוּעָלַל**: "**כִּי אֻמְלַל**" (תהלים ו ג), והוא תאר.

לִ**פְעַלְעַל**: "**יַרְקְרָק אוֹ אֲדַמְדָּם**" (ויקרא יג מט), עֲקַלְקַל, הֲפַכְפַּךְ, חֲלַקְלַק, והם תארים.

לִ**פְעָלַל**: "**פִּרְחַח יָקוּמוּ**" (איוב ל יב).
לִ**פְעָפּוּל**: חִרְחוּר.
לִ**פַּעְפַּל**: גַּלְגַּל, אַרְאַל.
לִ**פְעוֹפֵל**: "**בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל**" (במדבר כא ה).
לִ**פְעוֹעָלָה**: "**חֲצֹצְרָה בָּרָמָה**" (הושע ה ח).
לִ**פְעַלְעוּל**: "**וְהָאסַפְסֵף**" (במדבר יא ד). ובחולם: שִׁחֲרְחוֹר, והם תארים. והשם: "**פְּקַח קוֹחַ**" (ישעיהו סא א), והיא מלה אחת במכוונה, ואם נפרדה במכתב. וכמוהו "**יְפֵה פִיָּה**" (ירמיהו מו כ), "**לְגָאֵי יוֹנִים**" (תהלים קכג ד).

הדמיונים לנוספות באותיות האמנת"י

לַ**הֲפָעָלָה**: "**הַכָּרַת פְּנֵיהֶם**" (ישעיהו ג ט), "**רֶוַח וְהַצָּלָה**" (אסתר ד יד), והם חסרי הפ"א שהיא נו"ן. ונחי העי"ן: "**לַהֲנָפָה גּוֹיִם**" (ישעיהו ל כח), "**וַהֲנָחָה לַמְּדִינוֹת**" (אסתר ב יח).
לִ**פְעָלָה**: חָכְמָה, עָרְמָה, עָצְמָה. ונח הלמ"ד: "**אֳנִיָּה בָּאָה**" (יונה א ג).
לִ**פְעָלָה**: קְעָרָה, בְּרָכָה, גְּעָרָה, כְּבָרָה. וכפל הלמ"ד: קְלָלָה. ובפתח פ"א הפעל בסבת האות הגרונית: עַנְוָה, אַהֲבָה, אַחֲוָה, עַוְלָה, עַצְלָה. והתאר: נַעֲרָה, עֲשָׂרָה.
לִ**פְעָלָה**: זְמָרָה, גְּזָרָה, כְּבָשָׂה, כְּבָרָה. והתאר: שִׁפְחָה. וכפול העי"ן: זִמָּה, רִנָּה, סִבָּה. ונח הלמ"ד: שְׂנָאָה. ומזה אִשָּׁה דינו אִנְשָׁה וחִטָּה דינו חִנְטָה. והתאר: שִׁשָּׁה, שִׁבְעָה, תִּשְׁעָה.
לִ**פְעָלָה**: עֶדָנָה, חֻרְפָּה, אֻבְחָה, חֻלְקָה, עֻרְוָה.
לִ**פְּעָלָה**: בֶּהָרָה, בֶּהָלָה, נֶאָצָה, "**זֹאת נֶחָמָתִי**" (תהלים קיט נ).
לִ**פְעַלָּה**: אֲבֵדָה, גְּזֵלָה, בְּרֵכָה, שְׁאֵלָה, בְּהֵמָה. והתאר: נְבֵלָה.
לִ**פְעוֹלָה**: קְטוֹרָה, זְמוֹרָה, חֲגוֹרָה. והתאר: גְּדוֹלָה, שְׁחוֹרָה, סְפוֹרָה, שְׁלֹשָׁה, שְׁמֹנָה.
לִ**פְעִילָה**: אֲכִילָה, סְפִינָה, מְדִינָה. והתאר: עֲדִינָה, גְּבִירָה, חֲמִשָּׁה, עֲנִיָּה, "**שִׁבְיָה בַּת צִיּוֹן**" (ישעיהו נב ב).
לִ**פְעֻלָּה**: תְּפֻחָה, "**עָלָיו עֲלֻפָּה**" (יחזקאל לא טו).
לִ**פְעֻלָּה**: "**מַקַּל לִבְנָה**" (בראשית ל לז).
לִ**פּוּעָלָה**: תּוֹעֵבָה, שׁוֹרֵקָה, סוֹחֵרָה. וסמוך: "**תּוֹעֲבַת יְיָ**" (דברים ז כה). והתאר כפול הלמ"ד: שׁוֹמֵמָה, "**שֹׁמְמוֹת דּוֹר**" (ישעיהו סא ד).
לִ**פְעֻלָּה**: "**בְּצִפְיָתֵנוּ צִפִּינוּ**" (איכה ד יז), "**גֻּלַּת עֲלִיּוֹת**" (יהושע טו יט).
לִ**פְעִלָּה**: כְּלִמָּה, שְׁמֻטָּה, גְּבִנָּה. והתאר: קְהִלָּה.
לִ**פְעוּלָה**: אֲרוּכָה, שְׁמוּעָה, מְלוּכָה, גְּמוּלָה, גְּבוּרָה, חֲלוּשָׁה. לא ישתנו בסמיכות.
לִ**פּוּעָלָה**: דּוּמְיָה.

לִ**פְעָלָה**: סְגֻלָּה, אֲגָדָה, חֶתֶלָה, אֲלֻמָּה, הֶמֶלָה. והתאר: "**מִטָּה כְּבוּדָּה**" (יחזקאל כג מא). ולא ישתנו בסמיכות.

לִ**פַּעֲלָה**: כַּפָּרָה, בַּקָּשָׁה, בַּקָּרָה. והתאר מבעלי האל"ף: חַטָּאָה. ומנחי הפ"א: יַבָּשָׁה.

לִ**פַּעוּלָה**: חֲבוּרָה, בַּטּוּחָה מן "**וּבַטָּחוֹת לְמַרְגִּיזֵי אֵל**" (איוב יב ו), רַתּוּקָה. והתאר: וְ"**שַׁכֻּלָה אֵין בָּהֶם**" (שה"ש ד ב), "**כִּתְאֵנֵי הַבַּכֹּרוֹת**" (ירמיהו כד ב), "**אָזְנֶיךָ קַשֻּׁבוֹת**" (תהלים קל ב).

לִ**פֶּעְלָה** כפול העי"ן: סֻכָּה, חֻפָּה.

לִ**פְעֵלְעִיל**: "**עֻגָלָה יְפֵה פִיָּה**" (ירמיהו מו כ).

לְ**אֶפְעוֹל**: אֶזְרוֹעַ, אֶפְרוֹחַ, אֶתְמוֹל, ובשורק: "**וְאֶתְמוּל עַמִּי**" (מיכה ב ח), ובדגש ובחירק: "**יוֹדְעוֹ מֵאִתְמוֹל**" (ש"א י יא).

לְ**אֶפְעָל**: אֶשְׁפָּר, אֶשְׁכָּר, אֶקְדָּח. והתאר: אֶזְרָח.

לְ**אֶפְעָלָה**: אֶצְעָדָה.

לְ**אַפְעוּלָה**: אַשְׁמוּרָה, ובחולם ותי"ו: אַשְׁמוֹרֶת.

לְ**אַפְעָל**: אַשְׁמָן. והתאר: "**וְאַרְבַּע צֹאן**" (שמות כא לז), "**אַכְזִיב לְאַכְזָב**" (מיכה א יד), "**לֹא אַכְזָר**" (איוב מא ב).

לְ**אַפְעָלָה**: אַזְכָּרָה. והתאר: אַרְבֶּעָה.

לְ**אַפְעִיל**: אַכְזִיב. ובה"א: "**עַד אַרְנִיעָה**" (משלי יב יט).

לְ**אֶפַעְיל**: אֶבַטִּיח.

לְ**אֶפַעְפוּעָה**: אֶבַעְבוּעָה.

לְ**אַפְעֲלִיוּת**: אַכְזְרִיוּת.

לְ**אַפְעָלוֹן**: אַפְרִיוֹן.

לְ**מַפְעִיל**: "**מַשְׁכִּים הֹלֵךְ**" (הושע ו ד), "**לְדָוִד מַשְׂכִּיל**" (תהלים לב א), "**אֹכֵל לְמַכְבִּיר**" (איוב לו לא), "**עָלַי לְמַשְׁחִית**" (דניאל י ח).

לְ**מַפְעַל**: מַלְבֵּן, מַכְתֵּשׁ, מַכְבֵּר, מַזְלֵג, מַרְצֵעַ. והתאר: מַמְזֵר.

לְ**מַפְעֲלָה**: מַשְׁטֵמָה, מַכְפֵּלָה, מַדְרֵגָה, מַשְׁעֲנָה.

לְ**מַפְעֶלֶת**: מַרְחֶשֶׁת, מַאֲכֶלֶת, מַחְתֶּרֶת, מַחְמֶצֶת, מַהְפֶּכֶת.

לְ**מַפְעַל**: מַלְמָד, מַרְבַּד, מַשְׁאַב, מַנְעַם, מַעֲקַשׁ. והתאר: מַלְאָךְ.

לְ**מַפְעָלָה**: מַמְלָכָה, מַעֲמָסָה, מַעֲבָדָה.

לְ**מַפְעַלָה**: מַהֲתַלָּה, מַעֲשַׂקָּה, מַעֲדַנָּה.

לְ**מִפְעָל**: מִשְׁכָּב, מִפְתָּן, מִסְפָּר, מִכְתָּב, מִכְתָּם, מִשְׁכָּן, מִקְדָּשׁ.

לְ**מִפְעָלָה**: מִלְחָמָה, מִשְׁמָרָה, מִפְשָׁעָה. והתאר: "**הֶעָרִים הַמִּבְדָּלוֹת**" (יהושע טז ט).

לְ**מִפְעֶלֶת**: מִשְׁמֶרֶת, מִנְעֶרֶת, מִפְלֶצֶת, מִלְחֶמֶת.

לְ**מָפְעָלָה**: מֶרְכָּבָה, מֶמְשָׁלָה.
לְ**מַפְעוֹלֶת**: מַחֲגוֹרֶת, מַאֲכוֹלֶת.
לְ**מִפְעַל**: מִזְבֵּחַ. והתאר: מִסְכַּן.
לְ**מִפְעוֹל**: מִכְשׁוֹל, מִזְמוֹר. והתאר: "**מִגְדּוֹל יְשׁוּעוֹת**" (ש"ב כב נא).
לְ**מַפְעוֹל**: מַעְצוֹר, מַטְמוֹן, מַשְׁקוֹף.
לְ**מְפַעֵל**: "**וְנִחֲלוּ מְקַדְּשֵׁיהֶם**" (יחזקאל ז כד), "**בֵּית הַמְבַשְּׁלִים**" (יחזקאל מו כד), ור"ל הקדֵרות לדעת ר' יונה.
לְ**מַפְעוּל**: מַנְעוּל. וכפול העי"ן: מַסְלוּל, מַכְלוּל.
לְ**מִפְעָלָה** כפול העי"ן: מִסְלָה, מִחְתָּה, מִגְנָּה, מִגְלָה, מִחְלָה. ומזה: מְאֵרָה, מְגֵרָה, ודינם בדגש.
לְ**מַפְעִילָה**: "**אֲנִי מַנְגִּינָתָם**" (איכה ג סג). והתאר: "**צֹר הַמַּעֲטִירָה**" (ישעיהו כג ח).
לְ**מַפְעֵלָיָה**: מַאְפֵּלְיָה.
לְ**מִפְעוֹלֶת**: "**וּפִרְשֵׁי מִכְמֹרֶת**" (ישעיהו יט ח), מִשְׁקֹלֶת.
לְ**מִפְעֵלוּת**: מִסְכֵּנוּת.
לְ**מָפְעָל**: "**כִּי מָשְׁחָתָם בָּהֶם**" (ויקרא כב כה), הנפרד: מָשְׁחָת.
לְ**פִעְילָהפִּים**: "**הַפְּצִירָהפִּים**" (ש"א יג כא). והקרוב שהם שתי מלות, כי אין הה"א מאותיות המשך.
לְ**פָעְלוֹם**: פִּתְאֹם. והתאר: שִׁלְשׁוֹם.
לְ**פָעְלָם**: סָלְעָם, אָמְנָם.
לְ**נָפְעוּל**: נָפְתּוּל מ"**נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים**" (בראשית ל ח).
לְ**פָעְלָן**: "**בְּשַׁר הַקְּרָבָן**" (יחזקאל מ מג), "**וְלִהַצִּיב הַדָּרְבָּן**" (ש"א יג כא) אם שרשו **דרב**.
לְ**פָעְלוֹן**: כִּשָּׁרוֹן, זְכָרוֹן, שִׁלְטוֹן. והתאר מזה: אַחֲרוֹן. ובדגש: קִלְשׁוֹן, קִמְשׁוֹן, יִדְּעוֹן מ"**אוֹב וְיִדְּעֹנִי**" (דברים יח יא), אם אינם מרובעים. והתאר נח הלמ"ד: עֶלְיוֹן, אֶבְיוֹן. ונח העי"ן: רִאשׁוֹן. בפתח: שַׁלְמוֹן, אַגְמוֹן. והתאר: אַדְמוֹן, אַחֲרוֹן.
לְ**פַעֲלוֹן**: לְבָנוֹן, פְּרָזוֹן, רְעָבוֹן, ובסמיכות: "**רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם**" (בראשית מב יט). ומזה: "**הַבּוּז לְגַאֲיוֹנִים**" (תהלים קכג ד).
לְ**פַעֲלוֹן**: זְכָרוֹן, בִּצָּרוֹן, קִנְמוֹן, שִׁבָּרוֹן. ובצירי: דֵּרָאוֹן, יֵרָקוֹן; ונח הלמ"ד: הֵרָיוֹן; ובאו בצירי מפני הדגש.
לְ**פַעֲלְיוֹן**: קִיקָיוֹן. ובחלוף: "**וְתֹפֶר הָאֲבִיוֹנָה**" (קהלת יב ה).
לְ**פַעֲלַן**: קָרְבַּן, שֶׁלְחַן – "**וּלְקָרְבַּן הָעֲצִים**" (נחמיה יג לא).
לְ**פַעֲלוֹן**: "**אֲבַדּוֹן וָמָוֶת**" (איוב כח כב).

לִ**פְעִילוֹן**: שִׁפִּיפוֹן, יְשִׁימוֹן.
לִ**פַּעְלָן**: חַרְצָן, אַבְדָן, והתאר: רַעֲנָן, שַׁאֲנָן, אַלְמָן. ובחירק: פִּשְׁתָּן, כִּבְשָׁן.
לִ**תְפְעֶלֶת**: תִּפְאֶרֶת, תִּפְלֶצֶת. ובה"א: תִּפְאָרָה.
לִ**תְפְעֶלֶת**: תִּלְבֹּשֶׁת.
לִ**פְעַלְתּוֹן**: עֲקַלְתּוֹן, והוא תאר.
לִ**תְפַעוּל**: תְּאַשּׁוּר. וכפול העי"ן: תְּבַלּוּל.
לִ**תַפְעִיל**: תַּכְרִיךְ, תַּרְשִׁישׁ. והתאר: "**מֵבִין עִם תַּלְמִיד**" (דה"א כה ח).
לִ**תַפְעֵלָה**: תַּרְדֵּמָה, תַּבְעֵרָה.
לִ**תַפְעֻלָה**: תַּאֲנִיָּה.
לִ**תְפָעֵל**: תִּדְהָר. ובפתח: תַּחְמָס.
לִ**תְפֹעֲלֵל**: "**שָׂרָה תְּחוֹלֵלְכֶם**" (ישעיהו נא ב), "**וּבִתְקוֹמְמִיךְ אֶתְקוֹטָט**" (תהלים קלט כא).
לִ**תַפְעוּל**: תַּמְרוּק, תַּעֲנוּג. וכפול העי"ן: תַּחֲנוּן, תַּעֲלוּל – והוא תאר.
לִ**תַפְעוּלָה**: תַּהֲלוּכָה. ובדגש: תַּעֲרֻבָה.
לִ**פְעֶלֶת**: דְּבֶלֶת, תְּכֵלֶת, שְׁחֵלֶת, עֲטֶרֶת, עֲתֶרֶת, פְּחֶתֶת, והתאר: גְּבֶרֶת, חֲמֵשֶׁת. וכי מצאנו "**בְּהֶמְתְּךָ לֹא תַרְבִּיעַ**" (ויקרא יט יט), "**שָׁבָה יְבִמְתֶּךָ**" (רות א טו), "**אִשָּׁה מִשְׁכֶּנְתָּהּ**" (שמות ג כב), "**וְהִיא חֲבֶרְתֶּךָ**" (מלאכי ב יד). נאמר הנפרד מזה המין הם בְּהֶמֶת, יְבֶמֶת, שְׁכֶנֶת, חֲבֶרֶת. ואלה הג' תארים. וכן "**שָׂרֵי גְּבִרְתִּי**" (בראשית טז ח), הנפרד גְּבֶרֶת.
לִ**פַּעֶלֶת**: אַדֶּרֶת, דַּלֶּקֶת, צַמֶּרֶת, גַּחֶלֶת, יַבֶּלֶת. והתאר: יַבֶּשֶׁת, שַׁלֶּטֶת.
לִ**פַּעֲלַת**: קַדַּחַת, קַרַחַת, גַּבַּחַת, סַפַּחַת.
לִ**פַּעֹלֶת**: שִׁבֹּלֶת. והתאר: "**בִּקֹּרֶת תִּהְיֶה**" (ויקרא יט כ). ובשורק: כֵּתֹנֶת.
לִ**פַּעֹלֶת**: כַּפֹּרֶת, פָּרֹכֶת.
לִ**פּוֹעֶלֶת**: חוֹתֶמֶת, יֹתֶרֶת, עוֹפֶרֶת, כּוֹתֶרֶת.
לִ**פְעוֹלֶת**: קִטֹּרֶת, כְּתֹבֶת, כְּתֹנֶת, שִׂכֹּבֶת מזה – "**שְׂכָבְתּוֹ**" (ויקרא כ טו), ובשורק: "**וְחָרָה נְחֻשְׁתָּהּ**" (יחזקאל כד יא).
לִ**פֻּעֶלֶת**: כֻּסֶּמֶת, קֻבַּעַת, והוא פתוח מפני העי"ן.
לִ**פַּעֲלוּת**: שַׁחֲרוּת, גַּבְהוּת, מַלְכוּת, מַרְדוּת.
לִ**פְּעָלוּת**: אֱיָלוּת, פְּתָיוּת.
לִ**פְּעִילוּת**: כְּסִילוּת, צְמִיתוּת, מְרִירוּת, הֲרִיסוּת, עֲלִילוּת. ובדגש: כְּלִימוּת.
לִ**פַּעֲלוּת**: שִׁפְלוּת, עִקְּשׁוּת, סִכְלוּת.
לִ**פַּעֲלָנוּת**: אַלְמָנוּת.
לִ**פַּעֲלִילוּת**: "**חַכְלִלוּת עֵינָיִם**" (משלי כג כט).

לִ**פְעֻלּוּת**: כְּבֻדּוּת.
לִ**פְעוֹלָנִית**: אֲחוֹרָנִית, קְדוֹרָנִית.
לִ**פְעֻלְיוּת**: קוֹמְמִיוּת.
לִ**פְעָלִית**: תָּכְנִית. ומזה בִּרִית, אם שרשו **ברר**, ודינו בּוֹרְרִית.
לִ**פְעִלִית**: אַחֲרִית, תַּחְתִּית.
לִ**פְעֵלִית**: שְׁאֵרִית. ובצירי: רֵאשִׁית.
לִ**פְעִילִית**: צַפִּיחִית. ובלא דגש: חֲמִישִׁית, והוא תאר.
לִ**פְעֶלֶת**: אִוֶּלֶת, כִּנֶּרֶת.
לִ**פְעָלֶת**: מָחֳרָת.
לִ**פְעֻפֶּלֶת**: צַנְצֶנֶת. ובפתח: קַשְׁקֶשֶׁת.
לִ**פְעָלַי**: "**אָדָם אַחֲרַי**" (משלי כח כג), ומזה כְּיָלְי, ושניהם תארים.
לִ**פְעוּלִי**: יְהוּדִי.
לִ**פְעִלִי**: מִצְרִי, עִבְרִי.
לִ**פָּעְלִי**: חָפְשִׁי, נָכְרִי.
לִ**יפָּעוּל**: יַלְקוּט, יַנְשׁוּף. ובחולם: "**וְיִנְשׁוֹף**" (ישעיהו לד יא), יַהֲלוֹם.
לִ**יפְעָל**: יִצְהָר.
וכבר ימצאו שתי אותיות נוספות יחד: "**נֶהֱרְסוּ מַמְגֵּרוֹת**" (יואל א יז), "**הִנֵּה מַתְלָאָה**" (מלאכי א יג), "**נִמְבְּזָה וְנָמַס**" (ש"א טו ט).

הדמיונים לחסרים והנחים

לַ**מַּפְעָל** חסר הפ"א שהיא נו"ן או למ"ד: מַדָּע, מַסָּע, מַטָּע. והתאר: מַכָּר, מַקָּח. ומזה: מַתָּן.
לַ**מַּפְעֶלָה**: מַטָּרָה, מַפָּלָה, מַתָּנָה.
לַ**מַּפְעֵלָה**: מַגֵּפָה, מַסֵּכָה, מַפֵּלָה. ומזה חסר הפ"א שהיא יו"ד: מַצֵּבָה.
ומכלל זה: "**וְכִי שִׂיג לוֹ**" (מ"א יח כז), "**אִם יַעֲלֶה לַשָּׁמַיִם שִׂיאוֹ**" (איוב כ ו).
ונח הפ"א שהיא יו"ד: מוֹלָד, מוֹשָׁב, מוֹרָשׁ. והתאר: "**מוֹדַע לְאִישָׁה**" (רות ב א). ומזה: מוּעָדָה, מוּסָדָה, ובחולם: מוֹרָשָׁה. ומזה: מוֹקֵד, מוֹעֵד, מוֹפֵת; והרבים: "**מוֹעֲדֵי יְיָ**" (ויקרא כג ב); והנפרד: "**וְאֵין בּוֹדֵד בְּמוֹעָדָיו**" (ישעיהו יד לא), לפי שהעי"ן היא קמוצה הוא מוֹעֵד על משקל "**מוֹדַע לְאִישָׁה**" (רות ב א). ומזה: מוֹסָרָה, מוֹעָצָה. ומזה: מֵיטָב, מֵישָׁר. ובחירק: "**מֵיכַל הַמָּיִם**" (ש"ב יז כ). ומזה: עֵצָה, לֵידָה, דֵּעָה, שֵׁנָה. והתאר: עֵדָה. ומזה: מֵישׁוֹר. ומזה: תֵּימָן. ומזה: תֵּירוֹשׁ. ומזה: תּוֹשָׁב, והוא תאר. ומזה: תּוֹכָחָה, תּוֹעָפָה – "**כֶּסֶף תּוֹעָפוֹת**" (איוב כב כה). ומזה: תּוֹלָדָה או תּוֹלֶדֶת, מוֹלָדָה או מוֹלֶדֶת, והוא תאר. ומזה: צוֹאָה. ומזה: דֵּעַ – "**אֶשָּׂא דֵעִי**" (איוב לו ג). ומזה: צָאֵצָא – "**הַצָּאֲצָאִים**" (ישעיהו כב כד).

ונחי העי"ן: מָקוֹם, מָלוֹן, מָכוֹן, מָקוֹר, מָנוֹס. ובשורק: מָנוּס – "**וּמְנוּסִי בְּיוֹם צָרָה**" (ירמיהו טז יט). או הוא על משקל מְעוּף. מָצוֹר, מָצוּק מ"**מְצֻקֵי אֶרֶץ**" (ש"א ב ח). ומזה: מוּעָף, מוּצָק. ומזה: "**שֶׁמֶן תּוּרַק**" (שה"ש א ג), והוא תאר. ומזה תִּיכוֹן, חִיצוֹן, קִיצוֹן, והם תארים. ובצירי: זֵדוֹן – "**הַמַּיִם הַזֵּידוֹנִים**" (תהלים קכד ה). ומזה זָדוֹן, שָׁשׁוֹן, לָצוֹן. והתאר: "**הַנְנִי אֵלֶיךָ זָדוֹן**" (ירמיהו נ לא). ובצירי: אֵלוֹן – "**בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא**" (בראשית יג יח). ומזה: צוּרָה, רוּמָה, בּוּשָׁה, והתאר: "**הָיְתָה שּׁוּמָה**" (ש"ב יג לב), ובחולם: "**תֵּלְכוּ רוֹמָה**" (מיכה ב ג). ומזה: צֵידָה, שִׁיבָה. ומזה: נַחַת, שַׂחַת, רַחַת. ומזה: קָמָה, בָּמָה, צָרָה, נָפָה, עָלָה מ"**עֲלוֹת יְנַהֵל**" (ישעיהו מ יא), כי מצאנו "**עוּל יָמִים**" (ישעיהו סה כ). והרבים: קָמוֹת, בָּמוֹת. ו"**בָּמֳתֵי עָב**" (ישעיהו יד יד), "**בָּמֳתֵי אָרֶץ**" (דברים לב יג), בסימן הזכורות והנקבות יחד. ומזה: חִידָה, שִׁירָה, בִּינָה, רֹאשָׁה מן "**וְהֵטַבְתִּי מֵרֹאשֹׁתֵיכֶם**" (יחזקאל לו יא). ומזה: עֵדוּת, גֵּרוּת, ובחולם: "**וְעֵדֹתַי זוּ**" (תהלים קלב יב). ומזה: עֲוֹלָה. ומזה: בֹּשֶׁת, "**וְנֹפֶת צוּפִים**" (תהלים יט יא). ומזה: רֵיקָם. ומזה: "**בָּשָׁנָה אֶפְרַיִם**" (הושע י ו). ומזה: תְּבוּנָה, תְּכוּנָה, תְּשׁוּמָה, תְּמוּנָה, תְּפוּצָה. והרבות: "**וּתְשׁוּבֹתֵיכֶם נְשָׁאַר מָעַל**" (איוב כא לד). ובא שלא כמשפט "**וּתְפוּצוֹתֵיכֶם וּנְפַלְתֶּם**" (ירמיהו כה לד), הפ"א חלומה והתי"ו חרוקה. ומזה: "**מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוּכָה**" (ישעיהו כב ה), מְלוּנָה. והתאר: "**מְשֻׁבָה יִשְׂרָאֵל**" (ירמיהו ג ו). ובחולם: "**בִּמְצוֹדָה רָעָה**" (קהלת ט יב). ומזה: מְגוּרָה – "**נֶהֱרְסוּ מַמְגֵרוֹת**" (יואל א יז). ומזה: הֲפוּגָה – "**מֵאֵין הֲפֻגּוֹת**" (איכה ג מט). ומזה: "**וַהֲנָחָה לַמְּדִינוֹת**" (אסתר ב יח).

ונחי הלמ"ד: "**אֶתְנָה הֵמָּה לִי**" (הושע ב יד), "**וְאַחֲוָתִי בְּאָזְנֵיכֶם**" (איוב יג יז), פתח האל"ף בסיבת החי"ת. ובצירי [בסגול]: "**אֶפְעֶה וְשָׁרָף**" (ישעיהו ל ו). ומזה: אַרְבֶּה. ומזה "**אֶתְנַן זוֹנָה**" (דברים כג יט) – הנו"ן נוספת, ושרשו **תנה**, בראית "**אֶתְנָה הֵמָּה**" (הושע ב יד). ומזה "**נִמְבְּזָה וְנִמַּס**" (ש"א טו ט). ומזה: מַרְאָה או מַרְאֶה בסגול. ומזה: "**וְלִמְכַסֶּה עָתִיק**" (ישעיהו כג יח), "**יִמַּךְ הַמְקֻרֶה**" (קהלת י יח). ומזה: "**כְּמַעַר אִישׁ**" (מ"א ז לו), "**בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל**" (שמות כ ד). ובה"א: "**מַעְלָה מָעְלָה**" (דברים כח מג). מַעֲנֶה, מַעֲשֶׂה, מִכְסֶה, מַעֲטֶה. ומזה: הַרְבֶּה, ומזה: מִקְרֶה, מִקְנֶה, מִקְוֶה, מִרְעֶה, מִבְנֶה, מִזְרֶה. ובאל"ף: "**מִקְוֵא יִקָּוּ בְמָחִיר**" (דה"ב א טז). והתאר: "**מִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ**" (אסתר י ג). ומזה: מִכְלָה, מִקְשָׁה. והתאר: "**מִרְבָּה לְהָכִיל**" (יחזקאל כג לב). ומזה: מַשְׂכִּית, מַרְבִּית, מַחֲצִית, מַעֲנִית. ומזה: תַּרְבּוּת, תַּזְנוּת. ובחולם: "**אַלְמְנִי תַּחֲנֹתִי**" (מ"ב ו ח). ומזה: תַּכְלִית, תַּרְמִית, תַּבְנִית. ומזה: "**הִנֵּה מַתְלָאָה**" (מלאכי א יג). ומזה: "**מִתְגָּרַת יָדֶךָ**" (תהלים לט יא). ומזה: תְּאוֹ, דְּיוֹ, שְׂבוֹ. ומזה: "**יִשְׂגֶּה אָחוּ**" (איוב ח יא), "**מֵי שָׂחוּ**" (יחזקאל מז ה). ומזה: צָלִי,

קָלִי, עָנִי, נָקִי, וכלם תארים. ומזה: פְּרִי, שִׁבִּי, עֲדִי, מְרִי, צְבִי, גְּדִי, חֲצִי והוא תאר. ומזה: קֶרִי, מֶשִׁי; והתאר: "**פָּתִי יָסֵר הֵנָּה**" (משלי ט ד). ומזה: אֲנִי, חֲרִי, דֶּמִי, "**הַצָּרִי אֵין בְּגִלְעָד**" (ירמיהו ח כב). ומזה: הֲגִיגִ, חֲזִיז, "**צְלִיל לֶחֶם**" (שופטים ז יג). ומזה: זְנוּן – "**זְנוּנֵי זוֹנָה**" (נחום ג ד). ומזה: חָרוֹן, חָזוֹן, שָׁאוֹן, רָצוֹן. ומזה: שְׁבוּת, רְאוּת, כְּסוּת, פְּדוּת, זְנוּת. ומזה: שְׁבִית, בְּרִית, בְּכִית, חֲנִית. ומזה: בְּנָן, עְנָן, קְנָן. ומזה: גָּלוּת, חָסוּת, "**חָזוּת קָשָׁה**" (ישעיהו כא ב). ומזה: גֵּאוּת, "**אֶת הַנֶּזֶר וְאֶת הָעֲדוּת**" (מ"ב יא יב), כי שרשו **עדה** מגזרת "**עֲדֵי זָהָב**" (ש"ב א כד). ומזה: "**עָשֵׂינוּ חֹזֶה**" (ישעיהו כח טו), "**יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ**" (דברים יא יד), "**שָׁגוּ בָּרֹאֶה**" (ישעיהו כח ז), שׁוֹאֶה – "**נַפְשִׁי מִשֹּׁאֵיהֶם**" (תהלים לה יז). ומזה: תּוֹעָה, שׁוֹאָה. ומזה: "**הַרְבֵּה בָכָה**" (עזרא י א), נֵדֶה, "**וְהֶגֶה מִפִּיו**" (איוב לז ב). ומלרע: "**אֲנִיּוֹת אֵבֶה**" (איוב ט כו). והתארים: "**גֵּאֶה וָרָם**" (ישעיהו ב יב). ומזה: קָצֶה, עָלֶה, קָנֶה, שָׂדֶה, והתאר: בָּלֶה, דָּוֶה, רָזֶה. ומזה: שָׁנָה, אָלָה, שָׁפָה, והתאר: קָרָה, הָרָה, "**חָזוּת קָשָׁה**" (ישעיהו כא ב). ומזה: פֵּאָה, גֵּוָה. והתאר: "**מֵאָה שָׁנָה**" (בראשית יז יז). ומזה: "**אֶל הַשֹּׂקֶת**" (בראשית כד כ), קוֹבֶת מ"**אֶל קֶבָתָהּ**" (במדבר כה ח). ומזה: "**וְהַצָּפָּת אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ**" (דה"ב ג טו), ושֶׂקֶת מן "**בְּשִׂקְתוֹת הַמַּיִם**" (בראשית ל לח). ומזה: אֲחוֹת, חָמוֹת, והם תארים. ומזה: פִּדְיוֹן ופִּדְיוֹם; עֶלְיוֹן אֲבְיוֹן, והם תארים. והשם: "**חֶבְיוֹן עֻזּוֹ**" (חבקוק ג ד). ומזה: "**מְעִי מַפָּלָה**" (ישעיהו יז א) – שרשו **עיה**. ומזה: צָמָא, צָבָא. ומזה: גֶּבָא, דֶּשֶׁא, טֶנֶא, "**מִבֵּית כָּלָא**" (מ"ב כה כז). ומזה: "**כָּל גָּיְא**" (ישעיהו מ ד). ומזה: הֶגֶה, גֹּמֶא, "**סָבְאֵךְ מָהוּל**" (ישעיהו א כב), "**מִבֵּין עֲפָאִים**" (תהלים קד יב). ומזה: "**כִּסֵּא כָבוֹד**" (ירמיהו יז יב). ומזה: קַנָּא, חַטָּא, ובחולם: "**אֵל קַנּוֹא**" (יהושע כד יט), וכלם תארים. ומזה: נָשִׂיא ו"**קְרֵאֵי מוֹעֵד**" (במדבר טז ב), והם תארים. ומזה: "**מְלֹא כָל**" (ישעיהו ו ג), "**לְעֵת מְצֹא**" (תהלים לב ו). ומזה: "**לִקְרַאת הָאֱלֹהִים**" (שמות יט יז). ומזה: חַטָּאת. ומזה: "**יִשְׁבוֹת עַל מִלֵּאת**" (שה"ש ה יב). "**נִשֵּׂאת נִשָּׂא לָנוּ**" (ש"ב יט מג).

וחסר הפ"א ונח הלמ"ד: מַצָּה, מַסָּה, מַכָּה, וזה אפשר שתהיה תאר לנקבה, והזכר "**אִם מָךְ הוּא**" (ויקרא כז ח), כמו מִזְךְ – זָכָה. ומזה: "**מַשָּׂא דְּבַר יְיָ**" (מלאכי א א), "**וּמַשָּׂא כָּל יָד**" (נחמיה י לב). ומזה: מַטֶּה, מַכֶּה – "**מִן הַמַּכִּים**" (מ"ב ח כט). והתאר: "**מַכֵּה אִישׁ**" (שמות ב יא). ומזה: "**אַנְשֵׁי מַצָּתֶךָ**" (ישעיהו מא יב).

ונח הקצוות: תּוֹרָה, תּוֹדָה. ובשורק: תּוּגָה. ומזה: תּוּשִׁיָּה. ומזה: תּוּפִּין מ"**תַּפְּיֵנִי מִנְחַת פְּתִים**" (ויקרא ו יד). ומזה: מוֹצָא, מוֹרָא.

והכפולים: מָעוֹז, מָחוֹל. ומזה: "**מָגֵן וְצִנָּה**" (ירמיהו מו ג). ומזה: "**וְחֹרֶשׁ מֵצַל**" (יחזקאל לא ג), "**מֵסַב קָלַע**" (מ"א ו כט), "**מִן הַמֵּצַר**" (תהלים קיח ה). ומזה: "**מָסַךְ הַפָּתַח**" (שמות

לה טו). ומזה: מֶכֶס, מֶמֶר, "**מָשָׁק בֵּיתִי**" (בראשית טו ב). ומזה: מֹרָךְ, "**בְּמֹעַל יְדֵיהֶם**" (נחמיה ח ו). ומזה: "**מַעֲשֵׂה מוֹרָד**" (מ"א ז כט). ובשורק: "**מוּסַךְ הַשַּׁבָּת**" (מ"ב טז יח). ומזה: "**כְּמַשַּׁק גֻּבִים**" (ישעיהו לג ד). ומזה: מְגִלָּה, מְחִתָּה, מְגִנָּה. ומזה: "**בַּעֲלִיַּת הַמְקֵרָה**" (שופטים ג כ). ומזה: "**בְּמִכְסַת נְפָשֹׁת**" (שמות יב ד). ומזה: תְּהִלָּה, תְּפִלָּה, תְּחִנָּה. ומזה: "**יָשִׁים תְּפִלָּה**" (איוב כד יב). ומזה: "**תֻּמָּס יַהֲלֹךְ**" (תהלים נח ט). ומזה: הָמָס – "**אֵשׁ הֲמָסִים**" (ישעיהו סד א). ומזה: "**הֲמוּלָה גְדֹלָה**" (ירמיהו יא טז). ומזה: רְמָה, זְמָה, רִנָּה, דִּבָּה, מִלָּה, גִּזָּה, נְדָה, והוא תאר. ומזה: "**שַׁמָּה וְשַׁעֲרוּרָה**" (ירמיהו ה ל). "**וְאֵין כְּסוּת בַּקֹּרָה**" (איוב כד ז). ומזה: "**כְּרֶם זָלוּת**" (תהלים יב ט). ומזה: חַלּוֹן, גָּרוֹן. ובשורק "**הָרִים גַּבְנֻנִּים**" (תהלים סח יז). ומזה: חִתִּית, "**גֶּלֶת עִלִּית**" (שופטים א טו), לדעת רבי יונה שחשבם כפולים. ומזה: סֻכָּה, חֻפָּה, חֻקָּה, תֻּמָּה, קֻבָּה, וכבר נזכרו. ובחטף: "**לְמִצְרַיִם לְחָנָא**" (ישעיהו יט יז), "**מָרַת נַפְשׁוֹ**" (משלי יד י). ומזה: "**חִנָּם נִמְכַּרְתֶּם**" (ישעיהו נב ג). וראוי שתדע כי שמות המספרים כלם הם תארים, וכן הונחו קצתם בדמיונים שהתבארו. אמנם זה ראוי שיובן במספר החמרי, והם כל המספרים שהונחו בכתוב. לפי שכשילקחו על זה האופן יורו על המקרה ונושאו, כי המספר הוא מקרה לספור אצל המאמתים, והוא תאר אצל המדקדקים וגם אצל המאמתים מצד הכח אשר לספור על הספירה. אמנם כשילקח המספר המוחלט, הנה הוא שם למקרה לא שם התאר. אבל שזה מוסכם בכל המספרים זולת האֶחָד, שחלקו עליו גדולי החכמים אם מה שיורה עליו מהאחדות הוא מקרה או הוא עין הנושא. והרמב"ם ז"ל כתב במורה (א נח) שהוא מקרה, וכשיֵאמר עליו יתברך נאמר שהוא 'אחד' לא 'באחדות', להרחיק המקרה מעצמו יתברך, ונרצה בו שלילת הרבוי ממנו, כמו שיאמר 'קדמון' על שלילת החדוש. ויראה כי הא"ע מהדעת הזה, ולזה כתב בפירוש התורה: "**יְיָ אֶחָד – הטעם לבדו**" (אבן עזרא על דברים ו ד), להודיע שכאשר יאמר עליו ית' לא יורה על המקרה, ולזה אמר שהכונה בו 'לבדו', שירצה שלילת הדמיון. אבל כל זה יותר עליון מהדקדוק, והאריכות בו במקום הזה מותר וחוץ מנושא החכמה, ואשוב למה שהייתי בו.

הדמיון לבעלי הארבע אותיות

לִפְעָלַל: סִרְפַּד, פִּתְגָם. וכפול הפ"א והעי"ן: צִלְצַל. והתאר: "**פִּקְּדוּ עָלֶיהָ טִפְסָר**" (ירמיהו נא כז), גִּזְבָּר.

לִפַּעְלַל: שַׁרְעַף, עַקְרָב, אַרְאַל, אַרְגָּז, עַכְבָּר, חַשְׁמַן, חַשְׁמַל, גַּנָּזְךָ, כַּרְפַּס. והתאר: "**וְטַפְסְרֶיךָ כְּגוֹב גְּבִי**" (נחום ג יז). לִפַּעְלִיל: כַּרְמִיל, זַרְזִיף, שַׁרְבִיט. והתאר: "**זַרְזִיר מָתְנַיִם**" (משלי ל לא).

לִ**פְעָלֶל**: אַבְנֵט, כַּרְמֶל, בַּרְזֶל.
לִ**פְעָלַל**: סְפָרַד, סְמָדַר.
לִ**פְעָלַל**: עֲרָפֶל, ובדגש: עֲטַלֵּף.
לִ**פְעַלּוּל**: שְׁקַעֲרוּר – חשבו שרשו **שקער**.
לִ**פְעִילִיל**: פְּתִיגִיל.
לִ**פְעַלִּיל**: סְנַפִּיר. ובפתח: עַכְבִּישׁ, חַלְמִישׁ.
לִ**פַּעְלוֹל**: כַּפְתּוֹר, רַפְסוֹד, חַרְגֹּל, פַּרְעֹשׁ, כַּרְכֹּב, כַּרְכֹּם. ובשורק: קַרְסוּל, קַרְדּוּם, עַכְשׁוּב, חַרְצוּב, גַּלְמוּד, בַּקְבּוּק.
לִ**פְעָלוּל**: "**וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל**" (שמות ט לא).
לִ**פָּעְלוֹל**: קָרְקוֹר.
לִ**פָּעָל**: דָּרְבָן, דַּרְדַּר, עַרְעָר.
לִ**פְעַלַּל**: בְּדֹלַח.
לִ**פְעֶלֶל**: פִּלֶּגֶשׁ. ושוא העי"ן: "**כִּסְלּוֹ**" (נחמיה א א).
לִ**פְעַלֶּלֶת**: חֲבַצֶּלֶת.
לִ**פַּעְלָלָה**: זַלְעָפָה, צַפְצָפָה.

וזה מספיק בידיעת דמיוני השמות עם מה שקדם בהקדמת זה. והמדקדקים כבר האריכו בכל זה בספריהם להודיע אופני חבור אלה השמות בסמיכות והרבים מהם, ולתת על כל זה דמונים בספריהם הארוכים. ואם תחכם תוכל להשיג הכל מהכתוב, כי אין תועלת בכלות הימים בכיוצא בזה, וגם במה שכתבתי די ויותר מדי לשכמותך, וכבר עברתי בו חוקי מהקצור.

ודע כי כבר ימצאו בכתוב בשמוש השמות קצת ענינים שידיעתם הכרחית בהבנת אמתת השמוש בהם. והם כי השמות לפעמים יורו מה שיבא מהם על דמיון פועֵל ועל דמיון פעוּל על ענין אחד, כמו "**וְדָוִד חָגוּר**" (ש"ב ו יד) – "**חֹגֵר כִּמְפַתֵּחַ**" (מ"א כ יא); "**הָיָה לָבֶשׁ**" (זכריה ג ג) – "**הַלְּבָשִׁים מַלְבּוּשׁ**" (צפניה א ח); "**אַתָּה בֹּטֵחַ**" (דברים כח נב) – "**בְּךָ בָּטוּחַ**" (ישעיהו כו ג); וכל גזרה בודדת שימצא ממנה השם על דמיון פועֵל ועל דמיון פעוּל מזה המין.

ומהם כי השם הנקבותיי כבר יבא עליו פעל הזכרות: "**כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה**" (דברים כב כג), "**יֵעָשֶׂה מְלָאכָה**" (שמות לא טו), "**יִתַּן אֶת אֲבִישַׁג**" (מ"א ב כא), וכבר כתבתי זה. והשם הזכרותיי כבר יבא עליו הפעל הנקבותיי: "**וַתִּכְנַע מוֹאָב**" (שופטים ג ל), "**וַתַּעֲרֹךְ יִשְׂרָאֵל**" (ש"א יז כא), "**וַתְּהִי יִשְׂרָאֵל**" (ש"ב כד ט), "**וַתִּכַל דָּוִד**" (ש"ב יג לט), "**וַתֵּצֶר לְדָוִד**" (ש"א ל ו), "**אָמְרָה קֹהֶלֶת**" (קהלת ז כז), "**וַאֲרוֹן הָאֱלֹהִים נִלְקָחָה**" (ש"א ד יז),

"**אֲשֶׁר בָּאָה אֲלֵיהֶם אֲרוֹן יְיָ**" (דה"ב ח יא). ועל זה כתוב במסורה: ט' מלין לשון זכר וקריין לשון נקבה. וכן פעל היחידה על הרבות: "**נִלְכְּדָה הַקְּרִיּוֹת**" (ירמיהו מח מא), "**בָּנוֹת צָעֲדָה**" (בראשית מט כב), "**וְעֵינָיו קָמָה**" (ש"א ד טו). ופעל היחיד על הרבים: "**וְקִבֵּל הַיְּהוּדִים**" (אסתר ט כג), "**וְצַדִּיקִים כְּכְפִיר יִבְטָח**" (משלי כח א), "**זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ**" (קהלת י א).

ומהם שכבר יבא השם בפעל, והתאר עמו בכח, כמו "**כַּצֶּמֶר יִהְיוּ**" (ישעיהו א יח), ירצה: 'כצמר לבן'. "**יְמוּתוּ אֲנָשִׁים**" (ש"א ב לג), "**זֶרַע אֲנָשִׁים**" (ש"א א יא), חסר התאר בשני אלה – 'גדולים' ו'טובים' והדומים. "**וְיֵשׁ בְּעֶדְרוֹ זָכָר**" (מלאכי א יד) – ירצה: 'תמים'. "**חֲמוֹר לֶחֶם**" (ש"א טז כ) – 'נושא' שָׁם בכח.

ומהם שיהיה שָׁם התאר בפעל והמתואר בכח: "**כְּעֵדֶר הַקְּצוּבוֹת**" (שה"ש ד ב), "**וּמַאֲכָלוֹ בְּרִאָה**" (חבקוק א טז), "**יַעֲנָה עַוּוֹת**" (משלי יח כג), "**וּמֵי מָלֵא**" (תהלים עג י), באלה בכח: 'רחלות', 'שה', 'אמרות', 'כוס'.

ומהם שישתנה הסדור בסמוך והנסמך אליו: "**בִּירַקְרַק חָרוּץ**" (תהלים סח יד), "**עַבְטִיט**" (חבקוק ב ו), "**כָּל רַבִּים עַמִּים**" (תהלים פט נא).

ומהם שיהיה שם הסמוך בכח: "**כִּי חֲמוּדוֹת אָתָּה**" (דניאל ט כג), 'איש' שם בכח שהוא סמוך אל "**חֲמוּדוֹת**", "**יְיָ אֱלֹהִים צְבָאוֹת**" (תהלים נט ו), "**הָאָרוֹן הַבְּרִית**" (יהושע ג יד), "**וְהַנְּבוּאָה עֹדֵד**" (דה"ב טו ח).

ומהם שיהיה אליו הנסמך בכח: "**וּשְׁכֵרַת וְלֹא מִיָּיִן**" (ישעיהו נא כא) – 'יגון' שם בכח, אשר "**שְׁכֵרַת**" נסמך אליו. "**מַכַּת בִּלְתִּי סָרָה**" (ישעיהו יד ו) – 'חרב' שם בכח או הדומה לו.

ומהם שיסמך המתואר אל התאר: "**מֵי הַמָּרִים**" (במדבר ה יח), "**בְּנֵי שִׁלֹּשִׁים**" (בראשית נ כג). וזה לדעת קצת, אבל הא"ע חשב בם זולת זה.

ומהם שיבא מוכרת והוא סמוך: "**וְעַנְוָה צָדָק**" (תהלים מה ה), "**כְּאֵיפָה שְׁעֹרִים**" (רות ב יז). ומהם שיבא סמוך על אות שמושית: "**לִנְבִיאַי מִלְבָּם**" (יחזקאל יג ב), "**הַשָּׁכוּנֵי בָאֱהָלִים**" (שופטים ח יא), "**הַאֱלֹהֵי מִקָּרֹב**" (ירמיהו כג כג), "**עַתִּיקֵי מִשָּׁדַיִם**" (ישעיהו כח ט), "**וּמְשׁוֹשׁ אֶת רְצִין**" (ישעיהו ח ו), "**מָקוֹם לֹא יָדַע**" (איוב יח כא).

ומהם שלא ישתנו בסמיכות, כסֵפֶר וצֶדֶק ותֵבֶן, ולא מפני ההעמדה, ומהם שישתנו בהעמדה ולא בסמיכות, כאֶרֶץ ואֶרֶז, דֶּרֶךְ, פֶּרֶץ. ומעט הוא שישתנה בסמיכות ממשקל זה, כמו חֶדֶר – "**בַּחֲדַר מִשְׁכָּבְךָ**" (שמות ז כח); "**הֶבֶל הֲבָלִים**" (קהלת א ב), אבל זולת המשקל הזה ימצאו רבים. ורצוני ב'סמיכות', הסמיכות אל השם, כי בסמיכות אל הכנוי

אין אחד שלא ישתנה. וביאור המשתנה מהם והבלתי משתנה ארוך וחוץ מהמכוון, ונקל הוא לדעת זה אם תעמוד על הכתוב.

ומהם שימצא הסמוך נסמך אליו וההפך: "**צוּר חַרְבּוֹ**" (תהלים פט מד), "**חַרְבוֹת צָרִים**" (יהושע ה ב); "**תּוֹלַעַת שָׁנִי**" (שמות כח ו) – "**שְׁנִי הַתּוֹלַעַת**" (ויקרא יד ו).

ומהם שיבא המוכרת בדמיון הסמוך: "**חַלּוֹנֵי שְׁקֻפִּים**" (מ"א ו ד),"**וְאַדִּירֵי כָּל חֶפְצִי**" (תהלים טז ג), "**נִטְעֵי נַעֲמָנִים**" (ישעיהו יז י), "**עֶזְרַת מִצָּר**" (תהלים ס יג), "**אַנְשֵׁי מְחֻקָּה**" (יחזקאל כג יד).

ומהם שיהיה הסמוך והנסמך אליו דבר אחד: "**אַדְמַת עָפָר**" (דניאל יב ב), "**עֲפַר הָאָרֶץ**" (בראשית יג טז), "**מַטְּיט הַיָּוֵן**" (תהלים מ ג), "**וּמְטַר גֶּשֶׁם**" (זכריה י א), "**מְנָת חֶלְקִי**" (תהלים טז ה).

ומהם סמוכים תמיד ולא ימצאו נרדפים: "**בַּת עַיִן**" (תהלים יז ח), "**כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ**" (דברים לב י), "**מַחֲלְפוֹת רֹאשׁ**" (שופטים טז יג), "**מוֹרְשֵׁי לְבָבִי**" (איוב יז יא).

ומהם שיבא סומך על סמוך: "**חַכְמֵי יֹעֲצֵי פַרְעֹה**" (ישעיהו יט יא), "**נַהֲרֵי נַחֲלֵי דְבַשׁ**" (איוב כ יז), "**מִסְפַּר מִפְקָד**" (ש"ב כד ט), וחמשה בפסוק אחד: "**גִּבּוֹרֵי חַיִל מְלֵאכֶת עֲבוֹדַת בֵּית הָאֱלֹהִים**" (דה"א ט יג).

ומהם שכבר יסמך השם אל שמות השם יתברך לחוזק: "**שַׁלְהֶבְתְיָה**" (שה"ש ח ו), "**כְּהֹרְרֵי אֵל**" (תהלים לו ז), "**לְחֶרְדַּת אֱלֹהִים**" (ש"א יד טו), "**נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים**" (בראשית ל ח).

ומהם שכבר יבא השם על נמצא מה על מה שהוא כחני עליו, כמו "**וְטַחֲנִי קָמַח**" (ישעיהו מז ב), "**אָפִיתִי עַל גֶּחָלָיו לֶחֶם**" (ישעיהו מד יט), "**אֶת הַבְּצֵק וַתָּלָשׁ**" (ש"ב יג ח), "**וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים**" (בראשית כה כב), "**בְּקַעְתָּ מַעְיָן**" (תהלים עד טו).

ומהם שיבא שם הרבים על היחיד לתפארת: "**אֲדֹנֵי הָאָרֶץ**" (בראשית מב ל), "**אֱלֹהִים קְדֹשִׁים הוּא**" (יהושע כד יט), "**אֱלוֹהַּ עֹשָׂי**" (איוב לה י), "**יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו**" (תהלים קמט ב).

ומהם שימצאו הרבים ולא ימצא היחיד: בְּתוּלִים, נְעוּרִים, זְקוּנִים, חַיִּים, מְתִים, אַשְׁרֵי. ובהפך: גֶּזֶל, עֹשֶׁק, זָהָב, עוֹפֶרֶת וזולתם. וטעה מי שחשב בהם כֶּסֶף, כי מצאנו "**צְרֹרוֹת כַּסְפֵּיהֶם**" (בראשית מב לה). ומהם שיתואר הדבר במה שראוי שיתואר בו חלק ממנו או מה שהוא קנין לו, ויבא על דרך הסמיכות: "**מְגַלְּחֵי זָקָן**" (ירמיהו מא ה), "**קְשַׁת רוּחַ**" (ש"א א טו), "**וּלְבָן שִׁנַּיִם**" (בראשית מט יב), "**כְּאֵלָה נֹבֶלֶת עָלֶהָ**" (ישעיהו א ל), "**קְרוּעֵי בְגָדִים**" (ישעיהו לו כב).

ומהם כי הנקרא האחד כבר יזכור בו הלשון פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, כמו מַחֲנֶה – "**הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר**" (בראשית לב ט), "**אִם תַּחֲנֶה עָלַי מַחֲנֶה**" (תהלים כז ג); ואֵשׁ – "**תְּאָכְלֵהוּ אֵשׁ לֹא נֻפָּח**" (איוב כ כו). ומָקוֹם – "**הַמָּקוֹם הַזֶּה**" (בראשית כח יז), "**עוֹד תְּשׁוּרֵנוּ מְקוֹמוֹ**" (איוב כ ט) וזולתם שבאו בכתוב בלשון זכר והנקבה, ואין לעשות מהם הקש אל זולתם.

ודע כי השמות אשר הם שמות לסוגים והמינים מהעצמים אשר ימצא בם הזכרות והנקבות, מהם מה שיבא השם על דרך הנקבה ומהם על דרך הזכר. והשם הוא כולל שניהם, רצוני הזכר והנקבה, כי הוא שם לסוג או למין הזה שיבא השם בלשון זכר או בלשון נקבה. ושם הסוג הבא בלשון נקבה: בְּהֵמָה, נְבֵלָה, טְרֵפָה; ושם המין: חֲסִידָה, אֲנָפָה וזולתם. והשמות האלה מדרכם שיאמרו על הזכר ועל הנקבה תמיד בענין זה, לא שתורה הה"א על הנקבה. וכשיאמרו על הזכר לא יכשר שתאמר בהם נָבֵל, טָרֵף, ולא חָסִיד, אָנָף. ולא תורה הה"א באלה על הנקבות כמו שחשב ר' דוד קמחי (מכלול קמ ע"ב) ואמר כי תוספת הה"א על שם המין מורה על הנקבות. ובשמות אשר בא שם המין בלשון זכר, כמו נָשֶׁר ושׁוֹר ועֵז, לא יכשר להוסיף הה"א עליהם כשתרצה להורות על הנקבות, כשתאמר נְשָׁרָה ושׁוֹרָה ועֵזָה. וכן לשם הסוג אשר הוא צֹאן שכולל העזים והכבשים – וכמו שאמר "**וְאִם מִן הַצֹּאן קָרְבָּנוֹ מִן הַכְּשָׂבִים אוֹ מִן הָעִזִּים**" (ויקרא א י) – לא יכשר להוסיף הה"א להורות על הנקבות. ומפני הטעות הזה לר' דוד חשב כי צְפוֹרֶת כְּרָמִים (משנה שבת ט ז) האמור בתלמוד הוא שם לנקבת הצפור (מכלול קמא ע"א), ואין הענין כן, כי הוא שם למין מה משרץ העוף והוא מין חגב, נופל על הזכר והנקבה, ובא בלשון נקבה עם התי"ו.

ומפני שהשמות האלה הם שמות לסוגים ולמינים, היה שיהיה בלשון זכר או בלשון נקבה, תמצא שהכתוב ישתמש בהן בלשון זכר והנקבה יחד. אמר: "**בֵּין הַבְּהֵמָה הַטְּהֹרָה לַטְּמֵאָה**" (ויקרא כ כה), "**בֵּין שֵׂה בְּרִיָּה וּבֵין שֵׂה רָזָה**" (יחזקאל לד כ), "**צִפּוֹר טְהֹרָה**" (דברים יד יא), "**הַחֲמוֹר וְאֶרְכַּב עָלֶיהָ**" (ש"ב יט כז), "**וְאַרְבַּע צֹאן**" (שמות כא לז), "**וְחֲמֵשׁ צֹאן**" (ש"א כה יח), כל אלה בלשון נקבה. ובלשון זכר: "**מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה**" (בראשית ז ב), "**כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא וְכָל שֶׂה חוּם**" (בראשית ל לב), "**וּבֵין הָעוֹף הַטָּמֵא**" (ויקרא כ כה), "**חֲמוֹר שֹׂנְאֵךְ רֹבֵץ**" (שמות כג ה). והכתוב תמיד כשירצה לזכר והנקבה ממין מה יאמר זה בביאור. אמר "**שְׂעִיר עִזִּים זָכָר תָּמִים**" (ויקרא ד כג), "**נְקֵבָה מִן הַצֹּאן כְּשֶׂבָה**" (ויקרא ה ו), "**שְׂעִירַת עִזִּים תְּמִימָה נְקֵבָה**" (ויקרא ד כח) – לא סמך על תוספת הה"א על שם המין כמו שחשב ר' דוד, לפי ששם המין כבר יבא

לפעמים על שם הנקבה. ועתה רְאה כי הוא כבר עשה זה גם כן על מה שהוא חלק מן המין, כמו השעיר והשעירה, ואע"פ שבכיוצא בזה יבא שם הזכר על הזכר ושם הנקבה על הנקבה, כי חשש מהטעות בשם המין, והוסיף בשעיר שהוא 'זכר' ובשעירה שהיא 'נקבה'. ואפשר כי שֵׂעִיר גם כן שם המין עם היותו שם לחלק המין. ומהראיה עוד כי שם המין יבא על הזכר והנקבה בענין אחד, אמרו: "**וְאִם כֶּבֶשׂ יָבִיא קָרְבָּנוֹ לְחַטָּאת נְקֵבָה תְּמִימָה**" וגו' (ויקרא ד לב), ואמר: "**נֶפֶשׁ אָדָם מִן הַנָּשִׁים**" (במדבר לא לה). ואם היתה תוספת הה"א מורה על הנקבות, מה זה שיאמרו בתלמוד "**אחד קורא זכר ואחד קורא נקבה**" (ראה חולין קמ ב), לא היה להם שיאמרו כי אם קוֹרֵא וקוֹרְאָה אם היתה תוספת הה"א מורה על הנקבה. ועם שהחכמים ז"ל יאמרו "**חֲזִיר וַחֲזִירָה**" (עבודה זרה כ ב), אולי היה זה מקובל אצלם ועל הדרך שנאמר כֶּשֶׂב או כִּשְׂבָּה.

אמנם מה שנאמר כי אין תוספת הה"א מורה על הנקבות, ראוי שיובן בשמות הסוגים והמינים, אך בשמות החלקים שהם תחת המין לא יצדק זה. אבל תוספת הה"א עליהם מורה על הנקבות, כמו פַּר ופָּרָה, עֵגֶל ועֶגְלָה יכנסו תחת מין הבָּקָר והוא יכללם. ואמנם היה זה כן, כי אלה השמות יורו על יותר ממה שיכללהו שם המין, כאלו תאמר על הזכרות והנקבות ועל הזמן וזולת זה, והם במדרגת אמרנו באָדָם: יוֹנֵק, נַעַר, בָּחוּר, זָקֵן והדומים, כי מאלה תעשה סימן הנקבות בתוספת ה"א. וכן במה שיחד הכתוב שם לזכר ולנקבה אין להביט על תוספת הה"א, כמו אַיִל ותַּיִשׁ לזכר, רָחֵל אָתוֹן ועֵז לנקבה. וכבר אמר כל זה המדקדק המעולה ר' שמואל בן באן בנשת. וחשב גם כן לתת הבדל בין כֶּשֶׂב לכֶּבֶשׂ, ואמר כי הכֶּבֶשׂ יֵאמר על הזכר והנקבה והוא גם כן שם המין, אמנם כֶּשֶׂב השי"ן באמצע הוא יֵאמר תמיד על המין האחד משני המינין שתחת הצאן לבד. וראית זה לפי דעתו: "**וְאִם מִן הַצֹּאן קָרְבָּנוֹ מִן הַכְּשָׂבִים אוֹ מִן הָעִזִּים**" (ויקרא א י), "**וְאִם מִן הַצֹּאן קָרְבָּנוֹ וכו' אִם כֶּשֶׂב הוּא מַקְרִיב**" (ויקרא ג ו-ז), "**וְאֶת כָּל חֶלְבָּהּ יָסִיר כַּאֲשֶׁר יוּסַר חֵלֶב הַכֶּשֶׂב**" (ויקרא ד לה), כי מפני שכל המין כשר בזבח השלמים, אמר כֶּשֶׂב. וכן "**אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב אוֹ עֵז**" (ויקרא יז ג), בלא ספק כל כֶּשֶׂב האמור כאן הוא שם המין כשׁוֹר ועֵז. ומזה: "**וְכָל שֶׂה חוּם בַּכְּשָׂבִים**" (בראשית ל לב), "**וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד יַעֲקֹב**" (בראשית ל מ), ואין ספק שכל המין הפריד להשלים כונתו שלא יחמנה הצאן בראותן אחד מהמין. ונכון הוא כל זה, אם לא כי "**נְקֵבָה מִן הַצֹּאן כִּשְׂבָּה**" (ויקרא ה ו) תעמוד מנגד. ואולי ישיב כי תוספת הה"א בשם הזה לבד תחייב זה, והוא חלוש. וכבר אמר ר' דוד (מכלול קמא ע"ב) כי הכִּשְׂבָּה והרָחֵל שמות נרדפים וטעה, כי הכִּשְׂבָּה היא בת שנתה והרָחֵל גדולה מזה, כמו שהכֶּשֶׂב הוא בן שנתו והאַיִל הוא לאחר

שלשה עשר חדש, והאיל והרָחֵל הם המולידים. ומפני זה אמר "**רְחֵלִים מָאתַיִם וְאֵילִים עֶשְׂרִים**" (בראשית לב טו), שזה לעמת זה. ולזה קראו אותם החכמים ז"ל זְכָרִים, אמרו בראש השנה "**בְּשֶׁל זְכָרִים**" (משנה ראש השנה ג ד), והוא שתרגם אונקלוס אֵילִים – "דְּכָרִין". וחשבו רבינו חננאל ובעל הערוך ז"ל (ערך יעל) כי הזְכָרִים הנזכר כאן הוא שם מקביל לנְקֵבוֹת, ואמרו מפני זה כי "**בְּיוֹבְלוֹת בְּשֶׁל יְעֵלִים**" (שם משנה ה) הוא שם לנקבות מזה המין. ואין הענין כן, כי יְעֵלִים הוא מין אחד דומה לרחלים, וכמו שאמרו במס' כלאים "**העזים והצבאים היעלים והרחלים... אע"פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה**" (משנה כלאים א ו).

ודע כי לבעלי חכמת ההגיון (ראה מילות הגיון שער יג) חלוקה לשמות שהבנתה הכרחי בידיעת ספרי האלהים, לפי שכבר נשתמשו בהם בכל אחד מהחלקים אשר לחלוקה ההיא. והחלוקה היא שהשמות מהם 'נבדלים' ומהם 'נרדפים' ומהם 'משותפים'. והנבדלים הם השמות המתחלפים לנמצאות מתחלפות, והשמות הנרדפים הם השמות המתחלפים לנמצא אחד, והמשותפים הם השמות המשתוים לנמצאות מתחלפות. והמשל: אָדָם ובְּהֵמָה, שׁוֹר וכֶשֶׂב ועֵז – שמות מתחלפים לנקראים מתחלפים, הם הנבדלים; סַכִּין, מַאֲכֶלֶת – שמות מתחלפים לנקרא אחד, הם הנרדפים; אָדָם לְרְאוּבֵן ושִׁמְעוֹן, שׁוֹר וחֲמוֹר לאלה הפרטים מן המינים, הם שמות משותפים.

וכבר חלקו השם המשותף לששה חלקים: המשותפים שתוף גמור, המוסכמים, המסופקים, הנאמרים בכלל ויחוד, המושאלים, המועתקים. והמשותף שתוף גמור הוא השם אשר לא ישתתפו הנקראים בו מצד הוראת השם כי אם בשם לבד, כשם העַיִן על העין הרואה ועל עין המים. והשם המוסכם הוא אשר יאמר על נמצאות מתחלפות, ומה שיורה עליו הוא עצמותי לכל אחד מהנקראים, כשם החַי לכל הנקראים בו, וכל שמות הסוגים והמינים לאישים אשר הם נשואים עליהם. וכשיהיה מה שיורה עליו השם מקרה לאחד מהם או לכל הנקראים בו, הנה יאמר עליו 'המסופק', כשם הָאָדָם הנאמר על האדם החי ועל האדם המת ועל האדם המצוייר. כן רשם הרב השם המסופק בספרו הנכבד, אמר: "**כי השמות שיאמרו בהסתפק הם אשר יאמרו על שני דברים ביניהם דמיון בענין אחד, והענין ההוא מקרה בהם ואינו מעמיד לעצם כל אחד מהם**" (מו"נ א נו). ואמרו "**מקרה בהם**" ירצה בכל אחד בהם, ואמרו "**ואינו מעמיד לעצם כל אחד מהם**", ירצה שיורה על ענין מקרי לאחד מהם, ואף כי יעמיד עצם האחד, והם שנים חלקים לשם המסופק. ואמנם אמר זה, כי שם הָאָדָם הנאמר על האדם החי הנה הוא מורה בו על מה שיעמידהו, ועם שהתמונה והתאר לאדם המצוייר גם כן הם

ממה שיעמידוהו מצד אשר הוא בו נקרא אָדָם, הנה אמנם השם הזה לקוח מהאדם החי מצד ענין מקריי אליו והוא התמונה והתאר. והכתוב קראו אָדָם, אמר "**כְּתִפְאֶרֶת אָדָם**" (ישעיהו מד יג). ואמנם נקרא השם הזה 'מסופק' להדמותו אל המוסכם, כי יורה על ענין ישתתפו בו הנקראים, אבל שהוא מקרי ואינו מפני זה מוסכם. וידמה גם כן למשותף שתוף גמור, כי לא ישתתפו בענין עצמותיי, ולחזרתו והדמותו לשניהם קראו מסופק. והשם הנאמר בכלל ויחוד הוא כשם יִשְׂרָאֵל ויְהוּדָה ואֶפְרַיִם ויוֹסֵף וזולתם, אשר הם שמות כוללים כל האומה או חלק ממנו, ונקראו בו ביחוד האב והשבטים. והשם המושאל הוא השם המורה על עצמות מה בשורש הנחת הלשון והוא קיים על אותו העצמות, ואחר כן יקרא בו עצמות אחר בקצת העתים, ולא יהיה קיים השם ההוא תמיד על אותו העצמות השני. כשם האֲרִי הקיים על מין מהחי, ופעמים יקרא בזה האדם הגבור, ויקרא האדם הנדיב לפעמים. והשם המועתק הוא השם המושאל בעינו, אבל שהוא קיים לאשר נעתק אליו בקיומו למי שנעתק ממנו, ובזה נבדל מהמושאל. כפִי האָרֶץ (ראה במדבר טז לב) ויַד הַיַּרְדֵּן (במדבר יג כט) ולֵב הַשָּׁמַיִם (דברים ד יא). כן רשם הרב שני החלקים האלה לשם במלותיו להגיון (שער יג).

והסברה הנכונה שופטת כי אלה השלשה החלקים האחרונים לשם נתחדשו אחר חדוש הלשון, לא עם חדוש הלשון, כי לא קצרה יד פועלו מהניח שמות ראשונים לכל מה שרצה. ולפי שכבר עשה האדם ישר היו מספיקין לו מה שהניח להם, אבל לפי שהמה בקשו חשבונות רבים, לא הספיק להם הנמצא מהם, והוצרכו אל השאלה וההעתקה מהנמצא אצלם. וביחוד הוצרכו אל זה עם חדושם החכמות המוסכמות והמונחות אשר בא בם מהשמות המושאלים והמועתקים הרבה, כמו שהוא מפורסם בספריהם. ולא תחשוב שקרה זה לשמות לבד, כי הפעלים גם כן זה דרכם כבר הושאלו והועתקו כשמות, ותמצא זה מבואר תכלית הביאור בעברך על הכתוב. והרב ז"ל כבר כתב בזה גם כן מה שבו די בהבנת סודות התורה האלהית בספרו הנכבד. אבל אם היתה התורה כתובה קודם חדוש העולם באש שחורה על גבי לבנה כפי הכתוב במדרש (תנחומא על סדר בראשית ברא), הנה היתה ההשאלה וההעתקה הזאת מהבורא כפי מה שהיה גלוי וידוע לפניו מהסכמת האנשים על זה.

ולפי שהיה השתוף בשמות והפעלים מורה באופן מה על קצור הלשון, לפי שכבר יכלול כונות מתחלפות במלה האחת, והיה היותר נאות להניח גזרה לכל כונה, והיה הלשון הזה יותר מספיק, הנה מפני זה ישתדלו חשובי המדקדקים לתת למה שיראה מהתחלפות הכוונות ההן כונה אחת לבד, או למעט הכוונות ההן כפי מה שיוכלו.

והמשל, כי הָאֲסִיפָה בלשון העברי שם משותף על הקבוץ - "**אֲסֹף אֲאֱסֹף יַעֲקֹב כֻּלְּךָ קַבֵּץ אֲקַבֵּץ שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל**" (מיכה ב יב), ועל המיתה - "**נֶאֱסַף הַצַּדִּיק**" (ישעיהו נז א), ועל הרפואה - "**הֵאָסֵף מְרָיָם**" (במדבר יב טו), ועל העדר האור - "**אָסְפוּ נָגְהָם**" (יואל ב י). וכשיעויין בזה עיון טוב יראה כי המכוון בכלם הוא הקבוץ. אמנם "**נֶאֱסַף הַצַּדִּיק**" הוא מבואר, כי הוא על דרך אמרו "**וְנֶאֱסַפְתָּ אֶל עַמֶּיךָ**" (במדבר כז יג), והוא ענין קבוץ על דרך ההשאלה, או שהוא כן על דרך האמת לפי אמונת קצת בעלי התורה בהשארות הנפש. אך "**הֵאָסֵף מְרָיָם**" ו"**אָסְפוּ נָגְהָם**" יצטרך אל ביאור, והוא שחולי ה'צרעת' הנזכר בתורה אינו מה שהוא מפורסם אצל האנשים מהחולי שיפול בו השער והצפרנים וקצת חלקי האברים כשיהיה חזק, כי זה נקרא 'שחין' ובעליו 'מוכה שחין', אבל הוא מה שיקרא 'בֹּהק לבן' או 'בהרת' בספרי הרפואה, 'אלבראץ' בלשון ערב, ובלשון רומי 'מורביאה אלבּא', והוא שישוב מראה קצת עור האדם או כלו לבן לובן בלתי טבעי כלובן השלג והדומה לו. וראית זה אמרו ביד הטהורה "**וְהִנֵּה יָדוֹ מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג**" (שמות ד ו), ואמר "**וְהִנֵּה מְרָיָם מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג**" (במדבר יב י), ואמר "**נֶגַע צָרַעַת כִּי תִהְיֶה בְּאָדָם וכו' וְהִנֵּה שְׂאֵת לְבָנָה**" (ויקרא יג ט-י). ומפני זה אמר "**וְהַצָּרַעַת זָרְחָה בְמִצְחוֹ**" (דה"ב כו יט), כי הזְּרִיחָה תצדק על המראה הלבן, להיותו מפריד הראות במדרגת האור. וברפואת המקרה הזה יסור המראה הלבן המפריד הראות וישוב המראה המקבצו, ולכן יצדק ברפואתו לשון ה'אסיפה', ולא ימצא הלשון הזה ברפואת חולי אחר. ולזאת הסבה אמר בהעדר אור הכוכבים "**וְכוֹכָבִים אָסְפוּ נָגְהָם**", ואמר "**וִירֵחַךְ לֹא יַאֲסֵף**" (ישעיהו ס כ). הנה שכבר התבאר זה, וכי הארבעה שתופים הנזכרים שבו לענין אחד.

וכן "**אָבְלָה נָבְלָה הָאָרֶץ**" (ישעיהו כד ד), "**וַנַּפְשׁוֹ עָלָיו תֶּאֱבָל**" (איוב יד כב) אינם שתי גזרות, אבל הם גזרה אחת והמכוון אחד. וביאור זה, כי ענין האֵבֶל אינו הבכי והזעקה והקינה והיללה, אבל הוא שיהיה האדם דומם ולא ישמיע קולו, ולזה אמר "**הֵאָנֵק דֹּם מֵתִים אֵבֶל לֹא תַעֲשֶׂה פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ**" וכו' (יחזקאל כד יז), ירצה שלא ידום כמו הענין באבל מתים, וגם לא יאנק וישמיע בחוץ קולו. ו"**הֵאָנֵק**" ו"**דֹּם**" מקורות לפי זה ואינם צוויין, ויקשר "**דֹּם**" עם "**מֵתִים אֵבֶל**". והמקורות כאן מקום השמות, וכאלו אמר שלא יעשה 'אניקה' והיא הצעקה ולא ה'דממה' כמו הענין באבל מתים. ולביאור זה שם בעל הטעמים פסק אחר "**הֵאָנֵק**". ומה שיעיד על זה גם כן אמרו "**וְאֵבֶל כְּבֵנוֹת יַעֲנֶה**" (מיכה א ח), ומדרך היענה שהיא יושבת תמיד דומה ולא תשמיע קולה כי אם בהתעוררות חומה הטבעי ותבקש החבור, וזה מפורסם במקומות מציאותה. ומפני זה ייחס האבלות אל הארץ, כי בהכרת החיים ממנה לא ישמע קול בארץ ההיא, ולזה אמרו "**וְנָדְמוּ נְאוֹת**

הַשָּׁלוֹם" (ירמיהו כה לז). ולזה אמר "**דַּרְכֵי צִיּוֹן אֲבֵלוֹת מִבְּלִי בָּאֵי מוֹעֵד**" (איכה א ד), כי כשלא יבאו שם באי מועד לא תהיה הומיה, אך תשב דומה. וכבר כתב זה החכם המעולה ר' שמואל בן בנשת ז"ל, ומה שנאמר מספיק בהבנת הנרצה מענין השמות.

הפרק העשרים וחמשה

בנתינת דרכים יודעו מהם שרשי הפעלים והשמות ומלות הטעם הנמצאים בכתוב

הענין הזה, רצוני ידיעת השרשים לכל הנמצא בכתוב, הוא ענין גדול התועלת בהבנת הכתוב בפשוטיו והמורכב מהם. כי בידיעת השרשים הודעת הגזרות אשר מהם יודע כל מה שיכללוהו השרשים ההם. וגם שזה מתהפך, כי בידיעת הגזרה יודע השרש. וענין הגזרה ורשמה הוא השם המונח מבעל הלשון על מקרה מהמקרים, אשר ממנה יגזר ויחצב שם הנושא למקרה ההוא או הנושאים וכל הפעלים הנבנים מהמקרה ההוא במצוע המקור, כמו שהתבאר. וזה מה שכתב ר' יונה: "**ומהשמות שמות שהם מושמים בגזר, והם השמות הנגזרים לעצמים מהמקרים הנשואים עליהם, כאמרו** "קֹדֶר הִלַּכְתִּי בְּלֹא חֲמָה" (**איוב ל כח**) **הנגזר מן** "אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת" (**ישעיהו נ ג**)" וכו' (הרקמה שער א). הנה שכבר קרא קַדְרוּת במשלו גזר לשם נושאו. וכן הדין בכל מה שיבנה מזה השם, וכן בכל מה שידמה לזה. וגְּזֵרָה הוא שם לקוח מאמרו "**סַפִּיר גְּזָרָתָם**" (איכה ד ז) על דרך ההשאלה. אמנם אמרתי 'על מקרה מהמקרים', לפי ששמות העצמים לא יגזר מהם פעל, כמו שהתבאר.

והשמות כמו שהונח כבר נהג בעל הלשון להוסיף בקצתם אותיות האמנת"י אם להדר השם ולפארו או כאשר ישר בעיניו, ואין מדרכו להניח האותיות ההם במה שיגזר ממנו. והאותיות המונחות בשם אשר הן תמיד נמצאות בשם ההוא וכל מה שיגזר ממנו, אם בפעל כמו שהוא הענין בכל השלמים, ואם בכח כמו שהוא הענין בכל הסוגים האחרים, הנה הן נקראות השורש לגזרה ההיא ולכל מה שיגזר ממנה. וכבר נהג להשתמש באותיות ההן לבד להורות על פעל מי שאינו במעמד בזמן עבר בבנין הקל ובפִּעֵל הדגוש, וכל זה כבר התבאר, ולזה יהיה הפעל הזה תמיד שרש לגזרה ולכל מה שיבנה ממנו.

וזהו אחד מהדרכים אשר מהם תעמוד על השרשים, רצוני כשתעיין איזה פעל יונח מהגזרה ההיא למי שאינו במעמד בזמן עבר, והוא השורש לגזרה ההיא. והמשל: "**וַיִּפֶּן וַיֵּרֶד**" (שמות לב טו), "**וַיִּצֶּר יְיָ אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה**" (בראשית ב יט), לפי שנמצא "**לֹא פָּנָה אֶל רְהָבִים**" (תהלים מ ה) ו"**מִי יָצַר אֵל**" (ישעיהו מד י), שפטנו על שזה מנחי הפ"א שהיא יו"ד, ויִפֶּן מנחי הלמ"ד. וכבר כתב "**וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים**" (בראשית ב ז) בשני

יו"דין להורות על שפ"א הפעל בגזרה זו היא יו"ד. וכן "**תֵּרֶד אֵשׁ**" (מ"ב א י), "**וַתָּמֶר אֶת מִשְׁפָּטַי**" (יחזקאל ה ו), לפי שמצאנו "**אֲשֶׁר מָרָה**" (מ"א יג כו) ו"**אֲשֶׁר יָרַד**" (שמות יט יח) שפטנו בשרשיהם, וכן בכל הדומה לזה. וכן כל חלקי הבנין יורו על זה כשתקח האותיות הנמצאות בם שלא מכח השמוש.

והדרך השני בידיעת השרשים, הוא שנביט לכל חלקי הגזרה אם אפשר שילקח מאחד מהם ראיה על השורש. והמשל, כי לפי שמצאנו העתידים לקֻם – קַמְתִּי, ולשֹׁב – שַׁבְתִּי, אָקוּם, יָקוּם, אָשׁוּב, יָשׁוּב; שפטנו מפני זה על שהם מנחי העי"ן. וכן ילקח הראיה מזה הגזרה בעצמה, כי לפי שהיה השם לשני אלה תְּקוּמָה תְּשׁוּבָה, והתי"ו והה"א הם מהאותיות הנוספות, שפטנו מפני זה בשרשיהם. וכן "**מְקֻטָּב יָשׁוּד צָהֳרָיִם**" (תהלים צא ו) ספקנו בשרשו לפי שהוא על דרך נחי העי"ן, אבל לפי שמצאנו "**וְשָׁדְדוּ אֶת גְּאוֹן מִצְרַיִם**" (יחזקאל לב יב), שפטנו מפני זה על שהוא מפעלי הכפל, ושהשורק מקום חולם, והוא כמו "**יָסֹב אֹתוֹ**" (מ"א ז כג). וכן שפטנו ב"**יָרוּן וְשָׁמֵחַ**" (משלי כט ו), ואם שבא בשורק על דרך נחי העי"ן, שהוא מפעלי הכפל ושהשורק מקום החולם, לפי שמצאנו "**רִנְנַת רְשָׁעִים**" (איוב כ ה).

והדרך השלישי, שתביט אל דגשות הגזרה ורפיונה כשלא תהיה מהשלמים, אשר הוא קל ההשגה כמו שיבא. אם יראה בגזרה הדגש, תשפוט בלי ספק שהוא מפעלי הכפל, וגם שלא ימצא הדגש בכל חלקי הבנין. והמשל, כי לפי שמצאנו "**וְחַתּוּ וְבֹשׁוּ**" (ישעיהו כ ה) דגוש, שפטנו על "**חַת מְרַדָּךְ**" (ירמיהו נ ב) גם כן שהוא מפעלי הכפל. וכן "**סָפוּ תַּמּוּ**" (תהלים עג יט) ו"**אִם תַּם הַכֶּסֶף**" (בראשית מז יח) "**זִכּוּ נְזִירֶיהָ**" (איכה ד ז) – "**זַךְ לְקֶחִי**" (איוב יא ד), ו"**קַלּוּ מְנַשְּׁרִים**" (ירמיהו ד יג) – "**קַל הוּא**" (איוב כד יח). וכן בבנין נִפְעַל: "**וְנִמַּסּוּ הֶהָרִים**" (מיכה א ד) – "**וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס**" (שמות טז כא); "**וְנָסַב הַגְּבוּל**" (במדבר לד ה) – "**נָסַבּוּ עַל הַבַּיִת**" (בראשית יט ד). אבל שב זה המעדת רגל בגזרות עי"ן הפעל מהאותיות הבלתי נדגשות, והמשל: "**יָסוּרוּ בִי**" (הושע ז יד) שרשו **סרר**, והוא כמו "**יָסֹבּוּ עָלַי**" (איוב טז יג), ולא נדגש מפני הרי"ש. וכן הַר והָרִים הוא על דמיון קַל וקַלִּים, בראית "**כְּהַרְרֵי אֵל**" (תהלים לו ז). וכן "**קְרֵאן לִי מָרָא**" (רות א כ) כמו "**בְּכְרָה קַלָּה**" (ירמיהו ב כג). ומפני זה נפל הספק למדקדקים ב"**יוֹם צָרָה**" (מ"ב יט ג) אם הוא מפעלי הכפל או הוא נח העי"ן. וכן "**וְהַצַּר לְךָ**" (דברים כח נב), "**וַהֲצַרֹתִי לָאָדָם**" (צפניה א יז), חשב ר' יהודה (ספר פעלי הכפל) שהוא מזה המין, ודמיונם: "**וְהֵסֵב לֵב מֶלֶךְ אַשּׁוּר**" (עזרא ו כב), "**וַהֲשִׁמֹתִי אֲנִי**" (ויקרא כו לב). וזולתו חשב אותם נחי העי"ן. והדרך הזה בהכרת השרשים כתב אותו ר' יהודה בפעלי הכפל בשער הראשון

שם, אמר: "**ובזאת יש לך ללמוד כי כל אשר ידגש מאלה הפעלים כשיסמכו להם אותיות אחרות הוא ממין זה הנכפל**". אמנם אמר "**כשיסמכו להם אותיות**" וכו', לפי שחלקי הבנין אשר לא יסמכו להם אותיות אחרות נעות אי אפשר בם הדגשות, כמו העבר למי שאינו במעמד ושם הפעל והצווי ליחיד ורוב חלקי העתידים. וכבר נמצא יוצא מההקש "**וְרַחֲבָה וְנָסְבָה**" (יחזקאל מא ז), כי משפטו כמו "**נָסַבְּה אֵלָי**" (יחזקאל כו ב). וכן "**וְנָבְקָה רוּחַ מִצְרַיִם**" (ישעיהו יט ג), "**וְנָבְלָה שָּׁם**" (בראשית יא ז) לדעת ר' יונה. וכן "**נָקְעָה נַפְשִׁי**" (יחזקאל כג יח), אבל שיציאתו מן ההקש הוא מצד נקודו לבד, כי העי"ן לא תקבל דגשות. וראוי שתדע כי הדגש אשר דברנו בו הוא הדגש הבא על עי"ן הפעל לא הבא על הפ"א, כי הדגש הבא על הפ"א לא יורה על הכפל, וצריך שיודע מצד אחר. והמשל בדגש הבא על עתידי הנִפְעַל בפ"א הפעל, לא יורה כי אם על נו"ן הנִפְעַל, לא על סוג הגזרה. כי "**וַיִּמַּס לְבַב הָעָם**" (יהושע ז ה), "**יִדַּל כְּבוֹד יַעֲקֹב**" (ישעיהו יז ד), "**וְיִגַּל כַּמַּיִם מִשְׁפָּט**" (עמוס ה כד), לא תשפוט אותם פעלי הכפל מכח הדגש. כי "**תִּגַּל עֶרְוָתֵךְ**" (ישעיהו מז ג), "**יִמָּחוּ מִסֵּפֶר חַיִּים**" (תהלים סט כט) הם על דמיונם מהדגש והם נחי הלמ"ד. אבל יודע כל זה מסגולת אחרות כמו שיבא, כי הנִפְעַל בכל אלה והפָּעַל קל בקצת סוגים מתדמים בזה, ויבא ההבדל ביניהם. והבחינה הזאת מן הדגש תהיה גם כן בשמות, כי השם בעל שתי אותיות כשיבא בקבוץ דגוש הוא כפול, ואם לא הוא נח העי"ן, כמו דָּג – דָּגִים; רָשׁ – רָשִׁים; פַּת – פִּתִּים; סַל – סַלִּים; גַּן – גַּנִּים.

והדרך הרביעי: מצד הנקוד בקצתם. כי ההבדל בין נחי העי"ן והכפולים הוא כי בנחי העי"ן פ"א הפעל קמוצה להורות על הנח, והכפולים פ"א הפעל פתוחה. והמשל: "**כִּי אִם תַּם הַכֶּסֶף**" (בראשית מז יח), "**וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ**" (שמות טז כא) – פתוחים, "**וְקָם הָעָם**" (דברים לא טז) **וְשָׁב** – קמוצים, וכן בכל חלקי העוברים. ומפני שמצאנו "**מִי בַז לְיוֹם קְטַנּוֹת**" (זכריה ד י) פתוחה, שפטנו שהוא מן הכפולים. כי הגזרה הזאת כבר ימצאו ממנו שלשה סוגים: נח העי"ן ונח הלמ"ד והכפול, כי כבר מצאנוהו שבא על דמיון השלושה סוגים הנזכרים; נח העי"ן: "**בָּזָה לְךָ**" (מ"ב יט כא), כי הוא פעל ל"**בְּתוּלַת בַּת צִיּוֹן**"; נח הלמ"ד: "**מַדּוּעַ בָּזִיתָ**" (ש"ב יב ט); כפול: "**בָּזְזוּ לָנוּ**" (דברים ב לה). וטעה ר' דוד קמחי שאמר (מכלול צט ע"ב) כי "**בַז**" בא פתוח שלא כמשפט. וכן עתידי הנִפְעַל הכפולים תהיה פ"א הפעל פתוח במה שיבא מהם על דמיון אֶפְעַל, כמו "**וְיִגַּל כַּמַּיִם מִשְׁפָּט**" (עמוס ה כד), "**יִדַּל כְּבוֹד יַעֲקֹב**" (ישעיהו יז ד), "**הִמַּס יַמַּס**" (ש"ב יז י), "**אִכַּף לֵאלֹהֵי מָרוֹם**" (מיכה ו ו), "**אֲשֶׁר לֹא יִמַּד**" (הושע ב א) – כלם פתוחים. "**תִּגַּל עֶרְוָתֵךְ**" (ישעיהו מז ג), "**וְתֻחַץ לְאַרְבַּע רוּחוֹת**" (דניאל יא ד), "**תֻּחַת גְּעָרָה**" (משלי יז י

עי"ש) – כלם קמוצים. ומפני זה "**וְצִדְקָתִי לֹא תֵחַת**" (ישעיהו נא ו עי"ש), לפי שהוא פתוח, שפטנו בו שהוא מן הכפולים. ואמנם עתידי הנִפְעַל הכפולים הבאים על דמיון אֶפְעוֹל, כמו "**הִבּוֹק תְּבוֹק... וְהִבּוֹז תְּבוֹז**" (ישעיהו כד ג); ונחי העי"ן כמו "**לֹא יְכוֹן**" (תהלים קא ז), "**הֲמוֹל יְמוֹל**" (בראשית יז יג); ועתידי הקל הכפולים, כמו "**וַתִּתֹּם הַשָּׂנָה**" (בראשית מז יח), "**תִּתֹּם חֶלְאָתָהּ**" (יחזקאל כד יא); וחסרי הפ"א הבאים על דמיון אֶפְעוֹל: כמו "**כִּי יִפֹּל**" (דברים כב ח), "**וְלֹא אֶתּוֹשׁ**" (ירמיהו כד ו), "**לֹא יִגֹּשׁ**" (דברים טו ב) – הנה ידיעת שרשיהם תושג מסגולות אחרות כמו שיבא. ובקצת אלה נבוכו המדקדקים גם בבנינים אשר ייוחסו עליהם, כמו "**וַתִּסֹּב הַמְּלוּכָה**" (מ"א ב טו), "**גַּת יִסֹּב**" (ש"א ה ח), ספקו בו אם הם נִפְעַל כפול או פָּעַל קל חסר הפ"א, כמו שכתב ר' יהודה בשרש **חצב** (צ"ל סבב). והפלא ממנו כי הוא כתב "**הִבּוֹק תְּבוֹק... וְהִבּוֹז תְּבוֹז**" – נִפְעַל, "**וְלֹא יִתֹּם פִּרְיוֹ**" (יחזקאל מז יב), "**וַתִּתֹּם הַשָּׂנָה**", "**תִּתֹּם חֶלְאָתָהּ**" – פָּעַל קל. ואולי עשה זה לפי שמצא "**יִתַּמּוּ חַטָּאִים**" (תהלים קד לה), שהוא נִפְעַל.

והדרך החמישי בידיעת השרשים הוא הבנת הגזרה, והוא העקר הגדול לעמוד ממנו על השרשים. והמשל, כי לפי שידענו כי "**יָשׁוּד צָהֳרָיִם**" (תהלים צא ו) הוא נגזר מִשּׁוֹד, שפטנו בו שהוא כפול. וכן "**וַיָּזֶד יַעֲקֹב**" (בראשית כה כט), לפי שידענו שהוא מגזרת נָזִיד, שפטנו על ששרשו **נזד**. ולפי שידענו ש"**עֲלָמוֹת תּוֹפְפוֹת**" (תהלים סח כו) נגזר מִתּוֹף, שפטנו על תּוֹף שהוא על משקל שׁוֹר, רוֹק, ולא על משקל שׁוּר חוּר. וכן אולי שם הבּוֹר הוא לַזְּכוֹת מימיו, ויהיה שרשו **ברר**. ולפי שידענו ש"**שֶׁקֶר מֵזִין**" (משלי יז ד), "**אָזַיִן עַד תְּבוּנֹתֵיכֶם**" (איוב לב יא), מגזרת אֹזֶן, שפטנו על ששרשם **אזן**. ולפי שנסתפקנו על "**יָדוֹן רוּחִי**" (בראשית ו ג) אם הוא נגזר מן "**אֶל נָדָנָהּ**" (דה"א כא כז) או מן "**דִּין לְפָנָיו**" (איוב לה יד), לא פסקנו הדין בשרשו אם הוא נח העי"ן או חסר הפ"א. וכן "**וְשִׁבַּבְתִּיךְ**" (יחזקאל לט ב), לפי שנסתפקנו בו (ראה לעיל פרק יז) אם הוא נגזר מ"**מִשּׁוּבַת פְּתָיִם**" (משלי א לב) או מ"**שְׁבָבִים יְהֻיֶה**" (הושע ח ו) או "**שְׁבִיב אֵשׁוֹ**" (איוב יח ה), לא שפטנו על שרשו שהוא כפול או נח העי"ן. וזאת הוא הסבה בהתחלף דעות הראשונים בקצת השרשים, להמשך כל אחד אחר דעתו בגזרה ההיא, ואפשר וקרוב הוא שלא השיגו האמת מקצתם להעלם מהם ענין הגזרה. וכבר הסכימו כלם על ששרש מְעָרָה – **מער**, ואין ספק שזה נטיה מהם מהבנת הגזרה, וזה כי המכוון במְעָרָה הוא חפירה, וכן "**בְּנִקְרַת הַצּוּר**" (שמות לג כב) – "**בִּמְעָרַת טְנָרָא**" (אונקלוס). ואין ספק שהוא מענין "**עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוֹד בָּהּ**" (תהלים קלז ז), "**וְקִיר עֵרֶה**" (ישעיהו כב ו), "**עָרוֹת יְסוֹד**" (חבקוק ג יג), ואלה כלם מבנין פִּעֵל הדגוש, ושם הפועלת מגזרה זו

בבנין זה הוא מְעָרָה, וזה השם הם בהכרח יודו ששרשו **ערה**, ואם השם במְעָרָה בא על דרך שם הפועלת, מפני מה יוציאוהו משרשו בלא ראיה, שכבר מצאנו קצת שמות באים על דרך הפעלים, כמו "**כָּל הַמְקַטְּרוֹת**" (דה"ב ל יד), "**וּמְבַשְּׁלוֹת**" (יחזקאל מו כג), עשו "**בֵּית הַמְבַשְּׁלִים**" (יחזקאל מו כד). ובנחי הלמ"ד כמו זה: "**יְמַךְ הַמְקָרֶה**" (קהלת י יח), "**וְלִמְכַסֶּה עָתִיק**" (ישעיהו כג יח) כמו שכתבתי למעלה. וכבר השיג עליהם מזה המדקדק השלם דון שמואל בן בנשת ז"ל, אבל לא מטעם זה, כי הוא אמר שהטעה הראשונים בשרש מְעָרָה המשקל, כי חשבו אותו על משקל בְּרָכָה, כְּבָרָה, קְלָלָה, והראיה על דעתו שאינו על משקלם, שאלה כלם ישתנו בסמיכות: "**בִּרְכַּת אֹבֵד**" (איוב כט יג), "**כִּבְרַת אֶרֶץ**" (בראשית מח ז), "**קִלְלַת חִנָּם**" (משלי כו ב), ומְעָרָה לא ישתנה מפני הסמיכות: "**מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה**" (בראשית כג ט), ו"**בִּמְעָרוֹת צֻרִים**" (ישעיהו ב יט). ואני אומר, כי אם ישיבו שהעדר ההשתנות הוא מפני העי"ן, מה יאמרו ב"קָרְבָּנוֹ קַעֲרַת כֶּסֶף" (במדבר ז כה). ומפני זה אין ספק שטעו בשרשו. וכן יש שרשים אחרים אפשר לספק במה שהניחו מהם, וכבר כתבתי זה.

והדרך הששי הוא מיוחד בשרשי השמות, שנדע אופן שמוש הכתוב בגזרה ההיא, אם היה שיהיה בכתוב פעל מהשם ההוא, ולפי מה שנמצא מהפעל, נדין בשרש השם. והמשל: "**כְּבֶגֶד אֲכָלוֹ עָשׁ**" (איוב יג כח), לפי שלא מצאנו מהשם הזה קבוץ, ספקנו בו אם הוא על דמיון פַּת, סַל, גַּן, או על דמיון קָו, צָו, תָּו. ולפי שמצאנו ממנו פֹּעַל, והוא "**וַעֲצָמַי עָשְׁשׁוּ**" (תהלים לא יא), ידענו כי עָשׁ מהכפולים. וכן דָּג, לפי שמצאנו "**וְיִדְגוּ לָרֹב**" (בראשית מח טז), ידענו כי הוא מנחי הלמ"ד, ואינו נח העי"ן כמו שחשבו קצת. וגם כי נשתנה בקבוץ כמו "**דְּגֵי הַיָּם**" (בראשית ט ב), ו"**חָלְצוּ שַׁד**" (איכה ד ג) – "**שְׁדֵי נָעוּרֶיהָ**" (יחזקאל כג כא), ונחי העי"ן אין זה דרכם, כמו "**שָׂרֵי יְהוּדָה**" (ירמיהו כד א), "**וְרֹמֵי הַקּוֹמָה**" (ישעיהו י לג), "**לֵב קָמַי**" (ירמיהו נא א). וכן תֵּבֵל, לפי שמצאנו שרש **בלל** ידענו שהוא כפול, כמו "**תֵּמֶס יַהֲלֹךְ**" (תהלים נח ט). וכן מְגֵרָה, לפי שמצאנו "**מְגָרְרוֹת בַּמְּגֵרָה**" (מ"א ז ט) ידענו שהוא כפול. וכן עֵצָה, שֵׁנָה, ידענו שהם נחי הפ"א, כי השמוש נמצא בסוג ההוא: "**כִּי יָעַצְתִּי**" (ש"ב יז יא), "**יָשַׁנְתִּי אָז יָנוּחַ לִי**" (איוב ג יג). וצֵדָה נח העי"ן, כי מצאנו "**אֲשֶׁר יָצוּד צַיִד חַיָּה**" (ויקרא יז יג). וכבר יורו בזה קצת השמות על קצתם, כי לפי שמצאנו "**וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתָיִךְ**" (משלי א ט), שפטנו על "**קֶרֶא בָּגָרוֹן**" (ישעיהו נח א) שהוא כפול ודינו בדגשות לולי הרי"ש, על דמיון חַלּוֹן שהוא כפול; ושפטנו על חָרוֹן, עם שהוא על דמיון גָּרוֹן, שהוא נח הלמ"ד, לפי שמצאנו "**וְחָרָה**

אַפִּי" (שמות כב כג). ושפטנו על סֵכָה וחֵפָה שהם כפולים, עם שאפשר לשפוט בם שהם נחי הלמ"ד, לפי שמצאנו "**חֹפֵף עָלָיו**" (דברים לג יב), "**סַכּוֹתָהּ בָּעָנָן**" (איכה ג מד).

והדרך השביעי: לשקול השם או הפֹּעל במה שידמה לו מהכתוב שהוא יותר מבואר אצלך, ומזה תעמוד על השורש הנעלם. אבל שזה צריך שמירה מהטעות, כי פעמים רבות יקרה שתראה שתי מלות מתדמות במשקל ותתחלפנה בשרש, כמו "**מְקֻטָּב יָשׁוּד**" (תהלים צא ו) ו"**מִי יָקוּם לִי**" (תהלים צד טז), ותּוֹעֵבָה ותּוֹכֵחָה, כמו שכתבתי (לעיל פרק כא), וזולתם רבים. והיה זה כן לפי שידיעת השרש קודמת באמת לידיעת המשקל, כי הנרצה אצל המדקדקים במשקל הוא ההסכמה בתנועות והשרש כמו שהתבאר.

והדרך השמיני: בחינת המקום אשר באו בו מהכתוב השמות והפעלים המסופק שרשיהם, ובטוב הסברא והמחשבה הנכונה תשפוט על פירוש הכתוב ההוא, וכפי שיתבאר לך מפירוש הכתוב תשפוט על השרש. אבל שזה הדרך יודע בה הקודם במתאחר, כי ידיעת השרש קודמת להבנת הכתוב, וממנו נעמוד על הפירוש בלמוד הישר.

וראוי שתדע כי הספק בשרשים והבנינים יפול בנחים והחסרים והכפולים, ובי בשלמים לא יפול ספק כלל, לפי שהגזרה לא תחסר לעולם אות מהשלש אותיות שרשיות, ומפני זה כשלא תמצא בגזרה אחת מאותיות אהו"י שהן אותיות הנח, ולא נו"ן ולמ"ד שהן אותיות החסרון, הנה אז תוכל לשפוט משפט צדק שאינה מן הנחים ולא מן החסרים. אבל ישאר עדיין הספק אם הוא מהכפולים, לפי שהכפל יבא בכל האותיות זולת אהו"י. אמנם זה קל לעמוד עליו, כי אם תראה שתי אותיות נכפלות תשפוט על הכפל, ואם לא, ותראה הגזרה תמיד עם שלש אותיות זולת הבאות להכרח השמוש, תשפוט אז בלי ספק על השלמות ותדע הבנין, כי בשלמים לא יפול ספק. ובמה שנאמר די בנרצה מזה בשרשי השמות והפעלים.

אמנם שרשי מלות הטעם, לפי שלא נודע לנו בהם גזרה, הנה נקח כל האותיות הנמצאות במלות הטעם שרש אליה. ויש מהן בעלת שתי אותיות: כִּי, גַּם, אַך ורַק; ובעלת שלש: אֶפֶס, אוּלָם, אָכֵן; ובעלת ארבע: בַּעֲבוּר, לְמַעַן, בְּגָלַל – על דעת המדקדקים שהניחו את אלה מלות הטעם. אבל עם העיון הטוב יֵראה שהם שמות יעמדו מקום הסבה שהוא שם. וראֵית זה, שכבר יתחברו בהם הכנויים, במו בַּעֲבוּרְךָ ובְּגָלָלְךָ ו"**לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה**" (ישעיהו מח יא), ובְּלָעַד הוא כמו 'זולת', וכבר אמרתי זה (לעיל פרק יג), וגם יתחבר בו הכנוי:

"**אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדָי**" (ישעיהו מד ח), ולא תחבר הכנוי עם מלות הטעם הבלתי מורות על הקנין והפעול, כמו כִּי, אַך, גַּם והדומים.

ודע כי כבר ימצאו בכתוב לענין האחד גזרות מתחלפות כפי השרשים המונחים, כמו "**כִּי דִבֶּר יְיָ בָּזֶה**" (במדבר טו לא), "**לֹא יָבוּזוּ לַגַּנָּב**" (משלי ו ל), ואולי מזה "**וּבָזַז בִּזָּה**" (יחזקאל כט יט); וכן "**סָפְתָה בְהֵמוֹת**" (ירמיהו יב ד) – "**יַחְדָּו יָסֵפוּ**" (ישעיהו סו יז); "**תָּלִין מְשׁוּגָתִי**" (איוב יט ד) – "**אָמְנָם שָׁגִיתִי**" (שם); "**לֹא תָגוּרוּ**" (דברים א יז) – "**יָגֹרְתִי מִפְּנֵי**" (דברים ט יט); "**רֵדָה בָאַף**" (ישעיהו יד ו) – "**כַּאֲשֶׁר תָּרִיד**" (בראשית כז מ); "**יוֹשְׁבֵי חֶדֶל**" (ישעיהו לח יא) – "**יֹשְׁבֵי חָלָד**" (תהלים מט ב); "**חָרוּת עַל הַלֵּחוֹת**" (שמות לב טז) – "**חֲתָר לְךָ**" (יחזקאל יב ה), והדומים להם רבים בכתוב.

הפרק העשרים וששה

בכנויים ה'כנוי' הוא השם הנסתר, וכן הוא נקרא אצל בעלי חכמת ההגיון. ואמנם המדקדקים קראו לו 'כנוי', לקוח מאמרו "**וָאֶקְרָא לְךָ בִּשְׁמְךָ אֲכַנְּךָ וְלֹא יְדַעְתָּנִי**" (ישעיהו מה ד), הנאמר לכורש, והרצון בו: קראתי בשמך הנגלה, והוא כּוֹרֶשׁ, ובשם הנסתר, והוא מָשִׁיחַ, וכמו שאמר: "**כֹּה אָמַר יְיָ לִמְשִׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ**" (ישעיהו מה א). וכן "**וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יְכַנֶּה**" (ישעיהו מד ה) – יסתיר שמו המיוחד ויקרא בשם 'ישראל'. ולפי שמצאו המדקדקים הסתרת השם נקראת בשם הגזרה הזאת, רצוני 'כנוי', לזה קראו שמות הנסתרים אשר באו בכתוב 'כנויים'. וענין ההסתר הזה, כי כשיאמר ראובן אֲנִי או יֵאמר עליו הוּא או אַתָּה אשר הם כנויים, כבר יורו אלה בדרך נסתר על מה שיורה רְאוּבֵן בעצמו. וכן הענין בכל הכנויים אשר יבא באורם.

והכנויים יחלקו בחלוקה הראשונה אל שני חלקים. כי מהם שיבאו נפרדים ומלות בפני עצמן, ומהם נסמכים על הפעלים והשמות. והנפרדים, כמו אֲנִי והוּא ואַתָּה והדומים, והנסמכים הם כמו "**עַד כֹּה בֵּרַכַנִי יְיָ**" (יהושע יז יד), כי הרצון: בֵּרַך אוֹתִי; "**בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית יְיָ**" (תהלים קיח כו) – הרצון: בֵּרַכְנוּ אֶתְכֶם; וזה בפעלים. ובשמות: "**וְעַבְדוּ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ**" (שמות כ יד), כי הוי"ו כנוי ל"**רֵעֲךָ**" שהזכיר.

והנסמכים אל השמות יורו תמיד על קנין או צירוף, רצוני שהשם הוא קנין או מצורף בדרך אחד מהצירוף למכונֶה. והנסמכים אל הפעלים יורו תמיד על הפעולים, רצוני שהמכונֶה הוא פעול ממי שיֵאמר עליו הפֹּעל שהוא נסמך אליו. זולת המקורות, כי הכנויים הנסמכים אליהם פעם יורו על הפועלים: "**בְּהַצֹּתָם עַל יְיָ**" (במדבר כו ט), "**בְּאָכְלָם מֵעֲבוּר הָאָרֶץ**" (יהושע ה יב), "**בַּאֲכָלְכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ**" (במדבר טו יט),

"**בְּצַדֶּקְתֵּךְ אַחְיוֹתַךְ**" (יחזקאל טז נב), "**בְּכַזָּבְכֶם לְעַמִּי**" (יחזקאל יג יט), "**בְּתִתְּךָ לוֹ לֶחֶם**" (ש"א כב יג), "**קַחְתֵּךְ אֶת אִישֵׁי**" (בראשית ל טו); ופעם על הפעולים: "**לְתִתִּי לַהֲלֹךְ**" (במדבר כב יג), "**וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן**" (דברים כו יט), "**לְקַחְתֵּךְ לוֹ לְאִשָּׁה**" (ש"א כה מ), "**אָבָה יַבְמִי**" (דברים כה ז), "**תְּאִיצוּ לְנַחֲמֵנִי**" (ישעיהו כב ד), "**בָּאִים לְהָרְגֵךְ**" (נחמיה ו י).

והנפרדים, מהם שיורו על הפועלים, והם הוּא, אַתָּה, אֲנִי, הִיא, אַתְּ, אָנֹכִי, הֵמָּה או הֵם, אַתֶּם, אֲנַחְנוּ או נָחְנוּ או אָנוּ, הֵנָּה או הֵן, אַתֶּן או אַתֵּנָה; ופעם יורו על הפעולים: אוֹתוֹ, אוֹתְךָ, אוֹתִי, אוֹתָם, אֶתְכֶם או אוֹתְכֶם, אוֹתָנוּ, אוֹתָהּ, אוֹתָךְ, אוֹתָנָה, אוֹתָהֶן או אוֹתָהֵם. ואלה, מהם שיורו על הזכרים ומהם על הנקבות, ומהם משותפים לזכרים ולנקבות. כי אֲנִי לזכר ולנקבה, וכן אָנֹכִי ואַתְּ – "**אֲנִי יוֹסֵף**" (בראשית מה ג), "**אֲנִי הָאִשָּׁה**" (ש"א א כו); "**אָנֹכִי הוּא**" (ישעיהו מג כה), "**אָנֹכִי רוּת**" (רות ג ט); "**וְאַתְּ וּבֵית אָבִיךְ**" (אסתר ד יד), ולזכר: "**אַתָּה עָשָׂה לִי**" (במדבר יא טו), "**וְאַתָּה תְּדַבֵּר**" (דברים ה כד), "**אַתָּה כָּרוּב**" (יחזקאל כח יד). ולא נמצא זולת אלה השלש לזכר. הוּא מיוחד לזכר והִיא לנקבה; אֲנַחְנוּ משותף, כי המדבר בעדו שוה לזכר ולנקבה בכנויים כמו שהוא בפעלים; אַתֶּם לזכרים – "**הֵן אַתֶּם מַאַיִן**" (ישעיהו מא כד); ולנקבות: "**וְאַתֵּן צֹאנִי**" (יחזקאל לד לא), "**וְאַתֵּנָה צֹאנִי**" (יחזקאל לד יז); אוֹתָם לזכרים, ואוֹתוֹ ליחיד; אוֹתְךָ לנקבה: "**כִּי אִם אוֹתָךְ**" (בראשית לט ט); ולזכר: "**יוֹלֵךְ יְיָ אֹתָךְ**" (דברים כח לו), ובקצת מקומות הוא שוה. אוֹתָהֶן ואוֹתָנָה לנקבה: "**וּבָרָא אוֹתָהֶן**" (יחזקאל כג מז), "**נָשָׂא לִבֶּן אוֹתָנָה**" (שמות לה כו), ואוֹתָהֶם גם כן: "**הֲמָה יִשְׁפְּטוּ אוֹתָהֶם**" (יחזקאל כג מה); אֶתְכֶם לזכרים: "**וְאֶתְכֶם לָקַח**" (דברים ד כ), ובחולם: "**עַד הַשָּׁמִידוֹ אוֹתְכֶם**" (יהושע כג טו).

והשמוש הזה בכנויים רביי בכתוב. וזה כי מלת אֵת מדרכה להורות על הפעול, ואלה הכנויים המורים על הפעולים לקוחים ממנו. וכבר ימצאו ועל המעט שיורו על הפועלים, כי מצאנו "**וּבָא הָאֳרִי וְאֶת הַדּוֹב**" (ש"א יז לד), "**וְאֶת מְלָכֵינוּ שָׂרֵינוּ כֹּהֲנֵינוּ וַאֲבֹתֵינוּ לֹא עָשׂוּ תּוֹרָתֶךָ**" (נחמיה ט לד), "**וְאֶת הַבַּרְזֶל נָפָל**" (מ"ב ו ה), "**מְקַבְּרִים אֶת הָעֹבְרִים אֶת הַנּוֹתָרִים**" (יחזקאל לט יד), "**אֶת הַנֶּשֶׁיא נָשִׂיא הוּא**" (יחזקאל מד ג). ולפעמים משמש מקום מִן: "**כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר**" (שמות ט כט) – מן העיר; "**חָלָה אֶת רַגְלָיו**" (מ"א טו כג) – מן רגליו. ובמקום עִם בבואו עם הכנוי, כמו אִתּוֹ, "**וְאִתָּנוּ תֵּשֵׁבוּ**" (בראשית לד י), ואִתְּכֶם. וכבר התבאר (לעיל פרק יב) כי חלקי הפעלים בעובר ובעתיד שנים עשר: לנסתר ולנמצא במעמד ולמדבר בעדו, וכן לנקבה ולרבים ולרבות. וכן יהיו הכנויים כפי זה שיורו על הפועלים או על הפעולים, וזה אמנם בעיון המוחלט. אמנם לפי שהשמוש אל

המדבר בעדו ואל המדברת בעדה ולרבים ולרבות משתוה בפעלים, נפלו מאלה החלקים שנים וכן בכנויים, וכבר התבארו. ולפי זה יהיו הכנוים הנסמכים אל הפעלים. אבל לפי שהפועֵל מצד שהוא פועֵל הוא בלתי מתפעל, והמתפעל מצד שהוא מתפעל הוא בלתי פועֵל, לפי שהפועל אמנם הוא פועל מצד שהוא בפֹעל והמתפעל הוא מתפעל מצד שהוא בכח – וזה כבר התבאר בטבעיות – היה שלא ימצא בלשון העברי הכנוי המורה על המדבר בעדו נסמך אל הפועַל המורה על המדבר בעדו, כשיאמר פְּעַלְתִּינִי, שְׁמַרְתִּינִי, אֲכַלְתִּינִי; ולא הכנוי המורה על הנמצא במעמד נסמך אל הפועל המורה על הנמצא במעמד כשיאמר פְּעַלְתְּךָ, שְׁמַרְתְּךָ, אֲכַלְתְּךָ. וגם כשיהיה הפועל פועל בעצמו בבחינות מתחלפות, כבר נבנה על זה הנִפְעַל, כמו שהתבאר (לעיל פרק יא). ומפני זה, לפי שנמצא "**לִי יְאֹרִי וַאֲנִי עֲשִׂיתְנִי**" (יחזקאל כט ג), אמרו בו המדקדקים שהוא כמו עָשִׂיתִי לִי, ולא יורה על הפועל, והוא האמת. אבל הכנוי המורה על מי שאינו במעמד כבר יסמך עם הפועל המורה על מי שאינו במעמד, כמו "**הָרִאשׁוֹן אָכָלוֹ**... **וְזֶה הָאַחֲרוֹן עִצְּמוֹ**" (ירמיהו נ יז), לפי שהפועל והמתפעל מתחלפים. והמשפט הזה שוה לזכר ולנקבה לרבים ולרבות.

ועם הקדמה זו יהיה קל עליך להשיג אופן אפשרות חבור הכנויים עם הפעלים העוברים והעתידים ועם שמות הפועלים. וכבר ישתנו הפעלים מצד סמיכות הכנויים אליהם, ואי אפשר זולת זה, לפי שהאות הנחה בם תשוב נעה בסמיכות. והשנוי הזה תעמוד עליו ממה שתראהו מהם בכתוב, ואין צורך להאריך בזה. ואשר צריך באור לפי שבאה מעטי בכתוב, הוא כי סמיכות הכנוי למדבר בעדו ולאשר הוא במעמד בעוברים משתוה. אמר "**בַּמַּחֲתֶּרֶת מְצָאתִים**" (ירמיהו ב לד), "**אַתְּ נְשָׂאתִים**" (יחזקאל טז נח), "**וּנְתַתִּיהוּ לִפְנֵיהֶם**" (יחזקאל טז יט), "**הַכְרֵעַ הִכְרַעְתְּנִי**" (שופטים יא לה), "**כִּי יְלָדְתְּנִי**" (ירמיהו טו י) – כלם כנויים סמוכים לנמצאת במעמד; ונמצאו יוצאים מההקש: "**שֶׁכָּכָה הִשְׁבַּעְתָּנוּ**" (שה"ש ה ט), "**אַתְּ יְלָדְתָּנוּ**" (ירמיהו ב כז); ותאמר למדבר בעדו: "**לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים**" (ויקרא כו מד), "**כִּי מְאַסְתִּיהוּ**" (ש"א טז ז) ובחירק עי"ן הפעל: "**אָנֹכִי יְלָדְתִּיהוּ**" (במדבר יא יב). וכן בסמיכות הכנוי לנמצאים במעמד בעוברים ולנסתרות בעתידים משתוה גם כן: "**הֲצוֹם צַמְתֶּנִי**" (זכריה ז ה), "**לָמָּה הֶעֱלִיתֲנוּ**" (במדבר כא ה) – כאלו אמר צַמְתּוּנִי – 'צמתם אותי', 'העליתם אותנו'; ולנסתרות בעתיד גם כן: "**וְאַמְהֹתַי לְזָר תַּחְשְׁבֵנִי**" (איוב יט טו) – כאלו אמר 'תחשובנה אותי'; "**וּמְשֻׁבוֹתַיִךְ תּוֹכִחֻךְ**" (ירמיהו ב יט).

ודע כי הכנויים הנסמכים בשמות והפעלים ומלות הטעם יהיו לפעמים אות אחת בדגש בקצתם ובזולת דגש בקצתם, ולפעמים שתי אותיות או שלש. והאותיות המורות עליהם הן הה"א והוי"ו והיו"ד והכ"ף והמ"ם והנו"ן, סימן להן הכנוי"ם. בשמות: "**וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ**" (שמות כ יד), "**עַל בְּנָהּ**" (מ"א ג כו), "**עַצְמוֹת חֹנָךְ**" (תהלים נג ו), "**יְיָ שִׁמְרֵךְ יְיָ צִלְּךָ**" (תהלים קכא ה), "**אִישׁ שׁוֹרוֹ וְאִישׁ שְׂיֵהוּ**" (ש"א יד לד), "**וּמַעֲלֹתֵהוּ פְּנוֹת קָדִים**" (יחזקאל מג יז), "**גֹּאֲלִי חָי**" (איוב יט כה), "**יִצְרֵי מִבֶּטֶן**" (ישעיהו מט ה), "**הֲעִשּׁוֹ יַגֵּשׁ**" (איוב מ יט), "**יִשְּׁאֵנִי עִשַּׁנִי**" (איוב לב כב), "**וְכָל יִדְעָיו**" (איוב מב יא), "**אֵין רֹאֲנִי**" (ישעיהו מז י), "**אֶת בְּנָהּ**" (ש"א א כג), "**עַל בֵּיתָהּ**" (מ"ב ח ה), "**בִּגְדֵי רִקְמָתֵךְ**" (יחזקאל טז יח), "**יִשְׁתּוּ חֲלָבֵךְ**" (יחזקאל כה ד), "**יֹאכְלוּ פִּרְיֵךְ**" (יחזקאל כה ד), "**וַיַּעֲבֹר מַלְכָּם**" (מיכה ב יג), "**כְּקוֹץ מֶנֶד כֻּלָּהֶם**" (ש"ב כג ו), "**כָּל מַלְכֵיהֶם**" (יהושע י מ), "**עַד תְּבוּנֹתֵיכֶם**" (איוב לב יא), "**אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם**" (במדבר טו מא), "**יְיָ אֱלֹהֵינוּ**" (דברים ו ד), "**יְיָ אֲדֹנֵינוּ**" (תהלים ח ב), "**אֲשֶׁר גָּעֲלוּ אַנְשֵׁיהֶן וּבְנֵיהֶן**" (יחזקאל טז מה), "**וְלֹא בְדַרְכֵיהֶן... וּכְתוֹעֲבוֹתֵיהֶן**" (יחזקאל טז מז), ולדעת ר' יונה יכשר וּכְתוֹעֲבוֹתֵיהֶנָּה ותתחברנה שלש אותיות לכנוי, כמו "**וְלֹא תַעֲשֶׂינָה כְּזִמַּתְכֶנָּה**" (יחזקאל כג מח), "**קֶצֶב אֶחָד לְכֻלָּהֶנָּה**" (מ"א ז לז), ובלא ה"א: "**תְּשַׁבֶּינָה לְקַדְמַתָּכֶן**" (יחזקאל טז נה); "**אֵין זוּלָתְךָ**" (רות ד ד), "**אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדָי**" (ישעיהו מד ח), "**לָהֶם לְבַדָּם**" (איוב טו יט). ויבא הכנוי לנסתרים עם השמות הוי"ו והמ"ם: "**כָּל נְסִיכֵמוֹ**" (תהלים פג יב), "**יֶחֱזוּ פָּנֵימוֹ**" (תהלים יא ז), "**תַּחַת שְׂפָתֵימוֹ**" (תהלים קמ ד), שהמ"מין האלה אינן מהשמות אבל מהכנויים, בראית "**הֶרֶס שִׁנֵּימוֹ בְּפִימוֹ**" (תהלים נח ז), וסמיכותם אל הה"א והמ"ם. וסמיכות הכנויים אל השמות יבא תמיד בלא דגש, זולתי במלת מִמֶּנּוּ, ואנשי בבל יקראו אותו ברפיון כשיֵאמר על המדברים בעדם, ואז הנו"ן והוי"ו לכנוי, ולזה ירפו אותן, וכשיֵאמר על הנסתר הוי"ו היא אז הכנוי לבד, והדגשות לא יבא בכנוי בשמות, כי הוי"ו תורה על הנסתר והנו"ן והוי"ו על המדברים בעדם.

ואמנם סמיכות הכנויים על הפעלים הוא גם כן בכל האותיות הנזכרות: "**וּשְׁמָרוֹ כְּרֹעֶה**" (ירמיהו לא ט), "**לֹא דִבְּרוֹ יְיָ**" (דברים יח כא), "**שַׂמַּח שִׂמְּחֻהוּ**" (ירמיהו כ טו), "**לְגָאוֹן שָׂמָהוּ**" (יחזקאל ז כ), "**וּסְקַלְתּוֹ בָאֲבָנִים**" (דברים יג יא), "**תִּפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ**" (שמות יג יג), "**וְהִשְׁמַדְתִּיו מִתּוֹךְ עַמִּי**" (יחזקאל יד ט), "**וַהֲשִׁמֹתִיהוּ לְאוֹת**" (יחזקאל יד ח), "**וְהַאֲכַלְתִּיךְ נַחֲלַת**" (ישעיהו נח יד), "**אִמַּצְתִּיךְ אַף עֲזַרְתִּיךְ אַף תְּמַכְתִּיךְ**" (ישעיהו מא י), "**עַבְדִּי רְמָנִי**" (ש"ב יט כז), "**אֲכָלַנִי הֲמָמַנִי**" (ירמיהו נא לד), "**סִתְמוּם פְּלִשְׁתִּים**" (בראשית כו טו), "**בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית יְיָ**" (תהלים קיח כו), "**עַל הֶהָרִים דְּלָקֲנוּ**" (איכה ד יט),

"**תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ**" (שמות כג יא), "**רָאֹה וַיִּסַּפְּרֵהּ**" (איוב כח כז), "**וָאֶכְרֶהָ לִּי**" (הושע ג ב), "**וּזְרַעְתִּיהָ לִּי**" (הושע ב כה), "**וְאֶרְחַשְׁתִּיךְ לִי**" (הושע ב כא), "**וָאַלְבִּישֵׁךְ רִקְמָה**" (יחזקאל טז י), "**וַיָּקֶם מֹשֶׁה וַיּוֹשְׁעֵן**" (שמות ב יז). ולפעמים תבא הנו"ן מקום המ"ם בכנויין: "**הֲלָהֵן תְּשַׁבֵּרְנָה**" (רות א יג), והמ"ם מקום נו"ן: "**וַיְגָרְשׁוּם**" (שמות ב יז), "**יִשְׁפְּטוּ אוֹתָהֶם**" (יחזקאל כג מה).

וכבר יבאו הכנויים על הלמ"ד לבד, בלִי ולוֹ ולְךָ ולָהֶם ולָכֶם; ועל מה שישתמש שמוש הלמ"ד והוא מלת אֶל, תאמר אֵלַי, אֵלֶיךָ, אֵלָיו, אֵלֶיהָ, אֲלֵיהֶם, אֲלֵיכֶם; ועל מלת עַל – עָלַי, עָלֶיךָ, עָלָיו, עָלֶיהָ, עֲלֵיהֶם, עֲלֵיכֶם.

ודע כי מדרך הה"א כשתסמך עם הכנויים או באופן אחר שתשוב תי"ו רפה. תאמר בנַחֲלָה – "**נַחֲלַת יַעֲקֹב**" (ישעיהו נח יד); ושִׂפְחָה – "**שִׁפְחַת רָחֵל**" (בראשית ל ז); ותוֹרָה – "**תּוֹרַת יְיָ**" (שמות יג ט). והכנויים: "**עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ**" (דברים ט כו), "**תְּדַבֵּר נָא שִׁפְחָתְךָ**" (ש"ב יד יב), "**וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מֵעָי**" (תהלים מ ט). והתי"ו הרפה בהסמכה לכנויים תשוב דגושה, תאמר מתְּפֹאֶרֶת – "**לֹא תִהְיֶה תִּפְאַרְתְּךָ**" (שופטים ד ט); וממוֹלֶדֶת – "**וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ**" (בראשית מח ו); ומתְּפִלָּצֶת – "**תִּפְלַצְתְּךָ הִשִּׁיא**" (ירמיהו מט טז); וממֵינֶקֶת – "**וְאֶת מֵנִקְתָּהּ**" (בראשית כד נט); ומיוֹעֶצֶת – "**יוֹעֲצָתוֹ לְהַרְשִׁיעַ**" (דה"ב כב ג); ומחוֹתֶנֶת – "**חֹתַנְתּוֹ**" (דברים כז כג), ומאוֹמֶנֶת – "**אֹמַנְתּוֹ**" (ש"ב ד ד). ורצוני בדגש הזה אשר יקראו אותו 'דגש רפה' כמו שהוא במלות הנזכרות, לא הדגש אשר יקראו אותו 'דגש חזק' כדגש אשר אתה בבי"ת "**עֶקְבָּה מִדָּם**" (הושע ו ח) ובדל"ת "**וַעֲבָדָה רַבָּה**" (בראשית כו יד) ובגימ"ל "**שִׁלְחוּ מַגָּל**" (יואל ד יג) והדומים להם, כי הדגש הזה בלתי נמצא בסמיכות הכנויים בשמות.

ומפני זה חשבו קצת המשכילים שיטעו הקוראים בתלמוד "**רֵיאָה שֶׁנִּקְּבָה וְדוֹפֶן סוֹתָמַתָּה**" (חולין מח א) המ"ם פתוחה והתי"ו השנית דגושה דגש חזק, וכן יקראו "**בְּקֵשׁ לְהוֹלְמוֹ ולֹא הוֹלְמַתּוּ**" (סנהדרין כא ב), "**אוֹ קוֹבְרָהּ אוֹ קוֹבְרַתּוּ אוֹ מְבִיאַתּוּ**" (פסחים מט א) והדומים להם, והוא טעות לפי השרשים האלה. והראוי: סוֹתַמְתָּהּ – שתי התוי"ן פתוחות והשנית דגושה מדגש הרפה; וכן קוֹבְרָתּוֹ, מְבִיאָתוֹ, והוֹלַמְתּוֹ – התי"ו חלומה ובדגש רפה, על דרך "**וּמָמָר לְיוֹלַדְתּוֹ**" (משלי יז כה), "**יוֹעֲצָתוֹ לְהַרְשִׁיעַ**" (דה"ב כב ג), וכן בכל מה שידמה לזה, כי לֹא יבא בכתוב הדגש חזק בסמיכות הכנויים בשמות כמו שהונח. אמנם בפעלים הנה ימצא זה: "**וְיָדוּ חֻלְקָתָהּ**" (ישעיהו לד יז), "**וְכִעֲסָתָהּ צָרָתָהּ**" (ש"א א ו), "**אַעֲבִיר בָּאָרֶץ וְשִׁכְּלָתָהּ**" (יחזקאל יד טו), "**וְזֹהֲמַתּוּ חַיָּתוֹ**" (איוב לג כ), "**וּכְמֹץ גְּנָבַתּוּ**" (איוב כא יח), "**וְלֹא שְׁזָפַתּוּ**" (איוב כח ז), "**אֲשֶׁר אֲהֵבַתְךָ יְלָדַתּוּ**" (רות

ד טו), "**כַּאֲשֶׁר גְּמָלַתּוּ**" (ש"א א כד), "**מֵאֵל אָבִיךְ וְיַעְזְרֶךָּ וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ**" (בראשית מט כה).

ואשר ראוי שתדעהו, כי סבת מציאות זה בפעלים, כי סמיכות הכנוי אל הפעלים הוא מצד היות המכונה פעול למי שיאמר עליו הפֹּעל, ומה שיורה על הפעול הוא מלת אֵת, או הכנויים הנלקחים ממנו נפרדים, ובסמיכות, האותיות הנזכרות לכנויים אשר יעמדו מעמד הנפרדים, ובדומה למלות הנזכרות המורה על הכנויין הם הה"א והוי"ו: "**מַיִם גְּדִלוּהוּ תְּהוֹם רֹמְמָתְהוּ**" (יחזקאל לא ד), "**חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ**" (בראשית לז כ), "**גְּמָלַתְהוּ טוֹב**" (משלי לא יב), "**עַל צְחִיחַ סֶלַע שָׂמָתְהוּ לֹא שְׁפָכַתְהוּ**" (יחזקאל כד ז), "**אִשָּׁה הֲרָגָתְהוּ**" (שופטים ט נד); וכשרצה לקצר את זה הניח הדגש החזק כאלו בכחו הה"א הזאת או הכנויים הנפרדים הנזכרים. וכבר הֵקל זה כשאמר "**רָחֵל גְּנָבָתַם**" (בראשית לא לב), "**עַל כֵּן נְצָרַתַם**" (תהלים קיט קכט), "**אֵשׁ שְׂרָפָתַם**" (ישעיהו מז יד) וזולתם רבים.

אמנם הכנויים הנסמכים לשמות אין זאת הוראתם תמיד, אבל יורו לפעמים שהמכונה מצורף לשם, אם שהוא קנין לו או בדרך אחר מדרכי הצירוף וכמו שהונח, ולכן כשתבא להפרידם לא תעשה זה במלה מורה על הפעול כשתאמר עַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ בהפרדה עֶבֶד אוֹתוֹ או אָמָה אוֹתוֹ, אבל עֶבֶד לוֹ, אָמָה לוֹ, או שֶׁלּוֹ, אמר: "**יְצַרְתִּיךָ עֶבֶד לִי**" (ישעיהו מד כא). וכן כשתהיה השם שם הפועֵל כמו "**בֹּרְאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל**" (ישעיהו מג א), לא יורו כי אם על הצירוף, ר"ל 'בורא שלך' 'ויוצר שלך', והוא סמיכות צירופיי, לא 'בורא אותך' 'ויוצר אותך', כי לא יצדק זה אם לא בעת ההויה, אבל כפי הבחינה הנזכרת יצדק גם עתה שהוא בּוֹרְאֵנוּ ויוֹצְרֵנוּ. וכשרצה בכנוי בשם מה שיורה על הפֹּעל, הפרידו, אמר: "**הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי**" (בראשית מח טז), ואינו כמו "**גֹּאֲלִי חָי**" (איוב יט כה); "**הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי**" (בראשית מח טו), ואינו כמו "**יְיָ רֹעִי**" (תהלים כג א); "**מְשָׁרְתֵי אֹתִי**" (ירמיהו לג כב), ואינו כמו "**הַלְוִיִּם הַכֹּהֲנִים מְשָׁרְתָי**" (ירמיהו לג כא), וכן בכל הדומה לזה.

והנה כשיהיה השם המצורף אל הכנוי לקוח מקום התאר ולא יכוין בו ההגדה, הנה אז תהיה הוראתו ההוראה הנזכרת, רצוני שיורה על שהמכונה מצורף לשם; וכשיכוין בו ההגדה והספור עד שיקבל האמת והשקר, הנה אז הוראתו ההוראה אשר לו כשיחובר אל הפעלים ויהיה אז שם הדגש החזק, כמו שהיה הענין בכל הנזכרים בתלמוד הנקראים בדגש החזק. כי "**בקש להולמו ולא הוֹלְמָתּוֹ**" הוא הגדה, כאלו אמר ולא הֻלְמָה אוֹתוֹ וכן "**או קוברה או קוֹבְרָתּוֹ**" הוא הגדה, ור"ל תִּקְבּוֹר אוֹתוֹ וכן בכל הדומה לזה. אמנם יוֹעֲצָתּוֹ, מֵינְקָתּוֹ, יוֹלַדְתּוֹ וחוֹתַנְתּוֹ הנזכרים בכתוב, לא יכוין בם ההגדה, אבל ילקחו מצד שהם תארים, כמו שהוא מבואר מכל אחד מהם במקומו, ולזה באו כלם בדגש

הרפה, כי יורו על הצירוף לבד. וכבר הניעני אל כל זה מה שראיתיו במשניות מדויקות ומנוקדות שנכתבו זה סביב לשלש מאות שנה בבקעת חמאד, מצאתי בכל אלה השמות המצורפים אל הכנויים אשר יכוין בם ההגדה שנקדו אותם בדגש החזק. כתוב במס' אבות (ב ב): "**כָּל הָעֲמֵלִין עִם הַצִּבּוּר, יִהְיוּ עֲמֵלִין עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁזְּכוּת אֲבוֹתָם מְסַיַּעְתָּם**". זבחים פרק ז' (משנה ד): "**מָצָאנוּ בִּשְׁחִיטָתָהּ שֶׁהִיא מַכְשַׁרְתָּהּ**" (משנה זבחים ז ו). חולין פרק ד' (משנה ו): "**וּמְנַיִן לִטְרֵפָה שֶׁשְּׁחִיטָתָהּ מְטַהַרְתָּהּ**". עוד שם: "**נִשְׁבַּר הָעֶצֶם, אִם רֹב הַבָּשָׂר קַיָּם שְׁחִיטָתָהּ מְטַהַרְתּוּ**". נדה פרק הרואה כתם (ח א): "**הָיְתָה פּוֹשָׁטָתּוּ וּמְתָכְּסָה בּוֹ בַּלַּיְלָה**". כלים פכ"ז (משנה יב): "**הַשְּׁלָכָתָהּ מְטַהַרְתָּהּ וַחֲזָרָתָהּ מְטַמְּאָתָהּ**". כל אלה עומדים מעמד ההגדה והם מקום הפעל והכנוי יורו על הפעול, ולזה נקדו בדגש החזק להורות על זה. ואשר יבאו במדרגת התאר או השם לבד, הם כלם בדגש הרפה כמו שהוא באלה אשר נזכרו בכתוב. וכבר נמצא מהם אחד בכתוב שהוא הגדה ונדגש: "**הִנֵּה נָא רוּחַ אֱלֹהִים רָעָה מְבַעֶתֶךָּ**" (ש"א טז טו), ויורה זה על אמתת מה שהתבאר.

ודע כי הכנוי הנסמך אל המקורות, אם יורה על הפעול המדבר בעדו יהיה ביו"ד או נו"ן ויו"ד: "**לְבִלְתִּי עָצְבִּי**" (דה"א ד י), "**לֹא אָבָה יַבְמִי**" (דברים כה ז), "**לְתִתִּי לַהֲלֹךְ**" (במדבר כב יג), "**אַל תָּאִיצוּ לְנַחֲמֵנִי**" (ישעיהו כב ד), "**הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר**" (שמות ב יד), "**יְסָעֲרוּ לַהֲפִיצֵנִי**" (חבקוק ג יד), "**אֶל שֵׁלְחָנִי לְשָׂרָתֵנִי**" (יחזקאל מד טז). ובכנוי הפועל היו"ד לבד: "**וּבְדַבְּרִי אוֹתָךְ**" (יחזקאל ג כז), "**טוֹב תִּתִּי**" (בראשית כט יט), "**בְּשַׁלְחִי אֶת חִצֵּי**" (יחזקאל ה טז), "**בְּאָמְרִי לָרָשָׁע**" (יחזקאל ג יח). ונמצא זה יוצא מההקש: "**בְּשׁוּבֵנִי וְהִנֵּה אֶל שְׁפַת הַנַּחַל**" (יחזקאל מז ז), וחשב ר' יונה (הרקמה שער יז) שהוא כמו בַּהֲשִׁיבֵנִי, לפי שהגזרה הזאת תמצא יוצאת בקל: "**וְשָׁב יְיָ**" (דברים ל ג), "**וְשָׁב שְׁבִיתָם**" (צפניה ב ז), "**בְּשׁוּב יְיָ**" (תהלים קכו א). והראיה לדעתו, אמרו ראשונה: "**וַיּוֹלִכֵנִי וַיְשִׁבֵנִי שְׁפַת הַנָּחַל**" (יחזקאל מז ו).

ודע כי כמו שקרה בפעלים שיבאו לפעמים מבלי זכירת הפועל, כמו "**וַיַּגֶּד לְיַעֲקֹב**" (בראשית מח ב), "**וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף**" (בראשית מח א), "**וַיִּישֶׂם בְּאָרוֹן**" (בראשית נ כו); כן בכנויים לפעמים יבאו בכתוב מבלי זכירת המכנה: "**וְהֵנָּה בַּשְּׁבִי תֵלַכְנָה**" (יחזקאל ל יז), "**וְיִשְׁבֶיהָ כַּעֲמֹרָה**" (ירמיהו כג יד), "**אֱמֹר לָהּ אַתְּ אֶרֶץ לֹא מְטֹהָרָה**" (יחזקאל כב כד) – לא נזכר בכל אלה המכונה להיותו כמבואר בעצמו בכל אחד מכח המשך הדברים.

וממה שהתבאר מענין הכנויים יודע כי מה שזכר ר' יונה בספרו בשער הכנויים (הרקמה שער יז) כי לכל פועל בכח כנוי, אם בנסתר בפועל המורה על שאינו במעמד בעוברים, ואם נראה כפי שהוא בכל הפעלים האחרים, הוא ענין בלתי מכוון בחקירה הזאת. וזה כי הוא אמר: "**וכנוי האחד הזכר אשר אינו במעמד מסתתר בפעל ואינו נראה. תאמר עָשָׂה, רָאָה, ולא יהיה באחד סימן לפועל**" ע"כ. וכתב עוד: "**ודע כי כנוי הפועֵל המספר עליו לא יראה לו סימן בפֹּעל החולף כשיתקדם זכרון הפועֵל, אבל הוא במצפון והוא מסתתר בפעלו החולף ואיננו נראה בו, והוא כאמרך "אֲדֹנָי שָׁאַל" (בראשית מד יט) – בְּשָׁאַל כנוי מסתתר בו שב אל אֲדֹנָי, אלו היית מקבצו היה נראה והיית אומר אֲדֹנַי שָׁאֲלוּ; וכמהו "בַּיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטָח" (מ"ב יח ה), וכאשר תקבצנו תאמר "בְּךָ בָּטָחוּ אֲבֹתֵינוּ" (תהלים כב ה). וכאשר יתקדם הפועֵל יראה הפועֵל ויהיה הפועֵל הקודם רק ולא ישוער בו כנוי כל עיקר, כאשר נאמר "אָמַר אֲדֹנָי מִבָּשָׁן אָשִׁיב" (תהלים סח כג), "כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ צֵא" (מ"א ב ל). ואם תקבץ, תביא כנוי הקבוץ בין שיתקדם בין שיתאחר**" ע"כ. וכל זה הוא התחכמות במה שאין לנו עסק בו, כי הוראת הפעלים כפי הבדליהם לא יאמר לו כנוי ולא שתכלול כנוי, רצוני הכנוי אשר עליו חקירתנו, כי הכנוי הוא השם הנסתר. וכן אמר ר' יונה כי "**ענין הכנוי הוא שתסתיר השם הנגלה ותביא כנוייו וצפונו**". ואתה כשתאמר פָּעַל ועָשָׂה לבד, הנה אנחנו נאמר שזה הדבור בלתי נשלם וחסר הפועֵל, ולא יהיה בו משפט כלל, כי מה הוא השם הנגלה אשר אתה מסתיר בפָּעַל או בפָּעֲלוּ והדומים. האמת כי הפעלים יכללו בהוראתם הנושאים, אבל שהם בלתי מוגבלים ונגלים, ולזה לא יהיה מהם משפט אם לא יתבאר הנושא. וההבדל שהשיג בין "בַּיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטָח" ובין "אָמַר אֲדֹנָי מִבָּשָׁן אָשִׁיב", וכי ב"בָּטָח" כנוי נסתר ולא ב"אָמַר", הוא ענין אשר אין לו שחר, ולא יוכל לתת ההבדל מצד הלשון בין "יְיָ אָמַר לִשְׁכֹּן בָּעֲרָפֶל" (מ"א ח יב) ובין "כֹּה אָמַר יְיָ". ועם העיון הטוב יראה כי לפי דרכו הענין בהיפך, כי כאשר הפועֵל קודם לשם, הכנוי יותר נסתר בפועֵל, כי השם לא נזכר עדיין, וכאשר השם קודם לפועֵל הנה הוא בחלוף זה. ויראה מדבריו כי הוא לקח זה כלו מדקדוק לשון קדר, ולא נראה לו מבוא בלשוננו.

וראוי שתדע כי כבר יראה בכתוב הכנוי והשם המכֻנה יחד והיה האחד מספיק, אבל שזה מעטי, כמו "**וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֵהוּ אֶת הַיֶּלֶד**" (שמות ב ו), "**יְבִיאֵהָ אֵת תְּרוּמַת יְיָ**" (שמות לה ה), "**הִנְנִי מַאֲכִילָם אֶת הָעָם הַזֶּה**" (ירמיהו ט יד), "**יִלְבְּדֵנוּ אֶת הָרָשָׁע**" (משלי ה כב). וכבר יבא כנוי לפעמים מבלי הכרח ויספיק זולתו, כמו "**וְרָאִיתִי אָנִי**" (קהלת ב יג),

"**וּפָנִיתִי אֲנִי**" (קהלת ב יא), "**נִשְׁבַּעְנוּ שְׁנֵינוּ**" (ש"א כ מב). ובכנוי אחר כנוי: "**וּמְפַלְּטִי לִי**" (ש"ב כב ב), "**רָזִי לִי**" (ישעיהו כד טז).

וכבר יבאו הכנויים והסמיכות בשמות ותתחלף ההוראה בם להתחלף היחס, כמו "**נָסַכְתִּי מַלְכִּי**" (תהלים ב ו) – "**מַלְכִּי וֵאלֹהָי**" (תהלים ה ג); "**הָסֵר מֵעָלַי נִגְעֶךָ**" (תהלים לט יא) – "**מִנֶּגֶד נִגְעִי יַעֲמֹדוּ**" (תהלים לח יב); "**וְשִׂמְחֹתִים בְּבֵית תְּפִלָּתִי**" (ישעיהו נו ז) – "**שָׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ**" (מ"א ט ג); "**כְּמַהֲפֵכַת אֱלֹהִים**" (ישעיהו יג יט) – "**כְּמַהֲפֵכַת סְדֹם**" (דברים כט כב). וזה מספיק בענין הכנויים.

הפרק העשרים ושבעה

בהנחת קצת שרשים תישיר ידיעתם להבנת הכתוב כבר הניח החכם ר' יונה בספרו קצת שערים בהודעת דרך לשון העברי בשמושו, ונתן על זה כללים מה חשב להביא עליהם מופת ממה שבא בכתוב. והם ענינים יחלוק עליהם הראוי והמחויב, אבל שאין להמלט מזה בקצתם. והם היות בכתוב אשר הוא ספר האלהים תוספות או חסרון, או שיהיה בו מלה והחפץ זולתה, וענינים זרים יוצאים מההקשה. והוא כבר הפליג בזה והאריך בנתינת משלים מהכתוב לאמת סברתו זאת. ועם היות הענינים האלה קשים בעיני מאד, הנה עם כל זה אביא מהם מעט, וביחוד ממה שיראה הכרחי לפי קיצור דעתנו, לא שאחייב שיהיה הענין כן. והנה איעצך להטיב העיון בספרים קודם שתגזור על זה. והנה בהרבה ממה שהניח מזה תראה השגיאה. וכבר קרא אותו הא"ע (צחות שער הרביעיים) על קצת מה שאמר בשער שהניח ממה שנאמר במלה והחפץ בה זולתה: "**הופך דברי אלהים חיים**". אבל שהוא לא התיר הספק בכל מה שיראה מזה מחוייב לפי קיצור דעתנו. וכבר נזכר קצת מזה במה שעבר.

אמר ר' יונה (הרקמה שער כה): "**וַיָּמֶד שֵׁשׁ שְׂעֹרִים**" (רות ג טו) – בחסרון שם המדה; "**וְלַצְתָּ לְבַדֵּךְ תִּשָּׂא**" (משלי ט יב) – עונך; "**יִשָּׂאוּ כְתֹף וְכִנּוֹר**" (איוב כא יב) – ישאו קול; "**וַאֲמַרְתֶּם לַיְיָ וּלְגִדְעוֹן**" (שופטים ז יח) – חרב, או נקמה; "**וָאֶהְיֶה מֵאֹהֶל אֶל אֹהֶל וּמִמִּשְׁכָּן**" (דה"א יז ה) – ואהיה מתהלך, וממשכן אל משכן; "**וַתִּכַל דָּוִד**" (ש"ב יג לט) – נפש; "**כִּי לֹא אֲשֶׁר יִרְאֶה הָאָדָם**" (ש"א טז ז), שעורו: כי לא אשר יראה ה', "**כִּי הָאָדָם**" וכו'; "**אֲרוּר כְּנָעַן**" (בראשית ט כה) – אבי כנען; "**דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר**" (בראשית טו ב) – איש דמשק; "**חֲנַמְאֵל דֹּדִי**" (ירמיהו לב יב) – בן דודי, כי כן הוא במקום אחר (שם פסוק ח); "**וַיְהִי לְמַטֵּה בְּכַפּוֹ. לְמַעַן יַאֲמִינוּ**" (שמות ד ד-ה) – תעשה זה למען יאמינו; "**סְבִיבוֹת הַיְאֹר מַיִם**" (שמות ז כד) – להוציא; "**וְאִם שָׁלֹשׁ אֵלֶּה**" (שמות כא יא) – אחת משלש אלה;

"**לֹא תָלִין פְּעֻלַּת**" (ויקרא יט יג) – שכר פעולת; "**וְהִשְׁבַּתִּיךְ מִזּוֹנָה**" (יחזקאל טז מא) – מהיות; "**וַיִּמְאָסְךָ מִמֶּלֶךְ**" (ש"א טו כג) – מהיות מלך; "**טוֹבָם כְּחֶדֶק יָשָׁר מִמְּסוּכָה**" (מיכה ז ד) – רע ממסוכה; "**הֲיִפְּלוּ וְלֹא יָקוּמוּ**" (ירמיהו ח ד) – היפלו דברי; "**אִם יָשׁוּב וְלֹא יָשׁוּב**" (ירמיהו ח ד) – אם ישוב דברי; "**וְהָיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם**" (ויקרא כה ו) – תבואת שבת הארץ; "**וְאֶתֵּן לָהֶם יַעֲבְרוּם**" (ירמיהו ח יג) – חוקים ומצות; "**וַתִּלְבַּשׁ אֶסְתֵּר מַלְכוּת**" (אסתר ה א) – בגדי מלכות; "**כֻּחֲצִיר יָמָיו**" (תהלים קג טו) – כימי חציר; "**לֹא אוֹכַל אָוֶן**" (ישעיהו א יג) – אוכל נשא און; "**יַרְאֵנִי בְשׂוֹרָרִי**" (תהלים נט יא) – נקמה; "**לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם**" (דה"ב לה כא) – באת היום; "**חֲמוֹר לָחֶם**" (ש"א טז כ) – משא חמור; "**יַכְשִׁילְךָ הָאֱלֹהִים**" (דה"ב כה ח) – פן יכשילך, או למה יכשילך; "**אֲנִי פִּי מֶלֶךְ שְׁמוֹר**" (קהלת ח ב) – אני מצות, או אני אומר; "**יִרְדּוּ עַל יְדֵיהֶם**" (ירמיהו ה לא) – ירדו השוחד; "**וְכָל יִשְׂרָאֵל כִּי לֹא שָׁמַע הַמֶּלֶךְ**" (דה"ב י טז) – וכל ישראל ראו; "**הִנֵּה צָרַפְתִּיךְ וְלֹא בְכֶסֶף**" (ישעיהו מח י) – ולא בכור כסף; "**כַּיַּיִן לֹא יִפְתַּח**" (איוב לב יט) – כנוד יין; "**הַזָּהָב לַזָּהָב וְהַכֶּסֶף לַכֶּסֶף**" (דה"א כט ב) – למעשה הזהב ולמלאכת הכסף; "**וְכִי יִמְצָא אִישׁ אֶת אִיְבוֹ וְשִׁלְּחוֹ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה וַיְיַ יְשַׁלֶּמְךָ**" (ש"א כד יט), שעורו: בדרך טובה ה' ישלם לו טובה, וה' ישלמך וכו'; "**וְאֶת רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם**" (בראשית מב לג) – שבר רעבון.

ויש שמחסרין המלה השוללת – "**וּבַחֲמָתְךָ תְיַסְּרֵנִי**" (תהלים לח ב) – ואל בחמתך; "**וּתְהִלָּתִי לַפְּסִילִים**" (ישעיהו מב ח) – ולא תהלתי; "**וַיְהִי מָתָיו מִסְפָּר**" (דברים לג ו) – ואל יהי; ואלה והדומים להם אין פלא, כי כבר קדמה המלה השוללת. ומה שהביא זולת הדומים לאלה, כמו "**כִּי אָז מֵהַבֹּקֶר נַעֲלָה**" (ש"ב ב כז) – לא נעלה; "**לֹא עֲזֻבָה עִיר תְּהִלָּת**" (ירמיהו מט כה), "**לֹא תִשְׁמוֹר עַל חַטָּאתִי**" (איוב יד טז), "**וַאֲשֶׁר יִגְאַל**" (ויקרא כה לג) – לא יגאל; הוא זר מאד מההקש שתשמש בחיוב במקום השלילה אשר אי אפשר בם שיצדקו יחד, ולכן אין ראוי להמשך אחר דעתו באלה. וכבר ביארו אותם בלא מלה שוללת. וכבר נמצא שולל אחד שהוא מחייב על כל פנים, והוא "**לֹא יַשְׁאִירוּ עוֹלֵלוֹת**" (ירמיהו מט ט), ויורה עליו סוף הפסוק. אבל יודע חיובו מאיכות הדבור, ובעל הטעמים הרגיש זה.

אמר: ומחסרים מלה זולת השוללת, כמו "**מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה אַף וְשֹׁחַד בַּחֵק חֵמָה**" (משלי כא יד), ר"ל יכפה חמה. ויחסר אֲשֶׁר: "**אֶת הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ**" (שמות יח כ) – אשר ילכו; "**לָעָם עָלֶיהָ**" (ישעיהו מב ה) – אשר עליה; "**וְכָל יֶשׁ לוֹ**" (בראשית לט ד) – אשר יש לו. וחסרו היו"ד: "**וְעָלְתָה כָאֹר**" (עמוס ח ח) – כַּיְאוֹר; "**וְהַמְּדָנִים מָכְרוּ**" (בראשית לז לו) – מִדְיָנִים; ו"**אֲבִיגַל**" (ש"א כה לב) – אֲבִיגַיִל; ו"**אֲחוֹתַיִךְ הַגְּדֹלוֹת**" (יחזקאל טז סא) –

אַחְיוֹתַיִךְ: "**מְדָנִים בֵּין אַחִים**" (משלי ו יט) – מִדְיָנִים; "**תְּהִי נַעֲלָמָה**" (נחום ג יא) – תִּהְיִי; "**הֶעָשׂוּ לִבְלִי חָת**" (איוב מא כה) – הֶעָשׂוּי; "**מִלְּפָנַי בַּצִּים**" (יחזקאל ל ט) – בַּצִּיִּים; וחסרו האל"ף: "**וְדִבֶּר חַד אֶת אַחַד**" (יחזקאל לג ל) – אַחַד; "**בְּחוֹמַת בֵּית שָׁן**" (ש"א לא י) – שְׁאָן; "**שַׁעַר הָשְׁפוֹת**" (נחמיה ג יג) – הָאַשְׁפּוֹת; "**שַׁלְתִּיאֵל**" (חגי א יב) – שְׁאַלְתִּיאֵל; "**הָהּ לַיּוֹם**" (יחזקאל ל ב) – אֲהָהּ. וחסרו הבי"ת: "**יְרֻחֲצוּ מַיִם**" (שמות ל כ); "**וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ**" (בראשית יד ד); "**וְאִם בֵּית אִישָׁהּ נָדָרָה**" (במדבר ל יא); "**יָבוֹא שָׁלוֹם**" (ישעיהו נז ב); וחסרו הה"א: "**בְּעָטַף עוֹלֵל**" (איכה ב יא); "**וּבִכְשָׁלוֹ אַל יָגֵל לִבָּךְ**" (משלי כד יז); "**בַּעֲלֹתְךָ לָרָאוֹת**" (שמות לד כד); "**בִּינֹתִי בַּסְּפָרִים**" (דניאל ט ב); ובבא הה"א ההודעה עם הכ"ף והבי"ת או הלמ"ד יחסרו אותה ברוב: בַּיּוֹם, כַּיּוֹם, לַיּוֹם וזולתם; ועם הוי"ו: "**וַחֲמוֹר וְהָאֲרִיֵּה**" (מ"א יג כח), "**וְאֶצְעָדָה אֲשֶׁר עַל זְרֹעוֹ**" (ש"ב א י). וכבר נמצאו כמשפט עם הה"א: "**לְהַגְדוּד אֲשֶׁר בָּא**" (דה"ב כה י), "**לָכֶם וּלְהַגֵּרִים**" (יחזקאל מז כב), "**מִי כְּהֶחָכָם**" (קהלת ח א), "**יְיֵ בְּהַשָּׁמַיִם**" (תהלים לו ו), "**כְּהַחַלּוֹנוֹת הָאֵלֶּה**" (יחזקאל מ כה). וחסרו יו"ד היחס מן פְּלִשְׁתִּים, עִבְרִים, יְהוּדִים וזולתם רבים. וחסרו המ"ם: "**מֲרִיבֵי עַמִּי**" (ש"ב כב מד), "**הָרוֹדֵד עַמִּי**" (תהלים קמד ב), "**לְכָל עַמִּי**" (איכה ג יד) – דינם עַמִּים; "**רֹאשׁ הַשָּׁלְשִׁי**" (ש"ב כג ח) – השלישים; "**מַעֲסִיס רִמֹּנִי**" (שה"ש ח ב) – רמונים; "**לִנְבִיאֵי מִלְּבָם**" (יחזקאל יג ב) – לנביאים. וחסרו מלת מִן: "**וְשָׂמָן עַל רֹאשְׁךָ**" (קהלת ט ח) – מן על; "**דָּמָם יִשְׁכָּרוּן**" (ישעיהו מט כו) – מן דמם; "**עֲשׂוֹת סְפָרִים**" (קהלת יב יב) – מעשות. וחסרו הכ"ף: "**נֶזֶם זָהָב**" (משלי יא כב) – כנזם; "**אַיָּלָה שְׁלֻחָה**" (בראשית מט כא) – כאילה; "**חֲמֹר גָּרֶם**" (בראשית מט יד) – כחמור, והדומים להם. וחסרו הבי"ת: "**דֵּעָה וְהַשְׂכֵּיל**" (ירמיהו ג טו) – בדעה; "**יְרֻחֲצוּ מַיִם**" (שמות ל כ) – במים; "**אֵין כֶּסֶף**" (שמות כא יא) – באין; "**רַק הַכֹּסֵא**" (בראשית מא מ) – בכסא; "**יָשׁוּד צָהֳרָיִם**" (תהלים צא ו) – בצהרים; "**וְאִם בֵּית אִישָׁהּ**" (במדבר ל יא) – בבית, וכאלה רבים. וחסרו הלמ"ד: "**הָיוּ בֶן שָׁאוּל**" (ש"ב ד ב) – לבן שאול; "**וְשַׁדַּי מֵעֻוָּל**" (איוב לד י) – ולשדי; "**חַסְדֵי יְיָ עוֹלָם אָשִׁירָה**" (תהלים פט ב) – לעולם. וכבר באה הה"א בסוף המלה במקום הלמ"ד הזאת ב"**מִצְרַיְמָה**" (בראשית יב י) ו"**סֻכֹּתָה**" (בראשית לג יז) ו"**פַּדֳּנָה**" (בראשית כח ב) ו"**תִּמְנָתָה**" (בראשית לח יב) ו"**יְרוּשָׁלַיְמָה**" (מ"א י ב) והדומים לאלה.

וחסרו הכנויים: "**אֲרִיּוֹת הִדִּיחוּ**" (ירמיהו נ יז) – הדיחוהו; "**וְלָקַחְתְּ לְךָ לְאִשָּׁה**" (דברים כא יא) – ולקחתה; "**הַבִּיטוּ אֶל צוּר חֻצַּבְתֶּם**" – ממנו; "**וְאֶל מַקֶּבֶת בּוֹר נֻקַּרְתֶּם**" (ישעיהו נא א) – ממנה; "**הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם**" (שמות יג ג) – יצאתם בו; "**אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ**" (במדבר יג כז) – אליה.

וחסרו מכלל מה חלקים מה להסמכם על מה שנזכר מהם שיורה על השאר: "**וְשָׂלַחְתִּי אֶת הַצִּרְעָה**" וכו' (שמות כג כח), ולא זכר מהשבעה עממין כי אם שלשה, והדין שוה בכלם; "**וְנֹקֵב שֵׁם יְיָ**" (ויקרא כד טז) – ירצה: נוקב ומקלל; "**וְדַם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ**" (דברים יב כז) – ירצה: והחלב תקטיר.

וחסרו מ"**יְשֵׁשׁוּם מִדְבָּר**" (ישעיהו לה א) – ישושו מהם; "**הַגִּידוּ וְנַגִּידֵנוּ**" (ירמיהו כ י) – נגיד עליו; "**בָּנַי יְצָאֻנִי**" (ירמיהו י כ) – יצאו ממני; "**אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי**" (יהושע טו יט) – נתת לי; "**בִּשְׁלֹם הַבְּשָׂר**" (מ"א יט כא) – בשל להם; "**דָּנַנִי אֱלֹהִים**" (בראשית ל ו) – דן לי; "**כִּי קְדַשְׁתִּיךָ**" (ישעיהו סה ה) – קדשתי ממך; "**לֹא יְגָרְךָ רָע**" (תהלים ה ה) – לא יגור אתך; "**עַצְמוֹת חֹנָךְ**" (תהלים נג ו) – חונה עליך; "**אֹיְבֵי יְכַלְּתִיו**" (תהלים יג ה) – יכלתי לו; "**תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי**" (שמות טו ט) – תמלא מהם; "**עַל שַׁלְחָנִי סוּס וָרֶכֶב**" (יחזקאל לט כ) – מסוס.

וחסרו הדגשין מקצת מלות היו ראויות להדגיש כפי ההקש: "**וּמַלְאוּ אֶת הַחֲצֵרוֹת**" (יחזקאל ט ז), "**וּבַקְּשׁוּ בְרְחוֹבוֹתֶיהָ**" (ירמיהו ה א), "**בְּקַנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי**" (במדבר כה יא), "**וַיְקַנְאוּ אֹתוֹ**" (בראשית כו יד), "**וַיְמַלְאוּם עָפָר**" (בראשית כו טו), "**מִיָּדִי תְּבַקְּשֶׁנּוּ**" (בראשית מג ט), "**עָלֶיהָ וַתְּחַלְלֶהָ**" (שמות כ כב), "**וְתֹאכַלְתֶּהוּ**" (שופטים טז טז), "**הִתְפַּקְּדוּ**" (שופטים כ יז), "**וַיִּתְפַּקְּדוּ**" (שופטים כ טו), "**וַיִּתְיַלְּדוּ**" (במדבר א יח), "**מְבַקְּשֵׁי נַפְשִׁי**" (תהלים לה ד), "**הֵחֵל בִּי**" (בראשית לא ז), "**בְּחוּקוֹ חוּג**" (משלי ח כז), "**בְּחוּקוֹ מוֹסְדֵי אָרֶץ**" (משלי ח כט), "**נִסְעָה וְנֵלֵכָה**" (בראשית לג יב), "**צוֹ לָצָו צַו לָצָו**" (ישעיהו כח י), "**וַתִּתְצוּ הַבָּתִּים**" (ישעיהו כב י), "**שִׁלְחָה לוֹ**" (יחזקאל יז ז), "**שִׁלְחוּ בָאֵשׁ**" (תהלים עד ז), "**יָדַי לַקְרָב**" (תהלים קמד א), "**הַמְבַקְּשִׁים**" (שמות ד יט), "**הַמְלַקְּקִים**" (שופטים ז ו), "**הַמְעַשְּׁקָה**" (ישעיהו כג יב), "**תְּעַגְּנָה לְעֵינֵיהֶם**" (יחזקאל ד יב), "**תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ**" (שמות טו ה), "**מִגְבוּרָתָם בּוֹשִׁים**" (יחזקאל לב ל), "**מִבְצִיר אֲבִיעֶזֶר**" (שופטים ח ב), "**וּמִקְצֵה אֶחָיו**" (בראשית מז ב), "**וּלְאֹם מִלְאֹם**" (בראשית כה כג), "**וְלַשְׁאֵת וְלַסַּפַּחַת**" (ויקרא יד נו), "**יַחְנְךָ בְּנֵי**" (בראשית מג כט) וזולתם רבים. וכבר חשבו מכלל זה החסרון הנראה בקצת סוגי הפעלים, וכבר התבארו.

וחסרו קצת תנועות בקצת מלות: "**אַל תּוֹסֵף עַל דְּבָרָיו**" (משלי ל ו), "**קִשַּׁטְ אִמְרֵי אֱמֶת**" (משלי כב כא), "**מֵעִם מְזַבְּחִי**" (שמות כא יד), "**מִכָּל חֶלְבּוֹ אֶת מְקֻדָּשׁוֹ**" (במדבר יח כט), "**שְׁהֵם בְּהֵמָה**" (קהלת ג יח), "**שְׁהוּא עָמֵל**" (קהלת ב כב) – השואין האלה דינם להיות פתחים או במקום צרי בקצת. ומזה: "**לֹא תִתֵּן שְׂכָבְתְּךָ**" (ויקרא יח כ) – דינו שְׂכֶבָתְךָ על משקל גְּבוּרָתְךָ; "**בְּהֶמְתְּךָ לֹא תַרְבִּיעַ**" (ויקרא יט יט) – דינו בְּהֶמָתְךָ

על משקל גְּנֻבָתְךָ, שְׁאֵלָתְךָ; וכן "**אִשָּׁה מִשְׁכֶּנְתָּהּ**" (שמות ג כב) – דינו מִשְׁכֻּנְתָּהּ בקמץ; וכן "**וְהִיא חֲבֶרְתְּךָ**" (מלאכי ב יד); "**אֶת נִדְחוֹ**" (ש"ב יד יג) – דינו נִדְחוֹ בקמץ הדל"ת; "**גּוֹי שְׁלֵיו**" (ירמיהו מט לא) – דינו כמו "**שָׁלֹו הָיִיתִי**" (איוב טז יב). ומזה: "**שָׂלַח כְּזֹאת**" (בראשית מה כג), "**בְּזֹאת יָבֹא**" (ויקרא טז ג), "**לְזֹאת יִקָּרֵא**" (בראשית ב כג) – דינם בקמץ, כמו "**כָּזֹאת וְכָזֹאת יֵעָצְתִי**" (ש"ב יז טו), "**וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת**" (מלאכי ג י). "**אֵי לָזֹאת**" (ירמיהו ה ז). ומזה: "**הַיִחָבְרְךָ כְּסֵא הַוּוֹת**" (תהלים צד כ), דינו הַיִחָבְּרְךָ, כי הוא עתיד מבנין פּוּעַל.

אמר (ספר הרקמה שער כו) במה שבא בכתוב לדעתו נוסף במה שאין צורך אליו: "**אֱמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם**" (ויקרא כא א), "**וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ**" (בראשית ב יז), "**אֶת יֶיְ צְבָאוֹת אֹתוֹ תַקְדִּישׁוּ**" (ישעיהו ח יג), "**וּבְאַחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו**" (ויקרא כה מו) – "**אִישׁ בְּאָחִיו**" נוסף, "**כִּי אָכְלוּ אֶת יַעֲקֹב וַאֲכָלֻהוּ**" (ירמיהו י כה), "**הֵן גָּוְעָנוּ אֲבַדְנוּ כֻּלָּנוּ אָבָדְנוּ**" (במדבר יז כז), "**וַיִּלְכוּ שִׁלֹּשֶׁת בְּנֵי יִשַׁי הַגְּדֹלִים הָלְכוּ**" (ש"א יז יג), "**וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ וַיֹּאמֶר**" (אסתר ז ה), "**וּבְמִשְׁפָּטֶיךָ חָטְאוּ בָם**" (נחמיה ט כט). ומזה לדעתו "**מֹשֶׁה מֹשֶׁה**" (שמות ג ד), "**אַבְרָהָם אַבְרָהָם**" (בראשית כב יא) והדומות להם מהשנות המלות.

וחשב "**כִּי כוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וּכְסִילֵיהֶם**" (ישעיהו יג י), שהרבוי מותר, כי אין שם כי אם כְּסִיל אחד, כמו שאמר "**כְּסִיל וְכִימָה**" (איוב ט ט), "**וְאָבְדוּ בָּתֵּי הַשֵּׁן**" (עמוס ג טו), ולא מצאנו כי אם 'בית השן' אחד עשהו אחאב, כאשר נאמר "**וּבֵית הַשֵּׁן אֲשֶׁר בָּנָה**" (מ"א כב לט). אמר: "**וַיִּפֹּל עַל צַוָּארָו**" (בראשית לג ד), ירצה הצואר ואשר סביבו, וכנה הכל בשם צואר. ומזה המין "**וְשׁוּלָיו מְלֵאִים**" (ישעיהו ו א), "**וַחֲמִשָּׁתָיו יִסַּף עָלָיו**" (ויקרא ה כד), "**וְאִם בְּעֵינָיו**" (ויקרא יג לז), "**זֶבַח שְׁלָמָיו**" (ויקרא ז יח), כי הוא כמו "**וְשָׁלֵם מְרִיאֵיכֶם**" (עמוס ה כב), וכן תַּחְתָּיו ותַּחְתֶּיךָ ותַּחְתֶּיהָ ותַּחְתֵּינוּ. וכן הרבוי אשר ב"**כְּמוֹצָאֵי גּוֹלָה**" (יחזקאל יב ד), "**כִּמְבוֹאֵי עִיר**" (יחזקאל כו י), "**מְמוֹתֵי חָלָל**" (יחזקאל כח ח), "**לְמַשְׂכַּב דֹּדִים**" (יחזקאל כג יז), "**נְעוּרִים**" (ישעיהו נד ו) ו"**זְקֵנִים**" (בראשית לז ג) ו"**בְּתוּלִים**" (דברים כב יד), ו"**זְנוּנִים**" (הושע א ב). ויבא הרבוי להגדלה: "**אֲדֹנִים קָשֶׁה**" (ישעיהו יט ד), "**יָשִׁיב לְבָעָלָיו**" (שמות כא לד), "**בָּקָר תְּמִימִם**" (יחזקאל מו ו), "**אֱלוֹהַּ עֹשָׂי**" (איוב לה י), "**יִשְׂרָאֵל בָּעֹשָׂיו**" (תהלים קמט ב), "**בְּעָלַיִךְ עֹשַׂיִךְ**" (ישעיהו נד ה), "**אִם שׁוֹב תְּשֻׁבוּן אַתֶּם**" (מ"א ט ו), כי עם האחד ידבר.

ומהנוסף: "**אָמַרְתִּי אֲנִי**" (קהלת ב א), "**וְרָאִיתִי אֲנִי**" (קהלת ב יג), "**וּפָנִיתִי אֲנִי**" (קהלת ב יא), "**מִי יִתֵּן מוּתִי אֲנִי**" (ש"ב יט א). ובא ההשנות מצד הדבור המפסיק: "**וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר**

תִּקַּח מִן הַיְאֹר וְהָיוּ לְדָם" (שמות ד ט), "וַיֹּאמֶר אֶל הָאִישׁ לְבֶשׁ הַבְּדִים וַיֹּאמֶר" (יחזקאל י ב), "בַּיָּמִים הָהֵמָּה אֲשֶׁר יַחֲזִיקוּ" וכו' עד "וְהֶחֱזִיקוּ בִּכְנַף" (זכריה ח כג), וכן "וְאֵין אֲנִי וְאַחַי וּנְעָרַי" וכו' עד "אֵין אֲנַחְנוּ" (נחמיה ד יז), "וְהָיָה עֶרְכְּךָ הַזָּכָר" וכו' עד "וְהָיָה עֶרְכְּךָ" (ויקרא כז ג), והדומים לאלה.

ומהנוסף, היו"ד בקצת העתידים: "יֵדַע" (תהלים קלח ו), "יֵיטִיב" (איוב כד כא), "יְיֵלִיל" (ישעיהו טו ב), "וַיִּיךְ בְּגָדְלוֹ" (יחזקאל לא ז).

ובאה מלת אוֹ נוספת: "אוֹ מַה יַּעֲנֶךָּ אֲבִיךָ" (ש"א כ י). ואֶל, באמרו "וַיִּתֵּן צַמַּרְתּוֹ אֶל בֵּין עֲבוֹתִים" (יחזקאל לא י), "לֶחֶם חֹל אֶל תַּחַת יָדִי" (ש"א כא ה). ובאו לוֹ ולִי ולְךָ ולָהֶם נוספים: "אֶלְכָה לִּי" (ירמיהו ה ה), "יִטְעַם לוֹ" (איוב יב יא), "לָךְ לָךְ" (בראשית יב א), "קְחוּ לָכֶם" (בראשית מה יט) וזולתם. ומִן נוסף במְמֶּנּוּ ומִמֶּנִּי ומִמֶּנָּה, דינם מֶנּוּ מֶנִּי מֶנָּה. וכן הוא נוסף באמרו "וְלִפְנֵי מִזֶּה אֶלְיָשִׁיב" (נחמיה יג ד).

ומזה לדעתו "מֵימֵי מְצָרִים" (שמות ז יט), כי הקבוץ הוא מַיִם ובסמיכות "מֵי הַיַּרְדֵּן" (יהושע ג ח), וכבר חשב במַיִם שיורו על הרבוי, לא על השניות. וכן אצלו "בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקֶרֶה" (קהלת י יח), "לָקַחְנוּ לָנוּ קַרְנָיִם" (עמוס ו יג), "אֵת כָּל לֶחֹתָיִם" (יחזקאל כז ה), וכן שָׁמַיִם, כל אלה אצלו מורים על הרבוי, לא על השניות. ולפי שכל הבאים על דמיונם בכתוב יורו על השניות: יָדַיִם, רַגְלַיִם, אָזְנַיִם, עֵינַיִם, שִׁנַּיִם – להיותם שתי שורות, מָתְנַיִם, עַרְבַּיִם – להיות שני ערבים: ביאת השמש וביאת אורו. וכן דְּרָכַיִם, והעד – כמו שאמר הא"ע (אבן עזרא על שמות יב ו) – "וְנָעֲקֹשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאֶחָת" (משלי כח יח), צָהֳרַיִם – לחוזק האור בזמן ההוא להיות השמש בתכלית גבהו וסבוב, והאור אז כאלו הוא כפול. וכן ראוי שנאמר באלו שהביא שהם כלם יורו על השניות. אמנם מַיִם כבר אמר בו הא"ע להיות המים כלם מורכבים מהתחתונים שהם מימי הנהרות, ומהעליונים שהם מי המטר. ו"בַּעֲצַלְתַּיִם" אני אומר שיורה על השניות, מצד כי התמוטטות והשפל התקרה ומוכה יסובב אם לחולשתה בעצמה או לחולשת הכותלים אשר היא נסמכת עליהם. ואם כן העצלה מחזק התקרה והעצלה מחזק הכותלים שתי אלה סבה אל נפילתה. אמנם הבית ידלוף, והוא טפטוף המטר מהגג, מצד העצלה בתקון הגג ושפועו כראוי לגג, וזאת העצלה קרא "שִׁפְלוּת יָדַיִם" למה שהגג בחלק העליון מהבית, והעצלה מתקונו הוא שפלות ידים באמת, ר"ל שהידים בשפל ישבו. ו"לָקַחְנוּ לָנוּ קַרְנָיִם" להיותם שנים בכל בעלי קרנים, אם לא מה שסָפַר מאחד הב"ח. אמנם "לֶחֹתָיִם", להיות האניה בעלת שני צדדים, וכל צד מורכב ומחובר מלוחות רבות, על כן קרא הרבוי הזה כשם השניות, ולזה אמר "לֶחֹתָיִם" שמורה על הרבוי

והשניות יחד, כי לוּחוֹת רבוי אחד, והיו"ד והמ"ם על השניות לזה הרבוי, שהוא בשני צדדים. ושָׁמַיִם יורה על השניות גם כן, כי מלת שָׁם תורה על המקום הקיים, תאמר במי ומי שהוא שָׁם כשהוא במקום מוגבל וקיים, כי למי שהוא מתנועע לא יאמר שהוא שָׁם אחר שהמקום בלתי רמוז אליו וקיים. ולפי שאין בגלגל חלק יצדק בו שהוא שָׁם להיותו בתנועה תמידית, ושני קטבי התנועה היומית לבד קיימים, ואפשר שיורמז אליהם ויאמר שהם שָׁם, הנה מפני זה נקרא שָׁמַיִם המורה על השניות, להיות תנועתו על שני אלה הקטבים הקיימים. והחכם השלם ר' לוי בן גרשום אמר כי נקרא שָׁמַיִם לרבוי המצבים אשר לו. וזה רחוק לשתי סבות, כי המצבים ההם עם רבויים הם כלם בכח, ואין אחד מהם נמצא מציאות שלם עד שיצדק בו שָׁם, וגם כי הוציא המלה מטבע השניות ומכלל חברותיה. והנה גזר ר' יונה שהמ"ם השנית אשר במַיִמֵי אינו המ"ם השנית אשר במַיִם, כי המ"ם המורה על הרבוי בלתי נשארת בסמיכות, אמר "**וְהַיָּדַיִם יְדֵי עָשָׂו**" (בראשית כז כב) וכל הדומים לו.

ומהנוסף: למ"ד "**לְבַעֲבוּר נַסּוֹת**" (שמות כ יז), "**לְמִן הַיּוֹם הַוָּסְדָה**" (שמות ט יח), "**לְמִן עוֹלָם**" (ירמיהו ז ז), "**וְאֵלְכָה לְנֶגְדֵּךְ**" (בראשית לג יב), "**לְנֶגֶד הַבּוֹנִים**" (נחמיה ג לז), "**לְמִיּוֹם סוּר**" (ישעיהו ז יז); והלמ"ד והמ"ם ב"**לְמַבְרֵאשׁוֹנָה לֹא אַתֶּם**" (דה"א טו יג).

ומהנוסף: זכירת השם במקום הראוי לזכור בו הכנוי - "**כִּי אִם בְּתוֹרַת יְיָ חֶפְצוֹ [וּבְתוֹרָתוֹ]**" (תהלים א ב), "**וַיְיָ הִמְטִיר עַל סְדֹם**" [וכו' "**מֵאֵת יְיָ**"] (בראשית יט כד), "**וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד יְיָ**" וכו' ["**עַל יְיָ**"] (שמות טז ז), "**וְרָאָה הַכֹּהֵן אֶת הַנֶּגַע וְהִסְגִּיר אֶת הַנָּגַע**" (ויקרא יג נ), "**וְלָקַח הַכֹּהֵן**" וכו' "**עַל כַּף הַכֹּהֵן**" (ויקרא יד טו), "**וְצִוָּה הַכֹּהֵן וּפִנּוּ אֶת הַבַּיִת בְּטֶרֶם יָבֹא הַכֹּהֵן**" (ויקרא יד לו) - ג' בפסוק ההוא. "**וְהִקְרִיב אַהֲרֹן אֶת פַּר הַחַטָּאת אֲשֶׁר לוֹ... [וְשָׁחַט אֶת פַּר הַחַטָּאת]**" (ויקרא טז יא), "**וְעַתָּה אֲדֹנִי חַי יְיָ וְחֵי נַפְשְׁךָ וכו' [אֲשֶׁר מְנָעֲךָ יְיָ]**" (ש"א כה כו).

אמר (הרקמה שער כז): ויש ששונים המלה בקצת מקומות בעבור הצורך, אם להורות על התמידות או על הכללות או זולת זה: "**יוֹם יוֹם**", "**בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר**", "**שָׁנָה בְּשָׁנָה**", "**בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת**" (ויקרא כד ח), "**חֲמֵשֶׁת חֲמֵשֶׁת**" (במדבר ג מז), "**אִישׁ אִישׁ**", "**אֶלֶף לַמַּטֶּה אֶלֶף לַמַּטֶּה**" (במדבר לא ד). וכבר תבאנה ההוראות האלה בזולת ההשנות: "**דִּינוּ לַבֹּקֶר מִשְׁפָּט**" (ירמיהו כא יב), "**עֹלוֹת לַבֹּקֶר וְלָעֶרֶב**" (עזרא ג ג), "**אֶלֶף לַמַּטֶּה**" (במדבר לא ה), "**אִישׁ שֶׂה לְבֵית אָבֹת**" (שמות יב ג), "**אִישׁ כִּי יְקַלֵּל**" - ירצו: כל איש.

אמר: "**יש שמביאין מלה מן המלות והחפץ בו זולתה, ומכשירים זה בעבור התקבץ השתי מלות בסוג או במין או באיכות או בזולת זה מן הדברים. ויש שיפול הדבר**

במקום הדבר אע"פ שאינו מתקבץ עמו במאומה" וכו' (הרקמה שער כח). וכבר האריך מאד לתת על זה משלים ודמיונות מהכתוב ויבא הדבור בהם. וכבר נמשכו אחר דעתו רבים מהקודמים והמתאחרים מזולת הבדל שיתנו לכללים האלה. והחכמים ז"ל בהרבה ממדרשיהם נמשכו אחר זה. וכבר הגיע מזה עד שאמרו שהשם הגדול המפורש הוא שם בן ארבע ילקח בכתוב מקום ע"ז והוא שם מונח על אלהים אחרים, כאמרו "**אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְיָ**" (בראשית ד כו), וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל בחדושי שבועות (כג ע"א), והוא מקום פלא גדול.

ואשר ראוי שתדע, כי הנביאים והמדברים ברוח הקדש יתנבאו וידברו במשלים ודמיונות, וכמו שנאמר "**הֲלֹא מְמַשֵּׁל מְשָׁלִים הוּא**" (יחזקאל כא ה), ואמר "**וּבְיַד הַנְּבִיאִים אֲדַמֶּה**" (הושע יב יא), וכמו שכתב הרב (פתיחה למו"נ). ולכן מן ההכרח ללמוד זה להניח במאמריהם שמות משלים ופעלים יורו בהנחתם הראשונה על זולת מה שיורה עליו אצלם, ויקחו השמות המשותפים במאמריהם. אמנם זה במה שירצו להעלים מהגדת העתיד בהנחתם המלות המושאלות והשתוף בשמות והפעלים, כמו שהוא הענין ברוב מה שהגיד דניאל מהעתידות וקצת בדברי זולתו. וכן במה שירצו להניח ולבאר מסודות החכמה האלהית והטבעית הנקראים אצל החכמים 'מעשה מרכבה' ו'מעשה בראשית', ידברו בם בשמות המושאלים יקחו אותם על זולת הנחתם הראשונה לעומק הענינים ההם, וכי יקצרו בם המלות המונחות. וכן במה שיאמר במוסר והמדות ידברו לפעמים במשלים ודמיונות כמבואר בדברי שלמה. או במה שהוא מבואר מטבע הדבור שהוא משל, כמו "**וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם**" (דברים י טז), "**הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר**" (במדבר טז יד) וכל מה שידמה לזה. או במה שיאמר על צד הגוזמא, כמו "**עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בַּשָּׁמָיִם**" (דברים א כח), "**וְהָיָה מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּחוֹל הַיָּם**" (הושע ב א). ועל הענינים האלה ודומיהם יצדקו הכללים ההם ויונחו המלות והחפץ בם זולת זה. אמנם שילקחו הכללים האלה במוחלט כמו שעשה הוא, הוא זר מאד וענין שההקש השכלי יחייב חלופו, כי נתן הכתוב עיר פרוצה אין חומה. ואם בעבור ההשתנות בסוג או המין ילקח הדבר האחד תמורת זולתו והמספר האחד תמורת זולתו, תתבלבל הבנת הכתוב וכמעט שתפול התורה. ולפי שבקצת מה שהביא מזה יראה בתחלת הדעת שסברתו מחוייבת, אפתח לך השער תכנס בו לידיעת האמת, וכי סברתו בטלה בדבר הזה אשר אין לו שחר.

אמר (הרקמה שער כח) כי "**לְעֵם נָכְרִי**" (שמות כא ח) ירצה לאיש נכרי. ופשט הכתוב הוא כי האב אשר מכירת הבת רשות לו והוא מושל על זה, וכמו שאמר "**וְכִי יִמְכֹּר**" (שם

פסוק ז), לא תתפשט הממשלה הזאת שיוכל למכרה "**לְעַם נָכְרִי**", ר"ל לאומה אחרת זולת לבני ישראל, וכאמרו "**לֹא יִמָּשֵׁל**" – ירמוז למי שיש לו ממשלה במכירתה לישראל והוא האב, כי לו יאמר זה מהאדון, לא יאמר "**לֹא יִמָּשֵׁל**". וכן הבין זה הא"ע. אמנם החכמים כבר אמרו (ראה מכילתא, רמב"ם הלכות עבדים ד י) שהאדון אינו רשאי למכרה לאדם אחר, והיה זה קבלה אצלם וסמכוה לזה הכתוב, לא שירצו שיהיה זה פשוטו.

אמר: "**הַמְרִיקִים מֵעֲלֵיהֶם הַזָּהָב**" (זכריה ד יב), ירצה: השמן. ואין הענין כן, אבל ראה במראה הנבואה שהיו מריקים מעליהם הזהב, והיה משל ודמיון לשמן. אמר: "**וַיִּקַּח אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בָּאֵשׁ**" (שמות לב כ), ירצה: ויתך, כי הזהב לא ישרף. ולו עיין בחכמת הכמיאה, ידע כי שריפת הזהב וכל מתכת אפשרית. אמר: "**וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר**" (דברים טז ב), קרא הצאן והבקר שנשחטים בפסח – "**פֶּסַח**". והטוב שיאמר כי פירוש הכתוב: וזבחת פסח לה' אלהיך, 'וצאן' ובקר. אמר: "**עֲזֻבוֹת עָרֵי עָרְעֵר**" (ישעיהו יז ב), רצה בו דמשק, כי בנבואת דמשק הוא. וקרא אותה "**עָרְעֵר**", להודיע כי ענינה יגיע אל אחרית רעה עד שתהיה כערער המתבודדת מן הישוב במדבר וכו'. והחכמים ז"ל הבינו ממנו עָרֹעֵר ממש, אמרו: "**עומד בדמשק ומכריז בערער, שהיה בדמשק וכו**'" (שיר השירים רבה א ו). וכתב על בירור סברתו כי ערער אינו מערי דמשק אך מערי מואב, כמו שאמר "**אֶל דֶּרֶךְ עִמְדִי וְצִפִּי יוֹשֶׁבֶת עֲרוֹעֵר**" (ירמיהו מח יט). ואני אומר כי מצאנו ערער לבני עמון, כמו שאמר "**וַיַּכֵּם מֵעֲרוֹעֵר וְעַד בּוֹאֲךָ מִנִּית**" (שופטים יא לג), ואמר "**וַחֲצִי אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן עַד עֲרוֹעֵר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי רַבָּה**" (יהושע יג כה); ומצאנו ערער לבני גד, כמו שאמר "**וַיִּבְנוּ בְנֵי גָד אֶת דִּיבֹן וְאֶת עָטְרֹת וְאֶת עֲרֹעֵר**" (במדבר לב לד); ומצאנו ערוער "**עַל שְׂפַת נַחַל אַרְנֹן**" (דברים ב לו). וגם כשיתעקש המתעקש ויאמר שכל אלה ערוער אחד הוא, לא יוכל להכחיש שלא היתה לבני גד והיא מארץ ישראל. ולפי שהיתה ערער על שפת נחל ארנן ככתוב, וארנן גבול מואב בין מואב ובין האמרי (במדבר כא יג), על כן אמר בחרבן מואב "**אֶל דֶּרֶךְ עִמְדִי וְצִפִּי**" וכו', ואמר ליושבת ערער המצרנית למואב שתעמד על דרך ותצפה ותראה מפלת מואב וחרבנה, ותשאל הנָס והגולה על דרך השחוק והלעג האם נמלטה מואב מיד שודדיה, והוא אמרו "**וְנִמְלָטָה**", ותאמר אליו "**מַה נִּהְיְתָה**" למואב במפלה הזאת.

אמר: "**גַּם זָרַע יַעֲקוֹב וְדָוִד עַבְדִּי אֶמְאַס**" (ירמיהו לג כו), ירצה 'אהרן' ודוד. ואין צורך, אבל יאמר כי יעקב בחר לו יה ויעבר מלכם לפניהם. ואשר יאמר אחר כן "**וְלַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם לֹא יִכָּרֵת אִישׁ**" (ירמיהו לג יח) הוא יעוד אחר, או להיות הכהנים גם כן זרע

יעקב. אמר: "**וְאֶת חֲמֵשֶׁת בְּנֵי מִיכַל**" (ש"ב כא ח), ירצה מֵרַב, והיא אחותה. ואין צורך, כי הוא על דרך "**יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף**" (בראשית נ כג), וכן יאמר במדרש: לפי שגדלתהו נקראו על שמה (סנהדרין יט ב). אמר: "**וְהָיְתָה יַד יְיָ בָּכֶם וּבַאֲבֹתֵיכֶם**" (ש"א יב טו), ירצה: ובמלככם. ואין צורך, אבל יאמר שתהיה מכת ה' על כלם, אבות ובנים יחדו. אמר: "**וְשֵׁם אֲחוֹתוֹ מַעֲכָה**" (דה"א ז טו), ירצה: אשתו. ואין צורך, כי יאמר שהוא לקח אשה מחֻפִּים ומשֻפִּים, והיתה שם אחות האחד מאלה מַעֲכָה והוא לקחה, ושם אחות השני צְלָפְחָד, ולקחה גם כן. אמר: "**עֲבָדִים לְפַרְעֹה**" (בראשית מז יט), במקום קנין. ואין צורך, כי העבדים קנין הם. אמר: "**וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיֹּאמְרוּ לְאֵשֶׁת שִׁמְשׁוֹן**" (שופטים יד טו) במקום 'ביום השלישי', והוצרך לפרש לפי זה "**וַתִּבְךְּ עָלָיו שִׁבְעַת הַיָּמִים**" (שופטים יד יז), כלומר: עד תום שבעת הימים, וכן פירש אותו ר' דוד קמחי (רד"ק על שופטים יד טו), והוא רחוק. ואפלא עליו לפי דרכו איך לא אמר שיהיה שבעה במקום ארבעה. ומה שיראה לו שהענין כן הוא, כי שמשון הקדים לבא תמנתה לפני הזמן אשר יעד לקחת אשתו שבעת ימים, ישתדל בהם בהכנת המשתה העתיד לעשות בלקחו האשה, ותיכף בא לספר החידה לשלשים המרעים, ואמר להם שאם תוך שבעת ימי המשתה אשר יעשה ידעו החידה, יתן להם שלשים סדינים וכו' (פסוק יב), והם באלה הז' יום הקודמים השתדלו והתחכמו שלשת ימים מהם ולא יכלו להגידה ונתיאשו מהשגתה אם לא באמצעות האשה, אבל לפי שעדיין לא לקחה היה להם פתח בזה, והיה היום הז' לבואו אשר הוא ראשון לשבעת ימי המשתה ולקחו האשה, אז תיכף הלכו אליה ואמרו לה "**פַּתִּי אֶת אִישֵׁךְ**" וכו' (פסוק טו), ותבך עליו שבעת הימים אשר היה להם המשתה וכו'. והסברה הנכונה, כי אמרו "**אִם הַגֶּד תַּגִּידוּ אוֹתָהּ לִי שִׁבְעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה**" (פסוק יב) יורה שלא היה עדיין בימי המשתה, ואפשר שבא שלשה ימים לבד לפני ימי המשתה כשהתחילו יום שבת והוא בא ביום ד', ויהיה פירוש "**בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי**" – ביום שבת, כמו שאמר ר' דוד. אבל שהוא רחוק שיקרא יום שבת בשם זולתי בשמו המיוחד.

אמר: "**וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַתְּקוֹעִית**" [וכו' עד "**וַתֹּאמֶר**"] (ש"ב יד ד) במקום 'ותבא'. ואין צורך, אבל הכתוב קצר מהביאה, וירצה ב"**וַתֹּאמֶר**" הראשון שאמרה לו מה שראוי ונהוג אז שיאמרו אותו המשתחוים לפני המלך, כאלו תאמר 'יחי המלך' והדומה לו. וב"**וַתֹּאמֶר**" השני מה שכתב, והוא "**הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ**". אמר: "**וַתִּקַּח אֶת הַבָּצֵק וַתָּלָשׁ**" (ש"ב יג ח), במקום 'הקמח'. ואין צורך, כי על שם סופו יקראוהו כן, וכן "**וְטַחֲנִי קָמַח**" (ישעיהו מז ב), "**וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים**" (בראשית כה כב), "**וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ**" (שמות כא כב). או אולי הלישה בלה"ק הוא מה שיקראו החכמים ז"ל קִיטוּף (פסחים לו א), וכבר אמר במקום אחר

"**וְהַנְּשִׁים לָשׁוֹת בָּצֵק**" (ירמיהו ז יח). הנה זה מה שראיתי להעירך עליו ממה שהביא החכם ר' יונה בשער ההוא, והוא יהיה לך פתח לכל מה שזכר מזה המין.

הפרק העשרים ושמנה

בהנחת שרשים אחרים גם כן תישיר ידיעתם להבנת הכתוב לא תחשוב כי השרשים האלה אשר נכוין אליהם יהיו מספיקים בהודעת משפטי התורה והשגת הפרטים בם אשר הם כמעט בלתי בעלי תכלית, וכמו שאמר "**לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ**" וכו' (תהלים קיט צו). כי השרשים ההם אין לנו עסק בם במאמר הזה, וכבר נמסרו בקבלה ממשה רבינו מסיני, והם השלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, ולא בשלשים ושתים מדות שההגדה נדרשת בהן. אבל נכוין בזה למה שיועיל להבנת הכתוב כפי פשוטו, והוא תכלית המאמר הזה.

ואחר זה ראוי שתדע כי למוד הכתוב מתחלף מלמוד בעלי חכמת ההגיון בענין זה, והוא כי חכמי ההגיון יאמרו (ראה מילות הגיון שער ב) כי החומה הכוללת [ר"ל משפט כולל] כשתקשר עם נושא הגזרה המחייבת תחייב הכללות, ועם השוללת לא תחייבהו אבל היא חלקית. כי אמרך 'כל אדם חי' כולל, ואמרך 'כל אדם איננו חי' חלקי. וגם יאמרו שהסתמית תלקח חלקית. ואין הענין כן בכתוב, כי אמרו "**כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן**" (שמות כב כא) אשר היא שוללת או מונעת כוללת, כאלו אמר ולא אחד מן האלמנה והיתום תענו. וכן "**לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה**" (שמות כ י), "**וְכָל אָדָם לֹא יִהְיֶה בְּאֹהֶל**" (ויקרא טז יז), "**כָּל נְבֵלָה וּטְרֵפָה**" (יחזקאל מד לא), "**כָּל חֵלֶב וְכָל דָּם**" (ויקרא ג יז). ולפעמים תלקח חלקית, כי אמרו "**כָּל אֲחֵי רָשׁ שְׂנֵאָהוּ**" (משלי יט ז), ירצה החלק הרב מאחיו, "**כָּל הָאָדָם כֹּזֵב**" (תהלים קטז יא), "**כָּל אֹכֶל תִּתְעַב נַפְשָׁם**" (תהלים קז יח), "**לֹא יִצְלַח לַכֹּל**" (ירמיהו יג ז). והמחייבת לא תחייב הכללות תמיד, כי "**וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה**" (בראשית מא נז) ירצה חלק מהארץ, "**הֲיִתָה אֵם כָּל חָי**" (בראשית ג כ) ירצה המדבר. ומפני הענין הזה במחייבות אמרו החכמים "**אין למדין מן הכללות**" (קידושין לד א). וגם שהמחייבת הכללית לא תלקח בכתוב מוחלטת, כי אמרו "**כֹּל מַפְרֶסֶת פַּרְסָה וְשֹׁסַעַת שֶׁסַע פְּרָסֹת מַעֲלַת גֵּרָה בַּבְּהֵמָה אֹתָהּ תֹּאכֵלוּ**" (ויקרא יא ג), הנה הוא בתנאי שלא תהיה נבלה או טרפה וזולת זה. וכן הסתמיות ילקחו כוללות, כי אמרו "**וּמְקַלֵּל אָבִיו**" (שמות כא יז), "**וּמַכֵּה אָבִיו**" (שמות כא טו) והדומים, ירצה בם הכללות. וכן "**וְכִי יַכֶּה אִישׁ**" (שמות כא כ), "**כִּי יִגְנֹב אִישׁ**" (שמות כא לז), "**כִּי יִתֵּן אִישׁ**" (שמות כב ו) והדומים, ילקחו כוללים כל איש. אמנם לא תחשוב שיהיה זה תמידי, שכבר יהיה הענין

גם כן בכתוב על הדרך שאמרו ההגיוניים. כי אמרו "**כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ**" (משלי טז ד), "**כָּל אָרְחוֹת יְיָ חֶסֶד וֶאֱמֶת**" (תהלים כה י), "**כָּל אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה**" (משלי ל ה), הם כוללות ומחייבות.

וצריך שתזהר שתשפוט הכללות במלה אשר תקשר עמה החומה לא עם זולתה, כי אמרו "**וַיִּגְדַּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מִכֹּל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעֹשֶׁר וּלְחָכְמָה**" (מ"א י כג), לא יחייב כללות הארץ, אבל יחייב כללות המלכים מחלק מה מהארץ, והוא מה שסביב ארץ ישראל והשכנות אליה. ואולי מי שחשב שמלך בכיפה (מגילה יא ב), חשב זה כאלו אמר ויגדל שלמה על מלכי כל הארץ וכו', ואין הענין כן. והזר מזה אמרו "**כָּל תִּשָּׂא עָוֹן**" (הושע יד ג), כי הוא כמו 'כל עון תשא'. וכבר דקדקו החכמים ז"ל הדקדוק הזה כשהבדילו בין האומר "**חצי קרבנות נזיר עלי**", לאומר "**קרבנות חצי נזיר עלי**" (נזיר יב ב), וזה להתחלף המלה אשר נקשרת החומה עמה.

ומדרך הכתוב גם כן שיקח הסוג מקום המין והמין מקום הסוג, ר"ל השם הכולל מקום הפרט ושם הפרט מקום הכולל. אם לקיחת הפרט מקום הכלל, אמרו "**אֶמְחֶה אֶת הָאָדָם**" (בראשית ו ז), ירצה בו כלל החי הארצי והעוף, כמו שאמר "**מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמָיִם**" (בראשית ו ז); "**אֲשֶׁר יִתֵּן מִזַּרְעוֹ לַמֹּלֶךְ**" (ויקרא כ ב), ירצה גם כן לכל ע"ז אחרת; "**אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת יְיָ**" (תהלים קיב א), וכן האשה; "**וְכִי יָמוּת מִן הַבְּהֵמָה**" (ויקרא יא לט), וכן העוף. "**אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ**" (קהלת ד ג), ירצה השמים, ולקח החלק מהם מקום הכל; "**אֵיפַת צֶדֶק וְהִין צֶדֶק**" (ויקרא יט לו), וכן לכל מדה ושיעור; "**עַל שֶׁבֶר יוֹסֵף**" (עמוס ו ו), ירצה כלל ישראל; "**וַיִּרְא אֶפְרַיִם**" (הושע ה יג), ירצה גם כן ישראל; "**בְּהֶמְתְּךָ לֹא תַרְבִּיעַ**" (ויקרא יט יט), וכן העוף; "**לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי**" (שמות כג יט), וכן לכל בהמה. ולקיחת הכלל מקום החלקי, אמר "**אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל**" (שמות כב כז), וירצה אלהי ישראל; "**בַּעֲבוּר אָחָז מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל**" (דה"ב כח יט), ירצה חלק ממנו, והוא יהודה; "**וַרַבָּה הָעֲזוּבָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ**" (ישעיהו ו יב), ירצה חלק ממנה, והוא ארץ ישראל; ור' יונה חשב בכלל זה "**הַנֵּה חֹדֶשׁ מָחָר**" (ש"א כ ה), "**לֹא חֹדֶשׁ וְלֹא שַׁבָּת**" (מ"ב ד כג), ויאמר כי נקרא היום הראשון מהחדש בשם הכל אשר הוא כל השלשים יום הנקראים 'חדש' בהנחה הראשונה לדעתו. והאמת הפך זה, כי אמנם נקרא היום הראשון חדש בהנחה הראשונה להתחדש הלבנה בו, ונקרא אחר כן הכל בשם החלק ממנו.

ומדרך הכתוב לזכור הענינים בצד אשר הם בו רביים ויכלול בם מה שהוא מעטי: "**כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן**" (שמות כב כא), וכן לכל עשוק; "**אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקְּרֵה**

לָיְלָה" (דברים כג יא), וכן למקרה יום, אבל הוא מעטי; "**וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ**" (דברים כב ח), וכן לכל הראוי לו; "**לֹא תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמֹר**" (דברים כב י), וכן לכל שני מינים, אבל זכר בכל אלה מה שהוא רביי, וכן בכל הדומה לזה.

ומדרך הכתוב שיזכור המספר ולא יכוין בו הדקדוק אבל ההפלגה: "**זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים תַּכְלִימוּנִי**" (איוב יט ג), "**אִם יוֹלִיד אִישׁ מֵאָה**" (קהלת ו ג), "**כִּי עַתָּה כָמֹנוּ עֲשָׂרָה אֲלָפִים**" (ש"ב יח ג), "**יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ**" (תהלים צא ז), "**שָׂבַע עַל חַטֹּאתֵיכֶם**" (ויקרא כו יח), "**תֵּן חֵלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לִשְׁמוֹנָה**" (קהלת יא ב), "**שָׂבֵעַ יְפוֹל צַדִּיק**" (משלי כד טז). וכבר חשב עם זה ר' יונה "**תַּחְתִּים שְׁנַיִם וּשְׁלִשִׁים**" (בראשית ו טז), ואין צורך, ואף שיחלוק בזה עם החכמים ז"ל (ראה סנהדרין קח ב).

ומדרך הכתוב שייחס השגת החוש האחד אל זולתו, וסבת זה כמו שיאמר הא"ע ז"ל (אבן עזרא על שמות ה כא), להיות מקור החושים כלם החוש המשותף, ובו תשלם השגת כלם. אמר "**רָאֹה רֵיחַ בְּנִי**" (בראשית כז כז), "**וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת**" (שמות כ טו), "**הִבְאַשְׁתֶּם אֶת רֵיחֵנוּ בְּעֵינֵי פַּרְעֹה**" (שמות ה כא), "**טַעֲמוּ וּרְאוּ כִּי טוֹב יְיָ**" (תהלים לד ט), "**כִּי מִשַּׁשְׁתָּ אֶת כָּל כֵּלַי**" (בראשית לא לז), "**וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת יְיָ**" (ישעיהו יא ג).

ומדרך הכתוב להניח המקור עם הפעל שאינו על גזרתו: "**וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר**", "**וַיְהִי דְבַר יְיָ אֵלַי לֵאמֹר**", "**בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת**" (בראשית ב ג). ועם הפעל שאינו על בנינו: "**קַטֵּר יַקְטִירוּן**" (ש"א ב טז), "**שָׂרוֹף יִשָּׂרְפוּ**" (ש"ב כג ז), "**וְהַפְדֵּה לֹא נִפְדָּתָה**" (ויקרא יט כ), "**עָרוֹם יַעֲרֹם**" (ש"א כג כב), "**שָׂרוֹט יִשָּׂרֵטוּ**" (זכריה יב ג), "**שָׁקוֹל יִשָּׁקֵל**" (איוב ו ב). ויבא הפעל החולף מקום המקור: "**נִאַץ נִאַצְתָּ**" (ש"ב יב יד), "**לְבָלְתִּי שָׁבוּ**" (ירמיהו כג יד), "**וּלְבָלְתִּי רָאוּ**" (יחזקאל יג ג), "**הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ**" (משלי יט יא), "**הִשָּׁמִידוֹ אֹתָךְ**" (דברים כח מח), "**גָּנוֹן וְהַצֵּיל פָּסֹחַ וְהַמְלִיט**" (ישעיהו לא ה). ובפעל העתיד גם כן מקום המקור: "**בְּעֵת יָבִיא אֶת הָאָרוֹן**" (דה"ב כד יא). והתאר מקום המקור: "**הָלוֹךְ וְקָשֹׁה**" (שופטים ד כד) והוא כמו הולכה וקשה.

ומדרך הכתוב להביא שם המקרה במקום התאר: "**שׁוּבָה מְשֻׁבָה יִשְׂרָאֵל**" (ירמיהו ג יב), "**אֱשֶׁר נִאֲפָה מְשֻׁבָה**" (ירמיהו ג ח), "**כִּי מְרִי הֵמָּה**" (יחזקאל ב ז). ויבא מקום הפעול: "**בֶּהָרֵג הָרֵג**" (יחזקאל כו טו). ויבא שם הפעול במקום שם הפועל: "**הַשְׁכּוּנִי בָאֳהָלִים**" (שופטים ח יא), "**הָיֹה לָבֹשׁ**" (זכריה ג ג) "**בְּךָ בָּטוּחַ**" (ישעיהו כו ג), "**כְּצֵל נָטוּי**" (תהלים קב יב), וכבר כתבתי זה פעמים אחדים. והפך זה: "**הָיָה מַעֲמִיד בַּמָּרְכָּבָה**" (דה"ב יח לד), "**הַכְמַכַּת מַכֵּהוּ**" (ישעיהו כז ז), "**עָמַדְתִּי מַרְעִיד**" (דניאל י יא). ויבא העבר מקום הצווי: "**עוּשׁוּ וְבֹאוּ כָּל הַגּוֹיִם מִסָּבִיב וְנִקְבְּצוּ**" (יואל ד יא), "**נָסוּ נֻדוּ**

מְאֹד הֶעְמִיקוּ לְשָׁבֶת" (ירמיהו מט ל). והפך זה: "**קוֹלִי אֶל אֱלֹהִים וְהַאֲזִין אֵלָי**" (תהלים עז ב), או הוא מקור.

ויבא התאר מקום הפועל: "**כָּל הַדְּבָרִים יְגֵעִים**" (קהלת א ח), ר"ל מְיַגְּעִים. ומדבר בעדו מקום הנמצא במעמד: "**יְיָ אֱלֹהַי קְדֹשִׁי לֹא נָמוּת**" (חבקוק א יב). ושאינו נמצא במעמד מקום הנמצא: "**אִם תִּגְאַל גְּאָל וְאִם לֹא יִגְאַל**" (רות ד ד), ר"ל ואם לא תגאל; "**וּבְאֵשֶׁת נָעוּרֶיךָ אַל יִבְגֹּד**" (מלאכי ב טו), כמו תבגוד; "**גַּם אַתֶּם כּוּשִׁים חַלְלֵי חַרְבִּי הֵמָּה**" (צפניה ב יב), כמו אתם; "**כִּי יֵבֹשׁוּ מֵאֵילִים אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם**" (ישעיהו א כט), "**כֻּלָּם תֵּשֵׁבוּ וּבֹאוּ נָא**" (איוב יז י). והפך זה: "**וַתַּשְׁלִיךְ בִּמְצֻלוֹת יָם כָּל חַטֹּאותָם**" (מיכה ז יט), כמו וישליך; "**וּמְצוּר דְּבַשׁ אַשְׁבִּיעֶךָּ**" (תהלים פא יז), ר"ל אשביענו. ושאינו נמצא במעמד במקום המדבר בעדו: "**בִּמְצֻלוֹת יָם כָּל חַטֹּאותָם**", ר"ל חטאתינו; "**הֱיֵה זֹרֵעַ לַבְּקָרִים**" (ישעיהו לג ב); "**לֹא מָשַׁלְתָּ בָּם לֹא נִקְרָא שִׁמְךָ עֲלֵיהֶם**" (ישעיהו סג יט) לדעת ר' יונה (הרקמה שער כח), ואין צורך, כי שב לאשר "**יָרַשׁוּ עַם קָדְשֶׁךָ**"; "**וּמִמַּעֲמַדְךָ יֶהֱרָסֶךָּ**" (ישעיהו כב יט), כמו אהרסך; "**קָחַם עַל זְרוֹעֹתָיו**" (הושע יא ג), כמו על זרועותי, [ואמרו "**קָחַם**", מקור סמוך אל כנוי אשר אינו במעמד, כאילו אמר קַחַת אותם]. והפך זה: "**בְּבֹאִי לְשַׁחֵת אֶת הָעִיר**" (יחזקאל מג ג) – כמו בבֹאו; "**וְאֹמַר יָשִׂימוּ צָנִיף טָהוֹר**" (זכריה ג ה), כמו ויאמר. ושאינם נמצאים במעמד מקום שאינו נמצאת: "**אֶת דֶּרֶךְ יְיָ לְלֶכֶת בָּם**" (שופטים ב כב), במקום 'בה'. והפך זה: "**יְכַחֲשׁ בָּהּ**" (הושע ט ב), "**וַיִּכּוּ בָהּ וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב**" (מ"ב ג כד). ומדרך הכתוב לספר הדברים כפי מחשבת אנשים, ואע"פ שאין הענין כן באמת: "**וְהָאֲנָשִׁים רָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם**" (יהושע ב ז); "**וְהִכְרַתִּי מִמֵּךְ צַדִּיק וְרָשָׁע**" (יחזקאל כא ח), כי הוא הצדיק לפי מחשבתם; "**מֻקְטָר מֻגָּשׁ לִשְׁמִי וּמִנְחָה טְהוֹרָה**" (מלאכי א יא), במחשבת מקריביה; "**רֵיחַ נִיחֹחַ לְכֹל גִּלּוּלֵיהֶם**" (יחזקאל ו יג); "**וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם**" (תהלים עח לו). ועל דרך זה נקראו נביאי השקר – 'נביאים', אלהי העמים – 'אלהים'.

ומדרך הכתוב להניח הצווי והכונה בו המניעה: "**בֹּאוּ בֵית אֵל וּפִשְׁעוּ הַגִּלְגָּל הַרְבּוּ לְפַשֵּׁעַ**" (עמוס ד ד), "**אִישׁ גִּלּוּלָיו לְכוּ עִבְדוּ**" (יחזקאל כ לט), "**שִׂמַּח בָּחוּר**" (קהלת יא ט). ומדרך הכתוב להניח היחיד מקום הרבים: "**כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה**" (שמות א י), "**הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר סְבָבָהוּ**" (מ"א ה יז), "**לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד**" (שמות כז כ), "**לַכֹּהֲנִים הַמְקֻדָּשׁ**" (יחזקאל מח יא), "**וַתַּעַל הַצְּפַרְדֵּעַ**" (שמות ח ב), "**וַיַּרְכִּבֵם עַל הַחֲמֹר**" (שמות ד כ). ובפעלים: "**וְצַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח**" (משלי כח א), "**וַיָּבֹא עַד חָבְרוֹן**" (במדבר יג כב), "**וַיֹּאמֶר שָׁלֹם בּוֹאֶךָ**" (ש"א טז ד), "**הֲלֹא דַרְכֵיכֶם לֹא יִתָּכֵן**" (יחזקאל יח כט), "**וְקִבֵּל הַיְהוּדִים**" (אסתר ט כג), וכבר נזכר זה. ובכנויים: "**עַל בָּנֶיהָ כִּי אֵינָנּוּ**" (ירמיהו

לא יד), "**וְצַדְּרַקַת צַדִּיקִים יָסִירוּ מִמֶּנּוּ**" (ישעיהו ה כג), "**הָאֲנָשִׁים וַתִּצְפְּנוֹ**" (יהושע ב ד). "**לְמִינָהּ תִּהְיֶה דָגָתָם**" (יחזקאל מז י). והפך זה: "**אַיֵּה אֱלוֹהַּ עֹשִׂי**" (איוב לה י), "**וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו**" (שמות כא ו), "**יָשִׁיב לְבָעָלָיו**" (שמות כא לד), "**בֵּינֵיכֶם וּבֵינָיו**" (יהושע ג ד), "**יֵשׁ לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם**" (בראשית לא כט). ובפעלים: "**וּבְצֵאתָם יֵצֵאוּ**" (יחזקאל מו י), "**נָרוּצָה... נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בָּךְ נַזְכִּירָה**" (שה"ש א ד).

ומדרך הכתוב להשתמש בשם האחד ליחיד והרבים. "**וְהַדָּגָה אֲשֶׁר בַּיְאֹר מֵתָה**" (שמות ז כא) – לרבים, "**מִמְּעֵי הַדָּגָה**" (יונה ב ב) – ליחיד; "**אַרְבֶּה אֶחָד**" (שמות י יט), "**אַרְבֶּה בִּגְבֻלֶךָ**" (שמות י ד); "**וַיָּרֶץ אִישׁ בִּנְיָמִן**" (ש"א ד יב) ליחיד, "**וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל הָפַךְ**" (שופטים כ מא) – לרבים; וכן "**וַיִּבָּהֵל אִישׁ בִּנְיָמִן**" (שם), וכן אָדָם ואֱנוֹשׁ לדעת ר' יונה (הרקמה שער כט) – "**אָדָם כִּי יַקְרִיב**" (ויקרא א ב) – ליחיד, "**וְעַם אָדָם לֹא יְנֻגָּעוּ**" (תהלים עג ה) – לרבים; "**וְאַתָּה אֱנוֹשׁ כְּעֶרְכִּי**" (תהלים נה יד) – ליחיד, "**אֱנוֹשׁ כֶּחָצִיר יָמָיו**" (תהלים קג טו) – לרבים.

הפרק העשרים ותשעה

במה שבא מתחלף הסדר בכתוב מהקדים המאוחר ואחר המוקדם, והוא ממה שיישיר להבנת הכתוב מענין הפרקים הקודמים מן המבואר בעצמו ומוסכם מכל החוקרים, שהסדור בדברים מהיותר גדולות שבסבות להגיע אל התכלית הנרצה. כי העדר הסדור יחייב המנע השגת התכלית אל הדרך הנרצה. וכבר חשב קצת הקודמים מחכמי יון שהחדוש לעולם היה כששב מהעדר הסדר אל הסדר. והוא מבואר מפעולות השי"ת שהם בתכלית היושר והסדר וכמו שהעיד עליו הכתוב "**צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא**" (דברים לב ד). וכל מה שהיה מהנמצאות יותר שלם, היה הסדר והיושר בפעלותיו נראה יותר. וכבר אמרו בפעלות הטבע שהן כלן מתוקנות ומסודרות בתכלית הסדר והתקון, והשמים לפי מעלת מציאותם היה הסדור נראה בתנועתם יותר. וכבר היה ראוי לפי הענין הזה ליחס תכלית הסדור בדברי האלהים ית', רצוני בספר הזה אשר הוא דברי תורה והנביאים והמדברים ברוח הקדש. אבל מה אעשה וכבר הסכימו החכמים ז"ל וכן הוא פסק הלכה, שאין מוקדם ומאוחר בתורה (פסחים ו ב), ומכוון זה הוא העדר הסדר ממנה. וזה מחויב מקצת פרשיות אשר באו בתורה, כמו הענין בפרשת "**וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ**" (שמות יח א) שקדמה לנתינת התורה, הנה אין ספק שהיה הענין אחר נתינת התורה, וכמו שאמר "**וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרֹתָיו**" (שם פסוק

טז). וכבר כתבו זה מפרשי התורה בפרשיות אחרות זולתה, והאריכות בזה יוצא מכונת המאמר הזה.

ואין זה לבד בתורה השלמה, כי גם בנביאים והמדברים ברוח הקדש נראה העדר הסדר הזה. תמצא ביחזקאל (צ"ל: בירמיהו) קודם ספור הנבואה שהיתה בשנה הרביעית ליהויקים (ירמיהו כה) לספור הנבואה שהיתה בראשית ממלכת יהויקים (ירמיהו כו). וכן ספור הנבואה שהיתה בראשית ממלכת צדקיה (ירמיהו כד), קודם לספור הנבואה שהיתה בשנה הרביעית ליהויקים (ירמיהו כה). ובכתובים כתב "**עַל נְהָרוֹת בָּבֶל**" (תהלים קלז) קודם לכמה מזמורים שהיו לדוד, ו"**תְּפִלָּה לְמֹשֶׁה**" (תהלים צ) אחר כמה מזמורים שהיו לדוד ולזולתו, והיה הדין נותן שיהיה קודם לכלם בבחינה זו. וכן במקומות רבים זולת אלה.

והראוי שיאמר בזה כי למה שהיה ספר התורה מיוחס למעשה אצבעותיו ית' וכמו שאמר בעשרת הדברות "**כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים**" (שמות לא יח), והיה הענין כן בשמים, כמו שאמר "**כִּי אֶרְאֶה שָׁמֶיךָ מַעֲשֵׂי אֶצְבְּעֹתֶיךָ**" (תהלים ח ד), הנה כבר היה ראוי שיהיה הענין בהם מתדמה; וכמו שנראה בתנועת השמים והוא ספרו של אדם הראשון העדר הסדר לפעמים, וזה בנזורות הקורה להם והקדמת המתאחר לקודם, כן הענין בספר האלהים והוא הספר הזה המקודש אשר הוא דברו דברי אלהים חיים. וכמו שהעדר הסדר הנראה בתנועת השמים אמנם הוא לפי מה שיראה מבלתי שיהיה הענין כן בעצמו, כן הענין בהעדר הסדר הנראה בכתוב, כי הוא אמנם לפי הנראה בתחלת המחשבה מבלתי שיהיה הענין כן, אבל יש שם סדור וכונה מיוחדת גלויה או נעלמת. וביאור זה כי הקדימה והאיחור יובנו על פנים מתחלפים, וכבר אמרו זה בעלי ההגיון כי שם קדימה ואיחור בזמן ומעלה וזולת זה, והעדר הסדר הנראה בכתוב בזה הוא הקדימה והאיחור הזמניים. וכבר נראה הכתוב יקפיד לקדימת המעלה תמיד, יזכיר משה לפני אהרן למעלתו, זולת שלשה [צ"ל ארבעה] מקומות, כמו שנאמר במסורה. ואמר הכתוב: "**אָנֹכִי עָשִׂיתִי אֶת הָאָרֶץ אֶת הָאָדָם וְאֶת הַבְּהֵמָה**" (ירמיהו כז ה) – הקדים האדם למעלתו עם שהוא תכלית בריאותיו ית'. וכן תביט התורה והכתוב כלו לקדימת המעלה ולזולתה מהקדימות.

או נתן [נ"א שנה] הסדור ליחס מה בין שני הענינים או לסבה אחרת. והמשל כי אמנם נסמכה פרשת יתרו לפרשת עמלק להודיע ההבדל בכונתם, וכי זה כיון לאבד זכר ישראל ונענש ב"**מָחֹה אֶמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק**" (שמות יז יד), וזה כיון להתחבר אתם ולהישירם בעצתו הטובה עד שכבר אמר לו משה רבינו ע"ה "**וְהָיִיתָ לָּנוּ לְעֵינָיִם**" (במדבר י לא),

ומפני זה ראוי לישראל כשיבאו למחות זרעו של עמלק שיזכרו הטובה שעשה יתרו עמם לזרעו, אם ישכון בין עם עמלק, וכן אמר שאול לבני קיני חתן משה: "**וְאַתָּה עָשִׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**" וכו' (ש"א טו ו). וכן סמיכת פ' "**וַיֵּרֶד יְהוּדָה**" (בראשית לח א) לפרשת "**וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה**" (בראשית לט א), עם שענין יהודה עם תמר היה קודם מכירת יוסף שנים, להודיע ההבדל אשר בין כבישת יוסף יצרו על דבר אשת אדוניו עם היותו אתה בבית תמיד והיא תובעת אותו, וענין יצר יהודה עם תמר שמצא אותה במקרה יושבת בפתח עינים. וממין הסבות האלה וזולתן אפשר שינתנו במה שנראה העדר הסדר בכתוב. ותמיד יאמרו החכמים ז"ל: למה נסמכה פרשה זו לפרשה זו, ודעת קצתם שדורשים סמוכים (יבמות ד א), וזה יורה כי הוא קשה בעיניהם יחס העדר הסדר לספרי האלהים. אבל תת הסבה לסדר הזה אשר בין פרשה לפרשה יאות למי שהוא יותר עליון במדרגה מהמדקדק, ולכן נניח העסק במין הזה מהעדר הסדר בכאן, ונעיין בשאר מיני ההקדמה והאיחור אשר נמצאו בספר האלהים למה שיאות למדקדק העסק בהם.

ונאמר שכבר תמצא ההקדמה והאיחור בזה על שלשה פנים, כי הוא אם שיהיה זה בפשוטים או במורכבים, וזה על שני פנים: אם במשפט אחד או במשפטים מתחלפים. והמשל למין הראשון, בשמות: כֶּשֶׂב וכֶבֶשׂ, שַׂלְמָה ושַׂמְלָה, ולַעַג ועֶלֶג, "**חֶרֶס**" (שופטים ב ט) ו"**סֶרַח**" (יהושע כד ל), "**גֹּמֶא**" (שמות ב ג) ו"**אַגְמוֹן**" (איוב מ כו), "**זְוָעָה**" (ישעיהו כח יט) ו"**זַעֲוָה**" (דברים כח כה), "**מַלְתְּעוֹת**" (תהלים נח ז) – "**מְחַתְּעוֹת**" (איוב כט יז), "**חַלְּשׁ**" (יואל ד י) – "**חָשַׁל**" (דניאל ב מ), "**לְפָרֵשׁ לָהֶם**" (ויקרא כד יב) – "**פֵּשֶׁר דָּבָר**" (קהלת ח א), "**עַוְלָה**" (ש"ב ג לד) ו"**עַלְוָה**" (הושע י ט), "**אֶנְקַת אָסִיר**" (תהלים עט יא), "**נַאֲקַת בְּנֵי**" (שמות ו ה), "**גּוֹעֵר בַּיָּם**" (נחום א ד) – "**רַעַשׁ הַיָּם**" (ישעיהו נא טו), "**חָדֶל**" (ישעיהו לח יא) – "**חָלַד**" (תהלים מט ב), "**נֶאֱלָחוּ**" (תהלים יד ג) – "**חֶלְאָתָה**" (יחזקאל כד ו), "**אַלְמֻגִּים**" (מ"א י יא) – "**אַלְגּוּמִּים**" (דה"ב ט י). ובפעלים: "**וַיַּחְרְגוּ מִמִּסְגְּרוֹתֵיהֶם**" (תהלים יח מו) – "**וַיַּחְגְּרוּ מִמִּסְגְּרוֹתָם**" (ש"ב כב מו), "**וַיִּפְצַר בָּם**" (בראשית יט ג) – "**וַיִּפְרָץ בּוֹ**" (ש"ב יג כה), "**חָרוּת עַל הַלֹּחֹת**" (שמות לב טז) – "**חָתָר לְךָ**" (יחזקאל יב ה).

ומן המין הזה, ואם הוא במלות מתחלפות: "**אֵי לָזֹאת אָסְלַח לָךְ**" (ירמיהו ה ז), "**מִלְּבַד נָשֵׁי**" (בראשית מו כו), "**מִלְּבַד עֹלַת**" (ויקרא ט יז), שעורו: 'לאי זאת', 'לבד מנשי', 'לבד מעולת'. וכן "**כְּבַחֲצִי מַעֲנָה**" (ש"א יד יד), שעורו 'בכחצי', "**בַּפּוּךְ עֵינֶיהָ**" (מ"ב ט ל) כמו 'פוך בעיניה', כאמרו "**כִּי תִקְרְעִי בַפּוּךְ**" (ירמיהו ד ל). ומן המין הזה מה שבא מהפעלים מתחלף הסוגים מצד ההקדמה והאיחור: "**יָגַרְתִּי**" (דברים ט יט) – "**לֹא תָגוּרוּ**" (דברים

א יז), "**יָרַד**" – "**וְהַיּוֹם רַד**" (שופטים יט יא), "**רָשׁוּ וְרָעֵבוּ**" (תהלים לד יא) – "**מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר**" (ש"א ב ז), וכן "**בָּזֶה**" ו"**בָּז לְדָבָר**" (משלי יג יג), "**הֵקִיץ**" (מ"ב ד לא) – "**וַיִּיקָץ נֹחַ**" (בראשית ט כד) וזולתם שכבר בא הדמיון מהם במה שעבר (פרק כו).

ומן המין הזה מה שהוא מתחלף הסדר כפי הכתיב לבד לא כפי הקרי, כמו "**ומהאראיל**" ([קרי: "**ומֵהָאַרִיאֵל**"]) (יחזקאל מג טו), "**וגורנך**" ([קרי: "**וּגְרוֹנֵךְ**"]) (ירמיהו ב כה), "**האורנה**" ([קרי: "**הָאֲרַוְנָה**"]) (ש"ב כד טז), "**הממותתים**" ([קרי:) ("**הַמּוּמָתִים**"]) (מ"ב יא ב), "**תרצנה**" ([קרי: "**תִּצְרְנָה**"]) (משלי כג כו), "**מומכן**" ([קרי:) ("**מְמוּכָן**"]) (אסתר א טז) וכאלה רבים, וכתב בעל המסורה שהם ס"ב בכל הכתוב.

והדמיון למין השני: "**עַל הָרִים יַעַמְדוּ מָיִם**" (תהלים קד ו), ושעורו: על מים יעמדו הרים, כאמרו "**לְרֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמָּיִם**" (תהלים קלו ו); "**כָּל תִּשָּׂא עָוֹן**" (הושע יד ג), שעורו: כל עון תשא; "**נִרְפָּא נֶגַע הַצָּרַעַת מִן הַצָּרוּעַ**" (ויקרא יד ג), שעורו: הצרוע מנגע הצרעת, כי החולי עם העיון הטוב בלתי מקבל הרפואה, אבל נושאו; "**וַתַּשְׁקֵמוֹ בִּדְמָעוֹת שָׁלִישׁ**" (תהלים פ ו), כמו: ותשקמו בשליש דמעות, כי השָׁלִישׁ שם מדה, כאמרו "**וְכָל בַּשָּׁלִשׁ**" וכו' (ישעיהו מ יב); "**בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה**" (שמות יג ח), ר"ל זה בעבור שעשה ה'; "**עֵינֵי גַּבְהוּת אָדָם**" (ישעיהו ב יא), ר"ל גבהות עיני אדם; "**וּמַסְפֵּד אֶל יוֹדְעֵי נֶהִי**" (עמוס ה טז), – ואל מספד יודעי נהי; "**דָּמוֹ בְנַפְשׁוֹ הוּא**" (ויקרא יז יד), ר"ל נפשו בדמו הוא; "**עַד קְירוֹת הַסְּפֵן**" (מ"א ו טו), ר"ל ועד ספן קירות, כי פירושו מהקרקע ועד תקרת הקירות; "**שִׁבְעוֹת חֳקוֹת קָצִיר**" (ירמיהו ה כד), ר"ל חקות שבעות קציר; "**עַל אַף אֹיְבֵי**" (תהלים קלח ז), ר"ל אף על אויבי; "**וּתְהִי לַהְשׁוֹת גַּלִּים נִצִּים עָרִים בְּצָרוֹת**" (מ"ב יט כה), ר"ל ערים נצורות גלים נצים, כאמרו (את שני ערים) [אולי צ"ל "**אִם שָׁאוּ עָרִים**" (ישעיהו ו יא)]; "**אַף אֵשׁ צָרֶיךָ תֹּאכְלֵם**" (ישעיהו כו יא), ר"ל אף צריך אש תאכלם; "**אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם**" (ויקרא א ב), ר"ל אדם מכם כי יקריב.

והנה לדעת ר' יונה (הרקמה שער לג) "**נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע**" (שמות כד ז) ר"ל נשמע ונעשה, כי איך יעשו מה שלא שמעו. והחכמים ז"ל אמרו כי קצת האנשים האשימום בדבר זה, אמרו "**עמא פזיזא דקדמי פומייכו לאודנייכו**" (שבת פח א). ואין צורך לכל זה, והם השיבו כפי הסדר הראוי, כי לפי הפשט פרשת "**וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר**" (שמות כד א) היתה אחר מתן תורה, כי שם כתוב "**וַיִּסְפֹּר לָעָם אֵת כָּל דִּבְרֵי יְיָ וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים**" (פסוק ג), וירצה ב"**כָּל דִּבְרֵי יְיָ**" הנשאר מעשרת הדברות, כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום (מכות כד א), ועל זה אמרו "**כָּל... אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ נַעֲשֶׂה**", כי כל מה שדבר להם היו מצוות מעשיות לבד, והם השמונה הדברות והמשפטים, והם כלם מעשה, כי לא נכלל

בזה דבר מהמצוות השמעיות כמציאות האל ואחדותו, ולזה אמרו "**נַעֲשֶׂה**" לבד. ואחר כן אמר "**וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֵת כָּל דִּבְרֵי**" (פסוק ד), וכלל במכתב זה המצוות השמעיות אשר הן אנכי ולא יהיה לך והמשפטים וכל הכתוב עד "**כִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ**" (שמות כג לג), והוא ספר הברית. ולזה אמרו העם על ספר הברית הזה "**כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע**" (שמות כד ז), והקדימו "**נַעֲשֶׂה**" ל"**נִשְׁמָע**", כי המצוות המעשיות הם החלק היותר גדול מספר הברית, והשמעיות שתים לבד, או שלשה עם השמועה לחדוש העולם אשר היא נמשך ליסוד השבת. ואף לדעת הרש"י ז"ל שכתב כי זאת הפרשה קדמה למתן תורה (רש"י על שמות כד א), וכי ספר הברית הוא מבראשית עד מתן תורה ומצוות שנצטוו במרה שהן שבת ודינין (רש"י שם פסוק ז), הנה אמרו "**נַעֲשֶׂה**" על הדינים והשבת ו"**נִשְׁמָע**" על האמנת חדוש העולם אשר תישב בנפשותינו מצות השבת, ואמרו "**נַעֲשֶׂה**" על השביתה ו"**נִשְׁמָע**" על הדעת האמתי אשר הוא החדוש לעולם.

ואשוב למה שהייתי בו. "**יַגִּידוּ וְלֹא כְחֲדוּ מֵאֲבוֹתָם**" (איוב טו יח), ר"ל יגידו מאבותם ולא כחדו; "**מוֹשִׁיעַ חוֹסִים מִמִּתְקוֹמְמִים בִּימִינֶךָ**" (תהלים יז ז), ר"ל חוסים בימינך ממתקוממים; "**יְפֵה פְרִי תֹאַר**" (ירמיהו יא טז), ר"ל פרי יפה תאר; "**סְבִיבֹת הַיְאֹר מַיִם לִשְׁתּוֹת**" (שמות ז כד) – ר"ל היאר לשתות מים, כי המים לא יחפרו; "**וַיְיָ יְשַׁלֶּמְךָ טוֹבָה תַּחַת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר עָשִׂיתָה לִי**" (ש"א כד יט), ר"ל ישלמך טובה היום הזה וכו'; "**וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ הַעִוֵּר בָּאֲפֵלָה**" (דברים כח כט), ר"ל בצהרים כאפלה, כי העור באפלה ובאורה ימשש; "**כִּי הַנִּבּוּאָה דִּבֶּר עָלַי וְטוֹבִיָּה וְסַנְבַלַּט שְׂכָרוֹ. לְמַעַן שָׂכוּר הוּא לְמַעַן אִירָא**" (נחמיה ו יב-יג), שעורו: דבר לי למען שכור הוא, וטוביה וסנבלט שכרו למען אירא וכו'; "**לִטֵּשׁ כָּל חֹרֵשׁ**" (בראשית ד כב), ר"ל כל לוטש וחורש; "**לְשִׁבֹּר אֶל יוֹסֵף**" (בראשית מא נז), ר"ל אל יוסף לשבור; "**וְנֵר אֱלֹהִים טֶרֶם יִכְבֶּה וּשְׁמוּאֵל שֹׁכֵב בְּהֵיכַל יְיָ**" (ש"א ג ג) ר"ל ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה' וכו'; "**וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה אַיִל אַחַר נֶאֱחַז**" (בראשית כב יג), שעורו: וישא אברהם את עיניו אחר כן, וירא והנה איל אחד נאחז. "**אֹתוֹ הַחֵל לִבְנוֹת מִזְבֵּחַ לַייָ**" (ש"א יד לה), ר"ל אותו מזבח החל לבנות.

והדמיון למין השלישי, והוא אשר ההקדמה והאיחור במשפטים מתחלפים, והוא אמרו "**וְאִם שָׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ**" (שמות כא יא), הנה מובנו בלתי נמשך לאמרו "**שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ**" (שמות כא י) אשר הוא נמשך אליו, אבל למה שהזכיר לפני זה מיעודה לו או לגרוע פדיונה או ליעדה לבנו. וכן "**צָעֲקוּ וַיְיָ שָׁמֵעַ**" (תהלים לד יח), בלתי נמשך לאמרו "**פְּנֵי יְיָ בְּעֹשֵׂי רָע**" (פסוק יז), אבל ל"**עֵינֵי יְיָ אֶל צַדִּיקִים**" (תהלים

לד טז) הקודם. "**וְהֵבֵאתִי אֹתוֹ בָּבֶלָה**" ([יש להוסיף: "**וְאוֹתָהּ לֹא יִרְאֶה**"]) (יחזקאל יב יג) שב לירושלים שהזכיר למעלה, לא לבבל אשר נמשך לו; "**הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי לְמָלֹךְ שְׁלֹמֹה עַל יִשְׂרָאֵל**" (מ"א ו א), "**לְמָלֹךְ שְׁלֹמֹה**" נמשך למעלה – "**בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית**" (מ"א ו א), כי בשנה הרביעית למלכות שלמה התחיל לבנות, וכמו שכתוב "**בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית יֻסַּד בֵּית יְיָ בְּיֶרַח זִו**" (מ"א ו לז); "**וַיִּצֵּג אֶת הַמַּקְלוֹת**" וכו' (בראשית ל לח), אמרו "**לְנֹכַח הַצֹּאן**" שב לאמרו "**וַיִּצֵּג**", ור"ל שהציג את המקלות לנכח הצאן; "**כִּי לֹא אַלְמָן יִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה**" וכו' "**כִּי אַרְצָם מָלְאָה אָשָׁם**" (ירמיהו נא ה) – שב לבבל שהזכיר לפני זה; "**אַתָּה יָדְךָ גּוֹיִם הוֹרַשְׁתָּ וַתִּטָּעֵם**" (תהלים מד ג), הכנוי שב ל"**אֲבוֹתֵינוּ**" הרחוק שהזכיר (פסוק ב). "**הַחֲזֵק מִלְחַמְתְּךָ אֶל הָעִיר וְהָרְסָהּ וְחַזְּקֵהוּ**" (ש"ב יא כה), הכנוי שב ליואב שהזכיר למעלה; "**אֶת נָשַׁי וְאֶת יְלָדַי אֲשֶׁר עָבַדְתִּי אֹתְךָ בָּהֶן**" (בראשית ל כו), שב אל "**נָשַׁי**"; "**כִּי אַתָּה אַתֶּם מְבַקְּשִׁים**" (שמות י יא), שב ל"**רָעָה**" שהזכיר (פסוק י); "**הִשָּׁמֵר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ**" וכו' (שמות כג כא), "**כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם**", שב ל"**אַל תַּמֵּר בּוֹ**", "**כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ**" שב לאמרו "**הִשָּׁמֵר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ**", וכאלה רבים בכתוב. וכבר האריך ר' יונה (הרקמה שער לד) בהבאת המשלים עליהם, ואולי כלל בהם מה שאינו מן המין הזה, ואתה תעמוד על זה בעברך על פני הכתוב. וכבר קרא ר' יונה המין הזה האחרון 'מה שהובא על הרחוק' ועשה מזה שער מיוחד, ועם העיון הטוב יראה כי הוא מין מהסדר בהקדמה והאיחור.

והנה אלה השלשה מינים לא יחייבו העדר הסדר, כי המין הראשון נאמר שהם גזרות מתחלפות, ובשנים האחרים שהוא אופן אחר מהדבור להניח אופן איחור והקדמה כיוצא בם, ולא יהיה זה העדר הסדר. וכן גם כן יקרה בשאר הלשונות בדרך וצד הדבור להקדים ולאחר מה שהמנהג חלופו, ליפות ולהדר המאמרים.

הפרק השלשים

במלות הטעם והם החלק השלישי מחלקי הלשון כבר התבאר המכוון במלות הטעם, וכי הם ענינים שכליים אין להם מציאות חוץ לנפש. כי כל הנמצא חוץ לנפש הוא עצם או מקרה בעצם, ומה שיורה על שניהם הוא השם, כמו שהתבאר (לעיל פרק ד), אבל מלות הטעם הם קשר למאמרים וחבורים בין העצמים והמקרים וצדדים ואופנים לקשרים והחבורים ההם, וכאלו הם הגבולים המשותפים אשר יחובר הדבור בהם. ומפני שלא רשמו המדקדקים אלה הענינים ברשמיהם המיוחדים, טעו קצתם בזה

ושמו מה שהוא שם בכלל מלות הטעם, ככֹל, זֶה, וזֹאת וזוֹלָתִי ובִלְתִּי וזולתם, וכבר כתבתי זה (שם).

והנה מלות הטעם יֵחלקו לשני חלקים. כי מהם מה שיסמך אל הכנויים וזולת זה, ומהם מה שלא יסמך. ומשל מה שיסמך: אֶל, עַל, עִם, אֵת, אַחַר – תאמר אֵלַי, עָלַי, עִמִּי, אִתִּי, אַחֲרַי, וכן בשאר הכנויים מהנמצאים והנסתרים והמדברים בעדם. ומשל מה שלא יסמך: כְּי, אַך, רַק, גַּם, אַף, אֲבָל, אוּלָם והדומים להם. ואשר ראוי שתדע, כי יחס העצמים והמקרים קצתם אל קצתם, אם שיהיה על שהאחד פועל לאחר או סבה לו או קנין לו או מקום לו או כלי או משתתף ומתחבר אליו או נכחו, והוא מין מה מהשתוף, או מצטרף באופן אחד מאופני הצרוף. ולהורות על היחסים האלה ושיהיו ידועים לנו מצד המאמר, הניח בעל הלשון מלות מה יובן מהנה הצירופים והיחסים האלה. כי אֵת יורה על הפעול, ואֶל על הקנין ותּוֹךְ אל הכלי או אל המקום, ועִם על חבור קצתם אל קצתם. וכשיהיה החבור הזה באופן שהאחד יהיה בצד המרכז והאחד בצד המקיף, יאמר עַל ותַּחַת. וכשיהיה בזה בחינת קדימה ואיחור, יֵאמר קוֹדֶם או לִפְנֵים, ואַחַר. ומפני שהיתה הוראת המלות האלה והדומות להן ההוראה הזאת, היו נסמכות אל הכנויים, מה שאין כן בשאר מלות הטעם. אמנם אָמרי בקוֹדֶם ואַחַר ולִפְנֵים שהם מלות הטעם הוא לפי דרך המדקדקים, כי על דרך האמת אני חושב אותם מכלל השמות, וכמעט שאומר שהם תארים. וכבר תהיינה קצת אלה ההוראות עם אות אחת לבד, כמו הלמ"ד על הקנין, והבי"ת על המקום והכלי, כמו שהתבאר משמוש אלה האותיות (לעיל פרק יג). ונקראות אז מלות הטעם גם כן, והן נקשרות ונסמכות אל הכנויים. כלוֹ ולִי ולָהֶם ולָהֶן ולָכֶם ובּוֹ ובִּי ובָּךְ, בָּהֶם, בָּכֶם. ומפני זה היה לכל אות מהמלות האלה הוראה מיוחדת. כי הבי"ת בבָּכֶם תורה על הכלי והכ"ף על הנמצאים והמ"ם על הרבים, וכן בשאר, וכבר כתבתי זה. אמנם כל מה שבא ממלות הטעם בכתוב אשר להם הוראות אחרות זולת אלה לא יסבלו הסמיכות אל הכנוים, כי לא תורינה על יחסי העצמים והמקרים קצתם אל קצתם עד שיסבלו הסמיכות.

ולפי שהיו המאמרים אם מוחלטים אמתיים או מסופקים או תנאיים, לזה הניח מלות יורו על כל זה. כי הוא הניח מה שיורה על אמיתת וקיום המאמר: אָמְנָם, אוּלָם, אֲבָל, אָכֵן, אָמְנָה, אָמֵן, הֲלֹא. ואלה כלם יורו על קיום ואמתת המאמר: "**אָמְנָם כִּי אַתָּם עָם**" (איוב יב ב), "**אוּלָם אֲנִי אֶדְרֹשׁ**" (איוב ה ח), "**אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר**" (שמות ב יד), "**אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ**" (בראשית מב כא), "**וְגַם אָמְנָה אֲחֹתִי**" (בראשית כ יב), "**אָמַן כֵּן יַעֲשֶׂה יְיָ**" (ירמיהו כח ו), "**הֲלֹא הוּא אָמַר לִי**" (בראשית כ ה), "**הֲלֹה הִוא בְּרַבַּת בְּנֵי**

עַמּוֹן" (דברים ג יא). ומה שיורה על הספק: אוּלַי, פֶּן – "**אוּלַי יַעֲשֶׂה יְיָ**" (ש"א יד ו), "**אוּלַי אוּכַל נַכֶּה בּוֹ**" (במדבר כב ו), "**פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ**" (בראשית ג כב), "**פֶּן יִרְאֶה**" (ישעיהו ו י). ולפֶּן שמוש אחר כמו שיבא. ומה שיורה על התנאי: אִם, אִלּוּ – "**וְאִם כֶּבֶשׁ יָבִיא**" (ויקרא ד לב), "**אִם לֹא יִמְצֵא הַנָּנָב**" (שמות כב ז), "**וְאִלּוּ חָיָה אֶלֶף שָׁנִים**" (קהלת ו ו), "**וְאִלּוּ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת**" (אסתר ז ד).

ולמאמרי הכתוב חלוקה אחרת, כי מהם 'שוללים', ומהם 'מקיימים', ומהם 'מחייבים', ומהם 'מונעים'. וכבר הניח לשוללים ולמונעים לֹא ואַל, ולמחייב והמקיים לֹא הניח מלה תורה על זה, והחיוב והקיום בכח במאמר. והמשל לשוללים: "**וְלֹא זָכַר שַׁר הַמַּשְׁקִים**" (בראשית מ כג), "**לֹא יָשַׁבְתִּי בְּסוֹד מְשַׂחֲקִים**" (ירמיהו טו יז). והמקיים: "**דָּן יָדִין עַמּוֹ**" (בראשית מט טז), "**גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ**" (בראשית מט יט). והמחייב: "**שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם**" (דברים כב ז), "**הַכֵּה תַכֶּה**" (דברים יג טז), "**וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה**" (דברים כב ח), "**הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק**" (דברים טו יד), וכל המצות עֲשֵׂה מזה המין. והמונעים: "**לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים**" (שמות כ ב), "**לֹא תִשָּׂא**" (שמות כ ז), "**לֹא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף**" (שמות כ יג), וכל המצוות לֹא תעשה מזה המין. ולפי שהמצוה והמניעה אמנם תבא על העתיד, היו המשפטים האלה תמיד נקשרים עם הפעלים העתידים, ולֹא תמצא לֹא ואַל נקשרים על הצוויים.

וכבר יֵראה כי מלת אַל לֹא תורה תמיד כי אם על המניעה: "**וְאַל תְּחַן דָּם נָקִי**" (דברים כא ח), "**אַל תֹּאמַר מָה הָיָה**" (קהלת ז י); אבל כבר מצאנו "**אַל יִמְשְׁלוּ בִי**" (תהלים יט יד), "**תַּרְדֵּנָה עֵינַי דִּמְעָה לַיְלָה וְיוֹמָם וְאַל תִּדְמֶיָנָה**" (ירמיהו יד יז). והאמת כי שמושה בזה מעטי מאד ושמושה המיוחד הוא המניעה, ואולי אלה הם מניעה למי שאינו במעמד, כמו "**אַל יַשִּׁיאוּ לָכֶם נְבִיאֵיכֶם**" (ירמיהו כט ח), "**אַל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקֹמוֹ**" (שמות טז כט), "**אַל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ**" (שם פסוק יט). אבל כבר ימצאו "**אַל יִתֵּן לַמּוֹט רַגְלֶךָ אַל יָנוּם שֹׁמְרֶךָ**" (תהלים קכא ג), שהם בהכרח שלילה. ולפי שמצאתי בכל דברי שלמה כי המניעה תבא תמיד עם אַל, והשלילה עם מלת לֹא, לזה אחשוב כי בהנחה הראשונה מלת אַל מיוחדת אל המניעה ומלת לֹא אל השלילה, וזאת היא הסבה בשלא תמצא בכל הכתוב מלת אַל נקשרת עם העוברים, כי לֹא תפול המניעה בעוברים. ואמנם היו המניעות האלהיות באות עם המלה השוללת, כי יכללו עם זה ההגדה והספור, כאלו הוא מיעד על הנזהר במה שיזהיר ממנו במצות לֹא תעשה, ובאמרו "**לֹא תִרְצָח לֹא תִנְאָף**" (שמות כ יג), הנה הוא עם המניעה ספור והגדה, שאתה לֹא תעשה זה, וכן בכל הדומה לזה ממצות לֹא תעשה. והעובר עליהם גם כן ברצון כאלו מעיד עדות

שקר בעצמו ועושה הגדת האל האמיתית והצודקת תמיד בלתי צודקת עליו, רצוני על העובר, וזה ממה שיחייב הכפלת העונש והכבדתו משני צדדים, מצד העברת המצוה והכזבת המאמר הצודק. זהו מה שהניע האומר שהעובד ע"ז לא עמדו אבותיו על הר סיני, כי שם נאמר "**לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי**" (שמות כ ב), ועם היותו מניעה הנה הוא כולל ההגדה והספור, הנה אם כן כבר הגיד שלא יהיה לאנשי המעמד ההוא הנבחר ולבניהם אחריהם אלהים אחרים בעתיד, ואם כן יחוייב שהעובד ע"ז לא היו אבותיו במעמד ההוא. והמשפט הזה מחוייב לכל העובר על שאר המצוות ביד רמה כי הוא סעיף מסעיפי ע"ז, וגם כן מפני שהקדים לכל המצות עשה ולא תעשה "**אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ**" (שמות כ ב), הנה אין ספק שהאיש אשר ה' אלהיו באמת לא יעבור מזיד על אחת מהן, ולזה באו עשה ולא תעשה במלות מורות על ההגדה ולא באו בלשון צווי. וכבר באו מהמניעות האלהיות מעטות המספר עם מלת אַל ופֶן: "**אַל תִּטַמְּאוּ בְּכָל אֵלֶּה**" (ויקרא יח כד), "**וְאַל תִּתֵּן דָּם נָקִי**" (דברים כא ח), "**אַל תִּפְנוּ אֶל הָאֱלִילִם**" (ויקרא יט ד), "**אַל תִּפְנוּ אֶל הָאֹבֹת**" (ויקרא יט לא), וזולתם מעט. והשתים הראשונות לא נמנו בכלל המצוות, כי "**אַל תִּטַמְּאוּ**" כולל לכל הנזכר בפרשת העריות, והדומה לזה לא יחשב מצוה, "**וְאַל תִּתֵּן דָּם נָקִי**" נכלל ב"**לֹא תִרְצָח**", ו"**אַל תִּפְנוּ**" ו"**אַל תִּפְנוּ**", עם שחשבו אותן מצוות מיוחדות, כבר אפשר שיֵאמר בם שנכללו ב"**לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים**", ומפני זה לא חשש בהם אם באו במלה השוללת. ולפי שהשוללות והמונעות בתורה השלמה באו תמיד עם מלת לֹא והיא משותפת להן, היה זה המעדת רגל לקצת האנשים, וטעו במספר המצוות וחשבו מה שהוא שלילה מניעה וההפך, וכמו שאמר הרמב"ם ז"ל בספר המצוות שלו. וכמו שלא נמצא הבדל בתורה בין השוללת והמניעה מצד הלשון, כן לא נמצא הבדל בין המחייב והמקיים. כי אין הבדל בין "**וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פְּרִיוֹ**" (ויקרא יט כג) שהוא מחייב, ובין אמרו "**וַאֲכַלְתֶּם לַחְמְכֶם לְשֹׂבַע**" (ויקרא כו ה) שהוא מקיים; ובין אמרו "**אֶת זֶה תֹּאכְלוּ מִכֹּל אֲשֶׁר בַּמָּיִם**" (ויקרא יא ט) שהוא מקיים, ואמרו "**וְאֶת אֵלֶּה תְּשַׁקְּצוּ מִן הָעוֹף**" (שם פסוק יג) שהוא מחייב. וכבר מנע הכתוב בקצת מקומות בהִשָּׁמֵר פֶּן – "**הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר**" (דברים טו ט), "**הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תַּעֲזֹב**" (דברים יב יט). ולזה אמרו: "**כל הִשָּׁמֶר פֶּן ואַל אינו אלא לא תעשה**" (עירובין צו א). ושמוש פֶּן באלה הוא מקום 'שלא'.

ובכאן מלה אחרת לשלילה בכתוב, אבל שהיא נקשרת תמיד עם השמות או התארים, והוא מלת אֵין, אמר "**אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ**" (קהלת ז כ), "**אֵין אָדָם שֹׁלִיט**" (קהלת ח ח), "**וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ**" (בראשית יט לא), "**וְאֵין אֹמֵר הָשֵׁב**" (ישעיהו מב כב), "**אֵין אֹמֵר**

וְאֵין דְּבָרִים" (תהלים יט ד), "**אֵין עֲנָבִים**... **וְאֵין תְּאֵנִים**" (ירמיהו ח יג). והנה במקומות הדומות לאלה, רצוני שנושאם שם או תאר, באה לפעמים מלה תורה על הקיום, והוא מלת יֵשׁ – "**יֵשׁ אָדָם**" (קהלת ב כא), "**יֵשׁ אֶחָד**" (קהלת ד ח), "**יֵשׁ דָּבָר**" (קהלת א י). ומפני סמיכותה תמיד אל השם, היה שתסמך אל הכנויים: "**יֶשְׁךָ נָּא**" (בראשית כד מב), "**יֶשְׁכֶם עֹשִׂים**" (בראשית כד מט), "**יֶשְׁנוֹ עִם אֶחָד**" (אסתר ג ח). וכן מלת אֵין, אמר "**אֵינֶנּוּ גָדוֹל**" (בראשית לט ט), והוא כנוי לנסתר, ולמדברים בעדם: "**אֵינֶנּוּ שֹׁמְעִים**" (ירמיהו מד טז), ולמדבר בעדו: "**אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ**" (ישעיהו א טו), ולנסתרים: "**וְאֵינָם עֹשִׂים**" (מ"ב יז לד). ושתי אלה לא יקשרו עם פעל. ואַל ולֹא לא יקשרו עם השם, ואשר תמצא מלת לֹא באה עם השם – "**הוּא בֵן לֹא חָכָם**" (הושע יג יג), "**אֶרֶץ לֹא מְטֹהָרָה**" (יחזקאל כב כד), הנה אין זה מצד שהוא שולל, אבל הוא מצד שהוא שם בלתי נשלם, וכחו כח השם הנשלם, כי לא יקבל האמת והשקר כמהו. וראית זה כי המשפטים אשר ימצאו בם הם מקיימים, אם לא תהיה שם מלה אחרת תורה על השלילה. ומלת יֵשׁ, לפעמים יהיה שם, כמו "**לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ**" (משלי ח כא). וכבר הניח מלות שללות זולת אלה, והן בַּל, בְּלִי: "**בַּל יָקֻמוּ**" (ישעיהו יד כא), "**וּבַל יֹאמַר**" (ישעיהו לג כד), "**בַּל פָּרְשׂוּ נֵס**" (ישעיהו לג כג), "**בְּלִי יַעֲשֶׂה קֶמַח**" (הושע ח ז), "**בְּלִי חָשָׁךְ**" (ישעיהו יד ו). ותבא המ"ם על בְּלִי: "**מִבְּלִי מַשִּׂים**" (איוב ד כ), "**הַמִּבְּלִי אֵין קְבָרִים**" (שמות יד יא). ואֵין ישוב לאַיִן בקצת מקומות: "**וְאָדָם אַיִן**" (בראשית ב ה). הנה אלה יורו בלשון העברי על המניעות והשוללות. ואפשר שהיו לבעל הלשון כונות מיוחדות יובדל בהן בין קצת אלה המלות לקצת, והן בלתי ידועות לנו לקצורנו, או אולי שהיו אצלו גם כן נאמרות בהרדפה.

ולפי שהיו חלקי המאמר המחייב הצווי והתפלה והתחנה והבקשה, ולא ימצא בכל אלה הבדל מצד המאמר, כי כולם יבאו בלשון הצווי, לזה הניח קצת מלות יובדל בם בין הצווי וזולתו בקצת מקומות, והן אָנָּא, ונָא, ואַחֲלֵי, אלה מעתיקות הצווי אל התפלה והתחנה וזולת זה. ולא חשש להזכיר זה בכל מה שבא מהתפלה והתחנה וזולת זה, להיות הענין בכל אחת מהן ידוע בעצמו מצד מי שהמאמר אליו, רצוני התפלה והתחנה וזולת זה.

ומן המבואר בעצמו כי השאלה תוציא המאמר הפוסק מטבעו ותשיב אותו בלתי מקבל האמת והשקר. והמשל כי אמרך 'יאכל תפל מבלי מלח', 'ברב כח יריב עמדי', 'היתה זאת בימיכם', הם כלם משפטים מקבלים האמת והשקר, וכשתחבר אליהם ה"א השאלה ותאמר "**הֲיֵאָכֵל תָּפֵל**" (איוב ו ו), "**הַבָּרֶב**" (איוב כג ו), "**הֲהָיְתָה**" (יואל א ב), העתיקם משיקבלו האמת והשקר אל שלא יקבלוהו, ושבו מאמרים נשאל מהאמת או השקר

מהם. ואני חושב בזה ה"א התמה וה"א השאלה ענין אחד, כי התמה הוא מין מהשאלה. ולפי שכבר תבא השאלה על העצמים והמקרים, והיו המקרים התשעה סוגים שכבר ידעת, לזה הניח בעל הלשון לכל אלה מלות נבדלות להורות על מין-מין מהשאלה. כי על שאלת וחקירת ה'ענין' וה'מהות' וה'עצם' הניח מַה ומִי, אמר "**מַה זֶּה בְיָדֶךָ**" (שמות ד ב), "**מָה אַתָּה רֹאֶה**" (ירמיהו א יא), "**מַה תִּתֶּן לִי**" (בראשית טו ב), "**מִי הָאֲנָשִׁים**" (במדבר כב ט), "**מִי פָּעַל וְעָשָׂה**" (ישעיהו מא ד), "**מִי יִתֶּן לִי**" (תהלים נה ז). וכבר חשבו קצת מדקדקים כי מלת מַה מונחת על שאלת מי שאינו בעל נפש, ומִי על הבעל נפש, וטעו, כי מצאנו "**מָה הָאָדָם**" (קהלת ב יב), "**מָה אֱנוֹשׁ**" (תהלים ח ה), "**מִי פָּשַׁע יַעֲקֹב... וּמִי בָּמוֹת יְהוּדָה**" (מיכה א ה), "**מִי שְׁמֶךָ**" (שופטים יג יז).

ולשאלת תכונת הדבר ואיכותו: אֵיך, הֵיך, אֵיכָה, אֵיכָכָה, "**אֵיךְ תֹּאמְרוּ**" (תהלים יא א), "**אֵיךְ אֲשִׁיתֵךְ**" (ירמיהו ג יט), "**אֵיכָה יָשְׁבָה**" (איכה א א), "**אֵיכָה הָיְתָה**" (ישעיהו א כא), "**אֵיכָכָה אוּכַל**" (אסתר ח ו), "**אֵיכָכָה אֶלְבָּשֶׁנָּה**" (שה"ש ה ג). ועם העיון הטוב יראה כי אלה יבאו על התמה על הדבר אשר יאמרו עליו.

ולשאלת המִספר: כַּמָּה – "**כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיָּיךְ**" (בראשית מז ח). ולא הניח מלה תורה ביחוד על ה'כמה המתדבק', לפי שהשאלה ממנו תשוב אל שאלת המספר כשתשאל כמה ממספר החלקים המשערים אותו נמצאים בו. וכבר יבאו מַה וכַּמָּה על הפלגת הדבר איכות היה או כמות: "**זֶה כַּמָּה שָׁנִים**" (זכריה ז ג), "**מָה רַבּוּ מַעֲשֶׂיךָ**" (תהלים קד כד), "**מַה יָקָר חַסְדְּךָ**" (תהלים לו ח). ויבאו גם כן להורות על החסרון והמעוט: "**כַּמָּה לִי עֲוֹנוֹת**" (איוב יג כג), "**מָה אֱנוֹשׁ**" (תהלים ח ה), "**זְכָר אֲנִי מָה חָלֶד**" (תהלים פט מח). וכבר תבא מלת מַה נקשרת עם הלמ"ד ותורה על חקירת הסבה: "**לָמָּה תֹאמַר**" (ישעיהו מ כז), "**לָמָּה תַעֲשֶׂה**" (שמות ה טו), "**לָמָּה אָמַרְתָּ**" (בראשית יב יט). וכבר תבא המ"ם סגולה ורפה: "**לָמֶּה תִבְכִּי וְלָמֶּה לֹא תֹאכְלִי**" (ש"א א ח). ובלא למ"ד תורה גם כן על שאלת הסבה: "**וּמָה לֹא תִשָּׂא פִּשְׁעִי**" (איוב ז כא). ותבא נקשרת על מלת עַל ותורה גם כן על חקירת הסבה: "**עַל מֶה עָשָׂה יְיָ כָּכָה**" (דברים כט כג), "**מַה זֶּה וְעַל מַה זֶּה**" (אסתר ד ה).

ולשאלת הזמן: מָתַי – "**עַד מָתַי אֲדֹנָי**" (ישעיהו ו יא), "**עַד מָתַי לְעַדָּה**" (במדבר יד כז). וכבר חשבו שלא יבא מָתַי כי אם על הזמן העתיד, לפי שלא מצאוהו בכתוב נקשר עם זולתו כי אם במקום אחד והוא "**עַד מָתַי עָשַׂנְתָּ**" (תהלים פ ה), וטענו כי "**עָשַׂנְתָּ**" עבר במקום עתיד, והראיה לדעתם אמרו "**עַד**". ואינה ראיה, כי כבר באה מלת עַד עם העבר: "**עַד שָׁבוּ הָרֹדְפִים**" (יהושע ב כב). אמנם האמת הוא כי "**עָשַׂנְתָּ**" הוא עבר במקום עתיד,

ועם כל זה הוא הראיה כי מלת מָתַי תבא על העוברים, כי לולי אפשרות הקשרה עמם לא היה לוקח עמה העבר, ואף כי יהיה מקום עתיד. וכבר תשמש מלת מָה שמוש מָתַי: "**עַד מָה יְיָ תֶּאֱנַף לָנֶצַח**" (תהלים עט ה). ואולי עַד מקום עַל, כמו "**אֲשֶׁר עַד מֵידָבָא**" (במדבר כא ל).

ולשאלת המקום: אֵיפֹה, אָנָה, אָן, אַיִן, אַיֵּה, אֵי זֶה, אֵיכֹה בחולם – "**אַיפֹה הֵם רֹעִים**" (בראשית לז טז), "**אַיפֹה הָיִיתָ**" (איוב לח ד), "**אָנָה אֲנִי בָא**" (בראשית לז ל), "**אָנָה הָלַךְ דּוֹדֵךְ**" (שה"ש ו א). ומלרע: "**אָנָה אֲנַחְנוּ עֹלִים**" (דברים א כח), "**אָנָה אֵלַךְ**" (תהלים קלט ז), שניהם מלרע. ובסגול הנו"ן: "**וְלֹא תֵצֵא מִשָּׁם אָנָה וָאָנָה**" (מ"א ב לו); "**אָן הֲלַכְתָּם**" (ש"א י יד), "**מֵאַיִן אַתֶּם**" (בראשית כט ד), "**מֵאַיִן לִי**" (במדבר יא יג). וכבר באו אָן וְאָנָה מקום מָתַי: "**עַד אָנָה אָשִׁית עֵצוֹת בְּנַפְשִׁי**" (תהלים יג ג), "**עַד אָנָה תַּסְתִּיר**" (שם פסוק ב), "**עַד אָן תְּמַלֶּל**" (איוב ח ב), "**אַיֵּה הָאֲנָשִׁים**" (בראשית יט ה), "**אַיֵּה סֹפֵר אַיֵּה שֹׁקֵל**" (ישעיהו לג יח), "**אֵי הֶבֶל אָחִיךְ**" (בראשית ד ט), "**אֵי זֶה בֵּית הָרֹאֶה**" (ש"א ט יח). ויבא אֵי מקום אִם: "**אֵי לָזֹאת**" (ירמיהו ה ז). "**לְכוּ וּרְאוּ אֵיכֹה הוּא**" (מ"ב ו יג).

ולשאלת הקנין הניח הלמ"ד, כמו שהיא מדרכה להורות על הקנין, עם מלת מִי: "**לְמִי אַתָּה... וּלְמִי אֵלֶּה**" (בראשית לב יח), "**לְמִי אוֹי לְמִי אָבוֹי**" (משלי כג כט). ולא מצאתי בכל הכתוב מלה תורה על שאלת וחקירת מקרה המצב והאנשים ישתמשו על זה במלת אֵיךְ או אֵיכָה כשישאלו ממצב האיש, יאמר 'אֵיךְ הוא פלוני', ותהיה התשובה: 'עומד' או 'יושב' או 'שוכב פרקדן' וזולת זה. והלשונות גם כן האחרות אשר שמעתי שמען מצאתי חסרות המלה אשר בה יחקר ממקרה המצב, וישתמשו על זה ביותר ממלה אחת, כאלו תאמר שיזכרו הסוג בשאלת המין, ויאמרו בשאלה באיזה מצב הוא הדבר או האיש.

והשאלה על מקרה הצירוף תהיה עם מלת מִי לפי מה שנראה מהכתוב, כי לשאלה רבקה "**מִי הָאִישׁ הַלָּזֶה**" השיב העבד "**הוּא אֲדֹנִי**" (בראשית כד סה), וכן לשאלת ישראל על אפרים ומנשה "**מִי אֵלֶּה**" השיב יוסף "**בָּנַי הֵם**" (בראשית מח ח-ט). וכבר יראה כי החקירה ושאלת הקורבה תהיה במלת מַה. אמר "**כִּי הִגִּידָה אֶסְתֵּר מַה הוּא לָהּ**" (אסתר ח א), ירצה שהגידה לו מדרגת הקורבה אשר היתה לה עם מרדכי. וכבר יראה גם כן כי מלת מַה משותפת לכל המקרים, לפי שהיא שאלה מהמהות והעצמות.

ותהיה השאלה על מציאות הדבר והוא חקירת האמת או השקר, ר"ל ממציאותו או לא מציאותו חוץ לנפש. והניח לחקירה זאת אות ה"א לבד ונקראת אצל המדקדקים ה"א השאלה, וה"א התימה ממינה. "**הֲנִהְיָה כַּדָּבָר הַגָּדוֹל**" (דברים ד לב), "**הֲהָיְתָה זֹּאת בִּימֵיכֶם**" (יואל א ב), "**הֲיֵשׁ אֶת לְבָבְךָ יָשָׁר**" (מ"ב י טו). ומלת אִם תשמש השמוש

הזה כשתקדם אליו ה"א הזאת לא זולת זה, כמו "**הַבְּמַחֲנִים אִם בְּמִבְצָרִים**" (במדבר יג יט), "**הַמְעַט הוּא אִם רָב**" (במדבר יג יח), "**הֲמָלְךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ**" (בראשית לז ח), "**הֲצֹאן וּבָקָר יִשָּׁחֵט לָהֶם**" וכו' (במדבר יא כב). ובזולת קדימת הה"א לא ימצא לו השמוש הזה. או כשתחבר אליו הה"א, כמו "**הַאִם תַּמְנוּ לְנוֹעַ**" (במדבר יז כח). ותבא השאלה מהמציאות בזולת ה"א: "**אֶרְדֹּף אַחֲרֵי הַגְּדוּד**" (ש"א ל ח), "**וַיֹּאמֶר שָׁלֹם בּוֹאֶךָ**" (ש"א טז ד), כי הוא שאלה, שכבר אמר "**וַיֶּחֱרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר לִקְרָאתוֹ**". "**אַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו**" (בראשית כז כד), "**תִּמְשֹׁךְ לִוְיָתָן**" (איוב מ כה), "**הֹבִישׁוּ כִּי תוֹעֵבָה עָשׂוּ**" (ירמיהו ו טו), כי אחר זה אמר "**גַּם בּוֹשׁ לֹא יֵבוֹשׁוּ**" (ירמיהו ו טו), ואם כן הוא שאלה. אמר ר' יונה כי מהשאלה תהיה בה"א על דרך התוכחה וההכלמה: "**הֲמִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ**" (בראשית ג יא), "**הֲמָלְךְ תִּמְלֹךְ**" (בראשית לז ח), "**הֲבוֹא נָבוֹא**" (בראשית לז י), "**הַהֵימִיר גּוֹי**" (ירמיהו ב יא). והאמת כי אין זה מכח הה"א, אבל נודע מצד הענין אשר העסק בו.

ומסגלת הה"א הזאת כי כשתבא על אות בלתי גרונית ובלתי נקודה בשוא, תהיה הה"א נקודה בשוא ופתח: "**הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ**" (בראשית יח כה), "**הֲמִבְּלִי אֵין קְבָרִים**" (שמות יד יא עי"ש), "**הֲשָׁלוֹם לַנַּעַר**" (ש"ב יח לב), "**הֲזֶה אֲחִיכֶם**" (בראשית מג כט), "**הֲתַמּוּ הַנְּעָרִים**" (ש"א טז יא). ואם האות הבלתי גרונית נקודה בשוא, תהיה הה"א פתוחה, וזה על שני פנים, אם כשתהיה האות הבלתי גרונית דגושה או בלתי דגושה. והדגושה, כמו "**הַכְּתֹנֶת בִּנְךָ**" (בראשית לז לב), "**הַבְּרֶכֶ כֹּחַ**" (איוב כג ו), "**הַשְּׁמֵנָה הִוא**" (במדבר יג כ), "**הַכְּמוֹת נָבָל**" (ש"ב ג לג), "**הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד**" (בראשית יז יז), "**הַבְּמַחֲנִים אִם בְּמִבְצָרִים**" (במדבר יג יט), "**הַדְּרָכַי לֹא יִתָּכְנוּ**" (יחזקאל יח כט), "**הַבְּסוֹד אֱלוֹהַּ**" (איוב טו ח). כי במקצת ספרים הוא דגוש. ואשר הם בלא דגש: "**הַבְּרָכָה אַחַת**" (בראשית כז לח), "**הַבְעַד עֶרְפֶּל**" (איוב כב יג), "**הַמְעַט מִמְּךָ**" (איוב טו יא), "**הַמְעָרַת פְּרָצִים**" (ירמיהו ז יא), "**הַמְשֹׁל בָּכֶם שִׁבְעִים אִישׁ**" (שופטים ט ב). וכבר תבא על המעט הה"א פתוחה על אות בלתי גרונית ובלתי נקודה בשוא דגושה או בלתי דגושה. והדגושה כמו "**הַיִּיטַב בְּעֵינֵי יְיָ**" (ויקרא י יט), הה"א פתוחה והיו"ד דגושה. ובלא דגש: "**הַמִּבְּלִי אֵין קְבָרִים**" (שמות יד יא), הה"א פתוחה והמ"ם ברפה. ואם תבא ה"א השאלה על אות גרונית תהיה תמיד בפתח גדול או קטן: "**הַאַתָּה זֶה**" (בראשית כז כא), "**הַהִצְלִיחַ יְיָ**" (בראשית כד כא), "**הַחִיִּיתֶם כָּל נְקֵבָה**" (במדבר לא טו), "**הֲהָיְתָה זֹאת**" (יואל א ב), "**הֲאָנֹכִי הָרִיתִי**" (במדבר יא יב), "**הַעוֹד לָנוּ חֵלֶק**" (בראשית לא יד), "**הֲחָזָק הוּא הֲרָפֶה**" (במדבר יג יח).

וכבר שמשו במלת הֵן במקום ה"א השאלה: "**הֵן הָיְתָה כְּזֹאת**" (ירמיהו ב י), "**הֵן נִזְבַּח**" (שמות ח כב), "**הֵן יְשַׁלַּח אִישׁ**" (ירמיהו ג א). וכבר תהיה השאלה במלת מַדּוּעַ והיא ברוב על שאלת הסבה התכליתית: "**מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן**" (שמות א יח), "**מַדּוּעַ לֹא כְלִיתֶם**" (שמות ה יד). ולפי שהיתה הסבה התכליתית תחלת המחשבה, בא השאלה עליה במלה מורכבת ממלת מַה ומן דעת (אולי צ"ל: דֵּעַ) מן "**אֶשָּׂא דֵעִי**" (איוב לו ג). וכמו שהניח מלות אשר הוראתן שאלת הסבה, כן הניח מלות אשר הוראתן נתינת הסבה, והן בַּעֲבוּר, בְּגִלַל, לְמַעַן, יַעַן, עֵקֶב. "**בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ**" (שמות ט טז), "**בַּעֲבוּר דָּוִד**" (תהלים קלב י), "**בַּעֲבוּר זֶה**" (שמות יג ח), "**בַּעֲבוּר טָמְאָה**" (מיכה ב י), "**בְּגִלַּל הַדָּבָר**" (דברים טו י), "**בִּגְלַל מְנַשֶּׁה**" (ירמיהו טו ד), "**בִּגְלַל רָעַת**" (ירמיהו יא יז), "**וּלְמַעַן תְּסַפֵּר**" (שמות י ב), "**לְמַעַן תִּזְכְּרוּ**" (במדבר טו מ), "**לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ**" (שמות טז ד), "**יַעַן אָמַר**" (יחזקאל כט ט), "**יַעַן אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶה**" (יחזקאל יב יב), "**יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ**" (בראשית כב טז), "**וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן**" (דברים ז יב), "**עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע**" (בראשית כו ה). והמלות האלה נסמכות אל הכנוים, זולת יַעַן ועֵקֶב, ויהיה המכונה הוא הסבה: "**יִיטַב לִי בַּעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֶךָּ**" (בראשית יב יג), "**לְמַעֲנִי לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה**" (ישעיהו מח יא). וגם אלה אפשר שהיו מלות נבדלות אצל בעל הלשון, וההבדל בלתי נודע לנו, או נאמרות בהרדפה. וכבר שמשו במלת כִּי על נתינת הסבה במקומות רבים בכתוב: "**הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב**", "**אֵין קָדוֹשׁ כַּיְיָ כִּי אַיִן בִּלְתֶּךָ**" (ש"א ב ב), "**כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם**" (שמות כג כא). ומשמושה שיהיה מקום אֲשֶׁר: "**כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ**" (שמות ג יב), "**כִּי מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ**" (שמות לג טז). או מקום כַּאֲשֶׁר או מקום אִם: "**כִּי יִקָּרֵא**" (דברים כב ו), "**כִּי תָצוּר**" (דברים כ יט), "**כִּי תִפְגַּע**" (שמות כג ד), "**כִּי יָקוּם**" (דברים יג ב) – כל אלה פירושם כַּאֲשֶׁר או אִם וזולת אלה רבים. והאומר 'כִּי משמש בארבע לשונות' (ראש השנה ג א), לא זכר השמוש הראשון שהוא הרוב. והארבע לשונות הם אִי, דִּלְמָא, אֶלָּא, דְּהָא. ופירוש אִי אִם, והוא נקוד חירק, כמו אִי הָכִי הנזכר בתלמוד, ופירושו אִם כֵּן. ושמוש דִּלְמָא אמרו בו שהוא כמו "**כִּי תֹאמַר בִּלְבָבֶךָ**" (דברים ז יז), ופירש רש"י: "**שמא תאמר בלבבך**", ואין צורך, כי אפשר שהוא מהשמוש השני. ושמוש אֶלָּא כמו "**לֹא, כִּי צָחֳקְתְּ**" (בראשית יח טו). ושמוש דְּהָא ר"ל 'שהנה', אמרו שהוא כמו "**כִּי גָוַע אַהֲרֹן**" (במדבר כ כט) – שהנה מת אהרן, וכן אמר התרגום: "**דְּהָא מִית אַהֲרֹן**". וכן "**לֹא צָחַקְתְּ כִּי יָרֵאָה**" (בראשית יח טו), ר"ל 'שהנה יראה'. ואולי השמוש הזה הוא הנזכר הראשון. וכבר חשב ר' יונה כי משמוש זאת המלה שהיא מקום 'אף על פי' שיאמרו חכמים ז"ל, והביא מזה "**רָפְאָה נַפְשִׁי כִּי חָטָאתִי לָךְ**" (תהלים מא ה), "**יֵלֶךְ**

נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבֵּנוּ כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא" (שמות לד ט), "**כִּי תוֹרִישׁ אֶת הַכְּנַעֲנִי כִּי רֶכֶב בַּרְזֶל לוֹ**" (יהושע יז יח) – שלשה אלה פירש אף על פי. ואין צורך, וכבר כתבו האחרונים פירושם מהשמוש הראשון שהוא נתינת הסבה, ואתה דע לך.

ודע כי כמו שהניח שמות מורים על הדברים הנרמז אליהם בחוש, כמו זֶה וזֹאת ואֵל ואֱלֹה וזולתם, כן הניח מלות טעם מורות על הרמיזה השכלית וההערה וההזמנה, כמו הִנֵּה והֵן, כי אלה המלות מורות על מה שיורמז אליו במאמר לבד, ולזה עשה זה במלות טעם לפי שהוא ענין מחשבי לבד ואין מה שיורה עליו נמצא חוץ לנפש. ואמנם שמלת הִנֵּה תורה על הרמיזה השכלית וכאלו הוא נאמר על צד ההעדה השכלית, הוא מבואר מהכתוב: "**הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֵת אֵלִיָּה הַנָּבִיא**" (מלאכי ג כג), כאלו הכונה בו: ראה זה כי אנכי שולח וכו'. וכן "**הִנֵּה יוֹם בָּא**" (זכריה יד א), "**הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלַיִךְ**" (שמות יט ט), "**הִנֵּה כָל הָאָרֶץ**" (זכריה א יא), "**הִנֵּה מַה טּוֹב**" (תהלים קלג א), "**הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף**" (בראשית כ טז), וכן כל הִנֵּה שהוא התחלת דברים. ואמנם מה שיבא ממנו בהמשך הדברים הנה יש לו עם זה כונה אחרת, והוא שהוא קושר כל המאמרים, וכאלו הכונה בו 'כשהיה זה היה זה', כמו "**וַאֲבַקְשָׁה בִינָה וְהִנֵּה עֹמֵד לְנֶגְדִּי**" (דניאל ח טו), והרצון: כשהייתי מבקש בינה היה אז עומד לנגדי וכו'; "**וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה**" (בראשית טו יב), ר"ל: השמש היתה לָבֹא, וכשהיה זה, אז תרדמה וכו'; "**וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן**" (בראשית טו יז); "**וְשַׂר מַלְכוּת פָּרַס עֹמֵד לְנֶגְדִּי עֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם וְהִנֵּה מִיכָאֵל**" (דניאל י יג); "**וַיֹּאמְרוּ שָׁלוֹם וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה**" (בראשית כט ו); "**הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל עֵין הַמָּיִם**... **וְהִנֵּה רִבְקָה**" (בראשית כד מג-מה).

וכבר היה בכח המלה הזאת מצד הרמיזה הזאת לבאר הדבור המסופק בו אם הוא מורכב הרכבת באור ותנאי או הרכבת הגדה, ולהסיר הספק ממנו. והמשל כי אמרך 'ראובן הולך' הנה הספק בו אם הרצון בו ההגדה, והוא שראובן הוא הולך, או הרצון בו התנאי, והוא כאלו יאמר 'ראובן ההולך', ולא יהיה שם משפט, וכשתחבר אל זה מלת הִנֵּה ותאמר 'הנה ראובן הולך', הנה זה מבואר שהוא הגדה. ובכתוב, אמרך "**מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ**", הנה מצד הלשון הוא בלתי מבואר אם הוא הגדה או תנאי, וכאלו יאמר 'מלאכי אלהים העולים והיורדים בו', וכשיחבר אל זה "**הִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים**" (בראשית כח יב), עשה אותו הגדה. אמנם אפשר שיתקשר הִנֵּה עם 'ראובן הולך' במשלנו ויהיה מורכב הרכבת באור ותנאי, אבל על כל פנים מלת הִנֵּה תחייב שיהיה שם משפט איזה שיהיה. והשמוש הזה למלת הִנֵּה הוא כשיקשר עם הדבור המורכב מהשמות לבד, אבל

כשיהיה שם פעל הנה אז אין לו השמוש הזה, כמו "**הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי**" (בראשית יח כז), "**הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי**" (בראשית יב יא), ולו אז השמוש הנזכר ראשונה. ומפני שהיה שמוש המלה הזאת השמוש הזה, והשמוש הזה כבר נראה שיהיה בלתי הכרחי במאמרים, קרה למלה הזאת במקומות רבים שתחשב מוֹתר במאמר ואין צורך אליה.

וכבר תורה המלה הזאת מצד השמוש הזה על ההשמע לקורא וההזמנה לדרושו, וזה כשיחובר עם כנוי המדבר על עצמו ביחיד וברבים – "**אָמַרְתִּי הִנֵּנִי הִנֵּנִי**" (ישעיהו סה א), וכבר יבאו השתי נו"נין דגושות: "**הִנֶּנִּי בָנִי**" (בראשית כב ז), "**הִנֶּנִּי מִי אַתָּה**" (בראשית כז יח) – אלה השתי נו"נין דגושות; ושתיהן רפויות: "**הִנְנִי עֲנוּ בִי**" (ש"א יב ג), ושמוש זה מהמין הראשון. ולרבים: "**הִנְנוּ בְיָדֶךָ**" (יהושע ט כה), ובדגש בשתי הנו"נין בשלשה מקומות כפי המסורה: "**הִנֶּנּוּ וְעָלִינוּ**" (במדבר יד מ), "**הִנֶּנּוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי**" (בראשית מד טז), "**הִנֶּנּוּ לְךָ לַעֲבָדִים**" (בראשית נ יח).

והשמוש למלת הֵן הוא השמוש הזה בעינו. ולו שמוש אחר, כי הוא מקום ה"א השאלה או התימה, כמו "**הֵן הָיְתָה כָּזֹאת**" (ירמיהו ב י), "**הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֲבַת**" (שמות ח כב). ותשמש המלה הזאת לכנוי הנסתרות, כמו הֵם לנסתרים: "**נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן**" (במדבר כז ז), וכן "**הֵן הֵנָּה הָיוּ**" (במדבר לא טז). והמדקדקים לא כתבו בשמוש המלות האלה מה שראוי להשגיח עליו.

ולפי שהיה הזמן העובר והעתיד אם קרוב ואם רחוק, הניח מלה תורה עם הפעלים על הרחוק מהם עובר או עתיד, והוא מלת כְּבָר. אמר בעוברים: "**כְּבָר הָיָה לְעֹלָמִים אֲשֶׁר הָיָה מִלְּפָנֵנוּ**" (קהלת א י). אבל לפי שהיה הרחוק והקרוב ממאמר המצטרף, היה הרחוק אשר הוא בכח המלה הזאת מצטרף גם כן, ולהורות על ההפלגה אמר "**לְעֹלָמִים אֲשֶׁר הָיָה מִלְּפָנֵנוּ**". ובעבר עוד: "**מַה שֶּׁהָיָה כְּבָר הוּא וַאֲשֶׁר לִהְיוֹת כְּבָר הָיָה**" (קהלת ג טו), "**מַה שֶּׁהָיָה כְּבָר נִקְרָא שְׁמוֹ**" (קהלת ו י). ובעתיד: "**בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכָּח**" (קהלת ב טז). ואמר כי עם שזכרון החכם עם הכסיל אחר מותם ימשך זמן מה, הנה לא יהיה זה תמיד, אבל במה שירחק מהזמן העתיד הכל נשכח, והוא אמרו "**בְּשֶׁכְּבָר**". וידמה שהוראתו מַקבלת להוראת עַתָּה, כי הוא יורה על הקרוב מהזמן עובר או עתיד: "**וְעַתָּה אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ לֹא יָדַעְתָּ**" (מ"א א יח) – בעבר, "**עַתָּה אָקוּם**" (תהלים יב ו) – בעתיד. וכבר הניחו מעתיקי החכמות המלה הזאת על הגבול המשותף לעובר והעתיד מהזמן ומדרגתו ממנו מדרגת הנקודה מן הקו, ואין זאת הוראתה בכתוב.

ודע כי עם שהניח בעל הלשון הכ"ף להורות על הדמיון וכמו שהתבאר משמושה (לעיל פרק יא), הניח גם כן מלות מה ישמשו השמוש הזה, ר"ל לתת דמיון בין שני דברים. והם

כֹּה, כָּכָה, כְּמוֹ, כֵּן – "**כֹּה עֲשׂוּ אֲבֹתֵיכֶם**" (במדבר לב ח), "**כֹּה תֹאמְרוּן לַאדֹנִי**" (בראשית לב ה), ירצה 'בדומה לאלו הדברים', כי לא יקפיד על הדברים, אך שישמרו הכונה. וכן אחשוב שיהיה כל "**כֹּה אָמַר יְיָ**" הנזכר בדברי הנביאים, כי יכוונו בו אל המכוון מדבור השם להם והעולה מדבריו, ולא יקפידו בו אם יהיה לו שנוי מלות מה, אחר שמירת הכונה, ושלא לשנות ממנה דבר. ולזה יהיה פירוש "**כֹּה אָמַר יְיָ**" – בדומה לאלה הדברים אמר ה'. ולזה אמרו החכמים ז"ל: כל הנביאים נתנבאו ב"**כֹּה אָמַר יְיָ**" מוסיף עליהם משה שנתנבא ב"**זֶה הַדָּבָר**" (ספרי על במדבר ל ב), ירצו כי מה שיגיד משה מדבור השם הוא הדבור שאמרו השם בעצמו מזולת שנוי במלות מה, ולא היה מספיק לו בהגדת זה שמירת הכונה והענין כמו בשאר הנביאים. וזה אפשר לפרש מצד כח המלות, אבל היותר נכון שנאמר מצד הענין בעצמו, כי לפי שהיו שאר הנביאים מגידי העתידות לבד ולא שלוחי מצוה אבל מיסרים ומוכיחים על שמירת התורה, ומשה ע"ה הוא לבדו היה שלוח המצוה והתורה, לזה אמרו שכל הנביאים נתנבאו ב"**כֹּה אָמַר**", וירצה בזה הגדת העתיד והתוכחות, אבל משה ע"ה עם שהגיד העתידות גם כן, הנה מוסיף עליהם כשהיה נותן התורה והמצוה, והוא אמרו "**זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ**" (שמות טז טז).

ואחר זה הנה נתן המשל לשאר מלות הדמיון: "**כָּכָה יֹאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל**" (יחזקאל ד יג), "**וְעָשִׂיתָ לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו כָּכָה**" (שמות כט לה), "**כְּמוֹ חַי כְּמוֹ חָרוֹן**" (תהלים נח י), "**כְּמוֹ שַׁבְּלוּל**" (תהלים נח ט), "**וְאֲעֲשֶׂה כֵּן גַּם אָנִי**" (דברים יב ל), "**כֵּן תַּעֲשֶׂה**" (בראשית יח ה), "**כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ**" (שמות א יב). וכבר ישמש כֹּה מקום זֶה: "**כֹּה אֲעֲשֶׂה לְךָ יִשְׂרָאֵל**" (עמוס ד יב), "**וְכֹה תַּעֲשֶׂה לָהֶם**" (במדבר ח ז). ואפשר כי מלת כָּכָה מורכבת ממלת כֹּה אשר שמושה מקום זֶה וכ"ף הדמיון, ויהיה פירוש "**וְכָכָה תֹּאכְלוּ אֹתוֹ**" (שמות יב יא) – וכזה. "**וְאִם כָּכָה אַתְּ עֹשָׂה לִי**" (במדבר יא טו) – ואם כזה, והדומים להם.

וכֵן ישמש לאמת המאמר: "**כֵּן בָּנוֹת צְלָפְחָד**" (במדבר כז ז), "**כֵּן מַטֵּה בְנֵי יוֹסֵף**" (במדבר לו ה). והוסיפו עליו הלמ"ד והבי"ת שיהיה לו השמוש הזה בעצמו: "**לָכֵן כֹּה אָמַר יְיָ**" (מ"ב יט לב), "**וּבְכֵן רָאִיתִי רְשָׁעִים**" (קהלת ח י). או יהיה הלמ"ד בלָכֵן מקום בַּעֲבוּר כמו שהתבאר משמושה. וישמש כֹּה להגביל המקום והזמן. למקום: "**שִׂים כֹּה**" (בראשית לא לז), "**נַלְכָה עַד כֹּה**" (בראשית כב ה). לזמן: "**עַד כֹּה בֵּרְכַנִי יְיָ**" (יהושע יז יד), "**שָׁמַעְתָּ עַד כֹּה**" (שמות ז טז).

הנה זה מה שראוי להעירך עליו מענין מלות הטעם, כי מה שנמצא מהן זולת אלה בכתוב כבר אמרו בהן המדקדקים מה שבו די.

וראוי שתדע שכבר ימצאו בכתוב קולות מה אין להם הוראה כלל מצד הלשון ואינם שמות ולא פעלים ולא מלות טעם, ולא יצדק עליהם גדרי אלה. אמנם הם קולות לבד יחדשו אותם אנשי האבל והצער על אבלם וצערם, או בעלי קצת המלאכות, או היה ממנהגם לחדשם מזולת שיהיה להן כונה כלל, והונחו בכתוב על הדרך שהיו אצלם, כמו אוֹי, אוֹיָה, אַלְלַי, אֲהָהּ, הוֹ-הוֹ, הֵידַד. כל אלה המלות הם לבעלי האבל והצער, זולת הֵידַד שהוא קול לדורכים, אמר "**הֵידָד כְּדֹרְכִים יַעֲנָה**" (ירמיהו כה ל). ואולי אַלְלַי הוא שם נגזר מ"**יִלֲלַת הָרֹעִים**" (זכריה יא ג).

הפרק השלשים ואחד

במה שייוחדו בו אותיות בג"ד כפ"ת מבין שאר האותיות מכח מה שהתבאר יָדַע כי לקצת האותיות יחודים וסגלות ייוחדו בהן מקצתן, כמו הענין במה שייוחדו בו אותיות יהו"א בנוח והמשך, ואית"ן בעתידים, והאמנת"י בתוספות השמות והכנויים, וז"ס צ"ש בהִתְפַּעֵל, וא"ה ח"ע בהרחבה, אבל שכל זה הוא מצד השמוש. ובכאן יחוד לבג"ד כפ"ת לקוח מצד הקול והקריאה, וזה כי לכל אחת מאלה האותיות שני קולות, והם הדגשות והרפיון. ולכן קרא אותן בעל ספר יצירה 'כפולות', אבל ששם בכללם הרי"ש (ספר יצירה ד א), והמדקדים ובעלי המסורה לא זכרו הרי"ש. ולא שהיו חולקים בזה על סברת בעל ספר יצירה, כי האמת הוא כמאמרו כי לרי"ש שני קולות גם כן בדגשות והרפיון, אבל כי הם ירצו להניח בזה כללים יודע מהם מתי תהיה האות דגושה ומתי תהיה רפויה, ומשפט הרי"ש בלתי נכלל בכללים האלה, ותנועתה בדגשות ורפיון יודע מכלל אחר, ואין רושם כלל בזה לסמיכותה ליהו"א או לא סמיכותה.

וזה כי הרי"ש תמיד כשתהיה ראשונה במלה היא נקראת דגושה, וכן כשתבא עליה אחת מאותיות מש"ה וכל"ב, ובזולת זה היא רפויה, זולתי מתי מספר, כמו "**לֹא כָרַת שָׂרֵךְ**" (יחזקאל טז ד) – שתי הרי"שין דגושות. והדגש באלה אינו אשר דברנו בכאן, כי רצוננו בו הדגש הבלתי חזק, כי הדגש החזק אינו מיוחד לבג"ד כפ"ת, כי כל האותיות משותפות בו, ולא יודגש בתנועת אות אחת בלבד. וכבר חשבו קצת שהוא תמיד יורה על חסרון אות, ולפי השרש והעיקר הזה טעו והטעו כל הקוראים.

"**בְּרֵאשִׁית בָּרָא**" (בראשית א א) – הרי"ש רפויה כרי"ש בְּרָכָה, וקריאתה המחוייבת כרי"ש "**קוֹל הָעָם בֹּרֵעָה**" (שמות לב יז), שהוא קול מודגש. ולפי שראיתי כלל האנשים קוראים כל בְּרֵאשִׁית ומֵרֵאשִׁית שבכתוב הרי"ש דגושה, כמו "**בְּרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת צִדְקִיָּה**" (ירמיהו כח א), "**מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה**" (דברים יא יב) וזולתם, וזה לבדו יקראו הרי"ש

רפויה, אמרתי שאין זה במקרה וטעות, אבל הוא מקובל מהקדמונים וממשה, כי רצו שתהיה הקריאה כאלו הבי"ת מעיקר המלה כבי"ת בָּרָכָה, באופן שלא יחשב בה שתהיה בי"ת הכלי או הזמן, על שהיה שם דבר קדום היה כלי לו בו ברא, או שהיה שם זמן שהוא גם כן יביא לקדמות. אבל הביאור כאלו אמר 'ראשונה ברא אלהים', וכל זה להורות על סוד החידוש שהיה מההעדר המוחלט. אבל עם כל זה לא נמנעו החכמים ז"ל מלדרוש בה כאלו היא משמשת, אמרו "**בראשית - בשביל ישראל שנקראו ראשית**" (תנחומא [בובר] בראשית ג). וזה ראוי ומחויב שלא ניחס לכלל ישראל טעות בקריאה, ואף במלה הראשונה בכתוב.

ואחר זה אומר בבג"ד כפ"ת, כי אנשי המסרה נתנו כללים יודע מהם מתי יהיו אלו האותיות דגושות ומתי רפויות, והיותר טוב מכל מה שנאמר בזה הוא שכל בג"ד כפ"ת הסמוך ונמשך ליהו"א לעולם הוא רפה. וזה מחויב בטבע הנח אשר יחייבוהו אותיות יהו"א כמו שהתבאר. וכמבארים הסמיכות הזה אמרו בכל בג"ד כפ"ת הסמוך ליהו"א לעולם רפה, בר ממפיק ומפסיק ודחיק ואתי מרחיק. והענין באלה כלם אשר יחייבו דגשות הבג"ד כפ"ת, לפי שבהם יהיה בג"ד כפ"ת כאלו הוא נפרד ובלתי נסמך ליהו"א, ולזה לא יתחייב מהנחות רפיון הקריאה.

והענין ב'מפיק', שתהיה אחת מאותיות יהו"א מורגשת בקריאה, כמו אַי בַי גַי דַי עד סוף כל האותיות, וכן אָיו בָיו גָיו דָיו ואוֹי בוֹי גוֹי, כמו "**מַה שַּׁדַּי כִּי**" (איוב כא טו), "**שָׂרַי גְּבִרְתִּי**" (בראשית טז ח), "**עַל קָדְמַי דָנִיֵּאל**" (דניאל ד ה). ויצא מכלל זה: "**אֲדֹנָי בָּם סִינַי**" (תהלים סח יח) שהבי"ת רפה. וכמו "**אֵלָיו פִּי קָרָאתִי**" (תהלים סו יז), "**אָנֹכִי עֹשֶׂה בְּכֹרֶךָ**" (בראשית כז יט), "**דָּמָיו בּוֹ**" (ויקרא כ ט), "**יָדָיו תְּבִיאֶינָה**" (ויקרא ז ל). ויצא מכלל זה על פי המסורה: "**קָו תֹּהוּ**" (ישעיהו לד יא), "**שָׁלֵו בָּהּ**" (יחזקאל כג מב) - שניהם רפוים. וכמו "**הוֹי כָּל צָמֵא**" (ישעיהו נה א), "**הוֹי בָּנִים**" (ישעיהו ל א). וכמו במפיק הה"א: "**בְּצִדָּהּ תָּשִׂים**" (בראשית ו טז), "**בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה**" (ישעיהו כז ח), "**וְלַהּ גַּפִּין**" (דניאל ז ו).

והענין ב'מפסיק' הוא כשיהיה במלה אשר בסופה אחת מאותיות יהו"א טעם אשר יתן הפסק בינה ובין המלה הסמוכה לה אשר בראשיתה אחת מאותיות הבג"ד כפ"ת. והטעמים האלה נקראים 'מלכים', והם: אתנח, סוף פסוק, פשט, זקף, רביע, תביר, טרחא, אזלא, שני גרישין, ותלשא הגדולה, רצוני אותה שמשימין בראש המלה, קרני פרה, זרקא, סגלה, זקף גדול. כל אלה יתנו הפסק בין שתי המלות, ולזה ידגש הבג"ד כפ"ת. והטעמים הנקראים 'משרתים' הם: שופר ישר, שופר מהפך, דרגא, מאריך, מקף,

קדמא, טרסא. כל אלה לא יפסיקו, אך ימשיכו המלה אשר בה היהו"א לאשר אצלה, ויהיה בג"ד כפ"ת רפה. והשופר והמאריך בהיות עמהם פסק יפסיקו כמלכים וידגישו הבג"ד כפ"ת, כמו "**עָשׂוּ| כָּלָה**" (בראשית יח כא), "**וָאֶשְׂרֹף אֹתוֹ| בָּאֵשׁ**" (דברים ט כא), "**רָאִיתִי בִיהוּדָה| דְּרָכִים**" (נחמיה יג טו). ותלשא הקטנה, רצוני אותה העומדת בסוף המלה, ותרין חוטרין, דינם כמשרת, כמו "**וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ פָּרָה אֲדֻמָּה**" (במדבר יט ב), "**וַיְהִי כְּשָׁמְעַ אֲדֹנָיו**" (בראשית לט יט), "**וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם**" (בראשית יט יז). אמנם הטרחא האחרונה בספר תהלות ומשלי ואיוב דינה כמשרת, וכן ([אולי צריך להוסיף: לפני]) האתנח, ולכן ירפו הבג"ד כפ"ת. בתהלות: "**יִשְׁבְּרוּ פְּרָאִים צְמָאָם**" (תהלים קד יא), "**אָשִׁירָה לַיְיָ כִּי גָמַל עָלָי**" (תהלים יג ו). באיוב: "**אֶבְחֲרָה דְּבָרַי עִמּוֹ**" (איוב ט יד), "**וְשִׁנֵּי כְפִירִים נִתָּעוּ**" (איוב ד י).

ומה שנאמר כי המקף משרת ומחייב הרפיון, הוא בלתי כולל כל מקף, כי כשהמקף הוא במלה קטנה והיא אשר תנועתה אחת לבד, והנקוד אשר לפני היהו"א פתח או קמץ או סגול, הנה אז הבג"ד כפ"ת דגוש, כי חשבו השתי מלות כאחת וכאלו אין שם יהו"א, וזה נכלל בדחיק, כמו "**סוּרָה שְׁבָה־פֹּה פְּלֹנִי**" (רות ד א), "**וְאֵת הָאִשָּׁה וְזֶה־בְּנָהּ**" (מ"ב ח ה), "**וְזֶה־פְּרָיָהּ**" (במדבר יג כז). וכן כשלא תהיה האות במלה קטנה מבג"ד כפ"ת תדגש בדומה לזה: "**זֶה־לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה**" (בראשית לא מא), "**גְּשָׁה־נָּא וַאֲמַשְׁךָ**" (בראשית כז כא), "**גְּשָׁה־לִּי וְאֵשֲׁבָה**" (ישעיהו מט כ). ואם לא יהיה שם מקף לא ידגש, כמו "**וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם**" (בראשית כז לו). אמנם כשמלת מַה סמוכה לבג"ד כפ"ת הנה אז תמיד הם בדגש, כמו "**מַה־בָּצַע**" (בראשית לז כו), "**מַה־תְּבַקֵּשׁ**" (בראשית לז טו), ותהיה מלת מַה נקודה בפתח, והסבה כי יֵחשבו כמלה אחת, כמו "**מַלָּכֶם תְּדַכְּאוּ**" (ישעיהו ג טו), "**מַזֶּה בְיָדֶךָ**" (שמות ד ב). וכן בשאר האותיות: "**מַה־לִּי וְלָכֶם**" (ש"ב טז י). ומה שיחדתי בפתח ובקמץ ובסגול, לפי שאחרי החירק והשורק והחולם והצירי רפה לעולם. ולזה אמר בעל המסורה: כל זעירה סמוך לעולם דגוש בר מארבע מלכים – אוֹ אוּ אִי אֵי. ולזה אמר "**אוֹ־בֵּן יִגַּח אוֹ־בַּת יִגַּח**" (שמות כא לא), "**וּמְלִיצֶיךָ פָּשְׁעוּ בִּי**" (ישעיהו מג כז), "**וְעַמִּי אֲהֵבוּ כֵן**" (ירמיהו ה לא), "**וַעֲשֵׂה־כֵן לְמַרְדֳּכָי**" (אסתר ו י), "**וְהִנֵּה־בֵן לְשָׂרָה**" (בראשית יח י), "**וַיְהִי־כֵן**" (בראשית א ז), "**הֲשָׁאַלְתִּי בֵּן**" (מ"ב ד כח), "**עַל־פְּרִי־גַּדֵּל**" (ישעיהו י יב). ויצאו מכלל זה: "**מִי כָמֹכָה**" (שמות טו יא) השני, "**יִדְמוּ כָּאֵבֶן**" (שמות טו טז), "**עַם־זוּ גָּאָלְתָּ**" (שמות טו יג), "**כִּי־גָאֹה גָּאָה**" (שמות טו א; כא), "**וּסְקַלְתִּוהוּ בָּאֲבָנִים**" (דברים יג יא עי"ש), "**עַל־שְׁתֵּי כִּתְפוֹת הָאֵפוֹד**" (שמות כח כז עי"ש). וזה אמנם ראוי שיובן בבג"ד כפ"ת, כי בזולתן אפשר הדגשות, כמו "**תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר**" (שמות יב טו), "**קוּמוּ**

צָאוּ" (בראשית יט יד), "**וַתְּחַסְּרֵהוּ מְּעַט**" (תהלים ח ו), "**וַאֲנַחְנוּ קַמְנוּ**" (תהלים כ ט), "**אֲשֶׁר תְּיַסְּרֶנּוּ יָּהּ**" (תהלים צד יב).

והענין בדחיק כבר התבאר, שהוא סמיכות מלה זעירא לבג"ד כפ"ת במקף, כמו "**מַה־פָּרַצְתָּ**" (בראשית לח כט), "**מַה־תְּרִיבוּן**" (שמות יז ב), "**מַה־תְּחַשְּׁבוּן**" (נחום א ט). ומתנאיו גם כן שלא תהיה המלה הקטנה נקודה באחת מהארבע נקודות הנזכרות, כי אם תהיה אחת מהן, הוא מרפה הבג"ד כפ"ת, כמו "**כִּי־תֵצֵא**" (דברים כ א), "**כִּי־תָבֹא**" (דברים יז יד). ואמנם נקרא זה הענין 'דחיק', לדחק המלה אשר לפני הבג"ד כפ"ת, כי יחוייב שתהיה קטנה. וקצת המדקדקים כתבו כי ענין הדחיק הוא כשתהיה האות מהיהו"א ה"א לבד ולפניה סגול, והמלה אשר בה בג"ד כפ"ת יהיה הטעם במלך הראשון, כמו "**יַעֲשֶׂה־כָּכָה**" (במדבר טו יג), "**נַכֶּה־בּוֹ**" (במדבר כב ו), "**הֹמָה־לִּי לִבְיִי**" (ירמיהו ד יט), "**יְחַוֶּה־דָּעַת**" (תהלים יט ג), "**לָבָן עֹשֶׂה לָּהּ**" (בראשית לא יב), והראשון נראה יותר.

והענין ב'אתי מרחיק' הוא כי כשתהיה המלה אשר בסופה ה"א בלתי שרשית בפֹעל או מכח הנח מלעיל, והנקוד אשר לפני הה"א קמץ, הנה הבג"ד כפ"ת הסמוך לה דגוש, ובלבד שיהיה הטעם במלך הראשון, והוא באות מהבג"ד כפ"ת. וזה נקרא 'אתי מרחיק', וזה מצד אורך תנועת המלעיל. כמו "**וְעָשִׂיתָ פֶּסַח**" (דברים טז א), "**אֶל מִי דָמִיתָ כָּכָה**" (יחזקאל לא יח), "**וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ**" (ויקרא כה לה), "**וְהִתְוִיתָ תָּו**" (יחזקאל ט ד), "**וַעֲבָדֶיךָ בָּאוּ**" (בראשית מב י). ובאלה הה"א בסוף בכח. ואשר היא בם בפעל, כמו "**וְאֹעִידָה בָּם**" (דברים לא כח), "**וְעָנְתָה־בִי**" (בראשית ל לג), "**נָשְׁבָה בּוֹ**" (ישעיהו מ ז), "**מַאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בּוֹ**" (משלי טו טז עי"ש). ויצאו מכלל זה "**כִּי מָלְאָה גַּת**" (יואל ד יג עי"ש), "**צִפּוֹר מָצְאָה בַּיִת**" (תהלים פד ד). ובזולת הבג"ד כפ"ת ידגש גם כן: "**וְלַיְלָה לְלַיְלָה**" (תהלים יט ג), "**וְאָעֲשֶׂה־שָּׁם מִזְבֵּחַ**" (בראשית לה ג), "**לָמָּה צַמְנוּ**" (ישעיהו נח ג), "**וְכָעֲסַתְּהָ צָרָתָהּ**" ((ש"א א ו עי"ש), "**וְנָשְׁקָה־לּוֹ**" (משלי ז יג). "**וַתֹּאמַרְנָה לּוֹ**" (בראשית לא יד עי"ש), "**הִשְׁבִּעָה לִּי**" (בראשית כא כג), "**הָבָה־לִי**" (בראשית ל א). ויצאו מכלל זה: "**וְיָלְדָה־לּוֹ בָנִים**" (שמות כא ד), "**וּזְרֹעוֹ מַשְׁלָה לּוֹ**" (ישעיהו מ י).

אמנם אם הה"א שרשית או הטעם במלך השני, הנה אז אין לו דין אתי מרחיק. ובה"א שרשית, כמו "**וְעָשָׂה לּוֹ כְּתֹנֶת**" (בראשית לז ג), "**וַיְיַ עָנָה בִּי**" (רות א כא), "**פִּיהּ עָנָה בְּהּ**" (ש"ב א טז), "**לָמָּה חָרָה לָּהּ**" (בראשית ד ו). ואשר הטעם במלך השני, כמו "**מְבָרְכֶיךָ בָּרוּךְ**" (במדבר כד ט), "**וְעָשִׂיתָ פָּרֹכֶת**" (שמות כו לא), "**נָחִיתָ בְּחַסְדְּךָ**" (שמות טו יג), "**נַהַלְתָּ בְּעָזְּךָ**" (שם), "**וְקָרָאתָ בַּמְּגִלָּה**" (ירמיהו לו ו), "**לָמָּה נָמוּת**" (דברים ה כב). ויצאו מכלל זה "**גָּאַלְתָּ בִּזְרֹעַ**" (תהלים עז טז), "**עָבִיתָ כָּשִׂיתָ**" (דברים לב טו), "**וְעָשִׂיתָ**

קְעָרֹתָיו" (שמות כה כט), "וְעָשִׂיתָ סִירֹתָיו" (שמות כז ג), "מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִם" (שמות טו יא), "הֲנִסָּה דָבָר אֵלֶיךָ תִּלְאֶה" (איוב ד ב), ולא הדגישו התי"ו ב"עָדֶיךָ תֵּאתֶה" (מיכה ד ח עי"ש). ואולי הדגישו תי"ו תִּלְאֶה והרפו תי"ו תֵּאתֶה, מפני שיכשר לומר "תָּבוֹא אֵלֶיךָ וַתֵּלֶא" (איוב ד ה), וחשבוהו כאלו הוא נעדר הה"א והטעם בתי"ו, ולא יכשר לומר עָדֶיךָ תֵּאת לנח האל"ף, וגם כי יכשר "וַיֵּאת" (ישעיהו מא כה), כמו שיכשר וַיִּרְא ולא יכשר וַתֵּרְא. ומצאנו שהדגישו הנו"ן והלמ"ד וגם שהטעם אינו במלך הראשון: "שְׂפָתֶיהָ נָּעוֹת" (ש"א א יג), "הָרְגִּיעָה לִילִית" (ישעיהו לד יד).

והאל"ף אין לה דין אתי מרחיק, כי "וַתָּבֹא בִּי רוּחַ" (יחזקאל ב ב), "לֹא יוֹסִיף יָבֹא־בָּךְ" (ישעיהו נב א), "לְמַעַן יָרוּץ קוֹרֵא בּוֹ" (חבקוק ב ב), הנני מביא לך) ["הִנְנִי רַכֶּפָּא לָךְ" (מ"ב כ ה)], " נֵירָא נָא" (ירמיהו ה כד) – כולם ברפה. וכתב זה החכם ר' מאיר בר דוד ז"ל. וכבר ייוחדו הדחיק ואתי מרחיק שהם ידגישו כל אות הראויה לקבל דגש וגם כי לא תהיה בג"ד כפ"ת, וכבר התבאר זה.

ודע כי הכללים הנזכרים מספיקים כשתהיה האות מבג"ד כפ"ת הסמוך ליהו"א אחת לבד, אבל כשיהיו שם שתי אותיות מהם זו אחר זו סמוכות (לבג"ד כפ"ת) [ליהו"א], הנה לזה דינים אחרים. וזה אפשר על שלשה פנים, כי הוא אם שתהיינה שתי האותיות אחדות, או ממוצא אחד, או משני מוצאים. ואם היו אחדות והראשונה בשוא הנה היא תדגש: "הֲלֹא כְּכַרְכְּמִישׁ" (ישעיהו י ט), "וּבְנֵי דְדָן" (בראשית כה ג עי"ש), "קְטַנָּה כְּכַף־אִישׁ" (מ"א יח מד). וכן כשיהיו ממוצא אחד: "וְאִכְּבְדָה בְּפַרְעֹה" (שמות יד ד), "יְרֻדָּנוּ בְּפֶרֶךְ" (ויקרא כה נג), "וְלֹא בָא בְּפִי" (יחזקאל ד יד). והיה זה כן, לפי שיכבד להוציא שתי אותיות אחדות או ממוצא אחד יחד רפויות. ואם לא יהיו ממוצא אחד, הנה אז תהיינה רפויות ואף שהראשונה בשוא: "קַרֵחוּ קָפְּתִים" (תהלים קמז יז), "הֵן אֲנִי כְּפִיךְ" (איוב לג ו), "חוֹמָה גְּבֹהָה" (דברים ג ה), "גְּבֹהָה גְּבֹהָה" (ש"א ב ג), "גְּדוֹלָה הַשִּׁנְאָה" (ש"ב יג טו).

ומפני הכלל זה כתבו קצת הסופרים: "הֲלוֹא כְּגַעַת בָּהּ" (יחזקאל יז י), "אֱזֹר נָא כְּגֶבֶר חֲלָצֶיךָ" (איוב מ ז) דגושים, כי השתי אותיות גם הם ממוצא אחד. ומפני שהכ"ף הרפה תדמה בקולה לחי"ת, על כן בא "וְחָכְמָה כְּחָכְמַת אֱלֹהִין" (דניאל ה יא) דגוש, כי יכבד אם ירפה. וכן לסבה זו לפי דעת קצת בא "סַבְּכָא פְּסַנְתֵּרִין" (דניאל ג ה) דגוש.

וגימ"ל "גְּדַבְרַיָּא" (דניאל ג ב; ג) דגושה, בעבור שהן שלשה אותיות יחד מבג"ד כפ"ת. וכן "וְשַׁמְתִּי כַּדְכֹּד" (ישעיהו נד יב) דגוש לסבה זו, ועם שאין הכ"ף בשוא. אמנם הותנה שתהיה הראשונה בשוא בכלל זה, כי בזולת השוא ירפו כמשפט: "וְהוּא אִשָּׁה בְּבְתוּלֶיהָ

יִקָּח" (ויקרא כא יג), "**שְׁתֵּי כְתָפוֹת**" (שמות כח כז), "**אִם לֹא כִּדְבָרֶךָ**" (שופטים יא י), "**וַיְהִי בַּבֹּקֶר**" (בראשית כט כה), "**הִנֵּה בְדַבַּר יְיָ**" (ירמיהו ח ט), "**וְהָיָה בְּכָזִיב**" (בראשית לח ה), "**וְהָיְתָה בָּבֶל**" (ישעיהו יג יט), "**כִּי כָּבְדָה**" (בראשית יח כ). ועם שבקצת מאלה אפשר שהסבה הנקוד אשר לפני יהו"א בצירי והחולם והחירק.

הנה זה מה שראוי שיאמר במה שייוחדו בו בג"ד כפ"ת. וכבר נתבלבל ר' דוד קמחי בכללים האלה וכתב בספרו (מכלול עט ע"ב) על זה מה שיורה שנעלם ממנו האמת מזה, וכבר השיגו המדקדק המעולה ר' שמואל בן בנבנשת על זה. כי הוא אמר כי אם הנח שאחרי הקמץ הגדול או הקטן נכתב, לא תדגש המלה אשר לפניה, כמו "**וְיָלְדָה־לּוֹ**" (שמות כא ד), "**וַעֲשֵׂה־שָׁם**" (בראשית לה א), "**וַעֲשֵׂה־לִי**" (בראשית כז ד), ומעטים נמצאו בדגש ע"כ. ואין מבוא לזכור הקמץ הקטן, כי אין אחריו דגש לעולם כמו שנזכר. ומה שאמר כי מעטים נמצאו בדגש אף אחרי הקמץ הוא שקר, כי הם למאות בכתוב ובקשת ומצאת. אמר עוד: "**כשתהיינה שתי אותיות מבג"ד כפ"ת בתחלה והשנית רפה, תדגש הראשונה ואע"פ שסמוכה לאהו"י, והוא שתהיה הראשונה בשוא ע"כ**". והתנותו שתהיה השנית רפה מותר אין צורך לו, כי אחרי שהראשונה בשוא, הוא הכרחי שתהיה השנית רפה, כי אין אחרי שוא דגש בכל הכתוב אם לא במלת שְׁתַּיִם. עוד אמר שלא זכר "**דְּתָבְרַיָּא**" (דניאל ג ב) לפי שאין האות הראשונה אות שמוש ע"כ (מכלול דף פ ע"ב). ואנשי המסורת לא הבדילו בזה בין האות השמושית לזולתה. עוד אמר: "**וכן אם חצי התיבה רפה אע"פ שהאות הראשונה במלך: "וְנִלְאֵיתִי כַּלְכֵּל**" (**ירמיהו כ ט**), "**וְשַׁמְתִּי כַּדְכֹּד**" (**ישעיהו נד יב**)" ע"כ (מכלול דף פא ע"א). ואין זה סבת רפיונם, שהנה מצאנו "**עַל שְׁתֵּי כְתֵפוֹת הָאֵפֹד**" (שמות כח כז), "**וּסְקַלְתּוֹ בָּאֲבָנִים**" (דברים יג יא) רפים, ואמצע המלה רפה. ואפלא ממנו, כי הוא כבר הביא מזה המין "**אִשָּׁה בְּבְתוּלֶיהָ**" (ויקרא כא יג), "**אִם לֹא כִּדְבָרֶךָ**" (שופטים יא י), "**בִּדְבַר יְיָ מָאָסוּ**" (ירמיהו ח ט), ואמצע המלה רפה בכל אלה, והוא עשה כלל מהמלות היוצאות מן הכלל. ובעלי המסורה חשבו "**כַּלְכֵּל**" ו"**כַּדְכֹּד**" מכלל הזרים, והדין עמהם לפי מה שהתבאר, כי הסבה שנזכרה מכבדות זה חלושה.

הנה שהעירותיך על כל מה שראוי להעיר עליו מענין הדגשות והרפיון לבג"ד כפ"ת. וכבר ישבתי במושב לצים ובסוד משחקים יפטירו בשפה וילעיגו למו על הענין הזה, וחשבו שהוא מותר ודבר שאין לו שחר, ויטענו במה לנו אם נרפה המודגש או נדגיש הרפה אחר שנדע הכונה ונשמור הענינים, וימשכו אחר דעת האומר שאין הקפדה בשמות אחר הבנת הענינים, ואם כן הוא בשמות הנה כל שכן בדגש ורפה. אמנם

האמת הוא שהענין הזה הוא עיקר גדול מעיקרי הלשון והשמירה ממנו מחוייבת. וכמו שהרפואה המורכבת תפסד צורתה בהחלש כח פשוטיה החזקים באיזה כח או איכות ובחזק החלושים והרפים, כן הענין בזה הלשון הקדוש, כי יפסדו סדריו והסכמת מניחו אם לא ישמרו עניני הכללים האלה בדגשות ורפיון. ואין זה לבד בזה הלשון, כי גם בשאר הלשונות אם תחזק הרפה או תרפה החזק תפסד צורת הלשון. ואם הוא אמת מה שיאמרו אותו קצת החכמים ז"ל מהלשון הזה הקדוש, שלחבור קולות מה ממנו סגלות נפלאות לשנות הטבעים, כמו מה שיאמרו מהשמות הקדושים וזולת זה, הנה אין ספק שההזהר מזה הכרחי מאד. וכבר אמרו בספר תהלות כי לסדור מאמרי המזמורים ולתפלה בהם בנפש זכה סגלות רבות נפלאות והתפלה בהם לא תשוב ריקם, וכבר קראו הידיעה הזאת 'שמושא דתהלים' וכמו שכתבתי (בהקדמה). וגם בתורה השלמה אמרו שהיא כלה מלאה שמותיו של הקב"ה (רמב"ן על בראשית הקדמה), וצא וחשוב אם כן אם שמירת הדגשות והרפיון מחויבת אם לא. ולא לחנם הקפידו בו בעלי המסורה והסופרים הקודמים שהיו קרובים לנביאים ולאנשי הקבלה.

הפרק השלשים ושנים

בבאור הקצור אשר לנו בקריאת הכתוב ובתנועות הקוליות לאותיות

לא תחשוב כי אנחנו היום בקיאים בקריאת הכתוב ובתנועת האותיות על הדרך שהיה זה אצל הקדמונים מאנשי הלשון העברי, אבל כמו שחייב גלות האומה וטלטולה והתערבה בגוים קצורה בידיעת שרשי הלשון הזה וסדריו ואופניו כפי שהם והעלם הרבה מגזרות השמות והפעלים וכמו שהתבאר הענין הזה בעצמו, חייב קצורינו בידיעת אמתת הקריאה והוצאת קולות האותיות. וכבר כתב על זה החכם ר' יונה (הרקמה שער ב) לרי"ש ענינים מתיחדים בתקונה אנשי טבריא כי הם הצחים בלה"ק יותר מכל העבריים. וחושב אני כי על דרך זה היה אצל הראשונים הבדל מה בין קול הסמ"ך והצד"י והשי"ן, והיה אצלם הבדל בקול בין "**דְּרָכַי סוֹרֵר**" (איכה ג יא) ל"**כָּל אִישׁ שׂוֹרֵר בְּבֵיתוֹ**" (אסתר א כב) ו"**צֹרֵר הַיְּהוּדִים**" (אסתר ג י). וכן בין הקו"ף והכ"ף הדגושה, ובין הוי"ו והבי"ת הרפה, כמו שמבדילים ביניהם הישמעלים היום, אבל שזה אם הוא אמת אין לנו דרך אל השגתו והוא מעוות לא יוכל לתקן עד יבא ויורה צדק לנו. וכבר יעד זה באמרו "**וּלְשׁוֹן עִלְּגִים תְּמַהֵר לְדַבֵּר צָחוֹת**" (ישעיהו לב ד).

ולכן אניח העסק בזה ונדבר בקצור אשר לנו בקריאה מצד העלם אופני שמוש הנקוד. ויראה כי קריאת השוא אינה היום על הדרך שהיתה אצל הראשונים. אמר עליו ר' יהודה

בתחלת ספרו באותיות הסתר והמשך שכל שוא שאתה מחל בה בראש המלה אתה מניע אותה, ותבין תנועתה על פנים מתחלפים ודרכים שונים, כי מהם אשר תנוע בתנועת האות שאחריה כשתהיה אחת מאותיות אהח"ע, כי באלה ארבע אותיות תנועת השוא כתנועת האות מאהח"ע, כמו "**תְּאֵנָה יֹאכַל**" (משלי כז יח), "**קְחִי רֵחַיִם**" (ישעיהו מז ב), "**קְחוּ לָכֶם**" (בראשית מה יט), "**בֶּן בְּעוֹר**" (בראשית לו לב), כל אלה מונעים בתנועת האות מאהח"ע, וכן בכל השבעה מלכים זולת הקמץ, כי תנועת השוא עליו כתנועת הפתח כמו גְּעָרָה, קְעָרָה, שְׂעָרִים, נְעָרִים. והאריך עוד בנתינת כללים על זה, ואין צורך אליהם כי קריאתנו היום אינה על הדרך ההוא.

והנה כשיהיו שני שואין בסוף המלה כמו "**וַיִּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן**" (בראשית ט כא), "**אַל יִשְׁטְ אֶל דְּרָכֶיהָ**" (משלי ז כה), "**אַתְּ נָטַשְׁתְּ אוֹתִי**" (ירמיהו טו ו), "**קִשְׁטְ אִמְרֵי אֱמֶת**" (משלי כב כא), חלקו הקוראים עליו, אמרו קצת כי הראשון נח והשני נע כפי שהוא הדין בכל שני שואין אשר באמצע, כמו יִשְׁמְעוּ, יִשְׁמְרוּ, יִלְמְדוּ וזולתם, ודעת אחרים כי שניהם נחים, וזה מפני שמצאו השוא הזה בא על בג"ד כפ"ת הדגושים. אמר "**שַׁבְתְּ בַּלְּבָנוֹן מְקֻנָּנְתְּ בָּאֲרָזִים מַה נֶּחַנְתְּ בְּבֹא**" (ירמיהו כב כג), ולעולם לא יבא אחר שוא נע דגש. וסבה זו חלושה, כי הכלל ההוא אמנם נאמר במלה אחת, אבל הסבה לכבדות קריאתו.

אמר המדקדק המעולה ר' שמואל בן בנבנשת ז"ל כי שמע מן הראשונים שקוראין שְׁתֵּי ושְׁתַּיִם באל"ף בראש וקוראין האל"ף ההיא 'גנובה' כאל"ף שמשימין על וי"ו העטף הבאה בשורק, וראיה לדבר זה כי כל אות שתהיה אחר מלת מַה זולתי יו"ד מונעת בשוא תהיה דגושה מלבד שְׁתֵּי, כי מצאנו "**מַה־שְּׁתֵּי שִׁבְלֵי הַזֵּיתִים**" (זכריה ד יב) השי"ן ב"**שְׁתֵּי**" רפה, ואם כן יראה שאין התנועה אלא באל"ף גנובה. וגם כי ברוב בא חטף פתח אחר המאריך, ומצאנו "**מְשִׁתֵּים עֶשְׂרֵה**" (יונה ד יא) המ"ם במאריך והשי"ן בשוא, וזאת ראיה לפי דעתו שאין שי"ן "**שְׁתֵּי**" נעה. והראיה הזאת האחרונה חלושה, כי מצאנו "**וַתֵּצֵת בְּסִבְכֵי הַיַּעַר**" (ישעיהו ט יז) הסמ"ך במאריך והבי"ת השניה בשוא. וגם כי לחולק שיאמר כי לו היתה בשְׁתֵּי אל"ף גנובה, היתה ראויה המ"ם ב"**מְשִׁתֵּים עֶשְׂרֵה**" להנקד בצירי לבא אחריה אל"ף.

ומה שהוא יותר נעלם הוא קריאת הקמץ, כי אין לנו בו דרך יודע ממנה מתי יקרא חטוף ומתי לא, כי נקוד "**זָכְרָה יְרוּשָׁלַיִם**" (איכה א ז) ונקוד "**זָכְרָה לִּי אֱלֹהַי**" (נחמיה ה יט) שוה. וכן נקוד "**שָׁמְרָה זֹּאת** (**לִיצר**) [**לְעוֹלָם**]" (דה"א כט יח) ונקוד "**וְעֵין נֹאַף שָׁמְרָה נָּשֶׁף**" (איוב כד טו) שוה, וכאלה רבים אשר החטוף והבלתי חטוף שוים בנקוד. ועל כרחנו צריכים אנחנו בהם לקבלה ולמה שהעידו בעלי המסורה מזה. ומפני זה כתב ר'

יונה כי נסתפקו אנשים ב"**מִיּוֹם עָזְבָה אֶת הָאָרֶץ**" (מ"ב ח ו) אם הוא חטף ויהיה מקור, או בלתי חטף ועבר, והביא ראיה לקריאתו מן המסרה שכתוב בה: עָזְבָה שנים, עָזְבָה יְתַמֶּיךָ (ירמיהו מט יא) וְעָזְבָה אֶת הָאָרֶץ.

וכבר חשב ר' דוד קמחי (מכלול קפב ע"א) לתת בהם כלל מה, אמר כי כל אות קמוצה באחרית המלה ובצדה אות נחה נראית ובמקף היא חטופה לעולם: "**זָכַר־נָא**" (מ"ב כ ג), "**שִׁמְרֵי־תָם**" (תהלים לז לז), "**מַה־נִּרְדָּף־לוֹ**" (איוב יט כח), "**מַה־תִּפְעָל־בּוֹ**" (איוב לה ו); חוץ משתי מלות: יָם, עָם, כמו "**יָם־כִּנֶּרֶת**" (במדבר לד יא), "**עַם־זוּ**" (שמות טו יג עי"ש), שהם קמוצים ואינם חטופים ע"כ. ושבושו בכל זה מבואר מאד, כי נמצאו רבים קמוצים ובמקף והם בלתי חטופים: "**אֲשֶׁר־גָּר־שָׁם אַבְרָהָם**" (בראשית לה כז), "**כְּתָב־הַדָּת**" (אסתר ד ח) קמוץ בעדות המסרה, "**מִשְׁגָּב־לָנוּ**" (תהלים מו ח), "**בָּז־לְרֵעֵהוּ**" (משלי יא יב), "**בָּז־לְדָבָר**" (משלי יג יג) כל אלה קמוצין ובלתי חטופין. ומה שכתב כי "**מַה־נִּרְדָּף־לוֹ**" קמוץ הוא טעות, כי הוא פתוח בעדות המסרה, אמר עליו: חד קמץ וחד פתח, יְבַקֵּשׁ אֶת נִרְדָּף (קהלת ג טו) קמץ ודין פתח. וכן "**מַה תִּפְעָל בּוֹ**" בלתי חטף וכמו שכתבתי.

ומה שיראה מהכתוב הוא כי כל קמץ שיבא אחריו דגש הוא חטוף, וכן כל מלה נקודה בחולם במוכרת כשתסמך ישוב החולם קמץ חטוף, כמלת כֹּל בהסמכה תשוב חטופה, והצווי והעתיד מהקל הבא בחולם ישובו חטופים בסמיכות, כמו "**זָכַר־נָא**" (מ"ב כ ג) ו"**שִׁמְרֵי־תָם**" שזכר, "**יַעֲבָר־נָא**" (בראשית לג יד), "**יִזְכָּר־נָא**" (ש"ב יד יא), וזה נראה מאד בכתוב. ומפני זה כתב המדקדק המעולה ר' שמואל כי ראוי שיקרא "**צַדָּקָה תִּצֹּר תָּם־דַּרְכִּי**" (משלי יג ו) בלא חטף, רצוני מלת "**תָּם**", לפי שהוא תאר, והמוכרת: "**תָּם אָנִי לֹא אֵדָע**" (איוב ט כא). ואין הכרח, כי מצאנו "**מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ יְיָ**" (משלי י כט) שהוא תאר ובחולם כמו "**לֶחֶם חֹם**" (ש"א כא ז). וכן "**בִּסְבָךְ־עֵץ קַרְקֳמוֹת**" (תהלים עד ה). ראוי להקרא בלתי חטף לסבה זו, כי הוא במוכרת "**נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ**" (בראשית כב יג). וזאת היא הסבה בשראוי שיקרא "**מַה תִּפְעָל בּוֹ**" בלתי חטף, כי גזרת **פעל** לא נמצא העתיד כי אם בפתח: "**מָה אֶפְעַל לָךְ**" (איוב ז כ). ואפלא לפי זה מבעל המסרה איך כתב כי "**וְרַב־כֹּפֶר אַל יַטֶּךָּ**" (איוב לו יח), "**רַב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים**" (משלי יג כג), "**וְרַב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר**" (משלי יד ד), ששלשתם קמוצים ובלתי חטופים, לפי דבריו שהביאם בכלל הל"ג קמצין, ומהם "**כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב**" (בראשית יג ו). ומקום התמה הוא, כי השלשה הנזכרים שמות ולא תארים, והשם במוכרת "**וְרֹב בָּנָיו**" (אסתר ה יא) בחולם, והיה ראוי לפי מה שנזכר שיהיו חטופים. ואין לאומר שיאמר כי בעל המסורה לא חשש לחטיפתם אחר שהם קמוצים וחשב החטף והבלתי חטף יחד, כי אין זה דרכו, וראית זה כי הוא

כתב על "**אַחֲרֵי אָכְלָה בְּשִׁלֹה**" (ש"א א ט) – 'לית דכותיה', ואלו היה חושב החטף והבלתי חטף יחד לא היה דבורו צודק, כי כבר מצאנו "**אָכְלָה וּמָחֲתָה פִּיהָ**" (משלי ל כ). וכתב על "**חָרְבוּ הַמַּיִם**" (בראשית ח יג) שהם שנים, פְּנֵי הָאֲדָמָה (שם) ודין, ואלו היה חושב החטוף והבלתי חטוף יחד, הנה נמצא "**חָרְבוּ מְאֹד**" (ירמיהו ב יב). הנה התבאר לך כי קריאת הקמץ תצטרך עכ"פ לקבלת בעלי מסורת, ושאי אפשר שינתן בזה כלל מספיק לידיעת זה. ומפני שבזמן הזה לא יתנו האנשים את לבם לקבלת בעלי המסרה וכמעט אבד זכרה, הנה מפני זה יטעו בקריאת הכתוב במקומות רבים ולא ירגישו, וישארו משוללים מחמודותיה.

וכבר קרה לנו הסכלות בקריאה ביותר עליון מכל מה שהתבאר, והוא הסכלות בשם הגדול המפורש, ובתפלותינו וברכותינו לא ישמע על פינו. ומי יודע אם זאת היא הסבה שסך בענן מעבור תפלה, כי נקרא אליו בשמות המשותפים לו ולזולתו. ולא לחנם אמרו: "**וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי... וַאֲנִי אֲבָרְכֵם**" (במדבר ו כז), ואומר: "**בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ**" (שמות כ כא), כי מסגולת השם המפורש ההוא הגדול להשפיע הברכה על זוכריו בנפש טהורה. והוא הסבה באורך הגלות, ותמיד נתפלל "**רְצֵה בְעַמְּךָ וּשְׁכוֹן בְּצִיּוֹן וְיַעַבְדוּךָ בָּנֶיךָ בִּירוּשָׁלַיִם**" זה אלף ושל"ה שנה, וכי נרבה תפלה איננו שומע. אמנם אם יתמהמה כבר יעד בהגלותו והודיעו אותנו שמו, וכמו שאמר "**וְלֹא יְלַמְּדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו לֵאמֹר דְּעוּ אֶת יְיָ, כִּי כוּלָּם יֵדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטַנָּם וְעַד גְּדוֹלָם נְאֻם יְיָ**" (ירמיהו לא לג).

הפרק השלשים ושלשה

בסבת קריאתנו הלשון הזה העברי 'לשון הקדש' כבר התבארה מכל מה שקדם מעלת הלשון הזה מצד שמושו, ואיך שרשיו ועיקריו מסכימים לטבעי הנמצאות עצמים ומקרים. וכל זה ממה שיתן לו מעלה ויתר שאת על יתר הלשונות, וגם מה שהתבאר משלמות מחדשו וממציאו. אבל שכל זה לא יחייב תארו ב'קדושה' ושיקרא מפני זה 'לשון הקדש'. כי הסכמתו לטבע הנמצא יחייב לו תאר מעלה וחשיבות, והיותו פֹּעל האל יחייב לו השלמות, לא הקדושה, כי כל נמצא פעלו ולא יתאר כולו בקדושה. והרב אמר במורה שאמנם נקרא 'לשון הקדש' מפני שלא הונח בו לשון כלל לכלי המשגל, לא מן האנשים ולא מן הנשים, ולא לנוף המעשה המביא להולדה, ולא לזרע ולא לשתן ולא לצואה וכו', כמו שכתב במאמרו הנכבד (מו"נ ג כז). וכבר השיג על זה הרמב"ן ז"ל וכמו שכתב בפרשת כי תשא (הרמב"ן על שמות ל יג), אמר כי מה שיכנו

"**ישגלנה**" – "**יִשְׁכָּבֶנָּה**" (דברים כח ל), יורה כי המִשְׁגָּל שם עצם לבעילה, וכן מה שיכנו "**אֶת חריהם**" (מ"ב יח כז), יורה כי הוא שם מגונה. ואם כן הנחת הרב בלתי צודקת, שכבר הונח שם בלשון הזה לקצת הענינים שזכר. וגם כי כשהיה העניין כמו שהניח הרב, אין ראוי שיקרא מפני זה 'לשון הקדש' אבל 'לשון נקיה'. עד כאן המכוון מדבריו בהשגתו. ולכן אומֵר כי אמנם נקרא 'לשון הקדש' – "**מפני שדברי התורה והנבואה וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו; והוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו, אָנֹכִי וּלֹא יִהְיֶה לְךָ ושאר דברות התורה והנבואה; ובו נקרא בשמותיו הקדושים: אֵל, אֱלֹהִים, צְבָאוֹת, השם יו"ד-ה"א והשם הגדול המיוחד; ובו נברא עולמו וקרא שמות השמים והארץ וכל אשר בם, ומלאכיו וכל צבאיו לכולם בשם יקרא מִיכָאֵל וגַבְרִיאֵל בלשון ההוא; ובו קרא שמות לקדושים אשר בארץ, אַבְרָהָם, יִצְחָק ושְׁלֹמֹה וזולתם**". והמחוייב מסברת הרמב"ם ז"ל שיהיה אמרנו 'לשון הקדש', מאמר מורכב הרכבת התאר והמתואר, על שיהיה המכוון מזה כי הלשון בעצמו קדוש. ואין הענין כן, אבל הוא מורכב הרכבת הסמוך והנסמך אליו, ויהיה אמרנו 'לְשׁוֹן הקדש' כאמרנו "**תְּרוּמַת הַקֹּדֶשׁ**" (שמות לו ו) ו"**עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ**" (שמות לו א), שהם מורכבים הרכבת הסמוך והנסמך אליו. וכן הבין ממנו הרמב"ן ז"ל, ולזה אמר שנקרא 'לשון הקדש' לפי שהוא לשון התורה והנבואה שהם 'קדש' לדעתו. ולפי שאין דרך האנשים להניח שם ללשון מה מחבור שיחובר בו או ספר שנכתב בו, וגם כי לא מצאתי בכל הכתוב שנקראו התורה והנבואה 'קדש' עם היותם קדש קדשים, והלשון תמיד בכתוב תיוחס לעם שידבר בו או לארץ שידובר בה, אמנם יחסו לעם אמרו "**וּלְלַמְּדָם סֵפֶר וּלְשׁוֹן כַּשְׂדִּים**" (דניאל א ד), "**וְאֶל הַיְּהוּדִים כִּכְתָבָם וְכִלְשׁוֹנָם**" (אסתר ח ט), "**וְכִלְשׁוֹן עַם וָעָם**" (נחמיה יג כד); ויחסו לארץ – אמרו "**וּבְנֵיהֶם חֲצִי מְדַבֵּר אַשְׁדּוֹדִית**" (שם) לפי שהוא לשון אַשְׁדּוֹד. הנה מפני זה אני חושב שאמנם נקרא הלשון העברי 'לשון הקדש' לפי שהוא לשון העם הנקרא 'קדש', אמר "**קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַיְיָ**" (ירמיהו ב ג), ונקרא גם כן "**זֶרַע קֹדֶשׁ**" (ישעיהו ו יג). והוא אשר ידבר בה בארץ הנקראת קֹדֶשׁ: "**כִּי בְהַר קָדְשִׁי**" (יחזקאל כ מ), "**לְהַר צְבִי קֹדֶשׁ**" (דניאל יא מה), "**עֲרֵי קָדְשֶׁךָ**" (ישעיהו סד ט). ולזה נקראת הלשון הזה 'לשון הקדש', והוא מאמר מורכב מהסמוך והנסמך אליו כמו שהתבאר. ונכון הוא לקראו 'לשון ישראל' או 'לשון ארץ ישראל', ולפי שמלת 'קדש' כוללת שניהם, לזה נקרא סתם 'לשון הקדש'.

הנה זה הוא מה שראיתי להעיר עליו משרשי החכמה הזאת ועקריה. ואיני אומר שכָּלל המאמר הזה הקטן כל מה שהונח משרשי החכמה בספרי הקודמים, אבל אמנם כלל

מה שהוא הכרחי בהבנתם להרים מכשול מדרך הלשון הזה הנבחר. ומי שירצה יותר מזה יעיין בספרי החכמים המפורסמים בחכמה הזאת שכתבו בה כפי הראוי והנכון, כהחכם ר' יונה בספריו המפורסמים אצלנו בספר הרקמה והשרשים וההשגה, וספרי ר' יהודה והחכם א"ע, כי דברי כולם בחכמה זו סולת נקייה. ולפי שכבר בא הייעוד אשר בזמן הגאולה המקווה תמלא הארץ דעת את ה' (ישעיהו יא ט) אשר אמנם ישלם בהבנת ספרי הקדש והסודות הגנוזים והחתומים באוצרותיהם, והדרך אל זה הוא בהבנת שרשי הלשון ועיקריו, וכמו שיעד ג"כ את זה, אמר "**וּלְשׁוֹן עִלְּגִים תְּמַהֵר לְדַבֵּר צָחוֹת**" (ישעיהו לב ד) וכמו שהתבאר (לעיל פרק לב), ואמר על הבנת ספרי הקדש כפי אמתתם: "**וְשָׁמְעוּ בַיּוֹם הַהוּא הַחֵרְשִׁים דִּבְרֵי סֵפֶר**" (ישעיהו כט יח), ואמר "**וְיָדְעוּ תֹּעֵי רוּחַ בִּינָה וְרוֹגְנִים יִלְמְדוּ לֶקַח**" (שם פסוק כד) – קרא "**תֹּעֵי רוּחַ**" התועים והסכלים בהבנת ספרי הנבואה והנאמרים ברוח הקדש, כי הנבואה תקרא 'רוח' כמו שאמר "**וְאָצַלְתִּי מִן הָרוּחַ**" (במדבר יא יז), "**וַיְהִי כְּנוֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ**" (במדבר יא כה), וקרא "**רוֹגְנִים**" אשר יצאו מבני ישראל למינות ולדבר על התורה תועה לקצורם בהבנת הכתוב והפכו דברי אלהים חיים. ומפני שהיה הסכלות הזה שני מינים, כי הוא אם שיהיה בחלק העיוני מהתורה וספרי נבואה או במה שבה מן המעשה, הנה לרמוז אל החלק הראשון אמר "**וְיָדְעוּ תֹּעֵי רוּחַ בִּינָה**", קרא "**בִּינָה**" הבנת הסודות הנעלמים בין אוצרות התורה וספרי הנבואה; ולרמוז אל החלק המעשי אמר "**וְרוֹגְנִים יִלְמְדוּ לֶקַח**", כמו "**כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ**" (משלי ד ב).

והנה מפני היעודים האלה כולם אני חושב חבורי המאמר הזה אות ומופת על כי קרובה ישועת ה' לבא וצדקתו להגלות ואם יתמהמה לא יאחר, ועל הרמז לזה העניין נאמר "**כְּתוֹב חָזוֹן וּבָאֵר עַל הַלֻּחוֹת לְמַעַן יָרוּץ קוֹרֵא בוֹ, כִּי עוֹד חָזוֹן לַמּוֹעֵד**" וכו' (חבקוק ב ב-ג), יאמר שכאשר יתבאר ה'חזון' ומה שהוא 'על הלחות' שהוא התורה, הנה זה הוא אות וסימן להתקרב הגאולה, והוא אמרו "**כִּי עוֹד חָזוֹן לַמּוֹעֵד וְיָפֵחַ לַקֵּץ וְלֹא יְכַזֵּב אִם יִתְמַהְמָהּ חַכֵּה לוֹ כִּי בֹא יָבֹא לֹא יְאַחֵר**".